

Ante Tresić Pavičić

Preko Atlantika do Pacifika

Ante Tresić Pavičić

PREKO ATLANTIKA DO PACIFIKA:

Život Hrvata u Sjevernoj Americi:

putopisna, ekonomска i politička promatranja

Kritičko izdanje prema tiskanom izvorniku iz 1907.

Hrvatska matica iseljenika 2018.

Sadržaj

PREDGOVOR	VII
Uvodne napomene	XIV
I.	
Dolazak u Havre. — U blagovaonici parobroda. — Lov očima. — Sirena. — La Touraine.— Nujnost časa i polaska. — Izaziv na megdan. — Glas Prometeja okeanu. — Njegovo proročanstvo. — Odlazak. — Havre u noći. — Kiša. — Svjetionik. — Materijalni napredak. — Moralni nazadak. — Manija brzine. — Moderni konfort na brodu. — Suputnici. — Don Manuel Pichardo i don Nicolas Mariscal. — Don Juan. — Osamljenost. — Nostalgija. — Gotika, barok i renesansa. — Početak mladog ljeta 1906. na okeanu.	2
II.	
Jutro na okeanu. — Uskost obzorja. — Galebi i dupini. — Morska bolest —Hrvati u trećem razredu. — Sele čitave obitelji. — Ne znadu kamo idu. —Crnogorci. — Bračna trgovina. — Kako prolazi vrieme na brodu. — Dominikanac.— Tomistika. — Monotonija okeana. — U tišini noći. — Opeta urlik sirene. —Magla. — Strah pred neizvjesnim. — Veličanstven prizor valovlja. — Deutschland.— Pad Portartura. — Kopno. — Long Island. — Istočna obala Amerike. —New-Yorški zaliv. — Zima. — Rasvjeta New-Yorka promatrana s mora. — Kip Slobode u noći.	10
III.	
Tisuće dimova. — Sky Skrapers. — Manhattan. — Led u luci. — Parobrodarska pristaništa. — Pristanak. — Dosade iskrcavanja. — Business. — Hotel Amerika.— Dalmatinac hotelier. — Zla slutnja. — Utapljanje Hrvata u more tuginštine.— Jednostavnost i udobnost američkih hotela. — Španjolska kuhinja. —Union Square. — Širina kuća. — Skupoća tla. — Kuće na dvadeset podova.— Kipovi Washingtona i Lafayetta. — Ciča zima. — Pravilnost američkih gradova. — Ulice bez imena s brojevima. — Otok Manhattan. — Brooklinski most. — Tramway. — Povjest New-Yorka. — Stanovništvo i veličina grada. —Greater New-York. — Babilonski toranj jezika. — Talijani. — Židovi. — Slaveni. — Česi. — Hrvati.	16
IV.	
Američki muzeji. — Pogled na luku. — Najveći kip na svetu. — Poslovno središte New-Yorka. — Grace Church. — Post Office. — Poštarski promet. —Pregel bogataša. — Opera. — Palače novina. — Peta avenue. — Madison Square Garden. — Američki klubovi. — Wanderbiltova palača. — St. Patrik.— Prihodi crkava. — Masonske hramove. — Židovske sinagoge. — Biblijotike.— Hotel Waldorf-Astoria. — Zračna željeznica. — Kazalište na Irving Place. —Balet. — Ženski uzgoj. — Raspit braka. — Život američkih žena. — Nan Patterson.	25
V.	
Rastanak sa Mariscalom i Pichardom. — Hrvatski dnevnik u Americi. — Bošković. —Najbolji suradnik urednika. — Brozović. — Pesimista. — Nepovoljna nagovještanja. —Predbrojnici „Narodnog Lista”. — Rastrkanost Hrvata po Americi. —Hrvatsko novinstvo. — Slavjanski klub.	37
VI.	
Odlazak iz New-Yorka. — Rastanak sa Hvaraninom Boškovićem. — Opis američkog spavaćeg vagona. — Udobnost kreveta. — Put kroz mrklu noć. —Nesanica. — Uzduž rieke. — Crnac poslužnik. — Jutro. — Okolica. — Allegheny Mountains. — Breakfast. — Sporost vlakova. — Nesreće na željeznicama. —Vrsti vlakova i razredi. — Žvakači duhana. — Pljuvatanje. — Čudna narječja.— Dosadni suputnici. — Najveća kovačnica na svetu. — Pittsburgh. —Allegheny. — Hrvatska Narodna Zajednica. — Pavlinac. — Saloon. — Fallstaff.— Zdravko Mužina. — Mužinina okretnost. — Afrić. — Hrvatska župa u Alleghenu. — Crkva sv. Nikole. — Župnik dr. Ljudevit Lauš. — Bune proti župnicima. — Župnički stan. — Naravni plin. — Plinske peći. — Župnikova biblijoteka. — Pisma fra Grge Martića. — Šaljivdžija. — Mala akademija.	42

VII.

Pozivi na konference. — Hrvatske novine. — Pripreme za konference. — Proučavanje naroda. — Slike iz hrvatskog života u Americi. — Njemačka banka s hrvatskim napisom. — Ganutljiv prizor. — Hrvatska Narodna Zajednica. — Nesreće u rudokopima i tvornicama. — Osjeguravajuća društva za unesrećene radnike. — Humanitarnost iz interesa. — Pravila Hrv. Nar. Zajednice i pravila odsieka. — Trvenja u Hrv. Nar. Zajednici. — Padanje članova. — Imetak. — Konvencija. Hrv. Nar. Zaj. — Cjepkanje odsieka. — Ceremonijal na sjednicama. — Taština. — Zadaća i rad konvencije. — Ogromni troškovi konvencije. — Ko može postati članom zajednice. — Gospojinski odsieci. — Manje zajednice. — Raskol Hrv. Nar. Zajednice.

54

VIII.

Broj Hrvata u Sjedinjenim Državama. — H. N. Zajednica korisna je za uzdržanje hrvatske svosti. — Imetak Hrv. N. Zajednice prama zajednicama ostalih narodnosti. — Slike iz života Hrvata. — Pokop Hrvata. — Zlatni poslovi pokopnih poduzetnika. — Baštine iza umrlih radnika. — Kako teško baštinici dolaze do baštine. — Austrijski konsulati i njihovi troškovnici. — Lakovjernost i presude našega naroda u Americi. — Bajka o Rudolfu, Maksimilijanu i Orthu. — Bezdušne varalice. — Amerikanska državna i privatna policija. — Agencija Pinkerton. — Najbolji kesedžije na svetu. — Radnik koji mašta o oslobođenju Hrvatske. — Cifut priestolonaslednik. — Prpošnost i jogunluk našeg čovjeka kad steče nešto novca. — Koliko iznose dnevnice naših radnika. — Kojima se poslovima bave naši ljudi. — Koliko prosti radnik može prištediti na godinu, ako je štediša. — Lakoumni povratak u domovinu. — Jeftinoća mesa, kruha i piva. — Prekomjerna sloboda. — Radnik gizdelin. — Pozlaćivanje zubi. — Flirt američkih djevojaka. — Brijanje brkova. — Strah od zastupnika naroda. — Čudak koji suši bankonote. — Amortizacija crkovnog duga. — Samozvani pop.

60

IX.

Kovna tutnjava. — Crni snieg. — Bez sunca i mjeseca. — Plamenje ko da izgara nebo. — Pakleni žamor. — Titansko kladivo. — Čaroban prizor. — Pogled na Pittsburgh sa dvadeset i četvrtoga poda jedne kuće. — Metereološka postaja. — Trgovačka komora. — Brojke bez kraja i konca. — Uzroci procvata Pittsburga. — Basnovit promet. — Trgovina željeza. — Utakmica sa Engleskom i Franceskom. — Najveća tvornica konserva na svetu. — Tvornice čepova i stakla. — Tvornice Westinghouse, Thompson, Homestead, Duquesne, Johnes, Laughlin, Keystone, Bridge. — Pučanstvo Greater Pittsburgha. — Broj i vrednost kuća. — Tramwaysko društvo. — Kako naši radnici šalju kući novac. — Tjelesno propadanje naših ljudi. — Mnjenje franceskih publicista Hureta i Adama, te austrijskog konsula o tom predmetu. — Austrougarske vlade podupiru seobu. — Američki tip. — Tmuran grad. — Tvornice Homestead i Thompson. — Kako su gragjene peći i talijonice. — Čudni strojevi. — Orijaski mlinovi za željezo. — Mahina, koja stoji 1,000.000 dolara. — Smionost američkih obrtnika. — Prenaglo otkrivanje mahina na uštrbu je radnika. — Jedan radnik gradi na dan kilometar željeznih tračnica. — Milijuni varnica. — Hlagjenje usijanog željeza. — Trustaši ocjela i njihove željeznice. — Trust željeza. — Evropske tvornice prave bolje željezo od američkih. — Kralj željeza. — Maecenas.

69

X.

Blato na ulicama. — Američki gradovi slični jedan drugomu, ko jaje jajetu. — Jednolične, trome gragjevine. — Aristokratske kuće. — Market. — Svakovrsno voće, povrće, divljač. — Ogromni purani. — Jedna žaba dosta za večeru. — Skupoća povrća. — Jeftinoća mesa. — Pittsburgh kasapnica. — Moj okretni i neumorni, uslužni Mentor Mužina. — Posjet kod senatora Charles Muelbronner-a. — Procvat američke trgovine i obrta, naročito poljodjelstva. — Kako govore brojke. — Monroeva doktrina i novi američki imperializam. — Pizma Amerikanaca na Njemačku. — Jakost ratne mornarice. — Borba između republikanaca i demokrata jenjava. — Kopnena vojska. — Teškoća ekvipovanja ratnih lagja mornarima. — Ogromni ratni proračun. — Osnove za budućnost. — Plaća američkih senatora. — Podmitljivost.

79

XI.

Moral Hrvata u Americi. — Puritanci. — Temperencleri. — Quackeri. — Blue Laws. — Kvakerska strogost. — Moral temperenclera. — Pučki uzgoj u Americi. — Jesu li potrebne hrvatske škole. — Moralna zapuštenost našeg naroda. — Mane i opačine. — Crnci i Talijani. — Crnogorci. — Razbojnik Milan Kovačević. — Elektrotehnika u

službi grabežnog umorstva. — Junačka smrt razbojnika. — Hrvatski prosti radnik elektrotehničar. — Žena ubila muža sjekirom. — Frivolnost američkih novina. — Župnik Dr. Lauš ispovieda Anu Novaković poslije zločina paricidija. — Sudnica u Pittsburghu. — Morgue. — Užasni prizori ljudske ništetnosti. — Boarding-house, kotilo demoralizacije. — Stanje hrvatske žene u boarding-houseima. — Američke tamnice. — Udobnost tamnica. — Crna svjedočba policijskog činovnika u Steeltonu o moralu Hrvata. — Pijanluk. — Savez proti alkoholizmu. — Keely Leaguee. — Državni zavod za liečenje pijanaca u Foxboro. — Za naše pijance niko se ne brine. — Zlo shvaćena sloboda. — Američko državljanstvo. — Koji se radnici vraćaju u domovinu? 85

XII.

Moje konference. — Što sam propovjedao narodu. — Nemamo razloga da očajavamo o spasu domovine. — Konferenca u Rankinu. — Župnik dr. Mato Matina. — Konferenca u Alleghenu. — Izlet do Lindore. — Don Bosiljko Bekavac. — Bunari naravnog plina. — Konferenca u Johnstownu. — Župnik dr. Kaić. — Božo Gojsović. — Ante Rusković. — Dr. Kovačević. — Hrnjak, lječitelj sušice, ponio u Evropu 10.000 dolara. — Koksove peći u noći. — Koliko plaća Talijan za parobrod preko okeana, a koliko naš čovjek. — U željeznici sa pijanim Hrvatima. — Moderna američka banka. — Savršenstvo mehanizma američkih riznica. — Konferenca u Connellsilleu. — Govor brači Slovacima. — Komers u moju počast. — Slovački magjaroni u Americi. — Magjarska vlada širi magjaronstvo i u Americi. — Broj Slovaka u Americi. — Njihov vogja P. V. Rovnianek. — Broj Poljaka. — Poljaci se tugje od ostalih Slavena. — Rovovi ugljenokopa uzduž željeznice. — Bezbroj tvorničkih dimnjaka. — Pakleni prizori. — Bums. — Prama Chikagu. 98

XIII.

Preko Mississipijske ravnicice. — Prašume pretvorene u kulturu. — Vlakovi puni marve. — Griesi ljudi na prirodi. — Vrtoglavne kretnje nebrojenih vlakova. — U vlaku kroz Chicago. — Agenti u vlaku. — Brzojav i telefon u vlaku. — Kako se danas brzo i mnogo žive. — Ko zna živjeti. — Doček prijatelja. — Raskošni stan. — kod Randića. — Dr. Ante i Zlata Biankini. — Tramwayska žurnjava i ogromne daljine. — Luncheon kod starog prijatelja. — Goldy. — Chicago prostorom najveći grad na svetu. — Američka arhitektura. — Lincoln park. — Spomenik generala Granta. — Središte obrta i trgovine. — Najveća kasapnica na zemlji. — Bezbroj tvornica. — Novinstvo u Chicagu. — Studen. — Saloon g. Ante Randića. — Megju Hrvatima. — Protepuh pop Dolinac. — Don Ante Politeo. — Od saloona do saloona. — Uredništvo „Hrvatske Zastave“. — Hinko Sirovatka. — Njegove borbe. — Pripreme za moju konferencu. — Vrbovljani u Chicagu. 107

XIV.

G. Ante Randić moj pratioc. — Još o američkim bankama. — Safe Deposit Company. — Cheques. — Dajdalska čuda. — Kazalište. — Caruso. — Zviždanje u kazalištu. — Dramatična društva. — Balleti. — Chorus Girls. — Zabava u saloonu Randića. — Upoznavanje sa vigjenijim Hrvatima. — Život Ante Randića. — Sa Randićem po Chicagu. — Konferenca u Thallia Hall. — Juraj Mamek. — Kod brata Čeha. — Urednik „Chicago Tribune“. — Zabava u Narodnom domu. — Krasan govor dra. Ante Biankinia. — Klub Hrvatske Napredne Omladine. 118

XV.

Prama sjeveru. — Izvještaj „Chicago Tribune“. — Uzduž obale Michigana. — Milwankee. — Šest sati na vlaku u sniegusu. — Ivan Kalić i Gašparović. — Doček naroda u Calumetu. — Grad Calumet i njegovo stanovništvo. — Hrvatska i slovenska crkva. — Župnik Polić. — Unijatski pop Makso Relić. — G. Čop. — Govori narodu. — Konferenca u gradskom kazalištu. — Društvo Dr. Ante Tresić Pavičić. — Kod radnika na večeri. — Rudnici i talijonice bakra. — Mamutski strojevi. — Savršeni automati. — Razbijanje bakrene kremenjače. — Bakrene žile u podzemlju. — Mlinovi za kremenjaču. — Zubi, kakve bi Gašparović trebao za magjarone. — Talionice i kalupi. — Sibirска zima. — Lake Superior. — More leda pokriveno sniegom. — Tvornice bakrenih žica. — Radnička kuća, i objed kod hrvatskog radnika. — Zapad sunca na sniežnoj pučini Sjevernog Jezera. — Smiona ljudska obrtnost. — Moralnost i radinost našeg naroda u Calumetu. — Zemljiste mukte na ravnicama Canade. — Naš čovjek ne podnosi oštine kanadskog podneblja. — Fotografija u četi radnika. — Mala Ruža Gašparović. — G. M. Dražić. — Rastanak sa prijateljima. 127

XVI.

Kroz pustoši sniega. — Krasni prizori na pučini Sjevernog jezera. — Ely. — Amerikanska večera. — Marko Zoretić. — Dvie konference u Elyu. — Željezni rudnik. — Ogromna naslaga željezne rudače. — Mahine i posao. — Neprilike u programu putovanja. — Slovenski župnik s dugom bielom bradom. — Indijanske oaze.

135

XVII.

Neprilike na putu. — Skupoča američkih željeznica. — St. Paul. — Crnčeva hinjena ljubeznost. — Crnačko pitanje u Americi. — Crnačko nasilje u južnim državama. — Državni štrajk bielaca. — Divljački nagoni u crnaca. — Lynchov zakon u praksi. — Jesu li crnci sposobni da urede državu? — Prepirke između južnih i sjevernih država radi crnaca. — Booker Washington. — Crnačko sveučilište u Tuskegee. — Omaha. — Platte-river. — Željeznice stvaraju gradove. — Razoren vlak kraj željezničke pruge. — Denver. — Propadanje Španjolskog jezika u zapadnim državama. — Salida. — Vedrina noćnih nebesa nad planinama Rocky Mountains. — Marshall- Pass. — Crested-Butte. — Hrvatski dom. — Veselo društvo. — Hoćete li što pit? — Poučavanje naroda. — Odsiek Hrv. Nar. Zajednice salooner. — Konferenca u Crested-Butte. — Anthracit. — Rudnici srebra na Rocky-Mountains.

139

XVIII.

Gunnison. — Gudura blizu Crystal-Creek. — Zdrielo Rio Colorada. — Grand Junction. — U sumljivu društvu. — Junačanje za nevolju. — Država Utah. — Salt-Lake-City. — Postanak i povjest mormonske sekte. — Kako u Americi niču vjerske sekte. — Sljepar Dovie. — Mnogoženstvo. — Organizacija mormonske vjerske vlade. — Senator Thomas Kearns. — Ogden. — Mormonska obitelj. — Neobični prizori oko Slanog Jezera. — U željeznici na morskoj pučini. — Divotna panorama. — Još čarobniji prizor. — Kroz pustoš soli. — Nevada. — Humboldtovе planine. — Prapovjesni prizori. — Death Walley. — Koketerija mormonkinja. — Sierra Nevada. — Jele i borovi. — Tunel od dasaka. — More šarolika cvieća. — Djevojčica s košaricom ljubica. — Kalifornija. — Sacramento. — Bogatstvo Kalifornije. — Oakland. — San Francisco. — Doček. — Zorkica Šutić.

151

XIX.

Stari naseljenici. — Slovinci, Auštrijaci, Dalmatinci i Hrvati. — Srbi. — „Naša Sloga“. — Sloga Srba i Hrvata. — Čim se bave naši ljudi u Kaliforniji. — Ljepota i bogastvo San Francisca. — Kinezi. — Kineski sprovod. — Japanci. — Dr. Gjurkovečki. — Izlet na drugu stranu Golden Gate- a. — Izlet na Seal-Rocks. — Trokadero. — San Jose. — U raju zemaljskome. — Stanfort- University. — Otrovanje gospogje Stanfort. — Slavić. — Vrt Hesperida. — Grape-fruit. — Kineski dućani. — Ville i sveučilište u Oaklandu. — Sveučilišne nauke. — Starogrčko kazalište sveučilišta. — Partija footballa. — Švedska gimnastika. — Yale i Harward. — Gimnazije. — Upisne takse. — Klubovi. — Klubski život. — Masonerija.

160

XX.

Megju Slovincima. — Na plesu. — Kod dra. Gjurkovečkoga. — Poziv u Oakland. — Utopljenik. — Megju Vrbanjanima. — Po domaću. — Neprilike povratka. — Konferenca u Lyric Hallu. — „Naša Sloga“. — Auštrijaci demonštravaju. — Književna konferenca. — Poziv iz Montane. — Rastanak.

171

XXII.

Opeta u Chicagu. — Vožnje sa Randićem po gradu. — Posjet tvornice braće Perkovića u Evanstonu. — U Randićevom saloonu. — Objesni milijunaš. — Vojvoda Draško u Chicagu. — Hrvat gorostas. — Hrvati najjači ljudi u Americi. — Banket u Narodnoj Dvorani. — Moj govor. — Hrvatska političko- ekonomска organizacija. — Govori. — Pozdrav domovini gospogje Zlatke Biankini. — Narodno kolo. — Americain Beauty. — Oproštaj.

181

XXIII.

Opeta u Alleghenu. — Put s drom. Laušom i Bosiljkom Bekavcem do Niagare. — Hodža u drawing-roomu. — Jezero Erie. — Buffalo. — Gradić Niagara Falls. — Fort Schlosser Fall. — Grom voda. — Goat Island. — Three Sisters Islands. — White Horse. — Katarakte Bielog Konja. — Mostovi nad ždriptom. — Victoria Park. — Slapovi vigjeni sa Kanadske strane. — Horse Shoe. — Whirpool. — Table Rock i belvedere. — Brda leda i planine vodene prašine. — Pod slapovima Niagare. — Tunel za električne turbine. — Vode Niagare u konjskim silama. — Prispodoba Niagare sa

---

našim vodopadima. — Povratak u Allegheny i rastanak sa prijateljima.

194

XXIV,

U Slavenskom klubu u New -Yorku. — Čapek. — Stokes. — Crane. — Central Park. — U Zottijevoj banci. — Frank Zotti Steam-Company. — Koliko je Hrvata u Americi? — Koliko novaca šalju u domovinu ? Kako Hrvati čuvaju novce od lupeža. — Jagrović. — Tesla. — Profesor M. J. Pupin. — Prama domovini.

204

PREDGOVOR

Ante Tresić Pavičić rodio se u Vrbnju na otoku Hvaru 1867. Autor našeg putopisa došao je na svijet u dobrostojećoj, zemljoposjedničkoj obitelji. Ta činjenica mu je omogućila obrazovanje na bečkom sveučilištu i, što je posebno bitno, putovanja svijetom pa tako i Sjedinjenim Državama.

Tresić Pavičić bio je osoba velikog znanja ali još većih ambicija. U Beču je studirao povijest, zemljopis i filozofiju. Na bečkom sveučilištu je i doktorirao. Istaknuo se i svojim poznavanjem klasičnih jezika, latinskog i grčkog. Oduševljenje svijetom antike obilježit će cijeli njegov život, a posebno njegovo književno djelovanje. Tako su reference na antičku baštinu neizbjegljive i u njegovom američkom putopisu. Bio je i vrstan poznavalac romanskih jezika kao i prevoditelj s istih.

Osim s poviješću, zemljopisom, filozofijom i klasičnom kulturom Tresić – Pavičić se u Beču susreo i s pravaškim idejama. Premda je tvrdio kako je njegovo pravaštvo odraz proučavanja povijesti i zemljopisa, na njega snažno utječe i spisi Ante Starčevića i Eugena Kvaternika. Odrazi pravaških ideja, različitih nijansi, tako su neizostavan dio i knjige „Preko Atlantika do Pacifika“.

Tresić – Pavičić je postao neizostavni dio pravaške političke i kulturne scene, njezinih političkih i idejnih previranja. Počinje kao tzv. stekliš, nepomirljivi Starčevićanac no i on, kao i politički pravac kojem pripada, postepeno mijenja svoja stajališta. Teško je i pratiti Tresić – Pavičićovo lutanje od jedne pravaške frakcije do druge. Čas je pripadnik Čiste stranke prava, potom „domovinaš“, pristaša „matice“, neutralan, Prodanovac i sl. Posebno je bio buran njegov odnos s dr. Josipom Frankom koji je išao od bezuvjetne podrške do napada na Franka zbog njegova židovskog podrijetla. Tresić Pavičić svoj latentni antisemitizam ne uspijeva sakriti i u ovom putopisu.

Kroz mijene pravaške ideologije treba promatrati i promijene stavova Tresića Pavičića prema hrvatskom identitetu, hrvatskoj politici i kulturi. U početku je oštar protivnik bilo kakvog povezivanja Hrvata i Srba. U tom smislu napada i Stjepana Radića optužujući ga za pretjeranu naklonost prema potonjima. Kako stav većine pravaša prema Srbima postaje popustljiviji tako se i mijenja odnos Tresića Pavičića prema istima. Premda u njegovom američkom putopisu nema ni traga nekakvoj „jugoslavenskoj“ ideji s velikom naklonošću promatra suradnju Hrvata i Srba u Americi.

Tijekom 1903., kada je Hrvatska tijekom burnih protesta protiv vlasti bana Khuena Hedervarya došla u žarište svjetske javnosti, putuje u Francusku i Rusiju kako bi tu promicao stavove Khuenovih protivnika. Premda je sumnjičav prema „Riječkoj rezoluciji“ podržao je politiku „Novog kursa“. Ipak, u ovoj knjizi Tresić Pavičić je zadovoljan slomom „mađarona“, politike „Novog kursa“, odnosno suradnje Hrvatsko-srpske koalicije s mađarskom oporbotom. Njezina propast, a potom uspjesi Srbije u Balkanskim ratovima 1912. i 1913. dovode do velikih promjena u političkim stavovima Tresića Pavičića. Njegovo nepomirljivo neprijateljstvo prema Habsburškoj monarhiji našlo je svoj ventil u oduševljenju Srbijom. 1906. Tresić Pavičić je postao zastupnik Visa, Brača i Hvara u Carevinskom vijeću (parlamentu za austrijski dio monarhije). Međunarodnu pozornost privukao je njegov govor u istom kojim je veličao srbijanske pobjede na Turcima.

1913. zbog toga je pozvan u Srbiju gdje su ga primili i predsjednik vlade Nikola Pašić i prestolonasljednik Aleksandar. Zbog svojih otvorenih veza sa Srbijom, po izbijanju rata između Srbije i Austro-Ugarske, Tresić Pavičić je zatvoren. Završio je u zatvorima u Mariboru i Klagenfurtu. Protiv njega je podignuta optužba za veleizdaju zbog koje je mogao biti pogubljen. Njegovo neskriveno neprijateljstvo prema državi koje je državljanin izraženo je i u Tresić Pavičićevom američkom putopisu iz 1907.

Kada, zbog teških prilika u Monarhiji, 1917. ponovo se saziva Carevinsko vijeće Tresić Pavičić izlazi iz zatvora i nastavlja s javnim političkim djelovanjem. Ponovo privlači međunarodnu pozornost svojim govorima u kojima osuđuje politiku Austro-ugarskih vlasti i traži objedinjavanje svih južnoslavenskih zemalja u jednu zajednicu. Bio je jedan od autora „Svibanjske deklaracije“, u kojoj se zahtijeva, na osnovu hrvatskog državnog prava, oblikovanje južnoslavenske jedinice unutar Habsburške monarhije.

Po raspadu Austro-ugarske postaje član Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu. Kao njegov predstavnik sudjeluje u preuzimanju Austro-ugarske flote u Puli koja, na njegov prijedlog, na jarbolima ističe hrvatske zastave. Ubrzo Talijani potapaju zapovjedni brod „Viribus unitis“ i preuzimaju veći dio flote bivše monarhije, a misija Tresića Pavičića završava neuspjehom.

Član je delegacije Narodnog vijeća koja sudjeluje u proglašenju ujedinjenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba s kraljevinom Srbijom. Sudjeluje na mirovnoj konferenciji u Parizu braneći zapadne granice novonastale

južnoslavenske države. Od 1921. veleposlanike je kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) prvo u Španjolskoj, a od 1922. godine u Sjedinjenim Državama. Tome su vjerojatno doprinijeli i njegovi kontakti s hrvatskim iseljeništvom u Sjedinjenim Državama kao i ova knjiga.

Tresić Pavičić premda je dio elite novonastale jugoslavenske države nije slijep na njezine probleme. Zamjera novim vlastima korumpiranost i pretjeranu centralizaciju, no i dalje vjeruje u potrebu zajedničke države Hrvata i Srba. Kao veleposlanik u Washingtonu doživljava neuspjeh. Predsjednik vlade Nikola Pašić, koji ga je na tu funkciju postavio, vrlo je sumnjičav prema svom veleposlaniku. Tresić Pavičić je poslan u Sjedinjene Države kako bi poboljšao odnose kraljevine SHS i hrvatskog iseljeništva, no ono ga odbacuje kao režimskog čovjeka. Konačno 1927. Tresić Pavičić je povučen s pozicije veleposlanika u Sjedinjenim Državama.

1931. bivši veleposlanik je umirovljen i povlači se iz političkog života. Kako je vrijeme prolazilo njegov odnos prema jugoslavenskom kraljevskom režimu prelazi od dobromanjernih zamjerki prema otvorenom neprijateljstvu. Tako 1934. Tresić Pavičić konstatira kako nikada hrvatski narod nije bio tako podjarmljen kao tada.

Premda je tridesetih godina izražavao razumijevanje prema Mussolinijevoj kolonijalnoj politici kada Talijani okupiraju Split ograđuje se od agresorske vlasti. Vrlo je neprijateljski određen prema Anti Paveliću i ustašama, a prema partizanima je izrazito sumnjičav. Obnovu jugoslavenske države 1945. doživljava kao početak novog ropsstva hrvatskog naroda. Posebno zamjera novom režimu što Hrvatskoj nije pripojio Srijem i Boku. Tako se Tresić Pavičić pod kraj života vratio dijelom političkim pozicijama koje je imao na početku svog javnog djelovanja.

Ante Tresić Pavičić umire u Splitu 1949.

Njegovo putovanje Sjedinjenim Državama (1905.) pada u razdoblje kada Tresić Pavičić bitno mijenja svoje ideološko usmjerenje. Približava se njemu, donedavno mrskom, jugoslavenstvu i nalazi se na početku svog, razmjerno kratkog, zenita političkog djelovanja. U okvirima idejne preobrazbe Tresića Pavičića i priprema za znatniju političku ulogu treba promatrati i tekst putopisa „Preko Atlantika do Pacifika“. Samo promatrano kroz prizmu osobnih dilema Tresića Pavičića kao i prilika u ondašnjoj Hrvatskoj, Europi i Sjedinjenim Državama tekst knjige može se približiti

suvremenom čitatelju.

***

Kraj 19. i početak 20. st. je razdoblje velikih promjena u hrvatskom društvu.

Hrvatska je u ovo doba agrarno prenaseljena zemlja čije se društvo teško i sporo prilagođava zahtjevima industrijskog, kapitalističkog gospodarstva. Svemu tome se pridružila stalna politička nestabilnost kao i pojava filoksere u priobalju koja je uništila nasade vinove loze i do tada unosnu proizvodnju vina.

Upravo u razdoblju kada Tresić Pavičić putuje Sjedinjenim Državama Hrvatska prolazi kroz izrazito burno razdoblje. Ono počinje „skupštinskim pokretom“ 1903. koji je tražio odlazaka bana Khuena Hedervarya s vlasti. Demonstracije i nasilje koje ih je pratilo privuklo je pozornost svjetske javnosti na Hrvatsku. U prilog Khuenovim protivnicima angažira se i hrvatsko iseljeništvo u Americi u prvom redu skupljajući financijska sredstva za potrebe opozicije.

Tako 1902. Hrvatska narodna zajednica formira „Narodnu zakladu“ koja je trebala materijalno pomagati hrvatske škole u Americi i domovini ali i borbu hrvatskog naroda za oslobođenje. 1904. Hrvatska narodna zajednica poziva članstvo da novčano pomogne stradalim protivnicima bana Khuena Hedervarya.

Rezultata skupštinskog pokreta bila je „Riječka rezolucija“ iz 1905. koja je rješenje „hrvatskog pitanja“ tražilo u dogовору s Mađarima. Na toj osnovi nastaje Hrvatsko – srpska koalicija. 1907. ova politika doživljava slom odlukom mađarske vlade o nametanju mađarskog jezika na hrvatskim željeznicama („željeznička pragmatika“). Ban Teodor Pejačević daje ostavku, koju slijedi razdoblje još veće političke nestabilnosti koje doseže vrhunac uvođenjem izvanrednog stanja – komesarijata.

U takvim okolnostima veliki dio hrvatske političke elite počinje tražiti rješenje „hrvatskog pitanja“ izvan Habsburške monarhije oslanjanjem na sve jaču Srbiju. Ovo usmjerenje dolazi do izražaja i pisanju Ante Tresića Pavičića. Prihvata ga i veliki dio hrvatskog iseljeništva u Sjedinjenim Državama.

Ante Tresić Pavičić posjećuje Sjedinjene Države na vrhuncu razdoblja koga američka historiografija naziva „doba naprednjaka“ (Progressive Era). To je razdoblje između 1890. i 1920., doba izuzetno brzog razvoja gospodarstva, no vrlo neravnomjernog, usredotočenog

na sjever SAD-a, utemeljenog na masovnom priljevu doseljenika iz Europe. Na području politike suzbija se široko proširena korupcija i potiče izravno sudjelovanje građana u donošenju političkih odluka. U tome važnu ulogu ima pojava masovnih medija, točnije visokotiražnih novina koje razotkrivaju zloupotrebe moćnika. Širi se vjera u gotovo neograničenu moć tehnološkog razvoja i važnost obrazovanja. Sve je veća uloga žena u javnom životu. Jača svijest o potrebi pravednije podjele ogromnog bogatstva koje je nakupilo u američkom društvu.

Nastoji se poboljšati život pojedinaca i obitelji skraćivanjem radnog vremena, inzistira se na strogim normama u proizvodnji hrane i pića, posebna se briga posvećuje mladima ali i širenjem ideja eugenike, pseudo znanosti koja je tvrdila da poznaje postupke biološkog usavršavanja čovjeka. Uz zaštitu obitelji vezna je i borba protiv široko raširenog alkoholizma.

Na temelju eugenike novi poticaj dobiva rasizam i to posebno u odnosu na Afroamerikance. Širi se uvjerenje kako se razvoj crnačkih zajednica lakše može potaknuti njihovim odvajanjem od ostatka društva nego integracijom.

Ovo razdoblje obilježava snažna imigracija iz srednje i južne Europe. Ona izaziva veliku podozrivost. Prema je mržnja uglavnom usmjerena prema kineskim, japanskim i korejskim imigrantima jake su predrasude ruralnog protestantskog stanovništva i prema katolicima u velikim gradskim središtima i Židovima.

Pitanje velikog useljavanja u Sjedinjene Države postalo je i političkim problemom pa je 1907. kongres Sjedinjenih Država imenovao posebno povjerenstvo koje se bavilo useljavanjem. Kongresno povjerenstvo je zauzelo izrazito neprijateljski stav prema useljenicima iz istočne i južne Europe pa tako i prema Hrvatima. Rezultat njegovog rada je niz zakona koji su od 1917. znatno ograničili useljavanje u Sjedinjene Države.

Obilježja „doba naprednjaka“ odražavaju se i u djelu Ante Tresić Pavičića. Ovaj, prema primjećuje sveprisutnu korupciju divi se ideji jednakosti i ravnopravnosti koja prožima cjelokupno američko društvo. Masovni mediji, koji ga dijelom odbijaju svojom prizemnošću, istovremeno ga i fasciniraju svojom životnošću i njegov putopis je pun navoda iz onodobnih američkih novina. Neviđeni tehnološki razvoj izvor je njegove trajne zadivljenosti, ali njegova anarhičnost postavlja mu pitanje kuda sve to vodi?

Za Tresića Pavičića Sjedinjene su Države ne samo zemlja ravnopravnosti žena, nego i država u kojoj ove uživaju povlašteni položaj. Tresić Pavičić je svjestan opasnosti prevelike koncentracije bogatstva u rukama malog broja ljudi i u kapitalizmu vidi izvor društvenih nepravdi i dehumanizacije čovjeka. Naš autor je zgrožen proširenošću alkoholizma, no istovremeno upozorava na licemjerje onih koji alkohol pokušavaju zabraniti.

Tresić Pavičić olako prihvata predrasude američkog društva prema Afroamerikancima prema ističe i hvali primjere nastojanja za poboljšanjem njihova položaja. Isto tako dijeli predrasude prema Židovima, Kinezima i Japancima. Sve u svemu, putopis Ante Tresić Pavičića pruža vrlo dobar uvid u američko društvo na početku dvadesetog stoljeća.

Američke vlasti tek od 1900. pomnije statistički počinju pratiti useljavanje u Sjedinjene Države pri čemu je ponekad i dalje teško utvrditi podrijetlo useljenika, a posebno Hrvata. Ipak se s velikom sigurnošću može tvrditi kako se u razdoblju od 1880. do 1914. u Sjedinjene Države uselilo između 400 i 450 tisuća Hrvata. Dakle, radilo se o pojavi masovnog iseljavanja. Tresić Pavičić posjećuje Sjedinjene Države kada je seljenje u Ameriku na svom vrhuncu i ono je jedan od razloga njegova putovanja.

To iseljavanje ima svoje mračne strane koje nisu promakle piscu putopisa. Prema izvještaju Hrvatske narodne zajednice između 1900. i 1912. umrlo je čak 732 člana njihove organizacije koja je okupljalo samo oko 5% Hrvata useljenih u Sjedinjene Države. Ta visoka smrtnost rezultat je izuzetno teških uvjeta života i rada. Večeslav Holjevac u svojoj knjizi „Hrvati izvan domovine“ ne pretjeruje kada tvrdi kako su u prva tri desetljeća dvadesetog stoljeća oko tisuća Hrvata godišnje pogibalo na svojim radnim mjestima (prvenstveno rudnicima i tvornicama), a isto toliko ih je ostajalo invalidima. Tvrdnja kako je američki napredak nastao doslovno i na krvi hrvatskih doseljenika nije preuvečavanje.

Hrvatski su se iseljenici osjećali toliko zapostavljenima i diskriminiranim da je Hrvatska narodna zajednica na svojoj šestoj konvenciji 1900. donijela zaključak o potrebi slanja rezolucije ili memoranduma predsjedniku Sjedinjenih Država zbog proganjanja hrvatskih doseljenika od strane vlasti.

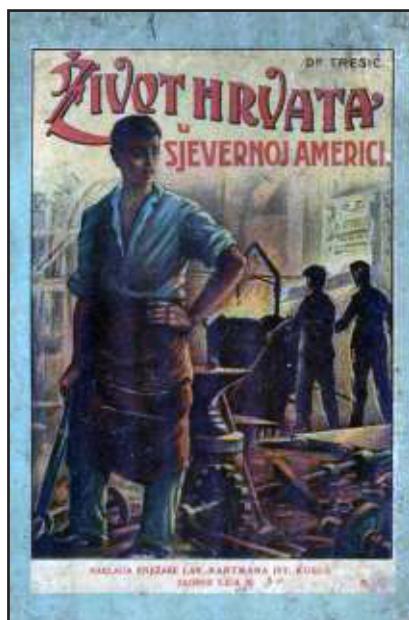
Sama hrvatska zajednica u Sjedinjenim Državama prolazi u ovom razdoblju kroz različita previranja. To se u prvom redu odnosilo na sukobe oko hrvatskih župnika u Americi i na svađe u Hrvatskoj narodnoj

zajednici.

Početkom 20. st. organiziraju se prve hrvatske katoličke i grko-katoličke župe na području Sjedinjenih Država. Nadbiskupi i biskupi u daleku zemlju prvenstveno šalju one svećenike koji su došli u sukob s vlastima ili njihovo ponašanje biskupi općenito smatraju neprikladnim. Usprkos tome često se radilo o vrlo obrazovanim osobama iznimnih organizacijskih sposobnosti. Problem se pojavljuje u činjenici da, za razliku od Habsburške monarhije, svećenici u Sjedinjenim Državama ne uživaju izravnu potporu države. Svećenici materijalno zavise od vjernika koji pak traže upliv u upravljanje župama. Između vjernika organiziranih u crkvenim odborima i svećenika često izbijaju sukobi koji ponekad dovode

kontraverzna osoba koja se u jednom trenutku našla na čelu Hrvatske narodne zajednice. Usprkos brojnih afera koje su se vezivale uz Zottia, Tresić Pavičić ga simpatizira. U drugoj polovici 1907. u Sjedinjenim Državama izbija velika ekonomска kriza koja je pomela većinu tih prvih hrvatskih bogataša pa tako i Zottia. Njihovim nestankom s javne scene smiruje se i situacija u Zajednici.

Tresić Pavičić je svjestan krize u Hrvatskoj narodnoj zajednici i ističe nepovjerenje iseljenika u samozvane „vođe“. Premda se u svom putovanju nastoji osloniti na odsjeke Hrvatske narodne zajednice od njih je, uglavnom, bilo malo koristi. Zato se Tresić Pavičić zalaže da se uz zajednicu oblikuje i neka „ekonomsko - politička“ organizacija Hrvata u Sjedinjenim Državama.

do uličnih demonstracija, pa i intervencije policije. U ovim sukobima simpatije Tresića Pavičića su na strani svećenstva.

1895. utemeljena je Hrvatska zajednica odnosno Hrvatska narodna zajednica (danas Hrvatska bratska zajednica). Njezin je cilj prvenstveno bio stvaranje zaklade koja će osiguravati hrvatskog radnika u Americi u slučaju smrti, ozljede ili nemoći. Zajednica je sebi postavila i neke kulturne pa i političke ciljeve.

Prvo razdoblje djelovanja Zajednice obilježili su sukobi u njezinom vodstvu i brojne optužbe za pronevjere, rasipnost i samovolju. U tim sukobima glavnou su ulogu imali pojedinci koji su se obogatili na poslovima prijenosa novca hrvatskih iseljenika iz Amerike u domovinu („bankiri“), prodavanja brodskih karata („šifkartši“) i izdavanjem novina. Među njima se posebno isticao Franjo Zotti „kralj Hrvata“,

Naslovica izvornog izdanja iz 1907. Premda je knjiga dobila nagradu „Matice Dalmatinske“ ni jedan izdavač nije preuzeo na sebe njeno objavljivanje već je izašla u privatnoj nakladi. Knjiga nije prošla ni kroz uredničke ruke, a osim nekoliko opaski nedostaje joj i kritički aparat.

Važnost putopisa „Preko Atlantika do Pacifika“ leži i u činjenici odražavanja jednog burnog vremena kako u Hrvatskoj i Europi tako i u Americi i među hrvatskim iseljenicima. Ono će snažno utjecati na prilike u svijetu sve do današnjih dana. Ante Tresić Pavičić premda oštroumno prati velike promjene ostaje osoba devetnaestog stoljeća. To će na kraju dovesti do njegove političke i kulturne marginalizacije.

***

Putovanje Ante Tresića Pavičića počelo je 31. prosinca 1904., a završilo 13. travnja 1905. Dio literature navodi kao godinu njegova putovanja 1906., a ne 1905. Kada se uzmu u obzir događaji koje autor spominje (primjerice kapitulaciju Rusa pred japanskom opsadom u Port Arthuru koja se dogodila 2. siječnja 1905.) jasno je kako je Tresić Pavičić mogao putovati samo 1905., a ne 1906. Zanimljivo je kako i sam autor nigdje ne navodi

godinu svog putovanja i općenito rijetko u svom tekstu spominje datume pa je vremensko određenje etapa njegova putovanja Sjedinjenim Državama razmjerno teško.

Sam putopis je zamišljen vrlo ambiciozno pa ja zato i razmjerno obiman (268 stranica). S jedne strane želi čitatelja upoznati sa sve brojnijom hrvatskom zajednicom u Sjedinjenim Državama, a s druge predstaviti hrvatskoj javnosti tu veliku i naprednu zemlju. Početkom 20. st., bilo je jasno kako će s obzirom na potencijale Sjedinjenih Država, to biti američko stoljeće. Zato upravo u ovo doba nastaju brojna djela koja europskoj javnosti žele predstaviti novu velesilu. U taj trend se uklapa i djelo Ante Tresića Pavičića.

Prva poglavља autorova putopisa opisuju plovidbu parobrodom preko oceana od La Havrea u Francuskoj do New Yorka. Tako je djelo Tresić Pavičića važan izvor o načinima i obilježjima putovanja početkom 20. st. Opisuju se brod, more i suputnici uz navođenje geografskih podataka. Pri tome se miješaju opisi prirode s brojnim opaskama vezanima za kulturu antike, političke prilike, filozofiju i sl. što obilježava i ostatak knjige. Na brode se susreće i s Hrvatima koji se iseljavaju u Ameriku i s bijednim uvjetima u kojima putuju, što posebno pogoda žene.

Po iskrcavanju u njutorškoj luci naredna poglavljia posvećuje opisu grada koji u njemu izaziva suprotstavljenje osjećaje. S jedne strane snažan dojam izazivaju neboderi i ostale moćne građevine, no s druge strane odbija ga njihova pretjeranost i „nedostatak ukusa“. Kroz cijeli putopis Tresića Pavičića provlači se autorovo uvjerenje o kulturnoj nadmoći Europe nad Amerikom nasuprot divljenju njezinoj gospodarskoj i tehnološkoj snazi. Posebno ga brine navodno „povlašteni“ položaj američke žene, koja po autoru živi dokono, po svojoj volji mijenja partnere i u tome uživa punu zaštitu sudsbe vlasti. Ženi se tako oprštaju i najteži zločini, poput ubojstava.

Prvi susreti s Hrvatima i New Yorku na Tresića Pavičića djeluju otrežnjavajuće. Autor se nadao nizu uspješnih predavanja po hrvatskim zajednicama u Sjedinjenim Državama na kojima bi upoznavao američke Hrvate s prilikama u domovini i ujedno ih upućivao kako da se organiziraju u novoj sredini, no već ga tu u redakciji „Narodnog lista“ upozoravaju kako će naići na slab odaziv, što se pokazalo točnim.

Kao što je podrobno opisao svoje putovanje brodom tako je Tresić Pavičić detaljno opisao i svoje putovanja vlakom opisujući kako uvjete prijevoza tako i osobe

koje je u njima susretao. To mu je ujedno i osnova da još više istakne kulturnu nadmoć Europljana i nedostatak mjere u ponašanju u naglo obogaćenih Amerikanaca. Amerikanci se pojavljuju kao dosadni nametljivci, užasnih manira (pljuvanje, žvakanje, pušenje) i kao vrhunac neukusa, zlatnih zubi.

Tresić Pavičić susreće brojne iseljene Hrvate, tzv. vođe i sl., no najviše su ga se, u pozitivnom smislu, dojmili hrvatski svećenici u Sjedinjenim Državama. Čak i kada piju, zavode žene i ponašaju se krajnje ekscentrično, katolički svećenici su po svom obrazovanju i angažmanu, najvažnije osobe u životu američkih Hrvata. Posebno ga se dojmio hrvatski svećenik u Alleghenyu (Pittsburghu), Ljudevit Lauš kome je i posvetio svoju knjigu.

Autor posebnu pozornost posvećuje i Hrvatskoj narodnoj zajednici (danas Hrvatskoj bratskoj zajednici). Premda ju u cijelini simpatizira Tresić Pavičić je svjestan i njezinih velikih nedostataka i smatra kako ona ne može u potpunosti zadovoljiti potrebe američkih Hrvata za društvenim organiziranjem. Posebno su uspjeli njegovi opisi sudsbe, „običnih“ iseljenika, radnika i tragičnosti njihova položaja. Tako putopisom Tresića Pavičića defiliraju uspješni liječnici, ugostitelji, bankari ali i pijanci, invalidi, pa i ubojice i lopovi. Tu leži i najveća vrijednost knjige. Tresić Pavičić je jako zabrinut za sudsbinu iseljenih Hrvata koje Amerika uništava tjelesno, duhovno i moralno. Zbog obilja mesa i jeftinog piva Hrvat fizički i duhovno propada.

Veliki dio putopisa posvećen je opisima američke industrije. Tu se suho nabranje činjenica miješa s vrlo uspјelim opisima atmosfere divovskih tvornica. Ante Tresić Pavičić pri tome iskazuje iznimnu književnu vještina i maštovitost. Mračni i tmurni gradovi i njihove bezbrojne tvornice, koje nalikuju predvorjima pakla, izvori su velikog bogatstva ali i moralnog propadanja. Mali broj ljudi se silno bogati na račun tisuća obespravljenih radnika. Pri tome je nepismen Hrvat, koji uz to ne poznaje jezik, laka žrtva kapitalističkih predatora („trustasa“).

Usprkos materijalnom obilju, američka su naselja u putopisu, mahom blatinjava, neuredna mjesta, sva skrojena po istom kalupu. Premda se gradovi uglavnom nisu dojmili Tresića Pavičića to se ne može reći za američku ekonomiju, vojnu silu i imperijalne ambicije. Amerika je zemlje u kojoj je sve veliko ili se barem takvim nastoji predstaviti.

Američki moral, a posebno onaj američkih Hrvata, stalna je tema putopisa. Široko raširenom alkoholizmu i borbi protiv njega autor posvećuje veliku pozornost

ali i kriminalu i to posebno ubojstvima. Jedan od glavnih razloga propadanja Hrvata u Americi je po Tresiću Pavičiću „zlo shvaćena sloboda“. Ona kod neobrazovanog i pripratnog američkog Hrvata ostavlja više negativne nego pozitivne posljedice.

Tresić Pavičić ne posvećuje posebnu pozornost samo Hrvatima nego i drugim slavenskim narodima u Americi, a posebno Česima i Slovacima. Oni su, u pravilu bolje organizirani od Hrvata i uljuđeniji pa bi Hrvatima trebali biti uzor.

Kod autora svi američki gradovi i hrvatske zajednice u njima ne prolaze jednak dobro, odnosno jednak loše. Tresiću Pavičiću je posebno dobro „legao“ Chicago i njegova hrvatska zajednica. Prema tom gradu je posebno naklon, a doktor Biankini, njegova žena i gestioničar Randić osobe su koje posebno simpatizira. U dobrom društvu autor upoznaje grad, njegove znamenitosti, mjesta zabave kao i kulturne ustanove (tako u Chicagu sluša Carusa).

Amerika Ante Tresića Pavičića nije samo ona velikih gradova nego i manjih, industrijskih gradova poput Calumeta u „bakrenoj zemlji“ (Copper Country) s brojnim slovenskim i hrvatskim stanovništвom. Njegov opis hrvatske zajednice u rudarskom mјestašcu Crested Butte u planinama Colorada i dekadencije pripratnog radništva spada među najbolje stranice putopisa.

Izbor zime kao doba putovanja nije se pokazao našem putopiscu dobrim izborom. Slike surove hladnoće američkog sjevera bitan su dio sadržaja i opisa uvjeta u kojima žive američki Hrvati. Premda sklon svećenicima Tresić Pavičić zamjera ulaganje iseljeničkih zajednica u velike crkve. Naglašava kako će one ubrzo izgubiti svoje nacionalno obilježje i postati tuđe vlasništvo. Ovo predviđanje autora pokazalo se u dvadeset i prvom stoljeću bolno točnim.

Autorov odnos prema afroameričkom stanovništvu Sjedinjenih Država odraz je predrasuda njegova vremena. Afroamerikancima vladaju najniže strasti pa im je lopovluk i silovanje nešto sasvim normalno. Iskazuje razumijevanje za običaj linčovanja istih, no na drugoj strani veliku pozornost posvećuje nastojanjima da se afroameričko stanovništvo obrazuje. Nastupa s tezom kako afroameričko stanovništvo nastoji podjarmiti ono europskog podrijetla. Tako se po Tresiću Pavičiću crnci ponašaju kao Mađari, dok su ubogi bijelci poput Hrvata!

Posebno ga se dojmilo i vjersko šarenilo Sjedinjenih Država, a u prvom redu pozornost posvećuje

mormonskoj zajednici koju opisuje na dugačko i široko. Putujući prema zapadu pozornost Tresića Pavičića sve više zaokuplja čudesan krajolik. Tu ponovo pokazuje svoju iznimnu književnu vještina pa su ovi opisi zadržali svoju svježinu i poslije stotinu godina.

Dok je područje sjeverozapada Sjedinjenih Država kraj industrijskog pakla, Kalifornija je za Tresića Pavičića područje rajske obilja i ljepote. To je jedna druga Amerika s puno vremena za dokolicu, obrazovanje i uživanje u životu. Tu se autor susreće s starijim hrvatskim iseljeništvom koje odbija prihvati hrvatski identitet i s kojim se oštroti obračunava. Na dugoj strani hvali slogu Hrvata i Srba.

U grubu stvarnost hrvatske zajednice u Sjedinjenim Državama vraća ga susret s Hrvatima u St. Louisu i (ponovni) neuspjeh njegovih predavanja. Vraća se u Chicago gdje drži svoj programski govor o tome kako bi se Hrvati u Americi trebali organizirati (političko-ekonomska organizacija) i pomoći domovini.

Ne mogavši više organizirati svoja predavanja dane provodi u društvu svojih prijatelja, hrvatskih svećenika u Pittsburghu s kojima posjećuje slapove Niagare. Na povratku u New Yorku posjećuje hrvatskog poduzetnika Franju Zottia koji ga se osobito dojedio.

Putopis „Preko Atlantika do Pacifika. Život Hrvata u sjevernoj Americi. Putopisna, estetska, ekonomska i politička promatranja.“ kako i sam naziv knjige upućuje je ambiciozno zamišljeno djelo. Takav je konačno i njezin autor koji je istovremeno želio biti veliki književnik, znanstvenik i vođa hrvatskog naroda. Njegova slojevitost istovremeno otežava njegovo čitanje i čini ga posebno privlačnim.

Književno, tekst je vrlo neujednačen i njegova kvaliteta se kreće od prazne patetike do virtuznih opisa ljudi i krajeva. Ante Tresić Pavičić odbija, za njegovo doba, moderna književna obilježja i svjesno se određuje kao tradicionalist i „klasičar“, premda piše najbolje retke kada se približava stilu svojih suvremenika iz hrvatske „moderne“. On je i tipični moralizator, na tragu ostale pravaške književnosti, primjerice Ante Kovačića. Tako i on opisuje tragediju hrvatskog čovjeka koji je napustio svoj tradicionalni način života postavši žrtvom modernog svijeta i njegovih vrijednosti, tim više što je iselio u tako daleku sredinu kao što je Amerika.

U stavovima Tresića Pavičića nalazimo utjecaje socijalističkih ideja ali i predrasuda njegova vremena. O autorovim stavovima prema Afroamerikancima već je bilo riječi. Blizak je panslavističkim, antisemitskim

---

krugovima u Rusiji i s njima povezanim osobama u Sjedinjenim Državama. Tako surađuje s grofom Arturom Čerepom Spiridovićem, agentom ruske tajne službe „Orhane“ i jedinim od autora antisemitskih mitova o zavjeri Židova protiv europske civilizacije, što navodi i u samom tekstu putopisa. Antisemitizam Tresića Pavičića, osobne je naravi i vezan za je za njegov sukob s pravaškim vođom Josipom Frankom koji je bio židovskog podrijetla i koga je Tresić Pavičić optuživao za podupiranje židovskih elemenata u Stranci prava. Premda je oduševljen Srbijom nije sklon Srbima iz Hrvatske koje predstavlja kao primitivne osobe sklone kriminalu.

Američki putopis Ante Tresića Pavičića jedno je od temeljnih dijela za razumijevanje velike sobe Hrvata u sjevernu Ameriku krajem 19. i početkom 20. st. Zato iznenađuje činjenica da ono, poslije svog prvog izdanje 1907. (i to u privatnoj nakladi) nikada više nije tiskano. To se može objasniti karakterizacijom pojedinaca i pojedinih zajednica u knjizi kao i povremeno spornim ideološkim stavovima koji tijekom dvadesetog stoljeća ni jednom režimu nisu u potpunosti odgovarali. Taj propust Hrvatska matica iseljenika nastoji ovim izdanjem ispraviti. Isto tako obilnim kritičkim aparatom i slikovnim prikazima tekstu nastoji dati novu vrijednost i približiti ga suvremenom čitatelju.

Marin Knezović

Uvodne napomene

Ova izdanja djela Ante Tresića Pavičića „Preko Atlantika do Pacifika. Život Hrvata u sjevernoj Americi. Putopisna, estetska, ekonomска i politička promatranja“ nastala su na temelju optički računalno očitanog teksta primjerka knjige sveučilišta Harvard koje je tekst OCR programom i očitalo. Tekst je dodatno ispravljen i obrađen.

Slike i filmovi koji se nalaze u ovim izdanjima imaju status javnog dobra.

Kritičkim aparatom tekst je opskrbio izdavač što je slučaj i sa slikovnim dodacima koji ne postoje u izvorniku. Posebno su brojne bilješke koje objašnjavaju arhaizme kojima se autor obilno koristio. Izdavač je nastojao u što većoj mjeri, putem bilješki i ilustracija, pružiti čitateljima i dodatne podatke o mjestima koje je Tresić Pavičić posjetio kao i o osobama koje spominje.

Knjiga je objavljena u kao pdf (više verzija), epub i mobi datoteka.

M. K.

DR. A. TRESIĆ PAVIČIĆ

PREKO ATLANTIKA DO PACIFIKA

ŽIVOT HRVATA U SJEVERNOJ AMERICI

PUTOPISNA, ESTETSKA, EKONOMSKA I POLITIČKA PROMATRANJA.

NAGRADILA MATICA DALMATINSKA

IZDAO O SVOMU TROŠKU SREĆKO SKAKOC¹

TISAK DIONIČKE TISKARE U ZAGREBU

1907.

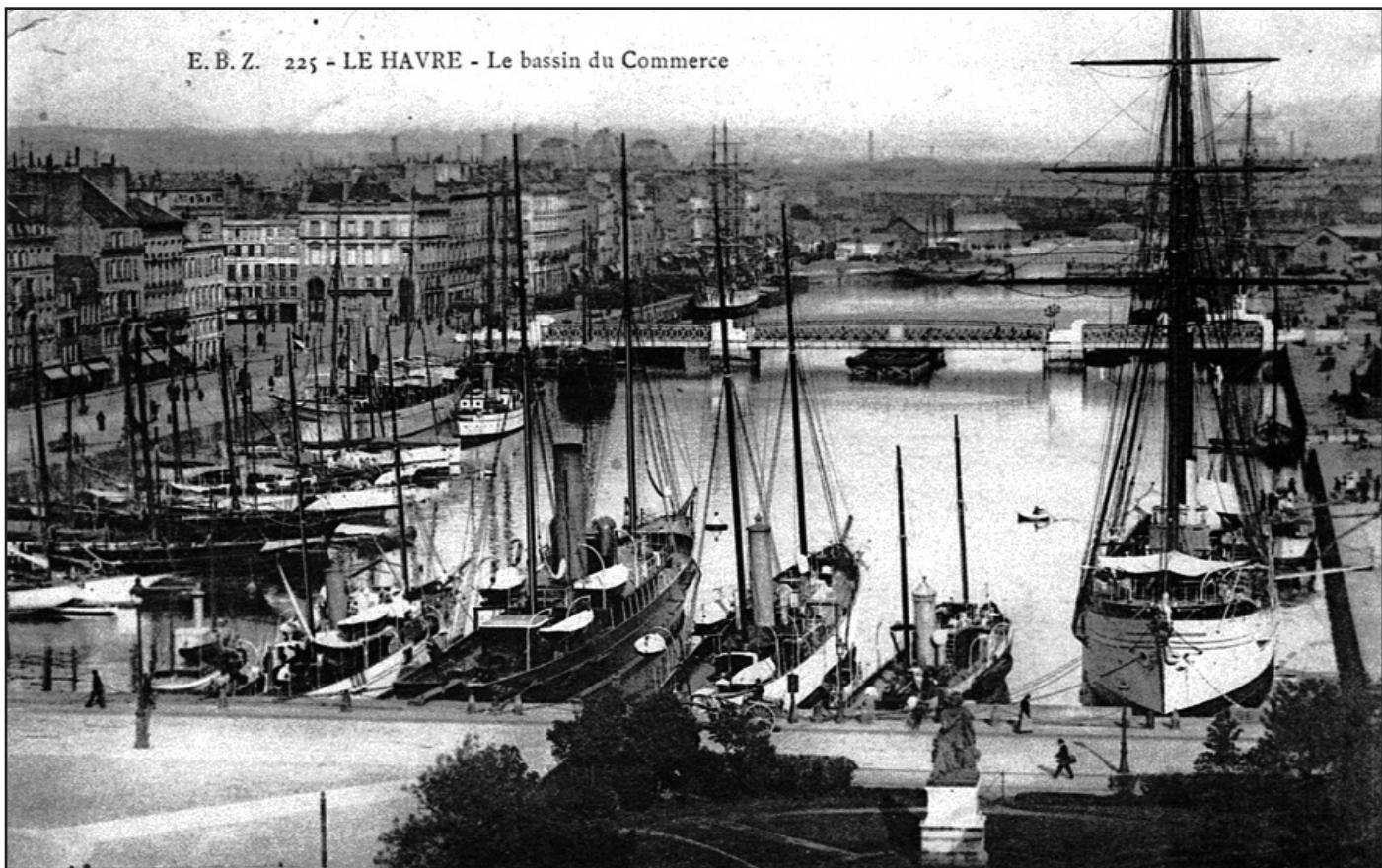
Prijatelju Dru. Ljudevitu Laušu hrvatskom župniku u Allegheny, Pa. Posvećuje Pisac.

I.

Dolazak u Havre. — U blagovaonici parobroda. — Lov očima. — Sirena. — La Touraine. — Nujnost časa i polaska. — Izaziv na megdan. — Glas Prometeja okeanu. — Njegovo proročanstvo. — Odlazak. — Havre u noći. — Kiša. — Svjetionik. — Materijalni napredak. — Moralni nazadak. — Manija brzine. — Moderni konfort na brodu. — Suputnici. — Don Manuel Pichardo i don Nicolas Mariscal. — Don Juan. — Osamljenost. — Nostalgija. — Gotika, barok i renesansa. — Početak mlađog ljeta 1906. na okeanu.

Stigoh u *Havre*² iz Pariza ekspresnim vlakom na 31. prosinca, oko tri sata po podne. La *Touraine*³, brod francuskog društva „Transatlantique”, morao je otpotovati u četiri. Megjutim natovarivanje prtljage i ukrcavanje putnika zateglo je odlazak do sutona. Pošto će u ovoj knjizi biti malo poezije, počeću odmah prozom, kojom je prepun život.

sve strane, mjere, proučavaju tipove, opažaju svaki kret, svaki izraz, da si što prije osjeguraju što ljepšu zabavu na putu. Vidiš im vještinu i drzovitost na svakom kretu. Iskusni su, putovali su mnogo, doživili su dosta, ne će da ispuste ni najmanju prigodu; boje se, da ih ko ne preteče, te se ne upusti prije njih u razgovor sa kakvom ljepoticom, koja im više upada u oči i jače budi strasti.

Trgovački dio luke u Le Havre snimljen 1906. Premda su Trst i Rijeka bili daleko bliži hrvatskim iseljenicima većina je u Ameriku putovala iz luka Le Havre i Bremen. Razlog za to su daleko jeftinije putne karte ako se putovalo iz ovih luka što je bilo dio poslovne politike velikih brodarskih kompanija. Bilo je jeftinije putovati danima do Le Havrea nego ploviti za Ameriku iz Rijeke. Tako je i Tresić Pavičić putovao za New York iz Le Havrea. (izvor: <http://www.shipsnostalgia.com>)

U velikoj blagovaonici prvog razreda okupiše se putnici oko gotovih sofra⁴, te jedu i piju, kao iza gladne godine. Gospogje jedu slasno i žurno, kao da predvigljaju, da im se ne će lako više desiti na okeanu taj užitak, jer će im morska bolest učiniti odvratnim i najtečnije jelo. Ima tu aristokratkinja, a i ima i trgovačkih žena, ima pače i nekoliko liepih! Trgovački putnici zvirlaju⁵ očima na

Pravi su to lovci ljudskoga mesa.

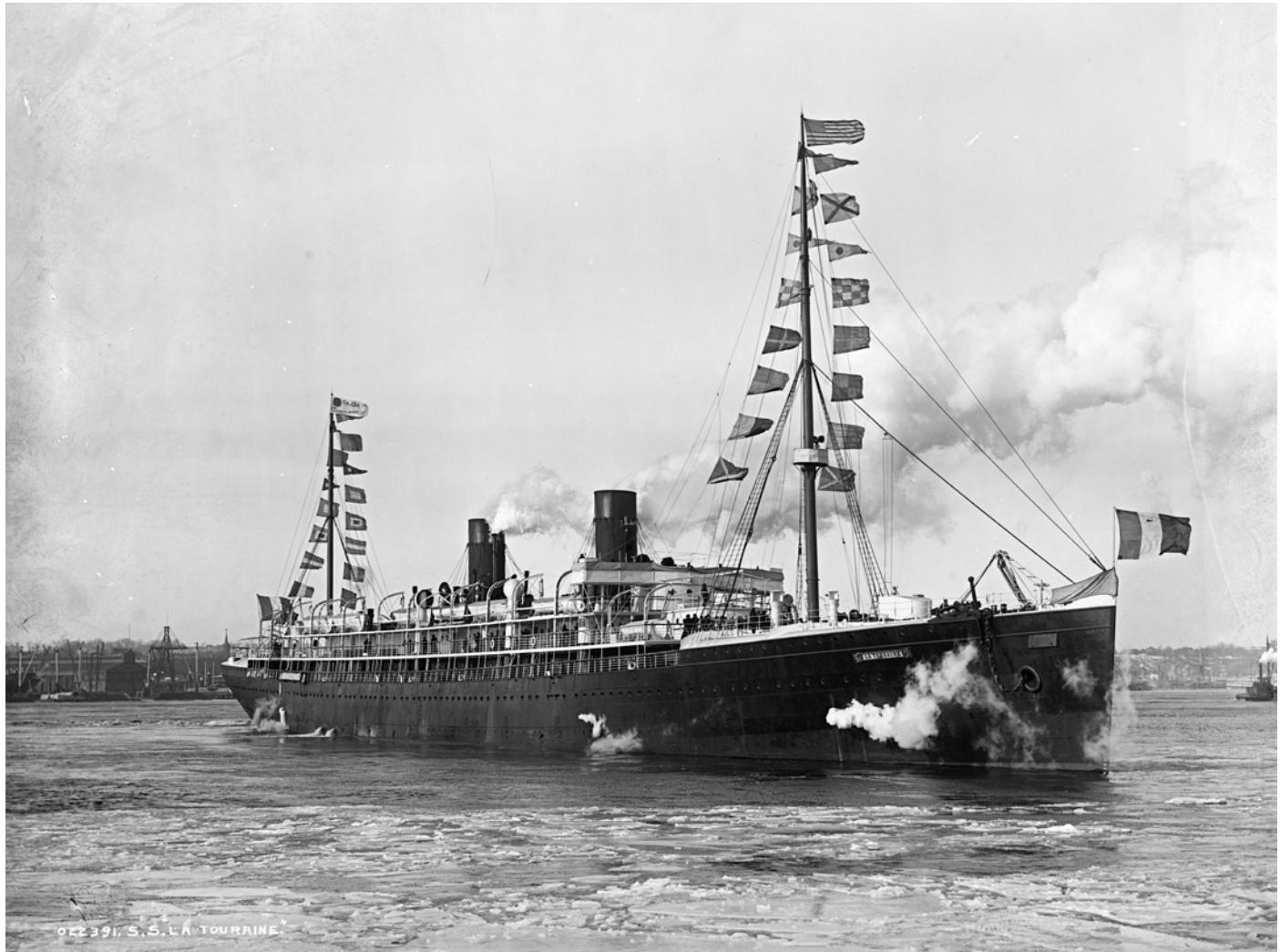
Ja čalabrnem⁶ nešto na brzu ruku, ispijem čašu vina i pogjem na kasar⁷. Više me zanima odlazak iz luke, nego ljudi. Ta imaču prigode, da ih proučavam, a možda će mi i dodijati na putu!

Ja uza stube predvorja, a nešto muklo protegnuto

zagrmi nada mnom, baš kao da si stisnuo grom u neku tvrdnu željeznu spremu, a on našao nešto dušnika, pa se grozovitom silom polagano izvlači u svoje vazdušno carstvo.

Touraine daje sirenom prvi znak odlaska. Pucaju uši, glava šumi, regbi⁸ sam tvrdi kasar ogromnog parobroda podrhtava, kao trusom⁹. Titanska pluća te dajdalske¹⁰ nemani, kakvu ni najživljva mašta grčkih pjesnika ne

Već po drugi put zaori sirena, kano da se gromovi ore i lome niz klisurna ždriela. Gorostas izazivlje valove i tifone¹⁴ okeana na megdan. Tako ruče lav, kad se pod sutan proteže na svojem ležaju, da jurne na pustaru u potragu pliena. Taj silni, titanski vesak¹⁵, koji ti drma ne samo bubnjićem ušiju, nego samim mozgom, pače svakim živcem tiela, ispunja te iz početka strahom i nujnošću odlaska, jer je svaki odlazak nujan, svaki začinjen nekom sjetnom nostalgijom za rodnim

Brod "La Touraine" kojim je plovio za Sjedinjene Države Ante Tresić Pavičić i na kojeg se palubama odvijao dio sadržaja knjige. Brod Compagnie Générale Transatlantique koji je preko Atlantika prometovao između 1891. i 1920. U trenutku porinuća bio je peti po veličini parobrod na svijetu. (izvor: Wikimedia)

bi mogla zamisliti, i prema kojoj su sitne igračke sve što kuje šepavi Hefajstos¹¹ u utrobi Etne¹², dišu crnim dimom, i zamračuju gustim vrtlozima vedrinu nebesa. Dve ogromne nozdrve, dva dimnjaka, široka, kao dva gorostasnna badnja¹³, rigaju na svrdlove čagje i varnice kroz rumeni sutan. Utroba hlapje muklim kovnim žamorom, u kojoj su skovane strahovite sile, što jedva čekaju, da se odapnu.

žalovima, za domovinom, za ostavljenim milim i dragim. Sama od sebe niče misao; hoću li se povratiti? Ta tako je širok okean, tako visoki, silni, strašni njegovi valovi, tako užasni njegovi kikloni¹⁶! Ali sila onoga veska, što se gromom izvija iz sirene, napokon ti vrati pouzdanje; čini ti se, kao da bi nadjačao sve grmljavine oluja i šum okeanskihvalova. Onaj izazivni urlik, kano da veli okeanu : eto me na te! Ne bojim te se! Uzdigni

svoje valove do oblaka, raskostruši im vrhove biesnom pjenom, raspusti hršumima¹⁷ čerupna krila, orubljena krvavim bljeskovima munja! Neka zaruču¹⁸ tvoji tifoni, jače od prvobitnog titana¹⁹, koji im dade ime; neka se zaviju tvoji kikloni na vrtloge, neka udubu svrdlovitim jazom tvoje dubine i neka taj jaz orube valovimavišim od mojih jambora²⁰, ja te izazivljem na megdan, ja te se ne bojim! Ja sam svemožni genij čovjeka, oklopjen željezom! Ja sam dajdalski um, koji je jači od svake sile, koji otimlje oblacima munje, te ih iz njih muze, kao što se muze mlijeko iz nabreklih vimena, i tu munju, koju muzem iz nepresušnih dojka prirode, pretvaram u svjetlost, u silu, u brzinu, u vjesnika bržeg, nego li su krila na petama Majinogsina²¹ i na njegovom šeširu! Ja sam Prometej²², sin velike majke Zemlje, nepravedno osugjeni titan, koji slomih svoje lance i sigjoh strahovit sa leđnih klisura Kavkaza, da srušim tiranina Zeusa sa Olimpa, da dadem bratu čovjeku vatru, umjetnost, pismo, slobodu. Neka Zevs pozove u pomoć gigante hekatonhejre²³, Brijareja²⁴, Kotosa²⁵ i Gigesa²⁶, da vidimo hoće li mu pomoći! Ko igračku izbicu mu iz ruke zahrgjali grom, a njegovu sinu Fojbu²⁷ Apolonu kužne striele. Ja sam Genij čovječanstva, koje, dok bijaše mlado i neiskusno, ne mogase se boriti s tvojim silama, Okeane. Ti si ga obavijao tvojim brzim strujamana uskom prostoru zemlje, i nisi ga puštao preko sebe. Tisuće i tisuće godina ti si lomio njegove krhke drvene lagje, kao slamke, utapao i gutao njegovu djecu; ali ono nije očajalo, pobedilo te je napokon drvenim lagjama, kamo li ne će željeznim nemanima, što no imadu više sile u svojim željeznim repovima, nego tisuće Brijareja skupa u rukama. Nekada se je ljudstvo moralо boriti s tvojim valovimamjesece i mjesece, pače i godine, da te pregje. Ali su prošla vremenamukotrpnog Odiseja i smijonog Kolumba, danas te čovjek prevaliu pet dana. Sutra će u tri i to ne morem, nego zrakom, brže od Jupitrova orla. Što će danas taj krvožedni orao grudima Prometeja? Jedno sitno zrnce, upravljenog njegovom rukom i njegovim okom, slomi mu krila u mutnom oblaku! Pred svjetlosti moga uma, nestalo je tvojih nebrojenih kćeri Okeanida²⁸, nestalo je morskih nemani, pre-strašenih od buke mojih lagja. Enozigej ne viće više objesnim vjetrovima, pomolivši iz dubina ambrozijsku²⁹ glavu: *quos ego!*³⁰ Jadoviknuh njemu i svim bogovima Olimpa, Tartara³¹ i Okeana: *quos ego!* I nestade ih! Niko im više ne prinosi žrtve, a Neptunu³² prestrašeniuspadoše iz ruku zemljotresne osti. Vjetrovima okeana uzalud se lome krila o željezne bokove mojih lagja. Ja poznajem vrieme njihova biesa, a sutra ču proreći, kada će koji duvati, kada će se zavinuti kiklon, kada li pritisnuti široke grudi okeana magla. Pod morem, na moru i nad morem moj um će vladati prirodnim silama i voditi ih po svojoj volji i koristi, kao ukroćena konja.

Ja ču znati, kada će vulkani izrigati svoju lavu, svoje kužne gromove, plinove, i žarano kamenje, i na vrieme ču ukloniti svoju djecu od njihova biesa; pače topli njihov bies i žarko srce zemlje izrabiću da zimi grijem djecu svoju, da ih prenašam vrtložnom brzinom oko zemaljske kruglje. Tople zrake sunca svezaću u željezo, zapregnuti ih za moje mahine; a iz vedra suha neba izmušću kišu da natopim oparene livade. Prisilićunebo da mi kaže kamo nas vuče sunce u svojem vrtložnom hodu, u pravcu sjajne Vege³³, prama kojoj luci plovi lagja zemlje. Nema dovoljnotmine prostorje neizmjerja, da zakrči put zenici mojega oka, niti priroda tako dubokih tajna i zakona, da ih ja ne odgalim svjetlošću svoga uma i prisilim njene sile, da me služe kao roblje; da ja, titan Prometej i moja braća ljudi ne postanemo jači i bolji, nego su bili bogovi, koji su me kroz tisuće vjekova mučili i žderali moje džigerice. Hezijod³⁴ je precienio Jupitrovu moć, a moju i moj triumf prorekao je božanstveni Ajshilos³⁵. Ja upoznah drugoga Boga, kojemu se divim, i koliko je savršeniji top današnjeg čovjeka od Ahilova koplja, toliko je širi pojам moga Boga od Homerova, toliko savršeniji današnji čovjek od staroga. No, kao što više nema koplja, osim u muzejima, tako više ne će biti ni topa! Igračka je Hezijodova titanomalijaprama današnjim bojevima; jedna oklopnača satrla bi u čas cielo Ksersovo³⁶ i Temistoklesovo³⁷ brodovlje, a Zevs bi se odorljavine njenih gromova srušio sa vrha Olimpa, da ga davno ne sruši moj um. Od svih starih bogova još živi jedini krvožedni Ares³⁸, ali je i on omatorio, jer njegova bojna igra biva sve rjegja, a ja ču i njega do sto, do dvjesta godina, — a to je samo čas u života ljudstva— satrieti, i mir će se prostreti zemljom od jednoga stožera do drugoga; vlastaće ljubav i bratstvo.

Po treći put zagrmi sirena, po treći put izazva na megdan okean. Digoše most. Ko ne briše suze, maše rupcem. Mala lučka lagja Titan vuče Tourainu od obale, jer se taj kolos u tom uskom prostoru ne može kretati, bez bojazni, da ne udari u koju drugu lagju, ili u gatove. Kada ga je malko udaljio od obale, vukući ga za nos, drugi parobrodić uhvati ga za krmu, pa vuku oba združenim silama. Dovukoše ga do posred luke, pak oba potežu za nos prama uskom izlazu, kroz koji Touraine može jedva proći. Homer je prispolobio Ajasa³⁹, u bitci, magarcu na usjevu, kojega djeca tjeraju šibama : mogu i ja kazati, da ono dvoje parobrodskе djece vuku težku Tourainu za uši, dok je polagano ne izvukoše na vanjski zaliv havrejske luke. Već se je snoćilo. Obala gori u tisuću luči, prozori visokih palača sievaju rumenim otsievom.

Eto nas već na valovlju. Parobrodići što no vuku Tourainu ljljaju se na talasima kano igračka. More se prelieva preko njih, a mi stojimo kano klisura.

Počinje rominjati sitna kiša. Grad iščezava u modroj magli, kroz koju se sve slabije svjetlucaju mirijade⁴⁰ luči. Samo na ratu električni majak (svjetionik) sjaji se kao velika Ijubična zvezda u teleskopu. Vrti se naokolo i vidiš njegovu ogromnu ždraku⁴¹, gdje kruži po tami kroz kišu, dok ti ne udari u oči, opsjene te časkom i vrti se dalje po mutnom valovljtu. Budan čuvar i kažiput lagjama, koji prodire i najdeblje magle, te im ne pušta da zavedu umorna mornara stranputice, ili da druga lagja, ko čorava, nabasa na njegovu i potopi je. Svuda po kruglji⁴² zemaljskoj danas svjetle mornarima te morske oči, i kroz najtamnije oluje kažu im pravi put, da se ne nasukaju na grebenje. Lako li ti je danas biti pomorcem! Bar za devedeset po sto umanjila se je pogibelj plovidbe. Jedini neprijatelj mornaru, koji plovi na velikom i čvrstom parobrodu, to je danas magla na okeanu, gdje nema snažnih svjetionika. Nu tu pomaže zvižduk zviždalica, ili zavijanje sirena, koje prodire i kroz najbesniji šum valova do velikih daljina. Danas pače i Markonijev⁴³ brzjav upozoruje jednu lagju, da je blizu druga.

Kada prispodobiš ovaj materijalni napredak čovjeka sa njegovim moralnim stanjem, e doista te zazebe na srcu. Ja sam po naravi svojoj optimista; ne srdim se što čovjek mora umrieti, što ga taru bolesti i druge nevolje, jer znam, da je bilo moguće, da bude drugačije, to bi bez sumnje bilo, pošto nam priroda nije uskratila ništa, što nam je mogla dati. Nu bole me bide, koje čovjek čovjeku hotomično udara. Svi zakoni logike mi vele, da što je u čovječanstva veći napredak obrta, što ljudi više izmišljaju stvari za lagodnost života, što više blagostanje, uslied novih otkrića, nastaje, da bi ljudi morali biti i moralno to bolji. Pa ipak, ne vidim da su bolji, nego su bili. I kada bi me možda u tome varala vlastita razočaranja života i zavajala na kriv sud, statistika je tu, da mi neumolnim brojkama dokaže, da ljudi ne bivaju moralno bolji, nego gori. Brojke razbojstva, umorstva, samoubojstva, preljuba, kragje, pronevjerjenja, prevara, kleveta i svih drugih ljudskih opaćina strahovite su. Istina je, da čovječanstvo i brojem raste, al još većim brojem rastu zločinstva, čemu možda nije najmanji uzrok, baš taj brojni porast čovječanstva i tjesnoća prostora. Nu ima i drugih razloga, o kojima nije ovo mjesto da raspravljam. Svakako sam uvjeren, čim minu uzroci ovog moralnog zastoja, ili pače nazatka čovječanstva, da će započeti i razdoblje moralnog preporoda ljudstva, neprispodobivo boljeg i korisnijeg od ovog napretka uslied otkrića nekih prirodnih sila i savršenstva mehanike.

Sada je ljudstvo spopanuto⁴⁴ nekom groznicom brzine, divljeg gospodstva nad fizičnim silama, skonobnom⁴⁵ žegjom bogatstva i užitka, i to do te mjere,

da se je izgubio i pojma divnog užitka krieposti, čija slast nadilazi sve slasti. I to je naravna pojava, jer nije baš laka stvar uzvinuti se do takog stepena naobrazbe i duševnog uzgoja, da čovjek može početi shvaćati ljepote i milja krieposti. Mnogo je lakše steći bogatstvo i šnjime sve moguće vrsti fizičnih slasti, nego usavršiti um i srce do potpuna uživanja krieposti. A kako danas sve trči u divljoj jagmi za zlatom; i kako su ljudi po svojoj naravi skloni povagjati se jedni za drugima, nije čudo, što je vrlo malo ljudi, koji kreću inokosnom⁴⁶ i teškom stazom nauke, prama visokom vrhuncu dobrote, ljepote i istine. Šta više i pojma ljepote se izopačuje, te danas svaki bogati trgovac misli, da se razumije u umjetnost, pa se dade sugestovati od umišljenih lažumjetnika nekih modernih struja, koji mu skupo prodaju svoje nakarade za remek-djela. Glavno je hiniti, da se razumije umjetnost, a nuzgredno je, da li je srce i da li je um uzgojen tako, da je može razumiti i u njoj uživati.

Od svih modernih strasti, držim da je najvruća strast brzine. Toj svakako sa moralnog pogleda ne bi bilo prigovora, kad ne bi do- vodila ljudi do užasnih vratolomija. Koliko su ponosnih vrata skršile utrke automobila? Prama tima konjske su utrke šala. Na ovima najviše da koji sičušni majmunski jockey, inače posve suvišan za društvo, slomi vrat, ili da koji plemeniti hat slomi nogu, ili hrbtenjaču. Ali na utrkama automobila, a i bez utrka, nebrojene plemenite žrtve stradaju. Na utakmicama automobilnih čamčića mnogi se utope. Svakako ta strast brzine jedna je od najplemenitijih u čovječanstvu, jer čovjeku ništa toliko ne fali kao vrieme. Brzinom se produljuje život, brzinom se stiče nauka i imetak. Koliko se je nekada dangubilo na putovanjima! Danas se stigne u jedan dan, gdje je prije trebao mjesec, a i taj dan se može raditi, učiti. Napokon ta strast brzine jača dušu čovjeka, diže joj ponos, i čovjek se sve više diže nad prirodou. Koje uživanje juriti cestom brže od najplemenitijeg konja, brže od samoga orla! Čutiti pod sobom okovane prirodne sile i upravljati s njima, kao sa krotkim živinčetom! Vidjeti, gdje zaostaju za tobom lastavičnom brzinom, stabla, livade, šume, gradov, gore, dok pod tobom dahće zasopljena⁴⁷ mahina i ječi, taman kao da si samu prirodu zauzdao, pa jašiš na njoj kao bog, kao Fajton na sunčanim kolima! Koja slast naći se na jednomu od ovih morskih željeznih kolosa, slušati, ležeći u noći na mekanu krevetu, šibanje vijka, jaka četrnaest tisuća konja, zveku željeza u gorostasnim mahinama — u tom čudu hitrine ljudske, gdje su mehanizmi, od čovjeka izmišljeni, malne slični onima, koje je priroda u svoje životinje postavila — i šum valova okeana, koji se uzalud lome o željezne silne boćine broda! Gorostasna se lagja kotrlja, gjisa⁴⁸ kao da će skočiti u oblake, sunovraćuje se, kao da će zaronuti

u valove okeana, povali se na bok, kao da će se izvrnuti, škriplje na tisuću načina i glasova, pa se ispravi i ide dalje, razbija valove, sieče ih strahovtom brzinom! A ti se ne bojiš, ko ni diete u kolievci, jer te valovi u tvojoj ogromnoj zipci ne će prevrnuti, ko ni majka ljubljeno čedo. Grmi li? štiti te munjo vod. Je li oblačno? lagja ne će krenuti stranputice, jer je tu vjerna igla, koja kaže pol, i nepogrješivi hronometar, koji kaže vrieme. Malo računa, i bez zvezda i bez sekstanta znadeš gdje si. Najkraćim putem juriš k cilju. A kamo li tumarati deset godina, da dodješ od Teneda do sićušne Itake⁴⁹! Ne bije te ni kiša, ni studen, ni val, ni tmina. Kuhinja je, ko u najfinijem hotelu Pariza. Toplo je, elektricitet rasvjetljuje svaku i najmanju prostoriju tog plovećeg labirinta, gragjena izvana željezom, iz nutra najsukupocjenijim vrstima drva, obložena najfinijim sametima i svilom. I glazba je na brodu; pleše se i igra se svakake igre. Ko će učiti, ili se zabavljati knjigama, ne treba ih nositi sobom, ima biblioteku. I kafana je tu, i soba za razgovor; a svaki dan se na tabli izvješavaju brzojavi, što ih jedan parobrod predaje drugomu Markonovim sustavom, te znaš sve što se dogadja po svetu. Zaboravljaš, da si na putu; čini ti se, da si u velikom gradu.

Ja stojim na palubi sve dok mi se s oka ne izgubi ždraka hevrejskog majaka⁵⁰. Zima je, vjetar puše, pa ne pomaže ni čurak⁵¹-kunovina, valja sići dolje. Već zvono zove na večeru. Ugjem u blagovaonicu, a maître d' hotel⁵² me vodi na mjesto, koje mi je odredio. Za mojim stolom nema gospodja. U društvu sam sa četiri nepoznata putnika. Naklonim se i sjednem. Gospogje su porazdieljene po drugim stolovima. Dok sam ja gori na palubi maštao, putnici se sakupiše oko maitre d' hotel-a, moleći ga, da ih postavi na ovaj, ili na onaj stol, u ovo ili ono društvo. Trgovački putnici svi se smjestiše na odličnija mjesta, dakako u blizinu krasotica. Već se upoznaše i čavrlijaju. Ja prisluskivam na mom stolu. Dva putnika govore španjolski, a dva franceski. Jedan od Franceza je mlad, telećeg izraza lica. Stariji je po vanjštini i po kretnji trgovac, a osobito je Ijubezan prama mlagjemu. Govore potihom megjusobom, da ih se rijetko kada čuje. Španjolci su živahniji. Jedan je stariji gospodin, intelligentna no priprosta izraza. Govori živahno sa puno temperamenta. Srdi se, zove često poslužnika. Mlagji je vrlo otmjena i simpatična lica. Sjedi uza me. Stari se Španjolac srdi, što ona dva Franceza govore potihom, što se ne upuštaju u razgovor sa ostalim gostovima. A i na me se srdi, jer sam mučaljiv. Htio bi znati ko sam i što sam i brbljati sa mnom. Sve to on kaže drugom Španjolcu, misleći, da ga niko ne razumi. Napokon ja progovorih par rieči španjolski, dodajući starcu mayo aisu.⁵³ Cara..! — uskliknu starkelja, poznati španjolski usklik — zar razumijete španjolski?

Upoznasmo se i prestavismo, to jest ja i Španjolci, jer onim dvama Francezima, — ma da smo bili na istome stolu — ostadosmo do konca putovanja tugii. To su bila dva obična trgovačka putnika, koji ne znaju o drugome govoriti, nego o jelu, o cieni automobila, o vremenu, o milosnicama u New-Yorku, Bostonu, Parizu itd.

Onaj stariji gospodin, s kojim se netom upoznah, zvao se je Manuel Pichardo, vrlo bogat trgovac, milijoner iz Mexika. Drugi se zvao Nicolas Mariscal, sin mexikanskoga ministra nastave. Već prve večeri se sprijateljismo. Ja sam imao rijetku prigodu, da pokažem koliko znam španjolski, to jest mnogo da razumim, a malo da vodim razgovor. Ipak ih je to neobično veselilo. Španjolci, makar i amerikanski, davno se odučiše⁵⁴, da nagju evropejca, koji poznaje njihov liepi jezik. Surova engleština istiskava po cielom svetu milozvuče kastiljanske rieči. Ja, da im napravim što veće veselje, deklamujem izabrane komade iz španjolskih pjesnika, iz Herrere, iz Calderona⁵⁵, iz Hartzensbuscha⁵⁶, Zorille⁵⁷, pače i iz Romancera⁵⁸. Snenjivaju se od čuda! Stari naručuje za proslavu toga čudnog i neobičnog otkrića šampanjac. Kad sam izrekao par stihova iz Don Juan Tenoria⁵⁹, stari kucnu sa mnom, pa će mi : neka znate, da ja potičem od koljena don Juana, po tankoj krvi.

— Eh! — rekoh ja, — tada ćete valjda biti baštinili štogod i od njegove sreće, od njegove neodoljivosti!

— Što? što? On bi mogao k meni u školu ići! Šta je on prama meni! Ph! mašta pjesnika ga je stvorila; ali su moje pobjede realne.

— Nadam se, da će ih biti i na brodu!

— Todas! Sve su moje! Sve do jedne! A prva ona, kojoj udvara onaj glupi komis, tamo na drugom stolu.

U to udari krupni brežuljak mora taman u okrugli prozor za glavom mojega don Juana, i grdo mu zašumi na ušima. Sreća da je prozor bio zatvoren! Ti blokovi mora učestaše udarati u prozore, a lagja se još ne ljudja, te mi mirno večeravamo. Don Juan, tako sam unaprije zvao don Emanuela Picharda, jede vučjim apetitom, a piye šampanjac, namjenjujući čaše sad jednoj sad drugoj ljepotici, za kojima su mu oči iskrile okolo po dvorani. Srdi se na ona dva Franceza, što ne će da govore s nama; pa kaže, da će od onoga maloga telca napraviti dvorsk blunu⁶⁰, da nas zabavlja na putu. Krupni udarci mora o prozore učestavaju i bivaju silniji. Touraine se stane nešto ljudjati. Već se mnoge gospogje pobiru i bježe u svoje kabine, da ne budu prisiljene dati prvu libaciju⁶¹ Neptunu, baš u blagovaonici. Don Juan se ljuti, što na Silvestrovo ne će moći svršiti staru godinu i dočekati

novu u društvu krasnoga spola. Nada se da će koja ostati u parloru⁶², ili u kafani, da će ih glazba zadržati. Zabadava! Lagja se sve više ljudja, a one bježe jedna za drugom. Ni glazba ne će svirati!

Urekosmo si sastanak u kafani, da tu dočekamo skupa novu godinu. Ja izigjoh na kasar, da vidim valove Manche⁶³, i ne bih li gdje ugledao Kornwalsku⁶⁴ obalu.

Ponto nox incubat atra! Mrka noć leži na pučini.⁶⁵ Ne vidi se upravo ništa, ni zvezde, ni koje ribarske luči, ni svjetionika na engleskoj strani. More šumi milijonima valova, a lagja škriplje na tisuće načina. U tom šumu gubi se pljusak kiše, ali je vjetar zanosи pod gornji kasar na šetalište putnika, te ne možeš ni šetati. Studeni vjetar probija kosti i kroz samo krvno čurku. Htio bih se podati maštanju, ali kao da mi kiša, guši maštu, a vjetar smrzava misli! Čutim tešku osamljenost, kao da sam baš sam na pučini, posve izgubljen, jer niko ne šeta osim mene. I ako znam da Touraine ne će krenuti s puta, niti udariti o litice strmog Albijona⁶⁶, hvata me strava nostalgija mi bolno zahvaća dušu, kajem se što sam u to doba godine krenuo na tako dalek put. Ljuljanje biva sve jače, te je teško šetati se i ne ostaje mi drugo, nego potražiti don Juanu u kafani, da mi svojim šalama razbije brige. Ja u kafanu, ali mojih Španjolaca nema, već neki trgovacki putnici posjedaše oko stolova, te se igraju karata, šaha, trik-traka⁶⁷. Ja sjedem sam i pitam jedan konjak. Napokon eto ti Picharda i Mariscalu. Moj don Juan šepesa kao Mefisto. Čudnog li mi osvajača žena! — pomislih u sebi. Nu i Byron je bio šepav, pa nije bio loše sreće.

Pročavrljasmo do ponoći. U Mariscalu brzo upoznahu fino naobražena čovjeka, s kojim se je dalo bez dangube o svačem govoriti. Proborio je u Evropi više od godine dana, da prouči umjetnosti, osobito arhitekturu. Pošto sam pak i ja obigrao malne svu Evropu, gdje se što liepa dade vidjeti, i njemu je bilo ugodno u mojem društvu. Pichardo bi bio volio, da se govori o ženama, tvrdeći, da je živa umjetnost prirode ljepša i bolja od mrtvih djela ljudske ruke, pa s toga on putuje po gradovima, da vidi gdje su ljepše žene; nu nije se opirao da mi govorimo o gotskom stilu i o renesansi.

— Gotski stil, — tvrdio je Pichardo, — to je kada je žena, kosturinava, mršava i visoka; barok, kada je debela, mišićasta, nabrekнутa; renesansa, kada je obla, glatka, mlada, liepa. S toga ja volim renesansu, barok ponešto, nu ne trpm gotskoga stila.

Mariscal je naprotiv bio zaljubljen u gotski stil, u ostalom, sa stanovišta našeg don Juana, nije ni on mrzio ostalih stilova. Svaki je stil liep, tek neka je djelo liepo.

— A gdje ste našli najljepše žene? — zapitam don Juanu.

— U Mexiku, to se razumije! A vi?

— Ja u Mexiku nisam bio, pa o vašim ženama ne mogu suditi. Ja sam najljepše žene video u Moskvi.

— Kakva Moskva! Kakva Moskva! Vi morate doći k nama u Mexiko, pak ćete istom vidjeti, što su žene. Kad vidite naše kreolke⁶⁸, ne ćete se više ni htjeti vratiti u Evropu. Zbogom onda vaše katedrale i vaše galerije slika! Vi morate s nama u Mexiko; bićete moj gost. G. Mariscal će vas upoznati sa svim najotmenijim krugovima. Obećajte, da ćete s nama u Mexiko!

— Ja bih vam to rada obećao, ali imam svoga posla u Sjedinjenim Državama.

— Kakvog posla?! Kad vam velim, da ćete tamo naći najljepše žene, kakav posao može biti prešnji? Vidite, ja kako znam cieniti što je liepo i dobro, i kako znam cieniti vaš ukus, prvi put, kad budem putovao u Evropu, poći ću do Moskve, da vidim te hvaljene ljepotice; nu vi morate s nama u Mexiko!

Da nisam razglasio po novinama svoj dolazak u Sjevernu Ameriku, htjedoh popustiti i pristati na zamamljive pozive mog starog veseljakovića. U ostalom, čudan je bio taj don Juan. Svaki čas bi svrnuo govor na svoju ženu, davno oplakanu. I nije mogao da se je sjeti, a da ne obriše suzu s očiju. Pa ipak to ga nije smetalo, da traži po svetu ljepotice!

— Baš zato, što sam upoznao u svetu toliko žena, plačem za onom, koju sam izgubio. Nju sam jedinu i ljubio i štovao u isto vrieme. Druge sam samo časomice ljubio. Nu da rečem svu istinu, ljubim i štujem i svoju kćerku, koju ostavih u jednom zavodu u Berlinu; — reče nepokorni don Juan i uzdahnu.

Pogledah na sat. Falilo je nekoliko časaka do ponoći. Videći da je govor udario u nujne žice, rekoh :

— Ne plačimo vrieme, koje je minulo; veselimo se novoj godini.

— Flašu šampanjca! doviknu don Juan slugi; da poškropimo mrtvu godinu i pokrstimo novu.

Nazvasmo si sretno novo ljeto i odosmo spavati.

Bilješke

1. Možda Bonaventura Srećko Skakoc, svećenik rođen 1855. i jedno vrijeme župnik u Vranjicu kod Splita.
2. Zapravo Le Havre. Velika francuska luka na ušću rijeke Seine u Atlantski ocean.
3. Prekoceanski brod kompanije Compagnie Générale Transatlantique koji je između 1890. i 1920. prometovao Atlantikom između Europe i Amerike.
4. Riječ turskog podrijetla kojom se opisuje stol rasprostrat za blagovanje. Stol za jelo.
5. Radoznalo gledati.
6. Prezalogajiti, prigristi.
7. Brodska pramac s nadgrađem.
8. Što no kažu, ajmo reć.
9. Zvuk tijela pri padu.
10. Dedalski, po mitskom grčkom graditelju i izumitelju Dedalu. U ovom slučaju u značenju tehnološki, tehnički.
11. Hefest – mitski grčki bog kovanja i zanata.
12. Etna, vulkan na Siciliji. Mitsko boravište grčkog boga obrta Hefesta.
13. Bačva za hlađenje željeza tijekom kovanja.
14. Div sa stotinu glava iz grčke mitologije. Utjelovljenje prirodnih nepogoda.
15. Vika, buka, urlanje, žamor.
16. Zapravo cikloni, područja niskog zračnog tlaka s jakim vjetrovima. Jake oluje.
17. Vikanje na nekog, ljutnja.
18. Zarikaju.
19. Divovi iz grčke mitologije koji su se pobunili protiv vrhovnog boga Zeusa.
20. Jarbol.
21. Hermes ili Merkur. U grčkoj i rimsкоj mitologiji glasnik bogova.
22. Prometej je, prema grčkoj mitologiji dao ljudima vatrnu, zbog čega je vrhovni grčki bog Zeus kaznio vječnim mukama – orao mu je okovanom jeo jetru koja mu se stalno obnavljala. Od tog zlog udesa oslobođio ga je Heraklo (Herkul). Simbol ljudske slobode.
23. Hekatonhiri, storuki divovi iz grčke mitologije, saveznici Zeusa u borbi protiv titana.
24. Brijarej, storuki div iz grčke mitologije, „jaki“.
25. Kotos, storuki div iz grčke mitologije, „udarač“.
26. Giges, storuki div iz grčke mitologije, „mišićavi“.
27. Feb, onaj koji svijetli. Jedan od naziva grčkog boga Apolona.
28. Okeanide, morske polubozice, nimfe. Tri tisuće kćeri boga Okeana.
29. Božansku. Prema nazivu za hranu bogova – ambrozija.
30. „Kome ja?“, „Kome ću ja?“. Riječi iz Vergilijeve Enejide kojima se rimski bog mora Neptun prijeti vjetrovima.
31. Tartar, podzemni svijet u grčkoj mitologiji, svojevrsni starogrčki pakao.
32. Neptun, rimski mitski bog mora. Srođan grčkom Posejdonom.
33. Vega, zvijezda sjevernog neba u zviježđu Lire koja se posebno ističe svojim sjajem.
34. Heziod, grčki pjesnik iz 7. st. pr. Kr. Autor spjevova „Poslovi i dani“ i „Postanak bogova“.
35. Eshil, grčki pisac tragedija s prijelaza sa šestog na peto stoljeće prije Krista. Smatra se tvorcem klasične grčke tragedije.
36. Kserkso, perzijski vladar iz 5. st. pr. Kr. Napao Grčku. Pobjedio Grke kod Termopila, no doživio potom težak poraz u pomorskoj bitci kod Salamine.
37. Temistoklo, atenski državnik iz 5. st. pr. Kr. Inzistiranjem na gradnji velike ratne flote postavio temelje pomorskoj moći Atene i njenoj potonjoj prevlasti u grčkom svijetu. Imao je glavnu ulogu u grčkoj pobjedi nad perzijskim carem Kserksom, a posebno u bitci kod Salamine.
38. Ares, bog rata iz grčke mitologije.
39. Ajax, grčki junak iz priča o Trojanskom ratu. Zvan „veliki“, jer se isticao tjelesnom snagom i hrabrošću.
40. Mirijada, prema grčkom nazivu za deset tisuća. U prenesenom značenju ogroman broj.
41. Reflektirajuća svjetlost, svjetlost koja se odražava od nekog predmeta.
42. Kugli.
43. Guglielmo Marconi (1874. – 1937.), patentirao prijenos telegrafskih signala putem elektromagnetskih valova. Prvi prenio bežičnim putem telegrafsku poruku preko oceana.
44. Zaokupljeno, zgrabljeno, uhvaćeno.
45. Vjerujatno „s kobnom“.
46. Sam, pojedinačan.
47. Zadihana.
48. Skače.
49. Itaka, rodni otok junaka trojanskog rata Odiseja. Odiseju je poslije pada Troje do povratka doma na Itaku u Jonskom moru trebalo deset godina. Njegovo putovanje od Troje do Itake i dogodovštine na tom putu sadržaj su Homerovog epa – Odiseje.
50. Svjetionika.
51. Ogrtač, posebno onaj od kože s dlakom.
52. Glavni konobar, ober.
53. Kako u tiskanom izdanju nedostaje veliki dio riječi teško je utvrditi o čemu se radi.
54. Odvikoše.
55. Calderón de la Barca, španjolski književnik iz 17. st. Najvažniji književni stvaralač iz „zlatnog doba“ španjolske književnosti. Svojim dramskim djelima, zajedno sa Shakespearom, postavio je temelje moderne europske drame.
56. Juan Eugenio Hartzenbusch (1806. – 1880.), španjolski dramski pisac i knjižničar.
57. Vjerujatno Francisco de Rojas Zorrilla, španjolski dramski pisac iz 17. st.
58. Naziv za zbirke španjolskih narodnih pjesama.
59. Don Juan Tenorio je naziv jedne od dramskih verzija legende o kobnom zavodniku Don Juanu ovog

---

puta iz pera španjolskog dramatičara 19. st. Joséa Zorrille.

60. *Blesan, budala, glupan.*

61. Žrtva bogovima u tekućem obliku. Ovdje, sarkastično, autor se referira na povraćanje.

62. *Salon, primaća soba.*

63. *Zapravo La Manchea morskog kanala između Francuske i Britanije.*

64. *Zapravo Cornwallsku. Cornwall je pokrajina i poluotok na krajnjem jugozapadu Engleske.*

65. *Navod iz Vergilijeve „Eneide“.*

66. *Albion – ime za područje Velike Britanije iz doba antike. Najstariji naziv za Britaniju.*

67. *Trik-trak, igra na ploči s 15 bijelih i 15 crnih figura koja se igra uz pomoć kocke.*

68. *Kreoli, naziv za stanovništvo Latinske Amerike španjolskog, odnosno europskog podrijetla.*

II.

Jutro na okeanu. — Uskost obzorja. — Galebi i dupini. — Morska bolest — Hrvati u trećem razredu. — Sele čitave obitelji. — Ne znadu kamo idu. — Crnogorci. — Bračna trgovina. — Kako prolazi vrieme na brodu. — Dominikanac. — Tomistika. — Monotonija okeana. — U tišini noći. — Opeta urlik sirene. — Magla. — Strah pred neizvjesnim. — Veličanstven prizor valovlja. — Deutschland. — Pad Portartura. — Kopno. — Long Island. — Istočna obala Amerike. — New-Yorški zaliv. — Zima. — Rasvjeta New-Yorka promatrana s mora. — Kip Slobode u noći.

Probudih se rano, i izgrijoh na kasar, gdje još nije bilo nikoga. Nebo oblačno, a more bez kraja, valovito. Sunce je isteklo, ali ga skrivaju oblaci. Sve je na obzoru bliedo, dosadno, jednolično. Valovi nisu dosta veliki, da razbiju monotoniju prizora, a okean u mojim očima gubi čar; ne pruža mi, što sam od njega očekivao. Okrug obzorja tako je sitan i uzak, da ti veličajnost okeana, kako si ju u mašti pomicala, gubi svu zanimljivost. Jesu li krivi oblaci, što se obzorje čini tako usko? Nisu, jer ne pritiskivaju obzorja, nego se gone podrtinama olovne boje po nebeskom svodu. Da je more posve mirno i vedro, možda bi obzorje bilo i uže. Ama baš ti se čini, da si zatvoren u nekakvoj zračnoj tamnici visoka kubeta, a vodena tla. Vid je ljudski kratak, a hrbat okeana okrugao, pa i ono što je veliko izgleda sitno. U ostalom svaka je veličina relativna. Sve može biti veliko i malo, kako ga se s kojega gledišta promatra. Ovisi mnogo i o raspoloženju duše.

Još nas prati jato galebova, koji grakću zrakom, te se zalietaju na valove za ribom. Gdje koji čalabrkne po krmi otpatke, što no padaju brodu u more. Mnoštvo se dupina naganja za nama, natječu se u brzini s parobrodom, natječu se jedan s drugim, šale se, koprcaju se, skaču u zrak, ko za okladu, ko će više; gjišu uvreten po hvat¹ visoko, pa panu ravno na glavu, ko djeca, što no se bacaju s koje klisure u more. Jedan se baca čudno, sve na lievi bok, kano da mu je desni kljast, ili hoće, da pokaže Touraini svoju mudroliju. Ima ih, koji bi mogli igrati klovna u cirkusu, a ima ih, koji bi vješto glumili benavoga Augusta. Nevjerojatno je, kakve šale znadu te vesele životinje praviti sve samim skakanjem iz mora. Osobito su mali i mlagji objesni. Jedan gjisa tako visoko, i pravi tako vješto pravi pravcati salto mortale u zraku, da se je sve, što se je probudilo i diglo na brodu, sakupilo, da ga gleda. A on, regbi, vidi da ga se promatra, pa ponavlja svoje vještine. Neki šaljivdžije stadoše pleskati i vikati bravo! On nastavlja svoj posao, dok se ne umori, a stariji mirno valjaju svoje šije, da udahnu zraka i da ujagme, ako što pane s broda. Putnici bacaju kore od naranača, osobito sa trećega razreda. Mislim, da ništa ne tone, ništa se ne gubi, sve služi stanovnicima mora. Jedan mlagji dupin muči se, da i on napravi salto mortale, ali nema sile, da dovoljno gjisne u zrak i da se prevrne, pa Ijoska² svaki put trbuhom nemilo o more. Njega to malo smeta, on sve kuša i kuša,

i svaki put Ijosne na isti način! Ili ne može, ili ima i on svoju osobitu augustku umjetnost! Svakako mu polazi za rukom šala, jer svaki put kad Ijosne trbuhom o more, putnici se grohotom nasmiju. Uživaju morski besplatni cirkus. Galebi se nad njima zalieću, ali svaki put kad vide, da se je dupin zaletio iz dubine, užvinu krila i vješto se ugnu³ grakćući.

Prvog siečnja o podne bijasmo na 49 i 55 širine i na 11 i 50 dužine, taman za jedan stupanj širine od irskoga južnoga rta Cap Clear⁴; nu kopna se ipak ne vidi, tako malo dosije ljudsko oko! Po palubi se šeću samo muškarci. Gospogje, koje misle, da će manje trpjeti od morske bolesti na zraku, nego u kabinama, sjede na stolicama uz duvare⁵, zamotane u krvno, da se obrane od zime. Sve su zlovoljne, bliede, očajna lica. Don Juan, koji šepesa dosta vješto po palubi, unatoč tome što se lagja dobro ljudi, ljuti se, što mu uzburkanost otimlje prigodu udvaranja, jer teško da su ikada ženska srca manje sklona ljubavi, nego kada im morska bolest prevrće želudac. Tako jedne izgledaju, da bi i najpomamnijeg ašikliju⁶ prošla želja njihovih cijelova i dražesti. Pobuguju tek neograničeno smilovanje. Neke se još junački drže, bore se same sobom i s morem, ali se vidi, da im strah od morske bolesti progoni sve druge misli.

Zvonce zove na objed najprije putnike trećega, pa drugoga i prvoga razreda. Megju putnicima trećega razreda čujem goroviti i hrvatski. Ima ih do desetak, a nema parobroda, koji ne bi ponio preko okeana kojega Hrvata. Većinom su iz gorskoga kotara, a ima ih iz primorja, te jedan iz Like. Ja ih pitam za razlog seobe. Suvišan upit! Nevolja! Nema otkud platiti poreza, djeca i starci kod kuće gladuju. Od nikuda prihoda ni zarade. Pitaš li ih kamo idu i što će raditi, na to ne znadu odgovoriti. Svaki ima na papiru adresu nekoga znanca, pa ide k njemu. Ljudi će ga naputiti u New-Yorku i ukrcati u željeznici, ko što ga ukraće i kad je otpuštao, pa će doći, i ne znajući preko kojih je krajeva prošao. Tamo će raditi što i drugi rade. Ako mu bude dobro ne će se vratiti u domovinu. Ta šta će u njoj — reče mi jedan — kad je u njoj sve za Magjare i za magjarone⁷??!

Neki vode sobom i ženu i djecu. Njihovo je stanje užasno! Djeca od sise ne osjećaju morske bolesti, mališi, koji prohodaju, brzo se oporave i jedu slasno; nu žene ne možeš pogledati od žalosti. Pod palubomne mogu stati

od smrada izbačenih jela, a na palubi ih biju morski valovi, vjetar, zima, kiša. Pod je blatan i mokar, a one leže, previju se u blatu. Kad su izbacile jelo, bacaju nešto žuto, ko žuč. Regbi da će im se utroba prekinuti od napora, od nagona za bljuvanjem, a ne imaju više šta bljuvati. Neke sišu komad naranče, ili limuna, nu pomoći nema! Surovi muškarci raznih narodnosti, nemaju prama ženama smilovanja, ismjejhivaju ih, guraju ih nogama, ako im smetaju na prolazu.

Svi se tu jezici miešaju, kao u babilonskom tornju. Ima najviše Talijana, pa Niemaca, Poljaka, Čeha, Finaca, Leta⁸, Magjara, Slovaka, Slovenaca, Srba, Bugara itd. Crnogorci su najnespretniji u hodu, obućeni pola na crnogorsku, pola na franceskiju, otrcani, ko puki prosjaci, ko obućeni za pokladnu šalu. Mnoge muči morska bolest, pa ti izgledaju jošjadniji. Ljuta je ciča⁹, a većina je putnika trećeg razreda obućena u ljetnje odielo. Kad im to okvase morski valovi nemaju što obući, pa leže. U njihov odio teško je zaći, jer je zrak zadušljiv, nu nije im ipak gore na franceskom društvu, nego na drugima, a hrana je bolja i obilnija. Ni jedan se ne tuži na hranu. Većini će ih nakon dva tri dana puta preboliti morsku bolest, pa će slasno jesti i podati se veselju. Ima tu veseljaka koji zapogjevaju svakake šale i lakrdije, te zabavljaju družinu. Neki zvoni u harmoniku, neki pjeva, neki pleše. Pače i neke ženskinje će se do malo odvaziti te stati plesati. Megju njima ima i mladih djevojaka, koje su se pismeno zaručile, zaručnik im poslao za put, pa sad idu na vjenčanje. Nije riedak slučaj, da na putu koja zaboravi na zaručnika, pa se zaruči za drugoga. Mnogi pače u New - Yorku vrebaju na dolazak parobroda da otmu djevojku pod prstenom. U Americi ne mogu naći djevojku za se, s kojom bi se mogli razumjeti, jer ne govore drugog jezika osim materinskoga, pa se ne žacaju otmice; ni zavedenja. Radi toga često dogje do noževa. Mnogokrat i razni agenti trguju ljudskim mesom, te za dobre pare, mjesto da otprave djevojku zaručniku, prodadu je kojem drugom gjuvegiji¹⁰. A u New- Yorku ima svakakovih agenata!

****

Don Manuel Pichardo, ne mogući po tom prokletom vremenu uživati ljubavne zabave, nastoji se što bolje utješiti jelom i pilom. Prvi je za stolom, a zadnji ga ostavlja. Njemu lje more ne naudi, pa da sve kroz dimnjake baca valove u peći. Prošao je nebrojeno puta okean i naviko svakoj nepogodi. Nema jela na menu-u, kojega on ne bi okusio. Kada ga poslužnik pita, što će da mu donese, odvrati—sve! Što to treba pitati? Sve redom, kako je na menu-u!

A na menu-u ima svaki put desetak jestojka! Kuhinja

na društvu „Transatlantique” bolja je, nego na ikojem prekookeanskom društvu. Tome me uvjerava don Manuel, koji je imao prigode da putuje svim raznim društvima, engleskim, njemačkim, franceskim i holandeskim. U ostalom suvišno je, da me uvjerava, jer to vidim po neumornom radu njegovih laloka¹¹. Meni je more u toliko naškodilo, što mi je za prva dva tri dana otelo apetit. Jedem vrlo malo, a veći dio dana sjedim, ili čućim poležeće na žutobaršunastim divanima u parloru, čitajući romane Balzaca, Flauberta itd. Čitam štograd i engleski, da se pripremim mučnom poslu engleskog razgovora. Katkada sa jednim dominikancem igram šaha, ili se razgovaramo o filosofiji Sv. Tome.¹² Druge filosofije, osim Tomine, on i ne priznaje. Sve je ostalo tlapnja budalastih mozgova! Nu Tominu filosofiju poznaje doista dobro, a to nije malo, pa se dade i š njim ugodno vrieme proći. I ako je kršćanin, želi pobjedu poganskim Japancima, nad hrišćanskom Rusijom.¹³ Ne kaže mi to otvoreno, jer zna da sam Slaven, a i studio bi se to priznati, pa ipak po svemu vidim, da on ne mrzi toliko paganina, koliko nekatoličkoga hrišćanina. Zaboravlja valjda u tome Tominu nauku. Taj je genij otvorio vrata nebeska i Turcima, ako žive po zakonima razuma i prirode, to jest, ako su krjeposni. Nu nije, svaki fratar u bieloj mantiji Toma, pa ako je i listao njegovu „Summa”¹⁴.

Svakim novim danom okean je strasniji, uzburkaniji. Nema više galebova, ni dupina, ništa, osim beskrajne pučine! Boje su na njemu uviek iste, uviek dosadni odraz olovnih rastrgnih oblačina. Rietko kada, da sunce posije svojim prijaznim zrakama izmučenu površinu okeana i da omodri nešto obzorje. Uzalud povirujem svaki čas na kasar, da vidim koje novo lice okeana. Uviek je isto! Riedak je slučaj, da se vidi u daljinu koja lagja. Da ih je i na tisuće, izgubiće se na ogromnom prostoru; a oko ne dopire dalje od dvadesetak kilometara. Progje li koja lagja, propinjuć se na valovima sad joj vidiš samo krmu, sad samo nos, sad ništa, osim dima iz dimnjaka. Za četvrt sata iščezne potpuno s vidika, jer, što ona, što mi, brzo se udaljimo. Samo ako Touraine stiže koju sporiju lagju, ploveći istim pravcem, vidimo je po dva tri sata na obzoru, u vječnoj muci talasa. Svaka nam dojavljuje Markonijevim brzjavom, kako se zove, kamo plovi, što je nova, i dozna isto od nas. U brzjavnoj sobi čuješ neprestano pucketanje elektriciteta, koji valovito prenosi preko okeana ljudske misli. Želiš li što brzjaviti u Evropu, ili Ameriku, Touraina će brzjaviti najbližoj lagji, ova drugoj, druga trećoj, dok brzjav ne dogje do koje Markonijeve postaje na kopnu. Nu teško je dobiti novosti, dok se ne dogje bar na dvjesta milja od kopna. Lagje koje sretamo, a koje su odplovile od prilike u isto doba iz Amerike, kad i mi iz Evrope, ne znadu nam

ništa više kazati, nego mi njima. Obsada je Portartura¹⁵ u najvećoj krizi, a meni se skonoba duša, ne znajući ništa o sudbini opsjednute ruske braće. Svi su putnici, osim Španjolaca i španjolskih Amerikanaca, japanofili. Mrze od srca Rusiju i cielo slavenstvo, te nam žele od Boga i od ljudi svako zlo. Bože daj svakome po zasluzi!

****

Noć je. Ja slatko spavam u svojoj kabini. Odjedared me probudi iz sna neki silni poznati vesak. Napnem uši. Tourainina sirena zavija svojim strahovitim, gromovnim glasom, kao ono na polasku iz Havrea. Lagja se ne ljudi jako, a regbi da стоји. Slabo se čuje ritmično šibanje vijka po moru, a željezna pluća kolosa jedva da dahću. Opeta zaori sirena, i od grmljavine podrhtava kasar nada mnom, podrhtavaju željezni duvari broda i vrata kabine. Što se je dogodilo silnom kolosu, da je zastao, da riče kao ranjen? Je li mu se pokvarila mahina, kakva li mu pogibelj prieti, da ovako ruče u mrkloj noći, da zatrese strahovitim grlom čisti vazduh okeana i neizmjernu tminu noći? Žurbe po lagji ne čujem. Sve mirno spava. Da nije pritisla okean magla, pa Touraina ruče kroz njezine vrtloge, da je čuje, ko je ne vidi, da ga ne stigne teška sudbina „Bourgogne”¹⁶? Magla je sliepa i s toga najveći neprijatelj današnjem mornaru, koji zna gdje su litice i plitčine po svim okeanimima, zna izbjegići svakog Skili i Haribdi¹⁷, ali ne može uteći nenadnom banuću druge lagje kroz maglu, i eto ti sukoba, koji strovaljuje silnu Bourgognu i mnoge druge lagje u morske dubine sa stotinama putnika, bez ikakve mogućnosti spasa.

Touraine svaki čas grmi; njezin gromorni glas, ko trublja što no trubi kroz noć na vatru, ko zvono što brenca na okup, ko znak krvava boja, turobno odjekuje kroz praznine broda. Već sam siguran, da je magla, nu neda mi se mirovati, obučem se i izigjem na kasar. Grom sirenne grmi jače na otvorenu zraku. Ništa se ne vidi, a valovi se slabo čuju. I same električne svjetiljke na brodu, obavljenе gustom maglom, žmirkaju, ko da im se driema. Nigdje jasna oblika na brodu, već kano da si na onoj Dantelovo lagji¹⁸, što no prevozi duše preko okeana ka visokom brdu Čistilišta¹⁹. A naokolo svuda mrkla noć : Oceano nox!²⁰

Uzalud imaš glavu punu svakoga znanja; uzalud ti se zemlja u svemiru čini malena, uzalud znadeš kolik je njezin objem²¹, koliko je daleko od sunca; uzalud znadeš na njoj točku, na kojoj se nalaziš; uzalud poznaješ čvrsti ustroj gorostasna broda, koji te nosi, silu njegovih mahina, sigurnost njegova kormila; uzalud znaš da gori na mostu, u svojoj kabini, kano razum u nekoj stanici mozga, stoji i bdiće kapetan: grozota mrkle noći na beskrajnom okeanu hvata te sa svih strana; hvata te kao

sujetni strah prvobitnog čovjeka na početku zemaljskog života, koji je u svakoj pojavi prirode vigao sablasti, koji se je čutio okružen od zlih genija otajstva. Tamno neizmjjerje svaljuje se koncentričnim okruzima u tvoje prazno srce. Osjećaš se biednim, ništetnim, slabim stvorom. Sam si na palubi, a čini ti se kao da nema ni palube, ni broda, nego da plivaš na valu okeana, između dva jaza: tamnoga mrkloga neba, i bezdana mora. Razum nema moći, da se probudi, da odoli sujeti, da rasprši mračne otajstvene bojazni, atavistično²² baštinstvo od iskonskih praotaca. Lice utvara, koje je plašilo njihovu živu maštu, nema za te obličja, i ne znaš čega se bojiš. Tek osjećaš, da te mistični strah poplavljuje i utapa; utapa te u bezdno ništavila, dublje od okeana, dublje od jaza nebesa.

Pobojah se sebe, pobojah se, da me nije odbjegao razum, i od teturah se niza stube, slušajuć gdje sirena grmi očajnim strahovitim glasom. Legoh na svoj krevet, snagjoh se u sitnome prostoru kabine i zadriemah smiren.

****

More biva svakim danom nemirnije, nu petoga, kada se nalazimo na velikom Banku New-Foundlanda²³, na 44 i 50 širine i na 52 i 16 dužine, prizor je bio veličajan, i strašan. Regbi kao da se je odjedared obzorje okeana otvorilo i proširilo, kao da je vid dobio dvostruku snagu, te dopire mnogo mnogo dalje, nu samo kada je Touraine na vrhu vala, jer kada se sunovrati u kotlinu mora, onda ne vidiš oko sebe nego pjenovite kreste, koje se viju vrtlogom nad glavom, više dimnjaka, više jambora, taman, kao da se otvara pod nama ždrielo okeana ogromnim vrtlogom, kao da se otvara vodenii vulkan, da nas progučne. Silne mase bljutavih bliedih voda, kruže naokolo divljim šumom, u kojemu gine ritmični klopot mahina, i zatijiva bucanje vijka; dižu se i dižu, jureć prama tebi strašnom prietećom brzinom, kao da će poklopiti tebe i brod potopom raskostrušenih valova, kad al na jednom mjestu da te potope, dignu nos broda prama nebesima, uvale krmu prama jazu, tako da je more poplavi, pak se brod ispravi, i eto ga na vrhu visoke planine. Sada ti puca pred očima čaroban veličajan prizor. Čini ti se, da si na vrhu nehotičnog brda, i svuda, kuda ti dopire oko vidiš planine, i planine, zapletene jedne u druge, sa tisućama obronaka, proplanaka vrhova, dolina, strmih klisura, oštreljih kukova, na kojima se bjelasa snieg, između kojih se bliese lednjaci. I sve se te planine miešaju, unizuju, propinju, dižu! Jedan lanac planina gura, istiskava drugi, goni ga prama nedoglednom obzorju. Na obzoru čini ti se da vidiš lanac visokih gora, čini ti se, da si blizu kraju; kad odjedared iza onih gora dižu se druge, još

više, a one prve isčešavaju. Sada pojmiš, kako su nastala gorja na kruglji zemaljskoj u početku kada su oluje kataklizama kotrljale još njezinu nestalnu i neukrućenu koru. Baš ovako su morale nastati Alpe, Kavkaz, Ande i Himalaja. Njihova konformacija, i ovog valovja, što no riče milijonima glasova pod tobom, na vlas je ista. Oko jedne gore mnogo manjih; iz jedne doline, penje se tisuća manjih uvala prama vrhu, a vrhovi su oštiri i raščerupani. A ko da opiše glasove okeana? Uz biesno rezanje tigrova, koji se bacaju na plien, čuješ produljeno mjaukanje lavova, koji se bude, barikanje slonova u biesu ljubavi, zavijanje gladnih vukova u mrkloj noći na pustoši pokritoj sniegom, bolni lavež pasa na mjesečini, civiljenje zaljubljenih mačaka na krovu, šum bitke, hropot umirućih, buku oluje u gudurama, zviždak bure u borovoj šumi; sve, sve najstrašnije žamore, što ih priroda uzrujana znade ispustiti . . .

Kada se brod sa vrha vala spusti u dolinu, čini ti se, sada će uronuti, da više ne vidi zraka. Krma se digne visoko u vazduh, a vijak ne nalazeći otpora vode, vitla se u praznini, zvrnda, ko da milijon mačaka prede, a sav brod od njegovog suhog vijanja drhće ko u groznici. Paluba se trese ko trusom, i samo željezo škripi je, ko da se lomi, i ti u čudu gledaš, kako da se željezne ploče ne rastavljuju, kako se ne otvara utroba broda, da pusti prolaz valovima. Do čas opeta vijak uroni u vodu i trus prestane, da domalo još jače podrma kasarom i zglobovima. Kad nos broda zaroni u more, val se prelije preko cielega donjega mosta, sačuvana za putnike trećeg razreda, na kojemu nema niti jednog putnika; a katkad se prelije i preko gornjega mosta, pače zahvati pjenom i most zapovjednika. Čini ti se, da jambori slomljeni padaju, da će valovi nahrupiti na dimnjake i pogušiti vatru u pećima. Crni dim se s otraga mieša sa bielim krestama valova, kano oblaci, koje oluja goni preko vrhova planina.

Touraine uspori hod, jer je igra opasna. Što brod brže juri, to jače na nj valovi nasrtavaju, zato valja sniziti brzinu hoda. Cieli jedan sat mahine prestadoše raditi; jedino kormilo radi, ko razum koji kroti naprašite sile. Ja promatram tu veličajnu igru valova, sad sa vrha planina, sada iz ponorne gudure neobičnom nasladom. To je uživanje grozote! Horror! Horror! Horror! Sada znamo što je okean, sad sam ga video!

U daljini prolazi mimo nas najveći brod Hamburg-Amerikanske linije Deutschland²⁴. Čini ti se grad, otok na moru. Četiri dimnjaka rigaju oblačne svrdlove čagja i dima u nebo. Sad mu vidiš krmu, sad nos, sad samo dimnjake, sad baš ništa, osim što ti dim kaže u kojoj se dolini nalazi. Valovi ga premeću kao orahovu ljušku, te omieraš koja je sila, koja se onako igra s onim

gorostasom, koji se lav igra s onim mišom, djelom ljudskih ruku!

Kroz pušnjavu što no se diže u zrak iz rastresenih voda, kroz brdine valova Deutschland iščešava prama obzorju, a Touraine nastavlja lagano svoj put.

****

Sliedećega jutra more je bilo prilično mirno. Nekoje gospogje izigjoše iz kabina na zrak, na veselje trgovackim putnicima i mojemu don Juanu. Nu vrieme izmiče, i ja mu velim, da od njegovih pobjeda ne će biti ništa. Mjesto todas, ninguna²⁵! On se srdi na more i na valove, te kaže, da više ne će zimi putovati, jer zimi nema sreće na moru.

Po podne, dok čitah nekakav roman, eto ti k meni poznatog tomistedominikanca te će mi s nekim uzalud pritajenim veseljem na licu :

— Jeste li čitali brzjav?

— Kakav brzjav? Što je nova?

— Portartur je pao. Predalo se je preko trideset tisuća ljudi sa svim oružjem. Drugi brzjav kaže, da je admirala lagja „Knjaz Suvorov”²⁶ udarila u blizini Madagaskara, u morski greben, te da je admirala Rožestvenski²⁷ potonuo sa cielim generalnim štopom.

Milosrdni samaritanac turio mi je nož u srce. Zahvalih mu na viesti drhćućim glasom; glasom koji je zapinjao u grlu, u klieštima neizrecive boli. Digoh se, da idem sam pročitati brzjav. Na njemu nije stojalo, da je Rožestvenski potonuo sa cielim stopom, već samo, da je „Suvorov” udario u liticu i potonuo. Milosrdni fratar bijaše povećao radosnu viest. Ja mu to spočitnuh, nu on se ispriča, da ne razumi engleski,

da su mu drugi preveli brzjav. I mala utjeha mnogo olakšava srce u velikoj nesreći. Gubitak „Suvorova” smatrao sam onda većom nesrećom, nego pad Portartura, jer u brodovlje Rožestvenskoga mi Slaveni polagasmo najljepše nade, a najviše u samog admirala. Možda bi bila sreća, da je ona viest bila istinita, jer je Rožestvenski svojom bahatošću, svojom nepromišljenošću upropastio onu našu nadu, ono krasno brodovlje; ali za onda još je on bio nosioc svih nada slavenstva, a pobožni tomista utopi mi zloradom lažu i tu uzdanicu. Na brodu se je sve veselilo, sve radovalo, ja sam plakao, ali bez suza, da ne vide naši neprijatelji naše poniženje. Hinio sam ravnodušnost, nek vide, da taj udarac nije pretežak za slavenstvo. Ta Rimljani su, poslije poraza kod Cannae²⁸ zabranili, pod kaznom smrti, udovicama, da nose

crninu više od trideset dana. Koliko je groznjih poraza još moralо doći! Ko bi im se bio nadao? Pa ipak ništa me nije prestrašilo, kao što kad vidjeh, da je rusko novinstvo zaraženo beznagjem, očajanjem. Svaki se poraz dade pretrpjeti, samo ne poraz narodne duše; pa ako se je i novinstvo prestrašilo, duša naroda ruskoga nije, a to je glavno. Petar Veliki²⁹ potučen u toliko bitaka od Šveda, rekao je: ovo me oni uče, kako će ja njih konačno potući i došla je Poltava³⁰! Današnji porazi Rusije samo su za nju teško ispitivanje, ali i velika škola. To je oluja, koja truni gnjilež sa velike šume, da se bolje zazeleni.

***

U subotu oko tri sata poslije podne uočismo kopno otoka *Long Islanda*³¹. Već dan prije vijgasmo jata crnih noraka³², koja se dizahu ispred Touraine, razeći teškim, ali brzim krilima valove. I morske lastavice prelietahu s vala na val, dok se ne pokazaše galebi sigurni vjesnici kopna. Nismo se mučili mjesece i mjesece po okeanu, kao Kolumbo, i znali smo sigurno kada i gdje ćemo doći, pa ipak ti vjesnici pobudjivahu u svačijem srcu veselje. Sedam dana kotrljanja po okeanu, bez jednog samog dana tištine, izmuči svakoga, a napokon, uza svu sigurnost modernih parobroda, ugodno je kazati: prepolovio sam sretno okean!

Istočna obala Amerike nema visokih planina. Okean je orubljen ovisim brežuljcima, koji se istom iduć daleko prama zapadu, prama Pensilvaniji³³, podižu do gora. Dok obigjosmo Long Island, da ugjemo u *zaliv New-Yorka*, došao je i suton. Kad ugjosmo u luku, već je na ruci kipa Slobode sjajila električna zraka lučkog svjetionika. Magla je zastirala visoke palače na rtu otoka Manhattana. Hladni vjetar s rieke Hudson³⁴ prodirao je leđnim hridima kroz kosti. Jedva se je moglo stojati na palubi od zime. Sva je luka posijana blokovima leda, što ga nosi struja Hudsona. Touraine se je zaustavila i bacila sidro. Znak da se večeras ne ćemo iskrpati, te da nam je još jednu noć prenoći na brodu. Već je pala tmina, a naokolo ogromne luke zasjajiše milijoni svjetiljaka. Veličajan prizor, kakvoga nije moguće nigdje na svetu vidjeti, jer se nalazimo u najvećoj, najmodernijoj svjetskoj luci, oko koje stanuje više od četiri milijuna ljudi. Kroz tanku maglu sjaje se tisuće i tisuće svjetiljaka, neke poredane kao vojnici, kojima se red gubi u nedogled, neke pobrkane na tisuće načina, uz more, po brežuljcima, po kućama, u rieci Hudson, u East Riveru, koji dieli Brooklyn od New-Yorka, na obalama New-yerseya³⁵ i Hobokena³⁶, a naročito na rtu otoka Manhattana, gdje je srce New-Yorka, gdje se dižu glasoviti Sky-Skrapers³⁷, to jest palače na dvadeset, trideset podova. Te grdesije, koje po danu budu estetski uzgojeno oko, po noći pružaju čaroban prizor. Ne vidi

im se trome surove konstrukcije, ni neukusnih okosnica, već izgledaju kao isprobušeni gotski tornjevi, sjajući svu u jednoj svjetlosti, kojoj tanka magla, što no ih ovija, daje još veći čar, otajstvenosti i veličajnosti. Svi prozori gore ljubičnim svjetlom, a pragova i okvira prozorima ne vidiš rad magle, tek te nešto smeta simetrija tih tornjeva i na redove podijeljene mirijade svjetiljaka. Tisuće svjetiljaka tinjaju u ljubičnom opsievu magle, nu druge tisuće krstare površinom mora na sve strane u svim pravcima, a okolo rta Manhattana, oko onih visokih tornjeva, ko sagragjenih od luči, kruže duge zmije svjetiljaka, projure jedne mimo drugih protivnim pravcem, neke visoko u zraku, neke po tlu, pak isčeznu, a za čas brzaju druge, bez kraja i konca. To su vlakovi zračnih željeznica i tramway.

K toj neopisivoj igri svjetla pridružuje se žamor toga babilona, što no se spremi na počinak. Grad šumi baš ko valovi okeana. Pusto drmanje mirijada željeznih kola, zadnji udarci tvornica, koje utihavaju, zvižduk zviždalica i sirena sa parobroda, što no šmigaju³⁸ i plove unakrst po luci, po Hudsonu, po East Riveru, znakovi velikih tvornica, da prestaje rad, zvonjava zvonova na željeznim vlakovima, što no sa svih strana i neprestano dojurivaju, zveka raznovrsnih mahina, sve to ispunja nekim zapanućem, priprema te na znatižljno očekivanje otkrića novog svježeg, bujnog života, te jedva čekaš da progje noć, da se rasprši otajstvo veličajnosti, koje te okružuje, da svane dan i da vidiš to novo čudo. Nad tim prizorom po sredini luke, taman prema rtu Manhattana, na visokom podnožju diže se ogroman mjedeni kip Slobode. Glava je boginji okrunjena krunom od tornjeva, ko kruniše utvrgjena grada, dar majke slobode Franceske, kćeri slobode Americi. Kroz maglu diže se njena gorda sablast, ko ona tornjevima okrunjena sablast, što se je prikazala strahovita drskom Cezaru, kad je krenuo da pregazi Rubikon, da pogazi nogom majčine grudi, da popleše lovore slobode na glavi rimske republike. Ali ova je strasnija, veličajnija, viša! Iz njene ruke, koja se diže do oblaka, sjaji sjajna luč, koja tjera maglu na milje i milje daljine, koja kaže putniku luku slobode i sigurnosti. Zraka iz njene ruke vrti se obzorjem po mrkoj tmini; kano da kaže: od istoka do zapada, od sjevera do juga luč slobode mora protjerati tminu ropstva!

Bilješke

1. Hvat, stara mjera za visinu ili dubinu. U Hrvatskoj 1,85 metara.

2. Ljosne, bučno udari.

3. Ugibaju.

4. Zapravo Cape Clear. Usprkos nazivu ne radi se o poluotoku nego najjužnijem naseljenom otoku Iriske.

5. Zidove.

6. Ašiklija, zaljubljeni momak.

7. Mađaron, u Hrvatskoj u doba Habsburške monarhije naziv za osobu sklonu suradnji s Mađarima ili čak podvrgavanju mađarskoj vlasti.

8. Letonci, Latvijci. Indoeuropski narod s južnih obala Baltičkog mora.

9. Ciča, vrlo jaka hladnoća.

10. Đuvegija, momak za ženidbu, mladoženja.

11. Laloci, gornja i donja vilica.

12. Sv. Toma Akvinski (1225. – 1274.), svetac u katoličkoj crkvi, svećenik i teolog. Njegova teološka djela, utemeljena na Aristotelovoj filozofiji, temelj su teološke znanosti u katoličkoj crkvi.

13. Misli se na Rusko-japanski rat tijekom 1904. i 1905. koji su Rusija i Japan vodili oko prevlasti u Koreji i sjevernoj Kini. Rat je završio teškim porazom Rusije.

14. Summa Theologica, najpoznatije teološko djelo sv. Tome Akvinskog.

15. Port Arthur (luka Lüshun), grad i luka na sjeveru Kine (Mandžurija). Krajam 19. i početkom 20. st. najvažnija luka na sjeveru Kine. Glavno poprište rata između Rusije i Japana (1904. – 1905.). 2. siječnja 1905., poslije šest mjeseci japanske opsade, ruska posada grada se predala.

16. Le Bourgogne, francuski prekoceanski parobrod koji je potonuo 1898. povukavši sa sobom 550 putnika i članova posade. 85% putnika broda se utopilo. U doba putovanja Tresića-Pavičića bio je pojам pomorske nesreće. Kasnije će ga u tome zamijeniti Titanic.

17. Scila i Haribda, mitska čudovišta koja su po grčkoj predaji (Odiseja) živjela u Messinskom tjesnacu između Apeninskog poluotoka i Sicilije. U prenesenom smislu opasnost koja se ne može izbjegći.

18. Zapravo radi se o lađi Harona, lika iz grčke mitologije koji prevozi duše mrtvih na onaj svijet. Dante u Haronovom plovilu u svojoj „Božanskoj komediji“ putuje do Pakla i Čistilišta.

19. Vjerljatno čistilišta.

20. Oceanska tmina.(lat.) Autor se referira na istoimenu pjesmu francuskog književnika Victora Hugoa.

21. Obujam.

22. Atavizam, vraćanje davnim, zaboravljenim običajima i načinima ponašanja. Obično ima negativno značenje.

23. Grand Banks of Newfoundland, pličina u atlantskom oceanu pred američkom obalom na kojoj se mijesaju Labradorska i Golfska struja. Područje izuzetno bogato ribom.

24. Deutschland, veliki prekoceanski brod izgrađen 1900. Jedno vrijeme je bio nositelj „plave vrpce“ kao brod koji je najbrže preplovio rutu preko Atlantika između Europe i sjeverne Amerike.

25. Sve, ništa.

26. „Knjaz Suvorov“ je bio admiralski brod ruske carske mornarice. Vijest je netočna. Ruska ratna flota je uspjela doploviti do na domak Japana, no uništena je od strane Japanaca u bitci kod Cušime 27. svibnja 1905. To je prilikom potopljen i „Knjaz Suvorov“.

27. Zinovij Petrovič Rožestvenskij (1848.- 1909.), zapovjednik ruskog ratnog brodovlja tijekom Rusko – Japanskog rata. Nije se utopio kod Madagaskara. Preživio je rat i poraz ruske flote kod Cušime. Umro je prirodnom smrću.

28. Bitka kod Cannae, uništavajući poraz koji je 214. pr. Kr. Rimljanim nanošao kartaški vojskovođa Hanibal. U prenesenom značenju težak poraz.

29. Petar Veliki (1672. – 1725.), ruski car. Za njegova vladanja Rusija se naglo modernizira i postaje europskom silom.

30. Bitka kod Poltave 1709. Sukob Švedana i Rusa na području današnje Ukrajine. Završio porazom Švedana. Posljedica bitke je bio silazak Švedske s europske pozornice kao velike sile i uspon Rusije kao najmoćnijeg činitelja na području istočne Europe i Baltika.

31. Long Island, najveći otok pred istočnom obalom Sjedinjenih Država u neposrednoj blizini New Yorka.

32. Njorka, ptica sa sjevera Europe i Amerike koju obilježava velika okretnost u letu ali i u ronjenju pod vodom.

33. Pennsylvania, federalna država na sjeveroistoku Sjedinjenih Država, nekada bogata ugljenom, naftom i rudama. Srce industrijske Amerike u koje se doselilo krajem 19. i početkom 20. st. mnoštvo Hrvata.

34. Hudson, rijeka koja dijeli New York od New Jerseya. Zbog utjecaja plime atlantskog oceana u koji utječe, velikim je dijelom plovna pa predstavlja važan prometni i gospodarski činitelj na istočnoj obali Sjedinjenih Država.

35. Zapravo New Jersey, američka država i grad južno od New Yorka. Najgušće naseljeni dio Sjedinjenih Država.

36. Hoboken, grad u federalnoj državi New Jersey. Velika luka. U njemu postoji i značajna hrvatska zajednica.

37. Neboderi.

38. Šmigati, uteći, izmigoljiti se, šmugnuti.

III.

Tisuće dimova. — Sky Skrapers. — Manhattan. — Led u luci. — Parobrodarska pristaništa. — Pristanak. — Dosade iskrčavanja. — Business. — Hotel Amerika. — Dalmatinac hotelier. — Zla slutnja. — Utapljanje Hrvata u more tugjinštine. — Jednostavnost i udobnost američkih hotela. — Španjolska kuhinja. — Union Square. — Širina kuća. — Skupoča tla. — Kuće na dvadeset podova. — Kipovi Washingtona i Lafayetta. — Ciča zima. — Pravilnost američkih gradova. — Ulice bez imena s brojevima. — Otok Manhattan. — Brooklinski most. — Tramway. — Povjest New-Yorka. — Stanovništvo i veličina grada. — Greater New-York. — Babilonski toranj jezika. — Talijani. — Židovi. — Slaveni. — Česi. — Hrvati.

Napokon svanu. Svjetlost dana rastgra začaranu koprenu, koja nas je ovijala. Nema više svjetiljaka, nego odasvuda se suču stupovi dima, na tisuće i tisuće, iz parobroda, iz tvornica, iz željeznica. Zamor biva sve veći i veći; zviždukanje na sve strane bez kraja i konca; kovno muklo zvrndanje šumi zrakom.

Touraine zaplovi prama ušću rieke Hudson, ispod onih palača, što no krovovima češu oblake. Te su kuće prava karikatura arhitektonske umjetnosti, satira svakom estetskom pravilu i ukusu. Ima ih na petnaest, na dvadeset, pače i na trideset spratova, a uske su kojablani, dugonje, koji pogibaju od sučije¹. Nagomilane su većinom na rtu *Manhattan*, gdje je usredotočen sav život New-Yorka. Tu su poslovnice, tu banke, burze i uredi. Između njih ima i kuća na tri četiri kata, da se bolje istakne ekstravagantnost američkog ukusa. Sve to skupa izgleda kao usta krežubuše bake.

Sva je površina Hudsona pokrita razbivenim ledom, pa se Touraine polagano kreće prama svojoj stanicu. Prolazimo uz gatove, kojima regbi da nema broja. Svako parobrodarsko društvo ima svoje pristanište između dva omanja gata. U tim pristaništima leže kolosi svih transatlantičnih društava. Tu ti je „Cunard”², tu „Red Star”³ tu „White Star”⁴, tu „Nord-Deutscher Lloyd”⁵, tu „Hamburg-Amerika”⁶ itd. itd. Ima tu parobroda, koji istiskavaju do 30.000 tona mora, te je prama njima naša Touraine dosta čedna. Pri staništu društva „Transatlantique”⁷ nalazi se na sjeveru među zadnjima. Napokon nas eto blizu cilja. Jedan parobrodić nas je dovukao do ulaza, a sada se Touraine sama uvlači u svoje usko zaklonište. Već jučer prije ulaza u luku došla nam je u susret pošta, poplavile parobrod američke novine „New - York Herald”⁸, „Sun”⁹ itd., a sada se je nova jutarnja valanga¹⁰ stavarila na nas. Svi putnici požudno gutaju potankosti o padu Portartura. Mnogi se tako zadubiše u tu slast, da ni ne vide mahanje rubaca, kojim ih pozdravljaju mili i dragi na pristaništu.

Mene ne čeka niko, nu za to ne čeznem manje od drugih da stavim nogu na suho. Mariscal, Pichardo i ja dogovorismo se, da ćemo u isti hotel. Meni je sve jedno u koji, tek da budem s nekim u društvu, jer sam iskusio dosadu samoće po velikim gradovima, a opet biće muke

s engleštinom, jer je jedno razumjeti engleski na papiru, a drugo u zraku i to još po američkom izgovoru! Mariscal je dosta živio među Englezima, pa mu je uho dobro priviklo njihovu govoru, a ja ću ga se držati, ne samo jer je simpatičan, odličan i uman, nego i jer mi je u tom pogledu potreban.

Dugo traje to približavanje obali, a kad smo se približili i postavili most, još nas ne puštaju. Valja obaviti formalnosti. Pak onda istovarivanje prtljage, pak carinske pretrage! A da ti pretraže prtljagu treba ti nekakvih teskera¹¹, i onda čekaj da dogje na te red! A kad je došao red, raskopaju ti nemilosrdno sanduke, pa sada smieštaj Jovo na novo! Ti si gotov, nu nije družina. Pichardo ima dvadeset sanduka! Obljetaju te brzjavni agenti, ako želiš komu šta brzjaviti. Agenti od hotela rastežu te, da ideš s njima. Svaki hvali svoj posao, ko ciganin konja. Agenti, agenti, agenti na sve strane! Vaj, došao si u zemlju agenata, u zemlju poslova! Rieč busines¹² šumi na sve strane zrakom. Biznis, biznis i biznis! (Busines čitaj biznis, a znači posao, Geschäft, affaire). Tu ćeš rieč od sada unaprijeđučuti svuda, gdje dogješ po Americi, svaki dan, svaki čas!

Brzjavni agenti ne daju mira. Jedan se vrti oko mene, kao dosadna suha muha. Da ju otjeram, napišem brzjav za g. Frana Zottia¹³, bankira, urednika i vlasnika jedinog hrvatskog dnevnika u Americi „Narodnog lista”¹⁴, javljajući mu svoj dolazak i moleći ga, da me pričeka sutra u uredu. Uzalud mu to javih, jer je bio otputovao za poslom u Pittsburgh¹⁵.

Jedan ovisok čovjek, okladio bih se za dolar, sudeći ga po licu, da je dalmatinčki Hrvat, prihvatio se Picharda, da ide k njemu u hotel Amerika, jer da je to čisto američko- španjolski hotel. Pichardo mi ga predstavi. Zove se Berutić. Čujući to ime, obratim mu rieč hrvatski, nu ne razumije me. Valja se mučiti engleski ili španjolski. Reče mi, da mu je djed bio iz Dalmacije, nu da se je on rodio u Cadixu¹⁶, s toga da ne zna hrvatski. Upre mi prstom u jagodice, pa mi kaže: vidi se, da ste Dalmatinac. To sam i ja video na njegovom licu, nu nisam mu upro prstom u jagodice! Po toj razlici vidi se, ako i je ista krv i oblik, da je duša, da je običaj drugi. On je Amerikanac, pa mu je i kret i ponašanje

Panorama New Yorka, s njegovim dokovima u prvom planu, iz 1906. Luka New Yorka u trenucima kada se u njoj iskrčava Ante Tresić Pavičić na vrhuncu je svog razvoja. Močvara se nasipavaju i pretvaraju u pretovarni prostor. U njoj se grade željeznički terminali kako bi se ubrzao pretovar robe. Tomu služe i stotine teglenica i malih brodova. Svi ovi oblici transporta robe uživaju subvenciju lokalnih vlasti koje tako žele isključiti konkurenčiju drugih luka. Nesređeni pak odnosi između luke u New Yorku i one u New Jerseyu doprinose kaotičnom prometovanju lukom čemu svjedoči i autor putopisa. (izvor: flicker.com)

amerikansko. To je prva žrtva našeg naroda, koja me susreće, istom stupih nogom na amerikansko tlo, i nagovješta mi, što će se dogoditi od svih onih Hrvata, koji stupe na tu zemlju. Odnarogjenje, neizbjježno, neumolno odnarogjenje! Koji kraj široke zemlje ne ima Hrvata, koji ne znaju da su Hrvati? Kojemu narodu ne povećasmo broj i sile, raseljavajući našu potlačenu Domovinu? Koje more nije gutalo kosti naših mornara? Koji rudokopi ne zasuše tjelesa naših radnika? Koje se polje nije natopilo znojem hrvatskog čela? Koja tvornica nije svojim mahinama sakatila krepka uda hrvatskih sinova? Za čiju se slobodu ne boriše? Za svačiju! samo malo za svoju.

Napokon oko podne krenusmo s Berutićem u širokom landau¹⁷ prema hotelu Amerika, dok je prtljaga otišla na drugim kolima. Kola su zatvorena, pa ni ne vidim kuda prolazimo, tek čujem oko sebe buku, žurbu, zveku, šum, grmljavinu, muklu tutnjavinu. Nakon po sata vožnje kola se zaustaviše pred hotelom. Berutić nas turi sve skupa u lift, ili kako ga u Americi zovu, elevator, pa nas eto, kao striela, uz katove, dok nas ne iskrcaše, ne sjećam se, da li na šestom ili sedmom katu. Berutić odredi dvie sobice, jednu uz drugu, za me i za Mariscala, dok je Picharda iskrcao nekamo niže. Sobice su jednostavne, da ne mogu biti jednostavnije. Čini ti se, da unutri nema ništa, što je čovjeku potrebno, a sve je tu, samo malo bolje pogledaj. Sluga rastvorí nešto, što стојi uz duvar, i to se pretvori u krevet, gotov da na nj legneš, čist kao snieg. Otvori neka vrata na duvaru,

i eto ti ormara, gdje ćeš povješati odiela. U jednom kutu je umivaonica od mramora, u koju možeš točiti po volji, toplu, ili hladnu vodu. Otvori druga vratašca i tamo ti je kupalište, toplo ili hladno, kako hoćeš. Jedno zrcalo, dve proste stolice; oto ti celog pokućstva. Ne fali ništa i nema ništa suvišna. Vani je vučarna¹⁸ ciča, a u sobi je toplo po danu i po noći, jer odozdo iz podruma grijе pouzdani bojler. Na krevetu ti ne treba zimskih pokrivala, dostačna i je sama plahta. To ti je prototip amerikanske sobe; take su po svuda, sa svim životnim potrebama, a bez i najmanjeg uresa. Ako želiš platiti deset dvadeset dolara na dan, dobićeš i ukrašenu sobu. Nu možeš platiti i sto, raskoši ćeš naći koliko hoćeš, biće sve svila, kadiva¹⁹, gobelini i mramor, ali estetskog finog ukusa teško da ćeš naći. Moja sobica stoji dolar i po na dan; vrlo jeftina za New-York.

Umismo se, okupasmo se, pa sigosmo po eleveteru u blagovaonicu. Pritisneš jedan električni gumb, a eleveter dojuri od ozdo do kata, na kojem se nalaziš, i u čas si dolje. Blagovaonica je nešto kićenija od soba. Kuhinja je španjolska, dakle u glavnome dobra, ako je usporediš sa amerikanskom. Okriepismo se i krenusmo. Mariscal i ja na zrak.

Hotel Amerika nalazi se izmedju Irving Place i *Union Square*²⁰, na jednoj od najživljih točaka New-Yorka. Square (skver) znači trg, a takih je u New-Yorku vrlo malo. Uz Union Square vredno je još spomenuti Madison²¹, pa smo gotovi. Na tim trgovima, koji su razmjerno prama ogromnosti grada, vrlo maleni, ima i

nešto stabala. Inače po ulicama amerikanskih gradova teško da ćeš naći drveća, a najmanje u New-Yorku. Da se nauživaš zelenila, valja da ideš u parkove. I tih je malo, ali su obično ogromni. U New-Yorku je najveći pače jedini — baš u gradu — Central Park²². O tom parku ču govoriti drugi put, to jest na povratku sa putovanja, kad ne bude pokriven sniegom, a njegove umjetne lokve smrznute.

Vratimo se na Union Square. Nalazi se malne na sredini New-Yorka, a sieče ga glavna ulica Broadway²³ (brodve= široka ulica). Ta ulica nije do duše široka, koliko joj ime kaže, ali je možda najduža na svetu. Sieče New-York koso u dvie pole, te se produžuje kod Central Parka, u tako zvani Boulevard. Ima 20 kilometara dužine.

Oko Union Square nižu se kuće na četiri pet katova, a ima ih i na dvadeset. Široke kuće u New-Yorku vrlo su rietke. Obična širina kuća biće od 20 do 30 metara. Kad nema prostora na zemlji, onda valja ići u nebo i tako nastaju Sky-Skrapsi. Tlo je basnovito²⁴ skupo. Kuću bi mogao lako kupiti, da na njezinom mjestu sagradiš novu, ali tlo se mjeri zlatom. Na rtu otoka Manhattana zemljiste je tako skupo, da bi dvadeset milja daleko od New-Yorka, za novce kojima kupiš tlo da sagradiš jedan Sky-Skraper, mogao kupiti prostor za cieli grad. Valja nabrojiti dva tri milijona dolara, inače se ne gradi; a da ti se uloženi kapital isplati, prisiljen si graditi podove na podove do oblaka. I tako možda više nužda, nego li američka ekstravagantnost sile ljudi, da se penju nebu kod oblaka. Obično u takovim kućama ne stanuju ljudi, nego imadu svoje poslovnice. U hotelima, koji su većinom tako gragjeni, dakako ljudi i stanuju.

Uzalud se Amerikanci sile, da tim zvonicima dadu nekakvi estetski oblik. U tu svrhu muče se da ulože sve moguće stilove, da izrabe sve arhitektonske ukrase. Ima tu jonskoga, dorskoga, korintskoga, rimskoga, arapskoga, gotskoga, toskanskoga, mletačkog stila i najviše renesanse. Ali sve zabadava! Što se više muče da upotrebe te slogove vječne ljepote, to komičnije stvar ispada. Te palače izgledaju, kao one karikature, kada se čovjek pogleda u dugoljasto izbočenim zrcalima, pa se pričinja tanak ko šiba, a visok kao trstika. Glava mu je dugoljasta ko krastavac. Prizemno stave red krasnih mramornih ili granitnih stupova, jonskoga ili dorskoga stila. Na taj red navale preko dvadeset katova, bez ikakvoga ukusa, a gori pod krov udare opet grčki trokut, ili atiku. Ni oni jedni Crnogorci, što no sele u Ameriku, pa na svoje prnje ture otrcani frak, a na glavu cilindar, što im je koji Talijan dao, ne iz milosrđa, nego iz mržnje, ne izgledaju tako komično.

Zabadava! Arhitektura se ne može oteti nekim pravilima. Kuća mora imati svoje razmjere, ko ljudsko tielo, ko sve u prirodi; mora pače odgovarati čovjeku. I u Rimu su do duše gradili za nuždu visoke kuće, jer nije bilo dozvoljeno proširiti Pomoerium²⁵, ali javne zgrade nisu bile ni previsoke, ni preširoke, pače ni prevelike. Stari arhitekti su uzimali u obzir i položaj i visinu, na kojoj se je imala zgrada graditi. Atenjani su u tome imali savršen ukus. Partenon nije bio ni veći ni manji, ni širi ni viši, nego je to Akropola mogla podnjeti. Izgledao je ko čaroban cvjet, sav iznikao iz onog tla, gdje je nikla sva umjetnička ljepota.

Osim drugih mana vidiš na tim visokim kućama, na svakoj crti, željezni kostur, koji ju podržava. A to je isto tako ružno, ko kada na mršavom paripu vidiš rebra, ili kad pod mršavom kožom ljudskog dugonje možeš anatomički proučavati osteologiju.

Kada se pak takove kuće dižu odmah uz kuće na tri četiri sprata, kao što to obično biva u New-Yorku, i u svim američkim gradovima, onda karikatura i jače otskače.

Tako je oko Union Squarea. Megjutim tu ima i jedna takova kuća, koja je dosta široka, a jednostavno gragjena, pa ima u sebi nešto veličajnosti. Da je sav trg takovim kućama ogragjen možda bi se i veličajno dojimao. O tome me osvjedočava donekle i maleni trg pred City Hallom i početak Broadwaya. Po Union Squareu ima i nekoliko kipova, kao kip utemeljitelja republike *Washingtona* i *Lafayetta*²⁶. Žalosni su ti kipovi, ko obično svi kipovi u Americi, i sva američka umjetnost. Što nije došlo iz Evrope, ili što nije vjerna kopija evropskih remek-djela, sve je nakarada. Uzmimo za primjer kip *Lafayetta*. Taj čovjek nije doista zaslужio, da ga Amerikanci u svojim kipovima izvrgavaju karikaturi i smiešnosti. On se je borio za slobodu Amerike, on je možda više učinio za njezinu slobodu, nego li sam Washington. A kakav je njegov kip u najvećem gradu Amerike? Takav, kakav bi dolikovao samo kakvom pelivanu : malen i komičan. *Lafayette* drži u lievoj ruci sablju, te je stiska k srcu, a desnu širi, kao da će zagrliti kakvu damu, i pasti pred nju na koljena! Komični položaj nekakva gizdelina u ljubavnom iskazu!

Kip Kolumba kod Central Parka vrlo je loše oponašanje Teghethoffova²⁷ spomenika u Beču. Ako se izuzme kip generala Granta²⁸ u Lincoln - parku²⁹ u Chicagu, i još nekoliko kipova, koje ču valjda drugdje spomenuti, svi su američki kipovi slaba, vrlo slaba umjetnička djela, a tih ima vrlo mnogo po Americi.

Ljuta je zima, kakve mi u južnoj Evropi ne poznajemo. Bode uši i nos su tisuću igala; noge se smrzavaju. Mariscal je navikao toploj mehikanskoj klimi, pa trpi i ljuće od mene. Ne da se naprsto ići po ulicama od zime, i mi se ukrcasmo u prvi tramway, koji je krenuo Broadwayom prama moru. Iskrcasmo se pred City Hallom, to jest pred općinskom viećnicom. Naokolo su malne sami Sky-Skrapers jedan viši od drugoga. Viećnicu popravljaju, a ja ne razumijem zašto, te se čudim, što je ragje ne sruše i ne sagrade novu. Iza nje se gradi nekakva nova palača, vrlo liepa, vrlo razmjerna, prava iznimka u toj nepravilnosti, u toj satiri i karikaturi svih stilova. U tim visokim kućama, oko trga nalaze se uredničtva i administracije mnogih New-Yorških novina.

Ulice su puste, jer je nedjelja; a u nedjelju američki puritanci ne rad ništa, i ne dozvoljavaju drugome da radi. Ne idu niti na šetnju, jer se i to zamiera. Čuće kod kuće, po crkvama, ili su vani na polju, pa bila kakova zima! Činiti se, da nisi u gradu, koji je na svjetu drugi po veličini, nego u kakvoj provincijalnoj varoši.

— Ako ćete vidjeti svieta, idemo na *most Brooklynu*³⁰,
— reče mi Mariscal.

Baš je pogodio! Čitao sam čuda o tome mostu, pa sam željan, da ga vidim. Sinoć dolazeći u luku video sam ga časomice s broda, ali na daleko i u magli. Krenusmo pješice prama glasovitome mostu U New - Yorku se je vrlo lako snaći. Dosta je baciti dva pogleda na tloris i odmah se snagješ. Kad smo već na tom predmetu, recimo koju i američkoj praktičnosti u tom pogledu.

Svi su američki gradovi na jedno brdo tkani³¹. Svi su malne savršeno geometrično pravilni. Ulice sieku na pravi kut tako zvane Avenue, ili ti nešto duže i šire ulice. Sve je baš geometrički mjereno, ko u davno doba egipatska polja. Ulice nemaju imena — osim nekojih starijih — nego su naznačene brojevima, a isto tako i avenue. Gdje se ulice i avenue križaju, na uglovima nema nikakova natpisa, nego na svjetnjacima piše : ulica br. taj i taj, a s druge strane, avenu br. taj i taj. I tako ne trebaš mučiti pamćenje imenima, a osim toga znaš odmah koliko ti ulica fali dok dogješ do svoga stana, ili do cilja.

Otok Manhatten, na kojem se diže New - York, ima oblik dugoga jezika, isplažena između dva kanala prama luci. Dužinom ga sieče desetak avenua, ili ti prilaza, a širom ga križa preko sto ulica. Preko svih prilaza teku električni tramway, ili zračne željeznice³², ili oboje, a i u glavnim ulicama naći ćeš tramwaye električne, a gjegod i konjske. To je sve tako jednostavno, da se ni najmanje

diete ne može izgubiti, tek ako znade koji će tramway uzeti.

Vratimo se ka brukslinskome mostu. Kroz neke stare tiesne i vrlo gnusne ulice — obično su i nove gnusne i sve slabo popločene — dogosmo do obale East Rivera³³. Stupismo pod neke mračne svodove, nad kojima grmi pusta željezna kolija ko mukla tutnjavina vulkana, preteča erupcije. To su željeznice, koje idu neprestano jedna za drugom amo i tamo preko mosta. Dolje se suče tramvay, a nepregledna gomila ljudi se gura, stiska gazi da se uvali pod te svodove, da se uspne uza stube do željezničkih i do tramwayskih stanica.

Teškom mukom proturasmo se kroz nepreglednu rulju do glave mosta. Dug je dva kilometra. Da bolje uživamo prizor, odlučisemo preći ga pješice, te gledati panoramu luke, New- Yorka i grada Brooklyna³⁴. Tek jedno zaboravismo, to jest na zimu i na vjetar, koji onuda preko kanala uviek i jako duva. Zaboravismo, da će nam oštRNA zime izbiti iz tiela svako uživanje ljepote. Ne misleć na to, zaputisimo se pješice.

Prvi koji je počeo raditi oko podignuća mosta između New- Yorka i Brooklyna bio je pukovnik Julij W. Adams g. 1855. - g. 1866. izdana je naredba, da se počne graditi. Gradnja je počela g. 1869. pod upravom John A. Roeblinga. Prvi željezni kabel preko kanala bio je potegnut u srpnju 1876. Stupovi, koji nose željezne kabele dižu se nad vodom 276 nogu³⁵. Onaj koji se diže na strani Brooklyna teži 93.079 tona, a onaj na strani New - Yorka preko 140.000 tona. Na sredini kanala luk, po kojem ide željezница, visok je preko četrdeset metara, tako da ispod njega mogu proći i brodovi najviših jambora. Širina mosta iznosi dvadeset i šest metara. Preko te širine idu dvoje tračnice za željeznicu, to jest s lieva i s desna, dvoje za električne tramwaye, dva puta za kočije i jedan za pješake. Sav taj most visi četiri željezna kabela, koja se naslanjaju na spomenute stupove. Svaki kabel je uvijen od 2434 ocjelnih³⁶ žica, svaki teži po 800 tona, a može podnjeti 15.000 tona. Ocjel na superstrukturi teži 10.000 tona. Trošak gradnje iznosio je 15.000.000 dolara iliti sedamdesetipet milijona kruna. Most je bio dovršen u svibnju g. 1883. Danas prelazi preko njega danomice 350.000 ljudi, što donosi 1.900.000 dolara.

Te brojke govore više nego može reći ikaki opis, s toga i ne kanim dalje most opisivati, jer znam kako je to težak i mučan posao, a i dosadan čitateljima. Za nešto služi i nauka u gimnazijama, pa se sjećam, kakav mi je znoj curio sa čela, kad sam morao prevajati Cezarov opis mosta, što ga je bio prebacio preko Rajne. A što su oni panjevi i pleteri, one grede i konopi, prama ovoj

masi željeza i kamenja? Ne bih rado da se i moji čitatelji znoje, pa pregjimo preko genija modernoga inžinirstva, k umjetničkoj strani, k lakom pripoviedanju.

Od grmljavine kolesa³⁷ ne čuje se razgovora, pa ako će se razumjeti s priateljem Mariscalom, valja da jedan drugome vičemo na uho, ko gluhak gluhaku. Vlakovi jure jedan za drugim s lieva i s desna u protivnom pravcu neprestano, a isto tako i električni tramway. Teška kolija i kočije idu s jedne i s druge strane puta odregjena za pješake. Sve škriplje, stenje, topoče, zveći oko nas. Uza to puše i jak vjetar sa sjevera, studen, kao da dolazi iz same Groenlandije. Dolje u dubini po East Riveru plove sante leda. Nos i uši se smrzavaju, a tielo drhće, jer ni krvno ne može da ga brani od sile vjetra. Da bar mogu ruke držati u žepu! Ali s jednom moram držati šešir, a s drugom naočare, jer kako je jak vjetar, odnijeće mi ih u vodu. A valja prevaliti dva kilometra na toj muci! Zaklanjam se za željezne grede, da bacimo pogled na okolicu. Prizor je veličajan, jer duljina oduzimljene zgrade naokolo estetske arhitektonске mane, te ne vidiš potankosti, nego ukupnost, a ta je baš divna. I oni nebrojeni kućni tornjevi, što no se dižu do oblaka, čine iz duljine drugi utisak, utisak kakva nije moguće nigdje drugdje na svetu uživati, osim planinama među nehotičnim dolomitima. Veličajan je i pogled na Brooklyn, na tisuće njegovih dimnjaka, na crne njegove ulice i začagjenekrovove; a osobito na drugi most nešto sjevernije, na Williamsburg³⁸, koji je regbi i veličajniji od brukselskoga. Nebrojeni parobrodi šmigaju ispod mostova, vuku ogromne maone³⁹, pune razna gragjevna materijala, a veliki transatlantični pakeboti⁴⁰ ulaze polagano i dostoјastveno u luku, prolazeći mimo kipa Slobode, ovijena maglom i dimom. Dim i magla leže nad celom okolicom, te svojim velom povećavaju veličajnost prizora.

Oznojeni od borbe sa vjetrom, a ipak u licu i rukama smrznuti, dogjosmo napokon na drugu stranu u grad Brooklyn. Sigosmo s mosta, da ćemo na ulicu, nu tu je naokolo pogibeljno kretati se. Tu je pravi labirint tračnica, pandemonijum⁴¹ tramwaja. Najpametnije nam se čini ući u koji tramway i vratiti se u New - York. Tako je i bilo. Teškom se mukom dokopasmo tramwaja. Da ugješ tu u tramway, valja ti biti amerikanski bezobziran, da ne rečem bezobrazan. Uviek je tu ogromna gomila svieta. Guraju se, gaze se, gnječe se. Nema tu obzira ni prama otmenosti, ni prama starosti, ni prama razlikosti spola. Svaki nastoji što prije ući i gura drugoga. Kad si jednom ušao, ne prestaje još muka i nevolja. Ako si ušao među prvima i sjeo, oni koji dolaze gaziće ti po nogama, a najviše i najbezobzirnije tramwayski vogja, kada doge pobirati prevoznicu. On nikome ne krati ulaza. Može ih biti dva tri puta više, nego ima mjesta u tramwayu, on

pušta da putnici ulaze, dok vide, da ne mogu probiti više kompaktnu masu. Ljudi su zgurenici, ko zrna u šipku, bez razlike stališa. Dronci uz svilu, parfum uz smrad. Ko je jači, taj bolje stoji. Slabiji valja da trpe, kako mogu. Ako te ko gurne u rebra, udri i ti njega laktom, pa nikomu ništa, to se već razumije! Ugaziš li komu na nogu, ne trebaš pitati oproštenja, a ugazi li ko tebi, ne očekivaj da se ispriča. Najsuroviji od svih je vogja. Progura se kroz putnike, ruši one koji stoje na one koji sjede, kao da je to njegovo pravo. Glavno je da pobere od svakog prevoznicu od pet centi (dvanaest novčića i po), a pošto je kontrola teška, ne biva rijetko, da katkada zaboravi potegnuti zvončić, što no bilježi, koliko je centi utjerao. Obično su ti konduktori vrlo otrcani, baš nepristojni, ružna i srova izraza.

Na tramwayu piše da je zabranjeno pljuvati na pod, pod prijetnjom globe od 500 talira⁴². Ipak se čuje neprestano hrkanje i pljuckanje. Niko ne govori. Gdje koji, ma da mu puca trbuš od stiske, ako je visok, razmota novinu nad glavama pa čita, i ne smeta ga, što tramway ide vratolomnom brzinom, te se ljuči kao lagja u oluji, tako da nije rijetko, kada jedan čovjek izgubi ravnovjesje, da ih povuče desetak za sobom u padu, pa se sve nagomila u jednu hrpu na podu.

Kada dogješ do mjesta, gdje kaniš izaći, moraš se bezobzirno protući kroz rulju, prije nego tramway stane, jer ako nisi odmah iskočio, za trenutak on odjuri dalje.

Katkada se nagješ u tramwayu u vrlo otmjenom društvu, među finim gospodjama, jer se ni američki miljarderi ne stide zaći u tramway.

Kočija se nigdje manje ne rabi, nego u Americi, i to obično samo za zabavu, a kad se ide za poslom, ide se tramwayem. Miljoneri i miljonarke su ipak rijetke u tramwayima prama prostoti i sirotinji, pa se najčešće nagješ u jadname društvu, a često i u sumljivome.

Sve ovo što rekoh o tramwayima u New-Yorku vriedi za cielu Ameriku; dodat mi je samo, da su tamo već tramwayi uvedeni i po selima. Bez sumnje ih imadu sam Sjedinjenje države više, nego sav svet skupa.

***

Kad se vraćamo u New-York, ne će biti neugodno čitateljima, da im rečem štогод о postanku toga grada i o njegovoj današnjoj veličini.

G. 1626. holandsko društvo Dutch West India Company⁴³, kupilo je otok Manhattan, na kojem se

danas diže New - York, od urogjenika za nešto zrcala, puceta, noževa i drugih sitnarija u vrednosti od 24 dolara.

Holandezi se utvrdiše na južnom kraju otoka, sagradivši nekoliko kuća, i naselivši malu koloniju, koju nazvaše Novi Amsterdam. Tvrđicu nazvaše Tvrđa Amsterdam. Holandeski namjesnik stolovao je tu oko 50 godina, a stan mu je bio gdje su danas parobrodarske agencije, prama Bowling Green⁴⁴. Nesreća Holandeza je htjela, da je otok Manhattan graničio sa engleskom kolonijom Virginijom. G. 1664. engleski kralj Karlo II.⁴⁵ darovao je svojemu bratu vojvodi York i Albany⁴⁶, teritorij što ga danas zauzimaju države New - York, New- Jersey i Delaware, smatrujući i otok Manhattan engleskom svojinom. Vojvoda posla odmah tamo vojsku, koja je otjerala holandeskog namjesnika Stuyvesaut⁴⁷, i u počast vojvodi nazvala novu koloniju New - York. Ipak se Holandezi još ne odrekoše posjeda, te se dugo boriše za nj, otimljajući ga i gubeći ga, dok napokon konačno ne pade pod Engleze g. 1691. G. 1700. bilo je tu jedva 300 kuća. Još na početku prošloga veka ne može se govoriti o kakovom gradu na otoku Manhattanu. Bio je malen gradić na vrhu, koji se danas zove Baterija. Tu blizu je bio podignut g. 1805. novi tvrdalj Fort Clinton⁴⁸, što no ga narod običnim imenom zove Castle.

A u sto godina kolika promjena! Danas na otoku Manhattanu nije moguće naći gradilišta, već valja rušiti stare kuće, da se grade nove i više. A taj otok je dug šesnaest milja, a širok do četiri i pol! Na tom prostoru živi po zadnjoj statistici 1,850.000 ljudi. Po tome je New- York treći grad po broju stanovništva na svetu, dolazeći odmah iza Londona i Pariza. Na moru je uopće najveći grad i najprometnija luka.

Nu Amerikanci nisu bili zadovoljni, da New- York bude treći grad, već hoće da bude prvi. U tu svrhu odlučiše spojiti pod imenom Greater New-York (Veći New - York) gradove New- York, Brooklyn, Long Islad, Staten Island⁴⁹ i West-Chester⁵⁰. Ta je odluka dobila vladino odobrenje prvog siječnja 1898., i tako danas New-York broji 3,760.000 stanovnika. Taj broj nadmašuje pučanstvo grada Pariza, i tako si Amerikanci utvaraju, da su natkrilili i Pariz, pa da će skoro i London. I doista Pariz ne broji toliko stanovnika, jer se u njegovo stanovništvo broji samo ono, što stanuje unutar zidova; nu kad bi se priključila predgradja, Pariz bi bio mnogo veći. U ostalom smješno je brojiti važnost jednoga grada po broju stanovnika. Da New- York imade dva puta više stanovnika nego London, opeta bi Pariz ostao središtem sveta, najljepšim, najumjetničkijim i najprivlačivijim od svih gradova.

Ogroman je prostor, što ga zauzimlje Greater New-York. Proteže se 35 milja u dužinu, a devetnaest u širini. Na tom prostoru imade 167.000 kuća i 1170 crkava svih vjera. Vrednost tih zgrada računaju Amerikanci na 25.000.000.000 kruna. Sieku ga u svim pravcima električni tramwayi u ukupnoj dužini od 1000 milja; a osim toga 150 milja zračnih, ne računajući podzemne električne željeznice.

Po prostoru zaostaje ipak Greater New - York za Chicagom i za Londonom. O silnom prostoru Chicaga govoriću, kad bude govora tom gradu.

Ako se ikoji grad može nazvati svenarodnim gradom, to je New- York. Tu je priča babilonskom tornju posve ispunjena, jer se tu govore svi jezici.

Unatoč tome, što je neznatna manjina stanovnika engleskog porietla, ipak grad izgleda uprav tako engleski kao i London, ili će bar takav postati. U javnosti vlada engleski jezik, a i svaki stranac je prisiljen naučiti engleski, ako hoće da što postane. Svi ostali jezici su pritajeni, te moraš zaći u sitne ulice, manje važnosti, da čuješ te jezike govoriti. Neke su narodnosti raspršene po svim dijelovima grada, a neke su pak na okupu u nuzgrednim predjelima. Poslije engleskoga najviše se čuje njemački i talijanski. Talijanaca, kažu ima pol milijuna u Great New- Yorku. Oni imadu sijaset svojih gostiona, koje su sve na dobru glasu, te ih i ostale narodnosti posjećuju, jer amerikanska kuhinja evropejcu ne prija. Izdaju dva tri dnevnika, osim ostalih perijodičnih novina. Bave se i nižim poslovima, pače se može reći, da su svi najniži poslovi, kao pometanje ulica i čišćenje cipela, u rukama Talijana. Ima megju njima i vrlo bogatih trgovaca, miljonera. Sve ostale narodnosti mrze i preziru Talijane, pače se može reći, da su po cijeloj Americi najprezrenija narodnost. Amerikanci ih zovu dego⁵¹. Kako je taj nadimak nastao, ne bih znao kazati, nu sada je taj prišvarak⁵² prešao na svakoga, koji ne govoriti engleski. Amerikanska djeca, ako čuju drugo dijete govoriti kojim drugim jezikom, stanu mu se rugati i kričati dego! dego! Tako i sitna djeca nehoteć vrše posao poenglezivanja narodnosti, jer sva ostala djeca nastoje govoriti engleski, da im se mali amerikančići ne rugaju. Proces poenglezivanja svih narodnosti teče redovito i neizbjježivo. I o tome će još biti govora. Uzalud se u New- Yorku tiskaju novine u svim jezicima sveta! Tvrdo sam uvjeren, da do sto godina tu ne će biti drugih novina osim engleskih, ako, po kojem nepredvidjenom slučaju, ne zadesi sudbina englesku i amerikansku ratnu mornaricu. Do sto godina jedva da će u New-Yorku izlaziti jedna njemačka, i jedna francska novina, onako kako od prilike danas izlazi u Parizu „New- York Herald”.

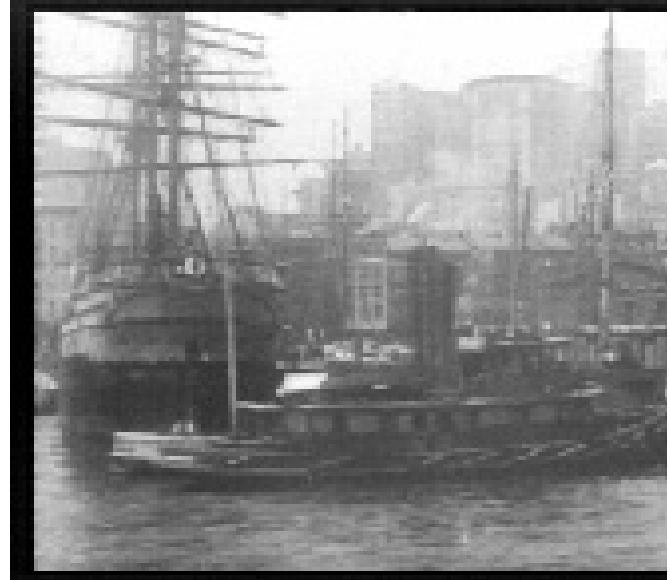
Židovi u New- Yorku imadu više novina, a megju tima ima i novina, koje izlaze hebrajičnim slovima u njemačkom jeziku. Oni imadu svoje odieljene ulice, kao što su nekada po starim evropskim gradovima imali svoje gete. Vrlo se lako obogate, pa i ako ne imaju tako zvanih miljardera, a ono imadu bezbroj miljonera. Svi su poslovi u njihovim rukama. Antisemitizam nije otvoren, ali grmi muklo pod zemljom. Ne će proći dugo vremena, pa čemo vidjeti, da će se tamo ta biljka bolje rascvasti nego igdje u Evropi. Za sada još načela liberalizma i slobode sustežu duhove, nu u toj novoj rasi, ili bolje smjesi sviju rasa, kojoj je vrhovni ideal zemaljsko dobro, gdje vlada biesna utrka za bogatstvom, neizbjegliv je sukob sa semitskom rasom, u tom poslu sposobnijom od drugih.

Slaveni u New- Yorku nisu mnogobrojni, pa ipak su sva slavenska plemena zastupana. Svako pleme ima svoj dnevnik ili bar tjednik. Česi su najbrojniji i najnapredniji, a okupljeni su oko 72. i u bližnjim ulicama. Slaveni u toj ulici imadu i svoj klub, kojemu je predsjednik javni bilježnik Čapek⁵³.

Hrvati su rastepeni na sve strane. Nemaju svojih društava, nit ikakve organizacije. Najviše ih ima u bližnjem gradiću Hoboken, s druge strane rieke Hudson. Tu imadu i svoje društvo. Većinom su radnici po tvornicama. Ima ih dosta i u Brooklynu. Usled te dizorganizacije nije moguće znati, koliko ih je u New-Yorku i okolici, nu mora ih biti više nego se misli, jer sam u tom moru ljudi ipak više puta čuo hrvatsku rieč. Za čudo je, što se ne okupe i ne udruže, jer tu u New-Yorku izlazi jedini hrvatski dnevnik u Americi, to jest „Narodni List”, što ga izdaje Frano Zotti, i koji imade možda više čitatelja, neko ikoji dnevnik u domovini.

U godini posjeta Tresića Pavičića Sjedinjenim Državama (1906.) snimljen je ovaj film koji prikazuje dolazak imigranata na Ellis Island, središnju točku za primanje novih useljenika u Sjedinjene Države. Državne službe na Ellis Islandu su mogle administrativno obraditi do 5.000 novih useljenika dnevno. (Izvor: Library of Congress)

Užurbana njujorška luka nije privukla pozornost samo Tresića Pavičića, nego (kako svjedoči ova snimka iz 1903.) i ranih američkih snimatelja. Tako su snimljeni i ovi prizori lučkih postrojenja oko Brooklynskog mosta. Iz njih možemo steći dojam što je video autor našeg putopisa. (Izvor: Library of Congress)

Bilješke

1. Sudčija, sudsko tijelo, područje djelovanja tog sudskog tijela.
2. Cunard, brodarska kompanija utemeljena 1839. za prijevoz ljudi i robe preko Atlantika parobrodima. Danas se bavi organiziranim krstarenjima za turističke svrhe.
3. Red Star Company, američko-belgijsko brodarsko društvo utemeljeno 1871. za linijski prijevoz ljudi i robe. 1934. proglašila stečaj i prestala s radom.
4. White Star Company, britansko brodarsko društvo utemeljeno 1845. za prijevoz ljudi i robe preko Atlantika. Bilo je u posjedu najvećih prekoceanskih brodova svog vremena poput Oceanica, Titanica i Britannica.
5. Norddeutscher Lloyd, njemačka brodarska kompanija osnovana 1857. u Bremenu. Krajem 19. i početkom 20. st. imala je važnu ulogu u prijevozu ljudi i tereta između Europe i Amerike. Puno je doprinijela razvoju sjevernonjemačkih luka. 1970. spojila se s Hamburg-Amerikanischen Packetfahrt-Actien-Gesellschaft u Hapag-Lloyd AG.
6. Hamburg-Amerikanische Packetfahrt-Actien-Gesellschaft (HAPAG, Hamburg-Amerika-Linie), brodarsko društvo utemeljeno 1847. u Hamburgu. Svojim linijama pokrivalo je cijeli svijet. 1970. spojilo se s Norddeutscher Lloydom u Hapag-Lloyd AG.
7. Compagnie Générale Transatlantique, 1855. privatnim i državnim kapitalom utemeljeno francusko brodarsko društvo za prijevoz preko Atlantskog oceana. Isticala se, ispred drugih prijevoznika, kakvoćom svojih usluga, a posebno ponudom hrane i pića.
8. New York Herald, novine koje su u New Yorku izlazile od 1835. do 1924. Jedno vrijeme su navodno bile tiskovina s najvećom tiražom na svijetu. 1924. spojio se s New York Tribuneom u New York Herald Tribune.
9. The Sun je izlazio u New Yorku između 1833. i 1950. Slovio je kao novine za „ozbiljnu“, konzervativnu publiku. Usprkos tome i on je obilovalo izmišljenim pričama kao i izvještajima iz svijeta kriminala u čemu je bio jedan od pionira.
10. Poplava, izljev. (tal.)
11. Cedulja, list, pisana dozvola.
12. Zapravo business.
13. Franjo (Frank) Zotti (1872. – 1947.) obogatio se bankarskim poslovima u SAD-u. 1898. za hrvatske iseljenike u Americi utemeljio je dnevnik „Novi list“. 1906. – 1908. predsjednik Hrvatske narodne zajednice (Hrvatske bratske zajednice). Zbog bogatstva i utjecaja nazvan „kraljem Hrvata“. 1908. njegova poduzeća tijekom finansijske krize propadaju, a time nestaje i njegova utjecaja na hrvatsku zajednicu.
14. „Narodni list“, 1895. – 1922. Od 1902. jedini dnevni list namijenjen Hrvatima u Americi. Zalaganjem za prava hrvatskih doseljenika, poukama o životu u Americi pa i senzacionalizmom stekao je brojnu čitalačku publiku. List je često bio napadan zbog navodnih veza s vlastima Habsburške monarhije.
15. Pittsburgh, grad u saveznoj državi Pennsylvaniji, SAD. Krajem 19. st. zbog velikih nalazišta ugljena, nafte i željezne rude postaje jedan od glavnih industrijskih središta SAD-a. U jednom trenutku u Pittsburghu se proizvodila jedna četvrтina američkog čelika. Zbog brojnih tvornica, željezara i rudnika i mogućnosti zapošljavanja u njima privukao je mnoge hrvatske iseljenike. Tu je 1894. osnovana Hrvatska narodna
- zajednica (danas Hrvatska bratska zajednica). Ova ima svoje sjedište u Pittsburghu i danas.
16. Francuski naziv za Cadiz, grad i luku na jugozapadu Spanjolske u Andaluziji.
17. Landau, vrsta luksuzne kočije.
18. Vučarna od vučar, vrsta psa koji je dovoljno snažan da bi se nosio i s vukom. U navedenom slučaju vremenske prilike koje zahtijevaju iznimne tjelesne osobine.
19. Kadifa, pliš, baršun, somot.
20. Union Square, dobio je ime ne po američkoj uniji nego po činjenici da se na njemu spajaju dvije velike ulice. U sredini trga nalazi se spomenik Georgeu Washingtonu iz 1855., prva američka skulptura većih dimenzija izlivena u bronci.
21. Madison Square, danas najpoznatiji po sportskom kompleksu na trgu.
22. Central Park, 3,4 km² velik park u središtu New Yorka. Mahom prirodna šuma s jezerima, šetalištima, zoološkim vrtom i sl.
23. Broadway, više od dvadeset kilometara dugačka ulica New Yorka koja za razliku od većine ne prati strogi raster ulica nego prolazi poprečno. Zbog brojnih kazališta istoznačnica za kazališnu industriju New Yorka.
24. Fantastično, bajkovito, maštovito.
25. Pomoerium, posvećena granica starog Rima.
26. Gilbert du Motier, Marquis de Lafayette (1757. – 1834.), francuski voјnik i političar. Kao dobrovоljac sudjelovao je u Američkoj revoluciji usko suradujući s američkim revolucionarima na čelu sa Georgom Washingtonom. Imao je važnu ulogu u Velikoj francuskoj revoluciji 1789. kao i u Srpanjskoj revoluciji 1830.
27. Wilhelm von Tegetthoff (1827. – 1871.), austrijski admirал. Proslavio se pobojdama nad Dancima kod Helgolanda 1864. i nad Talijanima kod Visa 1866.
28. Ulysses Simpson Grant (1822. – 1885.), vojskovođa i državnik. U Američkom građanskom ratu zapovijednik snaga Unije (Sjevera). Od 1869. – 1877. predsjednik Sjedinjenih Država.
29. Lincoln – park, park u sjevernom dijelu Chicaga uz oba u jezera Michigan. Unutar parka su brojni muzeji, zoološki vrt i glazbeno učilište. Poznat je i po svojim skulpturama.
30. Brooklyn Bridge, završen 1883. Najstariji na čeličnim kablovima viseci most na svijetu. Povezuje dijelove New Yorka, Manhattan i Brooklyn preko East River.
31. Na isti način.
32. Lokalna željezница podignuta na stupove i metalne platforme.
33. East River, zapravo nije rijeka nego duboko ušće koje u New Yorku dijeli Manhattan od Long Islanda i Brooklyna.
34. Brooklyn, najnapučeniji dio New Yorka. Do 1898. poseban grad. Zato ga i Tresić Pavićić naziva gradom.
35. Nešto više od 84 metra.
36. Čeličnih.
37. Kotača.
38. Williamsburg Bridge, most u New Yorku koji povezuje Manhattan s Long Islandom (Brooklynom)

preko East River-a. Pošten u promet 1903.

39. Maona, teglenica, teretni brod bez vlastitog pogona.

40. Paquebot, francuski naziv za prekoceanski brod.

41. Pandemonium, u engleskog književnika Johna Miltona glavni grad pakla, u prenesenom smislu kaotično, pretrpano mjesto.

42. Talir, austrijski srebrni novac.

43. Nizozemska zapadnoindijska kompanija, osnovana 1621. s ciljem širenja nizozemskog političkog i ekonomskog utjecaja na području obiju Amerika. Kompanija je na tom području trebala stvoriti i niz nizozemskih kolonijalnih uporišta. Nikada nije postigla zacrtane ciljeve pa je 1791. ukinuta.

44. Bowling Green, park u New Yorku. Nekada bočalište što se sačuvalo u nazivu trga.

45. Charles II. (1630.- 1685.), kralj Engleske, Škotske i Irske od 1660 iz dinastije Stuart. Poslije smrti Cromwella obnovio monarhiju koja traje do danas. Njegovu vladavinu je, poslije razdoblja puritanske strogosti, obilježila barokna raskoš i društvena opuštenost.

46. Budući kralj James II. (1633. – 1711.). U službi svog brata i prethodnika Charlesa II. nosio je titulu vojvode od Yorka i Albanya. U doba vladavine svog brata istaknuo se u ratovima protiv Nizozemske kao i kolonijalnim proširenjima.

47. Peter Stuyvesant (1610. – 1672.), zadnji nizozemski upravitelj New Yorka (Novog Amsterdama). Za njegova mandata grad se počinje širiti i utvrđivati.

48. Na području današnjeg Central parka.

49. Staten Island (Richmond County), jedno je od pet četvrti New Yorka. Otok, tjesnacima odijeljen od New Jerseyja, a Njujorškim zaljevom od Manhattena.

50. Westchester County, područje sjeverno od New Yorka u dolini rijeke Hudson.

51. Dego, iskrivljeni oblik španjolskog imena Diego (Jakov). Pogrdan naziv za osobe romanskog podrijetla u Sjedinjenim Državama, a posebno Talijane.

52. Nešto što se nekome pripisuje, a osobito ako se radi o „lošem glasu“.

53. Vjerojatno Thomas Čapek (1861. – 1950.). istaknuti javni djelatnik, političar i poduzetnik u američkoj češkoj zajednici. Objavio je niz djela koja se njome bave. Rodak puno poznatijeg Karla Čapeka.

IV.

Amerikanski muzeji. — Pogled na luku. — Najveći kip na svetu. — Poslovno središte New-Yorka. — Grace Church. — Post Office. — Poštarski promet. — Pregjel bogataša. — Opera. — Palače novina. — Peta avenue. — Madison Square Garden. — Amerikanski klubovi. — Wanderbiltova palača. — St. Patrik. — Prihodi crkava. — Masonski hramovi. — Židovske sinagoge. — Biblijoteke. — Hotel Waldorf-Astoria. — Zračna željezница. — Kazalište na Irving Place. — Balet. — Ženski uzgoj. — Raspit braka. — Život amerikanskih žena. — Nan Patterson.

Zgrada New York Post Office slikana 1905. Ante Tresić Pavičić prezire američku arhitekturu. Iznimku predstavlja zgrada pošte u New Yorku, građena u stilu francuske renesanse, koja mu se svidjela. Autorov ukus nisi dijelili građani New Yorka koji su je zvali "tortom za vjenčanja" i umjetnička kritika koja ju je smatrala pompoznom i "šakom u oko". Srušena je 1939. (izvor: <http://daytoninmanhattan.blogspot.hr>)

O stavimo narodnosti, jer će svaki čas biti prigode u ovom putopisu o njima govoriti, a vratimo se, da pregledamo na brzu ruku grad i njegove znamenitosti. O umjetnosti neće biti govora, jer je tako rekuć i nema, osim imitacija evropskih. Ima tu i ogromnih muzeja umjetnosti, prirodoslovja i starine, ali i o tome je bolje ne govoriti. U prirodoslovnim muzejima ima do duše živinskih tipova neobične rietkosti, osobito američke faune, ali te stvari valja vidjeti, jer se opisom slabo dadu prikazati, što bi me inače zavelo i na dugo, a nije u mojoj programu. Muzeji su obično dosadni i kad se posjećuju, kamo li ne bi bili

u opisu! Što se historičkih muzeja tiče, valja priznati, da se američki bogataši trse, da ih opskrbe starinama iz staroga sveta, nu ipak oni mogu sabrati samo ono, što prezreže evropski sabirači. U malo godina ne da se stvoriti savršenih muzeja. O američkim starinama suvišno je i govoriti. Ako ne donesu što iz Mexika, centralnih republika i iz Perua, u sjevernim državama nema ništa zanimiva, ili vrlo malo. Ne mogući drugačije Amerikanci spreme u muzej cipele kojeg bivšeg predsjednika republike, stolicu Washingtona, ili šešir Franklina¹, ili sablju generala Granta.

Nedjelja je, ulice su puste. Krenusmo Mariscal i ja

prama vrhu grada k luci, da uživamo pogled na more. Slab užitak, jer kroz maglu ne može se vidjeti ni otočiće, koji zatvaraju luku, ni obalu New-Jerseya. Veličajan je ipak pogled na komešanje parobroda i parobrodića, svake vrsti i oblika, što no križaju na sve strane po luci, zviždeći neprestance. U toj vrevi nepomično stoji samo kolos kipa Slobode, na otočiću Bedloe Island². To je najveći kip na svetu; čudo po svojoj gorostasnosti, kao u staro vrieme kolos, što no se je dizao nad ulazom u luku Rodosa. Taj kip darovala je francska vlada Sjedinjenim državama, u znak staroga prijateljstva i republikanske solidarnosti. To je djelo od franceskog kipara Bartholdia³. Ljepotom se ne ističe, ali za to čini ipak veličajan dojam. Podnožje je visoko dvadeset i pet metara, a sam kip preko četvadeset, od ruke što no drži električni svjetionik do nogu.

Od tuda se vratismo prama gradu i ugjosmo megju Sky-Skrapers Brodwaya. Tu su kuće najviše, te moraš dignuti visoko glavu da vidiš nešto otvorena neba. To ti je poslovno središte New-Yorka. Tu su najvažnije banke, burze, trgovačke kuće, parobrodarske agencije, konsulati, pošta, osjeguravajuća društva itd. Na lievo se diže u gotskom stilu, sa dva visoka zvonika na pročelju protestantska biskupska crkva *Grace Church*⁴, jedna od najljepših u Americi, a to nije mnogo, jer amerikanske crkve ne mogu uopće zanimati evropejca, koji je video čudovišta u Milanu, Rimu, Florenci, Parizu, Kölnu itd.

Više će zanimati ako rečem štогод o poštarskoj palači, koja se nalazi blizu City Hall Parka, na uglu Brodwaya i Mail Street. Glavno pročelje Post Officea široko je preko devedeset metara, a to je mnogo, jer su amerikanske zgrade obično vrlo uske. Za čudo nema nego pet spratova, i dva pod zemljom, dočim se oko te zgrade dižu tornjevi na više od dvadeset podova. Gragjena je u slogu renesance s dorskom primjesom, te i ako se ne može reći, da je kakvo arhitektonsko čudo ljepote, opet se ugodnije dojmlje oka, nego oni tornjevi naokolo. Kažu, da je red u ovoj zgradi uzoran, a dosta je nabrojiti nekoliko podataka o ogromnom djelovanju u njoj, da se vidi, da to bez reda ne bi moglo ići. Godine 1903. prošlo je kroz tu zgradu 2.334.943.145 komada listova i ostalih poštarskih predmeta. Svaki dan progje 4.657.378 komada. A taj broj raste svake godine. God. 1903. prošlo je 67.876.174 više, nego pregjašnje godine. Uslijed tog ogromnog prometa zgrada koja je stojala trideset i pet milijona kruna više ne odgovara potrebama, te se mora graditi nova, mnogo veća.⁵ A osim tog poštarskog ureda ima još sto podružnica, razdieljenih po svim stranama grada. Listonoša ima u New-Yorku 4000.

Hodeć Brodway-om dogje se do pete Avenue⁶,

najljepše ulice u New-Yorku, gdje su kuće bogataša i veliki hoteli. Ima tu velikog luksusa u mramoru, ima i ukusa u stilu, nu originalna ništa. Sve što je ljepše puka je imitacija poznatijih evropskih zgrada. Na tu ulicu ćemo se još vratiti, a sada slijedimo Brodway, gdje ćemo naći glavna kazališta, kao Wallak's⁷, Metropolitan Opera House⁸, Olympia⁹, Casino¹⁰, etc. Casino se nalazi do 39 ulice, a gragjen je u maurskom slogu, te se može reći, da je ropska imitacija Alhambre¹¹. Krov te zgrade u proljeću se pretvara u perivoj, a rasvjetljen je mletačkim svjetiljkama. Opera House je ogromna zgrada u slogu renesance, a u njoj se pjevaju talijanskim jezikom većinom talijanske opere.

Gdje Brodway sieče šestu avenue, nalazi se spomenik William Dodge-a¹², dosta impozantan, nu bez osobite umjetničke vrednosti. Na Brodwayu se diže takogjer palača glasovitog lista „Heralda“ u slogu talijanske renesance, a nedaleko kazalište Herald Square. Zgrade ostalih velikih new-yorskih dnevnika nalaze se na Row Parku blizu City Halla. Najznamenitije su palače „Tribune“, „Sun“ i „The World“¹³.

Peta avenue se dieli u dva diela, sjeverni i južni. Na sjevernoj su palače miljonera i klubova, na južnoj su kuće, u kojima stanuje najveća bieda i nevolja New-Yorka, tako da ta ulica spaja dva ekstrema društvenih stališa : gavane i najotrcaniji proletarijat. Kada se dolazi tom ulicom s juga prama sjeveru do trga Washington ne vidi se nego proste četverokatne kuće, gragjene, da izmuzu sirotinji najam. Nu netom si prošao Washington Square prizor se sasma promieni, te izmegju opeka dogješ u samo mramorje. Na tom trgu diže se mramorni slavoluk, podignut g. 1889. u slavu proglašenja republike po prvom predsjedniku Washingtonu. Na istom je trgu spomenik Garibaldiju¹⁴, dar talijanske kolonija. Izmegju 23. i 26. ulice nalazi se glasoviti *Madison Square*, sa spomenicima Farragut¹⁵, Worth, William, Seward¹⁶ itd., koji su nešto bolji od onih što no ih vidjesmo na Union Square. Na tom trgu upada u oči kazalište Madison Square Garden, koje bi iznenadilo ljepotom arhitekture, da nije vjerna kopija Giralde¹⁷ u Sevilliji. Na sve strane sjaji novi mramor i granit, a što se ide dalje prama sjeveru, to je raskoš mramora još veća. Nigdje manija klubova nije dostigla te mjere, kao u Americi. Ima ih nebrojeno. U klubovima Amerikanac progje sve vrijeme, što ga ne progje u poslovima. Tu jede, tu čita novine, tu gimnasticira, tu mačuje, tu tjera sve moguće športove, tu se kupa. Sve što je ljudska glava mogla izmisliti za svoju zabavu i za tjelesnu ugodnost, sve ćeš naći u znamenitijim amerikanskim klubovima. Članarine su ogromne, a ne prima se u klub nego samo protekcijom starijih članova. U New-Yorku su najglasovitiji Union Leagne¹⁸ i Manhattan¹⁹, oba imadu svoje zgrade na

petoj evenue. Malo dalje od Manhattan kluba nalazi se palača glasovitog miljardera *Wanderbilda*²⁰ u franceskoj renesansi, a u njoj je taj bogataš sabrao sve, što je mogao umjetnina po Franceskoj pokupovati. Malo podalje diže se irsko-katolička katedrala *Svetoga Patricka*²¹ (Patricija), u gotskome stilu, sa obična dva zvonika na pročelju, sva od prugastoga bieloga mramora. Duga je sto metara, a visina zvonika je 110 metara. Gradnja je zapala deset milijona kruna, a sama stakla na prozorima, franceska radnja, zapadoše po milijona.

Kad smo pri crkvama, kazaću, da i ako je тамо razmjerno malo vjernika, ipak se na crkve troši veoma mnogo, te imadu velike, pače ogromne prihode od milodara, što ih pobožni ljudi darivaju prigodom velikih svečanosti, osobito o božiću. Kazaće mi, da crkva Sv. Trojice²², na Brodwayu, imade 25,000.000 kruna godišnjeg prihoda. Slobodni zidari imadu takogjer svoje hramove i ti doista nisu najsromičniji, a gragjeni su u obliku Sky-Skrapera. Židovskim sinagogama nema broja, a ima ih i liepih u arapskom stilu.

Blizu Centralnoga Parka nalazi se jedna od glavnih javnih biblijoteka New- Yorka. Sagradio ju je o svojem trošku James Lenox²³, te nosi i njegovo ime. Gragjena je u klasičnom slogu franceske renesanse, sa troškom od pet milijona kruna. Broj knjiga je vrlo malen, jer ne sadržava više od 30.000 svezaka, nu ima nekoliko rietnosti. Uprava biblijoteke tvrdi da posjeduje prvu knjigu, koja je uopće bila tiskana, to jest prvu knjigu, što ju g. 1450. tiskaše u Mainzu izumitelji tiska Gutenberg i dr. Faust ; pače imade jednu Bibliju još i stariju (!), koja je bila pečatana²⁴ g. 1447. u Würtembergu, da ne govorimo o starim kineskim knjigama, kojima se ne zna pametara. Nu u istinu je biblioteka veoma siromašna u rukopisima i inkunabulama. Nešto liepo uvezanih modernih knjiga, bez velike znanstvene vrednosti, to je sve. New- York ima u svemu 53 javne biblijoteke, od kojih je još vredno spomenuti Astor Library²⁵ (280.000 svezaka), Mercantile Library²⁶ (220.000), N. Historical Society²⁷ (75.000), Law Institute Library²⁸ (pravnička, 35.000), Society Library²⁹ (70.000) itd. Nijedna od tih biblijoteka ne dosiže 300.000 svezaka, te su prava igračka prema nekim evropskim, jer na pr. pariška National biblioteque³⁰ broji preko 3,000.000 svezaka.

Po tom tipu su gragjene sve amerikanske biblioteke. Nagje se koji bogataš, koji hoće da igra Arhelaja³¹, ili Mecenata³², pa dade milijon dolara za biblijoteku. Najveći dio svote potroši se za gradnju, a za knjige ostane malo. Gradnja je pak u Americi neobično skupa, jer najprostijeg zidara valja platiti sa pet dolara dnevno. Nu Mecenat hoće, da zgrada izgleda raskošno, da se vidi mramor. Što može ostati za knjige? Nakupuje se na

brzu ruku nekoliko tisuća modernih engleskih knjiga i biblijoteka je gotova, otvorena svakomu na porabu. To je slika amerikanske kulture. Isto tako na brzu ruku stiče se u Americi naobrazba i znanje. Hoće se obliepljenom vanjštinom obmamiti³³ sebe i svetu, da je i nutrina uzgojena, da Amerika nema što zavidjeti Evropi u nijednom pogledu.

Da dovršim pregled pete avenue, valja spomenuti i glasoviti hotel *Waldorf-Astoria*, svakako jedan od najvećih na svetu. Treba priznati, što se tiče tjelesnog komforata Amerikanci su daleko pretekli Evropu, što će dokazati i opis ovoga hotela. Nalazi se na petoj avenue između trideset i treće i trideset i četvrte ulice. Ima 17 podova i na njima 1500 soba, od kojih 1200 sa kupelji. Zgrada izgleda kiklopski, a trošak je iznosio oko 40,000.000 kruna.

Prizemne prostorije zapremaju ogromne blagovaonice, svaka u svojem stilu. Glavna dvorana je ukrašena u stilu Empire, te se sjaji žutom mjedi i kitama crvenih električnih svjetiljaka na stolovima. Pod je postrt ogromnim crvenim sagom, a živo cvieće krasiti sve slobodne prostore. Kuhinja i poslužba je franceska. Tu se sastaje sve, što se ceni otmenijim u New- Yorku, i što može bacati zlato kao pržinu.

Duvari su od kamena, ili od štuka, ne samo po dvoranama, nego i po hodnicima i po stubama, a taj stuk je napirlitan i pozlaćen, kao u kakvoj bizantskoj bazilici, ili u muslimanskoj džamiji. Na sve strane nalaziš divane, fotelje, stolice, obložene najfinijim sametom, svilom, kožom. U jednoj dvorani igra orkestar od jutra do ponoći.

Vreva sveta je po tim dvoranama, a osobito po hodnicima, po kafanama, po barima, gdje se toči pivo i druga pića, ko u mravinjaku. Salon za gospodje, posve je točna kopija salona Marije Antoinette³⁴, sav u svjetloj svjetloj svili, sa pokućtvom rokoko, e se bojiš dotaknuti stogod, da se ne slomi.

Ima tu igračnica, banka, mjenjačnica. Ima pače i vrst burse, gdje se tečaji brzojavno izvješavaju istodobno kao i u Stock Exchange³⁵. Uz dućan cvieća imade fotografični bureau, a atelier je gori na krovu, pod oblacima. Telefon zaprema posebnu centralnu sobu, koja je spojena sa svim sobama, s gradom i s okolicom. Odmah blizu je teleografični bureau, a do njega liečnički. Tri su liečnika uviek na službu u hotelu. Tu je prodaja novina i kazališnih karata za sva kazališta. Uz poštu, koja ima više posla, nego u kojem gradiću, nalazi se riznica, sa ogromnim željeznim ormarima, dajdalskim djelima amerikanske mehanike. Na pošti svaka soba

ima listovnu kutiju za svoga stanara. Ako ko dogje tražiti kojega stanara, pred posjetnicu, koju jedan činovnik turi u pneumatičnu ciev i u nekoliko sekunda ona je na podu³⁶ i u sobi gdje se stanar nalazi. Ako je odsutan, posjetnica se vrati sa pečatom, koji piše Not in room (Nije u sobi).

Stanari dakako ne idu stubama na taj babilonski toranj. Na sve strane se nalaze električni elevatori u stilu Louis XV., bieli sa zlatnim ukrasom. U svakomu ima mjesta za petnaest osoba. Ako ko želi sići, pritisne zvonce, a igla pokaže groomu³⁷ (vogji elevatora) na koji sprat ga zovu.

U prizemlju su dvie ogromne dvorane, za plesove, za koncerte, pače i za predstave, sa ložama, pozornicom i garderobama. Duvari su svi od mramora, sagovi su iz Persije, zrcala ogromna iz Pariza, a stropove naslikaše najbolji američki slikari, dakako po američansku! Iznajmljuje se za 100 i za 1500 talira na večer. Katkada služe za umjetničke izložbe. Raskoš mramora i drugih umjetnih materijala je po svuda jednaka, nu ne može se reći, da je to svuda i s ukusom upotrebljeno. Često se osjeća parvenujstvo³⁸, ko kod gospogja onih trgovaca, koji se naglo obogate, a one natrpaju na se draga kamenje i svilu, samo nek se vidi.

Na prvom spratu su stanovi za one, koji mogu platiti do 500 talira svakidanje najamnine. Takvi stanovi imadu dakako po više soba sijaset nuzgrednih prostorija. Uregjeni su najvećom raskoši. Tu altavasna svila prelieva najtanje nuanse boja, a samet je izvezen zlatom. Divani su obloženi najfinijim kožama, postelje, ormari i drugo pokućstvo, obloženi su korama od slonovine, žutom mjerdi i inim skupocjenim materijalom. Duvari su ukrašeni umjetničkim slikama, uglovi kipovima od mramora i od tuča³⁹, te vazama iz Sevresa⁴⁰, ili iz Kitaja i Japana. Po podu su prostrte kože od lavova, tigrova, risova i megjedine, ili najskupocjeniji istočni sagovi. Oveći stanovi imadu i privatnu blagovaonicu, vrlo ukusno uregjenu, a o kupelji ne treba ni govoriti. Jela dolaze kroz pneumatične cievi iz kuhinja, koje se nalaze na prvom spratu podzemno. Sluge ih postave na već gotove stolove, te ih unose, kao kod Rimljana, opskrbljene jestokama u blagovaonice. Na svakom spratu imade k tome i ormara za posugje, za topla i za hladne jela.

Tako može dobiti svak jelo u svoju sobu, ako ne će da sigje doli u skupne restauracije; a ako je ljeto može se uspeti do na krov, pa će se naći u pravom visećem perivoju, ko u Babilonu za vrieme Semiramide⁴¹, a uživaće pogled na grad, na mirijade njegovih svieća i na struju Hudsona.

I obične sobe imadu pokućstvo od mahagonija, pače i vrata i pragove na nutarnjoj strani prozora; a rasvetljene su sa desetak električnih svjetiljaka. Svaka soba, po američkom običaju, imade ogroman krevet, kao za ljubavno vježbalište, a odmah do kreveta vrata vode u garderobu i u kupalište, čiji su zidovi obloženi majolikom⁴², a pod muzaikom. Uz umivaonicu visi dvadesetak peškira i velikih utirača za osušiti se poslije kupelji. Uz vrata sobe nalazi se kutija od mahagonija za cipele. U večer ih turiš, u jutro ih nagješ čiste. Po manjim hotelima ne čiste se cipele, taj je posao ostavljen nebrojenim Talijanima, koji love putnike na svakom uglu. Očiste cipele tako vješto, da ljepe ne izgledaju ni kad su nove, nu najmanja je nagrada 10 centi, iliti 25 novčića.

Podzemlje hotela je možda još zanimivije. Tu ćeš naći brijače i češljače za ženske i za muške, rezace nokata i kurjih očiju, parne kupelji, podrume za vino, pivo, led, meso, sočiva, kuhinje, pekarne, skladišta sanduka, cigara, blagovaonice za slušinčad i ko bi sve nabrojio! Tu su i ogromne praonice i utijavaonice⁴³ rublja. Preko sto žena ne imaju drugoga posla, nego utijavati ubruse, stolnjake, peškire itd. Sedam ljudi otvaraju cio dan kamenice. Šest ljudi je zabavljeno oko ogromnih kotlova, gdje se kuha kafa. Posugje se pere u parnim kotlovima, a oko toga posla radi 165 ljudi.

Konoba ima skladište vina za milijon kruna vrednosti, a oko njega je zabavljeno 28 činovnika. Skladište duhana, ima 1,500.000 kruna vrednosti cigara, cigareta i duhana za lule. Najskuplje cigare stoe dolar i po po komadu.

U drugom podzemnom spratu smješteni su dinamomotori⁴⁴ orijaških kotača, a kotlovi su visoki osam metara. Te mahine razvijaju silu, koja daje električnu svjetlost, topli i razvjetrava cieli hotel, diže elevatore, pravi led. Sto i pedeset inžinira, mehanika, elektrotehnika i radnika zaposleni su oko osam mahina, koje razvijaju 3000 konjskih sila. Skladište ugljena imade uviek 20.000 tona u pričuvi za slučaj štrajka. Svaki dan se tu proizvaja 50.000 kila leda, koji se doduše ne potroši sav u hotelu, jer ga prodaju i u gradu. U praonicama se opere dnevno 60.000 komada rublja. Niti jedan peškir, a kamo li ubrusac, ne rabi se dva puta, a da nije na novo opran.

U jednoj konobi su spremjeni otpatci jela u bačvicama. Svaki dan se prodaju, da se od njih pravi mast, o donose hotelu 5000 talira. Nevjerojatna je količina mesa, butina, čitavih ovnova, jelena, srna, purana, pilića, jarebica i druge divljači u prostorijama za to odregjenim. Za zelenje, za sočiva⁴⁵, za najraznovrsnija

voća posebni su magazini. Svaki dan se pojede u hotelu 25 volova, 25 jančića, 25 praščića, 20 butina, stotinjak jarebica, 200 prepelica, 100 purana, oko 400 golubova, 150 pataka itd. Mlieka se troši dnevno 175 talira, 100 talira gljiva, 8000 krušaca i 5000 mekih hljebića za kavu. Od prilike svaki dan se sharči⁴⁶ 36.000 kruna živeža. Hotel plaća gradu godišnje za potrošak vode 50.000 talira.

Osoblja je zaposleno u tom hotelu 1636, muškog, ženskog i djece. Imade 96 kuhača, 18 pekara, 168 loncopera i svjetlača srebrenine, 177 gruma i paža, 105 trhonoša⁴⁷ i pometača, 560 poslužnika, 175 soberica itd. Mjesečna plaća toga osoblja iznosi 65.000 talira. Ima

Drugacije se ne bi moglo ni živjeti u New- Yorku, jer kada radnik ne bi imao željeznice, da dogje u četvrt sata s jednoga kraja grada na drugi, morao bi ići pješice nekoliko sati, da iz svoga stana dogje do posla, drugim riečima ne bi imao kada raditi. Ne može svak imati stan u središtu grada, a opet radnik danas radi ovamo, sutra onamo. Toj neprilici doskočeno je u New- Yorku u obilnoj mjeri. Električni i konjski tramway sieku grad na sve strane. Na nekim mjestima ima i podzemna željeznica, ali glavno sretstvo općenja, to je zračna željeznica.

Da se doskoči sve većoj potrebi brzog saobraćaja, sastavilo se u New- Yorku dioničko društvo, s

Stanica „zračne željeznice“ (Elevated Railroad) Ante Tresića Pavičića snimljena 1905. Gradnje nadzemne željeznice na željezni stupovima u New Yorku počela je krajem 70-tih godina 19. st. U njihovoj izgradnji glavnu su ulogu imala dva privata poduzeća Metropolitan Elevated Railway i New York Elevated Railroad.

činovnika, koji, osim stana i opskrbe, dobivaju 1000 kruta mjesečne plaće. Dnevni prihodi hotela iznose najmanje 20.000 talira. Ove brojke cripih iz reklamnih knjižica, što ih poduzetnik toga ogromnog posla širi na sve strane, a nisam iscrpio ni dvadeseti dio, da ne budem dosadan. Čini mi se, po onomu, što svojim očima vidjeh, da ne laže; inače po što kupio, po to i prodo. Ovаких hotela ima još nekoliko u New- Yorku, a manjima se ne zna ni broja. O najfinijoj restauraciji Delmonico⁴⁸, govoriću na povratku.

Jedna od znamenitosti New- Yorka jest tako zvana zračna željeznica. Sredstva općenja u New- Yorku dovedena su do najvišeg stepena brzine i udobnosti, te u tome New- York ostavlja za sobom sve ostale gradove.

ogromnim kapitalom, te isposlovalo dozvolu, da može graditi zračne željeznice po glavnim avenuejam. Bilo mu je dozvoljeno graditi takvu željeznicu s dvostrukim tračnicama na drugoj, trećoj, šestoj i devetoj avenue, gdje je promet najveći. U Parizu gradska vijeće, ni vlada ne bi nikada bili dali takve dozvole, jer se u Parizu, osim na udobnost, gleda i na ljepotu grada. A te zračne željeznice ne samo da niesu ljepota, nego su prava grđoba. Usredotočuju se sve na vrhu otoka Manhattana, kod tako zvane Baterije. Otuda svaki čas kreću preko rečenih avenueja vlakovi prama sjevero- zapadu uzduž otoka, na kojem je grad sagragjen, i svaki čas dolaze vlakovi sa sjevero-zapada.

Te su željeznice gragjene na željezni stupovima,

koji se nižu na tisuće i tisuće po sredini spomenutih ulica, noseći svodove, preko kojih idu vlakovi. Visina tih stupova je nejednaka. Ima mjesta, gdje vlakovi zasjenjuju svojim prolazom čak i četvrti sprat kuća; drugdje se spuštaju do prvoga. U gradnji tih stupova i tih svodova nije se ni najmanje pazilo na estetiku, nego isključivo na korist. Nikakvog ukrasa, sve samo crno željezo! Pogled na ulice posve je zastrt, a zastrt je i pogled s prozora kuća na ulice. Stanovnici pače jedne strane ulice ne vide one, koji stanuju u kućama na drugoj strani, a njihov mir je ugrožen neprestanom zvezkom i tutnjavom kolesa, te škripanjem i drmanjem tih mostova, ispod kojih istosmjerno sa željeznicom, idu k tome i električni tramway, koji povećavaju žamor. Stanice, gdje se ljudi uspinju na zračnu željeznicu, ili silaze, nalaze se u kratkom razmaku od pet šest blokova. Za blok razumjeva se prostor, što ga zauzimaju kuće između jednoga i drugoga Streeta (ulice). Ciena je za ulaz na zračnu željeznicu pet centi, jednako ako putnik prevali par blokova, ili cielu avenue, ili uzduž čitavoga grada. Na tim željeznicama nema nego jedan razred, te se tu baš demokratski združuju prnje siromaha i svila gavana⁴⁹.

Računa se, da dnevno pogje zračnim željeznicama 800.000 ljudi, što mi se ne čini pretjerano, ako se uzme, da svak u New-Yorku radi, da svak ide u jutro na posao, a u večer kući, da se svak kreće i ide na zabave. Od sedam do osam sati iz jutra vagoni su tako prenatrpani, da se ne može dobiti mjesta ni stojeće, a ista se stvar ponavlja u večer od 6 do 8 sati. Tada se niza stube stanica toči prava rieka sveta, a s druge strane se uspinje. Na stanici teško da se ikada čeka više od dva minuta dolazak vlaka. Kada vlak uz muklu grmljavinu željeznih svodova stupi pred stanicu, odmah se rastvore vrata vagona, te se u tili čas izprazni što misli izići, dok na druga vrata unilazi, ko misli ući, i za čas opeta vlak odjuri silnom brzinom.

Eto opisah površno vanjštinu New-Yorka i u preši zaboravih kazati, da to nisam sve video prvoga dana, već u više dana boravka u New-Yorku. Zaboravih i na prijatelja Mariscala, pa ču se sada povratiti k njemu i k zaboravljenom don Juanu Pichardu, da ugjemo skupa u večer u jedno kazalište na *Irwing Place*⁵⁰, te da vidimo kako se Amerikanci zabavljaju. Dosta smo letili po vanjštini, sada valja zaviriti malo i u nutrinu, te doznati, kako od prilike Amerikanci osjećaju i misle. Sve se to ne će dati opisati u jednom poglavljju, te ču onako, bez reda, kako mi što dogje pod pero i kako se sjetim iznjeti dojmove psihičnog opažanja nad tim novim i mladim svjetom. U ostalom još se valja sa putovanja vratiti u New-York, pa ču nadopuniti tom prigodom, što ovom zaboravim.

Kazalište na Irwing Place nije od prvih u New-Yorku, niti služi za velike dramatske ili operne predstave, već za operete, lakrdije i pučke pjevače. Uviek je dobro posjećeno i ako je ulaznina prilično skupa, ko što u svim kazalištima u Americi. Te večeri prikazivale su se male pochade⁵¹ s pjevanjem, ne bez velike raskoši balletnih toilet. Glupaka, na veliku radost Amerikanaca, igrao je jedan crnac vrlo glupo, dakle vrlo vješto, a pjevao je, kad je htio, bolje od bielaca. Bio je zaljubljen u jednu bielku, koja se je, dakako, s njim rugala, premda se uviek u Americi bielke ne rugaju s crnicima. Ona je za svaku ironiju, svaku rugalicu prezrenom crncu pobrala burno odobravanje i napokon ju je sretno osvojio bieli Kolombino.

Pjevanje nije mi se baš mnogo svidjelo, a šale sam slabo razumio, jer naročito s pozornice nije lako razumjeti jezik, koji se retko čuje, u kojem se nema vježbe. Svakako opazih, da se Amerikanci dobro zabavljaju i od srca smiju, pa i najneznatnijim komičnim situacijama. Općinstvo regbi ne zahtjeva mnogo, lako ga je zadovoljiti.

Ženske u balletu bile su tjelesno vrlo lijepo, pače krepko razvijene; okretne i jake, više klovni, nego plesačice. Mnogo gracie ne opazih, a ni mnogo pikantnerije u kretnjama, nu za to mnogo gimnastične vještine i mišićne snage. Gimnastika je u Americi jedno od glavnih uzgojnih sredstava, rekao bih pače da se mnogo više pažnje posvećuje uzgoju i razvitku tiela, nego duha, o čemu su me i poznija opažanja uvjerila. I najfinije gospogjice imadu nešto atletskoga, muškaračkoga, a nježnost je vrlo retka, te se mnogo i ne cieni. Amerikanska žena ima više spartanski, nego atenski uzgoj. Djevojke se užgajaju često na istim učilištima, gdje i muškarci, i kao što su Špartanke bile pripuštene gimnastičkim igramu mladosti, da se naviknu bez pohote gledati golo ljudsko tielo, tako i Amerikanke se bore s muškarcima na opasnome footballu⁵², gdje se često izbjiju zubi, lome rebra, čak i noge. S toga imadu u društvu posve slobodnu kretnju, putuju same, bez gardedame⁵³, koju se i onako i u Evropi lako odstrani, kada treba govoriti s miljenikom. Tako se barem prištегuju djevojkama potrebu hinjenja i laganja; prepustene su same svojoj krieposti, i po duši mi se čini, da Amerikanke ne zaostaju baš mnogo u krieposti za Europejkama. Svakako su iskrenije, i ako manje opasne za mladence.

Kad smo već pri ženama, a i tako nemam više šta da kažem kazalištu, nastavimo. Jedna amerikanska poslovica kaže, da je u Americi dobro ženama i mačkama, teško ljudima i konjima. I zbilja žena uživa u Americi, ne samo najveću slobodu na svetu, nego

i najveću zaštitu zakona. U parnici između žene i muškarca malne uviek dobije žena. Mora da je njezina krivnja više nego očita i teška, ako će muškarac dobiti pravdu, ne samo u kaznenim, nego i u civilnim stvarima. U pitanju raspita braka, koji su u Americi češći, nego u celom ostalom svetu skupa, sud je uviek na strani žene. Traži li ona rastavu sigurna je. Dosta je da kaže, da muž imade kakvu sitnu manu ili da je surov, stvar je gotova. Ako rastavu traži muž, treba da žena pristane, osim ako muž dovede svjedoke, da ju je zatekao u preljubu in flagranti⁵⁴. Pa i tada mora joj dati neku otpusninu, ili je i nadalje do smrti hrani.

Tuži li žena muža, da ju je zlostavlja, osude ga, sine remissione⁵⁵, na nekoliko mjeseci zatvora. Ubije li muž ženu, vješala, ili grozna elektrokucija⁵⁶ čekaju ga neizbjegivo. Ubije li žena muža, što se mnogo češće dogagja, ako ona može dokazati, da ju je samo malo zlostavlja, riešena je, inače ne strogo kažnjena.

Bračne rastave su na dnevnom redu. Nije rijetko naći ženu, koja se je pet šest puta preudala, a isto tako ni muža. Je li se ona zaljubila u drugoga, i je li sigurna, da će je ovaj uzeti, počne peckati muža, dok ovaj ne izgubi ustrpljenje, te njoj reče koju grubijanštinu. Od rieči na rieč, lako ga ona izazove, da dogje do gustih, i eto ih na sud, pa traže oba rastavu, koja se odmah podieli. Ona sutradan ide s novim zaručnikom k načelniku na vjenčanje, a on traži novu ženu.

S tih razloga svaki Amerikanac, već od straha, iskazuje ženi najveću počast i ljubav. Ima li s njome djece, naravno je, da mu raspit ne će biti tako lagan i ugodan, kao među neplodnicima. S toga se je u Americi zapovijed Sv. Pisma preokrenula, te glasi da muž mora biti vjeran i podložan ženi svojoj. I doista joj je podložan, baš pod papućom. Osobito u bogatim obiteljima, gdje nužda ne sili ženu na rad, ona uživa pravi raj. Muž ne živi za drugo, i ne radi, ne špekulira po vas božji dan, nego da zadovolji hirove svoje žene. Kuća joj je pravi eden⁵⁷, u kojem je naći svaki mogući konfort, što ga je moderna tehnika izmisnila. Kupelji su od najskupocjenijeg mramora, obično od jednoga bloka, dovedena iz Evrope. Svuda se lašti svila i baršun, a služinčad u monturi vrvi, kao kod kakvoga evropskoga aristokrata. U perivoju do kuće ima mjesta za sve moguće športove. Konja, kočija i automobila ima razne vrsti. U perivoju imade umjetno jezero, da se progje, ako joj sune, u čamcu; ima prostor za lawn-tennis⁵⁸, za hockey, za basket-ball⁵⁹. U dvoranama ogromne ville ima biljard itd. Svakog jutra izjaši na konju u okolicu, po podne sjedne u kočiju, ili na automobil. I tako joj progje cieli dan u zabavama, u vježbanju tiela, a za vježbanje duha ne ostaje joj vremena. Najviše da pri užini pročita dnevne novosti,

teatralnu i športovnu kroniku. Treba poznavati konje, koji se odgajaju za utrke, i koji se djaci bolje pripremaju za match foot-ball, da li oni na sveučilištu Yale⁶⁰ ili oni na sveučilištu Harward⁶¹. To su najvažnija pitanja. Za djecu se brinu dojilje i odgojiteljice.

Koje imadu za muža kakvog amerikanskog Kreza⁶², tima se hoće i yacht⁶³, jer nije chic putovati u Evropu običnim parobrodom, a u Evropu valja poći bar jedan put na godinu, za proučiti mode u Parizu, pokazati se na londonskom derbyu⁶⁴ i na pariškom grand-prix⁶⁵.

Svaka nema sreću da nagje za muža miljonera ili miljardera. Ima ih i siromašnih, a te su ogromna većina. Ove su prisiljene raditi za opskrbu, i rade po tvornicama, po dućanima, po bureauima, na pošti, na telefonu itd. od jutra do mraka. Ipak po vanjštini svaku bi uzeo za miljonerku. Svaka je odjevena u svili, svaka ima šešir po najnovijoj modi. Razlika je samo u tome, da bogatašice naručuju šešire direktno iz Pariza, te pretiču siromašne modom za nekoliko mjeseci. Svine se troši u Sjedinjenim Državama više nego u celom ostalom svetu. Proizvod svile u Sjedinjenim Državama raste godimice basnovitim brojkama, a ipak raste i uvoz sa svih strana sveta, naročito iz Franceske. I crnka hoće da imade donje suknje od svile, i da šušti oko nje, kad se kreće, a zadnji šegrt u dučanu imade čarape, guću i donje gaće od svile.

Amerikanske dame ljube neobično cvieće, nu da li iskreno, da li s pravim estetskim shvaćanjem ljepote, ili samo da se pokaže, to je pitanje. Nije rijetko usred ljute zime vidjeti jednu gospogu s ogromnom kitom parmskih ljubica⁶⁶ o pojusu. Kita je tolika, da bi bila dostatna za vazu na stolu, a razbijja neestetično svojom gromadnošću crte vitog stasa o pojusu. Ne pita se, koliko cvieće stoji, deset ili dvadeset dolara kitica ljubica, potočnica, orhideja. Mora biti i tu je. U Americi, regbi u svemu, gromadnost i skupoća zamjenjuju razmjer i ukus.

Kao što se u svemu cieni jakost i silu, tako i kod žena. Nježnost, i ono što mi u Evropi nazivljemo vječno žensko, nemaju ciene. Žena treba da je muškarac u tielu, ponašanju i u srcu. Ubije li koja žena muža ili Ijubovnika, to je junakinja dana. Listovi joj donose sliku, u svim mogućim pozama, donose bijografiju, opisuju oči, vlasi, ruke, te je uviek Ijubezno klasifikuju, mjesto da je frenološki prouče. Tvrde crte, koje pokazuju rogjenu zločinku, postaju znakovima odvažnosti i junačtva. U zatvoru, osim novinara, posjećuju je otmene gospodje, i sve moguće dangube. U kratko, njezin se zatvor pretvori u perivoj, toliko joj vienaca i kita cvieća šalju.

Tresić Pavičić doživljava novinstvo u Sjedinjenim Državama kao carstvo žutog tiska. O ovome svjedoči i naslovica novina "The World" iz New Yorka koje je čitao sam autor. Glavna je vijest pokušaj samoubojstva s Brooklynskog mosta, potom slijede vijesti iz sporta, a tek potom su na redu informacije o ratu Britanaca i Bura u južnoj Africi.

Dok sam bio u New-Yorku vodila se je parnica proti glasovitoj demi-mondainkinji⁶⁷ Nans Patterson. Svi su listovi bili puni njezinih slika, toiletta, običaja, i sensacionalnih potankosti, kako je ubila mladog milijunara, iz San Franciska, Cesara Younk. Njezino umjetničko ime Florodora očito je bilo odavna zavrtito mozgom njujorških novinara, koji su je već valjda sto puta pohvalili zbog njezinih trijumfa na daskama nekog operetnog kazališta. Po sto puta čitalo se je u jednom broju, pa i najozbiljnijih novina, kao „Herald“, „Sun“ i „Tribuna“ ime Florodora. Rusko-japanski rat izgledao je predmetom mnogo manje važnosti, nego soubina Florodore. Listovi su uz njezin portrait donosili i sliku ubivenog Ijubovnika i njegove prekrasne mlade žene. Ljepota ove i savršena pravilnost njena lica čudno otskakahu uz tvrde crte, uz uzvinuti pupčasti nos, izbočene jagodice, krupne košturihane laloke i usko, tvrdo čelo Florodore. Ali amerikanski novinari su nalazili mnogo gracije u načinu, kojim je Florodora plela svoje bujne kose i ne pitajući se, nije li u tome veća zasluga češljarice, nego njezina. Hvalili su njene sanjarske oči, koje su se meni, bar po slici, činile tupe,

kao u kakvog živinčeta. U kratko ta junakinja dana, valjda više svojim zvučnim imenom, valjda više hvalom novinara, nego vještinom umjetnosti, više sugestijom glasovitosti, nego privlačivošću osobnih čara, zavrtila bijaše mozgom mladoga športsmana⁶⁸ iz San Franciska. Ovaj je često dolazio u New-York, te trošio svoje milijune na njezine toilette, kočije i ljetilišta, ostavljajući mjesecu i mjesecu svoju mladu ženicu samu. Napokon njegova žena došla nenadno u New-York, i jedne večeri on možda opazi, da je ljepše njezino nježno lice od lica pohlepne i pohotne Florodore. Pade mu koprena s očiju. Žena mu predloži, da idu skupa na putovanje u Evropu, da ga tako konačno otme napastima zavodnice. On primi i odlučiše oputovati. Nu Florodora sazna za dolazak žene, sazna pače, da Jounk kani s njome u Evropu, i baš onog jutra, kad je morao oputovati, zatraži od njega sastanak i predloži mu, da će ga pratiti u kočiji do parobroda. Kakva se je drama među njima razvila do toga tragičnoga časa, to nije nikomu poznato, jer Florodora sve taji, a on ne može više govoriti. Upravo, kada je kočija stigla do pristaništa parobroda, čulo se je u njoj dva hitca iz revolvera ; Florodora iskoči van,

a ljudi koji poviriše u kočiju, vidješe mladog Younka srušena na bok, dok se je do njega još dimio revolver, a iz njega curila krv potokom. Dvie kuglje mu bijahu prosvirale srce. Florodora danas tvrdi, da se je sam ubio. Nema srca ni da priznade svoj zločin, a Amerikanci je ipak smatraju nekom vrsti junakinje: njezin zatvor danomice je ukrašen svježim cviećem.

Ispoviedam, da meni to junačvo ne ide u glavu i da sam neopisiva više simpatizovala sa biednom mlađom udovicicom, koja je toliko požrtvovno oprostila mužu tešku uvriedu zapuštenja, te ga došla potražiti i oteti zlokobnoj sireni, nego sa tom okrutnom i umišljrenom glumicom.

Bogata američanska djevojka retko će se udati za Amerikanca. Sve mi se čini, da je djevojački uzgoj presloboden i preromantičan. Načitaju se romana, dobiju površnu boju umjetničkoga shvaćanja, pa im se američanski busines-mans čine prezirnim prama evropskim aristokratima. Mladi Amerikanci ne govore o drugome, nego o poslovima, ili najviše o športovima, a osobito poslovi ne zabavljuju one romantične glave, koje čitaju romane, pune lordova, markiza, grofova.

Jednom se uputih o tom predmetu u razgovor sa jednim mlađim Amerikancem, koji je putovao sa mnjom iz Omahe⁶⁹ do Denwera⁷⁰. Zapitah ga, zašto se bogate Američanske udaju za Evropejce. Odgovori mi, da za to, jer Amerikanci ne traže miraza, jer bi se njima činilo stidno i ponizuće živjeti od miraza žene i jer hoće da žena njima duguje ugodnosti života, a ne oni njoj. Istina je, da svaki Amerikanac već u prvoj mlađosti znade steći položaj u životu, te je odgojen ko pravi atleta za poslove, za zgrtanje dolara; ali mi se ipak čini, da taj ponos, uslijed kojega bi prezirali djevojke s mirazom, nije iskren, nego vješta isprika iz nužde. Kad lija ne može doseći grožgje, kaže da je kiselo. No valja im i priznati, da ne žale baš mnogo za bogatim prćijašicama⁷¹, te ih smatraju sujetnim, a Evropejce, koji im ih otimaju, od srca preziru. Regbi da još nisu ipak dovoljno izvježbani u svim finoćama života, te ne vide da prevelike brige za poslovima, i savdanji trud oko sticanja zlata, ne puštaju vremena mnogim tankim osjećajima, da se razviju. Misle, da sva ljubav sastoji u tome, da, kad se vrate u večer kući, još satrveni od briga, polože i sebe i svoju zaradu pred noge žene. Doista požrtvovna ljubav najuzvišenija je od svih za onoga, koji ju znade cieniti, ali ostaje takogjer nepobitnom istinom, da cvjet ljubavi cvate ljepše, kad se čovjek oko njega sav dan trudi, kad imade za to vremena, i da, kao što cvjet uzgajan u perivoju ljepše cvjeta, nego zapušten u korovljvu, tako i ljubav okružena svim ugodnostima bogatstva, ljepše cvjeta u krasnoj villi okruženoj perivojima i zapljkivanom valovima mora po mramorju, nego u

kolibi pastira, gdje vonja zapah marve⁷², a kroz krov kapa kiša i urliču vjetrovi. Istina je ipak i to, da ne može uživati dugo ljubavi onaj, kojemu žena može spočitnuti, da ga hrani; ili ga čak smatra liepim orugjem, da zadovolji svoje strasti. U tom slučaju slagja je ljubav u kolibi pastira.

Zašto Amerikanci toliko štite ženu i daju njoj toliko slobode, toliko prava? Zašto čak i Themis⁷³ mora da zažmire na jedno, ili na oba oka, kada sudi ženi? U početku naseljivanja Amerike bilo je malo žena. Onda, kao i danas, većinom su selili muškarci. Uslijed toga žene su bile vrlo rietke; a sve što je rietko skupo je i dragocjeno. Nije bilo lako u ono doba oženiti se, a kamo li imati sluškinju, ili čak prijateljicu. Valjalo je dakle stvoriti za ženu poseban položaj. Ko se usudi uvrediti, bilo u čemu, ženu, mora se strogo kazniti, dočim je ženi sve slobodno. Zlostavlja li je muž, osim zakona, koji je brani, brani je i narav stvari. Uteče li od njega, naći će deset prosaca i moći će birati boljega. Što je onda bilo nužda, to je postalo i ostalo običajem, malne zakonom, pa je tako i danas, kad se baš ne osjeća velika oskudica žena. Svaki parobrod ih dovozi čitave čete. Sve što se je istrošilo u Parizu, u Londonu, u drugim velegradima, dolazi u Ameriku, da počne novi život, da nagje malne novu mlađost, katkada i sreću. Usudio bih se kazati, da je uslijed tih odnošaja u američkoj ženi zakržljavilo ljubavno čuvstvo. Cvjetače u gdjekojem srcu i ljubav, nu u glavnome mi se čini, da američanska žena ne ceni u čovjeku nego novce; trguje s čuvstvima, ko i sa osjećajima. Koji je bogatiji, toga voli, dok je bogatiji; čim nagje bogatijega ostavi prvoga, sledi drugoga. Udaja iz ljubavi u Americi je postala predmetom šale i ironije među ženama. Tako je u širokim slojevima, a što se nagje i u velikim šikarama cvjet, to je samo iznimka.

Važan dio sirovog američkog ponašanja, po Tresiću Pavičiću, predstavlja uživanje u brutalnom američkom nogometu. Posebno ga zgražava što u tom sportu kosti lomi i zube gubi buduća američka intelektualna elita s najboljih sveučilišta. Tako se tuku i naguravaju za loptu i studenti sveučilišta Princeton i Yale kao što svjedoči i ova snimka iz 1903. (Izvor: Library of Congress)

Bilješke

1. Benjamin Franklin (1706. – 1790.) američki državnik, znanstvenik i izumitelj. Jedan od „očeva utemeljitelja“ (Founding Fathers) SAD-a.
2. Danas se obično naziva Liberty Island po spomeniku koji se na njemu nalazi.
3. Frédéric Auguste Bartholdi (1834. – 1904.), francuski kipar. Autor divovske skulpture na ulasku u luku New Yorka "Sloboda osvjetljuje svijet", poznatije kao „Kip slobode“.
4. Grace Church, katedrala episkopalne (anglikanske) zajednice New Yorka. Podignuta između 1843. i 1846. u neogotičkom stilu.
5. To se zaista i dogodilo 1912. U tada sagrađenoj zgradi danas je poštanski muzej.
6. Fifth Avenue i danas se smatra najljepšom ulicom New Yorka, mjestom stanovanja bogataša, ulicom luksuznih trgovina i muzeja.
7. Wallack's Theatre, naziv nekoliko kazališnih zgrada u New Yorku sagrađenih krajem 19. i početkom 20. st. i nazvanih po kazališnim poduzetnicima ocu i sinu Wallack.
8. Metropolitan Opera, jedna od najvećih opernih kuća na svijetu utemeljena 1880.
9. Olympia Theatre, kompleks dvorana namijenjenih izvođačkim umjetnostima sagrađen 1895. Po utemeljitelju Oscaru Hammersteinu naziva se i Hammerstein's Olympia.
10. Casino Theatre, podignut 1882. služio je kao najvažnije mjesto za izvođenje opereta i mjuzikla u New Yorku krajem 19. i početkom 20. st.
11. Dvorac iz vremena arapske vlasti na Pirinejskom poluotoku u Granadi, Andaluzija, južna Španjolska.
12. William E. Dodge (1805. – 1883.), poslovni čovjek i političar iz New Yorka. Iстicao se svojim zalaganjima za ukidanje ropstva, prava Indijanaca kao i borbot protiv alkoholizma.
13. „New York World“ novine koje su u New Yorku izlazile od 1860. do 1930. Stekle su sumnjivu slavu kada su pod uredništvom Josepha Pulitzera utemeljile ono što danas nazivamo „žutim tiskom“.
14. Giuseppe Garibaldi (1807. – 1882.), talijanski revolucionar zaslužan za ujedinjenje Italije.
15. David Farragut (1801. – 1870.), američki admirал. Pripisuje mu se izjava: „Kvagu s torpedima, punom brzinom naprijed.“ (Damn the torpedoes, full speed ahead.) koja je postala izraz odlučnosti u američkom nacionalnom karakteru.
16. William H. Seward (1801. – 1872.), jedan od utemeljitelja Republikanske stranke u Sjedinjenim Državama. Vatreni borac protiv ropstva. Najzaslužniji za kupnju Aljaske od Rusije 1867.
17. Giralda, toranj katedrale u Sevilli, Španjolska. Podignut tijekom 12. i 13. st. prvo je bio minaret džamije podignut od strane Arapa.
18. Zapravo The Union League Club. Prvotno politička organizacija osnovana 1863. koja je promicala ukidanje ropstva, podršku predsjedniku Lincolnu kao i skrb za ranjenike u Američkom građanskom ratu. Tek naknadno je postala prvenstveno mjesto druženja društvene elite.
19. Manhattan Club, osnovan 1865. kao klub pristaša Demokratske stranke nasuprot Union League Cluba. Najpoznatije je po koktelu Manhattan koji se prvo počeo mijesati u ovom klubu.
20. Cornelius Vanderbilt II House, podignuta 1883. po narudžbi moćnog željezničkog poduzetnika Cornelius Vanderbilta II. Srušena 1926.
21. Katedrala sv. Patrika, stolna crkva katoličkog nadbiskupa New Yorka građena između 1858. i 1930.
22. Trinity Church, župna crkva episkopalaca New Yorka koja vuče svoju tradiciju još od kraja 17. st. U današnjem obliku podignuta je 1846.
23. James Lenox (1800. – 1880.), dobročinitelj i strastveni skupljač knjiga. Obiteljsko bogatstvo potrošio je na skupljanje rijetkih knjiga, nabavu umjetnina i osnivanje bolnica.
24. Tiskana.
25. Astor Library, prva javna biblioteka u New Yorku. Utemeljena 1854. od strane bogatog trgovca Johna Jacoba Astora.
26. New York Mercantile Library, osnovana 1820. od strane Trgovačke komore New Yorka za potrebe mjesnog činovništva. Danas se u prvom redu bavi promicanjem čitanja i pisanja knjiga.
27. New-York Historical Society, utemeljeno 1804. kao prvi gradski muzej.
28. New York Law Institute, utemeljen 1828. Njegova se knjižnica i danas smatra najboljom knjižnicom za pravne znanosti u Sjedinjenim Državama.
29. New York Society Library je najstarija kulturna institucija New Yorka utemeljena 1754.
30. Bibliothèque nationale de France, glavna francuska knjižnica koja vuče svoje korijene još iz 14. st.
31. Arhelaj I., makedonski kralj koji je vladao od 413. do 399. pr. Kr. Na svom dvoru u Pelli okupljaо je istaknute umjetnike i mislioce iz cijele Grčke poput pisca tragedija Euripida.
32. Gaius Cilnius Maecenas (74. – 8. pr. Kr.), rimski diplomat i pokrovitelj umjetnosti. Oko sebe je u doba cara Augusta okupio pjesnike poput Vergiliјa i Horacija koje je dijelom i financirao. Njegovo ime Mecena, Mecenat postalo je istoznačnica za pokrovitelja Umjetnosti.
33. Obmanuti, zavesti.
34. Marie Antoinette (1755. – 1793.), supruga francuskog Louisa XVI. Koji je zbačen s prijestolja tijekom Francuske revolucije. Poput supruga smaknuta na gilotini 1793. Sinonim je i za modno pretjerivanje, pretjeranu raskoš.
35. Burza dionica i ostalih vrijednosnih papira.
36. Katu, doslovni prijevod engleske riječi floor.
37. Izvorno štalski momak, u ovom slučaju muški sluha.
38. Od francuskog parvenu, što označuje osobu koja se nedavno obogatila ali još nije stekla odgovarajući ukus i obrazovanje.
39. Lijevano željezo.
40. Sèvres, grad na jugozapadu Francuske. Poznat po proizvodnji luksuzne robe, osobito porculana.
41. Semiramida, legendarna asirska kraljica. Njezini „viseći“ vrtovi bili su ubrajani među sedam „čuda“ antičkog svijeta.
42. Majolika, keramika od pečene gline s caklinom.

43. Glačaonica, od utijavati – glaćati, peglati.
44. Elektromotori.
45. Leća, vrsta mahunarke. U ovom slučaju se vjerojatno radi o mahunarkama općenito.
46. Spiskati, profućkati, nerazumno potrošiti.
47. Nosač, poslužitelj.
48. Delmonico je krajem 19. i početkom 20. st. bio najluksuzniji restoran u New Yorku. Danas postoji niz restorana pod tim nazivom. U Sjedinjenim Državama istoznačnica za profinjeni, luksuzni restoran.
49. Škrti bogataš. Lik iz narodne pripovijesti.
50. Irving Place, dio New Yorka na Lexington aveniji u kojem se mijesaju stambene zgrade s ugostiteljskim objektima i prostorima za kulturu i zabavu.
51. Pochade, doslovno skica. U prenesenom značenju kratka umjetnička forma pa tako i kazališna.
52. American football, ne smije ga se mijesati s nogometom. Nastao je u drugoj polovici 19. st. u Sjedinjenim Državama kao kombinacija nogometa i ragbija.
53. Gardedama, družbenica. Obično plaćena pratiteljica mlađih djevojaka iz bogatijih obitelji prilikom društvenih događanja.
54. Doslovno na činu, na djelu. Uhvatiti nekoga u samom obavljanju nedozvoljene radnje.
55. Bez mogućnosti oprosta.
56. Elektrokucija, izvođenje smrtnе kazne električnom strujom, „električnom stolicom“.
57. Eden, rajske vrt.
58. Tennis, tenis. Sport s reketima i mrežom na velikom terenu. „Veliki tenis“.
59. Košarku.
60. Yale University, jedno od najstarijih i najuglednijih sveučilišta u SAD-u u New Havenu savezna država Connecticut. Pripada tzv. „lizi bršljana“ (Ivy League), skupini osam najuglednijih sveučilišta u Sjedinjenim Državama.
61. Harvard University, sveučilište u Cambridgeu, Massachusetts. Pripada „Ivy League“, zajednici osam najuglednijih sveučilišta u Sjedinjenim Državama. Često se navodi kao najuglednija visokoškolska ustanova na svijetu.
62. Krez (Croesus), kralj Lidije (u Maloj Aziji, današnja Turska), iz prve polovice 6. st. pr. Kr. Ušao u predaju zbog svog velikog bogatstva.
63. Jahta, brod za razbijbrigu i opuštanje.
64. Epsom Derby, najprestižnija konjska utrka u Velikoj Britaniji na kojoj se natječu trogodišnja grla.
65. Grand Prix de Paris, konjska utrka trogodišnjih grla u Longchampu kod Parisa. Najuglednija konjska utrka u Francuskoj.
66. Parmska ljubičica, ljubičica dvostrukih cvjetova. Istimje se jakim mirisom i iz nje se obično proizvodi parfem od ljubičica.
67. Od francuski Demi-monde, izraza koji se krajem 19. i početkom 20. st. koristio za ljude koji su cijeli svoj život posvetili užicima.
68. Sportaša.
69. Omaha, grad u saveznoj državi Nebraska u središnjem dijelu Sjedinjenih Država.
70. Denver, glavni grad savezne države Colorado u podnožju Stjenjaka (Rocky Mountains).
71. Od prćija, miraz, dota, imovina koju žena unosi u brak.
72. Stoke.
73. Themis, grčka boginja „dobrog savjeta“, božanskog poretku i prava.

V.

Rastanak sa Mariscalom i Pichardom. — Hrvatski dnevnik u Americi. — Bošković. — Najbolji suradnik urednika. — Brozović. — Pesimista. — Nepovoljna nagovještanja. — Predbrojnici „Narodnog Lista”. — Rastrkanost Hrvata po Americi. — Hrvatsko novinstvo. — Slavjanski klub.

Pošto se išetah dva tri dana po New - Yorku sa prijateljem Mariscalom, odlučih potražiti Hrvate. U ostalom Mariscal je već spakovao svoje stvari da otpušte, a pokušaji, da me povede za sobom u Mexico ostadoše neuspješni. Pogosmo zajedno da potražimo don Manuela Picharda i da ga pozdravimo na rastanku. Nagosmo ga u gostioni hotela Amerika u društvu mlade prekrasne djevojke. Stol je bio ukrašen cviećem, a sluga je marljivo točio šampanjac najbolje biljege. Don Juan je u New- Yorku bio sretniji, nego na okeanu!

— Don Huan, rekoh, ovje se tlo ne ljudja, kao pod Tourainom ovje nema morske bolesti!

Stari lisac me je odmah razumio, ponosno se nasmiešio, i vidjelo se je, da je baš sretan, što mi je napokon mogao dokazati, da je on od krvи don Huana. Nu kad mu rekoh, da se moramo rastati, bilo mu je vrlo žao. On se je još uviek nadao, da će š njime u Mexico. Uvjeravao me je, da tamo ima još mnogo ljepših djevojaka, nego li je ona što sjedi s njime za stolom. Kad je video, da ja ne kanim s njima na put, počeo se je malko i srditi. Na koncu je valjalo prilagoditi se istini i pregristi zubima niti, što no spajaju srca. U desetak dana nas troje se bijasmo baš dobro privikli jedan drugome, pa je rastanak, kao svaki, bio težak. Moradoh obećati — toliko za formalnost — ako mi ostane vremena, da će doći kidati banane svojom rukom u vrtovima don Manuela Picharda i rastadosmo se.

***

Sliedećeg jutra sjedoh na tramway i pogjoh Broadwayem, prama moru, pa zagjoh u Greenwich Street, da potražim tvrtku Frank Zotti et Com. Znam, da je na broju 108, nu ne znam pravo, gdje broj ostaje, a daljine u New- Yorku ljuto varaju. Ciča je zima, koža se stiskava, nos i uši postaju manji. Po ulici leži snieg i blato do koljena. Napokon dogjoh do broja 108 i vidjeh visoku, usku staru kuću, na sedam, osam podova. U prizemlju je banka, a nad vratima je tabla, na kojoj piše „Narodni List“. Sad znam da sam pogodio. Ugjem u prostorije banke, gdje vidim mnogo činovnika, a i mnogo naših radnika, koji obavljaju svoje novčane poslove. Pitam za gospodina Zottia. Jedan pristao, visok i elegantan mladić odmah me prepoznaje, kaže mi, da se zove Bošković i da je Hvaranin, dakle moj

suotočanin. Nugja mi se na službu, jer da je g. Zotti otputovao na sjednicu računarskog odbora „Hrvatske Narodne Zajednice“ u Pittsburgh. Ugodna mi je usluga, a još više, kad je od zavičajnika. Molim ga, da me povede do uredničtva „Narodnog Lista“.

Sjednem za urednikov stol i igram se glavnim suradnikom, škarama. Ovaj amerikanski suradnik krupniji, oštiri, svjetlij je od poznatih mi evropskih sličnih suradnika. Vidi se da marljivo radi, da zasluzuje svoj kruh, to jest da dobro izrabljuje novce u nj uložene. Kucukam š njime po stolu, gledam ne bih li odrezao s njime, koji rep „Obzoru“, ili starom „Narodnom Listu“, da ukrasim novi. Napokon eto ti i urednika Brozovića¹. Mrko gleda, što mu tako zlostavljam vjernog suradnika. Položim škare na stol, pogjem mu u susret, predstavim se.

— Pa, što ste došli? — zapita on.

— Ta pisao sam vam iz Trsta i iz Pariza svrhu za koju sam došao! Vi ste pače pisali u „Narodnom Listu“ o mojem dolasku!

— Ja sam mislio, da se šalite. Ta i Radić² je obećavao, da će doći i drugi neki, pa ne dogoše! Dogoše neki nepoznati učitelji, špekulantni, koji držaše konference po salonima (krčmama), pa razočaraše narod. Pokvariše vam posao, zlo će proći. Amo je sve izvarano, nepouzdano, bolje je da se vratite i ne dangubite.

Dobar početak! — pomislih u sebi. Počnemo se razgovarati o politici u starom kraju i u novom, a urednik vidi sve crno, sve ironizuje, zagriza u sve sarkastično, kinično³, kao da baš ne vjeruje u nikakvo dobro na svetu, kao da je sve na zemlji za najgore, ko na najgorem od svih mogućih svjetova. Ovo je antipod⁴, rekoh, Platona⁵ i Leibnitza⁶. Izšao je iz Pirhonove⁷, Leopardijeve⁸, Schopenhauerove⁹ škole. Vještica ga je sigurno obabila, te mu nejakom djetetu podmetnula čine. Ili se boji možda, da nisam došao da mu otmem uredničtvo, kruh . . . Vidio me je, gdje se ono igram sa njegovim suradnikom, sjedeć baš na njegovom mjestu, a u starom kraju sam bio urednik, te nije čudo, ako je pomislio, da me je sam gjavo donio, da sjednem na njegovo mjesto. Stara je rečenica figulus figulum odit¹⁰, pa kako da on bude sa mnom Ijubezan! Odlučih biti oprezan, jer znam, kako je sve tamo napeto, kako

novine jedna drugu kleveću i psuju, da bi i suradnici domaćih naših novina mogli doći ovim amerikanskima na školu. Nije to borba, nego se radi o biti, ili ne biti. Jedna novina mora drugu, pače sve ostale, uništiti, da joj bude šire. Takav je uopće život u Americi : mors tua vita mea.¹¹ Ako se pak zamjerim ovom prvom uredniku, te stane po meni lupati, mogu se slobodno vratiti prvim parobrodom u domovinu. Slabo se mogu uzdati u svoje ime, u svoj rad i prošlost, jer od onih, koji dolaze u Ameriku, malo je koji čuo za moje ime.

O tome sam bio na čistu, te je valjalo sa urednikom postupati oprezno. Vidio sam iz prvih rieči, ako ne budem dobar, da bi mogao udariti po meni toljagom, kao po Sirovatki¹², prikazati me špekulantom, vucibatinom, ili čak i magjaronom¹³, pa me do potrebe dati još i izlupati, gdjegod u divljim predjelima Rocky Mountains¹⁴. Odmah uvidjeh, da tu idealizma nema, već da je vrhovni razlog, kao u svačemu u Americi, busines. Valjalo je dakle dati razumjeti uredniku pironijancu, da se ne kanim pačati u stranačke odnošaje američkih Hrvata, niti išta poduzeti proti njegovom listu, ili šefu, ni proti njegovom businesu, da ne namjeravam hvaliti, a ni braniti nikoga, jer za to nemam ni moralnih, ni materijalnih razloga, koje zadnje i onako ne bih uvažio, već toliko, koliko materijalni razlozi zaslužuju.

Nakon po sata razgovora Brozović je od prilike shvatio moje razloge. Trebalо je dati nešto rukopisa u tisak, i on uze svog suradnika u ruke, pa za čas preda dječku gomilu izrezanog tiskopisa, dok sam ja sastavljaо proglašenja na narod. Sastavih ga, obećavajuć ne pačati se u stranačke poslove američkih Hrvata, izjaviv, da želim obaviestiti braću o političkom stanju u domovini i proučiti stanje Hrvata po Americi, te pitanje seobe, i moleć da posjete što brojnije moje konferencije; da one kolonije, koje me žele čuti, uprave poziv na Hrvatsku Narodnu Zajednicu u Alleghenyu¹⁵.

Pružih rukopis Brozoviću, on ga pročita i dade mu svoj imprimatur¹⁶, pače izjavi, da će moj pothvat krepko podupirati, i da će tiskati, dok budem po Americi, koju moju pjesmu, ili koje drugo djelo. On je rieč i održao.

Brozović inače ne vjeruje nikako, da će uspieti. Proriče mi, da će izgubiti trud, vrieme i novce.

— A zašto mi to niste poručili, dok sam bio u Evropi?

— Ta rekoh vam, da nisam nikako vjerovao u vaš dolazak; — odvrati on opeta istom antifonom¹⁷.

— Kako ne bih došao s nadom uspjeha, kad čitam, da u Americi imade do 400.000 Hrvata, kad imadu

toliko novina, toliko društava?

— Sve to vi, moj gospodine, ne razumijete! Vi nemate ni pojma, kakvi su naši ljudi, ni kako su raštrkani, ni čim se bave, ni kako živu. Uvjerite se, da će vas proći volja konferenca, čim budete držali dvie tri. U ostalom gdje ćete ih držati? Da posjetite sva ona mjestanca, kuda su naši ljudi poraštrkani, i ako uzmete u obzir, da ne možete držati konference nego u nedjelju, ili u subotu, pa onda ogromne daljine, tada biste morali ostati nekoliko godina u Americi, a da za to ne biste imali ni moralnog, ni materijalnog uspjeha. Zar mislite, da će vas naši ljudi razumjeti? Mislite, da ih ima mnogo, koji osjećaju za domovinu, ili koji žele što o njoj čuti? Uvjerite se, da ogromna većina misli, da je domovina, gdje se stoji dobro. Okanite se idealizma i vjerujte meni, koji poznajem naše ljude.

— Ja vjerujem, da ih poznajete bolje od mene, jer ste bili na prigodi, da ih upoznate, nu kako tumačite, da su ti ljudi prigodom prelanjskoga pokreta mogli sabrati tolike svote i poslati ih u domovinu, ako nemaju patrijotizma?¹⁸

— Druga je stvar jedan čovjek, a drugo je domovina. Onda se je po cijelom svetu, pa i u američkim novinama govorilo o revoluciji, a i naš list je povećavao stvari, te naši ljudi, kojima je najjače rodoljubno čuvstvo mržnja na Magjare, na tlačitelje, dadoše nešto; nu i to ne koliko se je moglo očekivati. I tom prigodom su bili izvarani od špekulanata, pa su razočarani. A vi, makar kakav rodoljubbili, vi ste tek jedan čovjek, a u ljude se naš narod ne pouzdava. U tom pogledu je pak posvema razočaran. Ne vjeruje nikomu!

— To su razlozi, koji me sve više uvjeravaju; nu sada kada sam tu, imao uspjeha, ili ne, pokušaću izvršiti svoju zadaću. Ako i ne budem imao materijalnog uspjeha, pa ni moralnoga svojim govorima, predpostavivši, da će me malo svieta doći slušati; barem će upoznati narod, vidjeti kako živi, čime se bavi, što osjeća, misli li na povratak u domovinu, koliko ga dolazi i ostaje, a koliko ga se vraća; gubi li jezik, i je li mu sugjeno utopiti se u američkom moru. Ipak još imam nade na nekaki uspjeh, jer kako sam čuo, vaš se list tiska u pet tisuća istisaka, a ima i drugih listova, dakle se čita, dakle ima sviesti.

— Istina je „Narodni List“ se tiska u pet tisuća primjeraka, ali čitatelji su mu raspršeni u tisuću mjesta širom svih država. Ne zaboravite k tome, da je naš list vrlo jeftin. Za dva dolara mi jedva pokrivamo troškove i poštu, i samo takva jeftinoća omogućuje toliku nakladu. Nas iznose oglasi, a i trgovački bankovni posao, kojemu

list služi za reklamu, drugačije ne bi bilo moguće izdavati ga. S toga krive našega poglavici Zottia, da ne izdaje list iz rodoljublja, nego iz špekulacije; a on na to veli, da ga drugačije ne bi mogao izdavati, pa ipak tim listom širi hrvatsku sviest, i želju za čitanjem; koristi dakle narodu i sebi. I drugi su pokušali izdavati dnevnik, i ti, vjerujte, ne imagjahu čišćih namjera od nas, pače im je jedina namjera bila, takmiti se s nama, pak propadoše. U Americi hrvatski listovi niču i propadaju, kao ljetne muhe, a obično ih pokreću bankiri¹⁹, koji hoće, da razglase svoj posao, ne imajući za to dovoljno snage ni spremnosti. Našem listu je osigurana budućnost, jer je osnovan na čvrstoj trgovачkoj podlozi. Zottijeva firma poznata je po cijeloj Americi, a i u New - Yorku se uvažuje. Od svega kapitala, što ga se šalje u domovinu, preko naše banke prelazi ga polovicu. Naš čovjek ima neograničeno pouzdanje u Zottiu, jer se nikad nije dogodilo, da novci, poslani preko te firme, nisu došli brzo i u redu. Neka vas ne vara broj naših pretplatnika, jer, kako rekoh, nisu na okupu, i vi ne ćete moći držati konferencije, nego u tri četiri glavna središta, pa ni tu ne ćete imati mnogo slušatelja. Ako stavite veliku ulazninu, ne će doći niko, ako stavite malu ne će vam se isplatiti, jer su putni troškovi na amerikanskim željeznicama ogromni.

— A kažite mi, bih li mogao držati jednu konferenciju u New - Yorku?

— Za koga? Zar za činovnike naše banke? Drugi niko ne će doći. Ovdje i u okolici, naročito u Brooklynu i Hobokenu, ima liep broj Hrvata, nu nema nikakve organizacije. Da držite konferenciju, ne biste mogli platiti ni troškove dvorane.

— Ne ostaje dakle drugo, nego krenuti u Pittsburgh, pa čekati tamo, dok se ljudi jave.

— Kad ste već tu, možete poći i do Pittsburgha. U tom gradu i u okolici najveća je hrvatska kolonija. Računa se, da samo u Pittsburghu i Alleghenyu ima dvadesetak tisuća Hrvata. Ako tu ne uspijete, drugdje ne ćete; nu u koliko ja poznajem ljude, koji tamo stvar vode, ne vjerujem ni tamo u uspjeh.

Uvidjeh, da moj pironista ne govori baš bez temelja i da mi se crna piše; ali nisam vikao kod prve neprilike klonuti duhom, pa će nastojati izvršiti zadaću do kraja.

Brozović me je dva dana pratio po New - Yorku, iskazujući mi svaku uslugu, koju mi je mogao iskazati. U večer me je poveo u Slavjanski Klub, predstavivši me predsjedniku Čapeku, Čehu, bilježniku i nekim drugim vigjenijim ličnostima. Slavjanski Klub nalazi se na 12.

ulici, broj 240, a sastavljen je većinom od Čeha. Ima nešto Slovaka, Hrvata i Slovenaca, par Rusa, a Poljaka u njemi nema, kao što ih nema u nikakvom slavenskom društvu u Americi. Prostorije su čedne, nu pristojne. Ima dosta novina, naročito čeških, ima sobe za kartanje, biljard, gostijonu, i nekoliko soba za gostove. Čapek mi ponudi, da odsjednem u klubu, da ne trošim u hotelu. Zahvalih mu, jer i onako moram skoro putovati, te mu obećah, da će na povratku otsjesti u klubu.

Vrieme je da krenemo iz New - Yorka, a biće prigode i u drugim poglavljima, da istaknem opaske i nazore o amerikanskom društvu, koje stekoh u New - Yorku.

Bilješke

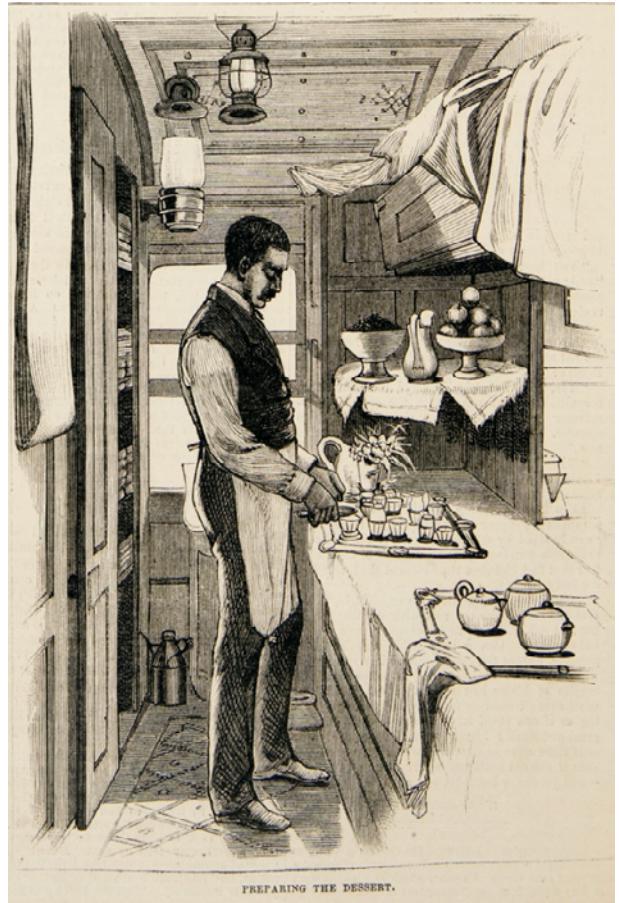
1. Stjepko Brozović (1874.-1924.), novinar. 1899. zbog političkih razloga izbjegao iz Austro-Ugarske u Sjedinjene Države. Urednik u New Yorku „Narodnog lista“ i „Hrvatskog lista“. Pristaša Čiste stranke prava piše članke vezane za politiku i kulturu. Jedan od utemeljitelja hrvatsko-američke književnosti.
2. Vjerljivo jedan od braće Radić osnivača Hrvatske pučke seljačke stranke, Antun ili Stjepan.
3. Cinično, grubo otvoreno.
4. Potpuna suprotnost.
5. Platon (427. – 347. pr. Kr.), antički filozof. U temelju njegove filozofije nalazi se stav kako je osjetilni, materijalni svijet samo nesavršeni odraz svijeta ideja.
6. Gottfried Wilhelm Leibniz (1646. – 1716.), njemački filozof, znanstvenik i diplomat. Vjeruje kako svali čovjek može biti sretan pod uvjetom da spozna što je zaista dobro.
7. Piron iz Elide (360. – 270. pr. Kr.), grčki filozof, otac skepticizma. Smatra kako je prava spoznaja nemoguća pa se pametan čovjek mora uzdržavati od davanja sudova.
8. Giacomo Leopardi (1798. – 1837.), talijanski romantički pjesnik. Njegove su pjesme obilježene osjećajima boli i težnjom za smrću.
9. Arthur Schopenhauer (1788. – 1860.), njemački filozof. Otac „metafizičkog pesimizma“. Kada nečemu težimo osjećamo bol. Kada to ostvarimo osjećamo dosadu. Ljudski je život izmijena boli i dosade.
10. Ili Figulus figulo invidet, faber fabro. „Lončar lončaru zaviđi.“ U prenesenom smislu unutar iste struke nema solidarnosti.
11. „Tvoja smrt, meni život“. U prenesenom smislu nevolja jednog čovjeka ide drugom u korist.
12. Hinko Sirovatka (1876. – 1939.), novinar i radnički agitator. Jedan od prvih organizatora radničkog pokreta u Hrvatskoj. 1903. pristaša oružane pobune u Hrvatskoj protiv Habsburgovaca. Poslat u Sjedinjene Države kako bi potaknuo hrvatske iseljenika za borbu protiv Austro – Ugarske. Bez uspjeha pokušava stvoriti jedinstvenu organizaciju Hrvata u Sjedinjenim Državama. 1908. vraća se u Hrvatsku gdje je potom bio u vodstvu niza iseljeničkih organizacija.
13. Pristaša mađarske vlasti u Hrvatskoj.
14. Rocky Mountains (Stjenjak), 4800 km dug planinski lanac u zapadnom dijelu sjevernoameričkog kontinenta.
15. 1788. osnovano naselje u blizini Pittsburgha. Od 1907. dio potonjeg.
16. Odobrenje za tisak.
17. Zaštita za uši od buke.
18. „Skupštinski pokret“ protiv bana Khena Hedervarya 1903.
19. Bankari.

DINING AT TWENTY MILES AN HOUR.

MAKING UP THE BERTHS.

PREPARING THE DESSERT.

Veliki dio putopisa Ante Tresića Pavičića događa se u luksuznim željezničkim vagonima "pulmania". Glavno obilježje vagonu Pullmanu daje vješta afroamerička posluga koja spretno održava vagone urednima, a putnike usluženima. Pri tome su vrlo slabo plaćeni i egzistencija im zavisi od napojnica zadovoljnih putnika. (izvor: Frank Leslie's Illustrated Newspaper, August 25, 1887.)

VI.

Odlazak iz New-Yorka. — Rastanak sa Hvaraninom Boškovićem. — Opis amerikanskog spavaćeg vagona. — Udobnost kreveta. — Put kroz mrklu noć. — Nesonica. — Uzduž rieke. — Crnac poslužnik. — Jutro. — Okolica. — Allegheny Mountains. — Breakfast. — Sporost vlakova. — Nesreće na željeznicama. — Vrsti vlakova i razredi. — Žvakači duhana. — Pljuvatanje. — Čudna narječja. — Dosadni suputnici. — Najveća kovačnica na svetu. — Pittsburg. — Allegheny. — Hrvatska Narodna Zajednica. — Pavlinac. — Saloon. — Fallstaff. — Zdravko Mužina. — Mužinina okretnost. — Afrič. — Hrvatska župa u Alleghenyu. — Crkva sv. Nikole. — Župnik dr. Ljudevit Lauš. — Bune proti župnicima. — Župnički stan. — Naravni plin. — Plinske peći. — Župnikova biblioteka. — Pisma fra Grge Martića. — Šaljivdžija. — Mala akademija.

Jedne večeri krenuh sa mojim Hvaraninom Boškovićem prama kolodvoru. Trebam još pratnje, jer mi gdjegdje izbjegava koja rieč američke engleštine, a uteče li jedna veruga¹ iz lanca, sav se prekine. Bošković, Ijubezan po naravi, još je Ijubeznij kad prati zastupnikasvog rogjenog i ljubljenoga grada, pa mi ne da voditi brige ni prtljagi, ni o čemu drugome. Predadosmo prtljagu s ove strane rieke Hudsona, ukrcasmo se na lagu, i pregosmo na drugu stranu, uživajući ljepotu tisuće svjetiljaka, koje križare po rieci, i okolo Sky-Skrapersa.

Došavši na kolodvor, htjede Bošković da mi rastopizmu jednim whiskeyjem, te me povede u neki bližnji saloon (krčmu), koji naši ljudi posjećuju. Bilo je čutno često hrvatsku riječ, nu nije bilo kada upuštati se u razgovor, jer je do nekoliko časaka vlak morao krenuti. Vratismo se ispisivši čašu whiskeya, dobrog, kako reče on, nu preostra mojemu grlu, nenaviklu tako žestoku piću. Kao da sam turio u nj živa raka!

Bošković me doprati do vlaka, turi me u prvi vagon, koji se je desio, stisnu mi ruku : Sretan put! Do vijenca! On na jednu stranu, a vlak na drugu.

Sa prtljagom nemam brige, jer predadoh svu u Baggage Office², ali ne znam, gdje mi je krevet. Pokažem crncu teskeru Pullmana³, to jest kartu koja mi daje pravo na krevet, te ga molim, da mi naznači moje mjesto. Dalje, reče, dalje i kaže rukom niz vlak. Progjem kroz dvostruki red već gotovih kreveta, nu prolaz je težak, jer se svuda ljudi već svače, pa i gospodje, sve bez ikakve smetnje i stidakanja, kao kod kuće. Dogjem u drugi vagon, nagjem drugoga crnca, i pitam svoje mjesto, a on veli, dalje ko i prvi. Progjoh slično i treći, napokon u četvrtom mi crnac naznači moj krevet.

Kad sam već pod svojim krovom i na svom krevetu, hoću da vidim gdje sam, kuda ću najprije iskočiti, ako se dogodi kakva nesreća — a ko u Americi legne, ili sjedne u vagon, siguran da će živ izići ? — da vidim uopće, gdje se nalazim, i u kakvom društvu. Društvo je teško promatrati, jer se svak žurno svači; neki su već i legli,

te povukli zavjese i zahrkali. I onaj koji ima krevet nadmašnom već je legao, pritegao zelene zavjese, te zakrilio i moj i svoj krevet. Na jednoj strani sprienda nekakva je sobica, nazvana Drawing - room⁴, zatvorena je. U toj sobici ima mjesta za troje, a valja je platiti jednak, uzmeš li jedan, ili sva tri kreveta, bio sam, ili u društvu. Do nje je umivaonica i toleta za gospodje, pa uvidih, da tamo nema za me posla, i krenuh na drugu stranu. Na drugoj strani je umivaona i istodobno pušiona za gospodu, pa sjedoh na jedan naslonjač i zapuših. Nekoliko gospode sjedi oko mene, čitaju i puše; niko da bi ni beknuo jedne rieči. Ja se prilagogujem običaju i šutim. Kad ispušili cigaretu, pogjoh do umivaone, izvadih ispod čurka svoj necessaire⁵, uzeh četku za zube i mošnju⁶ kalodontu, utočih nešto vode u čašu, pa oprah usta i zube. To je sve, što je za moju toiletu potrebno, kad sam na putu. Sapuna ne trebam nositi, jer ga svuda po Americi nagješ, bilo u vlaku, bilo u hotelu. Voda, koju istočih iz kante nad umivaonicom, hladna je kao raj. Baš godi ispiti čašu, prije nego češ leći u krevet. Kad tako obavih tjelesne potrebe, odvukoh se do svoga kreveta. Sad mi je bilo lako proći, jer je malne sve poleglo. Srećom imadem lower- berd (donji krevet), pa mi je lakše i svačiti se, a i ne treba mi stubica da se uspnem, ni pomoći crnca, koji svojim bielim zubima i bielim očima viri, ko gjavo, dolje iz dna hodnika, spreman na svaki mig putnika. Uzduž kreveta, uz prozore teče mrežica, da odložiš na nj i odiela, a ima i na uzglavlju i na podnožju polica gdje možeš spremiti dielove odiela. Svaki i najmanji prostor praktično je izrabljen za što veću udobnost. Cipele turiš pod krevet, a ostalo gdje bolje paše. Ako te je volja gledati u noć i u prirodu, te imaš sreću, da si na donjem krevetu, možeš otvoriti i zastore na prozorima. Pritisneš palcem i kažiprstom dva pera, a zastor odskoči gori. Nu badava ti je zuriti u noć, jer se ništa ne vidi, nego svieće i svieće. Vlak dugo vremena prolazi kroz gradiće i selišta oko New - Yorka. Ako ne možeš spavati, a ne možeš zabavljati sam sebe svojim mislima, ili te čak misli i previše zabavljaju, pa ti ne daju spavati, makni na desno malu mjestenu kvaku do uzglavlja, i sinuće ti električna svjetlost, pa ako imaš knjigu, možeš čitati, dok umoriš oči i mozak, ter očutiš, da te san svaldava.

Crnac je pripremio krevet vrlo vješto. Mekan je, a nijedan te nabor ne smeta. Toplo je, premda je vani ljuta ciča, jer su prostorije razgrijane parom, a parni vodići ti je na uznožju, gdje je najzgodnije, jer noge najviše stinu⁷. Uza sve to, i premda kola ne drmaju jako, ne mogu spavati, ne dadu mi misli. Mašta leti unakrst prostora i vremena, vanjskih pojava i carstva duha. Jedna miso vuče drugu. Nižu se jedna za drugom, kako se jedna suče, tako vuče za sobom onu, koja je u susjednoj stanici mozga, ili onu koja je s njom spojena kojim sličnim elementom. Da ih stanem opisivati, nanizao bih knjigu. U ostalom, ko će ih sve zadržati, ko na papir izliti! Glava mi šumi od umornosti. Kušam promieniti tok misli, i utišati um čitanjem. Čitam jedan dva sata; ne pomaže! Otvaram zavjesu i buljim u noć; ne pomaže! Ne vidi se ništa, već sjene planina i stabala na kojima se bjelasa snieg. Opet legnem i nekako zaspim u zoru, da se opeta do malo probudim. U to se je već počelo razdanjavati. Vlak juri uzduž nekakve rieke uz planine, kroz neduboke doline. Rieka je pokrita ledom i sniegom, tek gdje i gdje vidiš, gdje je struja probila led, i možeš promatrati joj tok.

Da se uzmognem lakše obući i lagodnije umiti ustanem prvi. Obučem se hitro. Crnac je baš majstorski preko noći osvjetlao cipele. Takve ne izgledaju, ni kada iz dućana islaze. U čišćenju cipela crnici i Talijani su majstori, a ta svjetlina prava je američka posebnost.

Još sve spava, te se mogu u umivaonici slobodno kretati i obaviti poslove toilette. Pravo je uživanje umiti lice i usta onako hladnom vodom. Obavivši posao sjednem i promatram prirodu. Tužna je, nezanimiva, prazna. Stabla su rijetka, jer je naokolo sve posjećeno, a sve pokriva snieg. Vlak se uviek uspinje uz nekakve brežuljke. Mora da smo vrlo visoko na obroncima Allegheny Mountains, gorske kose, što no teče sa sjevera prama jugu preko Pensilvanije, ali smo morali već davno preći razvogje, jer se ne vidi visokih kukova, ni ždriela, ni gudura, tek plitčaste doline, i oblaste brežuljke.

Oko sedam sati dogje me crnac pitati, da li želim uzeti break- fast⁸. Ogladnio sam, valjajući se cielu noć u besanici po krevetu, pa odvratim da hoću, i pogjem za njim u dining-room⁹. Već je sve malne¹⁰ poustajalo. Još se gdjekoji gospogja oblači, ne obaziruć se ni najmanje na gospodu naokolo, te ide na pola obučena u žensku toiletu. Crnac, kako se ko digne i pogje u umivaonicu, za čas raspremi krevete; gornje digne pod krov, donje povuče lievo i desno i do malo se spavaonica pretvoru u krasno uređeni putnički salon.

U dinig-roomu se je već sabralo mnogo sveta, i već mnogi marljivo jedu. Pred nekim su krupni komadi

pečena mesa, sirloinstreak¹¹, tenderloinstreak¹² itd., kako se već sve zovu te krupne pečenke. Čudno je Evropejc u vidjeti, tako rano iz jutra jesti meso i još tolike komade! Pomislih, u kakvom si kolu, tako i pleši!

I u blagovaonici služe samo crnici, u bielu obučeni. Jedan mi doneće popis jela, komad papira i olovku, da napišem što želim jesti. Moj susjed napisao je pet šest stvari. Ja nisam baš tako gladan, a i neće mi se bez potrebe bacati novce. Skupo je sve, nu nije skuplje, nego u običnim hotelima, dakle je razmjerno jeftino. Jedan sirloinstreak stoji 75 centi, od prilike dva forinta. Par jaja 20 centi, dakle krunu. Malo šunke 30 centi, slice d-oranges (rezane naranče sa šećerom) 20 centi. Naručim jednu pečenku i lezane naranče. Naranče pojedoh slasno, jer je jelo lagano, nu onu komadinu pečena mesa ne mogu nikako da shrvam. Ostavim polovicu, platim i vratim se u svoj vagon.

Vlak je zakasnio, ko obično u Americi. I najbrže američanske željeznice sporije su od evropskih brzih vlakova, te toli hvaljena američka brzina, ispostavi se hvastanjem i pretjerivanjem, kao mnoge drugi stvari. Uslijed tih čestih zakašnjivanja i neobične nepažnje vlakovogja i mahinista, događaju se vrlo česte nesreće. Sukobi¹³vlakova na dnevnom su redu. Vlakovogja i njegovi pomoćnici, šeću po vlaku, ko po svojoj kući, sjednu megju putnike, stanu se intimno razgovarati, i misle da time počašćuju putnike. Nije retko, da koji putnik nema gdje sjesti. Vlakovogja ili poslužnici, ili čak i prodavač voća, koji ne fali na nijednom vlaku, sjede i zapreme nekoliko mjesta, a da im ne bi ni palo na pamet ustupiti mjesto putniku, koji ga je platio!

Opetuјe se po novinama, da u Americi nema na željeznicama nego jedan sam razred. I to je laž. Amerikanci, kojima je demokratski duh i jednakost više na jeziku, ili na peru, nego u srcu, uredili su stvar tako, da ako pitanje uzmeš bukvalno, onda nema nego jedan razred, ako gledaš na stvar, ima ih više. Prije svega ima više vrsti vlakova, koji se razlikuju po brzini, po cieni i po uredbi. Što je vlak brži, to je skuplji i toliko skuplji, da siromah ne može ni pomicati, da putuje takim vlakom. Osim toga ipak ima dva razreda; jer na svakom putu, gdje trebaš prenoći, k običnom vlaku dodadu se još i vagoni Pullmana, iliti sleeping - carr, to jest kočije za spavanje. Ako nisi junak, da prosjeđiš cielu noć megju pušaćima, valja da uzmeš Pullmana, i ne samo da platiš pristojbu, koja ide to poduzeće, od dva do tri talira na noć, nego moraš platiti k tome i pristojbu za finiji vagon; to drugim riječima znači, da moraš uzeti prvi razred mjesto drugoga. Ima pače vlakova, koji su sastavljeni lih¹⁴ od Pullmanovih vagona, kojima se još dodade vagon za gostionu i kuhinju i vagon za pušenje,

čitanje i razgovor. Ovaj je obično zadnji u vlaku, te ima i malu biblijoteku, a iz njega se najbolje može promatrati okolicu. Za ući u nj valja obično donaplatiti jedan talir.

Istina je, da obični dnevni vlakovi nemaju nego jedan razred, koji se dieli u vagone za pušače i nepušače. U te vlakove se strpaju bez razlike bogataši i siromasi, a prilično su prosti. Zahod je gadan i mračan. Pod kantom pitke vode nalazi se limena bukarica¹⁵, svezana veružicom¹⁶, kao u javnim vrtovima na česmi, gdje piju djeca. Zrak je kužan, pod nečist; hrkatanje i pljuvanje sa svih strana biva nesnosnim. Mnogi, pa i odlično odjeveni preživaju duhan, izbacuju gnusno, smlaskano, žuto duhansko tiesto u ogromne pljuvaonice od željeza, slične noćnim posudama, koje su postavljene na sve strane. Oko jedne sjedi pet šest pušača, ili preživača duhana, kao Turci oko nargilea¹⁷, pa pljuvaju redom, ili se čak katkada udare glavom htijući u isto vrieme pljunuti. Ako kojemu pljuvaonica nije blizu, pljunuće preko tebe u nju, da ti pokaže, kako se je majstorski uvježbao u pljuvanju, i kako pogagja cilj i na veliku daljinu. Mnogi pljuva na pod i ako mu pljuvaonica nije baš daleko. Čemu bi se dizao?

Amerikanci obično puše cigare, a u čudu gledaju ljudi, koji puše cigarete. Kazaše mi pače, da pušače cigareta smatraju lugjacima. Obično Amerikanci i puše i preživaju cigare istodobno. Hoće dim za pluća, a žutu nikotinu za usta. Kod takovih je cigara do polovine u ustima, te je sva izglođana, da ju je baš gadno vidjeti, kad je izvuče iz svojih crnih, često pozlaćenih, zubi.

U takovim vlakovima putnici, uz koje sjediš, odmah započnu s tobom razgovor, baš protivno nego se dogagja u pušionici Pullmana. Nakon malo rieči, ponudiće ti cigaru i teško ćeš ga uvrediti, ako ne primiš; još više, ako vidi, da se nečkaš upustiti se u razgovor. A kako istom govore! Mislim, da gdjekojeg ma ni rogjeni Englez ne bi razumio baš ni rieči. To je neko tako čudno gundanje, da ne čuješ ama nikakve artikulacije; tako čudno narječe, da ga mogu razumiti samo oni, koji žive s govornikom u istoj tvornici. Desilo mi se je, da sam više puta zamolio kojega putnika, kojega sam bolje razumio, neka zapita onoga drugoga, što mi želi kazati, pa ga ni on nije mogao razumjeti. Osobito Irci imadu svoj čudni i posebni govor, a za njima jedva da zaostaju Škoti. Da se riešim dosadna Irca, kažem mu : aj du not understand ajeriš (ne razumijem irski) ; a on mi odgovori : aj špik engliš! (ja govorim engleski). Biće, pomislim u sebi, ali ne govorиш za me. Više puta takog dosadnog suputnika nije se moguće nikako riešiti. Ako mu rečeš, da ne razumiješ, onda ti on veli, da baš za to moraš s njime govoriti, da se naučiš razumievati. I onda priповедaj i priповiedaj! Mogao bi ga pustiti da priповieda, dok se

ne izmuči, ako mu se uopće blebetalo može izmučiti; ali on odjedared¹⁸ navali pitanjima i moraš odgovarati, bilo da razumiješ, ili ne! Ako se nečkaš, stane se srditi . . . vikati. Obično, pošto je saznao, da si tugjinac, pita te, kako ti se sviga u Americi i moraš sve hvaliti, ma baš sve, kao u najsavršenijoj od svih mogućih država. Evropske države moraš kudit!

***

Oko deset sati vlak, jureć uviek uzduž rieke, dogje u neki jaz dima, gdje svjetlo dana potamni, kao u vječnom sutoru. Stotine i stotine željeznih dimnjaka stoje poredani kao vojnici, i rigaju crni dim u nebesa. Došli smo u najveća kovačnicu na svetu, u Pittsburgh. Vlak je zakasnio za cio sat, nu nije se nigdje sukobio s drugim na putu, pa čovjek može biti zadovoljan sa sretnim putovanjem.

U New - Yorku bijahu mi obećali, da će brzovjatit našima u Allegheny, da me dočekaju na središnjem pensilvanskom kolodvoru u *Pittsburgu*. Izigjem s drugim putnicima, stanem se vrtiti po ogromnoj čekaonici, ne bih li gdje čuo hrvatsku rieč, ili poznao koga po narodnom obličju. Nigdje nikoga. Kad sam uvidio, da mi je uzaludno čekanje, pogjoh pred kolodvor, da uzmem kočiju. Da! Nije šala u Americi naći kočiju pred kolodvorom! Svak nosi svoju prtljagu u ruci do tramwaya, pa ide tramwayem dalje. Što će meni tramway, kad ne znam, kud koji vodi, a nemam ni tlorisu grada, da nagjem Ohio Street u Alleghenu, gdje je sjedište Hrvatske Narodne Zajednice?

Nakon sata vrlo dosadna čekanja, napokon jedna kočija dovede nekog gospodina, i ja je brzo zapremim. Iskupim prtljagu, pa kažem kočijašu, neka vozi u Ohio Street br. 1324. Krenusmo iz početka kroz sky-skrapere, nešto niže nego u New- Yorku, pak kroz obične blatne ulice, napokon preko mosta rieke Allegheny, i opeta kroz ulice, dok se kočija ne zaustavi pred neznatnom kućicom u Ohio Str. br. 1324. Izgjoh i na vratima vigjeh tablicu Hrv. Nar. Zajednice. Zamolih kočijaša, da počeka časkom i ugjoh. Nagjoh Skrivanića¹⁹, Marohnića²⁰, mladog Ljubića²¹ i par drugih ljudi, te ih zamolih, da bi mi kazali gdje ču otsjesti. Oni se drže čudno, kao da gledaju čovjeka pala s nebesa; napokon mi Skrivanić reče, da on ne bi znao u blizini hotela, gdje bih mogao otsjesti, nego, da pogjem do Pavlinca²², jer da on iznajmljuje sobe. Rekoše kočijaš broj Pavlinčeve kuće i krenusmo natrag. Putem kočijaš zaboravi broj, pa okreće kočiju natrag i napried, dok se ja ne dosjetih jadu i sjetim se, da u notesu imam Pavlinčevu adresu, te ju kazah kočijašu, kojemu je trebalo, pri koncu te vožnje, platiti dva talira i po. Pavlinac me prima ljubeznije,

nu veli, da sobe nema, jer su sve zapremili članovi nadzornog odbora Hrv. Narodne Zajednice, koji su došli u Allegheny na sjednicu. Tu se desio neki Afrić, čovjek koji se ne bavi ničim, a imaćemo prigode opisati toga čudaka, te ga Pavlinac pošalje, da mi nagje sobu gdjegod u blizini. Smjestili prtljagu u Pavlinčev saloon, dok Afrić ne nagje sobu, te se upustih u razgovor sa Pavlincem i sa njegovim mušterijama.

Prama Pavlincu bio sam unaprijeđen dobro raspoložen, jer mi ga je Sirovatka u svojim pismima opisivao, kao najpoštenijega od Hrvata, s kojima je došao u dodir, a i vanjština mu ulieva pouzdanja čovjeku, koji s njime govori. Pita me, što će užeti, jer je običaj u Americi, da se uviek nadošlicu u saloon nečim ponudi. Meni još običaji nisu poznati, pa i ne znam, što bih uzeo. Kad smo već u saloonu, dobro će biti, da protumačim čitatelju što je to. Krčma nije, gostiona nije, kafana nije, nego ponešto od svega toga. Saloon igra ipak veliku ulogu u amerikanskom životu, gdje kafana, u evropskom smislu riječi, nema. Tu se ljudi sastaju na čašu razgovora, popostanu²³ malo pred bankom iza kojega se toči ; ponude jedan drugoga pivom, whiskeyem, punčom, cigarama, itd., pa idu dalje opeta u drugi saloon, i traže znance i opeta nude jedan drugoga. Velik banak je obično pri ulazu, a zaprema jednu stranu vrlo duge prostorije, iza banka stoje jedan, dva, tri, ili više poslužnika, prema potrebi. Uz duvar imadu naslagane staklenke raznovrsna pića, a na banku je točilo piva, kojim se najviše trži, jer je najjeftinije. Mušterije rijetko siedaju i ako po prostoriji imade nešto stolova i stolaca i obično u dnu mala gostiona, a ako nemaju druga, s kojim će piti, onda nugaju poslužnike²⁴, pače bi bila neuljudnost, svaki put kad se nešto naruči, ne ponuditi i poslužnika. Ovaj obično uzme cigaru, jer je ne treba odmah ispušti, a koji je dovoljno jak, da odoljeva piću, pije što i mušterije. Koji može mnogo podnjeti, taj je dobro došao gospodaru, jer s njime može nešto utržiti. Naročito gospodar mora biti junak na piću, jer njega svako nudi. U tom pogledu mi se Pavlinac čini slab trgovac, jer ne može mnogo piti. U tom istom saloonu imadu prilike do skora upoznati jednoga saloonera iz Chicaga, koji mi reče, da on na dan popije preko sto čaša piva, dvadeset trideset čaša whiskeya itd. Ta bačva je rodom iz Jastrebarskoga, takogjer jedan od hrvatskih čudaka u Americi. Kad mi je rekao koliko može popiti, pogledah ga malo bolje i pričini mi se, da ne laže. Ima ga za malo dva metra u visini, a jedan u širini. Po trbuhi mijereć bilo bi i više. A i glavurdu ima, da nije čudo što može prokuhati i više alkoholskog dima. Vidjećemoga na djelu, pak ćemo se uvjeriti, da nije lagao, i ako, kažu, da od njega nema većeg hvastavca u Americi; pače da je mozak u tog Fallstaffa²⁵, kolika je trbušina, još bi čudo

bilo, koliko može izmaštati.

Dok mene gosti Pavlinac domaćom šljivovicom, eto ti Zdravka Mužine²⁶. Ko nije čuo za to ime, bilo u starom, bilo u novom kraju? Poznaje ga sva Amerika, a poznaje ga i sva Hrvatska. Meni je bio dakako dobro poznat, premda ga već sedamnaest godina ne vidjeh, nu i iz Amerike su često dopirali o njemu glasovi. Nije čudo da su dopirali katkad i nepovoljni, jer narodna poslovica kaže : dobar glas se daleko čuje, a zao još dalje. Naš Zdravko, koji mi je dobro ostao u pameti iz dana našeg djakovanja, sa svojih ekscentričnosti, pružio je i uviek pruža dobrog materijala našim novinama, da o njemu pišu. Komu od mojih bečkih saučenika, a i od zagrebačkih drugova nije ostao u pameti? Ta dr. Mile Mažuranić ga je ovjekovječio nekakvom šljivosatiričnom pjesmom, kada je Mužina, pokajavši se svojih gjačkih grijeha, bio otisao, da umiri dušu, u kapucine. Nego Mužini nije htjela da izraste duga dostojanstvena kapucinska brada, i on videći, da je pogriešio karijeru, zbaci kapucinski kostret, oženi se, pa hajd u Ameriku. Bistre i otvorene glave, da nije tako i ponešto vjetrenjaste, odmah nauči engleski, te megju našima, koji imadu vrlo malo nauke, postade brzo glavnem osobom. Svakomu treba Mužine. Treba li savjeta? Zdravko će mu ga dati. Treba li koga zastupati na sudu? Zdravko će ga zastupati. Treba li tumača? Zdravko će tumačiti. Treba li koga izvući iz kritična položaja? Ako Zdravko što ne izmudri, nema pomoći! U kratko Zdravko je faktotum²⁷. Novinar, odvjetnik, tumač, organizator Hrv. Narodne Zajednice, itd. itd. Bez njega se ništa ne radi, pa ni crkva se bez njega ne gradi, a do potrebe bi služio i za župnika, da nije oženjen, pa i dva i tri puta! Ko bi nabrojio sva njegova djela? Navesću samo jedan primjer njegove okretnosti, da se vidi, kako on zna u neprilici našem nevjestom čovjeku pomoći :

Došao mladić iz staroga kraja i Zdravko mu našao odmah posla i zarade, kao što je svakomu nalazi, ko se na nj obrati. Mladić, videći da se dolari danomice zgrču, tako da ih ne možeš potrošiti ni da cielu večer ideš od saloona do saloona, osjeti i potrebu ljubavi, da svoju sreću podieli s kojim nježnim srcem. U to doba došlo nekoliko djevojaka iz staroga kraja, što liepih, što ružnih, nu to se razgrabilo i poudalo kao na jagmu, pa i tog mladića zapala jedna, ali ne osvojila ga toliko, a da bi mu nametnula bračni jaram. Odnošaj potrajavao nešto duže i djevojka stala navaljivati, da je vjenča. On se nečka, a ona na sud. Kad ženska tuži, kako već rekosmo, u Americi nema šale, i našeg gjuvegijiju strpaše u buturnicu²⁸. Sudac traži ženidbu, inače ne pušta iz sljepića. U teškoj neprilici, sjeti se on svog dobročinitelja Zdravka i pošalje ga zvati. Zdravko dogje i pita što je.

— Gospodine, sudac hoće, da je oženim, a ja ne ču nikako iz jedne tamnice u drugu; već me izbavite i jedne i druge, ako Boga znate!

— Lako je to reći, da je tako izvesti!

— Ako vi ne možete, ko će? Ja s ovim ljudima ne znam govoriti; po meni mogli bi me do smrti držati u tamnici. Spasite me!

Mužina se malo zamisli, pa će :

— Čuješ, ako ćeš me slijevo poslušati, vršeć sve što ti rečem, ne pitajuć za razlog, i ne kažuć nikomu ništa, ja ču te izbaviti jedne i druge tamnice.

— Učiniću sve što hoćete, a ono malo novca što sam prišedio, ne štedite!

— Dobro! i treba novaca, a znaćeš zašto, kada izigješ iz buturnice. A sada čuj : Ja idem po tvoju vjerenicu; dovescu je ovgje, i ti joj moraš obećati, da ćeš je oženiti.

— Rekoh vam, da ne ču nikako iz jedne tamnice u drugu. Sve samo to ne, za Boga!

— Obećati, ne znači još ići pred popa! razumiješ! Ako ćeš poslušati, dobro; ako ne, zbogom!

— Dobro, poslušaću. A po tom ?

— A po tom, to je moja stvar! i Mužina izigje.

Nakon jedno dva sata vrati se Mužina sa sretnom zaručnicom, kojoj je rekao, da je nagovorio vjerenika, da ju vjenča. Ona dogje, i tu se pred njim izmiriše i izljubiše, a ona obeća, da će odmah zatražiti, da ga puste iz zatvora.

Što rekla, to i učinila. Sutra je zaručnik bio na slobodi, i prošetao se s njom po Ohio Streetu, pače ju poveo i na čašu piva. Mužina je međutim bio kupio za nj kartu, do u treću, ili četvrtu državu, gdje ona za nj ne će nikada čuti, a da i čuje, tamo vladaju drugi zakoni, i ne će ga izručiti. Tako je Zdravko oslobođio svoga klijenta i jedne i druge tamnice!

A tko bi nabrojio sve slične i još zanimivije podvige iz Zdravkinog života? Svakako jedno stoji, ako on zaslужi novaca, da ni drugome ne kriva! Kad on ima dolara u žepu, svak je veseo, jer on svakoga gosti, koga sretne. Nije zadovoljan, dok ne vidi kraja zadnjemu centu. Novci mu smetaju u žepu, ko konju sedlo i ostruge; a napokon zna, da se za sutra misli Bog.

Na Zdravka je vika, ali naročito onih, koji bolje znadu čuvati novce od njega, a pitanje je, jesu li mnogo tanje savjesti u sticanju novaca. Njega neprilikom katkada prisili, da se posluži kojom podvigom, sličnom onoj, koju prijavljih, nu u dnu je dobričina. Ima tigrova, koji bez potrebe i bez glada kolju, a ti su po stado najopasniji. Megju te Mužina svakako ne spada, a ni ovaj, koji eto ulazi na vrata, to jest Afrić.

Afrić je došao, da mi navesti, da mi je našao sobu za 40 dolara na sedmicu, odmah u blizini. Ja ga gledam u čudu, a Pavlinac ga pita, je li šenuo umom, i kaže mu, nek nagje sobu po dolar, dolar i po na dan, jer se za tu cienu lako dade naći pristojna soba. Afrić izlazi, a Pavlinac mi priopoveda život toga čudaka.

Ima već dvadesetak godina što je u Americi, a ništa ne radi, ničim se ne bavi! Naobražen je; u domovini kažu, da je dovršio gimnaziju, a ovje je naučio engleski savršeno, pa i piše vrlo korektno. Nu ne će da upotrebi svoje poznavanje engleskog jezika u dobre stvari. Mogao bi služiti u kojoj kancelariji, biti tumačem na sudu, ali se njemu ne da nigdje dugo sjediti, ne da mu se nikoga služiti. Svoje poznavanje engleštine upotrebljuje u drugu svrhu. Piše pisma glasovitim ljudima, senatorima, zastupnicima, biskupima, bogatašima. U tim pismima tuži se na gorku sudbinu, koja ga progoni, i majstorskim ganutljivim stilom, začinjenim mudrim izrekama moralista, znade dirnuti u srce svoje visoke patronе²⁹. Više puta mu pogje za rukom na taj način izažeti³⁰ iz milostiva srca kojeg dobrijana liepu svoticu talira. Tada je veselo, naći ga je po svim saloonima, a otiezni se samo, kada mu se i u žepu razvedri. Jednom je išao sa popom Dolincem — taj tip ostavimo za vrieme, kad bude govora o popovima — sabirati (u Americi kažu kolektovati) novce, tobože za crkvu. Putovali su od grada do grada, od sela do sela, kucajući uviek na bogata katolička vrata, a katkada i na protestantska. Afrić je pisao pisma, a skupa s popom bi išli podići plod tih pisama. Sabraše mnogo, nu oni su stanovali u prvim hotelima, putovali najskupljim željeznicama, a ne bi se retko desio slučaj, da ih zora zateče u kakvom noćnom zabavištu, gdje bi se srebro, sakupljeno po milodarnim kućama, pretvorilo u dim šampanjca u njihovim glavama i u glavama ljubeznih drugarica, koje bi ogulile, što ne bi čepovi šampanjskih flaša ispučali.

Afrić vani, a eto ti B . . ! Grmi ko iz bačve, a i vonja ko iz bačve. Došao je na objed, a pošto sam i ja gladan, ostaću i ja kod Pavlinca na objedu, te ču imati sreću biti u društvu sa čuvenim B . . . Njegovo je carstvo u Chicagu; tamo ima svoj saloon, a i svoje klijente, jer i on se bavi do potrebe nadriodyjetničtvom. Kad nema posla ni klijenata, on sam zavadi ljude megjusobom.

Reče jednomu, da je drugi to i to o njemu rekao, i pecka ga, dok ovaj ne reče štograd proti onome drugomu. Tada otigje k onomu drugomu i kaže mu, što je ovaj o njemu rekao. Kad ih je dobro zavadio, i kad tuže jedan drugoga na sud — a u Americi naši ljudi, baš ko i u domovini, za svaku tricu idu na sud — onda on bude jednomu tumačiti proti drugomu, a onomu drugomu kaže, da će tumačiti njemu u prilog, ako mu namaže kola.

Kažu ljudi, da taj Fallstaff zna i ciganski, te da je taj jezik šnjima u tamnici naučio. Drugi pripoviedaju čuda o njegovom junačtvu, prigodom okupacije Bosne, a najveća čuda pripoveda on sam. Neki naprotiv kažu, da su ta junačtva bila počinjena na muslimanskim ženama, na starcima i na djeci, na kojima da se je njegova bajuneta često omastila krvlju. Svi su pak složni u pripovedanju čudesa o njegovom želucu, u koji može spremiti pečeno tele, i bario piva. Fallstaff, ma pravi pravcati Fallstaff, pa mi se čini, da Shakespeare u svojemu nije ništa pretjerao, kad ih evo ima živih.

— Pa što ste došli megju ove jazbece? šta ćete s njima, kad su svi jednaki! Ovgje je sve razočarano, izvarano! Narod ne vjeruje vogjama, i ima pravo. Dogjite vi u Chicago, pak ćete vigjeti kaki su tamo ljudi! Ja ču vam ih sam dovesti tisuću na vaš govor. Ovo su jazbeci³¹ i ništa drugo; — reče ponosno B . . . Istinu je govorio, jer je u Chicagu doista došlo do tisuću ljudi na moju konferencu, nu megju njima nije bilo B... !

Ne opisujem samo slučajno ove tipove ni iz dangube, ni da zabavljam čitatelje, nego da im pokažem kakvih megju našima u Americi ima, i to ne malo, nego bezbroj, pače i gorih. Ima ih koji svoje špekulacije na narodu pokrivaju krinkom patrijotizma, te se čak grade i mučenicima, baš kao i u domovini!

Poslije objeda povede me Pavlinac u Hrv. Narodnu Zajednicu, gdje je imao nešto posla, pak onda da vidim hrvatsku župu i crkvu *Sv. Nikole*³², koja je odmah uz Zajednicu, na Ohio Streetu. Crkva je velika, gragjena iz opeka, jednostavna, sa dva zvonika i sa milozvučno udešenim zvonovima. Zagjoh i u nutrinu, vigjeh da ima dvie pobočne lagje, čista, sa bojadisanim staklima na prozorima i s hrvatskim napisima, s velikim orguljama. Velik prostor pokriše klupe za pobožnike.

Pred crkvom je oveći prostor, ko što i u domovini biva, da se ljudi sakupljaju, a prama crkvi župni stan, takogjer gragjen od opeka. Pitam, ko je župnik; Pavlinac mi odgovara : dr. Ljudevit Lauš³³.

— Pogjimo, da ga posjetimo, rekoh, jer je bio moj saučenik u Beču. Dok sam ja učio filozofiju, on je učio

više bogoštovlje u Augustineumu³⁴, te se više puta vidjesmo, pa će me se možda sjećati, i biće mu ugodno, da se nakon trinaest godina opet sretnemo u Americi.

Pogjosmo; nagjosmo ga zabavljeni crkovnim računima, koji župniku zadaju mnoge brige, jer na crkvi leži oko 50.000 talira duga, toliko malne, koliko je crkva stojala. Naši ljudi gradili su crkvu na božju sreću, uzdajući se u darežljivost naroda, a osim toga oni, koji su crkovnim imetkom gospodarili, radili su što su htjeli, tako da ni do danas dr. Lauš nije mogao snaći se u labirintu računa i vigjeti, kako su se novci potrošili. Imali su staru crkvu, koju danas pretvorile u krčmu i kartašnicu, mjesto da je prodadu i ulože novce u novu. To je jedan od nebrojenih uzroka trvenja izmegju župnika i župljana. Dr. Lauš, koji je došao istom pred nekoliko mjeseci na tu župu, našao je potpun nered i samovolju u upravi crkovnog imetka, a i župljane uviek spremne, da pripreme župniku neprilika. Prvi župnik bio je pokojni Božić³⁵, koji je umro od sušice u Steeltonu³⁶, drugi Bosiljko Bekavac³⁷. Oba pretrpeše teških borba sa buntovnim župljanim, koji su sa župnikom htjeli postupati, kao sa slugom, jer da ga oni plaćaju! U domovini župnik dobiva dielom plaću od vlade, pa narod misli, da ga plaća vlada, a ne on, dok mu on ovgje daje izravno pristojbe, koje ga idu; a svak znade, da je narod osoran sa onima koje plaća, baš kao što su osorni s njime oni, koji ga plaćaju. A nije ni čudo, jer kad su osorni s narodom oni, koji su naobraženi, kako da ne bude osoran narod, koji nije naobražen, vršeći istu dužnost?

K tome valja dodati spletke raznih mutikaša, koji su se htjeli okorišćivati novcem sakupljenim za crkvu, pa ako se je župnik tome usprotivio, onda udri da se buni narod proti njemu!

Sva tri dojakošnja³⁸ župnika bila su rodom iz Bosne, sva tri poštenjaka i baš dobriljudi, nu počiniše pogrješku, što se, bez potrebe, stadoše miešati u politiku i izdavati sa drom. Kovačevićem³⁹ svoju novinu i u njoj suragjivati. Odtuda trvenja i polemike, odtuda klevetanja proti svim župnicima, koji su u listu suragjivali, a iz kleveta parnice, bune i sto drugih jada. Najviše je pretrpio Bosiljko Bekavac, sada župnik u Lindori⁴⁰, megju Slovacima i Poljacima. Bio je odveć mekane naravi, da odoli vukovima, koji vladaju u hrvatskom stadu u Alleghenyu. Za njegova župnikovanja došlo je više puta do ljutih opreka izmegju župljana i župnika, pače do bune, uslied koje je crkva neko doba bila zatvorena. Jednom se sakupilo više tisuća naroda, uspuntana⁴¹ i predvogjena od demagogata, koji krenu u ogromnoj povorci prema Pittsburghu, da traže od biskupa nek im dade drugoga župnika. Na mostu ih dočeka redarstvo, te

im zakrči prelaz, pa se moradoše povratiti neobavljeni posla. Na koncu je Bekavcu dodijalo, te je zatražio od biskupa premještenje i sada uživa mir i ljubav Slovaka u Lindori.

Nasliedio ga je dr. Lauš, koji je do tada župnikovao takogjer među Slovacima u nekom selu blizu Connellsvillea⁴². On je tamo bio sagradio narodu novu kanoniku i prekrasnu crkvu, ne ostavivši na njoj nego vrlo malo duga, pa kada ga je biskup premjestio u Allegheny, župljani ostadoše teško ucviljeni. Oni i sada malne danomice dolaze, da ga posjećuju u Allegheny i šalju deputacije na biskupa, da im povrati župnika. Nego biskup ne pokazuje nikakve volje, da ih usliša — i ako bi se i sam dr. Lauš rado k njima povratio — jer je uvidio, da je u dru. Laušu našao čovjeka, kakva mu treba među Hrvatima u Alleghenu. Netom je dr. Lauš došao, počeše bune proti njemu, kao i proti Bekavcu; ali i ako on ne nosi brka, kao dok je župnikovao u Bosni, nagjoše u njemu brkata čovjeka. On uvidi, da na liepe i s popuštanjem ne će ići, pa odluči postupati odvažno. Ne trpeći, da se stara crkva pretvara u kartašnicu i u krčmu, on, regbi, posla jedne noći redarstvo, koje pohvata nekoliko kartaša i otpremi ih u buturnicu. A to su bili sami predvodnici naroda u bunama na župnika. Od tuda trista jada i osveta. Počeše mu se groziti, iščekivati ga noću, da ga napadnu, a napokon jednom po bielom danu provališe mu u kuću, da otmu nekakve knjige, što li. Ali dr. Lauš, kojemu su stari hajdukovali proti nekrstu u Bosni, i nosili glavu u torbi, a često bili nabivani na kolac, te ostavili i slavno ime u narodnoj pjesmi, ne pozna šale, pa trgnu revolver i ispali dva hitca kroz prozor. Stade trka, pa ko kroz vrata, ko kroz prozor, bijahu za čas na zraku. Od tada ima mira, i sada stvari idu svojim putem. Crkovni dug se smanjuje, prihodi su sve veći, a on svake negelje sa oltara obavješće narod u financijalnom stanju crkovne općine, i narod videći da stvari idu na bolje, pokorava se. Još se desi do duše, da koji županin dogje k župniku, kao u svoju kuću, kao k slugi, te zahtieva koješta mukte, gdje bi morao platiti pristojbu, nu dr. Lauš brzo s njime obračuna, naročito, ako nije član crkvene općine, ako ne plaća pristojbu za klupu u crkvi, od čega se najviše dug isplaćuje. Ako mu takav stane previše zvrndati i osorno se ponašati, on ni dvije ni tri, već ga ščepa za čupicu, pa ga baci kroz vrata. Pošto je tu operaciju izveo, obično se buntovnik povrati s kapom u ruci i s pozdravom — čega prije nije bilo — pa se stvar mirno uredi. Bio sam prisutan kod mnogih takih slučajeva i uvjero sam se, da amerikanska sloboda nije za svakoga, i da župnik, ne pastirskom šibom, nego jedino željeznom rukom može upravljati svojim stadom.

Dr. Lauš, kad me je video, prvu rieč što mi reče, bila je: nadam se, da ćeš biti moj gost.

— Ne traži sreće, ako te sama ne nagje! — reče Pavlinac. Baš ste mi iz duše progovorili. Sramota bi bila, kad nam dolazi, eto po prvi put, narodni zastupnik iz domovine, da ga ne primimo, kako treba. A niko se za ništa nije pobrinuo. Kod mene nema mjesta, a i da ima, kod vas će mu biti bolje, jer sam ja'uviek za poslom, pa bi mu i kojekakvi ljudi dosagjivali.

Pavlinac ode, da mi pošalje prtljagu, a dr. Lauš mi dade dobrodošlicu, te će mi pokazati župnički stan i sobu, gdje će stanovati.

Kuća nije raskošna, ali imade sve udobnosti, što ih imadu amerikanske kuće. Ima dva poda i podrum za pivnicu, drva, ugljen itd. Na donjem podu je predvorje, koje vodi s jedne strane u pisarnu, s druge u blagovaonicu, s treće u kuhinju, a na četvrtoj su stube što no vode na gornji pod, gdje su četiri sobe za spavanje i kupelj. Na donjem podu ima i liepu dvoranu za primanje. Pokućstvo je vrlo jednostavno, čisto amerikanskog stila, koji se više odlikuje udobnošću, nego ljepotom. Za rasvjetu ima i plin i električno svjetlo, a prostorije se tople naravnim plinom, koji je u Pensilvaniji vrlo jeftin, jer na sve strane imade tisuća i tisuće izvora. Pošto je sva zapadna Pensilvanijska samo jedna ogromna naslaga ugljena, gas se sam iz ugljena izvija, te je dosta provrtati zemlju i doći do ugljenskog sloja, pa postaviti ošmrk⁴³ i cievi, a gas će sam izvirati, te ga možeš voditi na koju te volja daljinu, i rabiti bilo za rasvjetu, bilo za grijanje. Plinske peći ne zauzimaju skoro nikakva prostora. Negdje o duvaru otvara se pačetvorina obložena azbestom. Na podu je kvaka, koja zatvara ciev. Okreneš je na lievo, pružiš šibicu prama azbestu, i sijaset modro-ljubičastih i crveno-žutih plamenčića stane lizati azbest, težeći u vis. Za čas se soba liepo rastopli, a ako je zima preoštara, možeš goriti peć i dan i noć, azbest ne će za to izgoriti, niti ima kakve pogibelji, da plin provali kroz koju škulju⁴⁴, ne izgorivši.

— Za spavanje biraj sobu, koju te volja, a inače je ciela kuća kao tvoja. Što duže ostaneš, to ćeš mi biti miliji gost, a to dosadniji, što se budeš u kući smatrao tugjincem, ili pače gostom. Ponašaj se, zapoviedaj, kao da si pod očevim krovom. Ako ti mogu dati naputaka, ili savjeta u tvojem poslu, u koliko ja bolje poznajem odnošaje u Americi, jer sam tu već toliko godina, koliko ti dana, pitaj i evo me. Hoćeš li se zabavljati naukom, u mojoj pisarni naći ćeš biblijoteku, jer sam dovukao iz staroga kraja dosta toga. Volja li te prošaliti se, šalićemo se.

Tako meni dr. Lauš, a dosta mu je pogledati u lice, pa je suvišno, da te nudi i osokoljuje riećima, jer ti već samo njegovo značajno lice kaže, kakvom si čovjeku

došao. Pravi tip bosanskog hrvatine, kojemu je visoka nauka izgladila junačke crte tipova rojenog zavičaja.

Pogjoh u pisarnu i stadoh prekopavati po ormarima biblijoteke. Ima tu vrlo liepih stvari, ne samo iz bogoslovnog područja, nego i iz filosofskog, te i iz historičkog. Dr. Lauš, dok je učio u Augustineumu, veći dio svojih novaca potrošio je po bečkim antikvarijatima, te nakupovao baš vrlo zanimivih djela. Nije mi bilo moguće sve pretražiti, jer je mnogo knjiga zakopano po sanducima, a tu je težak posao. On znade, gdje je što, pa kad mu treba, lako nagje.

Osim krasnih filosofskih djela, koja me zadržaše u njegovoj pisarni dobar dio vremena što sam bio u Alleghenu, a to je, u dva navrata, čitav mjesec dana, nagjoh kod njega jednu vrlo zanimivu stvar, a to je korespondencija fra Grge Martića⁴⁵. U njoj ima pisama od bana Jelačića, Strossmayera, svih uglednijih političkih i književnih ličnosti od godine četrdeset i osme amo, pa i od bosanskih paša i valija⁴⁶. Poznato je, da je fra Grga igrao vrlo važnu političku ulogu u historiji Bosne svojega veka. Dok je dr. Lauš bio kod starca pjesnika u Kreševu, ovaj ga je zavolio, te bojeći se da mu ovi važni dokumenti ne propanu, ako bi ga snašla nenadana sudbina, povjerio ih je dru. Laušu, znajući, da će ih on čuvati ko oko u glavi. Fra Grgo je mrtav, a dr. Lauš će čuvati amanet⁴⁷ njemu povjeren.

Kuća dra. Lauša otvorena je svakomu i uviek. Ne progje dana da nema gostova. Pošto je u Pittsburghu biskupija, hrvatski, slovački, slovenski i češki župnici, mjesto da igju u gostonu, dogju k njemu. Imadu i Česi svoga župnika u Pittsburghu, ljubezna čovjeka, nu i on je sam često kod dra. Lauša, pa nije čudo, da i ostali vole doći k njemu. Osim gostoljubivosti, oni kod njega nagju i šale, kakve drugdje ne bi mogli naći. U tom pogledu je dr. Lauš neiscrpiv i neumoran. Najzanimivije ga je slušati, kad priповieda anekdote, o našim muslimanima, hodžama⁴⁸ i hadžijama⁴⁹. Usled toga prozvaše ga hodžom, pa i ne kažu : idemo k dru. Laušu, nego, idemo k hodži. Naši vogje, koji su iz početka dočekali dosta neprijazno novoga župnika, pače i neprijateljski, malo po malo se stadoše približavati, pa sada dolaze češće k njemu. Jedini, koji ne će da dolazi, to je Mužina.

— Kako ćeš, da dolazim k njemu, kad puca iz revolvera! To je hajduk, a ne župnik!

Mužina nikako ne može da zaboravi onog dana, kad je sa drugovima skakao kroz prozor; inače zadnjih dana prije moga odlaska stao se je približavati, te mislim, da će biti zaboravio na revolver. A opet sa Mužinom, sa faktotumom, mora se dolaziti u dodir.

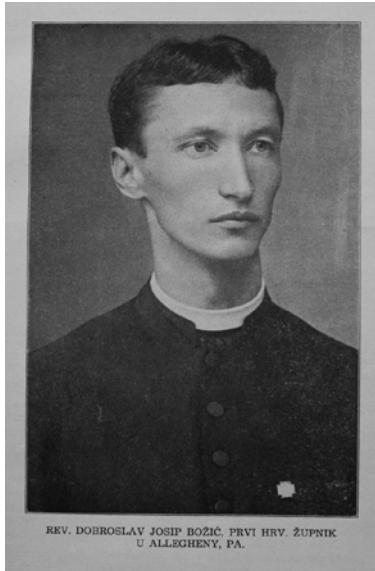

PRVA HRVATSKA KAT. CRKVA U U. S. A. ALLEGHENY, PA.

Prva hrvatska crkva u Pittsburghu bila je obična zgrada s prigrađenim zvonikom. Po gradnji crkve Sv. Nikole dio župljana htio ju je, prema navodima Ante Tresića Pavičića, pretvoriti u prostor za zabavu, opijanje i kartanje. Tome se oštro protivio župnik Ljudevit Lauš. Neželjene goste bivše crkve, na čelu sa Zdravkom Mužinom župnik je morao tjerati i hicima iz pištolja. To je bila samo jedna slika iz mnoštva napetih pri-zora između hrvatskih župnika u Americi i njihovih župljana. (izvor slike: <http://stnicholasns.org/>)

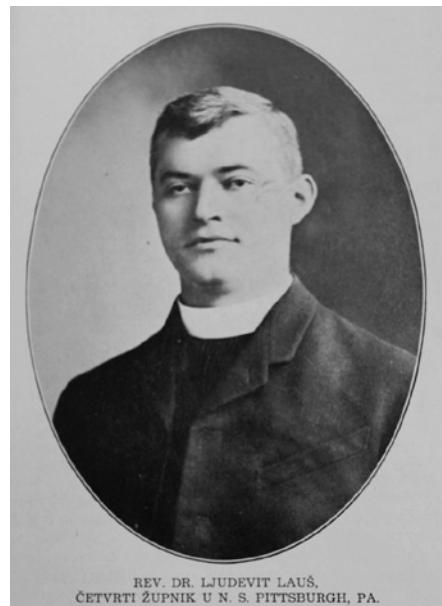

Prva crkva namjenski izgrađena za potrebe hrvatske zajednice bila je ona sv. Nikole na ulici Ohio u Pittsburghu, posvećena 1901. Masivna neoromanička građevina izgrađena je po projektu Pittsburghškog arhitekta Frederick C. Sauera. Pri crkvi su nekada djelovali škola i samostan. Crkva se vrlo rano našla na putu prometnog razvoja grada. Tako je 1921., zbog širenja ulice, "pomaknuta" nekoliko metara uz brije na kojeg se naslanja. 2001. grad Pittsburgh dao je crkvi status povijesnog spomenika. Usprkos tome, zbog novog proširenja ceste, i uz odobrenje mjesnog biskupa, u siječnju 2013. crkva je srušena. Tako se pokazalo točnim upozorenje Ante Tresića Pavičića kako crkve koje podižu hrvatski iseljenici neće moći biti trajna obilježja njihova identiteta, već će pripasti mjesnim biskupima koji će s njima raditi što im je volja. (izvor slike: <http://stnicholasns.org/>)

U Sjedinjene Države obično su slani tzv. problematični svećenici, klerici koji su na ovaj ili onaj način došli u sukob s državom ili crkvenom hijerarhijom. To je bio slučaj i s Josipom Dobroslavom Božićem, utemeljiteljem hrvatske župe sv. Nikole u Pittsburghu. Kao i mnogi katolički svećenici među američkim Hrvatima i Božić je vukao podrijetlo iz Bosne i Hercegovine (Fotočani kod Odžaka). Vatreno se zalaže za agrarnu reformu u Bosni i Hercegovini u korist bijednog seljaštva zbog čega se sukobljava s crkvenom hijerarhijom i austrougarskim vlastima. Duboko razočaran želi otići za misionara u Kinu, no u tome ga sprečava intervencija franjevačkog provincijala koji je tvrdio kao je Božić "u stanju i Kinu pobuniti." Po smrti brat franjevac ga je opjevalo kao: "Na poljani rodoljuba div, I vranama crnim soko siv." (izvor slike: <http://stnicholasns.org/>)

Još jedan problematični svećenik koji je završio u Sjedinjenim Državama bio je jedna od glavnih osobnosti Tresićeve knjige dr. Ljudevit Lauš. Izuzetno obrazovan (doktorirao je u Beču) bio je profesor bibličar na franjevačkoj bogosloviji u Livnu. Tu se usudio kritizirati prijevod Novog zavjeta sarajevskog nadbiskupa Josipa Stadlera. Potonji ga je optužio za sklonost "protestantizmu" pa je bio smijenjen sa svog nastavnog položaja. Fra Grga Martić mu je povjerio svoju korespondenciju. Ovu je Lauš ponio sa sobom u Sjedinjene Države pa ju je Ante Tresić Pavičić mogao proučavati boraveći kod Lauša na stanu. Što se dogodilo s Lauševom ostavštinom i pismima upućenima fra Grgi Martiću nije poznato. Provincijal Bosne Srebrenje 1899. optužuje Lauša da je "predvodnik svih nereda među onima koje treba sekularizirati (prevesti iz redovničkog statusa u "svjetovnog" svećenika op. M.K.)". No izgleda da je postojao još jedan razlog Lauševa odlaska u Ameriku. Ovaj je navodno postao otac djeteta u Varcar Vakufu. (izvor slike: <http://stnicholasns.org/>)

REV. DR. LJUDEVIT LAUŠ,
ČETVRTI ŽUPNIK U N. S. PITTSBURGH, PA.

REV. F. GLOJNARIĆ.
DRUGI HRV. ŽUPNIK U AMERICI, ALLEGHENY, PA.

Franjo Glojnarić je bio župnik crkve sv. Nikole na ulici Ohio (Troy Hill) od 1898. do 1900. 1900. podigao je novi crkvu sv. Nikole na brdu Bennet (danasa Millvale) koja je kasnije postala poznata po freskama Maksimilijana Vanke. Dvije hrvatske crkve sv. Nikole u Pittsburghu često se mijesaju. (izvor slike: <http://stnicholasns.org/>)

Bilješke

1. Veriga, prsten od kojega se sastoje lanac.
2. Odjel za prtljagu.
3. Naziv za spavaće vagone američke željezničke kompanije Pullman Company. Istoznačnica za luksuzni željeznički prijevoz.
4. Doslovno „soba za goste“, u ovom slučaju soba za dnevni boravak.
5. Neseser, torbica za toaletni pribor.
6. Tubu.
7. Od stiniti, stisnuti se, otvrdnuti uslijed hladnoće.
8. Doručak.
9. Blagovaonica.
10. Umalo, gotovo.
11. Sirloin steak, govedi odrezak dobiven od mesa s leđa goveda. Bubrežnjak, pečenica.
12. Tenderloin steak, odrezak od goveđeg buta, file.
13. Sudari.
14. Samo, jedino.
15. Umanjenica od bukara, krčag, vrč.
16. Lančić.
17. Vodena lula, pušenje duhana koji prethodno prolazi kroz vodu.
18. Odjedanput.
19. Juraj Skrivanović (1861. – 1922.), novinar i poduzetnik. Izdavač i urednik glasila Hrvatske narodne zajednice „Napretka“ i „Zajedničara“. Imao i banku i turističku agenciju koji su propali tijekom gospodarske krize koja je Sjedinjene Države zahvatila 1908.
20. Josip Marohnić (1866. – 1921.), novinar i aktivist u hrvatskoj zajednici u sjevernoj Americi. Utemeljitelj Hrvatskog saveza, a potom glavni računovođa Hrvatske narodne zajednice. Osnovao je prvu hrvatsku knjižaru i tiskaru u SAD-u. Pokrenuo je humoristički tjednik „Brico“ kao i „Hrvatski glasnik – Croatian herald“.
21. Radi se vjerojatno o sinu prvog predsjednika Hrvatske narodne zajednice Ivana Ljubića koji je obnašao dužnost tajnika.
22. Petar Pavlinac (1871. – 1917.), jedan od utemeljitelja Hrvatske narodne zajednice i njezin predsjednik od 1900. – 1904. Imao je važnu ulogu i u utemeljenju hrvatske župe Sv. Nikole u Allegheny (Pittsburgh) kao i pjevačkog društva „Sloga“.
23. Stanu na kratko.
24. U ovom slučaju konobar, gestioničar.
25. Sir John Falstaff, lik iz Shakespearovih drama. Komični lik i neumjereni hvalisavac.
26. Zdravko V. Mužina, imao je glavnu ulogu u utemeljenju Hrvatske zajednice (kasnije Hrvatske narodne zajednice, Hrvatske bratske zajednice) 1894. Iste godine osnovao je i novine „Danicu“.
27. Onaj koji sve čini ili koji misli da sve može učiniti.
28. Zatvor, čorka, bajbuk.
29. Pokrovitelje.
30. Do kraja istisnuti, posve iscijediti.
31. Jazavci.
32. U Pittsburghu su postojale dvije hrvatske crkve posvećene sv. Nikoli. Jedna sagrađena 1894. i druga kojoj je kamen temeljac položen 1900. Kako se spominje njena lokacija na Ohio Streetu radi se o crkvi iz 1894.
33. Ljudevit Lauš (1868. – 1908.), svećenik i teolog. Rođen u Travniku. Završio bogosloviju u Pečuhu i Beču. Profesor na franjevačkoj gimnaziji u Gorici kod Livna, a potom župnik u Kreševu, Vrcaru i Irigu. Zbog kritike prijevoda Svetog pisma sarajevskog nadbiskupa Josipa Stadlera sukobio se s crkvenom hijerarhijom. Od 1902. djeluje u SAD-a, u Pennsilvaniji. Prvo je župnik u New Havenu, a potom (od 1904.) župnik je hrvatske župe sv. Nikole u Alleghenyu. Zbog narušena zdravlja 1908. prebačen je za župnika u Ambridge gdje ubrzo umire.
34. Augustineum ili Frintaneum, 1816. u Beču utemeljeno učilište za svjetovno, župno svećenstvo. Za razliku od drugih crkvenih učilišta ovo je bilo pod izravnim nadzorom vladara. Mjesto školovanja za buduće biskupe i ostale crkvene glavare.
35. Dobroslav Josip Božić (1860. – 1900.), svećenik i publicist. Kao franjevac, župnik u Bosni istaknuo se braneci prava seljaka zbog čega je završio u zatvoru. Zbog sukoba s vodstvom franjevačkog reda 1894. napušta Bosnu i odlazi u Sjedinjene Države. Tu je u Allegheny (Pittsburgh) iste godine osnovao prvu hrvatsku, katoličku župu sv. Nikole. U iseljeništvu je pokrenuo svoje vlastite novine „Novi svijet“, „Brico“ i „Glas istine“. Bio je suvlasnik „Danice“. Jedan od osnivača Hrvatske narodne zajednice.
36. Steelton, gradić u Pennsylvaniji u blizini Harrisburga, poznat po industriji čelika po kojoj je i dobio ime.
37. Bosiljko Paškal Bekavac (1870. – 1959.), prvočno franjevac i župnik u Bosni. 1900. izlazi iz franjevačkog reda i postaje „svjetovni“ svećenik. Iste godine odlazi u Sjedinjene Države. Podignuo je novu župnu crkvu sv. Nikole u Alleghenyu (Pittsburghu). Osim što se brinuo za Hrvate bio je svećenik i drugih katoličkih zajednica. Izrazito sumnjičav prema jugoslavenskoj ideji još od 1916. zalaže se za pravo hrvatskog naroda na samostalnu državu.
38. Dotadašnji, dosadašnji.
39. Milan Kovačević (1869. – 1931.), liječnik i publicist. 1900. – 1908. u Pittsburghu vodio bolnicu za oboljele od tuberkuloze. Tu je bio i predsjednik „Hrvatskog kršćanskog političkog kluba“ i urednik njegova lista „Hrvat“.
40. Homeacre-Lyndora, Pennsylvania, gradić u blizini Butlera utemeljen 1880.
41. Uzbunjena, pobunjena.
42. Connellsille, Pennsylvania. Krajem 19. i početkom 20. st., zbog velikih količina ugljena u okolini, doživio je veliki procvat. Tada je navodno bio grad s najviše dolarskih milijunaša obzirom na broj stanovnika.
43. Doslovno pijavica, vjerojatno se ovdje radi o nekoj vrsti usisnika ili pumpe.
44. Rupa manje veličine.
45. Fra Grgo Martić (1822. – 1905.), književnik, etnolog i javni djelatnik. Najveći dio života proveo kao župnik u Sarajevu. Pristaša Ilirskog preporoda. Jedna od najvažnijih osobnosti nacionalnog preporoda Hrvata u Bosni i Hercegovini.
46. Upravnik provincije, vilajeta u Osmanskom carstvu.

---

47. Naslijedje.

48. Hodža, vjerski sudac u Islamu.

49. Hadžija, hodočasnik, osoba koja je obavila jednu od obveza muslimana, a to je odlazak na hadž, hodočašće u Meku i Medinu.

VII.

Pozivi na konferencije. — Hrvatske novine. — Pripreme za konferencije. — Proučavanje naroda. — Slike iz hrvatskog života u Americi. — Njemačka banka s hrvatskim napisom. — Ganutljiv prizor. — Hrvatska Narodna Zajednica. — Nesreće u rudokopima i tvornicama. — Osjeguravajuća društva za unesrećene radnike. — Humanitarnost iz interesa. — Pravila Hrv. Nar. Zajednice i pravila odsieka. — Trvenja u Hrv. Nar. Zajednici. — Padanje članova. — Imetak. — Konvencija. Hrv. Nar. Zaj. — Cjepkanje odsieka. — Ceremonijal na sjednicama. — Taština. — Zadaća i rad konvencije. — Ogromni troškovi konvencije. — Ko može postati članom zajednice. — Gospojinski odsieci. — Manje zajednice. — Raskol Hrv. Nar. Zajednice.

Pogled na East Ohio Street u Pittsburghu početkom 20. st., ulicu u kojoj je svoje prvo sjedište imala Hrvatska bratska zajednica. To je bio dio grada u kojem su radili i živjeli brojni Hrvati. Danas je najvećim dijelom srušena. Na nekadašnje važne građevine danas podsjećaju tek murali na potpornim zidovima moderne prometnice koja je zamijenila staru ulicu.

Prvih dana pisah pisma na sve strane po Americi, da me obaviste, gdje bih mogao doći držati predavanja. U početku se ne bijahu javili nego samo Calumet¹ i Ely², oba mjesta na skrajnjem sjeveru, uz granicu Canade, na jezeru Superior³. Do malo mi javi i Sirovatka, da se u Chigagu ozbiljno radi, da me se tamo pozovu, a napokon dogjoše pozivi iz San Franciska, iz Crested Butte⁴ u Coloradu⁵ i iz St. Louisa⁶.

U blizini Pittsburgha Hrvati imadu tri župe, u Rankinu⁷, gdje je župnik dr. Matina⁸, u Alleghenyu i u Bennetu⁹, gdje je župnik Glojnarić¹⁰. U Alleghenu se je sastavio odbor od petnaest lica, da mi omogući držati dva predavanja, jedno književno, a jedno političko. Na čelu su odbora Pavlinac, Marohnić, Skrivanić itd. Odbor dugo vjeća, izdaje proglašenje na narod, tiska ulaznice, da ih dade unaprije prodati, a listovi Skrivanićev „Napredak"¹¹ i Glojnarićev „Glas Istine"¹² pretiskavaju proglašenje i pozivaju narod da me dogje čuti. „Narodni

List" iz New-Yorka, ne prestaje pisati o mom dolasku, i „Hrvatska Zastava"¹³ u Chicagu, koju uređuje prijatelj Sirovatka, trudi se, da pobudi u narodu zanimanje za me. Jedina „Sloboda"¹⁴, što je izdaje u Clevelandu pop Grčković¹⁵, drži se, u ime čistoće, neprijaznivo, premda ja nisam došao ni kao čisti, ni kao nečisti, nego kao Hrvat, da proučim i da poučim naš narod. Ako sam od ikoga očekivao, da će biti prama meni neprijazan, doista nisam od popa Grčkovića, a tim više, što sam mu i pismeno javio, da ne mislim voditi strančarske politike. Nu ta osamljena kajda¹⁶ držim, da neće pokvariti skladnoglasja i nadam se uspjehu.

Alleghenski vogje držaše sastanak u crkovnoj dvorani, da izaberu odbor, koji će se pobrinuti da moje konference budu što bolje posjećene. Odazvao se je prilčan broj, pače veći nego ih je kašnje na konferencama bilo. Predsjedao je vješto Pavlinac, nu vidjelo se je odmah, da tu ima mnogo govordžija, koji

sami do sebe drže mnogo, i koji ne osjećaju potrebe mojih konferenci. Glavna debata vodila se je o tome kolika će se ulaznina udariti. Neki predlagao talir, neki po, neki četvrt, a neki da se podiele mjesta, te da bude mjesta po talir, po po talira i po četvrt. Proti tome se je odvažno digao jedan socijalista, u ime demokratske jednakosti, i predložio da ulaznina bude po četvrt talira, da me i siromašniji uzmognu doći slušati. Dr. Lauš, koji je besplatno ponudio crkovnu dvoranu za konference, izjavlja, da je dvorana premalena, a putni troškovi preko okeana ogromni, pa ako se udari niska cijena, liepo da i dvorana bude puna, neće biti velikog prihoda. Napokon se diže dr. Pavelić, bivši narodni zastupnik, i predloži, da se za političku konferencu udari ulaznina od po dolara, da me svak uzmogne doći čuti, a za književnu, na koju će po svoj prilici doći samo inteligencija, da se udari pet dolara, pa će se tako proći bez sramote. Primljeno. Politička konferenca je uređena za nedjelju 22. siječnja, a književna za utorak 24. siječnja, obe u 8 i pol u večer. Ima dakle sedmicadana vremena da se razvije u narodu zanimanje za konference, i da se rasprodadu ulaznice.

Ja se u sve te rasprave nisam htio pačati, držeći, da mi se ne pristoji sudjelovati u tim osjetljivim stvarima, gdje se rad o novcu. Megjutim mi je dr. Matina telefonovao, da je on urekao konferencu u župnoj dvorani u Rankinu za subotu 21. u večer. Dakle u Rankinu će biti prva.

Dok dogje vrieme konferenca, ja ću megjutim proučavati narod, čime se bavi, kako žive, kakav ugled uživa, kako osjeća prama domovini, što misli novoj postojbini i d. A gdje ću ga bolje upoznati, nego kod župnika, gdje svaki dan narod dolazi, bilo radi ženidbe, bilo radi sprovoda, bilo da ga pozove k bolesniku, bilo na ispjovjest? I doista nigdje bolje prigode, što kod župnika, po saloonima, u radionicama i kod banka. Po saloonima i po radionicama vodiće me Mužina, kao i po cijelom Allegheny-u i Pittsburghu, gdje ga poznaje i staro i mlado i domaće i tugje, a i sam poznaje svaki kut, svaku osobu, od senatora, do pometića. Nu Mužina ne samo da poznaje vajnski lik grada, nego poznaje i nutrinu, poznaje politiku, običaje, vjerske osjećaje, obrt, trgovinu; a osobito dobro poznaje naš narod, jer je došao megju prvima, koji nešto vide, jer je bio urednikom prve novine „Danice“ i prvim osnivačem „Hrvatske Narodne Zajednice“, tumačem u sudbenim stvarima itd. Kad ne bude mogao Mužina, pratiće me Pavlinac, i Marohnić, a kad bude imao vremena dr. Lauš, da izigje, ići ću s njime. To su izvori iz kojih crpm podatke o našem narodu u Pittsburghu i Alegenu, u glavnom središtu Hrvata u Americi.

Najprije da prikazem jednu sličicu, koja govori više nego duga opisivanja. Jednog jutra sigloh u ured

Hrvatske Narodne Zajednice, da vidim, ima i za me pisama. Tu čeka nekoliko radnika s liečničkim svjedočbama te traže pomoć od Zajednice, u kojoj su članovi, ili hoće da uplate članarinu. Tu se desi i Pavlinac, pa me pozove, da mi pokaže malo grada, do Carnegie biblioteke. Izigjosmo, a za nama izigje i jedan radnik. Nije prestari, sudeći ga po licu ne može mu biti više od pedeset godina. Ali ga je rad slomio, uništio! Jedva se drži na nogama i podrhtava. Biće da je i whisky štogradoprino njegovom tjelesnom rasulu. Mi naprived, a on za nama. Pavlinac ugje u Njemačku Narodnu Banku, a ja za njim, radnik za mnom. Najprije mi upade u oči, što na glavnoj ulici Allegheny, na Ohio Streetu, nalazim njemačku banku, koja ima napis u tri jezika i to engleski, njemački i hrvatski. Mora da pravi dobre poslove sa Hrvatima, kad nam eto iskazuje čast, da stavlja i hrvatski napis! — pomislih u sebi. Za pare i Niemac je s nama uljudan!

Pavlinac izvadi mjenicu Hrvatske Narodne Zajednice, potpiše je, pa pita radnika, zna li pisati. Odgovara, da zna nešto, i drhtavom rukom potpiše na mjenici svoje ime. Kad je potpisao, kasir¹⁷ mu odbroji osam stotina dolara. To je bila otpusnina iz Hrvatske Narodne Zajednice, kolika se daje baštinicima članova poslije njihove smrti. Toliko dobivaju i oni, koji plativši redovito članarinu kroz stanoviti niz godina, mogu Iječničkom svjedočbom dokazati, da su posvema nesposobni za rad.

Ja promatrah lice onoga čovjeka. U očima su mu se kriesile suze, a istodobno mu je na licu podrhtavao neki ko pritajeni smieh radosti i zadovoljstva. Brojio je i piebrajao banknote od 20 dolara, prevrću ih s desna na lievo, a s lieva na desno. Napokon odieli jednu dvadesetaču i ponudi je Pavlincu. Moralo mu je biti teško odieliti se od nje, a opet je smatrao, da je Pavlinčeva zasluga, što je došao do tolikog blaga, te nije mogao odoliti srcu, da ne pokaže malo zahvalnosti. Pavlinac odbije, a on najprije gleda u čudu, pa propenta plačno : hvala, gospodine! To rekavši, zamota banknote u mahramu, turi mahramu u njedra, dobro se zakopča, opipa se dva tri puta po njedrima i izigje.

Ovaj radnik je otišao radostan, kao nikada u životu, opipavajući i stiskajući svoju svoticu u njedrima kao samu sreću. A što je dobio? Ništa drugo nego svoju prištednju, i možda manje, jer kad bi ljudi dobro promišljali, vidjeli bi, da osjeguravajući društva daju uviek manje, nego primaju, jer imaju ogromne troškove za činovničtvvo, za prostorije itd. Ali slab čovjek nema pouzdanja sam u se, ne razumije ekonomije, ne zna baratati svojom prištednjom, s toga mu je potrebno skrbničtvvo, potrebne su dobrotvorne udruge, udruge za megjusobno

pomaganje, osjeguravajuća društva. A opet ima i onih, koji obole, koje zadesi nesreća, pa je plemenito, da se ljudi udružuju za megjusobno pomaganje, jer što se dogodi danas meni, može sutra tebi; a i bez toga, pravo je da zdravi pomognе bolesnika.

Hoće li onomu radniku doteći ona svotica, da ga prehrani do groba? Malo mu, sudeć po vanjštini, ostaje puta do te luke, ali ima ljudi, koji odolievaju dugo u borbi sa smrću, pa ko znade, ne će li i njemu doći čas kada će morati mjesto, da se proti njoj bori, uteći se, kao toliki i toliki njezinoj zaštiti?

***

Kad smo se dotakli Hrvatske Narodne Zajednice, uzmimo prigodu da rečemo štogod o njoj. U domovini se imade nejasan pojam H. N. Zajednici, jer se općenito drži, da je to nekakvo političko društvo. Nu u tom društvu nema ništa političkoga, osim što, prima samo Hrvate za članove, drži ih nekako skupa, a kad su skupa i narodna sviest ostaje u njima budnija. Tom društvu svrha je čisto humanitarna te je ustrojeno za megjusobno pomaganje članova. Paragrafa tog društva ne će navoditi prije svega jer su predugi, onda jer su zamršeni, često nejasni i vrlo slabo stilizovani, a i jer se na svakoj konvenciji manje više mienaju, imadu protuslovija, te se razno tumače. Uslied toga vječna je polemika u hrvatskim novinama u Americi. „Hrvatska Zastava” polemizuje sa „Narodnim Listom” i sa „Slobodom”; „Sloboda” sa „Zastavom” i s „Napretkom” i tako dalje.

Glavno je, da prikažem jezgru i svrhu društva. U Americi, kao što je poznato, dogagja se mnogo nesreća u rudokopima, u tvornicama i drugdje. Katkada pogine na jedan mah na stotine radnika, katkada manji broj, nu nema dana, da amerikanske novine ne javljaju kakvu nesreću. Još su mnogo češći slučajevi, gdje mahina otkine radniku ruku nogu, ili obe, ili dva tri prsta. Ja, koji sam prešao Ameriku unakrst, mogu svjedočiti, da sam našao više invalida, nego ih je možda bilo poslije strašnog rata za oslobođenje od g. 1861. do 1864. Nikakav rat ne može urodit tolikim amputacijama, ni tolikim katastrofama, kao američki rudnici i mahine. Uslied toga ostaje mnogo sirotčadi, a i mnogo ljudi nesposobnih za rad. Američki poduzetnici, gavani, kapitaliste, videć, da uslied tih nesreća raste ciena radu, dogjoše i sami, ne iz humanitarnog čuvstva, nego iz proračunanosti, do namisli, da ustroje osjeguravajuća društva za radnike. Neka kapitalistička i rudnička društva, ustrojše sama takove institucije za osjeguravanje radnika proti nesreći, pa im jednostavno odbiju u tu svrhu neki postotak od plaće; a drugi, koji hoće da izgledaju još veleđušniji,

naprosto sniziše nadnicu, i od toga sniženja ustrojiše kapital, od kojega plaćaju svakom radniku toliko za izgubljenu ruku, toliko za nogu, toliko za oko, toliko baštinicima za glavu. Amerikanski kapitaliste ne stide se ni najmanje kazati, da ih u tome nije vodilo nikakvo čovjekoljubno čuvstvo, nego naprosto Spekulacija, jer znaju, da će radnik ragje doći raditi, gdje ne treba uplaćivati za osjeguranje, i gdje mu se jamči otšteta za svaku nesreću prama njezinoj veličini i važnosti. Cvjet humanitarnosti može se reći da u Americi nema tla. Tamo je to posve egzotična biljka.

Mnoge narodnosti počeše i same ustrajati takova društva, kad vidješe, da mnogi nesretnici padaju svojim zemljacima na teret; jer ona vrst narodne smjese, što se zove Amerikanac, nema smisla ni srca za milostinju. Prvi počeše Irci i Niemci, pak Talijani i Slaveni, među kojima Hrvati dogjoše zadnji na red. Kako već rekoh Mužina je bio prvi, koji je došao na ideju, da se ustroji zajednica, a našao je odmah toliko odaziva, da njega brzo istisnuše ne samo od uprave, nego i od rada za ustroj, jer su se turili naprije sposobniji.

Središte zajednice još je i danas u Alleghenyu, otkuda je ideja potekla. Odsieci su raštrkani po cijeloj Americi; pa tako rekuć, nema države u Sjedinjenim Državama, a ni važnijeg obrtnoga, trgovackoga i rudokopnoga središta, gdje H. N. Zajednica nema svojih odsieka. Zajednica imade svoja pravila, svoju upravu i nadzorni odbor, koji ima da pregledava račune, a opet svaki odsiek ima svoja pravila i svoj odbor. Pravila koja vežu odsieke sa Zajednicom točno su odregjena.

Ko hoće da pripada Zajednici, mora pripadati jednom odsieku. Prelaz iz jednoga odsieka u drugi, koji je često potrebit, jer radnici putuju za radom iz jednoga mjesta u drugo, dozvoljava se pod stanovitim uvjetima. Svaki odsiek dužan je obavješćivati zajednicu tim promjenama, kao i o svim ostalim promjenama, koje se u njemu dogadjaju, a naročito podnašati svake godine bilancu svojih računa i otplaćivati zajednici stanoviti postotak svojih prihoda. Odsiek je dužan javiti istup i pristup svakoga člana, a u slučaju smrti mora poslati Zajednici svjedočbu, za koju su takogjer ustanovljeni uvjeti, koji moraju biti ispunjeni, da Zajednica isplati otštetu nastradalom članu, ili osmrtninu njegovim baštinicima.

Dokaže li odsiek liečničkom svjedočbom, da je jedan njegov član izgubio ruku, nogu, ili oko, Zajednica mu isplati 400 dolara. Dokaže li smrt, baštinici dobiju 800 dolara. U slučaju bolesti kojega člana, za njega valja da se brine odsiek, a ne Zajednica, te mu plaća pet dolara na tjedan.

Svaki član dužan je plaćati svoju članarinu u svojem odsieku, to kao pristojbu za odsiek i za Zajednicu. Prestane li plaćati kroz neko doba, prestaje biti i članom, a gubi prava na odštetu, osim u nekim rietkim slučajevima predvigjenim u paragrafima. Svaki član plaća svega skupa oko 14 dolara članarine na godinu. Od toga se odbije i nekoliko centi za tako zvani narodni fond, koji bi morao služiti u političko svrhe u Americi i u domovini. Od tih 14 dolara jedna trećina od prilike ide odsieku, a dvie trećine zajednici.

Na čelu zajednice stoji glavni odbor, sa predsjednikom, tajnikom, blagajnikom, računovogjom i nekoliko drugih odbornika. Za ovu godinu je predsjednik g. Ivan Ljubić¹⁸, trgovac u Wheelingu, u West Virginiji, tajnik je njegov sin, blagajnik Janković¹⁹, bankir u Chicagu, računovogja Marohnić, urednik društvenog organa „Zajedničara”, Skrivanić. Predsjednik nadzornog odbora je Frank Zotti, bankir u New- Yorku i Pittsburghu. Izmegju glavnog i nadzornog odbora vječno je trvenje. Jedan odbor predbacuje drugomu neurednosti, iskrivljivanje paragrafa itd. Osobito žestoki i napeti su odnošaji izmegju blagajnika Jankovića i Zottia. Zotti ne odobrava neke račune, Janković, koji ima u ruci kasu, ne će da plaća neke troškove nadzornog odbora. Poslie moga odlaska došlo je do preloma izmegju Zottia i Jankovića. Jedan drugoga gone nemilosrdno po sudovima, i daju zatvarati od oblasti, jer u Americi postoji baš ludi zakon, da jedan može dati zatvoriti drugoga samom tužbom, prije nego mu je sudbeno dokazao krivnju. Odgovoran je do duše za otštetu, ako se optuženik pronagje pravednim, ali često ne može utjerati otštetu. Ko hoće da se izbavi preventivnog zatvora, mora položiti visoku kauciju²⁰.

Zotti viče na tajnika Ljubića, da ne vodi u redu zapisnike sjednica, da ispušta i promjenjuje po volji. Na Zottia viču, da prekoračuje granice svoga djelokruga i da se pača u stvari, koje ne spadaju na nadzorni odbor, te da hoće da diktatorski zavlada cijelom zajednicom. Protiva oba odbora bune se pak odsieci u Chicagu, vodeći polemiku kroz „Hrvatsku Zastavu” i prieteći raskolom. Duh raskola se širi i po drugim državama, i to s razloga, što prije svega, nisu zadovoljni sa odborom u Alleghenyu, kojemu spočitavaju najveću samovolju. Onda je i ekonomski razlog po sredi. U Pensilvaniji, gdje je najveći broj odsieka, ali i gdje članovi najviše stradaju po tvornicama, i najviše umiru. Zajednica isplaćuje nerazmjerne mnogo odšteta nastradalima, od čega trpe članovi ostalih država, gdje se manje strada. Uslijed svih tih trvenja broj zajedničara naglo pada. Početkom siečnja g. 1904. brojila je H. N. Z- 16.456 članova. Prvoga siečnja ove godine 14.451. Bračnih članova, to jest muž i žena skupa, bilo je prvog siečnja g.

1904. ravno 8360, a početkom g. 1905. samo 6939. Kroz godinu 1904. izgubila je dakle Zajednica 2005 članova, te 1421 bračnog druga.

Prvog siečnja 1904. gotovina Zajednice bila je 28.348 dolara i 27 centi. Primitak njezin od odsieka i kamata iznosio je 214.766 dolara i 33 centa. Isto godine je izdala za unesrećene i umrle, te za troškove uprave 204.817 dolara i 91 cent. Po tome ostalo je u blagajni 1. siečnja 1905. dolara 38.296 i 69 centi. Dakle i ako je broj članova znatno pao ipak je blagajna porasla za 10 tisuća dolara, a to s razloga, što je Zajednica morala platiti manje otšteta, pošto neki članovi, uslijed istupa izgubiše pravo na odštetu. Za umrle članove i bračne drugove isplatila je Zajednica za god. 1904. okruglu svotu od 155.789 dolara 76 centi; za osakačene i bolesne članove 19.999 dolara i 99 centi. Za osmu konvenciju Zajednice u St. Louisu potrošeno je do 20.000 dolara.

Kad smo pri konvenciji treba štograd o toj ustanovi reći. Konvencija se sastaje svake druge godine, u mjestu, koje prijašnja odluči. Na konvenciju imadu pravo doći svi odbornici Zajednice, i delegati svih odsieka u Sjedinjenim Državama. Svaki odsiek imade pravo poslati jednoga, ili više delegata, prama broju svojih članova. Ako odsiek nema dovoljan broj članova, ima pravo združiti se s kojim drugim odsiekom i poslati zajedničkoga delegata. Na žalost odsieci niču, kao gljive, te ih u jednom te istom gradu imade po nekoliko. U Allegheniyu i Pittsburghu ima ih tridesetak. Ako se u jednomu odsieku članovi posvade, nastane odmah secesija. Pet šest članova se odciepe i sastave novi odsiek. U tome često i taština igra svoju ulogu, jer nigdje na svetu nema takve manje predsiedanja, kao u Americi. Jednostavnim našim ljudima imponuje ceremonijal sjednica, pozajmljen dobrim dielom od masonske društava, pa im godi, kada mogu sjediti na višoj stolici kada svaki član, koji ugje, mora se najprije harlekinski nakloniti predsjedniku, a onda potpredsjedniku, koji sjedi prema njemu. U nekim odsiecima predsjednik, potpredsjednik i odbornici, imadu nekake oznake zlatnih i žutih boja, poput popovskih stola²¹, a svaki član ima u zapučku društveni znak. Pri svečanostima, pri sprovodima itd. svaki član nosi nekaku šarenu vrpcu sa zlatnim kitama i često mističnim znakovima. Pred predsjednikom i pred potpredsjednikom, za svake sjednice, stoji na stolu amerikanska trobojnica, koja je slučajno istih boja i rasporegjaja, kao i naša, pa svaki član, koji ugje mora dotaknut zastavu i poljubiti u rame onoga člana, koji ga uvagja. A ima tu i trokratnog kucanja na vratima, itd., u kratko ceremonijal dobrim dielom pozajmljen od slobodnih zidara, što na jednostavne duše naših radnika čini velik dojam, te nije čudo, što hlepe za predsiedanjem.

Povratimo se sa ove digresije na konvenciju. Konvencija ima da prosudi rad obaju odbora i da im podieli apsolutorij²², te da bira nove odbore upravni i nadzorni, i napose predsjednike. Ona ima pravo da mjenja, nadopunjuje i stvara nova pravila. Uslijed toga događja se često, da se jedan paragraf kosi sa drugim, jer promjenivši jedan paragraf, zaboravilo se je promjeniti koji drugi s kojim je onaj promjenjeni bio u odnošaju. Otuda prepirke, svagje i ljute već spomenute polemike po novinama.

Kako već spomenuh, te konvencije stoje ogromne svote. Ona u St. Louisu stojala je 20.000 dolara, dakle 100.000 kruna, četiri pet puta više, nego jedno zasiedanje dalmatinskog sabora; pače, ako se ne varam, malne koliko jednogodišnje zasiedanje hrvatskoga. Da je bar od tih konvencija prave koristi, ali se gubi vrieme i novac u praznim debatama. Svaki hoće da govori, a dogje ih svakakih, bez ikakve naobrazbe. Čuo sam pripoviedati vrlo komičnih anekdota o tim konvencijama. Ona u St. Louisu vjećala je n. pr. jedanput puna dva sata, hoće li članovi ići na objed, ili će nastaviti sjednicu. Megjutim kaže se, da je salooner, u čijoj se je blizini držala konvencija, utržio za razna pića od naših delegata preko 6000 dolara! Nije čudo dakle, kad rakija stane besjediti, da dogje do galame. Osobito je buran prizor izbora, jer uvek ima mnogo kandidata. Nije šala biti predsjednikom čitave zajednice! Pennsilvanski delegati obično nadglasaju druge, jer Pennsilvanijska ima najviše odsieka, a ti se opeta pobrinu, da konvencija bude u kojem gradu Pennsilvanije, ili gdjegod u blizini, kako će njima biti lakše doći nego drugima. I radi toga ostale države priete otcepljenjem. Do sada su predsjednici bili birani malne uvek iz Alleghenyja. Pavlinac je bio više puta biran, a poslije njega Marohnić, koji je sada računovogja. Na konvenciji g. 1906. u New - Yorku biran je za predsjednika Zajednice Frano Zotti.

Članom zajednice može postati svaki Hrvat, koji nije prešao četrdeset i četvrtu godinu i koji je liečnički pronagjen zdrav. Isti uvjeti mislim da se zahtievaju i za bračne drugove i za ženske uopće. Ženske mogu ustrojiti posebne odsieke, koji pripadaju takogjer Zajednici. Takovih ima po svim brojnijim kolonijama u Americi.

Osim odsieka, koji pripadaju Hrv. Nar. Zajednici, ima u Sjedinjenim Državama i drugih društava za međusobno pomaganje. U Bennetu župnik Glojnarić, ne slažuć se za zajedničarima u Alleghenyu, ustrojio je posebnu zajednicu, koja nije našla odaziva, osim u najблиžoj okolici. Teško bi bilo i nabrojiti sva takova društva, koja ne pripadaju H. N. Z. Svi oni naši ljudi, koji ne će da budu Hrvati, već Slovinci, Austrijanci, Dalmatinci, Primorci i što ti ja znam, kako se sve još

ne zovu, ti se nastojaše udružiti, ali podnipošto neće da ugju u H. N. Zajednicu. Tako u Chicagu imade društvo Maximiljan, sastavljeno većinom od Vrboljana na otoku Hvaru. Ta je općina istom pred nekoliko godina pala u hrvatske ruke, a oni otigoše u Ameriku, dok je još vladala autonomaština²³ pokojnog don Luke Lučića²⁴. U San Francisku i Slovinci i Austrijanci imadu svoja posebna i vrlo brojna, cvatna društva, sa liepim imetkom, nu za hrvatstvo neće da znadu ni jedni, ni drugi. Takih društava imade i drugdje osobito po Kaliforniji i u južnim državama, gdje je naša seoba prije počela. Sva ta društva ipak u nutrini govore samo hrvatski. Većina tih austrijanaca i slovinaca potiče iz Konavala i iz ostale dubrovačkeokolice, a onda sa otoka, naročito s Brača, te iz Istre, i za čudo, iz hrvatskog primorja. Njihova mržnja proti Hrvatima je upravo biesna i tvrdokorna, tako da se ne žacaju ni tvornih napadaja. Austrijanci u San Francisku ustrojše i vojničko društvo, te imadu uniforme austrijskih vojnika, bez obzira na to, što većinu sastavljuju vojni bjegunci. Jedino što mi je čudno to je, da republika dozvoljava u svojem krilu tako ropske i zalupane²⁵ lakrdije. Nu o austrijancima slovincima na drugome mjestu, a sada se povratimo još malko na H. N. Zajednicu. Već spomenuh, da se jedinstvo Zajednice koleba, a mogao bih reći, da je i posve rasklimano. Već izigjoše iz Zajednice mnogi odsieci države Illinois, naročito u gradu Chicagu, gdje ima veći broj naše

inteligencije, te ne podnose rado samovolju Alleghenaca. Čikažani predbacuju Alleghenjanima nesposobnost u upravi, pretjerane troškove u mnogim stvarima, koje nisu bile potrebne. Tako n. pr. im spočitavaju, da su za same diplome, koje se daju članovima potrošili 12.000 dolara. Diploma je doduše liepa, naslikana je od Bukovca, ali i svota je ogromna. Spočitavaju im prevelike troškove za raspačavanje

„Zajedničara“ i za mnogo drugih stvari, te nepotizam i klikarstvo²⁶ u biranju činovnika.

Kad sam po drugi put bio u Alleghenyu, to jest na povratku u Evropu, zamoliše me, da im napišem jedan članak u prilog Zajednici, da otklonim, ako je moguće raspanuće. Ja to učinih, premda nisam imao baš osobitih razloga, da budem zahvalan Alleghenskim vogjama, jer sam bio uvjeren, da će raspanuće biti štetno, jer preuranjeno. Članak je izšao najprije u Skrivanićevom „Napretku“, pa u „Zajedničaru“.

Bilješke

1. Calumet, danas mjesačce u državi Michigen ali krajem 19. i početkom 20. st. najveće središte za iskapanje bakrene rudače i njezinu preradu.
2. Ely, Minnesota, danas gradić ali krajem 19. i početkom 20. st. važno središte iskapanja željezne rude.
3. Lake Superior, najveće sjevernoameričko jezero i ujedno površinom najveće slatkovodno jezero na svijetu.
4. Crested Butte, Colorado, nekada važno rudarsko središte danas skijaški centar.
5. Colorado, planinska savezna država na jugozapadu Sjedinjenih Država. Velika nalazišta srebra tu su privukla brojne koloniste.
6. St. Louis, velika luka i industrijski centar ne rijeci Missouri. U doba posjeta Tresića – Pavičića bio je četvrti po veličini grad Sjedinjenih Država.
7. Rankin, Pennsylvania, početkom 20. st. važno središte proizvodnje čelika i žice.
8. Mato Matina, svećenik zagrebačke nadbiskupije i tajnik nadbiskupa Posilovića. Zbog političkih progona odlazi u Ameriku. Utemeljitelj i od 1902. do 1904. župnik hrvatske župe sv. Marije u Rankinu. Tada odlazi u Chicago gdje 1905. već umire.
9. Brdo u Pittsburghu.
10. Franjo Glojnarić, župnik u Pittsburghu. Izgradio crkvu na Bennetu.
11. List je počeo izlaziti 1891. u Hobokenu. U trenutku izlaženja bio je jedini list na hrvatskom jeziku u sjevernoj Americi.
12. "GLAS ISTINE", (The Voice of Truth) izlazio u Bennetu (Pittsburghu), Pennsylvania, 1901 - ?.
13. „Hrvatska zastava“ izlazi pod uredništvom Hinka Sirovatke u Chicagu od 1904. do 1917. Prvo tjednik, a od 1914. dnevni list. 1917. spaja se s „Hrvatskim svjetom“ i „Slovenskim svjetom“ u „Jugoslavenski svijet“.
14. „Sloboda“, list koji je pokrenuo iseljenik Niko Polić. Kasnije je uređivanje lista preuzeo don Niko Gršković.
15. Zapravo don Niko Gršković (1863. – 1949.), svećenik, novinar, političar. U domovini istaknuti član Stranke prava. 1901. iz političkih razloga iseljava se u Sjedinjene Države. Kratko vrijeme predsjednik Hrvatske narodne zajednice. Prvi urednik lista Hrvatske narodne zajednice „Zajedničar“. Vlasnik i urednik „Chicago – Slobode“, „Hrvatske slobode“, „Hrvatskog svijeta“, „Jugoslavenskog svijeta“ i „Svijeta“. 1912. osniva „Hrvatski savez“. Od 1915. član „Jugoslavenskog odbora“. Od 1918. vodi „Jugoslavensku kancelariju“ u Washingtonu.
16. Nota.
17. Blagajnik.
18. Ivan Ljubić (1854. – 1923.), prvi predsjednik Hrvatske narodne zajednice. Predsjednik od 1894. – 1906.
19. Andrija Janković (1866. - ?), poduzetnik i javni djelatnik. 1891. u Chicagu osnovao „Strossmayer club“, a 1895. „Prvu hrvatsku banku“. Blagajnik Hrvatske narodne zajednice gdje je kasnije bio optužen za pronevjjeru.
20. Jamstvo u gotovu novcu.
21. Vrsta duge haljine.
22. Razrješnica, otpusnica.
23. Pristajanje uz politiku autonomije Dalmacije naspram zahtjeva za njezinim priključenjem Hrvatskoj za austrijske uprave Dalmacijom.
24. Luka Lučić (1822. -), krajem 19. st. župnik u rodnoj Vrboskoj na otoku Hvaru. Imao je i znatan utjecaj na lokalnu politiku.
25. Zaostale, zatucane.
26. Od klika, neformalna skupina koja teži nečasnom dobitku.

VIII.

Broj Hrvata u Sjedinjenim Državama. — H. N. Zajednica korisna je za uzdržanje hrvatske svosti. — Imetak Hrv. N. Zajednice prama zajednicama ostalih narodnosti. — Slike iz života Hrvata. — Pokop Hrvata. — Zlatni poslovi pokopnih poduzetnika. — Baštine iza umrlih radnika. — Kako teško baštinici dolaze do baštine. — Austrijski konsulati i njihovi troškovnici. — Lakovjernost i presude našega naroda u Americi. — Bajka o Rudolfu, Maksimilijanu i Orthu. — Bezdušne varalice. — Amerikanska državna i privatna policija. — Agencija Pinkerton. — Najbolji kesedžije na svetu. — Radnik koji mašta o oslobođenju Hrvatske. — Cifut priestolonaslednik. — Prpošnost i jogunluk našeg čovjeka kad steče nešto novca. — Koliko iznose dnevnice naših radnika. — Kojima se poslovima bave naši ljudi. — Koliko prosti radnik može prišediti na godinu, ako je štediša. — Lakoumni povratak u domovinu. — Jeftinoća mesa, kruha i piva. — Prekomjerna sloboda. — Radnik gizdelin. — Pozlaćivanje zubi. — Flirt američkih djevojaka. — Brijanje brkova. — Strah od zastupnika naroda. — Čudak koji suši bankonote. — Amortizacija crkvnog duga. — Samozvani pop.

Broj Članova H. N. Zajednice po zadnjima podatcima svega skupa ne iznosi nego oko 20.000. To je vrlo malo, ako se uzme u obzir ogroman broj Hrvata u Sjedinjenim Državama. Koliko je u njima za pravo Hrvata? Na to točno, a ni približno sa stalnošću neda se odgovoriti. Neki tvrde, da ih nema više od 200.000 tisuća, drugi hoće, da ih ima preko pol milijuna. Točne statistike ne vodi niko, pa ni statistički ured Sjedinjenih Država. Računa se, da ih dogje godimice preko 60.000 tisuća, nu ne zna se točno, koliko ih se vraća. Ja, koji sam prešao unakrst sve države od Atlantika do Pacifika, mogu kazati, da ih nagjoh svuda, i to ne samo u glavnim središtima obrta i rudokopstva, nego baš po svuda. Nebrojeno puta sam čuo i na najmanjim željezničkim postajama govoriti hrvatski, a često sam i u samome vagonu čuo govoriti svoj materinski jezik. Mislim dakle, da ne će pretjerati, ako kažem, da u Sjedinjenim Državama ima preko 400.000 Hrvata. Od tih ni dvadeseti dio nije upisan u Hrvatsku Narodnu Zajednicu, znak, da se ne vodi dovoljna agitacija i da se ljudima ne tumači dovoljno i jasno korist, koju bi imali kao članovi. Premda sam uvjeren, da za pedeset godina ne će biti ni traga hrvatskoj narodnosti u Americi, ko ni ikojoj drugoj, koje broje na milijune, ipak držim, da H. N. Zajednica, makar i neizravno koristi hrvatskoj narodnoj svosti. U svakom udruživanju širi se naobrazba, a i politički pojmovi, pa se mnogi naši povrate u domovinu bolji i svjesniji Hrvati, nego su otišli, a donesu sa sobom i nešto otvorenosti duha, iskustva i slobodoumlja, često i iskvarenosti.

Na toliki broj članova, i uvezši u obzir, da Zajednica već postoji petnaest godina, njezin je fond razmjerno vrlo malen. Istina je, da mnogo članova strada, da ih mnogo umire, uslijed naporna rada, koji im nemilosrdno ispija životne sile, pa su izdaci Zajednice uslijed toga i veliki; nu sa malo racionalnijim upravljanjem i štednjom moglo se je danas imati najmanje 100.000 dolara u društvenoj blagajni.

Zajednice svih ostalih narodnosti stoje mnogo bolje i po broju članova i po društvenom imetku. Česi i Poljaci imaju mnogo cvatućih društava za megusobnu pripomoć, pače i sami Slovaci su daleko pred nama.

Biće još valjda prigode, da rečem koju o H. N. Zajednici, a sada pregjimo dalje, na proučavanje života naših ljudi u Americi. Nabaciću tu i tamo po koju sličicu, koja će možda više kazati, nego teoretsko raspredanje.

***

U pisarni sam župnika dra. Lauša. On je umoran zakimao na divanu, jer je noćas morao preporučivati dušu nekom bolesniku, a ja čitam Flavii Josephi „Antiquitatum Judaicarum etc”¹. U sobu ugje onizak čovjek, liepo odjeven, nu surovih crta. Ne reče ni rieči pozdrava, ne skinu šešira, već pita gdje je župnik.

— Eto ga tu, spava, umoran je.

— Probudite ga.

On se i sam probudi, protare oči, omjeri došljaka, prepoznaje ga. Dao mu je valjda i prije brige.

— Šta želite?

— Umro je X. Y. U dva sata po podne biće mu sprovod. Došao sam po vas, da ga dogjete sprovoditi.

— Je li bio član crkvene općine? Je li plaćao klupu?

— Nije.

— Je li polazio crkvu?

— Nije.

— A kakav sprovod mu želite napraviti?

— Želim da ga blagoslovite u crkvi i na groblju, i da zvone sva zvona.

— Dakle sprovod prve klase. To stoji petnaest dolara.
 — Ja to neću platiti.

— A da ko će? Je li bio član H. N. Zajednice? Ima li baštinika? Komu je ostavio osmrtninu, što ga pripada?

— Bio je član, a ja sam njegov baštinik.
 — Pa zašto onda nećeš platiti?

— Ta mi vas i onako plaćamo! Vaša je dužnost da ga sprovedete.

— Čovječe, meni se neće prepirke. Ako ćeš da ga blagoslovim samo u crkvi i da zvoni jedno zvono, platićeš samo sedam dolara.

— Ja neću platiti ništa, a vi ćete ga sprovesti i do groblja i zvoniće sva zvona.

— Ni tebe, ni njega nije bilo nikada u crkvi, niti je crkva ikada od vas imala centa koristi, a ti imaš obraz takо sa mnom govoriti?

— Pa šta vi mislite? Narod vas plaća, a pop je tu, da vrši svoje dužnosti. Nismo mi u starom kraju, gdje vlada brani popa, jer ga i plaća. Ovdje vlada nema s popom ništa posla, a on je sluga naroda, koji ga hrani. Ako ga nećete vi pokopati, a ja ću k slovačkom, k češkom popu, on će ga već pokopati.

— Hajde, otiji komu te volja. Platićeš dvostruko.

— Pa neka. Volim platiti njega dvostruko, nego vas, kojega i onako narod plaća!

— Sretan ti put!

— Ali ja hoću, da ga vi pokopate.

— Dodijao si! Nosi se, molim te! Ja se moram držati pravila, i ja neću za te plaćati zvona, jer nisam ja baštinio od pokojnika 800 dolara, nego ti.

— Dobro, vidjećemo! Vidjećemo! Kakav je to pop, koji neće da sprovagja mrtve, nego hoće za sve plaću! Boga ti tvoga popovskoga, pokazaću ti ja!

Ne ću nabrajati sve surovosti ovoga huncuta; a ne bih ni ove, da ne htjedoh iznieti jedan prizor, kakvi se često zbivaju. Kad je hodži njegovo bulaznenje dodijalo, on ga uhvati za rame, pa ga izgura na vrata, a ja sam bio spreman, da mu pomognem, ako bi ustrebalo, jer me je to ponašanje upravo zgadilo. Malo kašnje dogje njegov ortak, pa pita župnika, hoće li doći sprovoditi mrtvaca,

hoće li zvoniti sva zvona itd. Počme se i on cjenkati. Bio je kod irskoga župnika, ali ovaj traži doista dvostruko. Hrvatski su župnici uopće najgore plaćeni i imaju najmanje pristojbe za sprovod, krštenje, ženitbu itd. Dakle naši se ljudi ipak predomislili, pa hoće hrvatskog župnika, jer je jeftiniji, i na koncu obećaše platiti, a pošto župnik poznaje ptičice, zahtjeva da plate unaprije pristojbu. U ostalom on mora polagati svake negajelje vjernicima račun o prihodima crkovne općine, pa treba da su novci za zvona u blagajni.

Kad smo pri sprovodu, recimo koju i o tome, jer će se i tu vidjeti lahkoumnost i ekonomski nesmisao našega naroda.

Ako je umrli radnik ostavio iza sebe obitelj, pa bilo i neopskrbiljenu, ova će mu napraviti sprovod po amerikanskom običaju, to jest upropastiće se, samo da sprovod bude u redu. Ako je pokojnik bio član H. N. Zajednice, te njegove baštinike ide 800 dolara osmrtnine, razumije se po sebi, da mu se na sprovod mora potrošiti bar 200 dolara. Ako jo ostavio nešto imetka potroši se dakako i više. Ako je bio siromah, ako nije bio član zajednice, ako nije ništa ostavio, za toga sprovoda i nema. Iz milosrđa, ako je u blizini hrvatski župnik, blagoslovi ga, i otprati sam do groba — pošto ga valja negdje ukopati, država dozvoli negdje komadić prostora — ako pak u blizini nema hrvatskog župnika, onda mu nema ni potonjeg blagoslova.

Mrtvac je običaj, kod bogata i siromaha, napraviti pozlaćeni lies, koji sam stoji od 30 do 50 dolara. Voze ga na kolima, a i pratnja igje do ukopišta u kolima. Svaka kola plaćaju se od 6 do 8 dolara. Siromašniji plati jedno zvono, bogatiji sva. Sramota je, ako za liesom ne udara glazba, a i tu se skupo plaća. Imao sam prigode čuti više puta tu glazbu, pa sam pomicao, da je sva sreća, što je mrtvac ne čuje, inače bi mu ogorčila polazak na vječni počinak. Ako je bio član H. N. Zajednice, svi članovi odsieka, kojemu je pripadao dužni su ga sprovagjati, i to pod barjakom i svi sa znakom H. N. Zajednice i sa vrpcem odsieka na prsima.

Kako rekoh, svaki, koji ostavi iza sebe bilo mila i draga, bilo nešto baštine liepo je sprovogjen, a trošak dogje do 200 pače i do 300 dolara. Kod kuće, u rodnome selu, bilo bi se potrošilo za njegov sprovod 10 do 20 forinti, ovjegje od 500 do 700, pa i onda, kada u domovini kukaju za njim samohrani roditelji, koji sav prihod daju na porez. Samo ono, što se potroši za naći mu dva lakta zemlje na českome groblju, jer još hrvatskog groblja u Allegheny-u nema, bilo bi dostatno, da se kupi komadić zemlje, koji bi mu prehranjivao starca roditelja.

Ja sam imao prigode upoznati se sa E. E. Hermanom, pogrebnim poduzetnikom u Alleghenu. Taj čovjek ne nalazi dovoljno rieči da hvali Hrvate. Kako i ne bi? Sam mi je kazao, da je s Hrvatima u desetak godina napravio preko 100.000 dolara posla, a da nije trebao nikada potrošiti centa za sud da utjera dug. On je spreman svakome Hrvatu napraviti sjajan sprovod na vjerjesiju, uvjeren, da će mu baštinici, bez da ih tjera, u najkraćem roku dug isplatiti. Tugjincu hoće, župniku ne će!

Herman daje liepo svjedočanstvo poštenja Hrvatima, ali zlu njihovoj ekonomskoj sposobnosti. Ako je on sam toliko zaslužio, iznajmljujući samo mrtvačka kola, prodajući liesove, i iznajmljujući kola za pratnju, koliko zaslužiše drugi poduzetnici u Alleghenu i širom Amerike? Koliko je izdano na ine pogrebne troškove? Račun bi pokazivao milijone dolara. A bar polovica tih milijona mogla se je poslati u domovinu, da se oživi kapitalom domaće tlo, domaći obrt.

***

Kad smo pri ovom poslu, dobro će biti da rečemo što god i o baštinama iza umrlih radnika. Ako su baštinici umrlog radnika u Americi, ovi dogju do baštine bez velikog truda, i bez da mnogo potroše u parbenju i za nadripisare, za tumače, kojih ima po svuda bezbroj, jer se mnogi bacaju na taj vrlo lagan i unosan posao. Ako su u domovini, onda je drugi posao. U mnogo slučajeva ne dogju nikada do baštine, a u polovicu slučajeva ne prime ni polovicu onoga, što je pokojnik ostavio. Ovdjetnici, nadripisari i austrijski konsulati pojedu svaki svoj dio. Ako je pokojnik bio osjeguran kod društva, kod kojega je radio, onda je vrlo teško da baštinici dogju do onoga što ih patri², obično 1200 do 1600 dolara, ako se ne nagje koja poštena duša, na koju se mogu obratiti. Za to treba sijaset svjedočaba. Treba smrtovnica od liečnika i općine, a treba i pokazati jasne dokumente, da pokojnik ima u domovini zakonite baštinike.

Župnik dr. Kaić³ je u mnogo slučajeva posredovao, te baštinicima poslao svu baštinu, koja ih je patrola. On mi je kazivao, i spreman je to uvek posvjedočiti, da su austrijski konsulati najveći krvopije baštinika. Ti konsulati, mjesto da direktno posreduju, upuštaju se obično u parnice; jer im parnica uvek nešto nosi. Ako parnicu dobiju, onda naprave baštinicima toliki troškovnik, da se dolari obično pretvore u krune ili čak pojedu sve, kao baštinicima nekog Žagara i nekog Šandora Šišljevinca. Ako parnicu izgube, onda varaju samu austrijsku vladu, praveć joj ogromne troškovnike; a i u parnicama druge vrsti i naravi opatrnu⁴ svoju vladu na troškovniku, koliko mogu.

U Hrvatskoj Narodnoj Zajednici zbog sličnih nereda više odbornika bilo je kažnjeno, kao neki Antonić, Papa itd. U glavnom ipak baštinici dogju do baštine najlakše, ako je oporučitelj bio član H. N. Zajednice, jer je tu moguća lakša kontrola.

***

Da pokažem u kakvoj lakovjernosti žive naš narod, i kako se dade lako od svakakih huncuta⁵ zavaravati, opet ću se poslužiti primjerom :

Dr. Lauš i ja sjedimo za večerom. Kasno je, oko deset sati. Neko zvoni. Lauš se digne da otvorí i čujem gdje nešto viće.

— Što je?

— Opeta je došao onaj radnik, što te je danas tražio, a nije te bilo kod kuće. Hoće da ti pri povieda neku budalaštinu o pokojnom Rudolfu⁶. Ja sam mu rekao, da nije vrieme, da ti sada smeta; neka dogje sutra. Tako se možda neće ni vratiti, jer je od nekud iz daleka, pa će morati putovati.

Ali da! on se je sutra vratio i našao me. Zove se Stanić, sa otoka Cresa, a živi u North Cambrige⁷ u državi Massasushet⁸, blizu Boston-a. Nepismen je, ali je neki njegov drug čitao u „Narodnom Listu”, da sam ja došao u Ameriku, pa ga odlučiše poslati, da mi saopći neku veliku tajnu i da me pita za savjet. Drži se vrlo važno i tajanstveno, kao da mi ima da saopći neku veliku stvar. Pustimo njega da govori :

— Gospodine, ja bih imao da vam saopćim jednu veliku stvar, ali vas molim, da mi obećate, da ćete biti s nama i da ćete održati tajnu.

— Obećajem.

— Znate li vi, da su još živi kraljević Rudolf, nadvojvoda Maksimilijan⁹ i nadvojvoda Ivan Orth¹⁰?

— Što ja znam, ja ne bih htio biti živ, kao što su oni.

— A kada bi vam ih ko pokazao?

— Rekao bih, da su mrtvi, bar ona prva dva, a za trećega ne bih znao je li živ, ili mrtav.

— Ali kad biste vi s njima govorili?

— Onda bih rekao, da je neko turio lutkama od voska u prsi fonograf.

— Ali ja vas mogu uvjeriti, da su živi, kao ja i vi. Ja govorim s njima svaki dan, a možete i vi, ako hoćete. Pače oni to žele, i za to sam amo došao.

— Ja ne želim s mrtvima govoriti. Kad umrem, imaću dosta vremena, da se s njima razgovaram na drugome svetu, ako me bude volja.

— Vi dakle nikako ne čete da vjerujete?

— Nikako!

— Nu ja se ne mogu prevariti. Ja sam dobro poznavao kraljevića Rudolfa. Kad sam služio u ratnoj mornarici, ja sam ga više puta prevezao na čamcu, i pače govorio s njime. A kako je to, da me je on odmah prepoznao, nakon petnaest godina, što je tobože umro? Zar ne znate, da ima mnogo ljudi, koji su ga vidjeli na Rieci onaj isti dan, kad se je pronio glas, da su ga negdje kod Beča ubili? A ti isti ljudi, koji su ga onda na Rieci vidjeli, govore svaki dan s njime u Bostonu.

Ja uvidjeh, da sam ušao u trag bezdušnoj prevari, kojom neki lopovi izrabljuju naše lakovjerne ljude, pa premda mi je taj razgovor dosadan, hoću da saznam, kako ti ljudi naše dobrijane varaju, da ove jadnike, ako bude moguće, otrjeznim i izbavim od funcuta.

— Pa kako, molim vas, ta trojica nadvojvoda živu? Čime se bave? — zapitah ja Stanića.

— Ta znate, gospodine, da oni nisu navikli raditi, kao mi ostali radnici! Kralj ne će da za njih znade, jer su mu neki opaki ljudi napunili glavu, da ga oni hoće da zbace sa priestolja.

— Dakle vi ih hranite, i valjda se brinete, da im stan bude gospodski i da se nose, ko što dolikuje nadvojvodama?

— Kako se ne bismo brinuli za sina našega kralja, koji će i sam biti naš kralj? A Rudolf, vjerujte, ljubi naš narod. Kad on dogje na priestolje, biće i našemu narodu bolje.

— Nedaj Bog, da budemo tako dugo čekali, da našemu narodu bude bolje! — izmakne mi se nehotice.

— Kad ne čete da vjerujete, dogjite sa mnom u Boston. Tu ćete moći s njima govoriti. Oni vas dapače zovu, jer oni znaju, da ste vi moćan u narodu, pa se uzdaju u vas, kada kralj umre, da ćete raditi da kraljević Rudolf dogje na priestolje, kako ga ide po zakonu.

— Ja, prijatelju, nemam ni vremena, ni novaca, da

dangubim i trošim do Bostona; nego vas molim, da se okanite toga čorava posla i da ne hranite svojim žuljevima neke lopove, koji vas izrabljuju. Ja vas uvjeravam, da je Rudolf mrtav, isto tako kao i Maksimilijan, baš onako mrtav, kao kada nekomu nekoliko zrna od olova prosviru glavu ili grudi, pa leži već u grobu šesnaest ili četrdeset godina, a Ivan Orth, baš onako, kao oni koji se utope, te leže duboko u dnu okeana, dvije tri tisuće metara, ako ih morski psi ne proždrnu. Ja sam video Rudolfa mrtva na odru — a nisam ga video, nego mu rekoh, da ga bolje uvjerim — razmrskane glave.

— Ne, gospodine! Vi ste samo vidjeli Rudolfa napravljena od voska, ali onaj pravi je s nama u Bostonu. Ista brada, tek nešto prosiedio, isto lice, iste oči, isti glas! Dogjite, a ne brinite se za putne troškove. Biće vam sve plaćeno, ako hoćete i unaprije ...

— Ne, prijatelju! Kad bih ja došao s vama o vašem trošku, ja bih bio gora varalica od onoga Rudolfa, koji vas u Bostonu vara. Vi sigurno teškom mukom zaslužujete svoj kruh, vi imate možda i djece, u Americi, ili kod kuće; pa roditelje, braću, sestre. Sve što vi dajete tome Rudolfu i tome Maksimilijanu, to vi sve otkidate svojoj djeci od ustiju, pače samomu sebi. Razumijte, da vam govorim za vaše dobro, jer da vam ne govorim za vaše dobro i da sam sličan onima, ja bih primio od vas novce, dao si još i skupo platiti dangubu i mogao bih vas varati osnovama, kako ćemo Rudolfa postaviti na priestol.

— Ja vidim, da ste vi pošten čovjek; ali ne čete da vjerujete istini poznanoj. Da dogjete sa mnom drugačije biste govorili. Ne štedite vi nas. Ima nas nekoliko, koji ćemo rado potrošiti.

— Ne govorimo više o tome! Zašto da dogjem viditi tamo par lopova?

— A vi bar spjevajte jednu pjesmu Rudolfu, da mu se imam čim prikazati, neka vjeruje, da sam bio kod vas. Ja sam čuo da vi liepo pjevate pjesme.

— Ja ne mislim pjevati pjesme nekoj bezdušnoj gulikoži, koja vas vara. U ostalom znajte, da je taj vaš Rudolf pravi Rudolf, k meni vas doista ne bi slao. S toga pogjite u miru božjem i opametite se.

— Eh, onda, kad nećete, zbogom! Ali se možete pokajati. Mogli biste biti moguć, a nećete.

Nije bilo načina, da mu izbijem obmanu iz glave; nu što je najzanimivije, do malo dana počeše se ovom stvari baviti i ozbiljne američke novine. Kad nisam htio ja,

biće se našao koji američki novinar, koji je stao naše lakovjerne ljude izrabljivati. Nije se tomu čuditi, ali se je čuditi, da američka policija ne ugje u trag ovakim varalicama, te ih ne pozatvara. Ali u Americi prava policija nije u rukama države, nego, kao željeznice, teleografi, telefoni itd., tako je i policija privatno poduzeće. Ima i državne policije, to se razumi, ali ona se bavi više vanjskim redom, nego zamršenim tajnim stvarima, gdje treba više raditi umom, nego glasovitom batinom američkoga policemana. Najglasovitije privatno policijno poduzeće, to je agencija Pinkerton¹¹ u New - Yorku, koja imade svojih podružnica i tajnih agenata ne samo po cijeloj Americi, nego po Evropi i Africi. Ta agencija nosi ime svoga utemeljitelja, a danas je njezin glavni upravitelj M. Baugs, koji ima pod sobom 800 detektiva. Glavni posao ove agencije jest otkrivati i loviti lopove koji pokradu banke, krovotvore mjenice itd. Posao je unosan, jer ga podupiru svi novčani instituti, i tako detektivi agencije Pinkerton lako nanjuše lopova, skitajući se unakrst po Americi, pa im često pogje za rukom otkriti i najopasnije yeggs¹² ili hobos¹³, kako tamo već zovu te prefrigane kesedžije, najbolje lupeže na svetu the best in the world, jer je u Americi sve najbolje na svetu, pa i kesokradice . . .

Za ovakove stvari, koje se dobro ne isplaćuju, ne mari agencija Pinkerton, a državna policija neće otkriti lupeža, ni ako joj vješto krade pred nosom.

***

Pripovijedih jedan slučaj lakovjernosti, i istodobno vjernosti prama dinastiji, a sada da iznesem jedan protivne naravi.

Jednog dana dobih iz St. Louisa pismo vrlo tajanstvenog sadržaja. Ime pisca ne treba iznositi. U pismu se govori o oslobođenju domovine i o najlakšem načinu, kako bi se to dalo učiniti. Pisac se ne uzda stvar pismeno razjasniti, nego mi daje svoju adresu, želeći bit sa mnom za svaki slučaj u pismenom saobraćaju i moleć me, da dogjem u St. Louis, te kada dogjem, da ga obznam o svojem dolasku. Ja ga do duše nisam obznamio, ali on je čuo za moj dolazak i posjetio me je. Znao sam, da mi neće ništa nova kazati, nu ipak ga htjedoh saslušati. Vidi se, da je američka sloboda na njega djelovala. Čitao je i socijalističkih i anarhističkih spisa, pa su te ideje u njemu sve skupa pobrkane. Okoliša, govori o tajnim društvima, o neplaćanju poreza, a uskraćenju vojne službe dogovorno i jednodušno, ali taj najlakši način, kako bi se dalo domovinu oslobođiti, ne zna mi pravo rastumačiti. Sve se vrti oko nekog tajnoga društva u kojemu bi svak dao zakletvu, da neće plaćati poreza, ni ići u soldačiju, nu kako bi se to društvo dalo

osnovati, to nije promozgao; ne pita za sredstva, koja bi zato bila potrebna. Vidi se, da je štogod i od masona naučio, no vrlo malo. Nije valjda dopro dalje od prvoga ili drugoga stepena, pa ne pozna organizaciju, a ni pravi cilj masonerije, to se razumi. Rekoh mu neka najprije organizuje američke Hrvate u takova društva, domovini pomognu do ekonomskog uskrsnuća, a ja kao zastupnik ne mogu se baviti nego javnim radom. Ovaj primjer svakako pokazuje, da u Americi ima i ljudi, koji se brinu sudbinom nesretne domovine, nu moram priznati, da je mnogo veći broj onih, koji bi davali novaca da hrane Rudolfe i Maksimilijane. Dokaz je tomu i ovaj slučaj. Neki čifut¹⁴ našao se vrlo sličan pokojnome Rudolfu. Čifut znade izrabiti svaku prednost, pa kako ne bi ovu? Zna on kakov je naš narod, te stao putovati od mjesta do mjesta i tuži se radnicima, kako su ga dušmani oklevetali pred ocem, a ovaj mu naložio, da se hini mrtvim, te da ga nestane iz Beča i iz Austrije sve, dok ga on ne pozove natrag; to jest, dok ne dogje doba da ide do groba. Ne ostade mu drugo, nego ići inkonjito¹⁵ po svetu! A mora se živjeti! Ne će on da ga nikо mukte hrani, nego će dobivati kruh u znoju lica svoga; ali je dužnost njegovih podanika, da u trgovini pomažu ragje njega, nego drugoga. Bavi se trgovinom zlatnih ura, a daje ih za deset dolara jeftinije nego drugi. To mu je s toga moguće, jer tvornica, znajući ko je, da ga pomogne, daje mu mnogo veću polakšicu, nego drugim putnicima. Neka kupe od njega, ne će se kajati. Ure su krasne i velike, točne kao hronometri¹⁶.

U samom Calumetu, priovedali su mi tamo očevidci, prodao je dvadesetak satova među našim Ličanima i Kranjcima. Nakon dva tri mjeseca zlato potamnilo i pretvorilo se u mqed. Gšeft ist Gšeft!¹⁷

***

Kad naš čovjek steče nešto novca, onda postaje prpošan, jogunast, da ne rečem ohol. Svaki, koji hoće može prištediti nešto novca. Uzmimo, da naši radnici rade najteže poslove, ko što i biva — najniže i najlakše vrše Talijani i crnci — ipak svaki dobri radnik može dobiti dva dolara na dan. Najmanja je dnevница dolar i 75 centi. Ako je radnik pokazao dobre volje, marljivosti i snage, povisi mu se plaća na dva dolara, odmah nakon mjesec dana, pošto je rad nastupio. Ako je pokazao više uma, te može služiti pri kakvoj mahini, a da ne treba prenositi ugljen, željezo, željeznu rudaču u peći itd., onda dobije tri, četiri, pet, šest dolara na dan, a ako je bio kovač, te se razumije ponešto u mehaniku, može dotjerati i do deset dolara na dan. Svaki zidar, koji je kadar slagati cigle u gradnji kuća, dobije najmanje pet dolara dnevno, a oni, koji miešaju kreč, prenose, dovažaju opeke itd., dobiju od dva do tri talira dnevno.

U rudnicima

rade ili po pogodbi koliko izrade, ili primaju stanovitu dnevnicu. Ako radnik iskopa deset kolica ugljena na dan, može zaslužiti tri do četiri dolara, a dnevница je dva dolara ili dva i po. U rudnicima bakra i srebra, ako radnik znade vješto postavljati mine, dobije četiri dolara dnevno, a oni, koji vuku materijal u kolicima, koji ga krcaju u vagon elevatora dobiju najmanje dva dolara. Ciena je od prilike ista po svoj Americi. Nešto skuplje se plaćaju radnici u Montani¹⁸ u državi Washington¹⁹ i u Kaliforniji. Nisu svi naši ljudi prosti radnici. Ima ih vrlo mnogo, koji se bave saloonerstvom, trgovinom, poljodjelstvom, voćarstvom, ribarstvom. Salooneeri, ako iole znadu voditi svoj posao, mogu u malo vremena omastiti bradu, dakako trujuć narod alkoholom. U Kaliforniji se naši ljudi bave najuspješnije gostoničarstvom, te ako su štedljivi i marljivi brzo steku liep imetak. Ima tamo i naših farmera, koji su postigli liep uspjeh, nu na žalost malo se naši ljudi bave po Americi poljodjelstvom i gospodarstvom. Za racionalno gospodarstvo nemaju dovoljno strukovne naobrazbe, ni spremnosti. U tome svim narodnostima prednjače Česi. Mnogo uspješnije se bave naši ribarstvom, osobito u Louisiani²⁰, na obalama Texasa i u Kaliforniji. I taj posao je vrlo unosan, nu život je težak, te mi kažu, da su naši ljudi oko ušća Missisipija²¹ na najnižem stepenu kulture. Ima ih pače, koji se žene sa crnkama, a za Amerikance nema prezirnije stvari, što oženiti se sa crnkom.

Uzevši sve o sve, pače uzevši za mjerilo plaću najprostijeg radnika, on može zaslužiti na dan dva dolara. Ako od toga potroši polovicu za stan — stanuje ih gdjegod po desetak u jednoj sobi, u tako zvanim boarding-house²², nu o tome drugdje — za odielo, jelo i pilo, ostaje mu još dolar prištrednje. U godinu dana može prištediti 300 dolara, u tri, sa kamatima, do tisuću. U deset godina može prištediti tri do četiri tisuće dolara, a kada se to pretvori u naš novac izigje liepa svotica od dvadesetak tisuća kruna, što za našega seljaka znači liep imetak. Ali rietki su ti, kao biele muhe, koji znadu štediti. Većina ih potroši novce po saloonima i po još gorim zabavištima, gdje gdjekoji upropasti i zdravlje. Ako je skuckao dvjesta trista dolara, te nije vojni bjegunac — a tih je većina — onda jedva čeka, da se može vratiti kući, pa što na putu, što kod kuće, brzo potroši prištrednju, ne može se više priviknuti domaćem radu i jednostavnom životu, pa onda hajd opeta u Ameriku, ovaj put s namjerom, da se više ne vратi. U Americi je meso vrlo jeftino, isto tako i kruh i pivo, sve što je najnužnije životu. Svaki i najprostiji radnik jede danomice kuhana mesa — Amerikanci ne jedu kuhanog mesa, te ga bacaju, jer ga ni služinčad u mnogo slučajeva neće da jede — svaki piće piva, a to

je za prosta čovjeka velika stvar. Osim toga niko ga ne sprečava u slobodi kretnja, niko ga ne tjera u soldačiju²³, niko ne vodi kontrole njegovu životu, ne odgovara ni političkoj, ni crkovnoj vlasti za svoja djela, dok ne dogje u očiti sukob sa zakonima, pa nije čudo, što on slavi amerikansku slobodu. Kako on shvaća slobodu, i to čemo vidjeti.

Ako je prišedio nešto novca, uzjoguni se. Obuče se u finije odielo, koje može nabaviti za desetak dolara, turi u zube cigaru i eto ti go-spodina, koji se nikomu ne klanja, pred nikim ne skida šešira.

U Americi je opće manija pozlaćivati pokvarene zube. Naš čovjek, a i mnogi Amerikanac, ako nema pokvarena zuba s prieda, da ga dade zlatom plombovati, daće si izvući zdrav zub, da na njegovo mjesto može postaviti zlatni. Nevjerojatno je, kako je u Americi u tom pogledu nizak estetski ukus. Za me nema gadnije stvari, što kad mi čovjek otvori usta, pa mu se vide tu i tamo, ko krežuboj babi, pozlaćeni zubi. A oni, koji ih imadu, neprestano će se ceriti, da im se vide. Staro, mlado, muško i žensko, sve ima pozlaćene zubove, tako da im usta izgledaju, kao štedione. Nu te štedione ne čuvaju zlato za njih, nego za sretne poduzetnike, koji budu do pedesetak do sto godina zakupljivali stara groblja, kao što se danas zakupljuju zlatni rudokopi, da iz trulih lubanja vade zlato. Ta manija hvata se pače i djevojaka. Nije liepa, ako nema dva tri zuba sjekutića od zlata. Zubari prave baš zlatan posao! Nigdje se zubi ne kvare, ko u Americi. Djevojke jedu svaki dan bonbone. Dragi ne dolazi k dragoj bez kutije šećerlica²⁴, koja zamjenjuje našu kiticu cvieća. I tako su već u šesnaestoj godini svi zubi gnjili, jer amerikanske djevojke rano počimlju flirtovati, a mnoge i ljubakati. Čim je prošla trinaestu ili četrnaestu, već ima svoga prijatelja. Poslie škole sastaje se s njime na šetnji ili u tramwayu. Roditelje radi toga ne tare briga, to je općeniti običaj.

Našeg čovjeka se vrlo lako hvata majmunisanje amerikanskih običaja, pa s toga izpukne do potrebe i zdrav zub, samo da ga može nadomjestiti zlatnim i biti što sličniji Amerikancu. S toga obrije i brke, koje kod kuće ne bi obrio za cielu očevinu. Od ličkog pastira, od zagorskog težaka eto ti odjedared amerikanskog kicoša. Dogje u župnika, jer hoće da mu naviesti s oltara vjenčanje, ali šešira ne skida s glave, ko da je došao u saloon. Ponaša se kao da je sav Pittsburg njegov. Više puta župnika nema, a došao je bračni par iz grada, ili iz okolice. Mladoženja se dere, pitajući gdje je župnik? Kakva je to sramota, što ga nema kod kuće, kada on dolazi? Zašto ga narod uzdržava? Ja ga mirim, uvjeravajući ga, da je župnik otišao za poslom, pa će skoro doći, neka malo počeka. Da sjedne, ne trebam mu ni ponuditi, jer

to on učini i sam, a uz njega vjerenica. Do malo stane opeta mrmljati, a kad ga ja stanem opet umirivati, pita me, što ga ja tu radim, što se ja prtim²⁵ u njegov posao? Dogodi se, da župnik ostane duže vremena, jer je pri bolesniku, kod biskupa, gdje li, pa ja, da čovjek ne čeka, zamjenim župnika i molim vjerenike, nek mi kažu ime, godine, roditelje, zavičaj, a ja će to sve zapisati, ko i župnik, a župnik će u prvu negelju naviestiti, da se kane udružiti u svetu ženitbu. Ne vjeruje, da to ja mogu obaviti bez župnika, jer vidi da imam brke, da nisam pop, a ne mogu biti ništa osobita, jer ne imam ni jednog zlatnog zuba u ustima, a ni ne brijem brka, ko što dolikuje finoj osobi. Napokon popusti, i ja zabilježim sve što je potrebno.

To je sve mom kicošu čudno, pa me pita ko sam i što sam i što tu radim kod župnika, nisam li možda njegov pisar, ili zvonar? Kažem mu ime, za koje dadako nije nikada čuo, a kad mu kažem, da sam zastupnik naroda, nekako se zabrine, jer je naviko u domovini čuti vikati na narodne zastupnike, da su oni koji prodaju narodne pravice, da su magjaroni, uopće nekakva strašila, bić božji naroda, rad kojega se plaćaju sve viši porezi, ide se u soldate, itd. Pomišlja valjda u sebi, da nisam poslan od vlade, da vidim gdje se nalaze vojni bjegunci, i da ne kanim možda isposlovati od američanske vlade izručenje. Ja ga opipavam i u malo vidim, da je moj kicoš nepismen, i da je, pod finim odielom i sa zlatnim zubima, ostao baš pravi pravcati zagorski težak. Na koncu ga udobrovoljim, uvjerivši ga, da nisam ni magjaron, ni kaki vladin emisar. Pita što mi duguje, a ja mu odvraćam, da ne znam, koja je pristojba, nego će platiti župniku pristojbu za vjenčanje, kada dogje taj sretni dan.

Zaručnicu si je naručio u rogenom selu. Poznaje je od djetinstva, pa joj je poslao novce za put. Bio bi on oženio amerikanku, ali kako će siromah s njom govoriti? A ne udaje se lako amerikanka za čovjeka, kojega ne razumije?

Čudno mu je, što ne primam plaće, jer je naviko za svaku uslugu, pa i najmanju, vaditi dolare; osobito gdje ga ulazi pero. Hoće li pismo napisati u stari kraj, ako igre u boljeg pisara, hoće se dolar, ako u kakva druga, kojemu podrhtava ruka od savdanje lupatene kladivom, ili mašklonom, te piše debelo i prekinuto, ko da kopa, i tomu se hoće po dolara; a eto ja ni pare! Mora da sam nekakav čudak i dobričina, koji ne zna što je Amerika, pomišlja on, pa me na rastanku ljubezno pozdravlja. Zaručnica ne govori ni rieči, ako je sam ne pitaš. Pala je ko s neba, pa u rebra. Sve što se oko nje događa, sve je novo tamašno²⁶, čudno! Najprije one beskonačne evropske željeznice, pa lagja, ko gora, pa morska

bolest, pa ona paklena i vrtoglavna buka i vreva New - Yorka, pa opet željeznica, pa dim do nebesa i zveka željeza u Pittsburghu i danju i noću! Sirota je, ko kukac na slamci u velikom jezeru.

Ovaj ode, evo ti drugoga, nu megjutim je došao i župnik. Drugi je postariji čovjek, nije kicoš, ali ima zlatan lanac i naheren šešir. Brka ne brije i regbi da drži više do starih običaja, ali i on diže visoko nos. Župnik zna svoga gosta, ugje u blagovaonicu i vraća se sa čašicom whiskyja. Gjuro Grgurić uzme čašicu, ispije i sjedne, ne rekavši ni rieči.

— Pa što si došao, Grguriću? Ili bi se htio po drugi put ženiti? — zapita župnik.

— Ako ćete me vjenčati i to s mladom i liepom, a uzeti k sebi onoga mojega staroga zmaja kod kuće, ja sam spreman.

— Pa što si došao?

— Po knjižicu.

— Zar i ti? Šta će tebi knjižica? Ti bi bar mogao pustiti crkvi ono stotinjak dolara, da ti bude za dušu i pred Bogom za oprost whiskyja, što si ga nedužna onoliko ispio! Šta će tebi banjke, kad ne znaš što ćeš s njima, ni gdje ćeš ih spremiti, već ih moraš sušiti, da ih postaviš u škrinju?

— Ja hoću moje banjke ko i drugi!

Valja znati, da je župnik, da uredi pitanje otplate crkovnog duga, ugovorio s biskupom, da će ovaj skupa s njime potpisati mjenicu na 50.000 dolara, pa će vjernicima povratiti pozajmljen novac i knjižicu, na kojoj je upisana svota i pobilježeni kamati, da se tako rieši vječne dosade nekih, koji su naglili, da im se dug isplati. Dug će se amortizovati crkovnim prihodima od klupa, zvonova, a naročito milostinje, što ju nedjeljom, valja reći, vjernici obilno diele. Nije rietka negelja, da pane 100 dolara milodara, a kad su velike svečanosti, ko božiću, u uskrsu i mnogo više. Dr. Lauš računa, da će moći s milodarima i ostalim prihodima u desetak godina sav dug isplatiti.

Gjuro Grgurić je strastveno zaljubljen u whisky, a može mu i biti, jer je pred nekoliko godina otvorio dućančić jestiva²⁷, koji mu baš curi zlatom. On se mnogo i ne pača u trgovinu, jer te poslove obavlja njegov stari zmaj, a on broji banjke. Jednog dana ga malo whisky prevario i moj ti Gjuro izvukao iz škrinje nekoliko stotinjarka i hiljadarka, da se i one napiju skupa s njime whiskyja, pa kad ih je dobro zalio, onda, da mu

---

se otriezne, izišao na dvor, pribi ih redom iglama na ledinu, nek se suše, ko šljive u jeseni na suncu. Progje li koji putnik, on ga tjera, ko kokoši od šljiva : Iš otale, kokice! Iš, Iš!

Jednom o vodokršćima²⁸, kad je bio zavagjen sa prijašnjim popom, išao on sam od kuće do kuće, da će blagoslivati, pa u svakoj kući pjeva, kirje elešon²⁹! Kad drugoga blagoslova ne zna, dosta je i to, a mjesto krštene vode, donio je bocu whiskyja, pa škropi i staro i mlado, a ko hoće, i zalieva ga. Mužina mu reče, da on ne će blagoslova od pijana popa, a on njemu : Ako pijem, pijem od svoga, a ne kao ti od sv. Nikole! Htio mu je podmetnuti, da Mužina propija crkovni novac, očuvaj Bože!

Bilješke

1. Josip Flavije (38. – 100.), židovski povjesničar. Premda je pripadao svećeničkom staležu u sukobu Židova i Rimljana poticao je dogovor i suradnju Rimljana i Židova. Car Vespazijan proglašio ga dvorskim povjesničarom. Napisao je niz dijela o povijesti Židova pa i „Židovske starine“ (*Antiquitatum Judaicarum*).
2. Patrioti, sudjelovati udjelom u nečemu.
3. Emery (?) vjerojatno Mirko Kajić, župnik crkve sv. Roka u Johnstownu od 1901. do 1933. Tu je utemeljio župu, a potom i župnu školu. Kasnije protivnik stvaranja južnoslavenske države zalažući se za autonomnu Hrvatsku i Sloveniju pod Habsburgovcima ili njihovu punu nezavisnost.
4. Opatrnuti, jako udariti, napasti.
5. Prepredena osoba, osoba sklona šalama.
6. Nadvojvoda Rudolf Habsburški (1858. – 1889.), pestolonasljednik Austro – Ugarske, jedini sin cara Franje Josipa i carice Elizabete. Liberalnih životnih i političkih stavova sukobljavao se s ocem i dvorskim krugovima. Počinio samoubojstvo ubivši pri tome i svoju ljubavnicu. Njegova smrt je predmet mnogih „teorija zavjera“ sve do današnjih dana.
7. Zapravo North Cambridge, predgrađe grada Cambridgea koji je dio šireg područja grada Boston-a.
8. Zapravo Massachusetts, savezna država koja je dio Nove Engleske, krajnjeg sjeveroistoka Sjedinjenih Država.
9. Maksimilijan I. (1837. – 1867.), austrijski nadvojvoda i car Meksika. Modernizirao je austrijsku flotu, a potom, na poticaj Napoleona III. 1863. prihvatio titulu cara Meksika. Protiv njega se ubrzo tu digao ustank pod vodstvom Benita Juareza. Maksimiljan se na koncu predao ustanicima koji su ga strijeljali. Njegov život i smrt učinili su ga popularnom, romantičnom osobnošću.
10. Johann Orth (1852. – 1911.), ime koje je uzeo austrijski nadvojvoda Ivan Salvator kada se 1889. odrekao svih vladarskih naslova i povlastica koje je uživao kao pripadnik habsburške dinastije. Kupio je brod koji se uputio u Južnu Ameriku no nestao je sa svojim plovilom oko rta Horn. Kasnije su se širile priče kako je Orth živi i kako boravi u Južnoj Americi pod lažnim imenom.
11. Pinkerton, privatna agencija osnovana 1850. koja nudi detektivske usluge i ostale poslove provođenja prava i zakona silom. Slavu stekla kada su njezini agenti štitili američkog predsjednika Lincolna. Sumnjivu je slavu stekla krajem 19. i početkom 20. st. nudeći poslodavcima usluge slamanja štrajkova.
12. Provalnici.
13. Skitnice, latalice.
14. Židov, upotrebljava se uglavnom kao pogrda.
15. Inkognito, pod lažnim imenom.
16. Kronometar, iznimno točan mehanički sat.
17. „Posao je posao.“ Vjerojatno jidiš.
18. Montana, savezna država na sjeverozapadu Sjedinjenih država bogata rudama, šumama, pašnjacima i poljoprivrednim proizvodima.
19. Washington, savezna država na krajnjem sjeverozapadu Sjedinjenih Država na obali Pacifika.
20. Louisiana, savezna država na jugu Sjedinjenih Država na samom ušću rijeke Mississippi u Meksički zaljev.
21. Zapravo Mississippi. 3730 km duga rijeka koja teče od sjevera Sjedinjenih država (Minnesota) do juga (Meksički zaljev).
22. Pansion, privatna kuća u kojoj se plaća boravak i objed.
23. Vojsku.
24. Slatkiša.
25. U ovom slučaju uzimati na sebe neugodan ili nepotreban zadatak.
26. Tamašan, duhovit, smiješan.
27. Doslovno jela. Vjerojatno se misli prehrambenih proizvoda.
28. Bogojavljenje, Sveta tri kralja.
29. Kyrie Eleison, na grčkom „Gospodine, smiluj se.“ Izraz koji se koristi u crkvenim obredima od najstarijih vremena.

IX.

Kovna tutnjava. — Crni snieg. — Bez sunca i mjeseca. — Plamenje ko da izgara nebo. — Pakleni žamor. — Titansko kladivo. — Čaroban prizor. — Pogled na Pittsburg sa dvadeset i četvrtoga poda jedne kuće. — Metereološka postaja. — Trgovačka komora. — Brojke bez kraja i konca. — Uzroci procvata Pittsburga. — Basnovit promet. — Trgovina željeza. — Utakmica sa Engleskom i Franceskom. — Najveća tvornica konserva na svetu. — Tvornice čepova i stakla. — Tvornice Westinghouse, Thompson, Homestead, Duquesne, Johnes, Laughlin, Keystone, Bridge. — Pučanstvo Greater Pittsburga. — Broj i vriednost kuća. — Tramwaysko društvo. — Kako naši radnici šalju kući novac. — Tjelesno propadanje naših ljudi. — Mnjenje franceskih publicista Hureta i Adama, te austrijskog konsula o tom predmetu. — Austrougarske vlade podupiru seobu. — Amerikanski tip. — Tmuran grad. — Tvornice Homestead i Thompson. — Kako su gragjene peći i talijonice. — Čudni strojevi. — Orijaški mlinovi za željezo. — Mahina, koja stoji 1,000.000 dolara. — Smionost amerikanskih obrtnika. — Prenaglo otkrivanje mahina na uštrbu je radnika. — Jedan radnik gradi na dan kilometar željeznih tračnica. — Milijuni varnica. — Hlagjenje usijanog željeza. — Trustaši ocjela i njihove željeznice. — Trust željeza. — Evropske tvornice prave bolje željezo od amerikanskih. — Kralj željeza. — Maecenas.

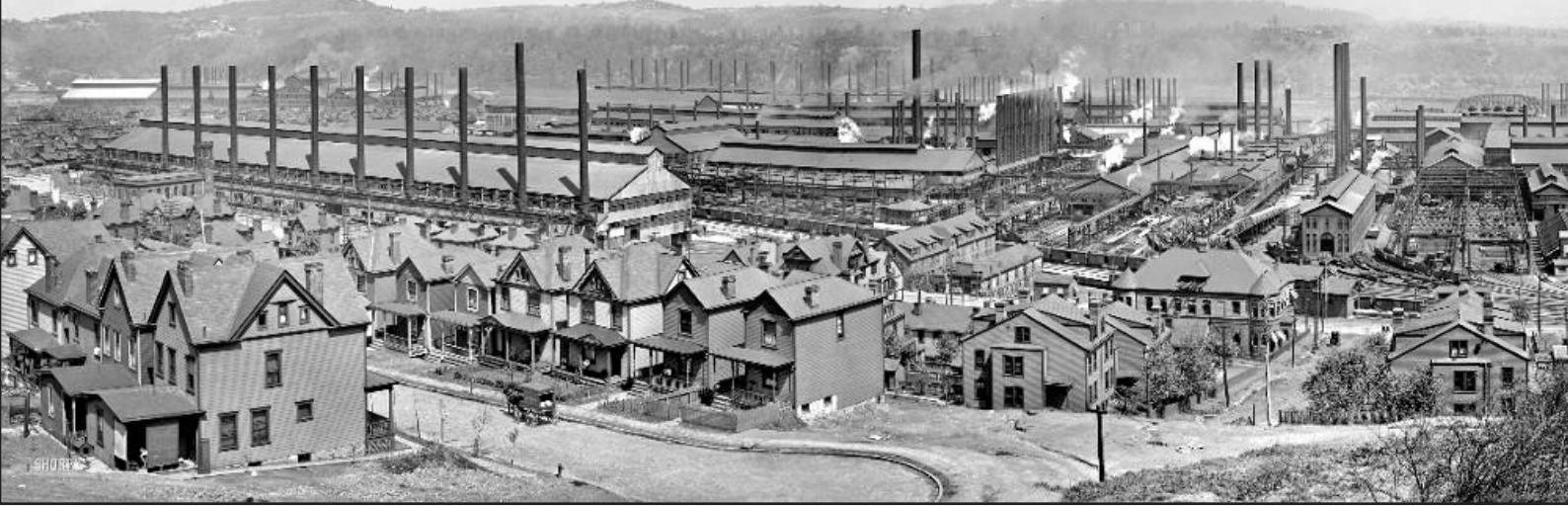
I danju i noću čuješ neprestani kovni¹ gromki zvuk, koji kano da ritmično prodire iz gluhih dubina zemlje, te uzdrmava vazduh valovima željeznog odjeka. Vulkani regbi tutnje i grme, a u njima strašni Titani biju gorostasnim kladivima vruće željezo na nakovnju velikom ko gora. Probudiš li se noću na svom krevetu, čuješ uviek isti ritmiči i zvezek, koji se širi zujem ogromnog zvona, pošto ga je teški bat udario. Proviriš li na prozor vidiš kroz tisuće i tisuće plinskih plamena, kroz bielu mećavu sniega, mećavu drugog crnog čagjavog sniega; a snieg koji prikriva zemlju i ulice nije nikada bijel, već uviek pomiješan čagjama. Na nebu ne vidiš danju nikada sunca, noću ne vidiš zvjezda, ni mjeseca. Oniski svod nebesa, pritište čagjavim kubetom² crnu dolinu Pittsburga i Allegheny. U toj mrkoj kotlini dižu se tisuće željeznih dimnjaka, iz kojih kroz oblake dima i čagje sukIjaju silni modri, žuti, crvenkasti, ljubičasti, narančasti, japreni plamenovi. Pače ni svjetlo sunca, koje teškom mukom prodire kroz guste slojeve dima, magle i sniega, ne može ugasiti onih plamenova, što no naporedo svrdlaju mrki zrak, i u kolutima dima miešaju svoje ognjene jezike, kano da hoće izgoriti nebeski svod.

U toj paklenoj dolini nikada ne prestaje šumiti oluja željeza i vatre, ni danju ni noću. Zemlja se trese od dolaska teških vlakova natovarenih ugljenom i željeznom rudačom, koji na stotine i stotine nahrupljuju neprestano, sa svih strana uz obale rieke Allegheny i Monongahela³, što no se u toj kotlini spajaju te sačinjavaju rieku Ohio⁴, koja se na 1200 kilometara daljine ulieva u Mississipi. Na vlakovima neprestano zvone zvona, kao kosti na repu grozovitog krotala, upozorujući ljudе, da dolazi pogibelj. A ta zvona, što no neprestano brencaju, imadu u noći neki turobni glas, kao da zvone na sprovod. I zvone na sprovod, jer ne progje dan, da koje ljudsko telo ne ostane zgnječeno megju vagonima, na tračnicama. Kao da nije dosta željeznica, električni tramwayi podravljaju svaki čas ulicom i prozorima, dok tisuće i tisuće željeznih mahina, svih mogućih vrsti

i svrha, najdajdalskija otkrića ljudskoga uma, stenju, uzdišu, škriplju biesno, tugaljivo, srđito, žalobno, sopoću, drhću, a čkrki škriplju, paranci⁵ škrugutaju, vitlovi psiču, zviždalice zvižgaju sa svih strana; grohoću grede željeza i zazveće u sto raznih glasova, kad ih bacaju s kola, ili natovarivaju. Koncerat paklene nekakve glazbe, veskovi svih mogućih gvozdajušina, što no se sukobljuju, krešu, ko mačevi u gromnoj bitci, šume neprestano zrakom, a u toj hadskoj orljavi⁶ čuje se ritmičko padanje onog ogromnog kladiva, ko da prodire iz ždriela Etne, i zuji, tutnji, šumi, poput pratnje kontrabasa u nekakvoj simfoniji, uglazbljenoj od samog Lucifera.

Kad hoću da se prošetam po Pittsburgu, da vidim grad, tvornice, promet, dosta mi je potruditi se do Pavlinčeva saloona, ili do Skrivanićeve banke, pa ču naći sigurno svoga najboljega vogju, Mužinu. On ima i svoju vlastitu pisarnu, ali ko hoće da ga nagje, tamo neka ga ne traži, jer je on od onih ljudi, kojemu svoja kuća smrdi, te ga valja drugdje naći i odvući ga kući, ako se od njega treba kakav posao.

Odmah prvog dana što stigoh u Pittsburg, poveo me je on na mjesto, gdje je znao, da će biti zadivljen veličajnoću dojma, a to je na jedan od onih desetak mostova prebačenih preko rieke Allegheny. Prizor je doista u svojoj divljoj, hadskoj grozoti čaroban, romantičan, kao najobornije gudure i ždriela u visokim planinama Bosne, kao ždrielo Neretve, ili Vrbasa; kao gudura i vodopad Gubavica⁷, na Cetini, kod Zadvarja. Nisu naokolo doduše ni tako visoke gore, ni tako oborne klisure; ali šum, tutanj, grmljavina mahina, naliči buci vodopada Gubavice. Rieka Allegheny nosi ogromne sante razbivenog leda, i unatoč ledu bezbroj parobroda, što no vuku ogromne maone, pune željezne rudače, ugljena, vapna, željeznih motka, tračnica itd. Nu pravo čudo i originalnost prizora ne sastoji u svemu tome, jer nešto slična vidjeh i na rieci Hudson kod New - Yorka, a možeš vidjeti i u velikim evropskim

Homestead Steel Works (panoramska fotografija kompleksa je iz 1910.), o kome priča Tresić Pavičić, u predgrađu Pittsburgha bio je veliki metalurški kompleks koji je na svom vrhuncu zapošljavao 15.000 radnika. Prvenstveno je poznat po štrajku koji je zahvatio njegove pogone 1892.. Štrajk u Homesteadu predstavlja najveći sukob između radnika i kapitala u povijesti Sjedinjenih Država. Vlasnici su pokušali ugušiti štrajk riječnim desantom Pinkertonovih agenata no ovi su bili poraženi i zarobljeni od strane radnika u štrajku. Štrajk je smirila tek intervencija vojske. Velikih napetosti između radnika i poslodavaca u Sjedinjenim Državama bio je svjestan i Tresić Pavičić. Danas je, na njegovim ostacima, izgrađen tržni centar i zabavni park. (izvor slike: Wikimedia)

lukama. Divota je u prizoru, koji se niže uz obronke gora na drugoj strani, gdje su nanizane tvornica do tvornice, talionica do talionice, dimnjak do dimnjaka. Ne možeš ih prebrojiti; dižu se kao pakleni gorostasi put mrkoga neba, i svaki od njih suklja različiti dim u oblake, a iz dima se vitla svrdlovito plamen kroz mrke čagje. Iz jednoga dimnjaka se izmotavaju hršumi dima, biela ko pozlaćena jutarnja magla, što no teče strujom kakve rieke. Drugi suče mave⁸ plamenove u vrtlozima modroga dima. Treći je plavetan ko najkristalniji indigo jadranskih nebesa, nad Biokovom; četvrti ljubičast, ko dalmatinski otoci u zapadu sunca, peti bakrenozelenkast, ko oblaci nad morem u zapadu, kada prijeti južina ili oluja; šesti žut i pozlaćen, ko vrhovi planina, prije nego zoru potjera sunce; sedmi japren, ko jame rastaljena željeza u talionicama Pittsburgha, pa ti se čini, da je peć eksplodovala, i bacila ko vulkan rastaljenu masu kroz dimnjak u nebesa. Sve moguće boje svrdlaju iz nebrojenih dimnjaka u vazduh, a vjetar te svrdlove dima savija, mieša i ko najfiniji majstor boja udešava u najtanje prelaze i mješavine. Svi se ti dimovi u visini suču, vrtlože, spajaju u jednu olovnu masu, a plamenje i varnice se zalieću kad i kad u nju, kao bljeskovi kroz oblake u oluji. Nikaki požar najvećega grada, najšire prašume, ne bi mogao prikazati sliku tih mrkih željeznih crnih gorostasa, što no nepomični rigaju dim i vatru. Iza tih dimnjaka vide se visoke kuće, sky-skrapersi, zvonici pomilijonoga grada, kao kroz fantastičnu maglu, kao naslikani za kakvu kazališnu

feeriju⁹.

Odtuda vodi me Mužina na vrh najvišeg Sky-Skrapera u Pittsburghu. Ugjemo u jedan elevator i za nekoliko sekunda eto nas na vrhu, ne sjećam se, da li na dvajst i trećem ili na dvajest i četvrtom spratu. Izigjemo, nu od nikuda izgleda na grad, jer su svuda naokolo sobe i uredi. To Mužinu ne smeta; on zakuca na prva vrata, koja mu se pridese i ugje, a ja za njim. Sreća baš hoće da smo ušli u klimatičnu i meteorološku postaju Pittsburgha, odkuda puca slobodan vidik na sve strane, najljepši što ga se u Pittsburghu može uživati. Upravitelj, videć da sam stranac i putnik, neobično je ljubezan i uslužan, daje mi sve moguće meteorološke podatke, karte klimatičnih promjena, tumači mi strojeve za opažanje, tlakomjere, idrometre¹⁰ itd. Sve to mene mnogo manje zanima, nego pogled na najveći viganj svjeta, na tri rieke uvaljene među gore, sa kojih se puše tisuće dimnjaka, na more dima i plamenja, prema kojem su siromašne boje duge. Svod nebeski kao da je od zgasnuta dima i pepela, a dolje se čuje šum milijonskih veskova, kao žamor okeana u oluji.

Sagjimo s visine i ostavimo površinu, da zagjemo u nutrinu, u tužnu dušu toga grada, izmučenu žegjom zlata i radom, začagjenu sebičnošću, ko i nebo nad njim dimom i pepelom. U trgovačkoj komori dobicemo sve podatke rada i produkcije te grdne kovačnice; same tiskane brojke, od kojih se vrti mozak. Činovnici

ljubezno i usmeno kažu te brojke, ali ni mozak najizvornijeg, najčistokrvnijeg Židova, koji živi i sanja samo o brojkama, ne bavi se ničim drugim u životu, nego brojkama, ne bi mogao sve te ogromne šifre zapamtiti, a kamo li ja, koji sam više uvježbao mozak u promatranju ideja i slika. S toga ragje, sa zahvalnošću, uzmem jednu knjigu, iz koje crpm što ovgje nižem, jer danas bez brojka, bez statistike, nema znanja ni ekonomskog napretka.

Pittsburg duguje svoj opstanak i procvat položaju, na kojem se nalazi, a to je jugo-zapadna strana Pennsilvanije, gdje se rieke Allegheny i Mononhaghela spajaju u Ohio. To je središte ogromnih pennsilvanskih ugljenika¹¹. Ugljen je roditelj Pittsburga, ugljen vuče željezo i druge kovine sa svih strana Amerike.

Obrtni kapital Pittsburga računa se na 11 miljarda kruna. Svaki dan, što ugje, što izigje iz Pittsburga, promet iznosi do 800 natovarenih vlakova. Godimice iz okolice dolazi u Pittsburg željeznicama 25 milijona tona ugljena, a po riekama 6 milijona tona. Sve to izgori ta titanska kovačnica. Osim toga uvažaju se ogromne količine ruda i petroleja, a izvazi se na milijone tona izragjenog željeza, ili mahina.

Unatoč tom ogromnom potrošku ugljena, još ga se prevaža preko Pittsburga za druge krajeve u vrednosti od 120 milijona godišnje, a svake godine ta brojka raste. Ipak nema straha, da će se tlo brzo iscrpiti. Računa se, da ga rudnici u okolici imadu još za 700 godina i ako ga se na sve strane nesmiljeno vadi danju i noću i gori u tisućama i tisućama peći za pravljenje koksa. I proizvod petroleja je ogroman. Što željeznicama, što riekama izvazi ga se godimice iz Pittsburga do 40 milijona barila¹².

Proizvod željeza i ocjeli najveći je na svetu. Tu je

sjedište glasovitog ocjelnog trusta¹³, tu njegov kralj Carnegie¹⁴. Računa se da Sjedinjene Države proizvagaju godišnje preko 20 milijona tona željeza. Više od četvrtine otpada na sam Pittsburg, a u željezničkim tračnicama i u ocjelnim gredicama trećina.

U okolici grada danju i noću gore 24.000 peći za proizvagjanje koksa, koje daju 12 milijona tona, toliko da se može natovariti 600.000 vagona. Većinom se Talijani pare oko peći, a ugljen kopaju i natovarivaju Hrvati i ostali Slaveni; isto tako i gotov koks.

I vapno se pravi u ogromnim količinama, jer pennsilvanske planine imadu mnogo izvrsna vapnenca, a ugljen za gorivo je vrlo jeftin. Uslied svega toga, a osobito uslied savršenstva proizvodnih strojeva amerikanska željezna industrija već prelazi okean, tuče englesku industriju u samoj Engleskoj, a francesku u Franceskoj. Jedina Njemačka još odoljeva utakmici, jer je u njoj ručni posao još danas mnogo jeftiniji. Samo u proizvodu finih strojeva, kao što su automobili ne mogu Amerikanci voditi utakmice sa Francezima, jer ovi grade tačnije, čvršće i estetičnije. Pače i željezničke lokomotive, gragjene u Franceskoj i bolje su i jače i trajnije. Amerikanci se tome rugaju, jer kažu: zašto da dangubimo i da trošimo novac i umni napor za gradnju mahina, koje traju 20 godina, kada mi izumljivamo svaki čas nove, koje moraju brzo stare istisnuti iz prometa?

Još ima i drugih proizvoda, koji povećaju bogatstvo Pittsburga. Baš na dvadeset koračaja od hrvatske crkve sv. Nikole nalazi se najveća tvornica konserva na svetu, ili mi bar tako kažu, jer je kod njih sve najveće i najbolje na svetu! U toj tvornici je zaposleno 3000 radnika, a među njima i mnogo Hrvata. U tvornici čepova zaposleno je 1200 radnika, a ta tvornica pretvori godišnje 10 milijona puta u čepove i potplate. Tvornice

stakla proizvajaju 300.000 kubičnih metara izragjene staklenine, polovicu celog proizvoda Sjedinjenih Država.

Najglasovitije tvornice jesu Westinghouse¹⁵, koja proizvaja električne, pneumatične i hidraulične strojeve; pa onda Thompson¹⁶, Homestead¹⁷, Duquesne¹⁸, Jones¹⁹, Laughlin²⁰, Keystone²¹, Bridge²². Zavirićemo u koju od tih tvornica, a sada još malo statističkih brojka.

Great-Pittsburg, to jest Pittsburgh sa Alleghenyem i drugim spojenim varošima imade preko 500.000 duša. Točne statistike ne znam, jer neki tvrde, da ima do 700.000 duša, pošto pučanstvo raste neobičnom brzinom, te se računa, da je prirast pučanstva 120.000 svakih 10 godina. G. 1901. potrošilo se je za gradnju kuća do 100 milijona kruna. Tramwaysko društvo utemeljeno je sa glavnicom od 25 milijona kruna, a ima tisuću vagona i preko 4000 činovnika. Ti vagoni, ne računajući željeznice, prenesu 150 milijona ljudi nagodinu. Poštarski prihod bez brzjava i telefona iznosi 5 milijona kruna. Bankovni promet je upravo basnovit, te jedva da zaostaje za onim New-Yorka, Chicaga i San Francisca. Sami radnici šalju na milijone i milijone dolara u Evropu. Od toga otpada i na našu domovinu liepa svotica. Nisu ni naši ljudi sve sami pijanci i bludnici. Ima ih koji se sjećaju svojih, koji se misle vratiti. Desio sam se više puta u subotu po podne u banchi Zottia, ili u onoj Skrivanića, pa vidjeh, da ljudi dolaze i predaju, koji pet, koji deset, koji dvadeset i trideset dolara. Mnogi šalju novce i preko njemačke, te preko ostalih banaka. Malne u svim bankama našao sam po jednoga činovnika, koji zna hrvatski i ostale slavenske jezike.

Kako su kravato ti dolari zasluženi! Koliko ljudi koji dogođe iz Like, iz Primorja, iz Zagorja, kršni ko klisure Velebita, a sada su blieda, mršava ruševina, unatoč mesu, dobrom kruhu, pivu i jeftinom sočivu! Da se ne reče, da sam gledao kroz bojadisane naočare svoga rodoljublja, navesću što je pred dvie godine pisao u pariškom „Figaro”²³ novinar Huret²⁴, koji je tu žalost na svoje oči video. Slično njemu pisao je u „Tempsu”²⁵ jedan od najboljih današnjih franceskih pisaca Paul Adam²⁶,

Putopisi francuskog novinara Jules Hureta o Americi (citat iz jednog od njih navodi autor) nastaju u isto vrijeme kada i knjiga o Americi Ante Tresića Pavičića. Huret s Tresićem dijeli uvjerenje o nadmoći europske kulture nad američkom i zgražavanje nad “vulgarnošću” ponašanja Amerikanaca. Isto tako obojica ističu snažnu asimilacijsku sposobnost američke kulture. (Izvor slike: <http://gallica.bnf.fr>)

koji se je ustavio u Pittsburgu, kad je išao na izložbu u St. Louis. Da bude manje sumnje o istinitosti onoga, što piše Huret, spomenjuću, da ga je pratilo glavom austrijski konsul, kad je išao promatrati biedu naših ljudi, te mu je bio tumačem. Evo što kaže :

„Ja sam posjetio siromašne predjele grada u društvu austrijskog konsula, koji mi je pokazivao uz obale rieka neke stare i rušne kućerine, gdje no stanuju u vazduhu, koji se neda disati, u memli pljesnavih duvara i bišavih²⁷ dasaka tisuće Slavena, protjeranih iz svoje domovine od biede i nevolje, od neisplaćivanja obragjivanja polja. Oni dolaze ovgje da pogibaju u rudokopima, da se istroše u vatri talijonica. Ne govore ni rieči engleski, a razumiju samo svoje materinsko narječe. Ostadoše malko divlji, te nas gledahu nekako nepouzdano. Lica njihove djece imagjahu nekakvu zemljjanu boju, a oči umirućih. Mnogi od njih ne mogu da odole oštrini podneblja. U Pittsburgu i okolici živi preko 300.000 Slavena, Slovaka, Hrvata itd. Prava nekakva mahnitost seljenja zarazila je ove narode, te ih tjera od domovine, a vuče ih meka od dva tri dolara nadnice na dan, kojima trust ocjeli plaća njihov teški rad. Ali njihov ustroj, već izmučen

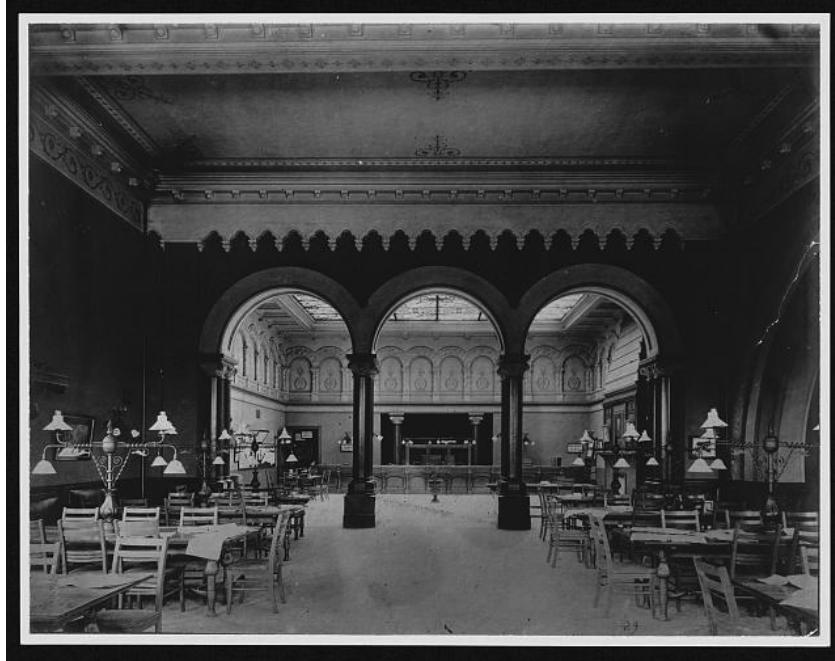
prijašnjim patnjama, nezaštićen proti neprijaznoj studeni dugih zima, ne podnosi teški rad i mrazni vjetar. Brzo obole i umiru bez pomoći.

— A bolnica? zar nema bolnica? — upitah konsula.

— Ima biblioteka, što ih utemeljuje g. Carnegie, gdje se čita na pročelju: Free to people (slobodan ulaz narodu); ali u gradu ocjelnog trusta, koji dobiva 700

Tako je govorio austrijski konsul franceskemu novinaru, nu nije mu rekao, što on radi, da poboljša stanje tih nesretnika, niti mu je pripoviedao, kako austrijski konsulati postupaju surovo sa našim narodom i kako se u njima dolari baštinika pretvaraju u krune.

Sam predsjednik Roosevelt³⁰ rekao je u svom znamenitom govoru u senatu početkom prosinca 1905., da evropske vlade podupiru na svaki način seobu, te je

Carnegieva javna knjižnica u Alleghenu (Pittsburgh) podignuta 1890. (fotografija iz 1900.). Prva je od 2500 knjižnica koje je čuveni bogataš Andrew Carnegie osnovao ili pomogao osnovati širom svijeta. Premda veliki ljubitelj knjige Tresić Pavićić ne simpatizira Carnegieve kulturne ustanove upozoravajući kako su financirane nemilosrdnim iskorištavanjem radnika. (Izvor slike: Wikimedia)

godišnjih milijona franaka, nema bolnica, nego za plaću ... Nema besplatnih bolnica . . . Biće skoro i toga".

Tako austrijski konsul franceskemu novinaru; nu nije mi poznato, da bi slao takva izviešća svojoj vladu, ni da bi vlada zapričećivala pustu seobu naroda u taj jaz smrti. Vlada dapače olakoće seobu svim mogućim sredstvima, i daje potpore parobrodarskim društvima, koja vode gadniju trgovinu, od trgovine roblja u prošlim viekovima. Vlada ne čini ništa proti agentima, koje ta društva raskorlatiše²⁸ kao biesne pse, po našem narodu, da ga love i zavaravaju eldoradskim obećanjima, samo da dobiju masni postotak prevoznine. Vlada ništa ne čini, da zapričeće seobu, ali čini sve moguće, da zapriče povratak. Daje putne listove mladićima, koji nisu još ovršili vojnu službu, ali ne pušta natrag bez prijetnje teške tamnice, one koji se ne odazvaše na stavnji²⁹. Neka, neka seli listom hrvatski narod, neka ide u smrt, jer će tako lakši posao biti germanizaciji i magjarizaciji!

istakao potrebu, da se prekomjernom useljivanju stane na kraj.³¹

***

Zavirimo u tvornice. Putem se sve žuri, boru se da uhvati mjesta u tramwayu. Niko ne gleda nikoga u lice, svak ide zamišljen, zabrinut. . . kopaju mu dolari po glavi. Slavena ćeš odmah raspoznati od Amerikanaca po tipu. Amerikanac imade lice oštrot, košturinavo, uglaste laloke, tvrdnu ogromnu obrijanu bradu, usko visoko čelo, nabrano, oči ocjelne, okrutne, ruke ko orlove čamprage³², ko stvorene za grabež. Slavena ne trebam opisivati. Ostao je kaki je bio u domovini, samo što ga je pognuo, slomio rad, otupio whisky, ubila studen. Ruke su mu žuljave, ko nasagjene kurjim očima.

Nema grada tako tmurna na svetu, kao što je Pittsburgh, bilo da pogledaš u začagjena nebesa, bilo da pogledaš u zabrinuto lice prolaznika, a kroz lice u

njegovu dušu. Regbi da mu lebdi pred očima naporni trud što no ga čeka, mračna, bučna tvornica, u koju mu se valja zakopati, da iz nje iznese tri četiri dolara za obitelj.

Pogjimo do talionica i tvornica željeza *Homesteada* i *Thompsona*. Prva ima četiri ogromne peći, druga jedanaest, nu obe su članovi trusta ocjeli, obe su, može se reći, isto poduzeće, te pozajmili su jedna drugoj, u slučaju potrebe, surovi materijal.

Dimnjaci tih peći, to su pravi ogromni tornjevi, visoki sto nogu³³, a široki u promjeru na podnožju 25 nogu³⁴. Kod svakog tornja nalaze se četiri peći, koje gore naravnim plinom, te daju vatru glavnom dimnjaku. Plin uvire u peći sa svih strana kroz željezne cievi u silnim količinama, te se čuva u velikim reservoirima u blizini. Do samih peći sagradjen je u okruglu visok zid, preko kojega jure nebrojeni vlakovi s ogromnim vagonima, punim željezne rudače, koksa i vapnenca. Vagoni, kako stignu, tako se iskrenu automatično.

Da se napune visoke peći, mali vagončići voze do na vrh tornja po tračnicama koks i vapnenac, te ga bacaju u goruće ždrielo, a ne vidiš ruke ni sile, koja ih vodi. Svaka četiri sata valja tako nakrcati peći i svaka četiri sata peć izlije rastaljeni materijal u za to sagragjene kotline. Za svaku tonu željeza treba uvaliti u peć 1 tonu i 75 rudače, dvije tone koksa i po tone vapnenca. Jedna takva peć proizvaja na dan 800 tona željeza, iliti 206.650 tona na godinu.

Čitavi vlakovi kotlova, napunjenih rastaljenim željezom, jure proizvajajući paklenu toplinu prama Bessemerovim strojevima³⁵, koji će željezo pretvoriti u ocjel. Drugi vlakovi nose blokove rastaljena željeza, još u kalupima, visokim metar i po, a debelim malne metar, da ih još jednom dadu prekuhati, prije nego će ih sasjeći na ploče.

Do visokih dimnjaka diže se zgrada u kojoj su poredane peći, gdje se otočuje rastaljeno željezo. Pred svakom peći, u kojoj se vidi narančasti usijani materijal, stoji po jedan ogromni željezni kotač, u koji teče željezo plamenim slapom. Vrućina je nesnosna, a ljudi, koji rade imadu na licu krabulju od kože i modre naočare, da ih žar vrele tekućine ne opari po licu i ne oslipi. Oni bacaju u peći ugljena i manganeza³⁶, u potrebnom razmjeru, da željezo, kad se ohladi dobije potrebne vrline, to jest tvrdoču i uvijavost ocjeli. Japreno crvenilo tada poprima boju sljezovog cvjeta, pak se zasjaji ko srebreno zrcalo, i napokon zarumeni ko ruža.

Kada je taj posao dovršen i kotlovi napunjeni, približi

se, tekuć po željeznim tračnicama, ogroman stroj, visok petnaest metara, kojim ravna jedan čovjek. Tada stroj okreće svoju silnu polugu, ili bolje ruku, jer radi vješto kao ljudska ruka, pa uhvati sa dve kvake kotač za uši, podigne ga lagano, nagne ga nad poredane kalupe, te ih nalieva do vrha. Kotač kad je pun teži 150.000 kilograma, a mahina ga diže i naginja, ko za šalu, i ni da bi kapi prelila preko kalupa!

U drugoj bližnjoj ogromnoj dvorani poredani su željezni blokovi, jur³⁷ prekuhanji, kako rekosmo i gotovi, da budu sasiečeni na ploče, a još su crveni, još ih živa vatra probiva do srčike. U dvorani nema nego vrlo malo ljudi, a čuje se ipak zveka i žamor, ko da tisuće kladiva tuče po nakovnjima. Svaki čovjek stoji mučljiv uz svoju mahinu, ni da bi se obazreo, kada ko ugje. I ovgje su peći poredane jedna do druge, a uzduž njih idu željezne tračnice, po kojima ide željezni toranj sa ogromnom i snažnom rukom, uz koju стоји jedan čovjek, te njome ravna lagano, ko ruka učitelja rukom djeteta, kad ga uči pisati. Taj čovjek pritisne nekaki tipak, a mahina kreće hitro, odjedared stane pred peći, na kojoj se otvore vrata, ko sama od sebe. Rekao bi, da je u tim kovnim stvorovima sviest i razum, te da se razumievaju znakovima, kao gluho-niemi. Netom se je peć otvorila, moraš okrenuti glavu na stranu, da ti vrućina ne izgori oči. U tren željezna ruka se spusti u peć, uhvati svojim užasnim prstima block usijana i prekuhanja željeza, koji teži 7000 kila, izvuče ga, i postavi ga lagano na kolica, koja su u to doba automatično došla sa druge strane dvorane. Netom je blok postavljen, kolica se opet sama hitro vrate, te ga donesu do druge mahine, sa koje se opeta spušta željezna ruka, uhvati ga sa dva prsta, podigne ga u vis i položi ga u nekakav mlin, među željezne valjke, koji će ga zgnječiti, ko smokvu i pretvoriti u ploču. Megjutim ona prva mahina ide do druge peći i bez počinka nastavlja isti posao. U po sata tako se prigotovi 40 tona čelika.

Mlin, koji gnječi blokove, dug je 50 metara, a pokreću ga dva stroja, koja razviju svaki po 1800 konjskih sila. Ta je mahina zapala milijun dolara. Netom usijani blok dogje među željezne valjke, koji se okreće jedan prama drugome, ovi ga ščepaju i povuku među se gromornim praskom, a taj prasak je povećan praskanjem soli, kojom se posiplje blok, da mu se digne kora, što no se razvija pritiskom onih valjaka. Valjci ga nekoliko puta stisnu među se, te svaki put postaje tanji, a neka nevidljiva ruka okreće ga i tura ga ponovno među njih. Kada su ovi valjci dovršili svoj posao, predaju blok drugima, koji ga još više splošte, a ovi trećima, sve s nepogrešivom tačnošću, kao da se valjci među sobom razumiju. U nekoliko minuta blok, koji je bio dug metar i po, postane dugačak 20 metara, a širok tri četiri metra. Ova ploča,

rumena ko jagoda, na koncu posklizne po drugim valjcima, te je druge mahine vuku u mjesto za hlagjenje.

Na toj ogromnoj mahini radi jedan sam čovjek, sakriven u kuli po sredini, koji igra samo tipkama, ko glasovirom, da pokreće razne dielove gigantskoga stroja. On i ono par njegovih drugova, na drugim strojevima, obavljaju posao, za koji bi bilo potrebno nekoliko tisuća ljudi, da rade bez strojeva, po starim metodama.

Sa ovom mahinom nije još svršeno. Ima i drugih još zapletenijih, većih, koje se kreću nevjerojatnom brzinom okolo peći, vade željezne daske, blokove, prevrću ih, okreću ih, ko da se s njima igraju, prenose iz peći u peći, okreću svoje željezne ruke, ko prestidigitateri³⁸, vrte se ko živa tjelesa, kano da imadu u sebi živce i mišice, kroz koje teče struja volje vogjena razumom, a razum je negdje gori sakriven u tornjiću, ko u ogromnoj lubanji. Ipak sa tim čudovištima Amerikanci nisu zadovoljni, jer da te mahine gube u nekim kretnjama po nekoliko sekunda, što čini na dan po nekoliko minuta, na godinu po nekoliko sati; kao da nisu zadovoljni, što su posao nekoliko tisuća ljudi sveli na tri četiri čovjeka! S toga prave nacrte za nove strojeve, koji će stojati milijune, ali će se isplatiti, jer će prištediti na vremenu! Makar što govorili ekonomi, meni se čini, da ipak mahina otimlje mnogom radniku zalogaj, osobito u naše nesregjeno doba, kada se svak napinje da obrete³⁹ koju novu mahinu, da si osjegura na nju patenat, u doba, kada se toliki kapitali bacaju na kocku, samo jer se želi silno ih povećati i to u što kraće vrieme; a osobito u Americi. U tom pogledu Amerikanci nemaju takmaca. Je li jedan stekao sto tisuća dolara, ili i manju svotu, on će ju bez dugog razmišljanja baciti u koju špekulaciju, da u nekoliko godina postane milijoner, ili da sve izgubi. Devedeset posto ih propane, a deset ih uspije; to je dosta, da svakomu dade smionosti. Je li jednom propao, počće raditi iz nova i mučiti se na stari, spori, ali sigurni način, da dogje do kapitala, pa će ga opeta staviti na kocku u kakvom poduzeću. Ta vidio je, da su često uspjeli ljudi srednjeg talenta, pače nikakvoga. Ima u Americi milijunera, koji nemaju više naobrazbe od najprostijeg radnika.

To neprestano otkrivanje novih mahina, koje zaposle nekoliko ljudi, gdje ih je prije trebalo na stotine, i koje i samom mahinisti skrate brigu umovanja i oduzimlju mogućnost pokazati više vještine i umjetnosti u radu, kvari ravnovesje u ljudskom društvu, jer dolazi nenadano, a nema vremena, da se otkriju nova polja rada, nova vrela zarade za one, kojima je mahina otela posao. U Americi naročito нико se ne brine za to, da li radnici imadu posla ili ne. Kapitalistu leži pred očima jedino usavršiti srestva obrtnih eksploracija i prirodnih

bogatstva, a skratiti što je moguće više vrieme i umanjiti broj radnih ruku. Te su dvie stvari najskuplje, jer prosti gragjevni materijal priroda daje u obilju.

U tvornicama Homestead zaposleno je oko 8000 radnika, nekad više, nekad manje. Za proizvesti što te tvornice proizvajaju pred sto godina bilo bi trebalo najmanje 100.000 radnika, ili bolje majstora. Danas majstora više i nema. Majstor je samo inžinir, a tehnik, koji ravna mahinom i sam je mahina, u toliko bolja od prostog radnika, u koliko se hoće nešto pameti za poznavati ono zapleteno orugje kojim se radi. Ogromno mnoštvo radnika tjeran najprostij posao, za koji ne treba nikakva znanja ni umjenja.

Thompsonove tvornice su još i veće, a bave se u glavnom gragjom tračnica. Ovgje ima jedanaest ogromnih talionica. Mahine su posve slične onima Homesteada, s razlikom, da su valjci, koji stiskavaju željezo drugaćiji, jer trebaju proizvesti drugi oblik željeza. Kaže se, da na tim mahinama jedan radnik u jedan dan može sagraditi kilometar tračnica dužine. U jedan dan Thompsonove tvornice sagrade 6000 tračnica. Ako se uzme, da je svaka tračnica duga 10 metara, tada tvornice izrade 60 kilometara željeznih tračnica, a pošto se mora za svaki željezni put postaviti dvostrukе tračnice, to izrade 30 kilometara puta na dan. Promatraljući brzinu, kojom se mahine kreću, prenašaju rastaljeno željezo i blokove, na nebrojena kola, koja neprestano teku, onda vrtnjavu vitlova i kotača na mahinama, koje vruće željezo gnječe i pretvaraju u tračnice, čovjeka hvata vrtoglavica, što no se povećava paklenom bukom i zvekom blokova, stisnutih među željezne tačke. Jedno samo kladivo u tvornici Homestead imade 125.000 kilograma sile. To će biti onaj ritmički kontrabas, o kojem već pisah, koji prati tu hadsku buku i danju i noću i čiji se duboki zvuk rasprostire na sve strane grada.

Kada su tračnice gotove, kada ih je titanska pila prepilila, ili bolje presjekla, uviek u istoj dužini, matematičnom nepogrješivom sigurnošću, drugi stroj ih hvata i stavlja na kola, koja ih vode na polje, da se ohlade. Još su tako vruće, da zrak oko njih drhće, ko u zrakama najžešćeg ljetnjeg sunca, a u noći lete iz njih varnice, ko milijoni kriesnica. Čim se ohlade, odmah ih natovarivaju na željezna kola; ova, dakako, imadu svoje tračnice do svake tvornice i odmah kreću prama mjestu, iz kojeg je došla naručba. Isto tako i surov materijal dolazi iz najdaljih strana Amerike baš do u same tvornice, tako rekuć do samih peći. Trustaši imadu svoje vlastite željezne puteve, te im niko ne može udarati cienu za prevoz surovina, ili već gotovog obrtnog proizvoda. Iz željeznih rudokopa u Ely-u, na

najsjevernijoj točki Sjedinjenih Država, uz samu Canadu tik do Lake Superior, Carnegie i drugovi prevoze rudaču na svojini vlastitim kolima i tračnicama.

Sve su Pittsburške tvornice i talionice željezne svezane u glasovitom trustu, kojemu stoji na čelu Carnegie, kralj željeza. Ovim republikancima nije mrsko, da ih se nazivlje kraljem, pa bilo makar i željeza, ili čak i petroleja, kao Rockefeller⁴⁰. Jedino tvornice Jones Laughlin ne htjedoše stupiti u trust, unatoč što im je trust za to nudio nekoliko stotina milijuna dolara. Oni se ne pobojaše njegovog željeznog veličanstva Carnegie i ne dadoše se zamamiti od pustih milijona trustaša, te ostadoše o sebi; nu ne da zaprieče bezdušni monopol—sačuvaj Bog, taka nježna čuvstva ne cvjetaju u tvrdim amerikanskim srcima! — nego jer imadu svoje vlastite rudnike ugljena, željeza, vapnenca itd., i svoje vlastite nebrojene peći koksa, pa se ne boje utakmice.

Suvišno je i kazati, da u svim tim gorostasnim kovačnicama naši ljudi nisu zaposleni kod mahina, već obavljaju najjednostavnije, ali i najteže poslove. Natovarivaju kola gotovim materijalom, odvoze ostatke, što ih u gromadnim masama rigaju peći, kano vulkani žaranu lavu, na polje, itd. Ali većina ih nije tu na božjem zraku, —i ako po užasnoj klimi vražjem — nego u dubinama rudnika, gdje im memla svojom vlagom ispija kosti i mišice.

Amerikansko željezo nije dobro, kao ono što no ga prave evropejske tvornice Creuzot⁴¹, Saint-Chamond⁴², Rive-de-Gier⁴³, Krupp⁴⁴, Manchester itd. Ne da ne bi i Amerikanci mogli proizvadjeti isto tako dobro željezo i očiel, nego neće. Njima je glavno proizvajati ogromnu kolikoću, a ne pitaju kakva je vrst, ni koliko će trajati. Za to i bacaju u peći, u tako ogromnom nerazmjeru prama željeznoj rudači, koks, koji dobivaju mnogo jeftinije. Amerikansko željezo na zraku brzo rgja i troši se kao gnjilo drvo. A ipak je Rusija naručivala malne sve oklope za ratne brodove kod Carnegie, pa se još ljudi čude što su ih japanska taneta tako lako probijala! Taj Carnegie, ili ti njegovo veličanstvo kralj željeza, uživa u celom svetu glas Mecenata, jer se svaki čas čita, da je dao milijon dolara za javnu biblijoteku u ovom gradu, 500.000 u onom drugom itd. Uza sve to njegovi milijoni neprestano rastu ; a kada hoće da mu se isplati trošak za kakvu biblijoteku, onda jednostavno snizi za par centi nadnicu radnika za nekoliko dana, ili za mjesec, pa dobije dvostruko. Ko ima novaca može i bez svoga troška biti dobrotvor čovječanstva i slavan čovjek; a ko ga nema, ma što uradio za čovječanstvo, niko mu neće biti haran⁴⁵, bar u doba dok živi.

1904. kamere su zabilježile radne procese u pogonima Westinghousea u istočnom Pittsburghu. Kako je u blizini Westinghousovih pogona živjelo puno Hrvata, vjerojatno su neki od radnika za parnim čekićem, koji barataju užarenom kovinom, Hrvati.

Bilješke

1. Kovan, onaj koji je izrađen kovanjem, no u ovom slučaju zvuk metala i njegove obrade.
2. Kupola, polu lopta.
3. Monongahela River, više od 200 km duga rijeka koja izvire u Zapadnoj Virginiji i u Pittsburghu se spaja s rijekom Allegheny u rijeku Ohio.
4. Ohio River, 1580 km duga rijeka, najveća pritoka Mississippija.
5. Paranak, sprava kojom se nešto podiže, čekrk, kolotur.
6. Tutnjava, grmljavina, treskanje.
7. Slapovi Velika i Mala Gubavica kod Zadvarja. Danas je prizor ovih slapova daleko manje spektakularan nego u doba Tresić Pavičića jer se veliki dio vode preusmjerava za potrebe hidroelektrane Kraljevac.
8. Od mavi, plaviti se poput vode.
9. Féerie, francuski naziv za bajkovitu predstavu s raskošnom scenografijom i kostimima.
10. Hidrometri, mjerači padalina.
11. Ugljenokopa.
12. Bačva, ovdje misli na barel, mjernu jedinicu za naftu koja iznosi 160 litara.
13. Trust je skupina tehnološki srodnih poduzeća koja su se povezivala radi unapređivanja proizvodnih procesa. Kasnije su trustovi to zloupotrebljavali kako bi nadzirali cijene i njima manipulirali.
14. Andrew Carnegie (1835. – 1919.), američki poduzetnik i dobrotvor. Obogatio se trgujući obveznicama i ulažući u proizvodnju željeza i čelika. U Pittsburghu je osnovao Carnegie Steel Company. Kada je Tresić – Pavičić posjetio Pittsburghu Carnegie je firmu već prodao bankaru J.P. Morganu koji je od nje stvorio U.S. Steel.
15. Westinghouse Electric, poduzeće osnovano 1886. u Pittsburghu od strane Georgea Westinghousa za proizvodnju strojeva za prijenos i proizvodnju električne energije.
16. Edgar Thomson Steel Works, čeličana u blizini Pittsburgha utemeljena 1872. jedan od rijetkih koja radi i danas.
17. Homestead Steel Works, velika čeličana uz obalu rijeke Monongahela pokraj Pittsburgha. Zbog niskih nadnica tu je 1892. izbio veliki štrajk koji su uspjele ugušiti tek lokalne vojne jedinice.
18. Duquesne Brewing Company, od 1899. do 1972. veliki proizvođač piva.
19. Jones and Laughlin Steel Company, poduzeće za proizvodnju čelične robe osnovano 1852. u Pittsburghu.
20. Vidi Jones.
21. Keystone Bridge Company, poduzeće Andrewu Carnegiea specijalizirano za izgradnju željeznih mostova.
22. Vidi Keystone.
23. Le Figaro, najstarije, umjereno konzervativne francuske dnevne novine. Izlaze od 1825. do danas.
24. Jules Huret (1863. – 1915.), jedan od najpoznatijih novinara svog vremena. Proslavio se svojim intervjuima s književnicima ali i putopisima, a posebno onim iz

Sjedinjenih Država (En Amérique).

25. Le Temps, u doba svog izlaženja između 1861. i 1942. najutjecajnije „ozbiljne“ pariške novine. Nasljednikom Le Temps se smatra Le Monde.
26. Paul Adam (1862. – 1920.), popularni francuski pisac povijesnih i fantastičnih romana. Počeo kao naturalist, no kasnije se priklonio krajnjoj desnici.
27. Crvima izjedene.
28. Skinuti korlat ili uzde, dati nekome nesputanu slobodu.
29. Novačenje, regrutacija.
30. Theodore Roosevelt (1858. – 1919.), predsjednik Sjedinjenih Država od 1901. do 1909. Popularnost je stekao borbom protiv gospodarskih monopolija. U Južnoj Americi vodio pak agresivnu vanjsku politiku. Pozornost javnosti privlačio je i svojom pojmom i isticanjem tjelesne snage i izdržljivosti čovjeka „od akcije“.
31. Zapravo govor Theodora Roosvelta objema kućama kongresa od 5. prosinca 1905.: „It is clearly shown in the report of the Commissioner General of Immigration that while much of this enormous immigration is undoubtedly healthy and natural, a considerable proportion is undesirable from one reason or another; moreover, a considerable proportion of it, probably a very large proportion, including most of the undesirable class, does not come here of its own initiative, but because of the activity of the agents of the great transportation companies. These agents are distributed throughout Europe, and by the offer of all kinds of inducements they wheedle and cajole many immigrants, often against their best interest, to come here. The most serious obstacle we have to encounter in the effort to secure a proper regulation of the immigration to these shores arises from the determined opposition of the foreign steamship lines who have no interest whatever in the matter save to increase the returns on their capital by carrying masses of immigrants hither in the steerage quarters of their ships.“
32. Dakle, za prekomjernu imigraciju u Sjedinjene Države Roosevelt optužuje ne europske države same nego brodarske kompanije i njihove agente.
33. Kopče, u ovom slučaju pandže.
34. Nešto više od 7 i pol metara.
35. Bessemerove peći, u njima se u rastaljeno sirovo željezo i vapnenac upuhuje kisik koji izaziva brzu oksidaciju nečistoča u željezu. Postupak koji je polovicom 19. st. osmislio engleski izumitelj Henry Bessemer i koji je omogućio masovnu proizvodnju čelika.
36. Mangan, element koji se dodaje čeliku kako bi mu se povećala žilavost, čvrstoća i tvrdoća.
37. Već.
38. Prestidigitator, brzoprstić, mađioničar, opsjenar.
39. Naći, zadesiti.
40. John Davidson Rockefeller (1839. – 1937.), pouzetnik i filantrop. 1870. utemeljio je naftno poduzeće Standard Oil Company. Prvi američki milijarder. Vjerojatno najbogatija osoba koja je ikada živjela.
41. Le Creusot, mjesto i tvrtka za preradu željeza u istočnoj Francuskoj koju su utemeljila braća Schneider 1836. Pod imenom Schneider Electric postoji i danas.
42. Compagnie des forges et aciéries de la marine et d'Homécourt, no poznatija je pod imenom Saint-

Chamond, gradu u kome se nalazilo sjedište firme. Osnovana 1854. povezavši više poduzeća koja su se bavila proizvodnjom i obradom željeza. Čuvena po kakvoći svog čelika koji se zbog toga često koristio u proizvodnji naoružanja.

43. Rive-de-Gier je mjesto gdje je nastala *Compagnie des forges et aciéries de la marine et d'Homécourt*. Čeličane tu postoje i danas.

44. Friedrich Krupp AG, je njemačka kompanija kojoj su proizvodnja i prerada željeza, kao i izgradnja strojeva temeljna djelatnost. Početkom 20. st. bila je najveće europsko poduzeće.

45. Zahvalan, čestit.

X.

Blato na ulicama. — Amerikanski gradovi slični jedan drugomu, ko jaje jajetu. — Jednolične, trome gragjevine. — Aristokratske kuće. — Market. — Svakovrsno voće, povrće, divljač. — Ogromni purani. — Jedna žaba dosta za večeru. — Skupoća povrća. — Jeftinoća mesa. — Pittsburška kasapnica. — Moj okretni i neumorni, uslužni Mentor Mužina. — Posjet kod senatora Charles Muelbronner-a. — Procvat amerikanske trgovine i obrta, naročito poljodjelstva. — Kako govore brojke. — Monroeva doktrina i novi amerikanski imperijalizam. — Pizma Amerikanaca na Njemačku. — Jakost ratne mornarice. — Borba između republikanaca i demokrata jenjava. — Kopnena vojska. — Teškoća ekvipovanja ratnih lagja mornarima. — Ogromni ratni proračun. — Osnove za budućnost. — Plaća amerikanskih senatora. — Podmitljivost.

Iznad hrvatske crkve sv. Nikole u ulici Ohio na području zvanom Troy Hill naselila se brojna hrvatska zajednica. Kako se mahom radilo o osobama s područja Jastrebarskog ono je dobilo i naziv "Mala Jaska". Loša infrastruktura naglo rastućih američkih gradova iznenadila je Antu Tresića Pavičića. Kanalizacijske cijevi koje vire među blatom ulice u "Maloj Jaski" jasno pokazuju o kakvom se problemu radi. (Ouvor slike: <http://stnicholasns.org>)

Zimi Pittsburgh doista nije liep grad, ni ugodno boravište. Ljeti će biti bolje, jer je pregjel bregovit i zašumljen, a biće manje blata po ulicama, i ako ne manje dima i čagja. Zimi, osim što zima na ulici ubija, puti su skoro neprolazni od blata i sniega. Ma kako ljuta zima bila, opet putevi nisu bez blata, jer pusta kolija satire snieg i pretvara ga u neku crnu blatnu smjesu, u koju zapadaš do preko članaka. Tomu će biti uzrokom i to što se svi podrumi tople, jer se u svima stanuje, ili radi, a kroz nekakve otvore na ulicama uviek hlapi para, valjda odušak boilera. Ulice se nikada ne čiste, pa makar zameo snieg i vrata. Tako je u Pittsburghu, tako u svim gradovima Amerike. Nu nigdje ne vidih toliko blata, koliko u St. Louisu, premda se Pittsburgh i Chicago natječu s njime za prvenstvo.

Neću potanko opisivati Pittsburgha, ni drugih američkih gradova, jer su svi slični. Dosta je opis New-Yorka. Kakav je on, taki su u manjoj mjeri i ostali. U središtu Sky-Skrapersi, koji su to viši, gdje je više trgovačkog posla, a padaju prama periferiji, te se snizuju na kuće od tri četiri kata, a napokon na dvokatnice i jednokatnice, koje se prelivaju u nedogleno more. Ulice svuda imadu brojeve, a isto tako i avenue, a rijetko

kada imena. Kroz glavne ide tramway, svuda od prilike isti, i uz istu cienu od pet centi, za koje se može dobiti i transfer, to jest kartu za preći na druga kola, ako te ona, u koja si ušao, ne vode ravno k cilju. Traniwayi su uviek i svuda puni, i uviek je jagma i guranje za naći mjesta.

U svakom gradu ima i nekoliko ulica, gdje imadu svoje kuće bogataši. Te su kuće raskošno gragjene od kamenja i mramorja u svim mogućim stilovima, a prevlaglije neka vrst tromog američkog baroka, koji daje kućama više biljev tvrdalja¹, nego običnog stana. Sve velike banke imadu svoje Sky-Skrapers, u kojima se nije pazilo na štednju mramorja, ali ni na estetski raspored toga kamenja. Glavno je da se može reći: sve je od mramora ! Gradilišta su u središtima gradova svuda basnovito skupa, malne kao u New-Yorku. Za jednu staru crkvu daje se po dva tri milijona dolara, da se na njezinom mjestu uzmognе podići Sky-Skraper. U Pittsburghu i sam pennsilvanski kolodvor² ima deset, dvanaest spratova. Po svuda je naći javne biblioteke, sagragjene za općinstvo od kakva bogataša, obično vrlo raskošno. Carnegieova biblioteka u Alleghenyu³ gragjena je ko kakva tvrgjava, čvršće nego Palazzo Pitti⁴, a u nutrini je sva obložena mramorjem i mozaicima.

Prave umjetnosti ne trebamo tražiti. Ne bi odgovarala trgovačkom duhu te ogromne kovačnice.

Zanimljivo je u amerikanskim gradovima posjetiti tako zvani Market, ili ti dvoranu gdje se može nabaviti svako moguće jestivo. Ima ih u velikim gradovima po više, a glavni negdje po sredini. Tu ćeš naći svega što ti srce zaželi, da bi i najfantastičniju noseću ženu mogao zadovoljiti, bez straha da se na licu djeteta, što će ga roditi, pokaže njezina želja i ostavi mu vječni pečat ružne majčine pohlepe, kao recimo komad praseće kože.

Sve moguće zelenje i voće što raste u Kaliforniji, u Floridi, u Louisiani, u Texasu, naći ćeš u marketu. Vani led okiva zemlju i vode, a tu unutri ima svježih pasuljevih⁵ i bobovih mohunja, smokava, trešanja, ananasa, najrazličitije vrsti banana, naranača, jabuka, tikava, kupusa, cvjetnoglavoga kupusa, melancana⁶, dinja, pipuna⁷, breskava, prasaka⁸, krušaka velikih ko tikva, grožgja žuta, crna, rumena, jagoda, lješnjaka, američkih svakovrsnih oraha, gljiva itd.

Tu je svakake divljači, od fazana, do prepelice, od jelena do zeca. Srne su dva puta veće nego naše, a zečevi su za po našega. Ali za to Amerika goji ogromne purane, ti su bez pretjerivanja kao ovnovi. A žabe! Jednom ih je, u korizmi, dao pripremiti nekoliko dr. Lauš za gostove. Svaki batak, ko batak od odrasla piletaljka! Po sačmi što mi je zapela za zube uvijeh, da te žabe negdje u močvarama plodnoga Texasa, ili Arizone, ubiju iz pušaka. Jedna žaba dosta za večeru!

U marketima je i mesarnica. Meso se prodaje na pločama od mramora, koje se neprestano Peru, a ima ga svake vrsti i svake ciene. Divljač, voće, i zelenje, vrlo su skupi, nu meso je jeftinije nego u Evropi, jer puste poljane Arkansasa i Texasa hrane toliko krda, da ih ni ogromne kasapnice⁹, kakva je ona u Chicagu, najveća na svetu, ne mogu zatući, ni američki proždrljivost pojesti. Svaki dan dolaze vlakovi iz južnih krajeva, dieleći po sjevernim gradovima friško zelenje i voće; a na tisuće vlakova prevažaju marvu za kasapnice. I Pittsburška kasapnica slovi među prvima. Vidio sam uvagjati u nju nepregledne vagone pune svinja, ovnova i volova. Mužina me je htio povesti, da vidim kasapljenje i prigotavljanje mesa za mesarnice, za izvoz i za soljenje; ali meni se nije htjelo ući u taj užas, iz kojega izvire rieka krvi i nečisti jadne marve, što no se sve sljeva u rieku Allegheny.

Moj Mentor me uvuče svuda gdje želim, s najvećom lakoćom, a više puta gdje i ne želim. Nije ostalo hrvatskog saloona, ni dućana, gdje on nije sa mnom povirio. To

koristi za upoznavanje ljudi i života, ali kad udješ u kakav saloon, moraš piti, nema isprike! A Mužina ne pušta, da ja išta plaćam, pa mi je neugodno. Ništa za to što je mogao biti već davno bogat, jer ono što je mogao nije, i neće; ili ja ne poznajem ljude, ko ni diete od pet godina. Quanti piglia tanti mazza! Je li Zdravko jutros zaslužio pet dolara za kakvi spis, ili što je bio tumačem na sudu, banke mu se vrte po rukama, da ih svak vidi; no do u večer ih već ne vidi niko, a najmanje on.

— „Čuješ, reče mi jednom Mužina, hoćeš li da te povedem k jednom senatoru? To će biti za te zanimivo, govoriti sa jednim američkim političarom.“

— „Pa hajdemo!“ i krenusmo.

Nije to mala stvar biti senator u Americi. Dolnja i gornja kuća svake pojedine države biraju zajedno samo po dva senatora, koji se sastaju u zajedničkom senatu u Washingtonu, dočim se zastupnici u zajednički sabor (House of Representatives) biraju direktno po kotarima raznih država. O ustavu Sjedinjenih Država neću govoriti, jer ga svak može lako naći u bilo kojem leksikonu. Svakako čast senatora je velika, i zapane tek najodabranije ljudi, dakle osoba sa kojom će govoriti nije ko mu drago, naročito kad zastupa u senatu Pennsilvaniju.

Progjosmo nekim nuzgrednim ulicama i eto nas na uglu, gdje je nekakav dučan jestiva. Mužina unutra, a ja za njim kroz vreće kupusa, fažola, krumpira itd. U dnu dućana je malena pisarna odijeljena staklenom ogradi od brašna, šećera i kukuruza. U pisarni su dva gospodina, to jest senator i njegov pisar. Ravnaju nekakve račune. Mužina se već sa senatorom poznaje, pa me predstavlja, a senator se ljubezno dignu, te mi ponudi cigaru. To se već u Americi samo po sebi razumije. Ja počeh pitati senatora štogod o politici vanjskoj i nutarnjoj, moleći ga, da govoriti polagano, da ga uzmognem razumiti. On mi govoriti, dakako, o Sjedinjenim Državama, kao o najboljoj i najjačoj državi na svetu. Hvali procvat obrta i trgovine, te poljodjelstva. Ističe utakmicu Amerike na svim tržištima svieta sa svim državama. Američki obrt poplavljuje svet, jedino mu još Njemačka odoljeva i pravi pogibeljnju utakmicu. Nu u poljskim proizvodima ne može ni Njemačka Americi odoljevati. U Berlinu, u Münhenu se jede američki kruh, američki krumpir, jabuke itd. Vidim da senator najvoli govoriti jabukama, o krumpiru itd. i valja priznati, da se u taj posao strukovno razumije. Njegov je dučan prilika velikog američkog poljoprivrednog tržišta. Kao što razumije u malenom svoj posao i svoju trgovinu, te ju tjera sa uspjehom, tako razumije i državnu. Stoga i jest senator Pennsilvanije najindustrijalnije države u

Uniji.

Muslim, da će zanimati čitatelje, ako im statističkim podatcima prikazem bilancu poljodjelskih proizvoda Sjedinjenih Država. Senator Muelbronner¹⁰ me je uvjeravao, da ti proizvodi natkriljuju proizvod ciele Evrope, ako se izuzme Rusiju. Dopalo mi je do ruku izviešće ministra poljodjelstva Wilsona¹¹, o proizvodnji god. 1905. Te godine vredio je poljodjelski proizvod Sjedinjenih Država 6.415.000.000 dolara, dakle oko trideset i dve miljarde kruna. To je da stane mozak!

Te se je godine našlo 2,708.000.000 bušela kukuruza, u vrednosti od 605.000.000 dolara. Vrednost utrganog pamuka iznosi 575.000.000 dolara. Pšenice je urođilo u vrednosti 525.000.000 dolara; ječma 282.000.000; krumpira 138.000.000; duhana 92.000.000; sladora dolara 52.000.000; riže 13.892.000. Prihod od mljekarstva dosegao je ogromnu svotu 665.000.000. Ostalo otpada na ine manje gospodarske prihode. Konji vriede 1.200.000.000; muli 250.000.000. Krava ima 17.570.000 komada, a vriede 482.000.000. Drugih goveda ima glava 43.669.000 u vrednosti od 662.000.000; prasaca oko 48.000.000, a vriede 289.255.000 dolara. Sve to ne mogu potrošiti Sjedinjene Države, koje broje 83.000.000 ljudi, te izvažaju poljskih proizvoda na godinu dolara 827.000.000.

U Sjedinjenim Državama ima 1754 poljodjelskih (farmerskih) banaka, čije poslovne glavnice nadmašuju 2.000.000.000 dolara.

Te brojke jasno govore poljodjelskom napretku Sjedinjenih Država, a i trgovini, jer njezin razvitak nije nego posljedica poljodjelskog uspjeha. Nije dakle čudo da senator Muelbronner govori s ponosom svojoj domovini, u kojemima ima i zrno prezira prama Evropi. Vidi se, da je baš zaljubljen u svoju zemlju i državu. I njega je zahvatila megalomanija imperijalizma. Hvali Roosevelta, kao najmudrijeg državnika na svetu. Lagani uspjesi kubanskog i filipinskog rata¹² razgoriše u Amerikancima želju za još većim pobjedama. Monroeva doktrina¹³ vriedi samo za Ameriku, nu očito je, da se Amerikanci ne odriču za to posjeda i u drugim pregjelima sveta. Afrika je jur podieljena, osim Maroka, gdje bi rado utjecali; nu za to je još čitav Kitaj¹⁴, a oni neće pustiti razdieliti zvier, bez da dobiju dobar komad. Za sada im ne treba teritorija, jer je i njihov slabo napučen nu valja misliti za budućnost. Pučanstvo Amerike, uslied silnog useljivanja, raste kao nigdje i nigda nijedno na svetu. Za pedesetak godina možda trebaće se i oni iseljivati. Zahvatili su Filipine i mnoge manje otoke na Pacifik, nu to je malo. U ostalom za sada je njima glavno naći koje veliko tržište za njihov obrt i

poljske proizvode na Istoku. Rusija ne pušta slobodna vrata u Mančuriji¹⁵, odveć je protekcionistička država, a boje se kad dodje do diobe Kitaja, da ne zahvati sav Pečili¹⁶. S toga su u rusko-japanskom ratu sve simpatije Amerikanaca na strani Japana. Ipak se neka zabrinutost opaža i na senatoru Charlesu Muelbronneru zbog japanskih pobjeda. Neke američke novine već pišu da je ugrožen posjed Filipina, s toga valja povećati ratno brodovlje, biti prva država na moru. Tihi Okean se mora preobratiti u američko more. Što prije valja dovršiti projekat panamskog kanala, da u slučaju potrebe atlantičko brodovlje može brzo zadimiti put Pacifika, da ne bude trebalo, kao za španjolskog rata ploviti mjesecu i mjesecu oko južne Amerike, kao oklopnača Oregon, koja je stigla, istom kad je rat bio dovršen.

Sada, poslije bitke kod Cusime¹⁷, Amerikanci će imati i više razloga, da se zabrinu za Filipine, a budućnost će pokazati, jesu li dobro radili, kad su tako rado potpisivali japanske zajmove, i toliko se veselili nesrećama Rusije.

U brzo se je pokazalo, da su uspjesi Japanaca proti Rusiji kobni i po Ameriku. Japan je postao tako prpošan i ponosit, da traži zadovoljštinu od Sjedinjenih Država, samo za to što u San Franciscu Amerikanci ne dozvoljavaju da japanska djeca sjede na istim školskim klupama sa njihovima. Groze se ratom i predsjednik Roosevelt je prisiljen dati im brzu zadovoljštinu znamenitom izjavom koncem god. 1906. Rat je otklonjen, ali samo privremeno. Danas Amerikanci gore bjesnjom mržnjom na Japance, nego i na same Niemce i osvetit će se prije ili kašnje.

Ipak, regbi, da Amerikancima zadaje najviše brige Njemačka. Njemačko brodovlje zauzimlje danas treće mjesto, a gradi se tako brzo i s tolikom postojanošću, da će valjda skoro preteći i Francesku. To Amerikancima ne da mirno spavati, jer uslied njemačke utakmice sa američkom željeznom industrijom, naročito u Kitaju, predvijaju da bi moglo lako doći do sukoba. Ni naš senator ne može zatajiti pizme¹⁸ na Njemačku, dočim je nekadašnja mržnja na Englesku posve ishlapića. Rat za oslobođenje davno se je zaboravio, a danas ih veže najjača spona, isti jezik. Osim toga engleska trgovčka politika slobodnih vrata, ne zadaje im nikakove brige, i oni izvažaju svoje željezo i svoje žito i u samu Englesku.

Njemačka naprotiv imade imperijalističkih namjera u samoj njihovoju kući, u Americi; jer Amerikanci, i ako pritajeno, smatraju svojim pravom proširiti Monroevu nauku i na Mexiko i na Južnu Ameriku. Sve to jednom mora pasti pod njihov protektorat. A gle, Njemačka je već svojom trgovinom poplavila sav Brazil, i Venezuelu; što više, stala ih je kolonizovati. Tamo danas ima

ogromnih njemačkih naseobina, savršeno uregjenih. Napokon Niemci rade iz petnih žila, kako bi kupili danske Antille¹⁹, a to znači dizati tvrgjave u njihovoj vlastitoj kući. Toga amerikanski monroevci — a to su svi — ne mogu dozvoliti, i to ne samo Njemačkoj, nego nijednoj evropskoj državi. Kao što otjeraše Španjolce sa Kube, tako će u skoroj budućnosti morati prtljati²⁰ i ostali evropejci sa svih američkih otoka i sa Gujanom²¹.

Program je dakle velik, ali za sada su sretstva premalena. Osobito ratna mornarica ne odgovara još svojoj svrsi, iako je jaka. Danas Sjedinjene Države imaju 12 oklopnača, 2 oklopljena krstaša, 10 oklopljenih monitora; 15 zaštićenih krstaša, 4 nezaštićena krstaša, 21 topnjaču, 10 destroyera²², 30 torpiljarka i nekoliko podmorskih lagja Hollandova sustava²³. Ali imade u gradnji desetak oklopnača od 15 do 16 tisuća tona, desetak krstaša od 13 do 15 tisuća tona, tri krstaša na po oklopljena, svaki po 10.000 tona, 6 zaštićenih krstaša, 6 destroyera, 5 torpiljarka i nekoliko podmorskih lagja. Sve će to biti gotovo i spremno za boj koncem god. 1906., a netom to bude dovršeno počeće se s novim programom i baciće se na kantire²⁴ još gromadnije oklopnače i krstaše. Do duše u senatu se opire stranka senatora Hale²⁵ tim ogromnim troškovima za ratnu mornaricu, nu danas su i demokrati po cijeloj Americi donekle se prilagodili imperijalističkoj politici, naročito poslije Venezuelskog pitanja²⁶. Borba između demokrata i republikanaca je izgubila svoj žalac. Svak uvigja da današnja politika uspieva i vodi ogromnu republiku k procvatu, te k uvaženju u cijelom svetu. Demokrati i sami uvidiše da agitacija sa promjenom valute²⁷ ne nalazi plodna tla; jedino što još podržava borbu to su trustovi, nu pošto ih predsjednik Roosevelt bar ne štiti, pače otvoreno pobija, to je i u tom pogledu borba između demokrata i republikanaca blaža nego je bila. U kratko regbi da cijelu Ameriku zahvaća imperijalistička megalomanija, pa i sami demokrati u srcu ne mrze bojnu slavu; poslije okupacije Filipina bore se mlitav i puštaju da državne lagje ide svojim pravcем. Ne opiru se odvažno ni povećanju kopnene vojske, koja danas broji bliže 100.000 ljudi, ili bolje danguba. U kopnenu se vojsku vrlo rado upisuju sve američke bezposlice, jer dobivaju izvrsnu hranu, krasno odievo i dolar na dan, a da baš ne zaslužuju po vojničku svoj kruh. Mnogo veće brige zadaje Amerikancima ekvipovanje²⁸ ratnih lagja mornarima, jer je tu posao mnogo teži, pa se ljudi ne javljaju rado u tu službu, i ako ih državni agenti vabe zlatnim obećanjima. S toga su priseljeni primati svakoga, ko bio da bio, i ma gdje se rodio, i kojim jezikom govorio. Glavno je da nauči nešto malo engleski, da razumije zapovied. Na mornarici ima mješanije svih narodnosti, crnaca, Kineza i Japaneza.

Ovih je dapače do u zadnje doba bilo vrlo mnogo, te su u kubanskom ratu prošli ratnu školu i vatru mnogi od onih, koji su kašnje baratali topovima kod Cusime. Upravo rusko-japanski rat prisiliće Amerikance da očiste svoje brodove od Japanaca, naročito, otkada je ono amerikanski admiral filipinskog brodovlja, posjetivši jednu japansku oklopnaču, našao na njoj kao zapovjednika jednoga, koji je bio prije nekoliko godina njegov sluga na brodu!! Japanski špioni se znadu u svašta pretvoriti!

Danas američka mornarica ima 35.000 mornara i 1300 oficira. Koncem ove godine trebaće dvostruko oficira i još dvadesetak tisuća mornara, a otkle ih namamiti? To je jedna od najvećih brig američkih imperijalista.

Unatoč tome što je kopnena američka vojska, razmjerno prama evropskim velevlastima vrlo malena, ratni proračun ne zaostaje nego samo za engleskim i ruskim. Proračun ratne mornarice iznosi preko 400 milijuna kruna, a kopnene vojske isto toliko. Glavni teret otpada na mirovine, a taj iznosi 750 milijuna kruna. Uzrok je tomu što još živi mnogo vojnika iz dobe gragjanskog rata. Amerikanci se tješe, da će za desetak godina svih tih nestati, te da će se mirovinski proračun znatno smanjiti, a oni će moći taj novac upotrebiti opeta za pojačanje vojske i ratnog brodovlja. Amerikanci ne daju mirovine nikakvom činovniku, osim vojniku.

Povećanje kopnene vojske, koje izgleda na oko suvišno, potrebno je Amerikancima, zbog njihovih tajnih namjera na Mexiku, na republike srednje i južne Amerike a eventualno i za kolonijalne ratove. Ta prije nekoliko mjeseci grozio se je predsjednik Venezuele Castro²⁹, ako i nema ratne mornarice, da će naoružati 50.000 ljudi, pa zaći s njima u srce Sjedinjenih Država, i oteti nekadašnje španjolske države, a uzda se da ga u tome Mexiko neće priečiti na prolazu, već da će ga pomoći, jer i u Mexiku bije ista španjolska krv, a Yankey³⁰ su jednaki neprijatelji svima. Američki listovi su se smijali i rugali tim Castrovim grožnjama, nu za to drže ipak da je dobro imati jaku kopnenu vojsku. U slučaju rata sa Japanom, koji danas više niko u Americi ne drži nemogućim, unatoč upravo fanatičnom japanofilstvu, ili bolje rusofobstvu, jer Japan postaje opasnim suparnikom ne samo oklopnačama, nego obrtom i trgovinom, svak uvigja, da bi Sjedinjenim Državama bila potrebna i jaka kopnena vojska. Posade na Filipinima moraće se i onako znatno pojačati. Eventualnost jednog poraza na moru, i iskrcanje japanske kopnene vojske u Kaliforniji susretoš američke novine prezirnom ironijom. Ali... ali danas je sve moguće! Za taj nemogući slučaj uzdaju se Amerikanci u svoje dobrovoljce, koji

bi se javili ne na tisuće, ko za kubanskog rata, nego na stotine tisuća, na milijone. Jest... dobrovoljaca se javlja uvek mnogo, kada se javljaju pobjede; ali kada dolaze glasovi porazima, bjegunci se pojavljuju na sve strane, a u državi grmi revolucija!

Sve ovo nije mi dakako kazao senator, Muehlbronner, nego je mene zaniela politika, pa pobilježih općenite utiske što ih po Americi primih. Kad je rieč o politici, neka se i ta zadaća letimice obavi. Senator Muehlbronner je najragje govorio o ekonomiji, o trgovackoj i obrtnoj politici, a na koncu mi je darovao debelu knjigu o ustavu Pennsilvanije, te mi na njoj Ijubezno i svoje ime zapisao. Zahvalih srdačno i oprostih se sa tom novom vrsti Cincinata³¹, koji ne ore, i ne kopa, već se bavi još mnogo nižim poslom, nego je poljodjelstvo, a to je trgovina. Svaki je posao pošten, kad ga se pošteno vodi, a meni je baš bilo dragو vidjeti trgovca krumpira i kupusa na tako odličnom mjestu, gdje su nekada sjedili samo baruni i grofovi u nekadašnjoj staroj Evropi. Napokon i ako senator Muehlbronner nije učio ni Sofokla³², ni Tukidida³³, ni Horaciju³⁴, ni Tacitu³⁵, a možda ni Shakespearea, čini se mi, da sve to za političku ekonomiju nije baš ni potrebno, te da može više koristiti državi, ko zna u svojoj vlastitoj trgovini kupovati jeftino krumpire, a prodavati ih skupo, jer će znati lakše shvatiti i trgovinu na veliko megju državama.

Kada opeta progosmo izmegju vreća krumpira i kupusa, zapitah Mužinu, koliko dobiva jedan senator u Kaptolu, u bieloj kući, a on mi odgovori : Četiri pet tisuća dolara. Ali to je samo ono što dobiva od države, a što dobiva od trustaša od velikih trgovaca, to je posve drugi posao. To ide do stotine tisuća dolara. U Americi je sve venalno, bilo u držanim saborima, bilo u zajedničkom saboru (House of Representativs³⁶) bilo u senatu, bilo na sudovima.

— „Tout comme chez nous!“³⁷ odvratih.

— „A jok! varaš se — odvrati Mužina; nije sve ovje kao i kod nas, jer se ovje prodanci mnogo skuplje plaćaju, a opet se je to tako ubičajilo, da to niko ne smatra sramotom.

— „Imaš pravo, jer ono što potroše amerikanski trustaši, da podmите jednoga senatora, dosta je austrijskoj vladi, da kupi cieli poljski klub³⁸, i još je k tome svak dužan ove ljude smatrati uzornim poštenjacima. O našim stipendistima ne treba ni govoriti, jer bi svu njihovu godišnju stipendiju u Pešti podmirio sa mitom potrebnim za jednoga senatora.

Bilješke

1. Tvrđave, dvorca.
2. Pennsylvania Station ili Union Station između 1898. i 1904. izgrađena željeznička stanica u Pittsburghu. Jedna od rijetkih iz tog doba koja postoji i danas.
3. Carnegie Free Library of Allegheny, izgrađena između 1886. i 1890. Uz knjižnicu objekt je obuhvaćao i veliku koncertnu dvoranu.
4. Palača Pitti je od polovice 16. st. sjedište firentinske vladarske obitelji Medici u koju je ova skupila umjetnička djela neprocjenjive vrijednosti. Od 1919. muzej.
5. Grahovih.
6. Patlidžan, balancana.
7. Dinja.
8. Breskava.
9. Klaonica.
10. Na popisu senatora Senata Sjedinjenih Država senator ni približno takvog imena ne postoji. Isto vrijedi i za zastupnike u Predstavničkom domu Kongresa. Možda se radilo o članu senata opće skupštine savezne države Pennsylvania. Senator Muelbronner se spominje u samo jednom broju novina „The Pittsburgh Press“ iz prosinca 1899.
11. James "Tama Jim" Wilson (1835. – 1920.), dugogodišnji tajnik tajništa za poljoprivrednu (United States Secretary of Agriculture). Ministar s najduljim stažom u povijesti Sjedinjenih Država. Bio je tajnik za poljoprivrednu pod četiri predsjednika.
12. Radi se o Američko-Španjolskom ratu iz 1898. Sjedinjene Države su iskoristile ustanke protiv španjolske kolonijalne vlasti kako bi se dokopale ostataka španjolskog kolonijalnog carstva. U kratkom roku španjolske su zastarjele snage pobijedene. Po mirovnom ugovoru Sjedinjene Države su se dokopale Portorika, Guamu i Filipinama, a američka se vojska trajno smjestila na Kubi koja je formalno postala nezavisna. Ovaj rat se smatra početkom američkog imperijalizma.
13. Monroeva doktrina je nazvana po američkom državnom tajniku J. Monrou (1823.). Prema njoj Sjedinjene Države će izbjegavati uplitanje u europske prilike no smatrati će svako uplitanje europskih sila u prilike Sjeverne i Južne Amerike neprijateljskim činom. Kasnije se to pretvorilo u zahtjev za isključivim ekonomskim i političkim utjecajem Sjedinjenih Država na tom području.
14. Kinu.
15. Mandžurija, povjesno i etnički posebno područje na sjeveroistoku Kine ($786\,000\text{ km}^2$). Početkom 20. st. tu se sukobljavaju interesi niza europskih i van europskih sila (Rusije, Japana, Njemačke, Sjedinjenih Država).
16. Pechili ili Chilhi zaljev. Danas se naziva Bohai morem. Veliki zaljev na sjeveroistoku Kine.
17. Bitka u tjesnaca Cušima (Tsushima) koji razdvaja Koreju od Japana. Tu je 1905. japanska flota uništila rusko ratno brodovlje.
18. Neprijateljstvo, mržnja, pakost.
19. Dva otoka u Antilima koja su od 17. st. pripadali Danskoj. Otoče su Danci prodali Sjedinjenim Državama 1917.
20. U ovom slučaju „koje kako se snalaziti“.
21. Gvajana, nazivi za tri mala europska posjeda na sjeveroistoku Južne Amerike – Velike Britanije, Nizozemske i Francuske.
22. Razarača.
23. Podmornice klase Holland. Nazvana po inžinjeru Johnu Philipu Hollandu (1841. – 1914.) koji je projektirao prvu modernu podmornicu koja je u cijelosti mogla zaroniti pogonjena električnim motorima.
24. Trupac koji predstavlja osnovu kobilice broda.
25. Eugene Hale (1836. – 1918.), američki republikanski političar. Dugo godina zastupnik i senator u Kongresu Sjedinjenih Država. Zalagao se posebno za razvoj američke ratne flote, no protivio se gradnji velikih bojnih brodova smatrajući ih nekorisnima i zastarjelima.
26. Venezuelska kriza, blokada Venezuele 1903. od strane flota Velike Britanije, Njemačke i Italije zbog njenog odbijanja plaćanja dugova kao i odštete strancima koji su izgubili imovinu u građanskom rata u Venezueli. Flota Sjedinjenih Država intervenirala je na strani Venezuele. Spor je završio arbitražom.
27. Pitanje da li bi se američki dolar krajem 19. i početkom 20. st. treba zasnovati samo na pokriću u zlatu ili i srebru i zlatu (bimetalinu). Američki demokrati su bili za pokriće i u srebru i zlatu zastupajući svoje glasače iz područja bogatima rudnicima srebra. Republikanci su uspješno odbili takav prijedlog pa je „zlatni standard“ američkog dolara ostao sve do 1934. odnosno 1971.
28. Ekipiranje, skupljanje posade.
29. Cipriano Castro (1858. – 1924.), predsjednik Venezuele 1899. – 1908. Privatnom vojskom 1899. preuzeo vlast u zemlji, poslije čega je ova ušla u razdoblje kaosa, bezvlašća i stalnog sukoba sa stranim državama. 1908. zaratio s Nizozemskom i tijekom lječenja u Europi svrgnut s vlasti.
30. Zapravo Yankee, naziv za stanovnika Sjedinjenih Država izvan istih. Unutar Sjedinjenih Država naziv za stanovnike njezinih sjevernih dijelova.
31. Lucije Kvincije Cincinat (V. st. pr. Kr.), legendarni rimski diktator. Dok je orao zemlju pozvan da vodi rimsku vojsku. Pobijedivši neprijatelje i završivši mandat kao diktator vratio se svom skromnom životu.
32. Sofoklo (496. – 406. pr. Kr.), grčki pjesnik i dramatičar. U svojim dramama ističe važnost slobodne volje nasuprot diktata sudbine.
33. Tukidid (460. – 396. pr. Kr.), grčki povjesničar. Smatra se ocem kritičke historiografije koja povijesti nastoji pristupiti nepristrano.
34. Flak Kvint Horacije (65. – 8. pr. Kr.), rimski pjesnik. Na jednoj strani kritizira propadanje starih rimskih vrijednosti i prodror praznovjerja, a na drugoj stvara pjesme punе erotskih motiva.
35. Publike Kornelije Tacit (55. – 120.), najveći rimski povjesničar. U svojim djelima tražio je uzroke povijesnih zbivanja psihološki analizirajući postupke pojedinaca.
36. Predstavnički dom američkog Kongresa.
37. Kao kod nas, kao kod kuće.
38. Misli na poljske zastupnike u Carevinskom vijeću, parlamentu za austrijski dio Austro – Ugarske.

XI.

Moral Hrvata u Americi. — Puritanci. — Temperencleri. — Quackeri. — Blue Laws. — Kvakerska strogost. — Moral temperenclera. — Pučki uzgoj u Americi. — Jesu li potrebne hrvatske škole. — Moralna zapuštenost našeg naroda. — Mane i opačine. — Crnci i Talijani. — Crnogorci. — Razbojnik Milan Kovačević. — Elektrotehnika u službi grabežnog umorstva. — Junačka smrt razbojnika. — Hrvatski prosti radnik elektrotehničar. — Žena ubila muža sjekirom. — Frivolnost američkih novina. — Župnik Dr. Lauš isповедa Anu Novaković poslije zločina paricidija. — Sudnica u Pittsburghu. — Morgue. — Užasni prizori ljudske ništetnosti. — Boarding-house, kotilo demoralizacije. — Stanje hrvatske žene u boarding-houseima. — Američke tamnice. — Udobnost tamnica. — Crna svjedočba policajnog činovnika u Steeltonu o moralu Hrvata. — Pijanluk. — Savez proti alkoholizmu. — Keely Leaguee. — Državni zavod za liečenje pijanaca u Foxboro. — Za naše pijance niko se ne brine. — Zlo shvaćena sloboda. — Američko državljanstvo. — Koji se radnici vraćaju u domovinu?

Vriedno je kazati štogod i o moralu naših ljudi u Americi, pače bi se to bilo moralo na prvome mjestu istaknuti ; no, pošto ovo djelo ne ima nikakvih namjera ni umišljenja, da bude smatrano sustavnim i temeljitim djelom, već laganim čitanjem letimičnih opažanja; to će kazati sve onako, kako mi dolazi u glavu, ne imajući vremena, da djelo preradim i da svoj predmet sustavno poredim.

Da se prosudi, kakvi su naši ljudi u Americi, ne smije se zaboraviti pitanje, kakvi su došli. Oni, koji štogod imadu i koji su uživali bolji uzgoj, ti ne ostavljaju domovinu, jer naš čovjek, bez ljute nužde, ne stavlja sreću na muke, ne kuša je, već je zadovoljan s malim. Većinom sele ljudi, koje rogjena gruda ne može hraniti, koji ne mogu plaćati poreza, koji ne poznaju škole, već su živjeli po planinama, pasući stado, siekući šume, orući livade, ili premećući kamenje dalmatinskog i hrvatskog primorja. U crkvu su malo zalazili, od popa malo naučili, ili jer je predaleko, ili jer se za njih nije brinuo. Osobito pravoslavni većinom su nepismeni, zapušteni od popa, od vlade, od ljudi i od Boga. Pop ih je naučio, da su Srbi, i to je sve. Osim zdravoga prirođenog razuma nemaju nikakvog drugog znanja ni iskustva, koji bi im u životu mogao poslužiti.

Vrlo su rijetki oni, kojima je dodijalo svakidanje životarenje, pa odoše u svjet, da pokušaju sreću. Kod tih je volja razvijenija, um okretniji, ali na žalost i kod njih je spremna za životnu borbu vrlo malena. Nemaju obično ni trgovackog, ni tehničkog znanja, a ono malo, što učiše po školama, sve je teoretski bez praktične vrednosti. Gdjekoji se, hvala živom razumu našega naroda, brzo snagje, shvati američki život, borbu za opstanak, grčevitu hlepnju za business i u malo godina može se takmiti sa urogjenim Amerikancem. Ti su biele muhe.

Ogromna većina spada u prosto radničtvvo, u ono radničtvvo, od kojega se ne traži ni znanja, ni uma, već fizične sile. Gdjekoji, kad je prišedio i skucakao¹ koju stotinu dolara, otvoru dučančić, obično živeža, ili odiela za radnike, a trguje malne isključivo sa našim ljudima. Još više je onih, koji se posvete saloonerstvu, osobito u državama, gdje nisu na vlasti kvakeri², ili puritanci³. U

takvim državama vrlo je teško dobiti dozvolu saloona, a u nekim, kao u Pennsilvaniji, mora se dozvolu svake godine obnavljati. Za to se hoće poznavanje engleskog jezika i neki viši stepen uma i naobrazbe, jer nije šala morati svake godine podnjeti inkviziciju kvakerskih temperenclera⁴ (temperance = društvo za umjerenost, koje ima mnogo svojih članova, pače često odlučnu riječ na upravi) i odgovarati na njihova pitanja i predbacivanja. Temperencleri su neumoljivo strogi, pa i ako, kako zlobni jezici kažu, nose uviek u žepu flašicu whisky, ispituju upravo inkvizitorskim biesom, da li se je u kojem saloonu ko opio, da li je bilo nereda, tučnjava, psovka; a naročito, da li je saloon svakog svetka bio zatvoren. Dokaže li se, da je salooner držao otvoren saloon preko stanovite ure u noći; a naročito kada ta ura zasieca u blagdan, taj je za uviek izgubio nadu, da će mu se dozvoliti otvoriti saloon.

Sekta temperenclera potiče od Quackera, a Quackeri od Puritanaca. Kao što je poznato, puritansku sektu je ustrojio u Engleskoj Genfs⁵, dignuvši se proti raskošu katoličkog svećenstva. Fox⁶ je išao i dalje, zabacivši svu katoličku historičku nauku, sve sakramente i obrede, ostavljajući vjernicima samo Sveti Pismo i njegove najstrožije zakone. Ova sekta nije imala nikada mnogo pristaša, ali je ipak izazvala progonstva engleske vlade, te mnogi stadoše seliti u Ameriku, gdje nagjoše valjana zaštitnika u Williamu Pennu⁷, kojema je engleska vlada mnogo dugovala. Da se rieši tog duga, ona dozvoli Pennu, da uredi po svojoj volji quackersku općinu; i tako g. 1668. sa tom općinom on udari temelje državi Pennsilvaniji. Nešto prije toga otišla je u Ameriku četa quackera na glasovitoj lagji May- Flower⁸ (svibanjski cvjet), bježeći od vladina progonstva. Ti se quackeri mogu smatrati utemeljiteljima Nove Engleske. Oni se držahu strogo glasovitih quakerskih Blue Laws⁹ (modri zakoni), koji im dadoše snage podnositi sve muke i trude oko uregjenja nove domovine, te njeno oštro podneblje, boriti se, tako rekuć, danju i noću sa divljim zvierima i sa urogjenicima. Biće zanimivo doneti neke od tih zakona.

„Zabranjeno je raditi, kuhati jela, spremati postelju, strići vlase, ili brijati se u nedjelju.

„U nedjelju i ostale svečane dane ne smije muž poljubiti svoju ženu, ni žena svoje diete.

„U nedjelju je zabranjeno jašiti, šetati se po perivojima ili drugdje; te se jedino dozvoljava poći skrušeno i sabrano u crkvu i iz nje se vratiti kući”.

S vremenom je quakerska strogost mnogo popustila, osobito poslije reforme Hicksa¹⁰, početkom prošloga veka ; ali ipak i danas imade dosta ekstravagantnosti. Nigdje, na primjer, nije dozvoljeno otvoriti saloon, ili gostonu u blizini crkve ili škole. U nekim mjestima zabranjeno je u nedjelju smijati se, govoriti glasno na ulici, ili zviždati. To se može čitati i na plakatima, što ih gradsko zastupstvo daje priljepljivati. Ipak danas ne daju šibati ljude, koji bi se ogriješili te zabrane, kao što se je dogajalo još početkom prošloga veka. Osim šiba udarale su se kazne i u globama, a okorjele kršitelje zatvaralo se je u tamnice. Ko nije došao redovito na bogomoljne sjednice kvakerske općine bio je kažnjen globom. Ko je pušio u nedjelju, isto tako, a ako je imao smionosti pokazati se i na ulici cigarom u Zubima, glob je bila još viša. Zaručnici se nisu smjeli šetati ulicama, a najstrožije je bio kažnen, komu bi se dokazalo, da je u nedjelju obavio koji ručni posao.

U subotu poslije podne počeo bi počinak, a quacker bi se povukao u svoju kuću i tu cio dan poučavao svoju djecu u vjeri i moralu. Preko ciele nedjelje čitala se je u obitelji Biblij, osim u doba, kada bi se išlo u bogomolju, da se u skupu sa crkovnom općinom u dubokom muku čeka, kad će se u kojem pokazati nutarnja svjetlost ili nadahnuće Duha Svetoga. Tada bi ovaj držao plameni govor, strašeći grješnike mukama pakla. Uzdisaji, jauk i lelek odmnievali¹¹bi mračnom bogomoljom, pretvarajuć biednim ljudima već ovaj svjet, i onako dosta paklen, u pravi pakao.

Poslije nedjelje došle bi svakidanje muke krčenja šuma, oranja, kopanja, borba sa divljacima, koji su čekali u svakoj zasjedi svojim strielama i sjekirama. Ako se uzme, da oni koji ostaviše Yorkshire¹² na May-Floweru nisu bili težaci, nego sinovi aristokratskih ili gragjanskih obitelji, koji nisu bili navikli ručnomu radu, onda će se bolje znati oceniti njihovu herojsku muku u novom životu. Njihove žene ne bijahu navikle svojim bielim i mekanim rukama nikakvom poslu, a u novoj domovini su prisiljene pomagati muževima graditi kuće i crkve, donositi kreč i kamenje. U malo vremena ti ljudi željezne volje pretvoriše divlju zemlju u sielo nove civilizacije, te se može reći, da su oni začetnici današnjeg poljodjelskog, obrtnog i trgovačkog procvata Amerike. U početku se rasprostraniše po današnjim državama Connecticut¹³, Maine¹⁴, New- York, Massachusetts, New- Jersey, Pensilvanija, a od tuda počeše širiti svoje naseobine po ostalim krajevima Amerike i udariše temelje svim današnjim velegradovima, središtima obrta i trgovine.

Bez sumnje današnja ustrajnost u radu, smionost u poduzećima nisu drugo nego plod puritanskog i kvakerskog duha, koji se je s vremenom ublažio i na neki način civilizovao, ali još traje, pa i ako je sa jedne strane smiešan, s druge još podržava stare krieposti, samo gdje nije licumjeran.

Današnji temperencleri nisu ino, već novi oblik kvakera, koji kao što je izgubio vanjsku strogost i izvršivanje „modrih zakona”, tako je i u nutriti daleko od onog vjerskog i fanatičnog zanosa, kojim se odlikovahu učenici Foxa. Temperencleri su za Evropece manje više predmetom smieha, te ne vide u njima nego licumjernost i iskvarenost, koja svoju trulež hoće da pokrije time, što zasieca u tugje poslove i drugomu namiče poštivanje zakona i običaja, koje bi sami temperencleri morali izvršivati. Svakako jedno stoji, da kao što svi sektarci, tako i temperencleri više gledaju na vanjski oblik kulta, nego na suštinu morala. Oni ne propoviedaju ljubav prama biednom radniku, koji umire u tvornicama bogataša, satrt mahinama ili što je još gore užasnim naporom, nego viču proti alkoholizmu, proti radu u nedjelju; a ne vide, da se mnogi jadnik baca na alkoholizam, da zaboravi svakidanje patnje i ako radi u nedjelju, da ga na to sile kapitaliste, kojima peći i mahine moraju raditi danju i noću, svetkom i petkom, da im donesu što više dobiti. Oni ne viču na trustove, koji su jedino za to stvoreni, da onemoguće takmu, i po tome jeftinocu obrtnog proizvoda i da mogu udariti trgovini cienu, koju sami hoće, a da se tomu trošitelji ne mogu oduprieti, jer nemaju u koga inoga kupiti. Trustovi su najgori oblik guljanštine, koji se izvagja na trošiteljima i koji izrabljuje radnika. Prvi mora platiti trgovinu po što se od njega traži, drugi je mora proizvajati, pošto mu se nudi. Sve to temperenclerima nimalo ne smeta, jer i sami posjeduju po koju dionicu u velikim željeznim i inim trustaškim poduzećima; a što navještaju tako biesnu križarsku vojnu alkoholizmu, biće i to za to, da radnik dogje triezniji u tvornicu, da više radi, a njima da dionice više nose, a kami njima do radničkog morala, do zdravlja duše i tiela!

Pravog dakle morala u čisto amerikanskom društvu ne trebamo ozbiljno tražiti, jer se svagja samo na vanjštinu, na oblik, inače i u moralu vlada vrhovni zakon svega business, posao. U tu svrhu su stvorene škole, u tu svrhu se jača um i vježba tielo.

Vratimo se k našima, jer je o njima i o njihovom moralu govora. Trebalо je do duše opisati u glavnim crtama i moral onih, megju kojima se nalaze i kojima služe, da se bolje uzmogne i njihov ocrtati. Dogju nepismeni, sa vrlo slabim vjerskim uzgojem, a i taj je više oprt o dogmu, nego o moral, pa se svi njihovi moralni pojmovi svagaju na ono, što ih uči zdrav razum. Što je u kojega razum jači, to je obično i moralniji, jer se više bavi poslom i svojim stvarima. Nije uviek tako, inače bi svi ljudi bistrog

Ante Tresić Pavičić je bio vrlo sumnjičav prema mogućnosti osnivanja hrvatskih škola u Americi. Usprkos tome bilo je i uspješnih primjera poput škole u Kansas City na Strawberry Hillu koju je 1904. utemeljio tamošnji hrvatski župnik Martin Davorin Krmpotić. Tresić Pavičić u knjizi navodi kako je Krmpotićev pokušaj propao ne otporu roditelja koji su željeli da se njihova djeca školiju ne na hrvatskom nego na engleskom. Usprkos navodima Tresića Pavičića škola je opstala i postojala je više od sto godina. Na svom vrhuncu škola je imala više od 500 učenika. (Izvor slike: <http://www.croatianhistory.net/>)

razuma bili i moralni, a mi često vidimo prefriganih lopova, koji sve sposobnosti svoga uma svrnu na zlo, to jest, da koriste sebi, a škode iskrnjemu¹⁵. Ti imadu u sebi klicu zla, koju se može liečiti ne nutarnjim samoniklim moralom, nego vanjskom naukom, vjerom i zakonima.

Mi crkava imademo po Americi svuda, gdje ima naših većih naseobina, nu ne podržavhu ih opaki po naravi, nego onakvi, koji bi dušu spasili i bez crkve. Ko hoće da igre u crkvu i da za nju doprinaša, slobodno mu je; ko neće i tomu je slobodno. Za toga se ama baš нико na svetu ne brine, preprišten je sam sebi. Proti sebi može griešiti koliko ga volja, a samo ga se onda lieći tamnicom, kada se ogrieši o prava drugoga. Škole u Americi nemamo baš nijedne, osim što se u zadnje doba trudi D. Krmpotić¹⁶, župnik u Kansas City¹⁷, da je pogne za svoje župljane. Englesko-američkih škola ima po svuda na pretek, nu u te ne idu naši odrasli ljudi, koji ne razumiju engleskog jezika, te bi im polazak škole bio uzaludan. Nagje se gdjekoji, koji pošto je naučio ponešto engleski, pogje u školu i nauči, kako tako, čitati i pisati. Naprotiv od onih, koji su pismeni došli od kuće i koji po tome i engleski lakše nauče, mnogi polaze strukovne škole, u kojima nauče štošta potrebna za obrt i trgovinu. Ima u Americi i večernjih škola, gdje ljudi mogu ići poslie dovršena dnevna rada, te uz stanovitu plaću, usavršiti se u nauci, koja im je potrebna. Ima ih

pače, koji polaze srednja i viša učilišta, bez predhodnih nauka, svjedočaba i ispita, jer svega toga u Americi ne treba. Jedan, koji znade čitati i pisati, može se upisati u pravnički fakultet na sveučilištima, pače i u medicinski, te za dvie tri godine postati bilježnikom, odvjetnikom, liečnikom, zubarom itd. Glavno je da plati takse i da se prikaže na ispite, proučivši knjige za to propisane.

Hrvatska djeca, koja se rode u Americi, posjećuju engleske škole, pa često se dogodi, da ne će ni s roditeljima da govore hrvatski. Takih sam primjera video svojim očima. Govorio sam po svuda, gdje sam bio sa vogjama našeg naroda, to jest sa umnijim Hrvatima, o potrebi hrvatskih škola. Svi su se malne slagali u ovom umovanju: Čemu dizati hrvatske škole, kada mi i onako pod nijedan način ne održasmo svoje narodnosti u Americi? Oni, koji se ovgje ragaju, ti se više u staru domovinu neće povratiti, a ni njihovi roditelji. Roditelji će umrijeti, sinovi će još znati hrvatski onoliko, koliko su od roditelja naučili, a unuci ni rieći. Sve jedno je dakle, da se odnarodimo za jedno koljeno prije ili poslie, kad se moramo odnaroditi. To nije samo naša sudbina, nego svih naroda, koji dolaze u Ameriku, kojih ima na milijone, kao Iraca, Niemaca, Talijana. Poljaci, hvala svojem besprimjernom patrijotizmu, odolievaju jače od svih drugih narodnosti, pa i od samih Čeha, nu i oni i Česi, unatoč tom otporu, izgubiće se prije sto godina u američkom moru, kao

pržina. Državna mahina i državni engleski jezik melju sve narodnosti, a od te muke, ma koliko smiešane, izići će jedna vrst hleba, amerikanska.

U ostalom, kako ćemo dizati škole? I onako se već za crkve troši i previše, a i to se gradi za buduće Amerikance. Da i sagradimo škole, otkuda ćemo nabaviti učitelja? Ali i da nabavimo učitelje iz domovine, kako ćemo ih uzdržavati? Valjalo bi, da ih naš narod plaća; a koga naš narod plaća, toga ne štuje, tomu hoće da zapovieda. Dosta je vidjeti, kako se ponaša prama župnicima! A ipak naš narod je naviko daleko više štovati i cieniti popa, nego učitelja. Recimo, da se kakvom učitelju, koji bi bio spremjan doći amo, pošalje za put, da mu se sagradi stan, da mu se odredi plaća, mjesečno bar sto dolara. Manje ne može biti, jer i malo bolji radnik toliko zaslužuje, a napokon jer toliko i treba, ako se uzme u obzir skupoća života, a k tome i mirovina, jer dотičnik mora stavljati nešto na stranu, što će mu biti za stare dane mjesto mirovine. Kad smo sve to obavili, morali bismo mu zajamčiti, da ćemo moći uzdržavati školu bar desetak godina. A ko će za to jamčiti? Mnogi će se izjaviti, da su spremni šiljati djecu u hrvatsku školu, a mnogi i neće, jer već sada kažu, što će nam hrvatska škola, kada je djetetu ovgje potrebno da zna engleski čitati i pisati, jer da hrvatski zna, ili ne zna, jednako mu koristi? Učitelj bi dakle morao poznavati savršeno i engleski jezik, da može i u tom jeziku djecu poučavati, a gdje ćete takova naći? Koji bi došao amo sa poznavanjem engleskog jezika, našao bi lako masnije i lakše zaslužbe, nego da djecu poučava. Osim toga, ako bi si učitelj priuštio malu kaznu na kakvom nemirnom ili neposlušnom djetetu, to bi odmah bio casus belli¹⁸. Roditelj bi navalio na učitelja do potrebe i šakama, digao diete iz hrvatske škole i poveo ga u englesku. Ta bilo je već pokušaja i mi smo vidjeli sa kakvim neuspjehom!

U tome razlaganju imade mnogo istine, a čekajmo, da vidimo, neće li časni Krmpotić u Kansasu biti bolje sreće. Mnogi kažu, da bi se mnogo lakše moglo nabaviti učiteljice, mjesto učitelja; a ne misle, kakvim bi istom pogibeljima one bile izvrgnute, kad je i za učitelja pogibeljno primiti se takva posla.

Dakle o hrvatskim školama u Americi teško da može biti i govora. Odrasio stablo teško je svijati, a presagjeno privikne novom tlu i podneblju. Drugim riećima, naša djeca će biti amerikanski Englezi, a roditelji će umrijeti nepismeni, ko što i dogoše.

Ja se upustih u pitanje, koje više zasieca u naobrazbu, nego u moralni uzgoj, nu ipak jedno ne ide bez drugoga, a i o školskom pitanju je trebalo koju nahrcnuti¹⁹. Prepušten sam sebi u potpunoj amerikanskoj slobodi, naš čovjek se podaje svojim nagonima i strastima. Najprije ga zarazi mana pijančevanja, a onda blud, igra i ostale opačine. Vruće krvi po naravi, kad ga razgari k tome i alkohol, onda pobiesni, pa se hvata noža i

revolvera. Na prosta grabežna umorstva Hrvat, čiste krvi, ne baca se lako i takvih slučajeva nema mnogo na duši našega naroda. U Americi najveći i najprefriganiji lupeži to su Amerikanci sami. Najveći razbojnici to su crnci i Talijani. Crnac počinja grabežna umorstva, a Talijanac katkada i takva, nu najviše počinja ubojstva. Njemu je uviek nož za pašom, ili u čizmi. Dosta je, da se malo porječka, ili da mu vino razgrijje mozak i već se maša noža. Poslije Talijana na redu su Srbi, a poslije Srba braća njihova najbliža Hrvati. Na svu sreću kada Hrvat ubije koga, retko će reći, da je Hrvat; kaže da je Austrijanac. Srbin naprotiv, kad koga ubije, ne kaže da je Srbin, nego Hrvat i to u geografičnom smislu rieći. Dok sam ja bio u Americi ubojstva među Hrvatima, a još više među Srbima, nisu bila retka. Malne svake sedmice, čitao sam ili u hrvatskim, ili u engleskim novinama, da je Jovan ubio Mitra ili Ivan Luku. Srba je, razmjerno prama Hrvatima, u Americi vrlo malo. Iz Srbije uopće ne sele, jer im je kod kuće dobro. Najviše sele iz Ugarske i iz Krbave, ponešto iz Bosne i Hercegovine. Iz Crne Gore grnu listom, a ti su najbiedniji, najnespretniji, najslabije oboružani u borbi za život. Nu Crnogorac, bez ljute nevolje, ne maša se oružja i to obično za tešku ličnu uvriedu, ili za osvetu, za krvarinu. Većinu zločinstva počinjavaju naši Srbi, baš kao i kod kuće, gdje kaznione pokazuju isti broj Srba i Hrvata, prem Srba nema u Hrvatskoj, nego četvrtina. I slavonsko-sriemski Srbi pokazuju mnogo nagona k zločinu, dočim su bosansko-hercegovački već blaže čudi. Krbavski Srbi počiniše dosta i prostih grabežnih umorstva, u kojima pokazaše koliko smionosti i okrutnosti, toliko vanredne umne sposobnosti, ili bolje prevezjanosti²⁰. Spomenuću samo jedan slučaj, da se vidi, kako oni znadu u elektro-tehnici dati ne samo glasovite učenjake, kao slavnog profesora na Columbia University²¹ u New-Yorku M. I. Pupina²² i razglašenog cielim svjetom Nikolu Teslu, nego i opasnog razbojnika Milana Kovačevića, te ortaka mu i kuma Kotur-Petkovića.

Milan Kovačević bio je zaposlen u nekoj tvornici u Pennsilvaniji, te se je vladao marljivo i ne dajuć nikakve sumnje, da bi se u njemu mogao kriti zločinac. Megjutim on je opazio, da gospodar tvornice, poznati bogataš, a vrlo oblijubljen među radnicima radi dobrote i darežljivosti, prolazi svake subote stanovitim putem u svojoj kočiji, noseći novce, da plati radnike. Njemu stalo kopati po glavi, kako bi se brzo obogatio, a da ne treba godine i godine mučiti se teškim trudom, pa pošto je proučio u tvornici, kako se provajaju električne žice, kako se spajaju, da dadu svjetlo, a valjda u kakvom rudokopu, kako se električnim žicama zapaljuju mine, dogje na sotonsku ideju, da to svoje znanje upotrebi za uništiti jedne subote tvorničara i oteti mu novce. Mislio i smišlja, dok mu ne dogje namisao, da na cesti, kuda tvorničar prolazi, iskopa minu i postavi u nju nekoliko kilograma dinamita. Kad je postavio minu, te ju vješto pokrio — radeći dakako po noći, kad niko ne prolazi

— spoji dinamit žicama, koje su ispod zemlje vodile do baterije, koju je sakrio u busiji do puta. U slučaju da mina ne opali baš u čas, kad kočija bude nad njom, pripremio je i pušku do sebe, da ubije i kočijaša i gospodara. Dogje subota i eto ti tvorničara u brzom kasu na kočiji. Kad je došao nad minu, Kovačević pritisnu tipak, koji je spojio obe žice i obe struje, a kočija, konji, gospodar i kočijaš, sve ode u zrak, tako da je oko razbojnika padalo konjsko i ljudsko meso na komade. Tada iskoči iz busije, potraži pjenezniku²³ i čim se je nije dočepao, ostavi pušku, ostavi ruševine kočije i ljudi, pa put pod noge uz neki potok, prama šumi. Dogje u neko selo, gdje je imao znanca saloonera, takogjer Srbina i ostavi kod njega na tvrdoj vjeri novce, kojih je bilo nekoliko tisuća dolara. Tu se je našao i sa kumom Koturom, koji je bio upućen u stvar, ali nije imao smionosti, da sudjeluje. Kotur je imao da pazi na kretnje policije i da prisluškiva, što se po okolici govori i na koga pada sumnja. Kotur brzo nanjuši, da je policija ušla u trag zločincu, te da ga već žandari traže, pa prije nego ga dohvate, odoše Kotur i Kovačević k onom salooneru, da zatraže povratak novaca. Ovaj zanieče, da je išta primio, nu Kovačević ga dozva u pamet, turivši mu revolver pod grkljan i ovaj izbroji pare, zadržavši ipak oko tisuću dolara. S ostalim umakoše u goru, pa pješice put New-Yorka. Bili su tako oprezni i sretni, da su mogli doći u New-York ne smetani, promienivši pače novac u New-Yorškim mjenjačnicama i zaploviti parobrodom put Engleske. Nu i njihova je sudbina sjela ovaj put s njima na parobrod, jer je s njima otplovio i jedan agent već spomenute agencije Pinkerton, kojemu se pričiniše sumljivi. U Liverpoolu ih je dao uapsiti i poveo natrag u Ameriku. Parnica se je vodila u glavnome gradu Pennsilvanije, u Harrisburgu. Tumačem za Kovačevića bio je Pavlinac, koji mi je ovaj dogagaj u potankostima pripoviedao. Kovačević je odlučno i sve do kraja niekao, te mu niko nije mogao izmamiti priznanja, pa ni ruski pop, koji mu je imao preporučiti dušu, s kojim se u ostalom nije razumio, kao s nikim drugim osim Pavlinca. Pavlincu je svoje nedjelo priznao malo časova prije nego će ga odvući na vješala. Prije smrti ponašao se je junački, te je pjevao o Kraljeviću Marku i o junačtvu — očito smatrajući svoje djelo junačtvom svoje vrsti, jer se i o Marku pjeva štošta, što spada na vješala, a ne u junačvo. Zatražio je whisky i cigara, pa pušio i pio cielu noć. Ipak je probliedio na smrt, kad je vidio vješala. Kad je došao pod njih, htio je nešto govoriti, nu krvnik mu nije dao, već ga brzo turio u omač i zategnuo. Kotur je bio osugjen na 20 godina teške tamnice.

Jedan drugi elektrotehnik, ovaj Hrvat čiste krvi, počinio je mnogo bezazleniji pokušaj svoje vještine u elektrotehnici. Bio si sagradio kućicu podalje od javne ceste, kojom su prolazile električne struje za neku oveću tvornicu. Htjelo se i njemu imati u kući svjetla, a da se ne treba mučiti ribati šibice, pa liepo spojio dve žice sa strujama na cesti, proveo ih pod zemljom do svoje kuće i ponamjestio električne staklene kruške po svim

prostorijama. Tako je to trajalo nekoliko mjeseci, sve u miru i sreći, dok ga napokon ne otkriše. Ne kazniše ga, obzirom na talenat u nepismena i prosta čovjeka; jer katkada i griešna oštRNA uma zasljužuje oprost.

Kad smo već pri primjerima, još jedan; a neće biti mnogo prama onome, koliko ih se dogadja. Kad sam se povratio sa putovanja po zapadnim državama u Pittsburgh, jednoga jutra pittsburške novine doneše vrlo sensacijsku viest. Neka Ana Novaković, koja je istom pred mjesec dana bila stigla u Ameriku ubila muža sjekirom na specu²⁴. Novine su bile pune opisnih potankosti i ako je bilo mnogo protuslovlja. Biće valjda pohitili američki reporteri, da interwieuju junakinju dana u tamnici, a ne znajući ni ona, ni valjda njezin tumač dobro engleski, izvještaji izišli svakaki. Neki su opisivali okrutnost muža pijanca, koji ju je zlostavljaо, drugi da ju je silio na nepošten život, samo da mu donese dobivene novce itd. Vidjelo se je svakako, da su američki novinari bili skloni, da od nje naprave mučenicu i junakinju dana, da zadovolje romantičkom raspoloženju čitatelja i da prodadu što više istisaka. Ovgje je mjesto, da prekinem za malo vremena pripoviedanje i da rečem par riječi o frivilnosti američkih novina.

Američke novine, pa i najozbiljnije, traže sensaciju više nego ikoje novine na svetu. Dogodi li se kakvo ljubomorno ubojstvo, raspit megju bogatašima, zatečenje in flagranti sa preljubnikom, koja velika kragja, katastrofa na željeznicama, ili u rudokopima — to je na dnevnom redu, pa ne zanima toliko — linčovanje kojega crnca, ili makar i bielog zločinca, sve je to opisano s najvećim potankostima, i to na prvoj mjestu, sa ogromnim naslovima, pače sa pet šest različitih naslova, sve sensacijsnijih jedan od drugoga. Veliki politički dogagaji zauzimaju treće, četvrto mjesto, obično poslije športa. Trgovina, burza, obrt imadu do duše velevažnu rubriku, ali poslije senzacionalnih dogagaja. O nekoj djevojci, koja je zavela jednog učenika, svoga rogjaka, čikaške novine su donosile uvodne članke preko ciele sedmice dana. Osobito ljubavni dogagaji, don Juanske podvige slikaju se u svim mogućim najživljim bojama. Djevojka, koja na taj način postane glasovita, ima mnogo nade, da će se bogato udati. U tolikoj smjesi bogatih ekscentrika, ima ih mnogo, kojima laska proslavljenja putenost kakve finije javne hetere.

Povratimo se k Novakovićki. Poslije podne istoga dana, kada je muža ubila, zvoni na telefonu u župničkoj kući. Župnika zovu do dogje u tamnicu, jer da se grješnica želi ispovjediti i da treba utjehe redovnika. Moj hodža, koji, da se je rodio dvadeset godina prije, bio bi hajduk, skupa sa svojim ujcem, glasovitim junakom Antunom Katovićem, nazvanim Komljen, iz Travnika, te bi se izlagao turskim tanetima i svršio na kolcu, ili od muslimanskog zasjednog kuršuma, zna se razniežiti nad nevoljom jadnika, ko mlado curče. Na viest, da mora

Jedna od posebno tamnih epizoda putopisa Ante Tresića Pavičića bio je njegov posjet mrtvačnici u Pittsburghu koji je ukazao na mračne strane života doseljenika. Tada je to bila netom (1903.) dovršena zgrada. Zanimljivo je da cijeli objekt 1929. "pomaknut" za nekoliko desetaka metara o čemu svjedoči i ova fotografija. I u ovim radovima glavnu su ulogu imali hrvatski doseljenici. Sličan postupak je bio primijenjen i na hrvatskoj crkvi Sv. Nikole na ulici Ohio. (Izvor slike: <http://pgdigs.tumblr.com/>)

ispovjediti nesretnicu, kojoj su možda još krvave ruke, ne može skriti zabune i samilosti, te je sklon vjerovati, da ju je bies muža porinuo na to očajno djelo. — Ne sudi prije, nego čuješ, a ti ćeš valjda saznati prvi istinu, i to najbolje, ako je u istinu skrušena i pokajana, ter ne hini pokajanje, samo da ima razgovora u tamnici, ili da gane čuvare, da budu obzirniji u postupku prama njoj; rekoh ja župniku.

— Ako hoćeš, ter te zanima, možeš doći sa mnjom, ako te budu htjeli pustiti u tamnicu.— Pa hajdemo, odvratih. Ako ne puste, čekaću te pred tamnicom.

Na putu sretosmo Mužinu i on nam se pridruži. Kad stigosmo, valjalo je čekati jedan sat vremena, dok dogje rok za posjete. Pratitelji upotrebiše vrieme, da mi pokažu sudnicu, koja je odmah tik tamnice. Ogromna zgrada, od mrkoga kamenja i uskih prozora, ko da je i sama tamnica, ili tvrgjava. Do velikog suda, bliže tamnice na desno, nalazi se *morgue*²⁵, to jest mjesto, gdje se izlažu mrtvaci, koji pogibioše naglom smrću, da ih svojta dogje prepoznavati. Ugosmo : S jedne i s druge strane dvorane staklene su pregrade, kao gdje

se pregradjuje od zime cvieće i južne biljke. Unutri leže mrtvaci naporedo, pokriveni bielom plahom do glave, u vrlo niskoj temperaturi, podržavanoj ledom, da se zapriče rastavljanje i smrad. Ima ih pet šest, pa, premda su brižno oprati i pokriveni do podbratka, užasno izgledaju. Jedna žena ima na glavi sijaset rana, prouzročenih željezom ili tvrdim drvetom, koje ju je dotuklo. Stražar nam pokazuje jednog mrtvaca na kraju i veli da je to onaj Novaković, kojega je žena ubila. Glava mu je ponešto nepravilna, a osobito nos i usta, te pokazuje na rogjena zločinka. Vrat je tanahan, ko u djeteta, a ispod plahte opažaju se slabašna ramena i uske prsi. Ne vidi se na njemu ni traga sjekiri. Isti stražar nam kaže, da ga je tri puta udarila sjekirom, jedanput po šupljinama, drugi put po prsima, a treći po vratu. Dva su udarca smrtonosna. Po udarcima se vidi, da ga je ubila, dok je spavao, jer su udarci padali koso, a ne okomito, kao što bi bilo, da je bio budan i da se je s njom hrvala na nogama. Ne zna se pravo vrieme, kada ga je ubila, nu po svjedočanstvu njihovih stanara, regbi negdje o jedan sat po ponoći. Ni pravi povod ubojstva se ne zna. Od svjedoka ne može se ništa saznati, jer svi kažu, da su spavalici; pa ni od onih, koji su spavalici u istoj sobi, gdje se

je zločin dogodio. Svi su njihovi stanari pozatvarani, jer je sumnje, da bi moglo biti sukrivaca, a i jer bi pobjegli, ko što obično biva; pošto naši ljudi, kad moraju ići na sud za svjedoka, vole pobjeći u drugu koju državu, gdje im se zamete trag i gdje promiene ime, nego se izlagati dosadama ispitivanja, tumača i preventivnog zatvora.

Ti podaci pobuguju u meni sumnju, da ne će baš sva krivnja ležati na mužu. Dok mu je žena bila u domovini, nije joj slao ni novčića, a pjančevao je. Pisao njoj je da dogje u Ameriku, a netom je došla, otvorio je boarding-house. Već čitatelji znaju, što je boarding-house, to jest jedna od najljučiljih rana našega naroda, kotilo svakake demoralizacije. Tu ih spava po desetak u jednoj sobi, ko marva u osieku, bez pravog kreveta, bez plahta, bez i traga čistoće. Ako je megju njima koja žena, nije riedak slučaj, da služi svima. Muž ili ne zna, jer je megjutim na radu, katkad i po noći, ili što je tisuću puta gore, jer hini da ne zna. Kad je Novakovićka stigla k mužu, odmah prvih dana došlo je do svagje i do tučnjave; nu on je nastavio opijati se, a ona valjda našla megju stanarima kojega boljega prijatelja od njega. Svakako je vrlo čudno, da ni oni, koji spavaju u istoj sobi s njima, ne čuše nikakve buke, kada je Ana muža ubila. Ona je pri prvom ispitnu rekla, da je muža ubila u svagji, kad ju je tukao. Kašnje je kazala, da ga je ubila, kad je legao, nu da je tako bila smetena od njegovih udaraca, da nije znala što radi, te je pošla bez svosti do u kuhinju, prihvatala sjekiru, povratila se, a istom pošto je djelo učinila, vidjela je što je učinila.

Ko će tu vjerovati, da su svi stanari zaspali, ko poklani, kad je u kući bilo toliko galame i tučnjave? Ko će vjerovati, da toj krvavoj Klitemnestri²⁶ nije pomagao kakvi Egipt²⁷?

Da je muž bio vrlo malo sličan čovjeku, očito je; ali da je i u ženi bilo malo ljudskoga i to mi se čini očito. Sumnjiv je već onaj, koji drži boarding-house, a naročito kad naruči ženu, da mu pomogne voditi posao.

Ti su boarding-housi pravo prokletstvo; a ima ih svuda po Americi, ne samo megju našim ljudima, nego i megju ostalim narodnostima. Teško da ima gnusnijih od onih, gdje stanuju naši Ličani, osobito po selima, u blizinama rudokopa, ili po dubravama, gdje se sieku šume. U siečenju šume naši su ljudi prvi majstori, jer su taj posao naučili kod kuće, bolje nego bi mogli igdje. Tu jedan od njih sagradi drvenu baraku, gdje ljudi spavaju na daščanim policama, u dva tri reda jedan red povrh drugoga, po pet šest njih redom na jednoj polici. Jedna žena je dosta, da prigotavlja svima jelo i da ih pere, zimi i ljeti, svetkom i petkom, bez počinka, bez da bi imala ikada vremena ići do crkve ili do dućana. Sama i onako ne bi znala kupiti, pa svaki put pogje jedan radnik do najbližeg dućana u selu, da kupi meso i ostali potrebni živež. Ona dakle ne može dobiti ništa na kupnji, nego

lih na radu. Svaki plaća ženi za rad po dolar ili dolar i po sedmicu, pa gdje ih ima mnogo, žena zasluži koliko i muž, nu sa koliko užasnog truda! Nije svaka nepoštena i ne prolazi vrieme u griešnim zabavama, te je njezin život pravo mučeničtvo, pravi pakao na zemlji.

Imao sam prigode vidjeti takovih boarding-house i po selima i po gradovima. Teško je u njih ući ne začepivši nos. Da je i marljiva, stopanjica²⁸, ne može odoljeti, da drži u redu i čistoći toliko ljudi, i da im još tri puta na dan prigotavlja jelo. Glasoviti su taki boarding-house u St. Louisu, gdje ima dve tri tisuće samih nepismenih Ličana.

Kad promotrismo Novakovićovo truplo, čuvar nas povede u sobu s traga, gdje se mrtvaci Peru. Baš su prali nekog postarijeg čovjeka, kojega je regbi ubio delirium tremens²⁹, što no u Americi hara na tisuće žrtava. Tielo mu je bilo pomodrilo, a svuda je bilo tvrdo, ko jedno samo kurje oko. Meni se je počelo gnušati i mračiti pred očima, pa se nekako odteturah na zrak iz tog užasnog ogledala ljudske ništetnosti i živinstva. Za mnom doklepaše dr. Lauš i Mužina i oni nekako snuždeni i pokunjeni.

Pogosmo do tamnice. Župnika dakako pustiše odmah, a Mužinu i mene, pošto je Mužina dugo parlamentovao i ugovarao sa čuvarima, predstavivši me kao nekakog evropejskog kriminalistu, koji se bavi pitanjem kazne, te proučava metode moralnog popravljanja po svetu, a naročito tamnice. Vrata su ogromna i crna, baš kiklopska, ko i ciela zgrada, te bi joj se bilo moglo postaviti na gornji prag Danteov

natpis na vratima pakla : Per me si va³⁰ itd. Malo vjerujem u one idealistične nadpise na tamnicama, kojima ih se hoće ulazniku da prikaže kao pripravni tečaj za duševnu slobodu. Od sto koji unutra ugju, ter ne ostave kosti, devedeset i devet ih izigje kakvi su i ušli, a jedan izigje bolji. Teško je popravljati narav, nu i radi onoga jednoga, koji se popravi, smatrajmo tamnicu ragje uzgojnim srestvom, nego kaznionom.

Kako ulazimo, tako za nama zveče željezna vrata jedna za drugima. Grozan li mora biti taj zvuk onima, koji ulaze da pročame godine i godine, da misle na svoj zločin danju, a često i noću! Kako mora biti ukorjepljena u njima opakost, kad je to ogromno kamenje, ta škripa željeznih vrata, koju svaki dan čuju, ne može iskoreniti!

Dogosmo pod nekakvo stupovlje, u vienac oko dvorišta, u koje pada svjetlost kroz stakleni krov. Dolje pod nama šeću kažnjenici, koji nisu zatvoreni u posebnim celijama, te pokazaše blažu čud i spremaju se, da ih pošalju na kakav rad, da uče kakav zanat. Sluga nam pokaže nekoliko mračnih celija i nekoliko rasvjetljenih elektricitetom. Tamnica ko tamnica, nu ipak raj prama

nekadašnjima sredovječnima podzemnim bunarima, gdje je voda bila do koljena, gdje su gamizali³¹ crvi i jakrepi³². Sve je ovdje čisto, a i krevet je ljudski.

Poslije toga pokaza nam kupelji. Ima kačnih i parnih. Svaki kažnenik ne samo da ima pravo, nego mora jedan put na sedmicu ići u kupelj, a ako hoće, dozvoli mu se i više. Kupelji su pristojnije nego one u gdjekojim evropskim gradovima, koje se skupo plaćaju. Iz kupelji pogosmo u ogromnu kuhinju, gdje su naslagani kotlovi, u kojima se vari juha, sočivo, itd., a u nekima i meso, jer oni koji su blaže kažneni, slabici i bolesnici dobivaju i mesa. Do kuhinje su peći, pa nam pekari pokazaše liepe biele i velike hljbove, koje danomice svaki kažnenik dobiva; ponudiše nas pače da kušamo, da vidimo, kako je kruh dobro prigotovljen i tečan.

Nešto podalje su praonice na paru i na lužiju³³, gdje se pere rubenina³⁴, posteljina i kažnenička odiela. Sve te poslove obavljaju sami kažnenici, to jest bolji među njima, a posao nadgledaju slobodni čuvari.

U tamnici ima i mala bolnica za lakše bolesti; a za one, koji pomahnitaju, sagragjena je posebna vrst ćelija. Zavirismo i u jednu od tih ćelija. Duvari su od tvrde kože, pod kojom su željezna pera³⁵. Lugjak može udariti glavom i sto puta o duvar, ne samo da neće slomiti lubanju, nego ga neće od toga ni glava zaboljeti. Slično je napravljen i krevet. Nema nigdje čavla gdje bi se objesio, ni čoška, u koji bi se ovanjski zaletio. Život mu je sigurniji nego predsjedniku republike, jer ovoga može koji zločinac ubiti, a može se i sam, dočim njega ne može niko, pa ni sam. Gori na stropu sija električno svjetlo.

Neki kriminaliste viču proti prevelikoj udobnosti modernih kazniona. Nije ni čudo, jer je mnogima bolje u ovakovim tamnicama, nego na slobodnu zraku, gdje im često društvo ne daje mogućnosti, da zasluže kruh, ili ih prezire, ko izopćenike, pa počine prvi zločin, koji im sune u glavu, da se mogu u tamnicu povratiti. Sva napinjanja kriminalista, da smanje broj zločinstva, biće uzaludna, dok se ne udari sjekicom u sam korjen zla, to jest dok se ne preustroji ljudsko društvo, koje većinom nije nego spila nekažnenih zločinaca. Političari, a ne kriminaliste, morali bi osjetiti potrebu i zvanje da smanje broj zločinstva. Za to treba drugi općeniti uzgoj, za to treba selekcija ljudske pasmine vršena i umjetno u nizu vjekova, za to treba dokinuti sva privilegija, koja nisu čovjeku od same naravi u dar zapala; za to treba jednakost blagostanja, uništenje baštinskih bolesti itd. I ako moderne tamnice mnogoga zločinca vabe svojom udobnošću, da se u njih povrati, ipak ne treba žaliti njihovu udobnost, jer ako se danas u njima i jedan sam popravlja, u starima nije ni jedan. Osim toga, ako baš i nije lako popraviti opaku narav i učiniti je dobrom, zločinac u modernoj tamnici nauči kakav zanat i privikne poslu, pa kad izigje, mjesto da bude opasnom

skitalicom, koju će i sam glad natjerati na zločin, posvetiti se kojem zanatu i radu; a čovjek, koji radi i koji ima od čega živjeti, teže će upasti u napast i pustiti se porivu svoje naravi, nego dangubna skitalica. Svakako za opasne razbojnike dobro će biti da ostanu do smrti u popravilištima, da ne za drugo, rad mudre poslovice : „od zla roda, da nema poroda”. Tako će se s vremenom iskorjeniti koljeno i sjeme opakosti, ili će biti sve manje za ljudsko društvo opasnih članova.

Kada sve razgledasmo, turih pratiocu u ruku bakšiš, pa izigjosmo gori pod stupovlje, gdje župnik isповiedaše Anu Novaković. Imah prigode vidjeti je po strani. Izgleda mlada, najviše dvadeset godina; visoka, mršava, okosna. Roni suze i briše ih rupcem, pa je nije moguće dobro u lice vidjeti, naročito u oči, iz kojih najjasnije duša govori. Počekasmo malo, dok je župnik obavio svoj posao, pa izigjosmo. Župnik je očito bio ganut, nu ne htjedosmo ga napastovati upitima, jer je ispojed sveta tajna.

Unatoč vrlo čestim ubojstvima, ja bih rekao, da je pijanstvo ipak najgora rana našeg naroda, jer je najopćenitija, i jer je napokon pijanstvo povod i bludu i ubojstvu. Užasno je svjedočanstvo, što ga je dao Hrvatima u tom pogledu direktor policije u Steeltonu, tik do Harrisburga glavnoga grada Pennsilvanije. On reče, da se oko njihovih kuća vide uviek čitave gomile praznih bačava piva. Ljute su pijanice i kartasi. Vruće su krvi, pa se potoku za najmanju stvar i trgnu nož ili revolver. Neće im dozvoliti nikamo iz njihova blatnoga kuta, jer bi se inače našlo svake noći po tri četiri mrtva čovjeka na ulici.

Boli donositi ovakova svjedočanstva, peče ko usijano željezo, ali ne lieći se rana, koja se prikriva.

Rana pijanstva je općenita u Americi, te sve narodnosti manje više piju. Talijanci se manje podaju piću, a što ipak po broju zločinstva dolaze odmah iza crnaca, ili naporedo s njima, to se ima pripisati vrućoj krvi, niskom stepenu naobrazbe, osobito u moralu i užasnoj vjekovnoj zapuštenosti južne Italije.

Slovaci su gori pijanci od Hrvata, jer se opiju obično whiskijem, koji je opasniji od piva, te mamurluk, koji za sobom ostavlja, upravo poživinči čovjeka. Srbi, Hrvati i Slovenci u pijanstvu su ravni, te se natječu s Ircima i s Poljacima, a ostale narodnosti ne zaostaju mnogo za ovima. Pijanstvo je općenito u svim društvenim slojevima i u oba spola, ali niži slojevi ipak se više podaju toj mani. Nije ni čudo, jer nemaju druge zabave, a ni uzgoja duha, koji bi ih mogao od te bolesti očuvati. Čovjek, koji je visoko naobražen, te znade cieniti slasti, koje mu pruža knjiga i vedrina uma, neće lako svoj um alkoholom zamračiti. Bogataši imadu svakojakih zabava i športova, pa se i oni mogu lakše čuvati od pića. Ali tužni

radnik, koji pročami cito dan pod zemljom u crnoj prašini ugljena, koji ne može shvatiti kazališne umjetnosti, liepo da i hoće i da ima prigode, što uz rudnike nije moguće, kako će proći večer, kako će se odmoriti? Ne ostaje mu drugo, nego poći u saloon, pa piti sa prijateljima. Na žalost radnik slabo poznaje umjerenos, te ono što je bila iz početka duševna potreba, skoro se pretvoru u pijanstvo, a pijanstvo u neizlječivu naviku. Imao sam prigode vidjeti po raznim mjestima ljudi, koji nisu polazili na rad, dokle ne bi propili sve, što su zaradili. Onda opet radi, dok ne stečeš nešto, da to opet možeš propiti. Vidio sam i takovih, koji su potpuno izgubili sposobnost rada, propali umno i tjelesno, te živu od milostinje, ili noseći iz saloona po radničkim daščarama kante piva. Pošto je pivo vrlo jeftino, jer u Americi ima mnogo tvornica, od kojih je ona u St. Louisu najveća na svetu, to neke radničke obitelji kupuju pivo na bačve, pa pije malo i veliko, bez mjere, dok ne isteče. Drugi pošalju u najbliži saloon limenu kantu, koju im napune za samih 10 centi, premda jami³⁶ pet šest litara.

Uz toliku jeftinoću piva, koje je u ostalom vrlo loše, nije čudo, što se ljudi daju na piće i što ih ima vrlo mnogo, koji vide trkati naokolo žabe i miševe. Dipsomana³⁷ je vidjeti po svuda, a delirijum tremens otrese u grob na tisuće ljudi. Da se stane na kraj pijanstvu, učinilo se je u Americi dosta pokušaja. Već spomenutih temperenclere, koji nemaju nikakvog uspjeha. U zadnje doba ustrojila se je tako zvana Keelly - League³⁸ (Kellyev savez) proti alkoholizmu i morfinizmu³⁹. Taj savez broji 32.000 članova, sve nekadašnjih ljutih pijanica, koji su izišli iz Kellyevih instituta. Dr. Kelly otvorio je pred dvadesetak godina prvi sanatorij za okorjele pijanice u državi New - York, u mjestu White - Plains⁴⁰, a danas ih imade po svim državama Unije. Razvio je sam upravo amerikansku reklamu, a povećaše mu je oni, koji iz njegovih sanatorija izigjoše ozdravljeni, najviše pak članovi spomenutog saveza. Njegovi oglasi kažu, da je do sada ozdravio preko 300.000 dipsomana i svakovrsnih pijanica. On svoj liek drži tajnom. Amerikanac ne dariva ni zdravljje čovječanstvu badava. Od svega hoće da se okoristi. On sam prigotavlja kemički svoj liek, koji se uštrcava bolesnicima u podlakticu četiri puta na dan, a daje im ga i piti. Sve to biće da je prosta šarlatanerija, a pravi liek se sastoji u tome, što bolesnik, kad ugje u Kellyeve institute, odvikne malo po malo od pijanstva, naprsto jer mu se ne daje piti. Iz početka dozvoljava mu se nešto malo alkoholičnoga pića, pak sve to manje, dok izgubi naviku, a i volju za pićem. Netom je došao, povede ga se u parnu kupelj, dade mu se purganat⁴¹, pak ga se drži na dijeti. Bolesnik, kada je ogrezao u piću i onako ne može ništa jesti. Prvih dana hrani ga se mlijekom, dok ne počme čutiti hlepnju za jelom. Onda mu se daje pečena mesa, sira, masla itd., a danomice ga se podvrgava vježbi u švedskoj gimnastici⁴²; iz početka po četvrt sata, kašnje sat i dva na dan, koliko može podnjeti.

Liečenje traje četiri sedmice za alkoholike, četiri za okorjele pušače, šest za morfinomane i za laudanomane⁴³. Za to vrieme treba platiti 100 dolara, a u to nije uračunano jelo!!

Ogromna većina, pošto izigju iz Kellyevih sanatorija, dadu se opeta na piće, nu mnogi ozdrave, te im se upravo grusti⁴⁴ svako alkoholično piće, na pomisao, kako su se bili poživinčili, te propali duševno i tjelesno. Dr. Kelly se hvali, da je ozdravio senatora, zastupnika, svećenika, pače i ministara, a samih doktora 17.000!!

U državi Massachusseth, u gradiću Foxboro⁴⁵, vlada je sama ustrojila popravilište za dipsomane i pijanice. Kada koji pijanac pokazuje, da je izgubio moć oteti se pijanstvu, te ga često policija pobere, pijana na mrtvo ime, na ulici, sudac ga osudi na dvije godine liečenja u Foxboru. Kada stignu tamo, obično su potpuno izgubili volju, a ostaje im još tračak razuma. Odmah ih podvrgnu liečenju, od prilike istom, kao u Kellyevim institutima — bez podkožnih uštrcavanja— pa što mlieko, što parne kupelji, što hladni tuševi, što gimnastika, što rad na polju, malo po malo im se povrate tjelesne i duševne sile, a i volja. Mnogi pobegnu, a mnogi, pošto ih puste, hvataju opeta za čašu. Ako ih policija uhvati poslije liečenja u recidivi, onda ih pošalju u prostu tamnicu.

Nu za naše ko se brine ? Otkuda njima sto dolara, da ih izbroje pohlepnom doktoru Kelley-u? A otkuda će plaćati skupu hranu i ostale potrebe? Okorjeli pijanac obično nema ni pare uza se, jer što zaradi, to i popije. A zar će se za našega čovjeka brinuti austrijanski konsulati, ili amerikanska vlada, koja nema bolnica ni za one, što no ih slomi rad za napredak Amerike?

Takova je žalosna slika moralnoga stanja većine našega naroda u Americi. Niske instinkte raskuje⁴⁶ k tome amerikanska sloboda; sloboda, koja nije nego ropstvo za one, koji nisu sposobni da shvate slobodu. Dobro je, da svaki radnik, koji se napravi američkim gragjaninom imade pravo glasa, nu i tu bi trebalo manje korupcije na izborima. Ali škodna je sloboda, kada u neukom i prostom razumu raskuje strasti i počitanje⁴⁷ prama onima, čiji uzgojeni um znade bolje cieniti divote slobode. Gadno je, kad čuješ, da neuki surovi radnik govori osorno župniku, liečniku, odvjetniku, pozivljući se na slobodu. Čuo sam više puta takove ljude hvastati se slobodom, pa reći : Nije to ovjje, kao u Hrvatskoj, gdje pred svakim pisarom moraš skinuti kapu, i, ako te strpa u buturnicu, šutiti. Ovgje ja mogu doći pred predsjednika republike, pa mu reći: čuješ, predsjedniče, boga ti, itd.

Jednostavan čovjek shvaća rieči sloboda, jednakost doslovno i misli, da je u istinu ravan svakomu, te da može raditi baš što ga je volja. Gdje bi on znao, da se prava sloboda sastoji, u prvom redu, u odgovornosti

prama samomu sebi, i da je ta odgovornost ogromna, teška, mnogo teža od dužnosti i odgovornosti prama društvu i zakonima?

Iz te neograničene slobode ragja se surovost duha, prostota i jogunluk⁴⁸i ja se bojim, kada se naš čovjek povrati u domovinu, da ta amerikanska sloboda neće pobuditi u njemu ponos i prezir prama nasiljima vlade, te ga osokoliti na veledušni otpor, nego će uroditи anarhizmom, nehajnošću u rodoljubnim stvarima, prezriom i mržnjom i prama najsjetijim ustanovama, koje mu nalažu neki teret i požrtvovnost. Biće i onih, koji će nešto naučiti od amerikanske slobode.

Oni pak, koji postanu amerikanski državljanji, neće se više u domovinu vratiti, a mnogi će ostati, jer su vojnički bjegunci, te se boje kazne. Tih je pače mislim većina, a naša država ne samo da ne kani dati polakšica vojničkim bjeguncima, nego je sretna, da se ne vraćaju, jer se time slablji hrvatski narod, a i ostale slavenske narodnosti. Niemci i Magjari ne sele ni iz daleka u tolikoj mjeri, kao Slaveni, jer je gospodarima dobro i kod kuće.

Da Austrija upravo ne želi, da se naši ne vraćaju kući, zbog svojih političkih osnova, koje smieranju za oslabljenjem našeg naroda, ona bi već u ekonomičnom interesu države dala amnestiju, bar nekim tako zvanim bjeguncima, kada bi prošao stanoviti rok godina. To bi bilo u njenom interesu, jer bi mnogi doneli sobom lijepli kapital i mnogo manje bi ih bilo, koji bi tražili amerikansko državljanstvo. Time bi oživili i domaći mrtvi kapitali, zakopani u podzemlju.

Veliko je pitanje, i o tome se vodi polemika po hrvatskim amerikanskim novinama, je li dobro da naši ljudi stiću amerikansko državljanstvo, koje se dobiva vrlo lako, jer Sjedinjene Države boljim okom gledaju one, koji kane ostati u njima, nego one, koji se kane povratiti i odnjeti nešto amerikanskoga kapitala. Nakon pet godina boravka svak može postati amerikanskim gragjaninom.

U načelu čini mi se, da je štetno po naš narod tražiti amerikansko državljanstvo, jer ko ga je dobio teže će se povratiti u domovinu, nego onaj, koji ga nema. Nu ko ga traži, taj je već odlučio ostati u Americi i taj je za domovinu izgubljen, pa je bolje, da je bar amerikanski državljanin, da uživa prava državljanstva i zaštitu države, nego da je bez domovine. Osobito vojnički bjegunci morali bi tražiti državljanstvo, jer se i onako u domovinu ne mogu povratiti, nit je nade, da će kralj dati amnestiju. A baš oni u ogromnoj većini ne traže državljanstvo iz pukog nemara i iz neshvaćanja njegove važnosti. Prostom radniku ni državljanstvo neće mnogo poboljšati uvjete opstanka, osobito, ako ne nauči engleskog jezika. Svakako većina onih, koji pogruđuju u Ameriku, ostaju u Americi, te su posvema izgubljeni za naš narod. Rietko se vraćaju imućni, a oni koji ništa ne

stekoše, povrate se iskvareni i sa mnogo većim životnim potrebama, nego su ih u domovini imali.

Promičbeni letak Keeley instituta. Keeley institut je bio naziv za ustanove, vrlo popularne krajem 19. i početkom 20. st., koje su nudile brzo ozdravljenje od ovisnosti o alkoholu na temelju posebnog "lijeka". Utjemeljio ga je izvjesni Leslie Keeley koji je tvrdio kako je pronašao "lijek" za alkoholizam. Na vrhuncu popularnosti bilo je čak 200 podružnica Keeley instituta. Medicinska struka je od početka bila sumnjičava prema Keeleyevu "lijeku". Tu sumnjičavost dijeli i Ante Tresić Pavićić. On je neugodno iznenađen količinama alkohola koji konzumiraju Amerikanci pa i Hrvati u Americi. (Izvor slike: <https://digital.lib.ecu.edu/>)

Kraj 19. i početak 20. st. bilo je razdoblje ne samo napretka medicinske struke nego i nadriliječništva. U Hrvatskoj toga vremena najpoznatija je bila afera vezana uz navodno otkriće lijeka protiv tuberkuloze apotekara u Ivanićgradu i Sisku Maksimilijana Hrnjaka. Hrnjakov "čudesan" lijek protiv tuberkuloze samo je popravljao apetit kod bolesnika koji su se zato subjektivno osjećali bolje. Hrnjak je u Pittsburghu, na temelju svog "lijeka", uz pomoć tamošnje hrvatske zajednice otvorio lječilište, koje je, kada su svi pacijenti pomrli, otišlo u stečaj. Ovaj slučaj spominje Tresić Pavićić u svom putopisu.

Bilješke

1. Skuckao, zaradio.
2. Quakers ili Friends Church, protestantski pokret kojeg pripadnici vjeruju u mogućnost unutarnjeg prosvjetljenja i neposredni dodir s Bogom. Nastalu su u Engleskoj u 17. st. Odbijaju nošenje oružja i polaganje prisege. U prošlosti su se isticali borbom protiv ropstva, zahtjevima za poboljšanje života zatvorenika, borbom protiv alkoholizma i sl.
3. Puritans, vjerski pokret unutar engleskog protestantizma koji se borio za „čisto“ kršćanstva t.j. za uklanjanje ostataka katoličkih elemenata u anglikanskoj crkvi. Nastao u 16. st. Njegovi su pripadnici bili čuveni po preziranju zemaljskih užitaka. Imali su važnu ulogu u kolonizaciji Sjeverne Amerike i snažno su utjecali na političke, kulturne i moralne stavove stanovnika tog područja.
4. Temperance movement, „trezvenjački pokret“, široko raširen pokret u Velikoj Britaniji i Sjevernoj Americi koji je imao za cilj strog nadzor nad konzumacijom alkohola ili čak njegovu potpunu zabranu. Posebno se raširio krajem 19. i početkom 20. st.
5. Nije jasno na koga autor misli. Genf je engleski naziv za Ženevu, gdje su u vrijeme kratkotrajne obnove katolicizma u Engleskoj za kraljice Mary Tudor, izbjegli mnogi engleski protestanti i gdje su se upoznali s kalvinizmom koji je u srži puritanstva. Autor je vjerojatno krivo razumio navode iz neke knjige pa je skupinu izbjeglica koji su se vratili iz Ženeve, zamijenio s osobnim imenom.
6. George Fox (1624. – 1691.), utemeljitelj kvekera. Zbog svojih radikalnih uvjerenja bio je istovremeno i proganjan i osobito poštovan.
7. William Penn (1644. – 1718.), istaknuti engleski kveker koji je 1681. utemeljio provinciju Pennsylvaniu iz koje se kasnije razvila istoimena američka država. U ustroju tog područja inzistirao je na demokratskim načelima i vjerskoj snošljivosti pa se smatra jednim od začetnika „američkih vrijednosti“.
8. Mayflower, ime broda koji je 1620. doveo prve puritance iz Engleske na sjeveroistok današnjih Sjedinjenih Država (Nova Engleska). Posao je simbol „izvorne“ američke tradicije i „američkih vrijednosti“.
9. Blue laws ili Nedjeljni zakoni. Zakoni koji zabranjuju ili strogo ograničavaju neke aktivnosti nedjeljom koja bi trebala biti isključivo dan odmora i molitve. Premda postoje od ranog srednjeg vijeka prvenstveno se vežu uz puritance.
10. Elias Hicks (1748. – 1830.), kvekerski propovjednik. Njegovo inzistiranje na „unutarnjem prosvjetljenju“ kao glavnom izvoru vjerske spoznaje, posredno nijekanje pakla, Svetog Trojstva, predestinacije, izvornog grijeha i sl. izazvalo je rasjecje u kvekerskoj zajednici.
11. Razlijegati se, dopirati.
12. Pokrajina na sjeveru Engleske.
13. Connecticut, američka savezna država na sjeveroistoku Sjedinjenih Država. Dio „Nove Engleske“ koji je imao važnu ulogu u ranoj povijesti Sjedinjenih Država. Jedna od trinaest kolonija iz kojih su se razvile Sjedinjene Države.
14. Maine, američka savezna država na krajnjem sjeveroistoku Sjedinjenih Država. Dio „Nove Engleske“. Prvotno dio države Massachusetts iz koje se izdvojila 1820.
15. Bliznjemu.
16. Krmpotiću je bilo pošlo za rukom ustrojiti školu, te je do zvao učiteljicu iz staroga kraja. U brzo se je razočarao, jer radnici stadoše vikati, da neće hrvatske škole, već neka im se djecu podučava engleski. Škola se je morala zatvoriti. (opaska autora A. T. Pavičića) Radi se o Martinu Davorinu Krmpotiću (1867. – 1931.), svećeniku i povjesničaru. Od 1901. svećenik je hrvatske zajednice u Kansas Cityu. 1919. pokreće otvaranje sirotišta za djecu žrtava „španjolske groznice“ na Strewberry Hillu koje je djelovalo do 1988. Pisao knjige i eseje o hrvatskoj povijesti.
17. Kansas City, ime za dva grada u središnjem dijelu Sjedinjenih Država. Jeden se nalazi u državi Missouri, a drugi u saveznoj državi Kansas. Dijeli ih rijeka Missouri. Premda su administrativno razdjeljeni praktično su jedan grad.
18. Povod rata, povod sukoba.
19. Natuknuti o čemu, nabaciti nešto kao temu.
20. Lukavosti, mudrosti.
21. Columbia University in the City of New York, jedno od najuglednijih svjetskih sveučilišta utemeljeno polovicom 18. st. Dio tzv. Ivy League, skupine najuglednijih američkih sveučilišta.
22. Mihajlo Idvorski Pupin (1854. – 1935.), srpsko-američki znanstvenik i izumitelj. Najpoznatiji po izumu „pupinova svitka“, naprave koja je omogućavala prijenos telefonskog signala na velike udaljenosti.
23. Mjesto gdje se pohranjuje novac. U ovom slučaju vjerojatno novčanik.
24. Spavanju.
25. Mrtvačnica, mrtvačnica sudske medicine.
26. Klitemnestra, legendarna supruga mikenskog kralja Agamemnona. Kada je ovaj bogovima žrtvovao vlastitu kćer kako bi Grci mogli otploviti za Troju odlučila mu se osvetiti. Kada se Agamemnon vratio iz rata ubila ga je zajedno s ljubavnikom.
27. Egist, ljubavnik legendarne mikenske kraljice Klitemnstre. Pomogao joj ubiti supruga Agamemnona kada se ovaj vratio iz Trojanskog rata.
28. Domaćica, gazdarica.
29. Oblik psihoze praćen prividjenjima, a posebno kod alkoholičara.
30. „Kroz mene put...“ dio natpisa na ulasku u pakao po Danteovoj „Božanskoj komediji“. Put koji vodi do jada, patnji i izgubljenosti.
31. Gmizali.

-
32. Akrepi, škorpioni.
33. Zapravo lušija, pranje vodom pomiješanom s pepelom.
34. Rublje.
35. Opruga, feder.
36. Od jamiti, uhvatiti, zgrabiti, zagrabit.
37. Od dipsomanija, neodoljiva želja za pićem, psihička i fizička ovisnost o alkoholu.
38. Zapravo Keeley Institute, mreža „zdravstvenih ustanova“ koja je postojala od 1879. do 1965. i koja je nudila liječenje od ovisnosti. Utemeljio ga je Leslie Keeley koji je tvrdio kako je pronašao „lijek“ protiv ovisnosti. Danas se njegovi postupci smatraju nadrilječništvom.
39. Ovisnost o ekstraktu opijuma – morfiju.
40. White Plains, grad sjeverno od New Yorka. Omiljeno mjesto kupovine zbog brojnih trgovina maloprodajnih lanaca.
41. Sredstvo za „čišćenje“ organizma, najčešće izazivanjem obilne stolice.
42. Švedska gimnastika je sustav vježbanja nastao krajem 18. i početkom 19. st. Dio tog sustava je i korištenje različitih sprava za vježbanje (stol, sanduk, klupa, ljestve) koji se koriste do danas.
43. Po laudanu, nazivu za ekstrakt opijuma koji se nekad koristio za razne bolesti, a posebno za smirenje kašla. Kasnije se ustanovilo i da izaziva snažnu ovisnost.
44. Gadi
45. Foxborough, gradić jugozapadno od Bostona.
46. Raskovati, vratiti u stanje kakvo je bilo prije kovanja. Nije jasno što pod time autor misli.
47. Poštovanje, iskazivanje počasti.
48. Tvrđogradost.

XII.

Moje konference. — Što sam propoviedao narodu. — Nemamo razloga da očajavamo o spasu domovine. — Konferenca u Rankinu. — Župnik dr. Mato Matina. — Konference u Alleghenyu. — Izlet do Lindore. — Don Bosiljko Bekavac. — Bunari naravnog plina. — Konferenca u Johnstownu. — Župnik dr. Kaić. — Božo Gojsović. — Ante Rusković. — Dr. Kovačević. — Hrnjak, lječitelj sušice, ponio u Evropu 10.000 dolara. — Koksove peći u noći. — Koliko plaća Talijan za parobrod preko okeana, a koliko naš čovjek. — U željeznici sa pijanim Hrvatima. — Moderna amerikanska banka. — Savršenstvo mehanizma američkih riznica. — Konferenca u Connellsvilleu. — Govor brači Slovacima. — Komers u moju počast. — Slovački magjaroni u Americi. — Magjarska vlada širi magjaronstvo i u Americi. — Broj Slovaka u Americi. — Njihov vogja P. V. Rovnianek. — Broj Poljaka. — Poljaci se tugje od ostalih Slavena. — Rovovi ugljenokopa uzduž željeznice. — Bezbroj tvorničkih dimnjaka. — Pakleni prizori. — Bums. — Prama Chikagu.

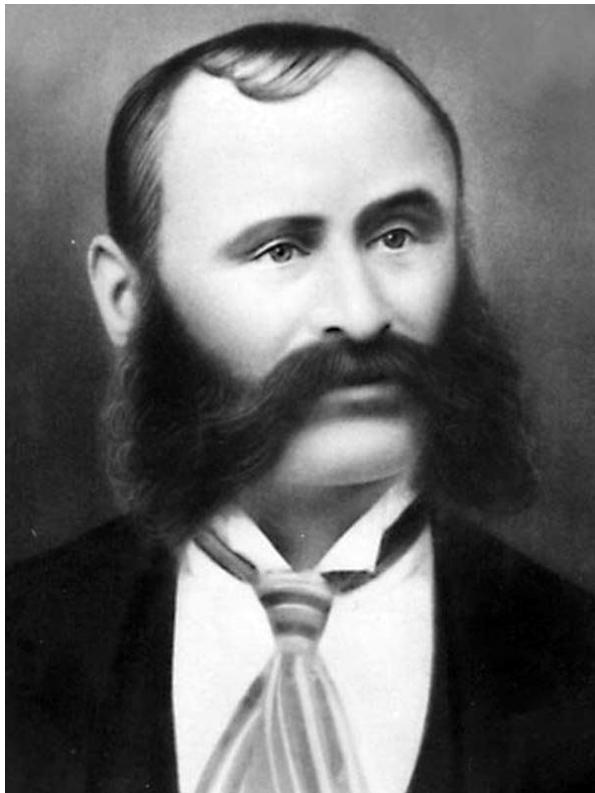
O svojim konferencama neću mnogo govoriti, jer to ne bi mnogo zanimalo čitatelje, koji i onako poznaju sve jade naše domovine. Ja sam u tim konferencama nastojao prikazati brači u Americi sve patnje, koje trpi naš narod, te pobuditi u njihovim srcima ganuće i ljubav za otačbinu, da je ne zaborave, i da joj, kako mogu, pomažu iz tugjine do bolje sreće. U tu svrhu trebalo im je kazati, da unatoč svim nepravdama, koje trpi naš narod, unatoč bezprimjernom pritisku sa strane Magjara i Niemaca i gaženju naših prava, ipak naš položaj nije očajan, te ima još uviek nade, da ćemo uskrisiti svoju narodnu državu slobodnu i ujedinjenu. Za to nam treba prije svega poštenja i ponosa, pak ustrpljivosti i ustajna rada. Naši neprijatelji za to nas ne mogu uništiti, jer nisu složni, a njihovu neslogu mi možemo pametnom politikom izrabiti u svoju korist. Osim toga nismo sami na svetu; imamo mnogo braće, a ta braća neće pustiti da propadnemo, prije svega, jer su nam braća, a onda jer stoji i u njihovom interesu da ne propanemo, pošto imamo jedan od najljepših položaja na kruglji zemaljskoj, strategički važan otkad povjest bilježi ljudske dogadjaje, kao stvoren za trgovinu i obrt, a bogat rudama i svakim inim darom prirode, kao svaka zemlja jedna po jedna.

Valjalo je pokazati optimizma, jer ako sve pokažeš u crnu, ko će se vratiti u domovinu? Ja poznajem i kod kuće učenih ljudi, koji nisu baš loši, ali gledaju sa strane dogadjaje, jer drže da nije vredno boriti se za propalu stvar. Ne vjeruju u našu budućnost. Žale našu propast, ali neće da se miču i bore za spas, jer im se čini, da bi izgubili trud i vrieme. A ako su učeni takvi, kakvi bi bili istom neuki? Malo je ljudi na zemlji, koji stoje tako visoko u osjećajima i mislima, da bi se borili za pravo i bez nade. Malo ih je, koji bi mogli reći za se: *Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni.*¹

Ja u ostalom, koji se već punih dvadeset godina razočaravam nad ljudima, koji vode našu politiku, koji se više bojim domaćih neprijatelja domovine, nego tugnih, koji danomice vigjam i proučavam moralni

trulež i kukavnost naše inteligencije, koji danomice vigjam kako se ruše i raskrinkavaju tobožnji značajevi, koji vidim svu plitkoću i koristoljubivost većine narodnih predstavnika, i kako i nekadanje uzdanice naroda podliegaju korupciji Beča i Pešte, ter hineći još uviek vješto rodoljublje, daju se u bezdušnu službu tugjinstva; ja još uviek ne očajavam, jer vjerujem u zdrave žile naroda, koje su se tako duboko primile našega tla, da ih nikakva sila neće moći iskorjeniti, pa ni domaće izdajice, a kamo li oružje tugjinstva. Istina je, sve što um iznese na površinu, sve istrune na kužnu zraku. Nekadašnje uzdanice naroda, podaju se častohlepju, taštini i koristoljubivosti; ali već iza njih raste nova generacija, koja im dovikuje mlađenačkim glasom: *memento mori!*² Možda će i ta mladost proći kroz isti proces i zaboraviti ideale mladosti, ali i iza nje će doći nova generacija s istim idealima, koji ne umiru i ne mienjaju se, kao ljudi. Megjutim hrvatska narodna svest, i ako polako, širi se, narod se budi, jača, i sve više raste kontrola nad javnim djelima i riečima. Već danas ne može se narodu dati rog za svieću. U bečkom parlamentu "govoriti proti, a glasovati za! U domaćim listovima izgrmiti nekoliko radikalnih fraza, u Beču lizati ruke ministrima. Narod već sve to opaža i bilježi, i približava se vrieme, kad se neće uzimati mandati kao u zakup, ili čak baštinstvo, kad se neće moći onemogućivati izbori pravih boraca spletkama, osobnom zavišcu i pomoću vlade: približava se vrieme, kad će narod pomišljavati koga će birati, da ga zastupa.³ Sve me to ispunjava nadom i vjerom u budućnost naroda; nu sve kad i ne bih vjerovao u tu budućnost, kad bih došao do uvjerenja, da moramo propasti, ja toga narodu ne bih nikada rekao, nego bih se uviek borio, kano da je pobjeda sigurna. Bolje je časno i junački umrijeti, nego se sramotno podati sudbini.

Prvu konferencu držao sam u subotu na 21. siječnja u *Rankinu*, malome mjestu blizu Pittsburgha. Tu ima brojna naseobina Hrvata, tu je župnik dr. M. Matina,⁴ bivši župnik sv. Petra u Zagrebu. Suvišno ga je opisivati, jer je dobro poznat. U Americi je ostao isti, kaki je

Tresić Pavičić na svom putu Amerikom susreće i osobe koje dijele više identiteta. Jedan je od njih bio i Božo Gojsović iz Veljuna na Kordunu, koji je istovremeno bio i Srbin i Hrvat, utemeljitelj kako srpskih tako i hrvatskih iseljeničkih organizacija. Gojsović je bio i prvi blagajnik Hrvatske zajednice (danas Hrvatske bratske zajednice). (Izvor slike: <http://www.tribdem.com>)

bio u domovini, sačuvavši sve vrline, a i mane, rad kojih je jednako trpio. On je u večer sakupio oko dvie stotine naroda, stara i mlada, mužkog i ženskog u crkovnoj dvorani — staroj hrvatskoj crkvi — prikazao me je narodu liepim govorom, a poslije njega mi je dao dobrodošlicu župljanin g. Ilija Perić. Na to sam ja držao konferencu, koja je trajala dva sata. Narod je bio oduševljen.

Prije konference obašao sam mjesto sa računovogjom i bivšim predsjednikom H. N. Zajednice g. Marohnićem, koji me je pratio. Zavirismo u dućane, u stanove i u radionice, te posjetismo i novu liepu župnu crkvu. Potankosti opažanja neću iznositi, da se putopis previše ne otegne, a ispadci opažanja istaknuti su i onako u općenitim razmatranjima, ili ču ih još u drugoj prigodi istaknuti i nadopuniti.

U nedjelju na 22. siječnja u 8 i pol u večer držao sam političku konferencu u župnoj dvorani u Alleghenyu. Došlo je vrlo malo svieta, iako u mjestu ima ogroman broj Hrvata, te je najveća hrvatska naseobina u Americi. Unatoč pisanju novina, unatoč ogromnom odboru za pripremljenje konference, nije došlo nego pedesetak ljudi, a polovinu od tih doveo je sam župnik dr. Lauš, koji se je pokajao, što nije uzeo sam stvar u ruke, bez odbora, jer bi stvar bez sumnje drugaćije ispala, pošto u vogje nema više niko povjerenja. Dosta je, da oni neku stvar pokrenu, da se niko ne odazove. Narod pita za račune novca sabrana za narodnu obranu, a odbor se oglušuje. I tako u svemu...

Predstavio me je narodu liepim govorom g. Pavlinac, a po tome sam govorio ja malne tri sata. U utorak, u isto doba i u istoj dvorani, držao sam književnu konferencu. Došlo je devet ljudi, od kojih četiri župnika, a među njima i jedan Slovenac, koji je došao sa svoje župe nekoliko sati željeznice udaljene. Ipak sam držao konferencu, da se ne reče, da govorim samo za dobit. Konferenca je trajala od devet do ponoći.

***

Sutradan napravismo dr. Lauš i ja mali izlet do Lindore, da posjetimo župnika don Bosiljka Bekavca, plemenitu i dobru dušu, koji je našao mira i ljubavi medju Slovacima i Poljacima, što među Hrvatima u Alleghenyu nije mogao naći, jer su vogje neprestano bunile narod, eda sami mogu upravljati crkovnim dobrom, a župnik da bude njihov sluga. Bekavac nas je vrlo gostoljubivo primio, u svojem liepom malenom stanu, gdje vidiš uzoran red i čistoću, što odaje čovjeka, koji tu stanuje. Još se muči učenjem slovačkog i poljskog jezika, da uzmogne narodu liepo propoviedati. Miran je i zadovoljan sa svojim župljanima, ko i oni s njime.

Jutrom drugog dana krenusmo natrag uzduž male rieke, orubljene brežuljcima pokritim sniegom. Na sve strane vidiš bezbroj bunara naravnog plina. Probije se tlo do naslage ugljena, postave se ciev i ošmrk, ko na artezijanskim bunarima⁵, a plin izvire i teče cievima, kud je ljudima bilo drago da ga povedu. Zašto se ne pokuša tražiti naravni plin na ogromnim hrvatskim ugljenicima?

Zadržavanje vlastitog identiteta znači i zadržavanje stečenih prehrambenih navika. O tome svjedoči i ovaj "pogon" za kiseljenje kupusa u Johnstownu, Pennsylvania iz vremena kada je Tresić Pavićić posjetio taj grad. (Izvor slike: <https://www.pediment.com/>)

Na 29. u nedjelju držao sam političku konferencu u *Johnstownu*⁶, gdje župnikuje dr. Kaić, vrlo učena glava. On i g. Božo Gojsović⁷ sabraše u crkovnoj dvorani stotinjak ljudi, većinom prostih radnika, koji se vrlo malo razumiju u politiku. Nije lako sniziti se do njihove razine i govoriti tako da razumiju sve što govorиш. Za to bi trebalo mnogo dužeg općenja s narodom. Govorih što sam mogao jednostavnije, i mislim, da sam pogodio žicu.

Poslije konference sastalo se kod župnika na večeri nekoliko vigjenijih ljudi, među kojima i Božo Gojsović, Srbin iz Like, ali od onih koji ne vide razlike između Srbina i Hrvata. On ima svoju poslovnicu u Johnstownu, na kojoj piše Steamship Agent et Foreign Exchange. Znači da ima parobrodarsku agenciju i mjenjačnicu. Za večerom raspreo se je govor o narodu i njegovom stanju. Ja sam šutio i slušao, a katkad pitao. Dr. Kaić i Gojsović dobro poznaju narod i prilike u kojima živi, a i zauzimaju se za nj gdje mogu. Kaić je više puta posredovao za unesrećenike kod osjeguravajućih društava, i spasio baštinicima što se je spasiti dalo od pohlepe činovnika austrijskih konsulata i naših nadripisara i tumača.

Jednog dana potražio me je kod dra. Lauša g. Ante Rusković, Korčulanin, direktor vanjskog odiela The First National Bank⁸ u *Connellsvilleu*, malenom gradu na skrajnjem jugozapadu Pensilvanije, u tako zvanom središtu ugljena. U tom gradiću hrvatska je kolonija vrlo

malena, ipak g. Rusković nastojaše svim silama sklonuti me, da dogjem držati jednu konferencu. Poznavao me je već iz domovine, jer nema nego malo godina što se je preselio u Ameriku, gdje je imao sreću da nakon malo vremena nagje krasno mjesto upravitelja jednog odiela vrlo znamenite banke. To ima zahvaliti poznavanju više evropskih jezika, a i svojoj marljivosti i zdušnosti u poslu. U Connellsburgu je i dr. Kovačević, koji se je preselio iz Allegheny, gdje nije mogao opstojati unatoč tome, što je tu najbrojnija hrvatska kolonija. Dao se i on na politiku, te suragjavao sa svećenicima, što je izazvalo na nj mržnju vogja. Nadošla k tome i nesretna affaira Hrnjaka⁹, koji je došao u Allegheny, tvrdeći da je iznašao liek proti sušici. Dr. Kovačević mu je nasjeo, vjerujući njegovim nepogrješivim tvrdnjama, zaslagjenim medom najuvjeravajuće riječi, i dokazima tolikih čudotvornih ozdravljenja. Ne pade mu na um zapitati Hrnjaka, što nije onda ostao u domovini, da spašava tuberkulozne. U kratko medeni Hrnjak je toliko govorio i uvjeravao, da je sklonuo dra. Kovačevića, mnoge svećenike i druge imućnije ljudi, da osnuju sanatorij za sušičave, a za svoj izum dao si je platiti 10.000 talira. Netom je on ukesio novce, put pod noge, pa put Londona, da tamo opet usreći čovječanstvo sa svojim veličajnim izumom. Megjutim od desetak sušičavih, koji se smjestiše u sanatorij svi jedan za drugim odoše pod ledinu, a sanatorij i kapital propadoše. Dr. Kovačević bijaše i sam uložio svoje prištene u to poduzeće, te

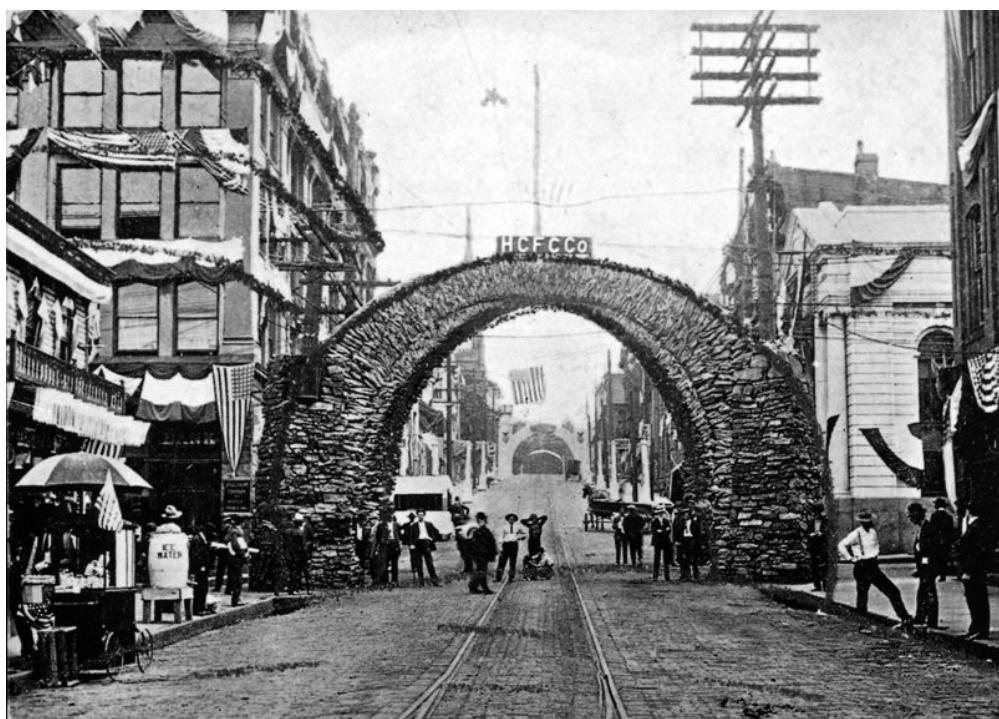
mu sve propade; ali svi drugi dioničari bez obzira na to, stadoše njega kriviti zbog svoga gubitka, i ne ostade mu drugo, nego potražiti mirnije mjesto za svoje zvanje. Sada je u Connellsilleu zadovoljan i miran u krugu svoje obitelji, koja, dakako, čezne za domovinom.

G. Rusković i dr. Kovačević sabraše oko sebe prijatelje i liep broj braće Slovaka, te odlučiše pozvati me, pa makar i sami morali nositi troškove moga putovanja. Obećah im doći u ponedjeljak 30. siečnja, pošto budem držao konferencu u Johnstownu.

Na tom putu vriedno je spomenuti krasan prizor koksovih peći u noći, kad se voziš iz Pittsburgha u Johnstown. Vidiš ih na tisuće i tisuće sievati redom kroz doline, uz korita potoka, poredane ko bojni red. Iz svake suklja crveni plamen u noć, te se odsieva po sniegusu naokolo, a pred peći vidiš osjen jednog čovjeka, koji hrani peć ugljenom. Nekim redovima ne vidiš kraja, ko ni lampama na dugim ulicama velikih američkih gradova.

mnogo posla, pa od njega mogu štošta naučiti. Na svakoj stanici čuješ govoriti hrvatski. Ljudi sele za poslom iz jednoga mjesta u drugo, a svi se bave kopanjem ugljena, jer su oko koksovih peći zabavljeni većinom Talijani, pa se i talijanski i slovački čuje na svakoj stanici. Lako je raspoznati narodnost po tipu i po nošnji, te ja, kad imam vremena, govorim i s Talijanima i sa Slovacima. Talijani nerado ostaju u Americi, i netom su zaslužili dvie tri stotine dolara vraćaju se u domovinu. Ima ih koji svake godine putuju u Ameriku i natrag, te veći dio zaslužbe potroše na putu, a i mnogo vremena. Za njih se ipak mnogo više brine vlada, a i talijanski konsuli, pa plaćaju prelaz preko okeana malne za polovicu jeftinije nego naši ljudi. Od New - Yorka, do Napulja ili do Sicilije plaća se polovicu od onoga što se plaća do Rieke, ili do Trsta ! Naš čovjek plati 32, 33, 34 ili čak i 35 dolara, a Talijan 12 do 17!

Na putu prama Connellsilleu ukrcaše se u vagon, gdje sam sjedio, dva hrvatska radnika, te sjedoše iza

Industrija je bila izvor ne samo bogatstva i uzročnik uništenog krajolika nego i predmet ponosa. Ponekad je taj ponos dobivao i neobične oblike kako pokazuje i ova fotografija slavoluka izgrađena od kamenog ugljena u Connellsilleu 1906. Taj prosperitetni grad u Pennsylvaniji koga je posjetio i Ante Tresić Pavičić hvalio se najkvalitetnijim ugljenom u Sjedinjenim Državama. (Izvor slike: <http://www.connelsvillehistoricalsociety.com>)

Iz Johnstowna vodi u Connellsille željeznica, a od jednog diela puta električni tramway. Sjedoh u željeznički vagon u osam u jutro, da dogjem u dva sata poslije podne u Connellsille. Do po puta prati me g. Gojsović, koji ide u Pittsburgh na sjednicu nadzornog odbora H. N. Zajednice, te se razgovaramo stanju naših ljudi. G. Gojsović ih poznaje dobro, jer ima s njima

mene, govoreć zagorskim narječjem. Oba su dobrano nakresana, a raspravljaju nešto o H. N. Zajednici. Jedan od njih nije platio nekoliko mjeseci članarinu, nije polazio na sjednice svojega odsieka, pa ga isključiše, te je izgubio sva prava. Sada bi se htio povratiti u Zajednicu, a ne zna kako. Drugi se je preselio iz jednoga mjesta u

drugo, a tu neće da ga prime u odsiek dok ne doneše isprave, da je bio članom u nekom drugom odsieku. Oba psuju i vele da su na upravi lupeži, koji kradu njihove novce. Ja se upletem, da ih posavjetujem. U zao čas ! Jedan uhvati prigodu, te se nasloni najprije na naslonjač meni iza legja, a onda ravno meni na rame, pa mi uzrijuje pod nos zadah piva pomiešan sa whiskijem. Ja mu tumačim, što će raditi, obećavam mu, da će se zauzeti za nj kod Zajednice, ako isplati zaostale obroke i obeća posjećivati marljivije sjednice svoga odsieka, te vršiti ostale dužnosti člana, a on navaljuje pitanjima, po tri četiri puta o istoj stvari. Dim alkohola mu prieči

je kod našeg seljaka dugim i gorkim iskustvom postalo urogjenim nepouzdanje prama kaputašu¹⁰. Ne mogoh dakle ništa saznati o njegovim životnim prilikama, nu vidim, da neće biti dobro, kad je eto i u djelatni dan pijan, te mjesto da radi, putuje. Kad se je Bogu svigjelo te dogjosmo da neke stanice, skinu mi teret sa ramena, i ne rekavši ni zbogom, ode sa svojim drugom.

U Connellsburgu dočeka me g. Ante Rusković na kolodvoru i povede me na objed u dra. Kovačevića, čija je ljubezna gospogja pripremila baš sve po domaću s onom ukusnom vještinom, kojom se odlikuju naše

Zgrada First National Bank u Connellsburgu Pa., podignuta je 1903. Te je godine banka otvorila i odjel za kupovinu i prodaju stranih vrijednosnih papira i prodaju putnih karata za prekoceanske parobrode. Na čelu tog odjela, koji je bio smješten u prizemlju zgrade, bio je Ante Rusković koga u svom putopisu spominje Ante Tresić Pavičić. U ovoj zgradi autor je održao jedno od svojih predavanja. (Izvor slike: Wikimedia)

da razumije moje tumačenje. On se međutim sve jače opire moje rame, a ja se žacam umoliti ga da me ne tišti; jer i ako ne razumije baš ništa o socijalnim pitanjima, razabirem po govoru, da je socijal-demokrata, te je čuo nešto govoriti o jednakosti svih ljudi, zajedničtvu svih dobara u prirodi ; a takvi su najpogibeljniji. Dakle trpi, pa šuti!

Pita on mene potanko što sam i zašto sam došao, a sve nekako sumljivo i nepouzdano, te ga moja dobrohotnost prama njemu ni najmanje ne uvjerava. Sve misli, da me vode neki tajni ciljevi ; izbjegava odgovore, kad ga pitam, što radi, o čemu živi, ima li obitelji, je li šta prišedio? Pijan je, ama ga sumljivost i opreznost ne ostaviše! Te se vrline uviek čvrsto drže ograničenih umova, a osim toga

hrvatske domaćice. Slagje od objeda zabaviše me dvie male kćerkice, koje se brzo sa mnom sprijateljiše, žagoreć¹¹ milom hrvatštinom, ko dva slavulja iz našega gaja, a u tugjem lugu.

Poslije objeda povede me g. Rusković, da mi pokaže znamenitosti gradića, naročito novu modernu banku, koja u nutrini sjaji mramorjem. Osobito zanimivo i novo za me bilo je vidjeti zamršene i upravo majstorske mehanizme ogromnih željeznih kasa, čija vrata teže na tone, a okreću se pomoću mahina savršenih ko hronometar sa najvećom lakoćom. U tome su Amerikanci dotjerali mahineriju do savršenstva ; nu čitateljima će ragje opisati jednu od najvećih banka u Chicagu, ili u San Francisku, jer će ih valjda i to zanimati, pošto u Europi još ne dogjosmo do tolike brige

Slovak Peter Víťazoslav Rovnianek pripadao je prvoj generaciji imigranata poduzetnika. Obogatio se kao bankar i prodavač karata za prekoceanske brodove. Bio je i izdavač novina i tiskar. Imao je ključnu ulogu u organiziranju Slovaka u Sjedinjenim Državama. U početku je upravo Rovnianek tiskao hrvatske novine i knjige u Sjedinjenim Državama. Poput hrvatskih "bankira" i "šifkartaša" i on je propao 1911. Od toga se nikada nije oporavio ni financijski ni psihički. O tome svjedoči i njegova autobiografija koju je nazvao "Zapis životzakopanog".

i savršenstva u čuvanju novca, valjda za to jer nemamo ni tako vještih lupeža ko Amerikanci. Narodna banka u Connellsilleu izdaje i sama svoje banknote, te mi ih je Rusković pokazao nekoliko snopova još ne razrezanih, po pet, deset, dvadeset i po pedeset dolara. Ima tu i ogromnih naslaga novca svih stranih država, osobito austrijskog.

U jednoj dvorani iste banke, koju je uprava dobrovoljno stavila na razpoloženje g. Ruskoviću držao sam u večer konferencu. G. Rusković je bio već razglasio moj dolazak i konferencu po engleskim novinama u Connellsilleu, opisavši me sa odviše lirskog zanosa. Poslao je po jedan istisak svim hrvatskim novinama u Americi, a i mnogima u domovini, koje onda udri po Tresiću kao megalomanu, samohvalnom hvastavcu itd. Nema ti veće sreće za naše novinare, nego kad mogu po komu udariti, bilo s razlogom, ili bez razloga. Kad mogu udariti po meni, onda je nekim novinarima pravi blagdan, a ja naviko na batine, pa više i ne osjećam.

Dvorana je malena, ali dupkom puna, većinom braće Slovaka. Znajući da će ih biti liep broj, ja sam smatrao svojom dužnošću, da se osvrnem i na slovačko pitanje, koje je u ostalom toli slično našemu, jer unatoč nagodi, unatoč našoj sjajnoj povjesti, prosvjeti, narodnoj književnosti, razvitku umjetnosti, Magjari danas postupaju jednako sa Hrvatima, kao i sa Slovacima.¹² Pravo i zakoni prestaju gdje vlada sila, te Magjari jednako bašuju po Slavoniji, kao i pod Tatrom. Kolonizuju naše

najplodnije zemlje, dižu škole, grade željeznice našim novcem, a u svoju korist. Nad Zemunom podigoše toranj¹³, sa svojim grabežnim Turulom¹⁴, znakom magjarskog osvojenja, taman kao i u srcu Slovačke, nekadašnje moguće Svatoplukove¹⁵ moravske države. Za Svatopluka mogu bar reći, da ga potukoše, da mu osvojiše zemlju, pa dok se tu osjećaju gospodarima i osvajačima — i ako se nepravda proti prirodi ne može nikada i ničim opravdati — ne može im se toliko zamjeriti. Ali da dižu tornjeve i šire na njima kreljuti¹⁶ svog vodiča Turula na hrvatskom tlu, kojeg nikada ne osvojiše, otkuda se uviek vratiše krvavih glava, i to ne baš daleko od Gorjane¹⁷, gdje su ih braća Hrvati nemilo mlavili¹⁸ i zarobili im obe kraljice, to prelazi u smionost, koju niko ne bi mogao trptiti nego današnji Hrvati. Ja sam u konferenci ocrtao užasno stanje Slovaka i Hrvata, te ih nastojao potaknuti na bratstvo i slogu, pa i u tugjini, jer koji se vrate u domovinu moći će propoviedati narodu, da opстоje još drugi bratski narod, koji podnosi iste muke, i koji bi u zgodnom času mogao priteći u pomoć proti zajedničkom neprijatelju. Uvjerih braću Slovake, makar kako grozno njihovo stanje bilo, da nemaju razloga očajavati ni gubiti vjeru u spas svoje narodnosti, jer slovačka ideja ima svoje apostole, koje osobno poznamjem, s kojima sam prijatelj, kao što su Svetozar Hurban Vajanski¹⁹, stari borac Mudronj, Hodža²⁰ i drugi. Magjari mogu plieniti novce njihove matice, mogu ukidati gimnaziju u Turčanskom Sv. Martinu²¹ i ine škole, mogu otimati djecu sa njedara slovačkih majka, te ih prenositi u daleke magjarske

županije, da ih pomagjare; oni ipak slovačkog naroda ne će uništiti, jer ga u tisuću godina tlake ne moguše raznarođiti. Slavenska je duša konservativna, a naročito jezika ne da iskorjeniti.

Prisutni burno odobravahu moje rieči, prekidajući me često u govoru ; tek opazih da dva tri svećenika, i dva tri otmenije odjevena čovjeka ne pliešću. Niže ćemo i tome vidjeti razlog.

U večer pripremiše u moju počast komers²² sa pjevanjem, na koji dogođe svi koji su bili i na konferenci. Istakoše se liepim govorima g. Rusković i dr. Kovačević, a i ja sam više puta uzeo rieč da dodam štогод onome, što rekoh na konferenci. Megjutim se diže jedan od one gospode, koja ne odobravahu moje nazore istaknute u konferenci i na komersu, te stane braniti Magjare, tvrdeći, da oni nisu ništa krivi našemu zlu, nego mi sami.

Čuo sam ja već više puta takovih mudrijaša i kod kuće, pa sam se smutio, videći da takve kuge ima i u Americi. Ti umuju, kao onaj, koji daje pravo razbojniku, što je ubio i okrao nedužna čovjeka, a ovoga krive, jer da se nije znao junački braniti, a megjutim su i sami ortaci razbojnika, te mu pomažu i daju naputke, kako će zateći u zasjedi njihovog rodjenog brata. To su najgnjusniji izmet ljudstva. Ne niečem time, da i mi sami nismo u mnogočem našemu zlu krivi. Krivi smo već za to, što dajemo na svjet takove izdajice, i što nemamo srca da najprije njih iskorenimo; a imamo ih bezbroj, što malih što velikih.

Dotičnik bio je u domovini stražmeštar²³ honveda²⁴, pa sada i u Americi megju jadnim Slovacima širi velikomagjarsku ideju. Ima ih takovih i više, a regbi da se i sama magjarska vlada brine, da ih bude što više, bojeći se da oni, koji se vraćaju iz Amerike u domovinu, ne donesu sa sobom slobodoumnih antimagjarskih ideja. Slovački popovi u Americi većinom su magjaroni. Magjari već znaju, koga će poslati, kada austrijski konzulati ili američki biskupi jave, da treba negdje ustrojiti slovačku župu. Poznato mi je pače, da je bivši ministar za bogoštovlje i nastavu Vlašić²⁵ kušao uplivati na američke biskupe, da zaprieče župnicima baviti se antimagjarskom politikom medju Slovacima. Nije mu dosta, što je slao samo magjarone, nego je htio da biskupi vrše nad njima kontrolu! Zbilja, Magjari zasluzuju da se čovjek divi njihovoj ustrajnosti i maru, dostoјnom bolje i plemenitije svrhe.

Neki Slovaci odgovoriše honvedskom stražmeštru po zasluzi, te se je razvila živahna polemika, dok moj stražmeštar nije povukao rep i rekao da on nije mislio

braniti Magjare i magjarsku ideju, nego kriviti Slovake što se ne znaju bolje braniti !!

Slovaka će biti u Americi blizu pol milijuna, većinom u Pennsilvaniji, a središte im je u Pittsburghu, kao i Hrvatima. Imadu više svojih Zajednica a osjeguravanje, a vogja Slovaka jest P. V. Rovnianek²⁶, bankir i posjednik u Pittsburghu. On izdaje slovački dnevnik, te ima svoju vrlo liepu uredjenu tiskaru. Jednom sam posjetio g. Rovnianeka sa drom. Laušem, s kojim je osobni prijatelj. Primio nas je upravo bratski, donio moju sliku u svojem dnevniku, sa mojim životopisom i preporučio Slovacima, da pohite na moje konference, pače nas pozvao i na objed, što ne mogoh primiti, jer mi je bilo putovati put Chicaga. Rovnianek je u domovini bio bogoslov, ali ne ćuteć zvanja za svećenički stalež, pošao u Ameriku, tu se skoro istakao svojim sposobnostima, postao najuglednijom ličnošću među Slovacima, utemeljio banku i list — koji se skoro pretvorio u dnevnik — te usrećio sebe a svojem narodu mnogo pomogao. On je još mlad čovjek, kojemu ne može biti više od 45 godina, vrlo simpatične vanjštine, uljudna nastupa i razgovora. Uživa vrlo dobar glas i poštovanje i među zgoljnim²⁷ Amerikancima.

Slovaci osjećaju slavensku solidarnost, te se druže s ostalim Slavenima, dok jedini Poljaci prave iznimku. Njih ima u Americi do dva milijona, najbolje su organizovani od svih narodnosti, a divskom korenitošću čuvaju svoju vjeru i narodnost, nu s ostalim Slavenima neće saobraćaja, ko da ih i nema. Na svim mojim konferencama nisam video nego jednog jedinog Poljaka, i to u Chicagu.

Rusković i Kovačević nastoje, da ostanem koji dan u Connellsilleu, nu meni je putovati, a oni ne puštaju, već pod obećanjem, da će ih posjetiti na povratku. Obećajem, ako bude moguće. Sutra u jutro otpratiše me prijatelji do kolodvora, pa i gospodja Kovačević sa svoja dva mala slavuljića. Sve je bilo lijepo, ali mi je najteže bilo rastati se sa tim dvjema malim američkim Hrvaticama, koje takogjer hoće obećanje, da će se povratiti. Nije ipak bilo sugjeno da ih opeta vidim, osim jedinoga Ruskovića, koji je došao po me u Allegheny, kad je čitao da sam se vratio sa zapada. Tom prigodom mi je priopovedao i progonstva koja je doživio od svoga roda u zavičaju, što mu je ogorčilo život i onemogućilo opstanak u domovini. A ipak onako umnih, radnih i praktičnih ljudi nemamo u domovini baš na pretek, da bismo ih mogli Americi poklanjati!

Zbogom! Zbogom! Do vidjenja! Vlak ode, a ja s njime, uviek kroz vlakove natovarene ugljenom uzduž nekog pritoka Monongahele, uviek između sniega i

ugljena. Na protivnoj strani doline vide se svako malo vremena rovovi u planini, iz kojih dolaze kolica jedna za drugim, pa iskrenjuju ugljen s visoka u podmetnute vagone. Neprestance se tovari i neprestance odvaža. Poslije toga zaredale dimnjaci i tvornice, selišta i gradići, a na svakoj stanici čujem hrvatsku rieč. Što vlak dalje i bliže Pittsburghu, to su dimnjaci brojniji : po pet, po šest, po deset, po dvadeset ih u jednom redu, svi jednaki, svi tanki, ko željezne munare²⁸, sa kojih mjesto poja mujezina suklja crni dim u nebesa. Ima ih na tisuće, prava dubrava dimnjaka ; a ko bi izbrojio koksove peći, koje se nižu uz svaku pobočnu dolinu uz potoke? Sve šumi, zuji, klopoče, zveči, zvoni, buci, kao u Miltonovoj kovačnici²⁹ pod zemljom, kada gjavoli krenu na posao, da dignu hram i priestolje Luciferu, kada se sakupe na skupštinu pa stade psika, cika, urlikanje, vijanje zmijovitih repova, grmljavina erebskog³⁰ glasa gjavolskog poglavice, a dim i smrad i vatrica suklja iz svih nozdrva.

U večer padoh svom hodži na konak. Baš je zvonar zvonio „Zdravu Mariju”, a Bums, pas dra. Lauša, po svojem običaju, sa župnog praga, zavijao plačnim glasom na zvonove, ko da mu čaći zvone, reče u šali hodža.

Ostadoh još do sriede u večer kod dra. Lauša, što čitajuć, što šaleć se s njime, što čekajuć, neće li doći pozivi sa koje strane Amerike, da uredim vrieme i putovanje. Kad je došao rok da krenem, rastadoh se od hodže, ko od rogjena brata, obećavši mu, da će se na povratku koje vrieme kod njega zadržati. U osam sati u večer sjedoh na brzi vlak za Chicago, legoh u svoj krevet i probudih se sutra u jutro negdje u državi Indiana³¹, nedaleko jezera Michigana³².

Bilješke

1. „Pobjednička stvar godi bogovima, ali poražena godi Katonu.“ Radi se o Katonu Mlađemu (95. – 46. pr.Kr.), koji je bio primjer držanje vlastitih načela. U prenesenom smislu bitna je i moralna vrijednost onoga za što se osoba zalaže bez obzira na korist ili štetu koju može imati od nje.

2. „Sjeti se da će umrijeti.“ U ovom slučaju upozorenje kako od privremene koristi na dugi rok nema sreće.

3. Ovo je bilo napisano prije pada magjarona, i prije izborne reforme u Austriji. (opaska autora) Radi se o davanju 1907. općeg prava glasa svim muškim građanima austrijskog dijela Austro - Ugarske. Teško je reći što autor misli pod „padom mađarona“. Možda se radi o ostavci bana Teódora Pejačevića i članova Hrvatsko - srpske koalicije u vlasti zbog nastojanja ugarske vlade da na hrvatskim željeznicama uvede mađarski jezik kao službeni (željeznička pragmatika). Hrvatsko - srpska koalicija je polagala velike nade u suradnju s Mađarima.

4. Dr. M. Matina je umro 1905. u Rankinu. (opaska autora) Literatura navodi da je umro u Chicagu.

5. Zapravo arteški bunar, mjesto gdje voda sama izbija na površinu pogonjena prirodnim tlakom.

6. Johnstown u Pennsylvaniji, krajem 19. i početkom 20. st. veliko središte teške industrije posebno poznato po proizvodnji žice. Početkom 20. st. imao je 75.000 stanovnika. Danas grad, poslije propasti industrije, broji oko 20.000.

7. Božo Gojsovića, iz Veljuna na Kordunu, utemeljitelj hrvatskog Društva sv. Roka u Johnstownu iz kojeg se razvila loža Hrvatske narodne (bratske) zajednice. Imao je važnu ulogu i u utemeljenju hrvatske župe sv. Roka 1901. Isto tako je bio i prvi predsjednik srpske crkvene općine u istom gradu. Iстicao se i kao poduzetnik i u Johnstownu je utemeljio Croatian Store Company. Jedan od utemeljitelja „Hrvatske zajednice“ (danas „Hrvatske bratske zajednice“).

8. The First National Bank, utemeljena je 1876. Rusković je postao šef njenog vanjskog odjela 1903.

9. Doktor Milan Kovačević je poznavao ljekarnika iz Ivanićgrada Maksimilijana Hrnjaka još dok je živio u Hrvatskoj, kao liječnik u Vrboskom. On je u uglednom Liečničkom viestniku 1899. objavio članak „Liek protiv tuberkulozi g. Maksimilijana Hrnjaka, ljekarnika u Ivanićgradu“. Tu navodi slučaj sluškinje koju je „izlječio“ Hrnjakovim lijekom. Doduše na kraju članka se ograjuje dijelom od lijeka smatrajući jedino kako je sigurno da lijek ne šteti i potiče apetit što posredno poboljšava stanje bolesnika. Dakle, Kovačević je vrlo dobro poznavao Hrnjakov „lijek“.

10. Građaninu, „gospodinu“.

11. Od žagor, šum mnoštva glasova.

12. Napisano prije magjaronske katastrofe. (Opaska autora) Vjerojatno se radi o neuspjehu mađarskog parlementa da ishodi mađarski jezik kao službeni u mađarskim jedinicama austro-ugarske vojske 1907. Mađari su također na pregovorima o zajedničkim financijama Austro - Ugarske morali pristati na veći udio ugarskog dijela monarhije.

13. Kula Gardoš u Zemunu, jedna od četiri kule koje su podignute u spomen na tisuću godina od doseljenja Mađara 1896.

14. Turul, je mitska ptica grabljivica koja je predvodila Mađare u novi dom u Panonskoj nizini i štitila ih od

neprijatelja. Vjerojatno totemska životinja Arpadovića prije prihvaćanja kršćanstva.

15. Svatopluk I., vladar Velike Moravske u drugoj polovici IX. st. U njegovo doba Moravska je obuhvaćala područja današnje Češke, Slovačke kao i dijelova Poljske i Mađarske.

16. Krila.

17. Bitka kod Gorjana u blizini Đakova 1386. u kojoj su pobunjeni hrvatski i slavonski, na čelu s braćom Horvat, velikaši zarobili kraljice Elizabetu i Mariju, suprugu kralja Žigmunda Luksemburškog. Krajem 19. i početkom 20. st. ova pobuna hrvatskih velikaša se u Hrvatskoj predstavljala kao nacionalni ustank protiv tuđinske vlasti.

18. Drobili, smrskali.

19. Svetozár Hurban Vajanský ili Svetozár Miloslav Hurban (1847. – 1916.) slovački pjesnik, publicist i političar.

20. Milan Hodža (1878. – 1944.), slovački političar i novinar. Zaslужan za uključivanje slovačkih seljaka u politiku. Predlagao federalizaciju Ugarske.

21. Turčiansky Svätý Martin, Martin, grad u sjevernoj Slovačkoj. U 19. st. glavno središte slovačkog nacionalnog pokreta.

22. Gozba, basket.

23. Dočasnički čin u vojski Austro – Ugarske, Wachtmeister.

24. Mađarski naziv za domobrane, Landwher.

25. Gyula Wlassics (1852. – 1937.), ugarski ministar bogoštovlja i nastave 1895. – 1903. Omogućio je visokoškolsku naobrazbu i ženama. Branio je slobodu vjeroispovijesti i ustrojio sustavnu brigu za muzeje i knjižnice.

26. Peter Vítazoslav Rovnianek (1867. – 1933.), slovački novinar, poduzetnik i javni djelatnik u Sjedinjenim Državama. Utemeljio je najutjecajnije novine među Slovacima Sjedinjenih Država „American-Slovak Gazette“. 1890. organizirao je potpornu organizaciju „Narodno slovačko društvo“ (Narodny slovensky spolok). Bavio se i poduzetništvom no 1911. je pao pod stečaj što je pogodilo i slovačko gospodarstvo.

27. Čistim, potpunim.

28. Minareti.

29. Tu se autor osvrće na epsku poemu engleskog pjesnika 17. st. Johna Miltona „Izgubljeni raj“ (Paradise Lost). Glavni lik poeme je pali andeo Lucifer koji oko sebe u paklu uspije organizirati svoje pristaše i iskvariti ljudi.

30. Od Ereb, utjelovljenje tame u grčkoj mitologiji.

31. Indiana, američka savezna država na srednjem zapadu. Početkom 20. st. područje je brzog razvoja industrije utemeljenog na nalazištima prirodnog plina. Posebno se brzo razvijala prerađivačka industrija.

32. Lake Michigan, najveće slatkovodno jezero u Sjedinjenim Državama. Peto po veličini u svijetu.

XIII.

Preko Mississipijske ravnice. — Prašume pretvorene u kulture. — Vlakovi puni marve. — Griesi ljudi na prirodi. — Vrtoglavne kretnje nebrojenih vlakova. — U vlaku kroz Chicago. — Agenti u vlaku. — Brzovaj i telefon u vlaku. — Kako se danas brzo i mnogo žive. — Ko zna živjeti. — Doček prijatelja. — Raskošni stan. — kod Randića. — Dr. Ante i Zlata Biankini. — Tramwayska žurnjava i ogromne daljine. — Luncheon kod starog prijatelja. — Goldy. — Chicago prostorom najveći grad na svetu. — Amerikanska arhitektura. — Lincoln park. — Spomenik generala Granta. — Središte obrta i trgovine. — Najveća kasapnica na zemlji. — Bezbroj tvornica. — Novinstvo u Chicagu. — Studen. — Saloon g. Ante Randića. — Megju Hrvatima. — Protepuh pop Dolinac. — Don Ante Politeo. — Od saloona do saloona. — Uredništvo „Hrvatske Zastave“. — Hinko Sirovatka. — Njegove borbe. — Pripreme za moju konferencu. — Vrbovljani u Chicagu.

Nije kamo upuštati se u opisivanje puta. Svezak deblja i deblja, a znam što je kraća knjiga, da se to ragje čita. Progjoh preko noći puste ravnice države Ohio, gdje izumiru zadnji obronci istočno američkih planina, a počimlje ogromna ravan koju protiče Mississippi sa nebrojenim svojim pritocima, te se proteže sve do Rocky Mountains preko dvadesetak velikih i najplodnijih država Unije, od Canadske granice do Mexikanskog zaljeva. U tom ogromnom prostoru nema nigdje planine, osim nešto niskih brežuljaka na srednjem toku Missouri¹u državi Kansas, i gdje će uteći u Mississipi, u državi Missouri.

Kako je u malo stoljeća — može se reći u malo godina — ljudska ruka preobratila tu ogromnu zemlju! Pusta nepregledna šuma i šikara pretvori se u livade, oranice i bujne pašnjake. Kukuruz i svakovrsno žito raste i plodi u tolikoj mjeri, da hrani mnoge strane svieta, a nebrojena, nepregledna stada ovaca i volova pasu na sve strane. Na stotine vlakova, punih svakojake marve², krupna i sitna zuba, prevažaju sa tih ogromnih prostorija živo meso za klaonicu u Chicagu, najveću na kruglji zemaljskoj, iz koje se opeta šilje meso što posoljeno, što u konservama, što u ledu na sve strane Amerike, pa čak i u Evropu.

Šuma se vidi vrlo malo, a i to je kržljavo, ko poharano požarom. U prvašnja doba i nisu imali bržeg i boljeg srestva, da pretvore šume i šikare u livade, nego vatru. Mislim, da će skoro Amerika početi okajavati svoje griehe počinjene na prirodi, jer priroda nije za badava stvorila šume. Imala je ona za to tisuće razloga, od kojih neke dokučuje čovjek, a mnoge i ne dokučuje. Dokučiće ih kada ih bude istraživao po posljedicama uništenja šuma.

Ko obično vlak je zakasnio. Nadao sam se proći uzduž obala Michiganskog jezera, nu karta vara, pa je pruga, kojom vlak prolazi, udaljena od jezera toliko, da ga se ne vidi. Napokon uvidih da mi je uzaludna nada, kad zagjosmo u more kuća i dimnjaka. Nisam gledao na sat, nu mislim, da se vlak, sa cielom brzinom, od prvih potleušica do glavne postaje u Chicagu, vozi čitav sat,

uviek kroz kuće i ulice. Tračnice su nebrojene, a kretnja vlakova u protivnom pravcu uprav vrtoglavna. Idu po tri po četiri istosmjerno, ko da se natječu, koji će prvi doći, zaustavljaju se, pretiču jedan drugoga, pa opet zaostaju, dok tri četiri druga jure protivnim pravcem mimo njih, te se sve čudiš, da se sve to ne smota u jedno klupko, i strepiš nećeš li i sam prisustvovati i na svojem vratu iskusiti jednu od onih brojnih i glasovitih američkih željezničkih katastrofa.

U vlak navaljuju svakakovi agenti. Jedan ti pita ticket³ prtljage da ti je, bez ikakove tvoje brige, donese u hotel, gdje kaniš poći. Drugi ti nugja telefon, treći brzovaj, jer možeš iz vlaka i brzovajlati, pače čak i telefonirati. Ne gubi se u Americi vrieme, ko neće da ga hotomično gubi. Uz taka prometna i saobraćajna srestva današnji čovjek živi tri puta duže, nego je živio pred samih sto godina dana. Jer što je život, nego vrieme kojim raspolažeš za rad, a naročito za nauku? Neki može živjeti danas više u dvadeset godina, nego drugi prije u pedeset, samo ako se znade poslužiti tehničkim srestvima, koja mu prišteguju toliko dangube! Nekada za put, koji je mene stojao četiri mjeseca vremena, bilo bi trebalo bar četiri godine, ne računajući patnje i pitanje hoće li te okean pustiti u ljutoj zimi, bez kazne, dva puta preko svojih gorostasnih valova. U ostalom za čovjeka, koji ne zna živjeti, koji se cio dan skonoba samo da stiče novac, sva ta prometna srestva ne pospješuju i ne oduljuju vrieme života, nego samo povećavaju muku i skonobanje u hlepnji za zlatom. I danas ko i prije ne živi i ne zna što je život, ko misli da je život u bogastvu, ko ne hvata sve moguće prigode da obogati dušu znanjem i iskustvom, promatrajući vječne istine prirode i ljudskog društva, koje se sve više otkrivaju i pripremaju sve veći užitak onome koji ih zna uživati. Mrtav je prout ac cadaver⁴, koji traži život jedino u zlatu, jer uzimlje srestvo za svrhu, pa kad je srestvo stekao — a nikada mu se ne čini dosta — onda dogje svrha svega, smrt. Taj je vegetovao⁵, trapio se, ružno sanjao, nije svjesno gledao u božji svjet, nije živio. Prošao je velut umbra⁶, a takovih je legija, bezbroj, ogromna većina ljudstva, naročito u Americi. Ko biele muhe su rietki oni koji u

Prairie avenue i okolne ulice su u razdoblju zadnjih desetljeća 19. st., poslije velikog požara grada 1871., postali područje gdje žive najbogatiji stanovnici Chicaga. Tu žive i uspješni Hrvati. Među bogatašima koji su tu živjeli bio je i Georg Pullman, industrijalac koji je proizvodio luksuzne željezničke vagone kojima je putovao Amerikom Ante Tresić Pavičić. Na slici je njegova vila na Prairie avenue snimljena početkom 20. st. (Izvor slike: Wikimedia)

istinu živu, koje ne grijе samo vidljivo sunce po tielu, nego i nevidljivo putnom⁷ oku, ali vidljivo umu Sunce duše, što no osvjetljiva misli, grijе čuvstva, i pod čijim zrakama cvjeta rajska cvieće krijeosti i poezije.

Vlak stade. Izgjoh te idem za drugima prama izlazu iz toga labirinta tračnica. Na izlazu prepoznajem nekoliko milih lica. Tu je dr. Ante Bjankini⁸, nešto stariji moj drug sa bećkog sveučilišta. Njegov liepi crni junački brk, koji je mnogo krasotici u Beču zavrtio mozgom, prosedio je. Uvriedilo ga je pogano nesmiljeno vrieme, koje ne trpi dugog cvata liepih oblika. Ali crno sokolovo oko još je živo ko i prije, još se smieši ko da iskri šalom i Ijubeznošću, ko na sjednicama „Zvonimira”⁹, kad bi se proglašila republika, a on nepresušnom duhovitošću, živim veseljem zabavljaо drugove. I tielo je krepko, a lice još uviek svježe, tek liepi crni brk i bujna crna kosa posiediše! A što me najviše ljuti, vidim mu dva pozlaćena zuba, čim se je nasmiešio, da me pozdravi. Do njega je Sirovatka, viri glavom kroz vrata, htio bi doći u susret, ali ne puštaju. On je nešto ojačao. Nije mu naškodila ni zima, ni borbe, ni američke polemike.

Ustreptalo mi je srce, videć prijatelje, znane i ne znane, koji me dočekaše. Izglijih se sa drom. Bjankinijem i sa Sirovatkom. Dr. Biankini pita za svoju braću, za svu svoju rodbinu, za kojom toliko čezne; pa kad mu obećah,

da će mu dati pozniјe potanjih obavijesti, inače da su svi zdravi, predstavi me ostalim nepoznatim prijateljima. Prvi je Ante Randić, vrlo elegantno odjeven, čovjek, posve obrijan po amerikansku, prijazna izraza na licu i ljubezna posmjeha; pa Mamek¹⁰, Lacković¹¹ itd. imena poznata mi iz hrvatskih američkih novina, a sve ljudine, hrvatskog izražaja. Dadoše mi dobrodošlicu u ime čikaških Hrvata, oprostiše se i ostaviše me sa Bjankinijem, Sirovatkom i Randićem. Randić uzme ticket moje prtljage, predaje jednom poslužniku i odosmo. U po sata doveo nas je tramway do Randićeva stana, gdje me čikaška kolonija odlučila ukonačiti, jer Randić ima svoju kuću i svoje baš gospodske prostorije. Tri su mi sobe na raspoloženje, kupelj, središnje grijanje, elektricitet, plin, krevet mekan ko magla, vas u čipkama, nebrojeni divani, naslonjači toliete, baš ko za kakvu razmaženu čerku američkog miljonera.

Ja se gledam, malo u čudu kod tolike raskoši, što ne izbjegnu oštrom Randićevu oku, pa će mi: — Ne čudite se, ne! Taki su ovje običaji! Tako je u svakoj malo boljoj kući; u ostalom ja nisam zaboravio, kako je teško spavati pod trulim i kapavim krovovima hrvatskog primorja, ili čak na hridinama Krasa, nad Bakrom, čuvajuć ovce, često go i bos, polunag na buri, sa komad suhe kore crna kruha, sretan da je i toga bilo. Sada je, hvala Bogu, bolje! Stekao sam nešto, a bio bih i više, da sam znao čitati i

pisati; ali trebalo je da dogjem u Ameriku, da naučim potpisati svoje ime. Ovaj elegantni amerikanski dandy¹² otkriva mi u malo rieči dušu jednostavnu i iskrenu, kakva je bila, kad je bio bosonoga osmogodišnje pastirče na bakarskim, ili kostrenskim planinama. O njegovom životu treba reći još koju, jer djelo ne bi valjalo, bez dobra primjera, a baš će mi Ante Randić poslužiti kao najbolji primjer, kakvi bi morali da budu Hrvati u Americi.

Pošto me je udomio u moje sobe, pustio da se umijem i uredim, pokazao mi ostale prostorije svoga stana, prestavi me Ijubeznoj gospogji, čerki i pastorki i ponudi nešto okriepe, pa čemo svi skupa u posjete gospogji Zlati Biankini.

Kuća g. Ante Randića je na jugu Chicaga, na Prairie avenue¹³ br. 5118. Već broj kuće kaže kako je ulica duga, te da se kući ne ide, i od kuće ne odlazi, jal bez tramwaya, jal bez zračne željeznice, jer i njih uvedoše u Chicago, po primjeru New - Yorka. Ovdje su daljine još ogromnije, a prostor što ga grad zauzimlje približava se onome staroga Babilona, dok su svi moderni gradovi na svetu po prostoru manji, i ako Chicago ne broji nego blizu dva milijuna stanovnika.

Dr. Biankini stanuje na Indiana avenue br. 3213, a ova avenue teče istosmjerno sa Prairie avenue tako da oba ova prijatelja stanuju, što no se veli u Chicagu, blizu. Nu da ideš pješice trebao bi bi od prilike sat i po hoda. Srećom tramway idu vratolomnom brzinom; unatoč tome, gdjegod staneš na ulici, digni samo ruku, a vogja će ustaviti tramway. Sustav gradskih željeznica i tramwaja isti je kao u New- Yorku, gragjeni su slično, a plaća se isto. Ipak u Chicagu se troši više za tramwaje, jer su daljine veće, a osim toga ne dobiva se transfer iz South Chicago (južni) u North Chicago (sjeverni), te kada si prošao crtu, koja dieli južni od sjevernog diela grada, moraš na novo plaćati tramway. I orientacija je u Chicagu teža, iako i avenue i ulice nose brojeve, kao svuda po američkim gradovima, jer tramwayi ne idu ravno po jednoj avenue, nego zakreću preko ulica iz jedne u drugu, a to se mora znati po znakovima, za što treba vježbe. Dr. Biankini mi je pri poviedao, da on treba koji dan dolar, samo za tramwaje. Kočije se ne rabe, nego u iznimnim slučajevima, a užasno su skupe. Dva tri dolara za kratku vožnju ne čini se skupo.

Gospogja Zlata Biankini bila je zaposlena pripremom luncheona (ručka) kad joj stigosmo u posjete. Marljava stopanjica nagje uviek vremena za sve, pa je ona znala i primiti posjetnike finoćom i otmenošću, kojom se odlikuju gospogje iz boljih zagrebačkih krugova, i u isto doba dogotavlјati pripreme za stol. Nije baš galantno da ističem njezine vrline, kao domaćice, u prvom redu, kad

je ona urešena tolikim drugim kriepostima i vrlinama; ali rekoh, da će pisati ovaj putopis, ne pazeć mnogo na raspored, onako kako mi što dogje; a pošto se je ona držala staroga hrvatskoga običaja, da najprije pogosti putnika, to će i ja pohvaliti njezin stol i njezin ukus u svakoj sitnici. Već spomenuh da amerikanska kuhinja nije od najboljih, i da rečem toj kuhinji sve ono zlo, što sam ga osjećao po raznim gostionama i željezničkim dinning-roomima, ne bih tako brzo svršio. A ipak, ma da nisam epikurejac¹⁴ — nanesimo tu uvriedu Epikuru, po običnom nepravednom mnjenju njemu — i ako ne tražim rietkih i skupocjenih jela, ne prezirem ukus i čistoću, pače bez toga ne mogu ni jesti. Jedan franceski gourmand u nekoj Maupassantovoj¹⁵ noveli prepire se i dokazuje da valja istim marom uzgajati sva osjetila, te ne vidi razloga, zašto bi neko uživao u slikama i kipovima velikih majstora, u zgradama, u prirodi, u koncertima i operama itd., a ne bi posvećivao kulinarskoj umjetnosti isto toliko pažnje. Za njega je isto taki prostak, ko ne zna razlikovati tek divlje od pitome patke, jednu biljegu šampanja od druge, kao i onaj, koji ne zna razlikovati sliku Domenichina¹⁶ od slike Andrea del Sarto¹⁷, ili Schuhmannovu¹⁸ glazbu od Chopinove¹⁹. Mi kuhinji nećemo dati toliko važnosti, ali valja priznati, da i u njoj spada mjesto u uzgoju, a ostavimo bob i pasulj Diogenu²⁰, Demokritu²¹, itd.

Gospogja Zlata goji, uz toliku virtuoznost na glasoviru, uz fino shvaćanje i drugih umjetnosti, i kulinarsku umjetnost, te nam je pripremila luncheon baš po zagrebačku; a kad velim po zagrebačku, mislim reći najbolje i najfinije što se može, jer koliko sam svieta prošao, nisam našao bolje kuhinje od zagrebačke. Jednostavna je, ali tečna i ukusna do savršenstva.

Ne malo se začudih, kad u sredini Amerike mogohi piti i vina sa svojeg rogjenog otoka. G. Dinko Biankini šalje kad i kada bratu bačvicu finog prošeka iz domaće konobe, neka se i preko okeana zna da su braća.

Gospogja Zlata nije se u Americi nimalo promjenila, niti je se postarala, nego samo malko odeblijala, te je zadržala svu onu svježinu, svu finoću ličnih crta, sa kojih je slovila kao najljepša djevojka u Zagrebu. Bogme i u ogromnom Chicagu dugo će morati ići naokolo, dok nagje sebi ravnu po ljepoti duše i tiela. Govori sve važnije evropske jezike, a engleski je u Americi naučila u malo vremena tako savršeno, da bi mogla svuda proći za rođenju amerikanku. Ma da sada poslovi dru. Biankiniu idu vrlo dobro, osobito otkada je postao primarnim liečnikom u Columbus Hospitalu²², gospogja Zlata neodoljivo čezne za domovinom i jedva čeka, da se vrati. Pita me ona svim znancima, a još više o rodbini u Zagrebu i Staromgradu; hoće da njoj svu

istinu kažem o svačijem zdravlju, jer su ju u zadnje doba mnoge tužne viesti duboko potresle, kao smrt Milivoja Šrepela²³, itd.

Nema gospogja Zlata svoje djece, ali vidim uz nju dražesno djevojče, koje se mazi, kao oko majke. To je mala Zlatka, ili ti po amerikansku Goldy, koju je gospogja Zlata uzela, još diete od mlijeka, u svoje priateljice gospogje Penović, te je uzgajila kao svoju. Sada mala više neće da znade, da se zove drugačije nego Biankini, a već se raspreda veliko pitanje, komu će ostati Goldy, kad se Dr. Biankini vrati u domovinu. Mala hoće svakako s njima, a roditelji opet ne dadu svoje diete preko okeana. Druga je stvar dati je preko ulice! Kako pravda ispala da ispala, neko će gorko rastanak oplakati, bilo otac i majka, bilo poočim i pomajka; a mala u svakom slučaju.

Oprostimo se od gospogje Zlate. Dr. Biankini krenu za posлом a g. Randić, Sirovatka i ja pogosmo tramwayem do Randićeva saloona, na Wabash avenue²⁴ skoro u središtu grada. Chicaga neću opisivati, jer izgleda kao i ostali američki gradovi, s razlikom, da su u njem ulice duže, jer pokriva čitavu jednu malu pokrajинu uzduž jezera Michigan, više od 500 četvornih kilometara. Na tom prostoru, Pariz koji ima milijun stanovnika više od Chicaga, izgledao bi kao malo selo. Taj ogroman prostor ispunjen je kućama na jedan kat, koje se prama središtu uz obale Michigana dižu na dva, pak na tri, četiri, deset, dvadeset spratova, sve više, što bliže jezeru. Tu je srce grada, a to srce je od prilike tako veliko prama ogromnom prostoru, kao srce prama ljudskom tielu. Tu su sve glavne zgrade, kao City Hall²⁵, Sudnica, Rookery²⁶, hram temperencerskih gospogja, trgovачka komora, Insurance-Exchange-Hall, banke, muzeji, glazbena akademija, javna biblioteka, masonska hram, crkve svih vjera, poslovnice u Sky-Skraperima, na dvadesetak podova itd. Sve su te zgrade gragjene sa velikom raskošju kamenja i mramora. Ljepotom se ističe najviše nova poštarska zgrada.

Posjetio sam i nutritu nekih od tih zgrada u društvu g. Randića, te sam video svuda neobičnu raskoš mramora i mozaika, nu u svemu fali mjera i ukus. U biblioteci, na primjer, vidiš ogromne mramorne arhitrave, nisko postavljene, preko ogromnih širina, bez ikake pažnje na arhitektonска pravila o razmaku stupova, o njihovom razmjeru debljine prama visini, tako da se čudiš, kako se oni arhitravi ne prelome po sredini; nu pošto već unaprije znaš, da je arhitrav od željeza, a samo iz vana obložen mramornim pločama, to se samo sažalno nasmiješ tim arhitektonskim paradoksima, u kojima se sastoji sva izvornost i moć stvarajuće maštne američkih arhitekta, bez bojazni

da će se arhitrav prelomiti i pokriti te ruševinama ciele zgrade. Stube i vestibul biblioteke nisu bez harmonije i umjetničkog ukusa, a naokolo po duvarima, po frizama lukova i arhitrava čitaš mudre izreke velikih starih filosofa u engleskom prevodu.

Chicago se odlikuje mnogim liepim parkovima, od kojih je najljepši i najveći *Lincoln Park*²⁷ uz obalu jezera, ukrašen spomenicima mnogih velikana, kao Shakespearea, Newtona, Schillera, Garibaldia itd. Najznamenitiji spomenik Chicaga to je onaj *general Granta*, uz samo jezero na umjetnom brežuljku. General jaši na konju. Umjetnik je znao uliti u spomenik mnogo dostojanstva, pače i veličajnosti. I spomenik predsjednika Linkolna zaslužuje spomena. Uopće spomenici u Chicagu ljepši su od spomenika u New-Yorku. Lincoln-park nije tako liep, kao Centralni u New-Yorku, jer se može smatrati istom u zametku, ali nema sumnje da će se s vremenom poljepšati. Od ostalih Parkova, podijeljenih po raznim mjestima ogromnog gradskog prostora, vriedno je spomenuti Humboldt²⁸, Garfield Douglas²⁹, Washington³⁰ i Jackson³¹.

Chicago je glavno središte američke trgovine i obrta. Ako se pogleda na geografičnu kartu grad Kansas bi zauzimao pravo središte Sjedinjenih Država, a i središte ogromne ravnice, o kojoj je već bila rieč. Ipak je Chicago središte obrta i trgovine, valjda uslied položaja na jezeru Michigan, te se u nj stavariva sve žito, i sva marva ogromnih ravnica nekadašnjeg franceskog teritorija Louisiane, i celog sjevera Unije. Više se ne broje vlakovi koji danomice dolaze u grad sa svih strana, a osim toga nebrojeni parobrodi križaju jezero Michigan, koje je umjetno spojeno sa sjevernim jezerom (Lake Superior) i sa Uronskim jezerom³², te dovažaju razne kovine, drvlje, pivo, sve proizvode država Michigan³³, Wisconsin³⁴ i Minnesota³⁵. Volovi, ovce, a naročito krmci dolaze danomice sa pašnjaka Illinoisa³⁶, Jowa³⁷, Nebraska³⁸, Dakota³⁹, Kansas⁴⁰, Missouri⁴¹, Indian Territory⁴², pa čak i sa bezkrajnih poljana Texasa. Na stotine vlakova dovozi danomice marvu u Union Stock - yards⁴³, najveću klaonicu na svetu, čija dvorišta zauzimaju 350 hektara prostora. Tu se zakolje svake godine oko stotine milijuna što velike, što male marve. U klaonici je zaposleno 20.000 ljudi.

Ako bi nabrojio ostale tvornice? U Chicagu ima oko dvije stotine tvornica odiela, još više talijonica željeza, fabrika vagona, među kojima i glasovita tvornica spavačih vagona Pullman, na stotine ogromnih tvornica pokućstva, mahina, poljodjelskog alata, tvornica opeka, parnih mlinova itd. U Chicagu radi danomice u raznim tvornicama preko po milijona radnika, svih mogućih narodnosti i jezika. Samih Čeha ima u Chicagu preko

100.000, Poljaka i više. Niemaca ima do 200.000, a Hrvata do 20.000. Česi izdaju tri dnevnika, koji ne uspievaju gore od onih u Pragu, a manjim češkim listovima ni broja se ne zna. Sve veće narodnosti imaju svoje dnevниke, i svoje strukovne listove, a engleski izlaze svakog sata. Neke engleske novine, kao „Chicago Tribune”⁴⁴ izlaze po pet šest puta na dan, donoseći vesti zadnjeg časa. Reklamni listovi, kao „Chicago Americain”⁴⁵, donose svaki dan ilustracije, a puni su svih mogućih senzacijonalnih vesti iz grada i cieleg sveta. Na istinu se ne gleda mnogo, glavno je da ljudi čitaju i da list nalazi progje.

Klima je užasna, ljeti velika vrućina, a zimi nesnosljiva studen. Snieg mete neprestano, a niko ga ne čisti. Ko bi omeo snieg sa tog ogromnog prostora? Valjalo bi pomesti danomice nekoliko stotina, ako ne tisuća kilometara ulica. Gradski je proračun ogroman, nu da grad čisti snieg o svom trošku, ne bi ga spasila od kraha ni ogromna trgovina, ni obrt. Pušta ga se na gomile po ulicama do proljeća, a tramwayi neprestanim kolanjem zgnječe i bace na stranu što pane, tako promet ostaje sloboden. Ipak katkada ga pane preko noći toliko, da je tramwaysko društvo prisiljeno unajmiti nekoliko tisuća radnika, da otvore prometu pruge.

***

Zagjimo među naše. Saloon g. Ante Randića ne trguje do duše mnogo s našim ljudima, jer je daleko od njih, a i jer je prefin. Tu dolaze čikaška gospoda, jer se nalazi malne u središtu grada, a Randić ima nebrojeno znanaca i prijatelja, koji ga danomice pohode. Saloon je velik i elegantan, pa ipak, baš kad sam ja odlazio po drugi put iz Chicaga, Randić nije bio s njime posve zadovoljan, te ga je dao posve moderno preuređiti, ne štedeći troška, da bude među najlegantnijima u Chicagu. On imade gostova, koji u jednu večer znadu ostaviti u njegovom saloonu po 50, pače po sto dolara. Na one, koji dogju popiti čašu piva, ili čašu whiskyja on i ne računa. Od tih nema dobitka, jer mu obično pojedu u pečenom mesu, kobasicama, kamenicama, koliko potroše za pivo; a sve što se jede, to je svakomu mukte na raspoloženje. Taki je običaj u američkim saloonima.

Pošto popismo dobrodošlicu, Randić me povjeri Sirovatki, s preporukom, da me u večer dovede ili u saloon, ili kući. Krenusmo prama West Chicagu⁴⁶, gdje su naši. To je siromašniji dio grada, radnički predjel. Sirovatka hoće da posjetim sve hrvatske saloone, da se upoznam s ljudima prije konference; onda me vodi i među uglednije obitelji, hoće da posjetim s njime svakog vigenjeg Hrvata, i našu unijatsku općinu, kojoj je glava Smičiklas. Imamo i hrvatsku crkvu i župu, ali nemamo

župnika, jer je baš tih dana protepuh pop Dolinac⁴⁷ napravio jednu od mnogih svojih nepodobština, pa su Hrvati bili prisiljeni baciti ga iz župnog stana na polje. Prije njega župnikovao je don Niko Gršković, nu nije se slagao sa župljanima, jer su neki htjeli, da se gradi crkva ovje, drugi onje. Došle i druge prepirke, a prihoda malo, pa on ode u Cleveland, skupa sa tiskarnom i sa svojim listom „Slobodom”. Nasliedio ga je zloglasni Dolinac. Ovaj je već u domovini počinio svakojakih, napokon pošao u Beograd i prešao na pravoslavlje, onda se opeta pokajao i prešao na katolicizam. Došao u Ameriku i u New-Yorku zaveo čer svojega stanodavca. Kad ga izabraše za župnika u Chicagu, onda nastade dopisivanje izmegju njega i ostavljene ljubeznice. Jednog dana ona pobježe iz očevog stana i dogje k Dolincu. Idila je potrajala sve dok Hrvati ne baciše župnika na dvor, to jest dok otac zavedene djevojke nije iznio stvar u javnost, na veliko veselje američanskog novinstva. Dolinac i njegova ljubeznica postadoše junacima dana, njihova slika dogje u američke novine. Popo se predstavi američkom novinstvu uzvišenom žrtvom ljubavi, odreće se vjere i oženi se civilnom brakom u New-Yorku, pozivljući se na blaga srca američkih usigjelica, ili preživjelih pustopašnica. Dolari stadoše padati, kao kiša. Pače i neki čifuti, zadviljeni liberalizmom našega pope, poslaše po koju svoticu. Tako je reverend Dolinac savio svoje gnezdo.

A komu nije poznat don Ante Politeo⁴⁸? To je original, kakvom ni u Americi nema premca, a mnogi će ga se sjećati i iz stare domovine. Ovaj se ne smije smatrati odgovornim za ono što čini, jer je isto tako iskren kad grieši, kao i kad se kaje. Danas će apostatovati⁴⁹, i zbaciti mantiju; sutra će se pokajati i uzeće na se kostret⁵⁰, te se povući u kakvi samostan, da u dubokoj askezi, u čitanju crkovnih otaca, okaje svoje griehe. Do malo će mu opeta zašuškati šušak u mozgu, i eto ti ga na plokat⁵¹ Sv. Petra u Rimu, da, novi Savonarola⁵², propovieda tisućama naroda križarsku vojnu proti simoniji⁵³ crkve, da navješta ideju socijalizma, danas na temelju Hristove nauke, sutra do potrebe na temelju Marxove društvene revolucije. Neće proći mnogo i on će se opet iskreno pokajati, skrušeno ispovjediti, te će uzeti štap misjonera, i eto ti ga u Ameriku, da propovieda masonima Evangjelje. Putem će se predomisliti i u New-Yorku će se baciti do potrebe među puritance, da opet pregje na katolicizam, primi župu u Johnstownu, i ne zadovoljan s malom crkvom, narediće, da se ruši što je sagragjeno, da se Bogu digne hram dostojan Boga, nešto poput sv. Petra, ili sv. Pavla u Rimu. Neka se Hrvati ne brinu za novce, doći će milijoni dolara iz New-Yorka od nekih umišljenih prijatelja, u koje don Ante sam ozbiljno vjeruje, premda ih ne poznaje. Uvjerjen je da

će kardinal Gibbons⁵⁴ poslati koju stotinu tisuća dolara. Napokon jednog dana ostavi stado i tor, pa hajde u svjet! Engleski je naučio savršeno, naobrazbe ima svakojake, koja mu muči mozak, ko najteža neprobava želudac, pa će pisati u amerikanske novine, i zadiviti amerikanske čuke svojom učenošću. Zna citovati Tertulliana⁵⁵, Origenesa⁵⁶, Bazilija Velikog⁵⁷, Nacijancena⁵⁸, Zlatoustog⁵⁹, Tomu⁶⁰, Bonaventuru⁶¹, Dun Skota⁶², Gjordana Bruna⁶³, Bakona⁶⁴, a do potrebe i Voltairea⁶⁵, Rousseaua⁶⁶, Lassalla⁶⁷, Marksа, Bernsteina⁶⁸, itd. Kada sve to pokrene u jedan galimatijas⁶⁹, stresće se gaće i najvećem amerikanskom učenjaku. I eto ti ga na jedan put grmi po amerikanskim novinama, kao nekada usred Berninijeve kolonade u Rimu! Apostatuje otvoreno i javno, te se izjavljuje slobodnim misliocem i baca anatemu na papu, kardinale i biskupe, na kraljeve i knezove, na sve licumjerne varalice i gulikože zavedenog jadnog ljudskog krda. Amerikanske novine se jagme, koja će mu prva doneti sliku; sve govori o našemu don Anti Politeu, iz Staroga grada na otoku Hvaru! Zna se gdje se je rodio, neće se drugi gradovi za nj otimati poslije njegove smrti. Nego Amerikancima citata iz učenjaka dosta je za dva dana, za dva članka. Više ne mogu probaviti! Vole romane o zavedenoj djevojci, o dječaku koji je pobjegao s dragom, i zvezda don Antina brzo tamni. Kazna božja! što li? Don Ante se zamisli o prolaznosti ljudskih stvari o taštini i čalarnosti⁷⁰ slave. Grižnja mu poče gristi dušu, „In horrore visionis nocturnae“⁷¹ diže se krupna sjena Aquinata, i sa naoblačenog čela bljeskaju neumoljive objekcije, na koje don Ante ne zna odgovoriti, dok ga sunce sa grudiju sveca ne obasja i ne ogrije milošću, te ide pognut, skrušen do biskupa, i daje javno okajanje. Biskup ga imenuje hrvatskim župnikom u Kansas City. Ali tu ga okruže napasti, a on nema krieposti i tvrdokornosti svojeg imenjaka, sv. Ante svinjopasca⁷², nije omrtvio svoje živce na gorućoj pržini Thebaide⁷³. Jeden liepi vražić, u prilici angjela, stane ga napastovati, a don Ante se ne da dugo napastovati. Dobro mu ide! Ima liepi udobni stan, kupelj, centralno topljenje, elektricitet, a ovčice nose dolare za dolarima, kao za inad. Ne fali mu ništa, nego liepa domaćica, da mu drži u redu stan. A on, kako je uzvišen nad društvenim presudama, neće prostu sluškinju, neće sobaricu! Čemu da ponizuje božje stvorenje ravno sebi? Jednog liepog proljetnog dana moj don Ante dogovori se sa odabranicom srca svoga i ode do najbližeg municipija⁷⁴, te se u potpunom redu i po svim pravilima zakona, vjenča civilnim brakom, pa povede ženicu kući. Nego u ženici, u angjelu bio vrag, i ona stala navaljivati, da joj preda sve što ima, da joj zapiše sve svoje buduće prihode, ili će stvar iznjeti na javu. A on nema nikada više novaca nego vjernici za jedan dan donesu! Od svih

zapovjedi evangjelja, najvjernije i najpostojanije čuva zapovjed siromaštva! Što danas prigje, to do večeri potroši, pa kako ćeš sada gjavola, koji neće ništa da čuje o toj kršćanskoj zapovjedi, umiriti? Ona pobegne, i tuži ga na sud za otstetu, jer da ju je prevario, ne rekavši joj, da je katolički svećenik. U Kansasu se diže lička kuka i motika, a moj don Ante jedva smogne vremena, da podbrusi pete, i iznese živu glavu. Opeta apostatuje, izjavljajući u novinama, da se stidi, što je ikada nosio crnu sramotnu popovsku mantiju, i zagje propoviedati socijalizam među ličane u St. Louis. Nu od propoviedanja se ne da živjeti, i eto ti ga neko doba u Wheelingu⁷⁵, kod predsjednika „Hrvatske Narodne Zajednice“ g. Ivana Ljubića, kao poslužnika u saloonu, te toči pijancima pivo i whiskey. Usput širi svoje ideje, poučava narod. Odjedared ga nestane i opeta svanu u St. Louisu, te vodi radnicima račune, štedovne knjige i piše pisma. Ovaj put zašao među prave gjavole, jer ga neki tužiše, da je proneyjerio novac — u koliko ga poznajem, a poznajem ga dobro, mislim, da to nije kadar učiniti — i eto ti ga nekoliko mjeseci u teškom istražnom zatvoru, dok se ne uspostavi njegova nevinost, te ga pustiše na slobodu.

A ko bi opisao sve njegove peripetije, sva stradanja, sva tumaranja, sve smušenosti, sve bljeskove genijaliteta začinjena mahnitošću? Dosta mu je zaviriti u živo vatreno oko, koje čas plane, ko prosjano kakvom uzvišenom idejom, čas se zamuti ko u ludova, kojemu se oblaci mraka veru mozgom, čas zaiskri ko u kopca, čas se ublaži ko u goluba. Don Ante bi zadužio čovječanstvo da napiše svoj životopis, svoje isповjesti; ali skreno, bez ikakve prešutnje, bez ikakva laskanja samome sebi, ako to može. To bi bio prekrasan dokument za moderne psihijatre, i za psihologe, a možda i važno književno djelo, zanimivije od Cellinijeve autobiografije⁷⁶.

Kad sam bio u St. Louisu tražio sam ga, ali ga nisam mogao naći; a on nije mene potražio, valjda stideć se stanja u koje je pao.

— „Vidjećeš, da ćeš jednog dana dobiti od Politea pokajno pismo, da će te moliti za posredovanje kod biskupa i za pomoć; rekoh jednom dru. Laušu, razgovarajući se o Politeu.

— „Hajde, i to bih htio doživjeti!“ reče hodža, smiešći se. Kad sam se vratio s putovanja u Allegheny pismo od don Ante na dra. Lauša je stiglo, puno navoda iz Sv. Pisma i iz Otaca. Bio bih ga mogao i sam napisati, samo ne znam bih li bio naveo iste navode, tako mislim, da poznajem don Antu.

Ima i drugih originala među hrvatskim svećenicima

u Americi, nu da ne bude dugo, dosta o tome predmetu.

Pošto dakle u Chicagu nema župnika, Sirovatka me ne vodi ni k župi, ni k crkvi, jer su zatvorene. Vodi me od saloona, do saloona, a to je teže nego križni put u noći velikog petka na otoku Hvaru, kad se ide u okrug kroz šest mjesta: Vrboska, Jelsa, Pitve, Vrisnik, Svirče i Vrbanj. U svakom saloonu valja piti, i to sa svakim s kojim se upoznaš. Ako odbiješ, bilo pod kakvom izlikom, smatra se za uvredu. Nije druge, moram se vježbati u piću, da mogu kazati, kao Sokrat, da i u tome neću nikome zaostati, a da me ipak neće niko vidjeti pijana.⁷⁷ Prve večeri obigjosmo pet šest saloona i nekoliko obitelji, pak ćemo posjetiti uredništvo „Hrvatske Zastave“. Sitno je i siromašno, ali se ipak junački bori za opstanak. U jednoj prizemnoj sobi, gdje gori velika željezna peć, te razgrijava prostor kao u kakvoj talijonici, imadu svoje stolove urednik Sirovatka, suradnik Unković - Meić⁷⁸, i administratorica gospoginja Polić⁷⁹, kći prvog hrvatskog novinara u Americi, koji je umro pred nekoliko godina. List ima oko dvie tisuće predbrojnika, nu ne živi od njih, nego od oglasa, koji se u Americi skupo plaćaju, a ko ih zna naći može izdavati list, ne brinuć se mnogo za pretplatnike. U tome Sirovatki pomažu prijatelji.

„Hrvatska Zastava“ osnovana je na dionice, a svaki dioničar misli, da usled toga ima pravo, da se pača i u uredničke poslove, što Sirovatki zadaje sto briga. Danas se stvori jedna klika, sutra druga, pa hoće, da svrgnu urednika i da namjeste drugoga. Sirovatki je već više puta dodijalo, te ostavio dioničarima list na raspoloženje, ali se je kriza uvek nekakim čudom utišala, i opeta je uredništvo bilo njemu povjereni. Polemike zbog „Hrv. N. Zajednice“ nikada ne prestaju. „Hrvatska Zastava“ sad je u najžešćoj borbi s „Narodnim Listom“, sad sa „Slobodom“ u Chicagu, sad sa „Napredkom“, sad sa svima skupa. Lični napadaji igraju glavnu ulogu. Jedan drugoga nastoji uništiti bez smilovanja. Ko smeta, mora se ukloniti s puta!

Sirovatka je došao u Ameriku s nadom, da će narod politički organizovati, kao što je donekle ekonomski organizovan, te je htio stvoriti političku hrvatsku zajednicu, s ciljem, da očuva narod od odnarogenja, da ga organizuje, kako bi mogao pomagati i političku borbu za slobodu u domovini, moralno i novčano.

Sirovatka je počeo raditi oko toga posla s onim oduševljenjem; postojanošću i energijom, koja mu je prirogjena, ali bio bi mnogo bolje učinio, da se nije odmah dao na posao, već neko doba proučavao ljude i prilike. Na konferenci, koja je u tu svrhu bila sazvana u New- York, pojavio se je odmah razdor, i to radi pitanja predsjedništva. Sirovatka, koji je, valja nam priznati,

mnogo radio, i trpio za narodnu stvar, te čamio i po Khuenovim tamnicama, uzdao se je da će mu pomoći aureola mučenika i prognanika, te da će se njegova slušati. Uzdao se je i u svoje političko znanje, koje, iako bez visokih nauka, znao si je prilično marom i prirodnom darovitošću pribavati. Nu on nije računao sa duševnim stanjem Amerikanaca, koji, u potpunoj slobodi, ne priznaju rado nikakovih moralnih auktoriteta. Da se ja nisam znao oprezno i nepristrano držati, kad sam došao u Ameriku, sa svim tim što sam stariji nekoliko godina od Sirovatke, što uživam glas književnika, i što sam narodni zastupnik, bila bi se na me okrenula batina sa ne manje žestine nego po njegovim legjima. I onako nisam prošao bez koje otrovane strielice, a da sam odvratio, padala bi i tuča striela po meni.

On je povjerovao u iskrenost i poštenje nekih, a u nepoštenje drugih, pa se je naravno postavio na stranu poštenih. Kašnje je imao prigode uviditi, da tamo igraju glavnu ulogu osobnosti i osobni interesi, i da nije bilo potrebno, da nikomu vjeruje i da se za nikoga ne zagrijava. Poslije sastanka u New- Yorku, na kojem do ničega nije došlo, strasti su se i više raspirile, a polemike po novinama postale upravo niske i sramotne. Svak je u tome izgubio od svoga ugleda, a niko nije dobio ništa. Osobito za Sirovatku položaj je postao težak, te samo svojoj energiji može da zahvali, što može opstojati i i raditi dalje. Svakako je pogodio što je ostao u Chicagu, jer tu ima ljudi na čiju potporu može računati, naročito ako se otrese presuda i zaboravi prošlost.

Chikažani učiniše sve što je bilo moguće da me liepo dočekaju, i da mojoj konferenci osjeguraju i moralni i materijalni uspjeh. „Hrvatska Zastava“ doniela je zanosni proglašenje na narod, sastavio se odbor od svih najuglednijih ličnosti, pače i posebni odbor Čeha, Slovenaca, Slovaka, Srba i Bugara. Vriedno je doneti program, da se vidi koliki su aparat pokrenuli čikaški Hrvati, da mi osjeguraju uspieh:

„U nedjelju dne 5. veljače točno u 2 i pol po podne ukazalištu Thalia Hall⁸⁰ biti će konferenca. U dva sata početi će hrvatsko pjevačko društvo „Zora“⁸¹ pjevati pjesme, a hrvatska glazba „Sokol“ udaraće birane narodne komade. U 2 i pol sata predsjenik Juraj Mamek predstaviti će govorom općinstvu gosta. Po tome će dr. A. Tresić držati svoju konferencu „O političkim i kulturnim prilikama Hrvatske, obzirom na odnošaje u Austro- Ugarskoj monarhiji“. Poslije predavanja pjevaju „U boj, u boj!“ slovensko društvo „Orel“, slovački „Delnički zbor“ i „Zora“. Svršava se svečanost sa hrvatskom koračnicom, koju udara glazba „Sokol“.

U večer u „Narodnoj Dvorani“ u sedam sati biti će

pućka zabava s ovim rasporedom: 1) „Oj banovci”⁸², igra glazba „Sokol”; 2) „Hrvatska himna” pjeva „Zora”; 3) Pozdravni govor gostu, držani po prisutnim predsjednicima hrvatskih društava u Chicagu, te naših gostova Slovenaca, Čeha, Slovaka, Srba i Bugara; 4) „Vienac hrvatskih popjevaka” igra tamburaški zbor; 5) „Iz bratskoga zagrljaja”, pjevaju „Delnicki zbor”, „Orel” i „Zora”; 6) „Oj Hrvati”⁸³ igra glazba „Sokol”.

Ulaznice po osobi stoje 25 centi, a vriede za konferencu i za pućku zabavu. Poslije zabave ples.

Za odbor: Juraj Mamek, predsjednik; Hinko Sirovatka, tajnik; Tomo Lacković, blagajnik.

Osim ovih bilo je potpisano na proglašu preko trideset Hrvata, dvadeset i četri Čeha, među kojima urednici mnogih novina, i druge ugledne ličnosti; pet Slovenaca, deset Slovaka, dva Bugara, i jedan Srbin.

Razmahala se zbilja silna agitacija. Sirovatka se stvara svugdje, gdje ima naših, te vuče i mene sa sobom, a u večer me vraća g. A. Randiću. Najteži posao zapao je ipak Tomu Lackoviću, jer su blagajnički poslovi uviek najdosadniji. Dr. Biankini snubi naše otočane, osobito Vrbovljane, kojih u Chicagu ima liep broj. Ostali su još uviek tonomaši⁸⁴, kako ih je pokojni don Luka Lučić pokrstio. Da im rečeš da su Talijani, odvažno bi prosvjedovali, jer ne znaju, da danas Talijan i tonomaš znači isto, i da je ta rieč bila samo krinka pod kojom se je talijanstvo skrivalo, da zavede naš narod. Oni imadu svoje društvo, koje se zove „Maksimiljan” i neće podnipošto, da ga napuste, ni da pristupe u „Hrvatsku N. Zajednicu”. Ipak u zadnje doba i kod njih je narodna sviest počela svjetlucati. Baš dok sam ja bio u Chicagu otvorilo se je novo društvo pod imenom „Juraj Biankini”⁸⁵ a u njemu su većinom Vrbovljani. Pozvaše me na otvorenje, te me umoliše da držim govor o političaru, čijim imenom okrštiše svoje društvo. Ja se rado odazvah, i ocrtah rad Biankinia, nastojeći im pri tom razbistrititi i našu narodnu hrvatsku ideju. Da sam pogodio žicu dokazom je što me s mjesta izabraše za prvog počasnog člana. Vrbovljani htjedoše pokazati i svoju ljubav prama zavičaju time, što mi darovaše krasnu srebrenu tintarnicu sa zlatnim perom, pozvavši me na gozbu u odličnije obitelji Kozmi, gdje mi najstariji član mnogobrojne obitelji, poslije svečane nazdravice, preda dar. Tu se je sakupilo dvadesetak baš kršnih mladića iz Vrboske, a mlagji Kozmi, izvrstan tenor, vodio je pjevački zbor. Stari Kozmi, koji, premda se je približio osamdesetoj, još se uvijek ponosi svježim grlom, pjevao je naše starodrevne crkovne pjesme, skupa sa sinovima. Neke od tih pjesama, vrlo krasne jezikom, stihovima i melodijom, zvuče od više vjekova po crkvama otoka

Hvara, a eto danas i u Americi. Neki od Vrbovljana stekoše liep imetak, baveć se većinom trgovinom jestiva, a svi su marljivi i imućni. S ponosom se sjećaju rodnoga mjesta, pa kažu da ni Chicago nema onakovih slika, kakvima su urešene u Vrboskoj crkve sv. Lovre⁸⁶ i Gospe, što je živa istina, jer Ticijan i Veronesa, što je znam, nema u Chicagu. Slike starih velikih majstora ne mjenjaju više lako gospodara. Što ko ima, ima; a da grad Chicago ponudi Vrbovljanima nekoliko milijuna dolara za spomenute slike, teško bi ih dali. Treba poznavati njihov ponos! Da ko dirne u tu svetinju, digo bi se maškin⁸⁷, motika i veslo, na obranu umjetnina, s kojima mala Vrboska može stati bok velikim svjetskim gradovima. Stari su imali toliko umjetničkog ukusa, da su se obratili na prve umjetnike sveta, za uresiti svoje crkve, ne štedeći troška; a pokoljenja znadu čuvati i cieniti što im praoci namrieše. Time se eto i u tugjini djeca ponose.

Bilješke

1. Missouri River, 3767 km duga rijeka pritoka Mississippija. Najdulja sjevernoamerička rijeka.
2. Stoke.
3. Kartu.
4. Vjerojatno misli latinski „perinde ac cadaver“. Poput leša, mrtvog tijela.
5. Vegetirao.
6. Poput sjenke. Od latinski „Homo fugit velut umbra“, „Čovjek prođe poput sjene“, život prolazi brzo.
7. Tjelesnom, materijalnom.
8. Ante Biankini (1860. – 1934.), liječnik, političar i kulturni djelatnik. Završio medicinu u Beču. 1898. preselio se u Chicago gdje je predavao na sveučilištu i radio u bolnici. Član Hrvatske narodne zajednice, Jugoslavenskog odbora u Londonu i Hrvatskog saveza. Izdavao je novine „Hrvatska zastava“ (kasnije „Jugoslavenska zastava“). Pristaša ideje o ujedinjenju svih južnih Slavena.
9. Naziv hrvatskog akademskog društva u Beču kojemu je Biankini bio predsjednik.
10. Juraj Mamek (1867. – 1940.), poduzetnik i kulturni djelatnik. Preselio se 1893. u Chicago. Tu je utemeljio 1905. „prvu i najstariju hrvatsku trgovinu“. Dugogodišnji predsjednik Croatian National Society. Utemeljio „Hrvatsku narodnu obranu“ koja je trebala pomagati Hrvatima stradalima tijekom nemira 1903. u Hrvatskoj. 1902. pomogao utemeljiti pjevačko društvo „Zora“.
11. Tomo Lacković, 1891. došao u Sjedinjene Države. Utemeljitelj zaklade „Hrvatska pomoćnica“ 1910. u Chicagu koja je brz učešća kreditirala osobe u životnim teškoćama.
12. Muškarac koji osobitu pozornost posvećuje svom izgledu.
13. Prairie Avenue, ulica u južnom Chicagu koja je krajem 19. i početkom 20. st. bilo područje gdje je stanovala gradska elita. Ulica velikih i luksuznih vila.
14. Sljedbenik životnih nazora kakve su zastupali grčki filozof Epikur i njegovi učenici. Osnova njihove etike bila je tvrdnja da se smisao života nalazi u uživanju, a bol je jednostavno zlo koje treba izbjegavati.
15. Guy de Maupassant (1850.- 1893.), francuski književnik. Slavu je stekao kratkim pričama u kojima svjetu prilazi bez iluzija i pesimistično (naturalizam).
16. Domenico Zampieri Domenichino (1581. – 1641.), talijanski barokni slikar. Nasuprot vjernom prikazu prirode teži istaknuti idealnu ljepotu utemeljenu u antičkim uzorima.
17. Andrea del Sarto (1486. – 1530.), talijanski renesansni slikar. Za života slavljen kao „savršeni“ slikar, po smrti kritiziran zbog nedostatka inventivnosti.
18. Robert Schumann (1810. – 1856.), njemački skladatelj. Jedan od najvećih kompozitora doba romantizma.
19. Frédéric François Chopin ili Fryderyk Franciszek Chopin (1810. – 1849.), poljski skladatelj. Smatra se najvećim majstorom skladanja za klavir svih vremena.
20. Diogen iz Sinope (412. – 324. pr. Kr.), grčki filozof kiničke škole. Odbacivao je materijalna dobra i težio je životu u skladu s prirodom. U ovom slučaju radi se o njegovom komentaru graha (boba) koga on nije

preporučivao jer izaziva plinove koji ometaju san.

21. Demokrit (460. – 370. pr. Kr.), grčki filozof. Začetnik ideje kako se svijet sastoji od neuništivih i nedjeljivih elemenata koji je nazvao „atomima“. Tvrdio je kako grah potiče melankoliju.
22. Columbus hospital, jedna od bolnica koju je osnovala katolička zajednica u Chicagu početkom 20. st.
23. Milivoj Šrepel (1862. – 1905.), slavist, književni kritičar, prevoditelj i klasični filolog. Urednik književnog časopisa „Vienac“. Predavao klasičnu filologiju na zagrebačkom sveučilištu.
24. Wabash avenue, dio Chicaga tradicionalno pun trgovinama, restoranima i barovima.
25. City Hall, tada nova klasicistička zgrada podignuta 1905.
26. Rookery, privremeno sjedište gradske uprave poslije velikog požara 1871. Stilski i konstrukcijski inovativna poznata po predvorju koje je oblikovao Frank Lloyd Wright 1905.
27. Lincoln Park, veliki park u Chicagu unutar koga se nalaze muzeji, konzervatorij, zoološki vrt i sl.
28. Humboldt Park, nazvan po poznatom njemačkom znanstveniku s kraja 18. i početka 19. st. Alexandru von Humboldtu. Oko parka je u doba dolaska Tresić – Pavičića živjela brojna njemačka zajednica. Kasnije je tu bilo puno Poljaka, a danas Portorikanaca.
29. Douglas Park, jedan od prvih parkova opremljenih spravama za vježbanje i rekreaciju.
30. Washington Park, najveći park u Chicagu. Nesuđena lokacija Olimpijskih igara 2016.
31. Jackson Park, mjesto održavanja Svjetske izložbe 1893.
32. Lake Huron, u kompleksu Velikih jezera Sjeverne Amerike treće jezero po veličini.
33. Michigan, savezna država u području Velikih jezera. Doživjela je krajem 19. i početkom 20. st. veliki industrijski procvat. To se posebno odnosilo na auto industriju koja je privukla brojne doseljenike pa tako i Hrvate.
34. Wisconsin, savezna država u području Velikih jezera. Krajem 19. i početkom 20. st. doživljava preobražaj iz pretežno agrarne u industrijsku državu koja privlači tisuće doseljenika.
35. Minnesota, savezna država na krajnjem sjeveru Sjedinjenih Država uz Velika jezera. U doba posjeta Tresića Pavičića državu su obilježavali doseljenici iz Njemačke i Skandinavije.
36. Illinois, američka savezna država na području tzv. srednjeg zapada. Krajem 19. i početkom 20. st. zahvaljujući prirodnim bogatstvima i prometnom položaju naglo se razvija. Područje je masovnog useljavanja iz južne i istočne Europe kao i s juga Sjedinjenih Država.
37. Iowa, američka savezna država na području tzv. srednjeg zapada. Tradicionalno usmjereni na agrarnu proizvodnju, no krajem 19. i početkom 20. st. ti se razvila i prerađivačka industrija.
38. Nebraska, američka savezna država na području tzv. srednjeg zapada. Izrazito poljodjelsko područje. Klimatska raznolikost Nebraske omogućava proizvodnju raznovrsnih poljoprivrednih kultura.
39. Postoje dvije američke savezne države s nazivom Dakota u imenu; Sjeverna i Južna Dakota. Pripadaju

području sjevera i srednjeg zapada Sjedinjenih Država. Izrazito poljoprivredna područja.

40. Kansas, američka savezna država na području tzv. srednjeg zapada. Istiće se kakvoćom i obiljem svojih poljoprivrednih proizvoda.

41. Missouri, američka savezna država na području tzv. srednjeg zapada razvijene industrije prerade poljoprivrednih proizvoda.

42. Indian Territory, područje Sjedinjenih Država koje prvotno nije bilo organizirano kao savezna država. U početku područje namijenjeno naseljavanju i življenu domorodačkog stanovništva – Indijanaca. Neponredno po odlasku Tresića – Pavičića prestaje postojati priključenjem Oklahomi 1907.

43. Union Stock – yards, područje Chicaga za klanje stok i preradu mesa između 1865. i 1972. Najveći industrijski kompleks takve vrste na svijetu gdje se i razvila moderna prerada mesa.

44. Chicago Tribune, dnevne novine koje izlaze u Chicagu od 1847. do danas. Sebe su proglašile „najboljima na svijetu“ (“World's Greatest Newspaper” WGN).

45. Chicago American, senzacionalističke novine koje su počele izlaziti 1900. i pod različitim imenima su se održale do 1972. Jedno vrijeme ih je kontrolirao i organizirani kriminal.

46. West Chicago, predgrađe Chicaga gdje se početkom 20. st. razvila jaka industrijija.

47. Vjerojatno se radi o isusovcu Ivanu Dolincu iz Travnika koji je prvotno bio župnik u Goraždu. Bez uspjeha je pokušao osnovati hrvatsku župu u New Yorku 1904.

48. Ante Politeo, 1901. utemeljio hrvatsku katoličku župu sv. Roka u Johnstownu. Prije odlaska u Ameriku organizirao 1891. organizirao prvu proslavu 1. svibnja u Dalmaciji.

49. Od apostata, kršćanin koji se odrekao kršćanske vjere, svećenik koji se odrekao svećeničkog reda.

50. Gruba tkanina od kozje dlake koju su nosili kršćanski isposnici izravno na koži kao bi mučili svoje tijelo.

51. Popločeni prostor.

52. Girolamo Savonarola (1452. – 1498.), dominikanac, tražio je vraćanje kršćanstva siromaštvu i moralnoj strogosti. Njegove su pristaše na kratko vrijeme preuzele vlast u Firenzi uništavajući knjige, umjetnine i raskošnu odjeću. 1498. osuđen kao krivovjernik i spaljen.

53. Kupovanje ili prodaja crkvenih službi.

54. James Gibbons (1834. – 1921.), nadbiskup Baltimora i kardinal, u svoje vrijeme najugledanija osoba katoličke crkve u Sjedinjenim Državama. Zalagao se za prava radnika, a posebno za njihovo pravo na sindikalno organiziranje.

55. Tertulijan (160. – 225.), ranokršćanski pisac, tzv. apologeta koji je u svojim spisima branio kršćanstvo od njegovih poganskih kritičara.

56. Origen (185. – 254.), ranokršćanski pisac. U svojim djelima povezuje kršćanstvo i neoplatonističku filozofiju čime je snažno utjecao na kasnije kršćanske teologe.

57. Bazilije Veliki (330 – 379.), crkveni učitelj, utemeljitelj istočnog redovništva.

58. Grgur Nazijanski (330. – 390.), crkveni učitelj, isposnik i pisac iznimnog stila što ga je učinilo posebno popularnim.

59. Ivan Zlatousti (344. – 407.), carigradski patrijarh i crkveni učitelj, izvrstan pisac propovijedi i govornik zbog čega je i nazvan „zlatoustim“.

60. Toma Akvinski.

61. Sv. Bonaventura (1221. – 1274.), crkveni učitelj i kardinal. Ustrojio i teološki usmjerio franjevački red. Istiće važnost čovjekove slobodne volje i njegove ljubavi prema Bogu kao osnove kršćanstva.

62. Duns Scotus (1266. – 1308.), crkveni učitelj. U svojoj teologiji ističe važnost pojedinca i njegove jedinstvenosti.

63. Giordano Bruno (1548. – 1600.), talijanski renesansni filozof. Materiju smatra vječnom i nepromjenjivom. Pristaša Kopernikova heliocentričnog sustava. Optužen kao krivovjernik i spaljen.

64. Roger Bacon (1214. – 1294.), filozof, teolog i učenjak. Otac eksperimentalne metode koja je u osnovi moderne znanosti.

65. François Marie Arouet zvan Voltaire (1694. – 1778.), popularizator engleskog empirizma i kritičar vjerskog fanatizma. Otac filozofije povijesti.

66. Jean-Jacques Rousseau (1712. – 1778.), francuski filozof i književnik. Svojim stavom kako civilizacija iskvaruje ono prirodno dobro u čovjeku postao je začetnik romantizma. Autor je teorije „društvenog ugovora“, po kojoj pojedinci dobrovoljno prenose svoja prava na zajednicu pa između njega i društva postoji nepisani „ugovor“.

67. Ferdinand Lassalle (1825. – 1864.), utemeljitelj njemačkog radničkog pokreta. Zalagao se za društveno uređenje utemeljeno na radničkim zadrugama. Smatrao je kako su štrajkovi neizbjegni jer poslodavci prirodno žeze platiti radnika što manje („željezni zakon nadnice“).

68. Eduard Bernstein (1850. – 1932.), jedan od utemeljitelja njemačke socijaldemokracije. Bio je uvjeren u mogućnost mirnog prijelaza iz kapitalizma u socijalizam. Oštar kritičar boljševika i Oktobarske revolucije.

69. Zbrka riječi, besmislica.

70. Varljivosti, prevarnosti.

71. U groznim noćnim morama. Iz knjige o Jobu prema latinskom prijevodu Biblije – Vulgati.

72. Sveti Anton Pustinjak (251. – 356.), utemeljitelj isposništva u egipatskoj pustinji. Zaštitnik stoke, a osobito svinja.

73. Thebaida, naziv za krajnji jug drevnog Egipta.

74. Gradske uprave, ured gradske uprave.

75. Wheeling, grad u Zapadnoj Virginiji, na rijeci Ohio. Kada je Tresić – Pavičić posjetio Sjedinjene Države bio je važan industrijski centar.

76. Radi se o knjizi „Moj život“ čuvenog renesansnog umjetnika Benvenuta Cellinia (1500. – 1571.)

77. Prema tradiciji grčki filozof Sokrat je bio neosjetljiv na utjecaje alkohola i hladnoće.

78. Kosta Unković Meić, jedan od osnivača Hrvatskog saveza 1912., posebno se bavio zaštitom i pravima hrvatskih radnika u Sjedinjenim Državama.

79. Radi se o kćeri Nikole Polića (1842. – 1902.), pionir hrvatskog iseljeničkog novinarstva u Sjedinjenim Državama. U Chicagu je pokrenuo listove „Chicago“ i „Sloboda“ koji su promicali integraciju Hrvata u hrvatsko društvo.

80. Thallia Hall, je mjesto održavanja javnih događanja od kada je sagrađena 1892. od strane Čeha Jana (Johna) Duseka. U doba posjeta Tresića – Pavičića bilo je važno središte društvenog života češke zajednice u Chicago ali i drugih slavenskih skupina.

81. „Zora“, najstarije pjevačko društvo Hrvata u Sjedinjenim Državama, osnovano 1902. u Chicagu. Jedno od najznačajnijih kulturnih društava Hrvata u Sjevernoj Americi.

82. U to doba popularna koračnica Varaždinske pješačke regimente br. 16 vojnog kapelnika Ive Muhvića. Koračnica je bila toliko popularna da su ploče s njenim zvučnim zapisom početkom 20. st. tiskane i u Sjedinjenim Državama.

83. Vjerovatno pjesma hrvatskog preporoditelja Dragutina Rákovca iz 1842. koja je imala više verzija. Nešto promijenjena verzija „Duh Slavjanski“ (Hej Slaveni) bila je himna socijalističke Jugoslavije od 1943. do 1991.

84. Vidi autonomaštvo.

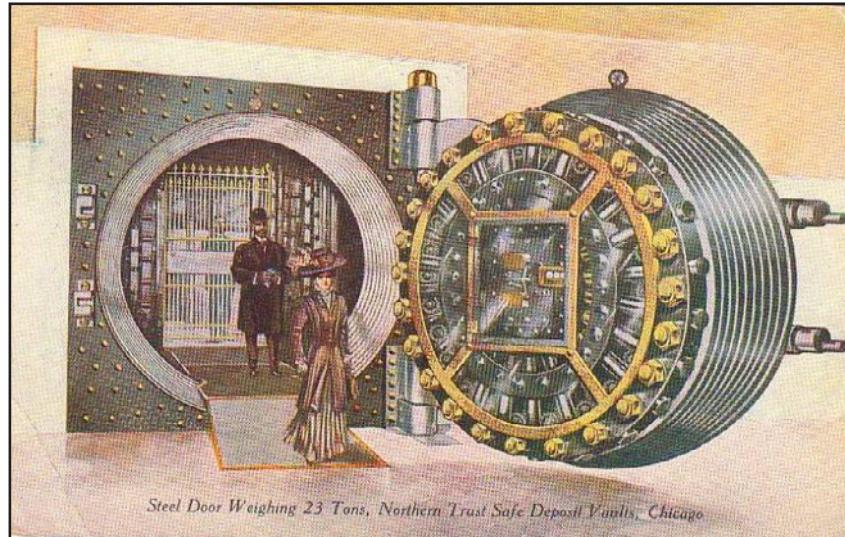
85. Juraj Biankini (1847. – 1928.), jedan od najistaknutijih hrvatskih političara u Dalmaciji u doba austrijske vlasti. Oštar kritičar austrijske uprave i pristaša ujedinjenja banske Hrvatske i Dalmacije. Jedan od osnivača Stranke prava u Dalmaciji. Zastupnik u Carevinskom vijeću i pristaša politike „novog kursa“.

86. Radi se o poliptihu na oltaru crkve Sv. Lovre u Vrboskoj koji je oslikao veliki umjetnik venecijanske renesanse Paolo Veronese. Prvotno je bio pripisivan Tizianu.

87. Zapravo maškin, trnokop, budak, kramplj.

XIV.

G. Ante Randić moj pratioc. — Još o američkim bankama. — Safe Deposit Company. — Cheques. — Dajdalska čuda. — Kazalište. — Caruso. — Zviždanje u kazalištu. — Dramatična društva. — Balleti. — Chorus Girls. — Zabava u u saloonu Randića. — Upoznavanje sa vigjenijim Hrvatima. — Život Ante Randića. — Sa Randićem po Chicagu. — Konferenca u Thallia Hall. — Juraj Mamek. — Kod brata Čeha. — Urednik „Chicago Tribune“. — Zabava u Narodnom domu. — Krasan govor dra. Ante Biakinia. — Klub Hrvatske Napredne Omladine.

Tresić Pavičić se posebno divio američkim bankama i to u prvom redu njihovim moćnim trezorima. Jedan takav trezor autor je i posjetio u Chicagu. O tome da su veliki trezori bili turističke atrakcije svjedoči i ova razglednica s trezorom u Chicagu (oko 1910.), vjerojatno onim istim koji je posjetio Ante Tresić Pavičić. (Izvor slike: <https://chuckmanchicagonostalgia.wordpress.com>)

Zima je u Chicagu, da uši otpadaju. G. Ante Randić htio bi me povesti u kočiji, da mi pokaže grad, ali je snieg tolik, da kočije ne mogu prolaziti, a bojam se, da se ne skočanjim¹ od zime. Vodi me gdje može, po javnim zgradama, po tvornicama, po bankama, po saloonima, predstavlja me nebrojenim čikaškim bogatašima, koji me pozivaju na zabave, u kuće itd.

O glavnoj biblijoteci već nešto rekoh. Reći će još par rieči o jednoj banci, pa dosta. Banke su američki specijalitet. U gradnju banaka bacaju Amerikanci više novca nego Evropejci u kazališta. Naprotiv Amerikanci za kazališta ne troše mnogo. Grade ogromno, ali najjednostavnije i najjeftinije, što je moguće.

Banke su obično u sredini grada, a gragjene su na deset, dvadeset i više katova. Iz vani je sve od kamena i mramora, a unutri se sjaji sam mramor. Ukusa i razmjerja nemojmo tražiti, a ni stila, jer zbrka stilova još ne mora urođiti novim stilom. Ali što se tiče udobnosti, rasvjete, topline, rasporegjaja, sve je bez prigovora, savršeno! Elevatori sa svih strana vode do najvišeg sprata, a groomi su uviek spremni, da ukrcaju deset, petnaest osoba.

Ugjimo u najveću banku Chicaga. Tu je i *Safe Deposit Company*², to jest društvo, u kojem svak može imati svoju posebnu kasu, gdje sprema novce i utrške dana.

U prizemlju je ogromna mramorna dvorana sa galerijama naokolo na prvom katu. Na sve strane su otvoreni razni bankovni bureui, mjenjačnice, kase, gdje se mjenjaju i isplaćuju čekovi itd. Nigdje se ne radi toliko čekovima, koliko u Americi. Neki plaćaju čekovima račune po dućanima, pače i po gostonama. Svaki iole ugledniji gradjanin i imućniji čovjek ima svoje čekove, na kojima naznači svetu, potpiše i time plaća. Na čeku je obično naznačena banka, u kojoj se može ček ekskomptovati³, jer svaka banka nije dužna svakoga poznavati, što u gradovima, koji broje na milijune duša, ne bi bilo ni moguće. Svaka velika banka izdaje svoje banknote, prama štoku zlata ili srebra, što ga u svojim riznicama čuva. Neke imadu pravo kovati i zlatni novac, a svaki privatnik, koji ima surova zlata, može si ga dati besplatno prekovati u talire.⁴

G. Randić ima znanaca u mnogim bankama, a sada ovgje htjede slučaj, da sretosmo jednoga od glavnih upravitelja, koji nas vodi na sve strane, sve do zadnjega, valjda dvadesetoga kata. Još banka nije posve dovršena, a stara se je preselila u nove nedovršene prostorije, pa

se na sve strane radi. U gornjim katovima sve su sami uredi, gdje ne vidiš ljude, nego gdje vode račune, te pregledavaju knjige, što me sve mnogo ne zanima.

Pogjimo ragje u podrumu donje, gdje su željezne riznice, štokovi⁵ zlata i srebra i privatne kase. Grobna je tišina, a ide se po gumiju. Dogjosmo pred nekakva željezna vrata. Naš vogja reče jednu rieč čuvaru, koji sjedi pred vratima, a ogromna vrata, debela najmanje po metra i kakvih ne bi maklo s mjesta trideset konja, otvore se ko taknuta nekom čudotvornom šibom. Pri tome vidiš, da se spuštaju i mramorni stupovi okolo vrata! U nutrini imade čitav labirint prostorija, ogragjenih debelim željezom, a sve gori u električnom svjetlu. Dogjemo pred neka druga vrata, velika i teška, ko ona prva. Otvore se, čim je vogja šapnuo stanovitu rieč vrataru. Ugjemo u ogromnu prostoriju krasno urešenu, a u njezinim željeznim pozlaćenim duvarima ima sijaset ladicu. Svaki gospodar imade svoj posebni ključ i svoju ladicu. Neki su tu prisutni, te otvaraju ladicu, koja je sva od teške ocjeli i stavljaju, ili dižu iz nje vrjednote.

Veliki bogataši imadu druge prostorije, gdje svaki ima svoju posebnu kasu, ogromni blok ocjeli, visok dva metra, a širok malne toliko. Ne bi ga probilo tane najmodernijeg topa. Vrata i ključanice tih kasa, takvo su komplikovano divno djelo modernog mehanizma, da najsavršeniji hronometri izgledaju kao šala prema tome. Istrom kada se vrata otvore, zatvorena sa više sitnih ključeva, od kojih je svaki drugačije gragjen — svaka ključanica, ko navijen sat, skokne samo u stanoviti čas i na stanoviti kret ruke — može se promatrati sav taj dajdalski mehanizam.

Dakako vrata bankine riznice, gdje je skladište zlatnih i srebrenih štapova, još su jača savršenija od svih drugih. Ona je još dublje pod zemljom, a do nje se dolazi kroz uske ocjelne stube, okružene željeznim rešetkama. Vogja pritisne jedan tipak i taj željezni jaz se rasvietli, a kad se vrata otvore, sine ti pred očima snoplje željeznih i zlatnih štapova, naslaganih uz ocjelne duvare.

— Ovgje nema pogibelji da se uvuku lupeži; — rekoh ja.

— Da se ko približi, ko nije upućen u ove tajne, ulovio bi se kao miš u stupicu. Osim što bi automatična električna zvonca upozorila činovnike na pogibelj, da lupeži donešu vreću dinamita ne bi mogli razrušiti željezne zidove ni izići. Ni požar, ni vatra, ništa ne može naškoditi. Nema pogibelji dapače ni u slučaju bune, da se buntovnici uvuku u riznice banke, i da ih opliene. Da se pače sva banka poruši dinamitom, potresom,

požarom, čim bilo, vriednosti bi ostale netaknute. Da kojim nepredvidljivim slučajem ugje u banku i u riznice čitava legija lopova, ni jedan ne bi disao više od minute. Danju i noću vjerni čuvari straže, a masno su plaćeni, ter nevigjeni gledaju kroz sitne rešetke. Dosta je da jedan od njih pritisne jedan tipak, a vrela para bi navalila sa svih strana u sve riznice i ugušila sve živo.

Tako naš vogja, dok izlazimo iz toga labirinta od željeza, prama kojemu će Dajdalova djela bit bila tek igra.

***

Kazališta, kako rekoh, ne zasljužuju pažnje. Ipak ćemo se sjetiti i njih sa par rieči. Kad se vratih iz San Franciska u Chicago, dr. Biankini odmah prve večeri me pozove sobom u Grand Opera⁶. To je najveće kazalište u Sjedinjenim Državama, a na ciełom svetu zaostaje po veličini jedino za San Carlo⁷ u Napulju. Ogromna zgradurina, izvana na desetak spratova, sa jednim tomjićem po sredi, sve bez ikakva ukusa. U nutrini isto tako. Badanj, ko ždrielo vulkana, sa dvie tri galerije, sa malo loža, koji može primiti u se sedam do osam tisuća gledalaca. Pozornica je tako daleko, da ni s prilično dobrim durbinčićem, ne vidiš, jesu li glumci liepi ili ružni.

Večeras se daje Lucia di Lammermoor⁸ od Donizettia⁹. Glumi opera družina glavnog New - Yorškog kazališta Metropolitain¹⁰ Opera House. Partiju Lucije pjeva glasovita Poljakinja gospogja Sembrich¹¹, Edgarda prvi tenor na svetu Caruso¹². Ostale uloge povjerene su takogjer sve glasovitim pjevačima. Ulaznice, razumije se, plaćaju se na boljim mjestima desetkima dolara; na zadnjoj galeriji dva dolara i po.

Dr. Biankini i ja ugjosmo nešto ranije, čekajući gospogju Zlatku i gospogu Penović. Dogjoše baš na vrieme, dok je orkestar počeo udešavati svoja glazbala. Unatoč ogromnoj skupoći nema ni jednog mjesta prazna. U ložama sve gori, bljeska od dragog kamenja, koje je u Americi dva puta skuplje, nego u Evropi. Toilete su raskošne, liepih žena ne vidim, pa ni unatoč uvjeravanju gospogje Biankini, koja brani ljepotu Amerikanka. Ne vidih ih ni u megjučinima u foyeru¹³. Nekoliko debelih bogatašica, bogatih i mesom ko i draguljima, nu prave ljepote ne vidim. Ako mi se koja čini i nešto ljepšom, otvorili usta i zasjaje li zlatni zubi, pokvari mi i ono malo veselja.

Caruso je junak večeri. Poslije svake arije zaori buran pliesak i zviždanje, ko oko kralja zmija u indijskim basnama. Valja znati, da je zviždanje u Americi znak

Ante Tresić Pavičić vjerojatno je gledao Carusa u Chicago Opera House, objektu koji je izgrađen 1885. Zgrada je tipična za američke operne kuće tog vremena jer nije samo dvorana za izvođenje opernih predstava nego i zgrada s uredima za iznajmljivanje koji su omogućavali objektu da bude profitabilan. (Izvor slike: <https://chicagology.com/>)

najoduševljenijeg odobravanja. Svi pjevači pjevaju talijanski, ko obično u Americi. Gospogu Sembrich čuje se ne loše, glasovi ostalih jedva su dorasli ogromnom prostoru. Sborovi su prilično jaki i prilično uvježbani.

Svršilo i to, a mi željeznicom prama Indiana avenue. Ponoći je, nu treba se hrvati, da ugrabimo nešto mjesta za gospogje. Dr. Biankini me otprati dalje željeznicom do Praire avenue, a gospogje pogjoše same. Mjesto gospogjama, trebalo je da dr. Biankini bude meni kavalijrom.

Dramatična društva u Americi posve su drugačije ustrojena nego u Evropi. Nagje se jedan impresario¹⁴, koji sastavi družinu. Ova nauči jedan sami komad, pa ga glumi nekoliko godina, iduć od grada do grada, od kazališta, do kazališta. Druga družina glumi drugi komad. U tom sustavu ne treba šaptača; svaki je glumac točan, ko navijeni gramofon.

Vriedno je spomenuti i amerikanske ballete. Tu su crnci pravi majstori u ritmičnom kretanju, a i crnke. Divna su tjelesna ustroja, krepki ko željezo, a okretni ko pravi pelivani¹⁵. Imadu neobično mnogo smisla za glazbu, a i za eleganciju tjelesnog kreta, uz neobičnu žilavost mišica. Čini mi se, da su ti crnci zvani da preporode koreografiju, toliko imadu smisla za elegantne ritmične kretanje nogu, ruku, čitavog tiela, a

imadu i temperamenta i invencije. Dosta je spomenuti, da su crnci izumili glasoviti Kake - walk¹⁶, koji je već stekao pravo gragjanstva i u evropskom salonima.

Amerikanci, koji se slabo razumiju u glazbu, — muškarci upravo ništa — a slabo i u dramatičnu umjetnost, zadovoljavaju se najprostijim lakrdijama. Najobičnija i najplitčija dosjetka, ili kako grdno pečenje gubice crnca, ili nenadna čuška, pobudi grohot smieha, da sve trbusi poskakivaju od radosti. Najviše se zabavljaju Amerikanci gledajući ballete crnka, koje su u tome daleko veće majstorice od bielka, jer su krepče, bujnije, oblijih i punanjih grudiju, okretnije, skoro bih rekao elegantnije telom nego Evropejke. Chorus Girls¹⁷ (djevojke balleta) u velikoj su cieni, i kazališta, gdje plešu crnke, prave zlatne poslove. Mulatkinje, a naročito Kreolke¹⁸ tjelesno su najsavršeniji ženski tip, jer izgube krupnu snagu i surovost crnačke rase, a poprime u najvećoj mjeri elegantnost i graciјu evropske krvi. Oči ostanu crne, sjajne ko munje, zubi ko sedef.

***

Dvie večeri prije konference g. Ante Randić je pozvao k sebi u saloon sve vigjenije Hrvate Chicaga na malu zabavu, da se sa mnom upoznаду, da se porazgovorimo i bratski porazveselimo. Došao je i tamburaški zbor i pjevačko društvo „Zora”, kojim ravna

Zlatko Kerhin¹⁹. Nižu se zanosne nazdravice, a za njima ciliktaju tamburice, ili se ori glasna pjesma „Zore”. Tu se upoznadoš sa svim vigjenijim Hrvatima u Chicagu, među kojima spominjem Mameka, Lackovića, Lopinu, Kauzlarica, Jankovića, Marića, Badovinca, Skendrovića, Seljana, Popovića itd.

***

Rekoh, da moja rasprava ne bi bila potpuna, ni objektivna, kad bih donosio samo primjere zla i iskvarenosti, jer u Americi ima dobrih, poštenih i marljivih ljudi, koji su znali steći liep imetak, a što je mnogo više ljubav i poštovanje svojih suplemenjaka, kao i ugled među Amerikancima.

G. Ante Randić, jedne večeri, kad se vratismo zajedno kući, priповедao mi je na dugo svoj život, pun muka i patnja, a na koncu uspjeha i zadovoljstva. Ja ču pri povjediti u kratkim potezima, da se vidi što može jaka volja i značaj. Rodio se je pred 42 godine u Kostreni kod Bakra. Bile su mu tri četiri godine, kad je ostao bez roditelja i bez ikakova imetka. Uzeo ga k sebi neki stric i odmah ga tako malena slao na pašu u bakarske planine, dajući mu komad crnoga kruha, čim će se prehraniti cio dan. Išao je po kršu bos, to se razumije, ali i gol može se reći, jer ono jadnih otrčina, što je bilo na njemu nije sakrivalo njegove golotinje, ni ljudskome oku, a kamo li biesnoj buri i ljutoj zimi. Kad bi bilo sunca grijaо bi se na njemu, kad ga ne bi bilo, trčao bi za ovacama, da se stopli, ili ako bi legle gdje u zavjetarje, a on bi se zgurio među njih i grijaо njihovim runom. Za najmanju stvar, pače i bez ikakva razloga, dobivao je batina. Smrekova grana ostavljala je često svoje bodljkice po njegovom tielu, a katkada bi ga zamlatila i teška nesmiljena ruka strica ili strine.

Tako je to potrajalo do devete godine. Kad je nastupila deseta, počeo on malo razmišljati, kako bi se izbavio iz toga pakla. Vigjaо je s planine velike jedrenjače i parobrode ploviti prema Rieci, Bakru, Senju i pomislio, kako bi krasno bilo ići s onim brodovima po svetu, pa makar katkada zapluskivalo more preko palube. Ta mu se misao zabila u glavu kao čavao. Jednog jutra ustade rano, pa mjesto da krene s ovacama na pašu, on cestom put Rieke, bez novčića, bez kore suha hljeba. Došlo diete na Rieku, pa na obalu, da gleda brodove. S jednoga broda izigje nekakav dječak i on se upusti s njime u razgovor, pitajući ga, kako je tamo, bi li trebali jednog malog, da pere palubu, posugje, da radi što bilo. Dječak mu reče, da je kapetan na brodu, pa neka govori s njime. On se ojunači, uspne se uz dasku, pa obrati rieč k prvom mornaru, što ga je sreo, moleći ga, da ga preporuči kapetanu, neka ga uzme, bez plaće,

samo nek mu dade hranu, nek ga ne vraća kući, jer bi ga stric ubio. Mornar i sam boji se kapetana, nu kaže malomu, da čeka tu, pa kad kapetan bude izlazio, neka ga sam zamoli; valjda će mu se smilovati, a i tako na brodu trebaju jednoga dječaka za manje i niže poslove. Eto ti kapetana, mrka i bradata, da te strah hvata na sam pogled. Mali sakupi sve duševne sile, poleti pred njega, pane na koljena i stane roniti grozne suze. Kapetan se biesno izdere na njega i na mornara, što mu nije dao koji ostatak iz kuhinje, pa ga poslao s Bogom. Nu mali izjavi, da nije došao prošiti, da bi volio umrijeti od glada, nego prošiti, već moli, da ga se primi na brod. Kapetan ga omjeri od glave do pete, svidio mu se odgovor, svigjelo i diete, pa ga zapita što zna raditi. Ništa, reče, nego pasti ovce, nu sve će naučiti, radiće štogod mu zapovjede, samo neka ga prime. Kapetan pozove dispensira i zapita ga, bi li mogao maloga za što upotrebiti. Ovaj odgovori, da će mu trebati u mnogo posala, i kapetan ga primi. Dispensir ga povede u kuhinju, nahrani ga, svuče sa njega prnje, dade mu jednu staru košulju i stare hlače, sve veliko ko za čovjeka. Ništa zato, mali će podbiti rukave i nogavice, pripasaće se dobro sa komad špaga, pak će i to liepo pristajati. Tako postade mornar. Plovio je po Jadranskom, Jonskom, Egejskom i Crnom Moru, dve tri godine, iskušavši sve nevolje maloga na brodu, a poznato je, da malomu na brodu imade pravo svaki mornar priliepit svojom teškom rukom šamar, ili ga očepiti nogom. Gladan više nije bio, trpio je groznu zimu Crnoga Mora, ali gol nije bio, a i to je napredak.

Jednom doču, da jedan veliki brod putuje za Ameriku. Stekao je nešto iskustva, zna da i drugi primaju nekakvu plaću, pa zašto ne bi i on jedan put video dva tri srebrena forinta, kušao im zvez na ruci? Ode on do kapetana toga broda i pita, bi li ga trebali na putu. Više ne kleći, ne plače, stupa otvoreno, ko čovjek, koji zna da je za nešto. Kapetan ga ukrcia za neku sitnu plaću i on krenu put Amerike. I po okeanu je plovio dve tri godine i postao pravi pravcati mornar, koji je kao vjeverica znao se penjati po konopima, zatvarati jedra po najlučoj buri.

Jednom doploviše u New-York. Skiće se po ulicama. Na brodu je naučio nešto talijanski, no engleski ne razumije ni rieči. Prisluškiva razgovor putem, čuje neke ljudi, gdje govore hrvatski. Približi se, ispitiva što rade, kako živu. Pomisli, kad živu i drugi naši ljudi na kraju, a da ne znaju engleski, zašto da baš on nosi uviek kožu na pazar po nesmiljenom okeanu; i više se ne vrati na brod. Tu je radio što i drugi, meo, nosio vreće, rastovarivao ugljen, dok ne sakupi novaca, da plati željeznicu do Chicaga. Čuo je govoriti u djetinjstvu, da je tamo neki stric, koji je imućan, pa htjede pokušati sreću, ne bi li ga tamo taj stric primio k sebi na posao. Ne zna mu adresu,

ne poznaje nikoga da se popita za strica. Poslije dugih peripetija napokon se upozna s nekim našim ljudima, koji ga povedoše do strica. Ovaj je bio bolji od onoga u domovini. Primi ga k sebi, i malo po malo naš Ante postade podvornikom u stričevu saloonu. Tako u malo vremena izuči zanat sallonera. Kad je bio, kako te stvari idu i prištedio nešto novca, izjavljuje stricu, da će i sam pokušati sreću. Stric ga u tome i pomogne i eto ti ga saloonera. Ne zna, dakako, ni čitati ni pisati, ali je engleski brzo naučio, ko pravi Amerikanac. U brzo svojom ljubaznošću steče mnogo gostova i posao se krasno uputi.

S našim ljudima nije nikada trgovao, nego sa Amerikancima, ko voleću da mu stranci u dućanu ostavljaju novce, nego naša sirotinja. Ali za to nije nikada propustio prigode, da priteče našemu čovjeku u pomoć, bilo novcem, bilo savjetom. Ovo mi nije on priopovedao nego svak s kime sam o njemu govorio; pače mi mnogi rekoše, da neće pretjerati ako kažu, da bi danas Randić imao sto tisuća dolara više, da nije dobra srca, da nije potpisivao mjenice, izdavao čekove svakome, ko bi se našao u nuždi, ili ko bi htio njegovu dobrotu izrabiti. Još više dobra je učinio svjetom i riečju, jer ma da je nepismen, imade prijatelja i u najuplivnjijim krugovima Chicaga, a mnogo puta je svojim svjetom i uplivom riešio raspre, koje bi bile na sudu upropastile stranke i otpuhnule im sav imetak. S toga, ko što su naši stari birali za sudije dobre ljudi, tako i mnogi naši idu k Randiću, da ih on svjetuje, da im do potrebe sudi. Mnogo on radi toga dangubi, nu nije nikada uzeo ni novčića nagrade, zadovoljan da šire o njemu dobar glas.

Kad se je posao povećao, Randić očuti ljuto posljedice svoje nepismenosti. Trebalo je voditi račune, potpisivati mjenice i čekove, pa se on dade na posao, nauči potpisivati svoje ime i računati. Ne zna čitati, ali zna savršeno zbrojitu, odbitbu, množitbu i diobu; vodi sam svoje račune. Mlad se je oženio sa jednom Českinjom, te od nje naučio češki i nešto njemački. S njom je imao sina i kćer. Sin govori hrvatski i češki, a kći slabije hrvatski, a bolje češki, jer je više bila s majkom, nego s ocem, pošto je on sav dan za poslom. I to je rietkost u Americi, jer većina djece naših ljudi, osobito, ako nisu oženjeni sa Hrvaticom, ne znaju hrvatski. Kad mu je žena umrla, oženio se je s njezinom sestrom udovicom i pomnožao još svoju obitelj sa dvoje pastorčadi. Nije se pokajao, niti je pravio razlike između svoje djece i tugje, a našao je marljivu domaćicu, da marljivu nije mogao poželiti.

Danas ima krasnu kuću, sa svim mogućim najmodernijim konfortom, a i nešto prištrednje. Hrvat je osjećajem i djelom, što iskazuje u svakoj prigodi, te se uvek rado sjeća svoga zavičaja i planina, po kojima je

pasao ovce. A danas je pravi dandy, gospodin od glave do pete, finih manira, ko aristokratski sin, te i otmeniji čikaški ljudi traže njegovo društvo.

Eto takih bi nam trebalo mnogo u Americi, a vrlo ih je malo.

Kad sam se vratio sa zapada u Chicago, opet me dočekaše isti prijatelji na kolodvoru, opet odsjedoh kod Randića, a pošto je koncem ožujka vrijeme bilo nešto omekšalo, g. Randić me je sprovagao u kočiji, kojom je sam ravnao, naokolo po Chicagu, po parkovima, po negdašnjoj izložbi, uzduž luka i obala na jezeru Michigan, te mi pokazao sve znamenitosti grada.

***

Petoga veljače u negelju dogje dan konference. Pogjoh sa obiteljima Randića i Biankini, koje goje megjusobno iskreno prijateljstvo i štovanje, do kazališta *Thallia-Hall*. Kad ugjosmo glazba Sokol udari „Liepa naša”, a oduševljen poklik zaori sa svih strana. Kazalište je bilo puno, te neću pretjerati, ako kažem, da je bilo 1000 osoba. Dogođe i reporteri američkih novina, koji me obletiše za interview. Zamolih urednika glavnog čikaškog lista „Chicago Tribune”, neka dogje poslije konference kod g. Bachmana, brata Čeha, koji me je skupa sa prijateljima pozvao na večeru, pa ćemo se tamo porazgovoriti. Megjutim predsjednik odbora Juraj Mamek pogje na pozornicu, te mi u krasnom govoru dade dobrodošlicu i protumači prisutnima moj književni i politički rad. Mamek je radnik od malih nogu, sada trgovac odielima, ali je znao marljivo steći liepu naobrazbu, te se njegova rieč uvažava među američanskim Hrvatima. Po načelima je socijalista, ali nacionalni socijalista, dakle socijalista, kako može biti svaki dobar Hrvat i čovjek, koji ljubi napredak čovječanstva. Njegov govor je primljen oduševljenim klicanjem i plieskanjem, a onda opeta udara glazba, te se izmjenjuje s tamburaškim zborom, dok dodje na me red da govorim. Govorih dva sata i po, mislim, po plieskanju i klicanju, na opće zadovoljstvo. Onda opet glazba i tambure, dok se sve ne razigje, da se opet u večer sastane na zabavi u narodnoj dvorani

Ja pogjoh sa obiteljima Biankini, Randić, sa Sirovatkom i nekim drugim prijateljima do Čeha Bachmana, koji je naučio s Hrvatima liepo hrvatski, a suradnik je mnogih čeških novina. Novinarstvo ga ne smeta u trgovačkom poslu i njegov dućan jestiva i drugih sitnarija ide izvrsno. Ko svaki dobar Čeh ima deseterak djece, što za Čeha baš nije mnogo, nu ima nade, da će još koji put roda sa zipkom doletjeti.

“Thalia Hall” (fotografirana 1907.) je dvorana za priredbe koju je izgradio 1892. u Chicagu češki poduzetnik John Dusek. Zgrada je bila namijenjena u prvom redu kulturnim potrebama češke zajednice u Chicagu i isticala se raskošju svoje unutrašnjosti. Svoju namjenu, dvorane za koncerte i predstave, Thalia Hall je zadržala do danas. Tresić Pavičić je upravo u Thalia Hallu održao svoje predavanje. U nedostatku vlastite Hrvati u Americi oslanjaju se na infrastrukturu drugih srodnih, slavenskih zajednica. (Izvor slike: <http://www.chicagocacc.org/>)

S nama je došao i urednik „Tribune”, mlad čovjek, u poslu, vidi se, marljiv. Ja se mučim da shvatim, što želi znati i da mu to engleski protumačim, jer ko svaki pravi Amerikanac i Englez — on ne zna ni rieči kojeg drugog jezika. Kad ga ja ne razumijem dobro, tumači mi dr. Biankini, a kad se ja izmučim, da mu dadem odgovor, te mi stanu usta od napora i muke podrhtavati, onda tumači dr. Biankini. Nema ni pojma o našim stvarima, ni o prilikama austro-ugarske monarhije. Sjeća se lanjskog pokreta i pobuna u Hrvatskoj, pa sve navraća govor na revoluciju. Hoće da mu kažem kada će biti revolucija, ko će je voditi i s kojim srestvima. Uzalud mu ja tumačim, da u današnjim prilikama ne može biti govora o revoluciji, da se tu radi o mirnoj ustavnoj borbi proti najbezdušnijem nasilju, i ako bi ju narod htio, jer je uviek spremjan na bunu, ali da ga mi sustežemo, da bez potrebe ne srće u klaonicu. Nije zadovoljan odgovorom, hoće revoluciju! On bi valjda rada, da ga što prije pošalje „Chicago Tribune” za ratnog dopisnika na bojište u Hrvatsku, dakako s masnim honorarom i sa desetak konja prtljage. On hoće svakako da čitateljima i vlasnicima „Tribune” pokaže, da je za taj posao sposoban i da poznaje izvrsno naše stvari, a i vogiju, jer je htio, po što po to vidjeti u meni vogju revolucije, nekakvoga Garibaldija ili Deweta²⁰.

Kažem ja dru. Biankiniju, da će najbolje biti, da mu

diktujemo u pero interview, da ne bude po novinama bruke. Biankini me uvjerava, da će urednik sve vjerno donjeti što mu rečem i nek se ne brigam, da ne bi što iskrivio.

Odnošaj između Hrvatske i Ugarske nikako mu ne ide u glavu, a ko će mu u jedan dva sata sve to protumačiti, i to još mucajući engleski? Nije druge, bar o položaju poslije izbora i poraza liberalne stranke valja mu diktovati u pero. Znojim se ja, znoji se i dr. Biankini, a još više novinar. Napokon dovršimo; gospogja Zlata zaigra na glasoviru hrvatske pjesme, a moj je Amerikanac guta očima, guta ušima krasne melodije i sve to bolje razumije, nego moju engleštinu. Pita me, jesu li sve Hrvatice onako liepe. Dabome, rekoh, nijedna Hrvatica nije ružna. Uzdahnu mu se. Vidim, da bi najvolio, da ja čim stupim natrag u domovinu, razvijem barjak ustanka, a on da dogje za ratnog dopisnika. Megjutim g. Bachman pozove i njega i nas na večeru, na čisto domaću češku večeru, gdje je obilje svega, sve teško, ali tečno, sve krepko ko češka srca.

***

Amerikancu je dobro u našem društvu, pa će s nama i na pučku zabavu u Narodnu Dvoranu. Tu je sve veselo, sve iskićeno trobojnicama, sve pije, pjeva, a tamburice

ciliču, pak glazba udara, pak ore skladna i glasna grla naše „Zore”. Prvi se uspne na pozornicu dr. Biankini i pozdravi me tako liepim govorom, tako zanosnom i kićenom rieči, da bih volio, da me nije pozdravio, jer me stavlja u nepriliku, kako će mu odgovoriti. Nije lako govoriti poslije dobra govornika ; umoran sam od govora poslije podne, a još više od interviewa. Po tom govore Sirovatka, takogjer liepo, načinom, kojim se je već on uvježbao u gagjanju narodne žice. Za njim govore po jedan Čeh, vatreno ko vulkan, jedan Slovenac, jedan Slovak, Srbin i Bugarin, pa napokon i ja, da se zahvalim svima skupa. Megju govorima ispunjavaju prazninu pjevačka društva, tamburaški zbor, glazba, a oduševljenje sve više raste. Napokon dogje predsjednik „Zore” Zlatko Kerhin, te mi naviešta, da me je „Zora” odabrala svojim počasnim članom. Sirovatka me vuče od stola do stola, hoće da dogjem megju Čehe, Slovence, Srbe, Slovake, Bugare, da se svima zahvalim, pa i „Zori” i „Sokolu” i tamburašima i pjevačkim društvima. Promukoh, ko razbiveno zvono i nagjoh se nenadano na legjima mladeži, koja me nosi dvoranom, dok se meni to ne pričini malko komičnim, i ja, laganim skokom, odmakoh za stol prijatelja, puštajući mladost, da pleše i da se veseli.

***

Iz svega se ovoga vidi, da u Chicagu ima mnogo hrvatskog čuvstva, pameti, a i sloge. Glazba, tamburaški zbor, pjevački društvo „Zora”, upravo izvrsno izvježbano, mnoga društva za međunarodnu pripomoć itd., sve to dokazuje, da je tu hrvatska svest budna i da bi se hrvatska kolonija u Chicagu mogla dosta dugo održati. Naći će i popa, a možda i učitelja, a osim toga goje i slavensku solidarnost sa svima, kojima ta solidarnost leži na srcu. Oslanjajući se na moćne i napredne Čehe, bratstvujući sa Srbima, kojih je do duše malo, prijateljujući sa Slovincima i sa Slovacima, kojih ima liep broj, neće tako brzo utonuti u amerikansko-englesko more.

Osim svega toga ustrojio se je i politički klub „Hrvatske Napredne Omladine”²¹. Predsjednik mu je Stanislav Šulentić, mehanik-inžinir, podpredsjednik Franjo Vidmar, tajnik Kosta Unković-Meić, blagajnik Ivan Šimec. Odbornici : Hinko Sirovatka, Vjekoslav Čop, Ante Kružić, Franjo Strmić i Zlatko Kerhin. Ovaj se je u zadnje doba preselio u Allegheny, te će tu nastaviti rad, ustrojiti pjevačko društvo i klub „Hrv. Napr. Omladine”. U tim klubovima može biti zametak političke organizacije Hrvata, a ja sam mladosti dovoljno i u četiri oka tumačio, kakva bi im morala biti svrha. Za ovu ideju osobito je oduševljen mladi trgovac Ante Narić, kojega ne smijem prešutiti ; jer

malo ima srdaca u tugjini, koja onako osjećaju ljubav za domovinom, kao on. Marlivo se bavi svojim poslom, ali ne propušta prigode, da čita sve listove, i sve knjige, koje iz domovine dolaze, a govor i krasno i oduševljeno. Svi ti mladi sokolovi goje nadu, da će se jednom vratiti

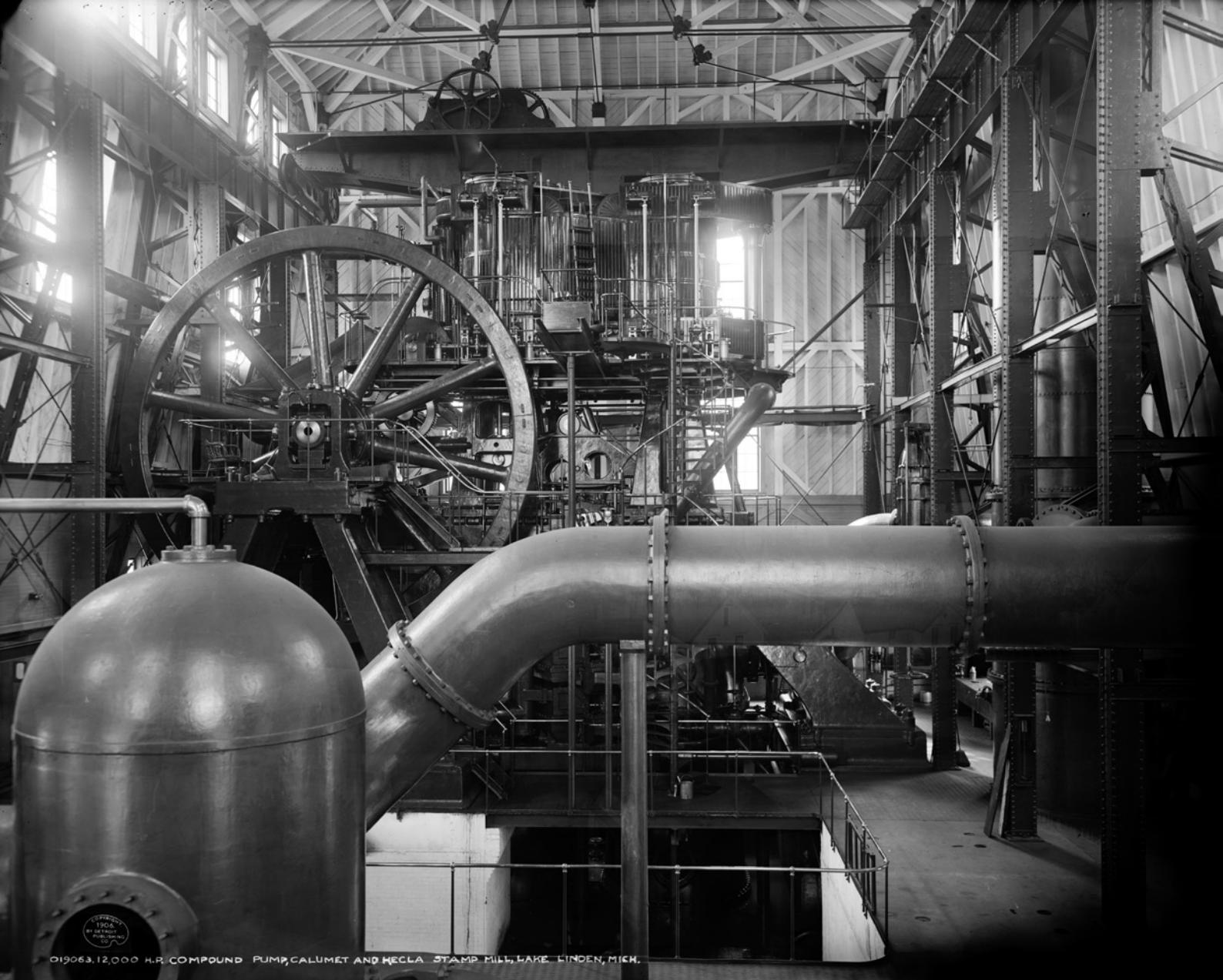

Premda američke plesove drži vulgarnima i pretjeranima Tresić Pavičić je njima i fasciniran. Posebno mu je zanimljiv tzv. cake walk. 1903. pioniri američkog filma zabilježili su taj ples koji se svidio i autoru našeg putopisa. (Izvor: Library of Congress)

u domovinu, a spremni su uviek, kad bi ih ustrebala.

Bilješke

1. Skočanjiti, steći promrzline na ekstremitetima, rukama i nogama.
2. Vjerojatno se radi o Northern Trust Safe Deposit Company utemljenoj 1889. u Chicagu koja je do danas ostala jedno od vodećih poduzeća za pohranu vrijednih stvari i novca.
3. Stariji izraz za diskontirati, odbiti kamate na još nedospjela plaćanja.
4. Sjedinjene Države nisu imale centralizirani bankovni sustav sve do 1913. i donošenje Zakona o federalnim rezervama (čuveni Fed) koji je tada preuzeo i nadzor i nad tiskanjem i kovanjem novca. Do tada su brojne banke izdavale svoj novac.
5. Stock, nagomilana roba, nakupina dobara i sl.
6. Mogla bi biti The Grand Opera House. Zgrada je postojala od 1872. – 1958. i imala je 1750 sjedala. No prema vanjskom opisu zgrade vjerojatno se radi o Chicago Opera House, zgradi koja je postojala od 1885. do 1912. Ta je operna dvorana imala 2300 sjedala.
7. Real Teatro di San Carlo, podignut 1737. s čak 3285 mjestima.
8. Opera smještena u škotsku srednjovjekovnu povijest nastala prema romanu Waltera Scotta.
9. Gaetano Donizetti (1797. – 1848.), talijanski skladatelj. U njegovim operama „bel canto“ stil talijanskih opera postigao je punu zrelost.
10. Zapravo Metropolitan.
11. Marcella Sembrich (1858. – 1935.), zapravo Prakseda Marcelina Kochańska. Početkom 20. st. svjetski poznat operni sopran. Slavu stekla nastupima u Metropolitanu i Covent Gardenu.
12. Enrico Caruso (1873. – 1921.), talijanski tenor. Prva svjetska pjevačka zvijezda koja je snimila više od 250 ploča. Njegovo prezime je istoznačnica za vrhunskog pjevača.
13. Predvorju.
14. Voditelj kazališne družine, kazališni poduzetnik.
15. Akrobat, komedijaš, hrvač i sl.
16. Zapravo Cakewalk, ples koji se razvio među Afroamerikancima poslije ukipanja ropstva na američkom jugu u drugoj polovici 19. st. Ismijavanje pompoznog hodanja koje se razvilo do akrobatskih figura. Vrlo popularan na prijelazu iz 19. u 20. st.
17. Djevojke koje plešu sinkronizirane ponavljamajuće plesne figure, obično postrojene u jedan ili više redova.
18. Kreol, naziv za osobe nastale „miješanjem“ osoba europskog podrijetla s onima domorodačkog i afričkog u objema Amerikama.
19. Zlatko Kerhin ili Ivan Krhin (1881. – 1968.), važan kulturni radnik među Hrvatima Sjeverne Amerike. Osnivač niza pjevačkih zborova (Zora, Javor, Preradović). 1949. utemeljio Savez hrvatskih pjevačkih društava u Americi.
20. Vjerojatno misli na Christiaana Rudolfa de Weta (1854. – 1922.), jednog od vođu ustanka Bura, afričkih kolonista iz Nizozemske, protiv Britanaca u Južnoj Africi (Prvi 1880.-81. i drugi Burski rat 1899. – 1902.).
21. Napredna omladina, skupina koja se oblikovala poslije paljenja mađarske zastave u Zagrebu 1895. Po uzoru na slične češke organizacije smatraju kako je Hrvatima prvenstveno nužan kulturni preporod. 1904. iz redova Napredne omladine oblikuje se Hrvatska napredna stranka koja postaje dio Hrvatsko – srpske koalicije.

019063. 12,000 H.P. COMPOUND PUMP, CALUMET AND HECLA STAMP MILL, LAKE LINDEN, MICH.

Autora putopisa posebno su se dojmili pogoni rudarske tvrtke "Calumet and Hecla Mining Company". Ovdje su priložene slike uređaja koje spominje Tresić Pavičić, snimljene kratko poslije njegova posjeta. Među brkatim radnicima u velikom vagonetu sigurno ima i Hrvata. "Calumet and Hecla Mining Company" krajem 19. i početkom 20. st. bilo je najprofitabilnije rudarsko poduzeće u Sjedinjenim Državama. Profit je bio rezultat i nesmiljenog iskoriščavanja radnika što je na kraju dovelo do velikih radničkih nemira u kojima su Hrvati Calumeta imali važnu ulogu. (Izvor slika: Wikimedia)

XV.

Prama sjeveru. — Izvještaj „Chicago Tribune”. — Uzduž obale Michigana. — Milwaukee. — Šest sati na vlaku u snieg. — Ivan Kalić i Gašparović. — Doček naroda u Calumetu. — Grad Calumet i njegovo stanovništvo. — Hrvatska i slovenska crkva. — Župnik Polić. — Unijatski pop Makso Relić. — G. Čop. — Govori narodu. — Konferenca u gradskom kazalištu. — Društvo Dr. Ante Tresić Pavičić. — Kod radnika na večeri. — Rudnici i talijonice bakra. — Mamutski strojevi. — Savršeni automati. — Razbijanje bakrene kremenjače. — Bakrene žile u podzemlju. — Mlinovi za kremenjaču. — Zubi, kakve bi Gašparović trebao za magjarone. — Talionice i kalupi. — Sibirска zima. — Lake Superior. — More leda pokriveno sniegom. — Tvornice bakrenih žica. — Radnička kuća, i objed kod hrvatskog radnika. — Zapad sunca na sniežnoj pučini Sjevernog Jezera. — Smiona ljudska obrtnost. — Moralnost i radinost našeg naroda u Calumetu. — Zemljiste mukte na ravnicama Canade. — Naš čovjek ne podnosi oštine kanadskog podneblja. — Fotografija u četi radnika. — Mala Ruža Gašparović. — G. M. Dražić. — Rastanak sa prijateljima.

Preći će preko svih ljubeznosti, koje mi iskazaše braća u Chicagu, osobito Ante Randić i dr. Biankini, te Sirovatka. Ovaj mi je posvetio sve vrieme koje mu je ostalo slobodno, oni vrieme, kuću i gostoljubni stol. Ova trojica me dopratiše i do kolodvora, kad krenuh put *Calumeta*, gdje je bila uređena konferenca za nedjelju po podne na 12 veljače u gradskom kazalištu.

Oprostih se s prijateljima, koji mi doviknuše do vigjenja! i u osam sati u večer krenuh brzim vlakom put sjevera. Putem razmišljah o rodoljubnom čuvstvu, koje tako lijepo gori i daleko od zemlje iz koje nikosmo, i kako teško mora biti onima, koji to čuvstvo iskreno osjećaju, a osugjeni su da provode život daleko od rogjene grude.

Pade mi na pamet i urednik „Chicago Tribune” koji je kako predvigjah, našarao dugu kobasicu o revoluciji, a sve što mu rekoh krivo shvatio, i krivo prikazao. Vlak se je međutim vukao čitav sat kroz beskrajne ulice Chicaga i njegovih predgradja, dok napokon ne ispadne na čistinu, ter stane juriti uzduž obale jezera Michigan. Mjesecina je, i na njoj blieskaju nepregledni ledovi jezera, pokriti bijelim sniegom, plavkastim otsjevima. Na desno puca nedogledna pustoš jezera, a snieg se jače bjelasa uz obalu. Ništa se živa preko zime ne miće na tom smrznutom moru, nu netom se pomoli proljeće tisuće ga parobroda sieku na sve strane.

Prosanjarih do grada Milwaukee¹, malne čisto njemačke kolonije, koji je sav jedna velika pivovara. Kad je vlak krenuo dalje, zamolih crnca da mi spremi krevet i legoh. Premda je krevet mekan, čist, savršeno uređen, po svom običaju ne mogu zaspasti. Mozak kuha, a misli se suču ko oblaci, šarenim, katkada i tmurnim, puni briga o neizvjesnoj budućnosti koja me čeka, o tolikom trudu, a bez ikakva vidljiva uspjeha. Književni rad zgažen od kojekakovih kritičara, od mladosti nadute, drzovite, kakve nenagjoh u nijednom narodu, pune umišljenosti, a sa malo pripreme i dara, dok čitatelja nemam ni ja, ni oni. Politički rad još i beskorisnije potrošen, a narod poharan, zaveden, izvaran od svakakih leventa² i

tugjinskih mičenika³.

Napokon zaspah, i zaspah duboko, jer se ne probudih do devet u jutro. Začudih se gledajuć na sat, a veselih se što mi još ne ostaje nego dva sata i po puta. Obukoh se, opremih se, i eto ti crnca, te me pita hoću li objedovati, jer da je vrieme breakfasta davno prošlo. Promislih, što će objedovati, kad će prije podne u Calumet, pa dадох u tom smislu crnca odgovor. Ovaj me upozori, da ne će stići u Calumet do sedam sati u večer, jer da je vlak morao ostati šest sati u snieg, a odmah poslije podne će morati mienjati vlak, u kojem nema gostione. Sad razumih zašto sam tako slatko spavao. Probudio sam se do duše nekoliko puta, nu svaki put sam mislio, da sam se za to probudio, što je vlak stao, te prestalo ritmičko drmanje vagona i žamor mahine.

Nije druge, do noći se ne da stati gladna želuca i naručih objed. Vlak prolazi preko pustih poljana Visconsina pokritih sniegom, a jezero je ostalo daleko na desno. Poslije podne se iskrcah na nekoj maloj postaji na granici države Visconsin i sjeverno-zapadnog diela države Michigan. Počekah tri duga sata u zamazanoj čekaonici postaje, pa kad je došlo vrieme polaska ukrcah se u prosti nekaki vlak, takogjer zamazan, premda sam platio brzi vlak i Pullmana. U Chicagu na ljutoj zimi sam se prehladio, te kašljem, kao da će mi sva pluća na grkljan izletiti. Nikad u životu ne iskušah takvog kašlja, a u grlu mi sve gori i bode me, kao da se po njemu šeće morski jež. Zabrinuh se hoću li moći u nedjelju sa takvom prehladom govoriti, a teško mi je izdangubiti sedmicu dana, jer, kako već rekoh, konferenca se ne da nigdje držati nego u nedjelju, ili u subotu u večer. Petak je, i nema nade, da će do nedjelje biti bolje.

U mislima i kašlju počelo se je već i mračiti. Jedan sat prije nego će stići u Calumet, koji se nalazi na najsjevernijem čošku države Michigan, što no se duboko buši u Lake Superior (Sjeverno jezero) prama Canadi, na nekoj omanjoj postaji vidjeh ući dva čovjeka, koji mi se po obliju čine naši. Vidim, ogledaju se,

prisluškivaju razgovor putnika, shvaćam da su mi došli u susret, dignem se, pružim im ruku, i kažem: dobra večer, gospodin Kalić!

— A vi ste to? Ima već mnogo godina, da vas nisam video, sve od skupštine pravaša pri otvorenju Starčevićeva doma.

Predstavi me drugome suputniku g. Gašparoviću, i sjedosmo, da se pitamo za zdravlje i razgovaramo o našim ljudima. Kalić je kremenita Hrvatina iz Gorskoga kotara, mnogo je trpio i stradao za svoje političko osvjedočenje, pa kad su zaredala progonstva, ostavi upravu imetka sinu, a on krenu put Amerike, ne bi li što prišedio, i ostavio sinu ono malo sirotinje bez duga. Krojač je po zanatu, pa se tim poslom i u Americi bavi. Ne ide mu loše, ali ne može pa ne može, da se snagje u Americi; srce mu čezne za domovinom. U njoj vladaju Švabe i Magjari, a što je još gore, tisuć puta gore, magjaroni, tugji agenti, svakake političke mutikaše i dotepeci, ma ipak je domovina!

Gašparović je takogjer iz Gorskoga kotara, sa kranjske granice i on je pobjegao, ne od domovine, nego od nevolje, a u Americi je znao trudom i marom stечi liep položaj i uvaženje gragjanstva u Calumetu, tako da je ove godine kandidovao za gradskoga blagajnika, ne znam sa kakvim uspjehom, i da li su se izbori još obavili, ali svakako je bio jedan od najozbiljnijih kandidata. On se bavi saloonerstvom, a njegov saloon je jedan od najvećih i najposjećenijih. Neumoran je šaljivdžija, pa ljudi traže njegovo društvo već radi veselja i zabave. Naučio je izvrsno engleski a nešto i talijanski, radeći sa talijanskim radnicima, pa sa osobitom komičnošću zna pripovjediti svoje doživljaje sa Talijanima, naročito kad govori nekom talijanštinom, gdje igra veću ulogu mimika nego jezik. I gospogja mu je Hrvatica, a kćerke govore izvrsno hrvatski, dok muškarci, koji se više zabavljaju s amerikanskim djecom, nego kod kuće, već slabije govore materinski jezik.

Kad stigosmo na kolodvor nagjosmo mnoštvo naroda, koje je došlo, da me dočeka i pozdravi. Zahvalih kako mogoh promuklim grlom, pa krenusmo kočijom prama Gašparovićevoj kući, gdje mi je odbor odredio konak. Kuća je velika i udobna, dakako s modernim konfortom i čistoćom, jer toga u Americi ne fali ni na selu.

Netom se u svojoj sobi udomih i spremih sigjoh u saloon, da razgovaram s narodom. Calumet je gradić koji će danas brojiti trideset tisuća stanovnika, od kojih je trećina Slovenaca i Hrvata. Ima tu Finaca, Magjara, Poljaka, Talijana, i drugih narodnosti. Engleza je malo,

ali je službeni jezik ipak svuda englezki. Kalumet duguje svoj opstanak obretenju bogatih rudnika bakra u samoj blizini i u okolici. Nalazi se na jednom otočiću, koji je odieljen tek malim kanalom vode od najsjevernijeg rta što no se buši u ogromno Sjeverno jezero, najveće u Americi. Prije dvadeset godina nije tu bilo nego nekoliko pastirskeh drvenjara, a danas grad upravo cvate obrtom i trgovinom, te je glavno središte bakrenog proizvoda u Americi. Neki Slovenci stekoše tu velik imetak. megju kojima se računa da trgovac i vlasnik kuća g. Ruppe⁴ broji megju najbogatije ljude, te posjeduje oko milijon dolara imetka. Slovenci izdaju u Calumetu i jedan tjednik. Urednikom mu je g. Švajger.

Megju Hrvatima i Slovincima vlada liep sklad, osim što se nešto pockeckaše⁵ radi crkve. Stara zajednička crkva izgorila, ne mogli se pogoditi u gradnji nove, pa Hrvati sagradili svoju, a Slovinci svoju. Hrvati sagradiše liepu, ali *čednu crkvu*, sa župnim stanom, dočim Slovinci sagradiše najveću i najljepšu *crkvu u Calumetu*, u gotskom slogu, sa dva zvonika, svu od kamena, sa ogromnim troškom od —80.000 dolara. Još nije dovršena, pa će trošak nadmašiti i 100.000, ili ti po milijona kruna. Megjutim je već danas na čelu crkve engleski natpis, a do pedeset godina, nit će se znati ko ju je sagradio, nit će se u njoj čuti slovenske rieči. Za sada se obavljaju crkovni obredi u ogromnoj dvorani pod crkvom. U dvoranu može stati oko deset tisuća ljudi.

Hrvati imadu mlada župnika, velečasnog Josipa Polića. Ovaj se ne bavi politikom, već uči jezike, te govori liepo engleski, franceski, talijanski i njemački. Ljubi mir, i nema prepiraka sa župljanima, te mislim, da je najmirniji hrvatski župnik u Americi. Župljeni vrše svoju dužnost prema njemu, a on prama njima. Župa je velika i bogata, pa ni s te strane nema brige. Ima megju našima i nešto unijata, pa kad ustreba Polić pozove iz Clevelanda unijatskog župnika Maksa Relića⁶. Ovaj je pravi zmaj, nemiran, ratoboran, uman, razgovorljiv, polemičar, do potrebe i šaljivdžija. Otišao je iz domovine, da se ukloni progonstvu magjarona, ili kako on veli, da ne ubije revolverom u ruci kojega lopova, jer svećeniku ne dolikuje prolijevati krv, pa ni lopovsku, ni magjaronsku. I onako je već jednoj od magjaronskih perjanica, mislim Ćiru Milekiću⁷, odrapio strahovitu čušku. Ja sam ga upoznao u Chicagu kod dra. Biankinia. I tamo se je grozio revolverom magjaronima, ako ga kada sudbina povrati u domovinu. Čudna li kontrasta, kad se sastanu on i Polić!

Slovinci i Hrvati imadu zajednička neka društva, a društva za međusobnu potporu su odieljena. I jedni i drugi napeše sile jednakim marom, da moja konferenca bude dobro posjećena.

U subotu valjalo je poći s Kalićem, sa Gašparovićem, sa Švajgerom itd. od saloona, do saloona u posjeti. Opet isti križni put, ko i u Chicagu. Bez toga ne ide! Posjetismo i neke obitelji, kao obitelj g. Čopa, čija nas je gospogja liepo podvorila. U večer je bio sastanak u saloonu g. Gašparovića, gdje sam držao više govora poučavajući narod o stanju u domovini, i kako se mora držati amo u tugjini, osobito obzirom na ekonomске prilike.

U nedjelju po podne pogosmo do gradskog kazališta, koje se je već bilo napunilo Hrvatima i Slovencima. Tu je glazba, tu tamburaški zbor i pjevačko društvo. Vidi se da naši u Calumetu ne spavaju. Odbor

se je poredao na pozornici, a u ime odbora uze rieč predsjednik Ivan Kalić, da me pozdravi i predstavi narodu. Kalić je kratak, ali jezgrovit. Svaka mu rieč gori ljubavlju za dalekom domovinom, i mržnjom na one, koji su krivi, da toliki narod, ovjje u užasnom ledu, u radu u dubokim pešterima⁸ pod zemljom čami daleko od domovine. Njegov je govor popraćen burnim odobravanjem, pa u ime Slovenaca uze rieč g. Švajger, te me pozdravi kićenom slovenštinom, pobravši takogjer nagradu bučna odobravanja. Glazba, tamburaški zbor, pjevačko društvo izmjenice izvagaju krasne hrvatske i slovenske pjesme i kompozicije, što sve oduševljava općinstvo. Ja kašljucam i bojam se, hoću li moći tako neraspoložen govoriti dva tri sata i to snažnim glasom, da me čuju, jer je kazalište prilično veliko. Odvažih se, sakupih sile i govorih preko dva sata, kašljuckajući katkada, ali bez hrapavosti u glasu, na svoje veliko čudo. U konferenci uzej u obzir velik broj Slovenaca, te im govorih i o slovenskim odnošajima, o potrebi bratske sluge među Slovencima i Hrvatima u domovini i u tugjini. Ocrtah im zajedničke neprijatelje, kojima smo okruženi, i pokazah, da nas samo zajednička budućnost i složan otpor može spasiti.

Posle ove konference držah još jednu u saloonu g. Gašparovića u ponедjelnik⁹ u večer samo za odabranike, te im razložih potrebu političke organizacije, a i ekonomski organizacije, naročito u gradu, gdje mogu postati odlučnim faktorom u političkim i municipalnim izborima. Moje rieči ne padoše na neplodno tlo, jer mi mjesec dana kašnje brzjavili u Allegheny, da su ustrojili političko društvo, i meni u počast okrstili ga mojim imenom.

Kroz dane moga boravka u Calumetu nastojao sam proučiti život naših radnika, te sam zavirio u mnoge radničke kuće, u tvornice i u rudnike. Bio sam pače jedanput i na večeri kod radnika Skendera, koji si je kupio kućicu ponešto izvan grada. Malena je, ali za

radnika vrlo udobna i čista. Stopanjica mu je marljiva Hrvatica, a i djeca ne govore do sada nego hrvatski, jer su malena, pa ne polaze još škole. Pogostio nas je zečetinom, plodom svoga truda, jer je strastven lovac.

Pogjoh u društvu sa g. Kalićem, g. Gašparovićem i sa župnikom Polićem vidjeti i rudnike bakra. Prati nas i Slovenac g. Šneler, mlad čovjek, koji se bavi bankarskim i agenskim poslovima. Naučio je dobro engleski, te se je u Calumetu oženio, stekavši jur liep imetak. Dogosmo kočijom za četvrt sata, upadajući u visoki snieg do sjedala, do visokih dimnjaka talijonica.

Pogosmo najprije u odio mahina, koje vuku bakrenu rudaču iz dubine, kako mi rekoše, do pet ili šest tisuća nogu¹⁰. Po što kupio, po to prodajem, a niesam mjerio dubinu, niti me htjedoše pustiti u dno rudnika, jer je to strancima strogo zabranjeno. U ogromnoj i visokoj dvorani nalaze se dva upravo mamutska stroja, jedan pored drugoga. Glavni kotači, oko kojih se vije debeli kabel od ocjelnih žica, na kom visi vagon pun rudače, što no ga mahina vuče iz jaza, imadu šest sedam metara u promjeru, a debljina im je razmjerna. Ostali kotači, koji zagrizaju Zubima u os ovih mnogo su manji. Kada električno zvonce javi, da je u dubini vagon pun rudače, mahina se stane polagano kretati, pak se kotači vitlaju brže i brže, sve dok od brzine oko ne izgubi njihove zrake, što no spajaju objem sa osi, a ogromne poluge koje sve to kreću pod pritiskom pare, ko dvije brijareske ruke, dižu se, rivaju se naprije, padaju, idu natrag, sve pospješenom brzinom, a bez ikakva žamora, osim što kabel zvrnda zrakom i po kotačima. Poluge su upravo ogromne, duge šest sedam metara, a razmjerne debljine. Uz mahine su samo dva čovjeka, od kojih mi jedan tumači vrlo zamršeni ustroj. Tvrdi, dakako, da je glavna od tih mahina najjača i najveća na svetu: the greatest of the world. Bez toga u Americi ne igje; tu je sve najveće i najbolje, kako više puta spomenuh. Rekao mi je i koliko ima tisuća konjskih sila, ali da se čitatelji ne prestraše, neću kazati brojku, jer da je vjerovati tom Amerikancu, deset najvećih engleskih oklopnača ne bi razvilo toliko parnih sila. Svakako sila mora da bude doisto velika, jer, ako je istina, da je onolika dubina rova, koliku mi suputnici naznačiše, i koliku čuh više puta u Calumetu spominjati, onda sam željezni kabel, što ga kotači kreću oko sebe i vuku, mora težiti četrdesetak tona. Na kabelu je željezni vagon, koji će sam težiti najmanje tonu, a u njemu dvadesetak tona rudače. Svaki četvrt sata, od prilike, jedan vagon se diže, a drugi pada u jaz, prvi pun a drugi prazan. Mahine rade danju i noću, te bi prama tome morale svaki dan izvući 1920 tona bakrene rudače.

Na moje veliko čudo, promatrajući bolje mahine, vigjeh na glavnem tačku, na ogromnom komadu

željeza, koji sačinjava os i upornjak ciele mahine, biljegu Kruppove tvornice. Rekoše mi, da su samo ti tački naručeni kod Kruppa, jer u Americi ne rade tako tvrde ocjeli. Amerikanci kupuju još više u Creuzotu, a sva se plutokracija¹¹ vozi na franceskim automobilima. Finije stvari kupuju u Evropi, a ipak svojim željeznim proizvodima poplavljaju cielu Evropu, pače sviet!

Pošto razgledasmo mahine, pogosmo da vidimo rovove rudnika, otkuda izlaze vagoni puni rudače. Nad rovom je takogjer visoka zgrada, koja je spojena hodnicima sa prvom. Jedna od druge, ili bolje rov od mahina biće udaljen blizu sto metara. Idemo uzduž željeznih kabela, koji se sad suču i zvrndaju, sad stoje, prama tome, da li vuku iz rova rudaču, ili ne.

Rov je dvostruk, ili bar tako izgleda na rubu, gdje su dve rupe; jedna za vagon koji se diže, druga za onaj koji se spušta. Na metar dubine ne vidi se nego tama. Uspesmo se uza stube, da vidimo, kako se vagoni iskrcavaju. Valja poći vrlo visoko, jer surova rudača prije nego će se spustiti do zemlje progje kroz tri mlinu, koji je melju u prah, što ne bi bilo ni tako lako, ni tako hitro, kad rudača ne bi sama padala s visoka u mlinove. U ovoj zgradi čuje se užasno škrđutanje, lomnjava, praskanje tvrde kremenjače, gruvanje materijala, što no se iskrenjuje iz vagona, i kotrlja niz željeznu kosinu graba na pod, udaranje mlatova, zvrndanje konopa, propadanje manjih komada kroz grabe u dubinu. Prašina samlivena kamena vitla se svuda, ko sivo brašno.

Dogosmo do vrha. Tu rade naši ljudi. Jedan stoji uz rov i gleda samo kada će vagon poviriti iz jaza, pa daje radnicima, koji niže tuku kamenje, znak da se udalje, da ih kamenje ne zaspne. Drugog posla regbi nema, jer vagon sam dogje do vrha, sam se čudnom vještinom nagne, iskrene, ispravi, pa se munjimice opet sunovrati u jaz. Sve je to tako savršeno udešeno, kano da je živi organizam. Netom je vagon iskrenuo rudaču, manji komadi propadaju kroz željezne rešetke na donji pod, gdje je mlin za sitnije komade, a veći se otkotrljavaju niz kosinu od tri četiri metra do radnika. Ovi odmah polete na posao. Svaki raspoznaće koji kamen sadržava bakrene rudače, a koji je nema, i odmah dugim željeznim kvakama vuče prosto kamenje na jednu stranu, te ga gura niz strminu, a rudaču prama ždriju mlinu. Prostoga kremena, bez bakrene i srebrenе rudače ima za to, jer mine otkidaju kamenje i po strani bakrene žile, koju radnici dalje u dubini sliede, kamo ju je narav povela. Tih žila ima više, dubljih i viših, neke su kose, neke vodoravne, neke se križaju. Njihova debljina ne iznosi više od dva tri metra. Neke su već iscrpljene, drugima se je izgubio trak, jer su prekinute kakvom

ogromnom hridi, u kojoj valja napraviti tunel, te tražiti nastavak žili, koja često teče po više kilometara dužine. Rudnici su vrlo bogati i neće se lako iscrpstti; ali čim se iscrpe, ode i grad Calumet.¹²

Rukama radnici ne rade, jer bi ih brzo ne samo ogreblji, nego istrošili na oštem kamenju, iz kojega na sve strane viri bakar i često kristalizovano srebro. Za to su svima ruke omotane krpom, ili nose debele kožnate rukavice, da se ne ogrebu, ako ture rukom koji manji komad u mlin. Veće dovuku kvakama, a one koji ne mogu ući u ždrielo mlinu razbiju mlatovima. Ništa zanimivijega nego vigjeti, kad koji veliki blok, od 300 do 400 kilograma težine, dogje u ždrielo mlinu. Uhvati ga željeznim zubima za donji kraj i odmah čuješ drmanje, škripanje, pucanje, lomnjavu. Za nekoliko sekunda nema ga, a već je drugi na njegovom mjestu.

— Eh, da je ovaki jedan mlin za magjarone, ili da ja imam ovake zube! reče šaljivi Gašparović.

— I da ih mi možemo vući u tvoje žvalo željeznim kvakama! doda Kalić.

Čim je prvi vagon došao na dno, čuješ s druge strane gdje se je drugi iskrenuo, i gdje drugi mlin glogje i zgriza kamenje kao i ovaj. Radnici se žure, jer dok vagon dogje, da iskrene novi materijal, sve mora biti očišćeno. Za sav taj posao, dosta je pri svakom mlinu pet šest ljudi; a ti rade cio dan, sa izmjenom u jutro, podne, i u večer, jer se radi i noću.

Niže drugi mlinovi melju sitnije kamenje, a najniži ga pretvaraju u prašinu, pak dolaze sita koja luče bakar od kamena; pak voda, koja ispire bakar, a onda talionice.

Pogosmo do talijonica. Nekoliko peći od opeka, koje se ne podaju vatri, pune su rastaljena bakra, a izmegju njih nalaze se kalupi poredani u nizove. Željezna kutlača visi na lancu sa stropom, do svake peći, a jedan radnik ravna njezinim dugim drvenim držalom, te netom se vrata peći otvore, on upravi kutlaču u nju, zacrpi rastaljena bakra, vuče ga van, tura prama kalupima, nalieva jedan za drugim do vrha, i opeta zahvaća bakar. Ni kapi da bi prolio, ili prelio preko kalupa. U pećima sieva rastaljeni bakar žutim bljeskovima, a kad ga radnik izlieva, rekao bi da je nekakav prozirni žuti kristal, lagan ko voda. Čim je bakar popostao nekoliko časaka u kalupima, drugi radnik dogje, izvrće ih željeznom kvakom u vodu, koja praska i hlapi se gustom parom od vrućine. Voda često uzavrije i valja iz nje opeta željezom vući komade bakra, te ih otpremati u hladilište. Paklena vrućina izbija iz peći, i iz kalupa. Radnik koji crpi bakar ima modre naočare, da zaštiti oči od vatre i blieska

rastaljene kovine u peći.

Na sve strane posagragjene su gomile od komada bakra već gotova za trgovinu.

Muslim, da ni deseti dio od materijala što se vuče iz rudnika, nije čisti bakar, a količina srebra je neznatna.

***

Jednog jutra pogosmo, da vidimo tvornice bakrene žice, za telefone, brzjave, itd. Tvornica je sat željeznice udaljena od Calumeta, te se nalazi uz samu obalu Sjevernog jezera. Gašparovićevo sestra, udana za jednog radnika pri toj tvornici, pozvala nas je na objed.

Netom izglohih iz Gašparovićeve kuće, dah mi se smrznu od studeni na naočarima, tako da ne vidim puta pred sobom. Vije jak vjetar, bije lice nekom sitnom pržinom sniega i bode ko iglama. Pošto se snieg ne čisti, a po njemu se ide, s jedne i s druge strane trotoira, skližu se noge u duboke izdubine, da se svaki čas možeš naći koliko si dug i širok u debelu snieg. Imam na sebi dobar čurak, a na glavi mi je šubara od sealskina¹³, ali ne pokriva ušiju. Teturam se ko pijan, a od muke mi cure suze iz očiju, te se smrzavaju na licu. Šneler i Kalić vide, da ne mogu dalje, pa me uhvatiše jedan s jedne, a drugi s druge strane i vuku me dalje. Ne bih dozvolio toga da vidim, ali ne vidim ništa, jer se je dah na naočalima smrznuo, a da i nije ne bih i onako video ništa, jer su mi oči pune suza. Pogledavam ispod naočala na stazu, ali pržina sniega udara i ispod njih u oči, a snieg me još više zablješće. Sreća da nije bilo nego desetak minuta puta do kolodvora! Čim stupih u toplinu hoću da skinem naočale, ali mi se prsti skočanjiše; jagodice, nos, uši ko živi led. Kad se stoplih nastade protudjelovanje krvi, i odjedared, prsti, nos, uši, jagodice gore ko živa vatra. Muslim da ljuče zime ne može biti ni u Sibiriji, jer i ako thermometar pada niže, neće biti onakoga vjetra. Pošto u Americi mjere vrieme po Fahrenheitu¹⁴, nisam zapamtio, koliko je stupnjeva termometar pokazivao, nu cienim, da će bit bilo oko — 30 Celsiusa.

Ukrasno se u vlak, uživajući iz toplih prostorija pogled na beskrajne ledove Sjevernog jezera, na onim mjestima, gdje je vlak uzlazio na užvisitu čistinu. More bielo, nepregledno, zasljepno, i ako je snieg pokrio odsjeve leda. Izgleda ko beskrajna ravnica, bez igdje ikojeg stabla. Nigdje kraja, nigdje obale, samo gdje se jezero uvlači u kopno kanalima ili lukama vidiš nešto stabalja, posve biela od sniega; ali malo ga je sjekira poštedita, a još manje požar. Šume Amerike iščezavaju nevjerojatnom brzinom, jer ih žderu rudnici, koji trebaju milijone potporanja za svoje rovove, da se ne

sruše, i ne zaspu radnike odronima, a još ih brže žderu požari, jer treba pašnjaka, livada, oranica.

Na nesreću dogosmo prekasno u tvornice, jer je vrieme objeda, kada radnici ne rade, kada se nebrojena kola, što no vuku i otančavaju¹⁵ bakrene žice ne vrte. Promatramo zapušten mrtvi rad. Nebrojene su žice napete na sve strane, neke debele, ko mali prst, neke tanke, ko svilena nit, a ogromni kotači već svijenih žica nagomilani su, svake vrsti i debljine, po svim uglovima, uzduž duvara. Žice su napete od jednoga kotača do drugoga, provlačene kroz neku blatu smjesu crvenice, koja čisti žicu, te joj daje malne zlatni sjaj, dočim je neočišćena žica zelena od rgje. Bakar spada među najraspruživije kovine, te ga možeš rastezati i otančati na kotačima do nevjerojatne tančine, a da nikad ne pukne ako je čist i prekuhan.

U blizini su i peći za taljenje i prekuhanje bakra, a nedaleko je i rudnik, kojih ima više u okolini Calumeta.

Žaleć, što ne možemo vidjeti i čuti zvrndanje nebrojenih kotačića, preko kojih su napete žice, pogosmo na objed. Ko je u Americi bolji radnik, a marljiv je i zna štediti, može u par godina steći kuću i namještaj u njoj, kakvim bi bio kod nas zadovoljan i imućniji čovjek. Stupivši pod krov Gašparovićevo šurjaka, čudio sam se udobnosti, čistoći. Vjerna stopanjica mu drži sve u najboljem redu, pa, unatoč djeci, dospieva i da kuha, ter nam je spremila objed čisto po domaću, ko da smo u Gorskom kotaru. Na rastanku mi je darovala, za uspomenu, komad bakra, slivena u kalup napunjen slamom, pa izgleda, ko od zlatnih stalagmita¹⁶. Služi za pritisnuti papire.

Oprostimo se i krenimo natrag. Mećava i vjetar se utišaše. Zapadno sunce, koje se u onom kraju i onako malo diže nad obzorje, probilo ponešto sive naslage sniega u vazduhu, ter baca bliedoružičaste zrake po pučini sniega Sjevernog jezera, po snieg dolina i brežuljaka, kud vlak prolazi, po sniegu što no pokriva stabalje, po sniegu što no pokriva svu prirodu. Duboki mir vlada na njom. Nigdje živa stvora, ni zeca, ni ptice; ko da je baš ciela priroda pomrla, kao da je sva jedan ogroman mrtac, pokrijen jednim beskrajnim bielim plaštom; a i sunce ko da umire, izdiše, jedva duhopiri, jedva šalje slabe bolesne zrake po onoj plasti, zrake bliedoružične, ko boja lica u bolesnika, što no se gasi od sušice. Kako nećeš, da su naši drevni oci morali vjerovati u borbu dobra i zla, svjetla i tmine, Vida i Črta.¹⁷ Neiskazna nujnost rosi sa sunčanim zrakama po ovoj pučini sniega, ko latice nekog ružičnog zračnog cvieća po onom beskrajnom grobištu...

Ali crni visoki dimnjaci, što no tu i tamo sukljaju mrke svrdlove dima u sniegom zagašena nebesa, sjećaju te, da je tu čovjek, onaj koji se ne boji sjevera, ni sniega, ni leda, koji ne treba sunca, ni njegove topline, jer para i ruje utrobu zemlje, da kopa iz nje ugljen, kovine, da se na njezinim grudima grijе, radi, kuje, bori i živi. Smioni titan, koji ne treba vatre ni topline nebesa, koji se odriče i pomoći Božanstva, da živi sam od sebe, jer vatru krade iz dubina, a ne s visina, kao u grčkom mitosu, pa i svjetlo, a dosta mu je, da Bog ne uništi zemlju pod njime; — da mu ne otme zrak plućima, da se zemlja vrti ko i do sada, donosi jutro i večer, kiše i suše, oluje i tištine... za sve ostalo sam će skrbiti.

***

Calumet je jedna od najboljih naših kolonija u Americi. Tu se mnogo radi i štedi. Pije se do duše i tu, ali s mjerom. I moral je viši nego u južnim krajevima. Imat će žena iz domovine, više obiteljskog života, a manje boarding-housea. Plaće su dobre, te su možda jedino u Montani nadnica nešto više. Neki se naši dadoše i na farmerstvo, nu vrlo su retki. Autonomna vlada Canade daje mukte onoliko plodna zemljišta, koliko se ko može obvezati, da će do stanovita roka obraditi. Canadske ravnice, i ako po studeni ne zaostaju za Sibirijom, ipak imadu ljeti toliko toplice, da usjevi posvema dozrijevaju, a žetve su vrlo obilne. I marvogojstvo¹⁸ se dobro isplaća. Neki se od toga dadoše zamamiti, htjedoše biti gospodari, pa prepolovi Lake Superior, i dobiše obećanu zemlju. Na žalost naš čovjek ne podnosi oštchine onog podneblja i brzo umire. Već je podneblje Calumeta za našega čovjeka preoštro i opasno. Dok se radi pod zemljom i u tvornicama, dade se živjeti, nu zrak je nesmiljen. Ipak mnogi, vrlo mnogi zaglave. Katastrofe u rudnicima i u tvornicama na dnevnom su redu, ko i drugdje.

Ja sam u Calumetu brzo stekao simpatije naših ljudi. Svi bi bili htjeli da me pogoste, da ostanem duže među njima; ali valjalo je putovati. Da ostane neka uspomena moga boravka htjedoše, da se svi vigjeniji ljudi fotografišu sa mnom u jednoj grupi, i pogosmo do fotografa Steckbauera¹⁹, gdje nas je fotografirao jedan naš radnik. Mene postaviše u sredinu, desno župnika Polića, lievo g. Kalića, pa ostale u dva reda, među kojima spominjem urednika Švajgera, g. Šnelera, Ožanića, Josipa Čopa, Štefanca, Stipeča²⁰, Mihelčića²¹, Skendera, Tonkovića, Gašparovića, Mihelića, Grgurića, Tićca, itd.

Svi me htjedoše otpratiti do kolodvora. Rastadoh se sa zahvalom od Ijubezne obitelji Gašparovića. Mala Roza, s kojom sam nekad bio u svagji, nekad u dobru prijateljstvu, neće da vjeruje, da će otpustovati, inače bi

se pomirila sa mnom, i poljubila me. Htjedoh ju uloviti, no pobježe, ko vjetar. To dražesno i liepo diete skratilo mi je svojim čavrjanjem mnogo časova u ledenom Calumetu, gdje moraš stojati u kući, jer ciča ne pušta šetnje po sniegusu.

Prije nego će na kolodvor, posjetih i g. M. Dražića²², parobrodarskog agenta i mjenjača. Taj čovjek od prostog radnika, valjda vinodolskog kirijaša, znao je postati mjenjačom, neke vrsti bankirom, i

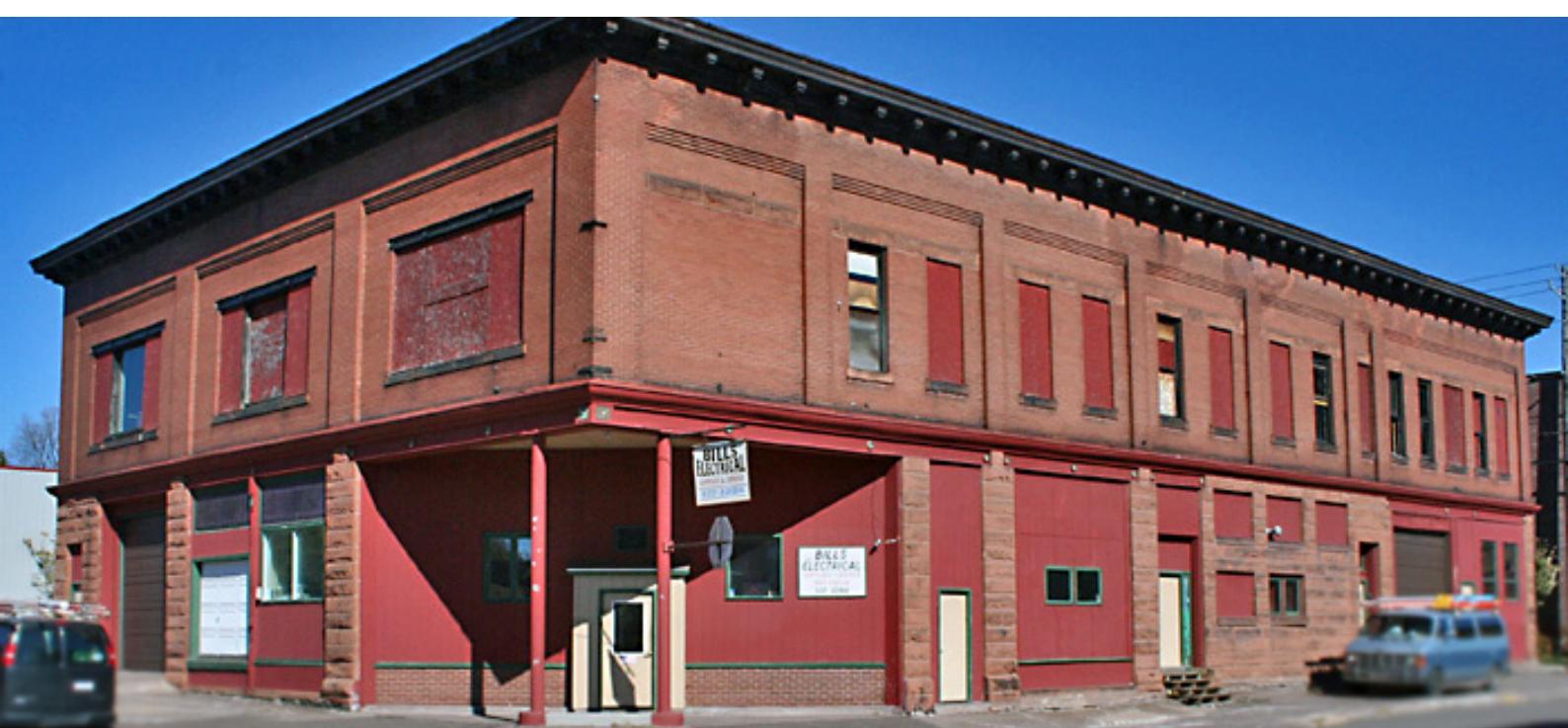
steći priličan imetak. Nije šala za radnika naučiti tako engleski, da može voditi i agentske i bankovne poslove. Hoće se za to bistra uma i snažne volje. Svega toga Dražiću ne fali; u ostalom nije se ni najmanje pogospodio, ter živi ko priprosti radnik, a ženi ni do danas nije promienio naše primorske nošnje. Pogostio je mene i prijatelje čašicom domaćeg ; to jest, da se razumijemo, vinom pripremljenim kod kuće, ali od grožgja negdje iz južnih država, koje ima neki osobiti miris, te mu treba priviknuti, da ti se svigja.

Za tim pogosmo do kolodvora, gdje se rastadoh sa prijateljima. Kalić i Gašparović htjedoše me opeta dopratiti za nekoliko postaja, da mi iskažu osobito prijateljstvo, kao da mi ga nisu već do sada iskazali, više nego im moja harnost može odvratiti. Stiskoh im ruku, izljubismo se i jednom, zbogom! drugom, do vigjenja u domovini!

Noć je mrka, vani se pak bjelasa snieg, no uviek isti, dosadan! Crnac je spremio krevet i legoh.

Ante Tresić Pavičić tijekom svog putovanja Sjedinjenim Državama posebnu je pozornost posvetio promicanju gospodarske i socijalne suradnje unutar hrvatske zajednice. Te su ideje, čini se, posebno bile uspješno širene među Hrvatima Calumeta u Michigenu. Ne samo da ovi osnivaju društvo "Ante Tresić Pavičić" nego i svoj zadruge - kooperative. Tako Hrvati Calumeta već 1905. podižu svoju zadružnu trgovinu. 1907. sa Slovencima osnivaju još jednu zadrugu (Slovensko-Hrvosko Cooperative Company). Na priloženim slikama prikazan je nacrt zadružne trgovine "Hrvatske trgovine" (Croatian store) i njezin suvremeniji izgled. (Izvor slika: <http://ss.sites.mtu.edu>)

Bilješke

1. Milwaukee, najveći grad u državi Wisconsin na američkom srednjem zapadu. Grad je poseban zbog brojnog stanovništva podrijetlom iz Srednje Europe, prvenstveno Nijemaca i Poljaka. Desetljećima u Milwaukeeu su bili najveći pogoni za proizvodnju piva na svijetu.
2. Besposličara, danguba.
3. Greška u izvorniku, radi se naravno o moćnicima.
4. Radi se o Peteru Ruppeu (1823.) ili o njegovom sinu isto imena, vlasniku brojnih trgovina i skladišta u Calumetu. Obitelj Ruppe bavila se i bankarstvom a ulagala je i u rudarske pothvate.
5. Posvađaše.
6. Makso Relić, grkokatolički paroh (župnik) u Clevelandu od 1902. do 1905. pa u Chicagu. Prije toga grkokatolički paroh u Srijemskoj Mitrovici gdje je uređivao list „Hrvatski branik“.
7. Ćiro Milekić (1847. – 1908.), prvi gradonačelnik Srijemske Mitrovice iz redova građanstva i dugogodišnji zastupnik u Hrvatskom Saboru.
8. Pećinama, spiljama.
9. Ponedjeljak.
10. Između 1500 do 1800 metara.
11. Vlast bogatih.
12. Predviđanje Tresića Pavičića se pokazalo točnim. Zadnji je rudnik zatvoren 1968. Danas Calumet ima samo 726 stanovnika.
13. Tuljanova krvzna, kože.
14. Farenheitova skala, skala za mjerjenje temperature koju je osmislio njemački fizičar Daniel Gabriel Fahrenheit u prvoj polovici 18. st. 0 celzijusovih stupnjeva je 32 farenhajta.
15. Otančati, istanjiti.
16. Spiljski ukrasi koji nastaju kapanjem vode i taloženjem vapnenca, a rastu od poda prema gore.
17. Autor se referira na slavenska poganska božanstva, četveroglavog boga rata i proricanja Svetovida ili Vida i boga tame Crnboga ili Črta.
18. Stocarstvo.
19. W. E. Steckbauer, aktivan kao fotograf od oko 1880. do oko 1930. Izdao nekoliko knjiga s fotografijama Calumeta i okolice.
20. Vjerojatno Franjo Stipeč (Frank Stepech), tajnik Croatian Co-Operative Company (Croatian Workingman's Cooperative osnovana 1907) u Calumetu.
21. Vjerojatno William Mihelcich (Vilim Mihelčić), predsjednik Croatian Co-Operative Company (Hrvatske zadružne trgovine), trgovina „sitne robe“ koja je od 1907. – 1912. djelovala u Calumetu.
22. Vjerojatno Mate (Mattie) Dražić, blagajnik Croatian Co-Operative Company.

XVI.

Kroz pustoši sniega. — Krasni prizori na pučini Sjevernog jezera. — Ely. — Amerikanska večera. — Marko Zoretić. — Dvie konferenze u Elyu. — Željezni rudnik. — Ogromna naslaga željezne rudače. — Mahine i posao. — Neprilike u programu putovanja. — Slovenski župnik s dugom bielom bradom. — Indijanske oaze.

P robudih se rano negdje na granici Michigana i Wisconsina. Vlak uviek igje uzduž obala Sjevernog jezera, čija se pučina često kroz brežuljke otvara očima. Sve je pustoš, a rijetko gdje vidiš traga ljudskome radu. Na sve strane strše izgoreni borovi, ko opaljeni munjom; šume sve više nestaje. Snieg na brežuljcima, snieg po dolinama, snieg na nepreglednoj pučini jezera. Jutro prodire bojažljivo i kasno. Razdani se posvema istom na granici Minnesota. Ovgje pucaju sve ljepši vidici na Lake Superior, jer vlak juri nekakvom visočinom, tako da ti se otvara vidiku upravo veličajno obzorje. Ovgje se buši na jug južni rukav Sjevernog jezera, preko kojeg vidiš u velikoj daljini na obroncima gora grad Duluth¹, dimnjake njegovih tvornica, nekakva ogromna skladišta, mostove preko rieke i lagje smrznute i stisnute ledom u luci.

U Duluthu se iskrcah s vlaka, objedovah u jednom hotelu blizu kolodvora, vrlo skupom, kao za putnike, ili za strance. U dva sata vratih se na kolodvor, malo kašnje se ukrcah na drugi vlak, koji kreće opeta na sjever prama *Ely*-u. I opeta čitave satove idem drugom sjeverozapadnom obalom Sjevernog jezera. Djeca se na njemu skližu, neka pače skližu lagjom na jedra, koju goni vjetar po ledu. Prostora ima dosta, a zime se ne boje; navikli su.

I u Duluthu sam čuo na kolodvoru i po ulicama hrvatsku rieč, te sam se razgovarao s nekim radnicima, zaposlenima u pilanama i u stolarskim tvornicama.

Pred večer vlak ostavi obalu jezera, okrenuvši se u potpunom krugu oko jednog brda uz samo jezero. Čudio sam se tom čudnom kretu, te mišljah da se vraća na jug, a ni danas ne razumijem pravog razloga tom kolobaru², jer velike strmine nije bilo, da bi vlak trebao natrag da ublaži otpor staze. Svakako ni to nije bila potpuna danguba, jer je položaj vrlo romantičan, oko brda obrasla jelama, da baciš zadnji pogled na pučinu snjegobiela jezera, obasjana ružičastim svjetлом zapadna sunca, što no se gasi u maglama sniega.

U kasnu večer stigoh u Ely, gdje me dočeka na kolodvoru Marko Zoretić³, sa nekoliko prijatelja, među kojima i mladi Slovenac Brozić, bankovski činovnik, ka kojemu pogosmo na večeru. U Americi je običaj donieti na stol na jedan mah sve, što je Bog dao i kuća, pa je trpeza puna i hladna i topla, a sada jedi onim redom,

koji ti se svigja. Ne pije se, dok se nije večeralo. Naši ljudi brzo poprime amerikanske običaje, pa je tako bilo i kod Gašparovića, tako je sada kod Brozića, tako će biti kod Zoretića i drugdje. Mene toliko obilje straši. Da je malo po malo pojeo bih i više, a ovako ne znam, čega će se primiti, i brzo sam sit i umoran, i ako je sve čisto i tečno, ko što znade marljiva sestra kućedomaćina Mary Brozić pripremiti. Sakupilo se je nekoliko gostova, koji se čute boljega apetita od mene i do malo dogje pivo, razvije se razgovor i dobrodošlice.

Kasno u noći krenusmo na počinak u Zoretića. Marko Zoretić je mlak⁴ čovjek. Najviše može imati 35 godina, a već ima dvie kuće i dva dućana u Ely-u. Bio je prosti radnik u rudnicima željeza, napatio se je, kopajući željeznu rudaču, vukući kola; a sada je gazda.

Zoretić je malen stasom, ali silno jak, pravi atleta, te izazivlje na hrvanje svakoga pojedinog, koji se smije javiti, ali samo neka nije veći i teži od njega. Koliko ih se je javilo, kako sam kašnje po novinama čitao, toliko ih je i svladao. Imao sam prigode uvjeriti se o njegovoj jakosti, kada smo se natjecali, ko će dignuti veći komad željezne rudaču. Nadjačao me je, a nisam ni ja rgja.

Naučio je engleski, pače i finski, jer u rudniku ima mnogo Finaca. Sada mu služe oba jezika, jer najviše Finci kod njega kupuju odiela, a u drugom dućanu duhan i slatkarije. Čim se je Zoretić potkožio, pisao ocu kući, da mu pošalje mlagjeg brata. Kad je došao, dao ga na škole, pa sada uči za odvjetnika. Za vrieme praznika radi s bratom u dućanu, a brat plaća za njega ogromne takse na sveučilištu, daje mu svu opskrbu i zahtjeva da uči. Drugog zahtjeva od brata ne traži. Njegova kuća je jedna od najljepših u Ely-u, te imade stan od desetak soba, sa liepim pokućtvom, sa kupelji, električnim svjetlom itd. Ima i malu biblioteku, gdje ćeš naći Preradovića, Vraza, Gundulića, Shakespearea itd., a kad je došao u Ameriku jedva je znao zamrčiti svoje ime na papiru, jer nije dovršio, nego dva pučka razreda, pa još nejak krenuo trbuhom za kruhom. Svega ima, samo mu jedna stvar fali: žena. Htio bi se oženiti, ali nema s kime, jer je Ely daleko od sveta uz samu granicu Canade, a u mjestu nema za njega drugarice. Najvolio bi Hrvaticu, da je poštena, čedna i ponešto naobražena, a do potrebe bi joj poslao novce za put. Htio bi pisati ocu, da mu pošalje jednu dobru djevojku, ali se boji da starac seljak ne će znati odabrati što njemu treba,

te da mu ne pošalje prostu seljakinju. Eto Hrvaticama prigode. Koja čuti, da je onakva, kakvu traži Zoretić, to jest dobra, čedna, poštena, rogjena za domaćicu, ne ružna i da zna govoriti, osim hrvatski, bar još jedan evropski jezik, kao francuski, njemački, engleski ili talijanski, neka se obrati na Marka Zoretića, Ely, Minn. i neka pošalje fotografiju. Naći će čovjeka, koji je znao trudom steći imetak, pače i priličnu naobrazbu, dobra Hrvata, valjana trgovca i krieposna muža. Koja nema tih uvjeta, neka mu i ne dosadjuje, a niti ona, koja bi željela zabave i društva, jer svega toga na pustoj granici Canade neće naći. Ovo je po amerikansku, nu valja se prilagoditi običajima.

Bilo je vriedno i ovaj primjer iznjeti, nek se vidi, da nisu ni naši svi rgje i pijanice, a Marko Zoretić nek mi oprosti, što iznesoh i ovu njegovu potrebu pred čitatelje, jer je plemenita. Plemenito je odbijati tolike ponude ženitbe, što mu ih amerikanski agenti donose i šalju svaki čas i sa svih strana, sa 30—40—50 i 60 tisuća dolara miraza, a tražiti Hrvaticu golu i bosu, samo da bude poštena i da užgaja djecu u hrvatskom duhu.

U Ely-u ima malo Hrvata. Biće ih najviše stotinjak. Slovenaca ima nešto više i na ove je Zoretić računao, kad me je pozvao, da dogjem u Ely. Biće da je u tom poslu bio i malo egoista. Htio da me čuje, da razgovara nekoliko dana sa mnom, da štogod nauči, da sazna prilike u domovini, a nije baš mnogo razmišljao, hoće li se put i danguba isplatiti. Valja mu to oprostiti, jer ga je vodilo plemenito čuvstvo.

Urekao je za nedjelju, 19.- veljače dvie konferenze. Jednu „O prilikama Hrvata i Slovenaca u domovini” u dva sata po podne, u crkovnoj dvorani; drugu, u istoj dvorani, u 8 sati u večer „0 potrebama i dužnostima Hrvata i Slovenaca u Americi”. Tako odredio Zoretić, ne pitajući, jesam li nahlagjen i hrapav, tako je valjalo i da bude. I bilo je, i ako je došlo vrlo malo općinstva na jednu i na drugu konferencu. Kad sam tu, nije druge, valja govoriti, pa koliko ih bilo da bilo. Po podne sam im govorio dva sata i po, a u večer još sat i po. Bilo ih je malo, al su bili oduševljeni. Zoretić i Brozić govorili su prije mene narodu, prvi hrvatski, a drugi slovenski, da protumače zašto sam došao i ko sam.

Ely je malo mjestance, koje duguje svoj opstanak velikom *željeznom rudniku*, što no se je u dolini pod njim otkrio. Jednog jutra pogjoh sa Zoretićem da pregledam rudnik. Neću biti dug, jer će čitateljima biti već dosta rudnika i mahina.

Zapadajuć u snieg do koljena, po zimi sličnoj onoj u Calumetu, spustisimo se prama dolini. Dolina je postala

pravom gudurom, otkada iz nje iscrpiše željezo, koje je bilo na površini. Na sjeveru hridi padaju okomito u dubinu od 50 do 60 metara, a dolina se spušta u kotlinu prama zapadu. Sada se često događaju odroni zemlje i kamenja, koji malo po malo zatrپavaju tu ogromnu jametinu. Kad je nestalo gvožgja na površini, izduboše na južnoj strani kosi rov, gdje su postavljene mahine, slične onima u rudnicima u Calumetu, nu manje sile, jer je manja i dubina rova i ako je mnogo veće obilje željezne rudače. Lievo od zgrada nagomilana je prava gora te rudače. Kolica, koja se napunjaju rudačom nad otvorom rova, kotrljaju se svaki čas automatično vrhom te ogromne naslage, ispraznjuju se niz visoku kosinu, koja se danomice produžuje, i ako svaki dan množija vlakova, punih rudače, kreće na jug, prama Duluthu, Minneapolisu, Chicagu i čak prama Pittsburghu i Philadelphiji, gdje je najveća tvornica željezničkih mahina. Sagradi ih 2000 svake godine, većinom za Evropu.

Vrhom gromadne naslage teku dvostrukе tračnice, tako da kolica natovarena rudačom, mogu neprestano kolati. Jedna dolaze, druga se vraćaju i svaki čas čuješ kotrljanje ogromnih i teških komada naravna gvožgja niz brinu⁵. Na svakim kolima stoji po jedan čovjek, koji nema drugog posla, nego da otvori vrata kolicima, kada dogju na rub, da se isprazne. Više puta se dogodi, nepažnjom vogje, nesreća, jer ovaj ne zaustavi kolica, ili ne otvori u pravo vrieme, pa ih zor⁶ zamaha odnese niz brinu, a on dogje doli ko komad tiesta.

Na drugoj strani vlak dolazi do pod samu željeznu gromadu, te se vagoni natovarivaju vrlo lagano s visoka.

Uz zgrade gdje su mahine i rov nalazi se duga daščara, gdje svaki radnik ima svoju kabinu, u kojoj odloži odielo, prije nego će sići u rov, a obuće na se najprostije odielo, jer rgja sve zamaže. Naokolo su postavljene i umivaonice, da se umiju kad izigju. Posao je vrlo težak i naporan, jer i za manji komad hoće se velike sile, da ga postaviš u kolica, koja će napuniti željezni vagon, što no nosi rudaču na zrak. Postotak željeza u rudači je ogroman, kao u malo kojem rudniku na svjetu. Pokušah dignuti nekoliko komada rudače, koji su ležali oko onog željeznog brda i osvјedočih se, da nije baš lak posao, sav dan dupsti, vaditi i natovarivati taj predmet.

***

U Ely-u ostadoh do utorka, čekajuć neće li doći poziv iz Montane, da dogjem onamo držati konferencu. Tamo su tri velike naše naseobine u Great-Fallsu⁷, u Anacondi⁸ i u Butte⁹. Ja sam, netom sam stigao u Allegheny, pisao na sve strane po Americi, na predsjednike odsieka

Hrv. N. Zajednice, obavijestivši ih o cilju svoga dolaska. Napisao sam toliko pisama, da kad bih ih sabrao u jednu knjigu, bila bi ko ova, koju sada pišem. Uzeo sam u ruke „Zajedničara”, gdje su pobilježeni svi osieci, dotično njihovi predsjednici, odbornici i broj članova. Unatoč tim listovima, unatoč reklami, koju su mi neumorno pravili „Narodni List” i „Hrvatska Zastava”, pa i druge novine, ogromna većina nije me ni udostojila odgovorom. Neki odgovorište niečno, tvrdeć, da u narodu vlada veliko siromaštvo i da ne mogu jamčiti, da bi mi se isplatili putni troškovi. Drugi me pozvaše, kao u Crested Butte i St. Louis, a bilo bi mnogo bolje, da nisu. G. M. Dražić nagovarao me je, da svakako idem u Montanu, jer su naše naseobine tamo brojne i prilično svjesne. On je osobno pisao g. Marčelji, jednom od najuglednijih Hrvata u Great Fallsu, a pisah mu i ja, moleć ga, da mi brzjavu u Ely, mogu li doći. Ako ne primim brzjavu do utorka u večer, krenuti će prama Crested Butte u državi Colorado. Ako dobijem brzjavu, krenuće prvim vlakom preko Minnesota i Sjeverne Dakote, prama Montani, te će držati konferencije u Great Fallsu, Anacondi i Butte, a otalen će preko Idaha¹⁰, Utah¹¹ i Nevada¹² u San Francisco u Kaliforniji, otkuda sam već dobio poziv. Ako mi se pruži prigod posjetiti će Yellowstone National Park¹³ u Wyomingu¹⁴, glasovit sa svojih geisera, jezera i prašuma. Na povratku će proći preko Colorada, posjetiti Crested Butte, pak u St. Louis.

Čekah do utorka u večer, pa kad nije došao brzjav iz Great Fallsa, krenuh prama Coloradu. U vlaku se slučajno nagjoh sa slovenskim župnikom iz Ely-a. Išao je Duluth na sprovod nekom svećeniku. Premda sam ga posjetio u Ely-u, nije došao na moje konferencije. Razumije se samo po sebi, da sam i u Ely-u morao sa Zoretićem ići od saloona do saloona i posjetiti malo i veliko, svakoga koga sam dospio. Župnik, koji je već od mladosti u Americi, još je u duši Austrijanac, pa se je bojao, da ja ne bih grmio štogod proti Austriji, premda se ne misli u nju nikad vratiti. I ako je seljak iz Kranjske u duši je Niemac. Kažu, da je stekao oko 100.000 dolara imetka. Nosi bielu bradu, ko kakav kapucin. Naučio je i indijanski jezik, jer u okolici ima još nekoliko indijanskih oaza, a neko se je morao brinuti i za njihove duše. Ime sam mu zaboravio, u ostalom od toga književnost neće ništa izgubiti, a ni narodna ekonomija, jer njegovi dolari doista neće u Kranjsku. Na putu je inače sa mnom bio ljubezan, te se razgovarao do Dulutha, gdje stigosmo oko jedanaest sati u večer. Putem se namotrih krasnih prizora, dok je još bilo svjetla, uz mala jezera, kojima je puna sjeverna Minnesota, kao i Canada; a ima ih svakog oblika. Sva su smrznuta, pokrita sniegom i okružena šumama. Između tih jezera kriju se ostaci Indijanaca, te se bave ribanjem, lovom na srne i ponešto pastirstvom.

Bilješke

1. Duluth, velika luka na jezeru Superior u Minnesoti.
Početkom 20. st. privlačio je migrante brojnim poslovima
u rudarstvu i industriji.

2. Krugu, prstenu, obruču.

3. Marko Zoretić (1876. – 1955.),

4. Greška u izvorniku, autor vjerojatno misli „mlad“.

5. Kosina, strmina.

6. Sila, snaga.

7. Great Falls, grad u saveznoj državi Monatana.
Zahvaljujući slapovima u blizini tu su izgrađene velike
hidrocentrale koje su bile osnova naglog razvoja grada
krajem 19. i početkom 20. st. (Electric City).

8. Anaconda, grad u saveznoj državi Montana.
Nastao krajem 19. st. na temelju iskorištavanja velikih
rudnika bakra.

9. Butte, grad u saveznoj državi Monatana.
Zahvaljujući kopanju bakrene rude i preradi bakra
krajem 19. i početkom 20. st. bio je najveći grad između
Chicaga i San Francisca. Od tada broj stanovnika je u
stalnom padu.

10. Idaho, savezna država američkog „srednjeg
zapada“ i danas pretežno ruralno područje (proizvodi
1/3 američkog krumpira).

11. Utah, savezna država na zapadu Sjedinjenih
Država. Obilježava ju velika populacija mormona koji
čine većinu stanovništva.

12. Nevada, pretežno pustinjska savezna država na
zapadu Sjedinjenih Država. Krajem 19. i početkom 20.
st. privlačila je doseljenika velikim nalazištima srebra.

13. Prvi nacionalni park u svijetu. Uzor svim kasnije
na takav način zaštićenim područjima.

14. Wyoming, savezna država američkog „srednjeg
zapada“. Izrazito planinskog područje bogato rudama i
naftom.

XVII.

Neprilike na putu. — Skupoča amerikanskih željeznica. — St. Paul. — Crnčeva hinjena ljubeznost. — Crnačko pitanje u Americi. — Crnačko nasilje u južnim državama. — Državni štrajk bielaca. — Divljački nagoni u crnaca. — Lynchov zakon u praksi. — Jesu li crnci sposobni da urede državu? — Prepirke između južnih i sjevernih država radi crnaca. — Booker Washington. — Crnačko sveučilište u Tuskegee. — Omaha. — Platte-river. — Željeznice stvaraju gradove. — Razoren vlak kraj željezničke pruge. — Denver. — Propadanje Španjolskog jezika u zapadnim državama. — Salida. — Vedrina noćnih nebesa nad planinama Rocky Mountains. — Marshall- Pass. — Crested-Butte. — Hrvatski dom. — Veselo društvo. — Hoćete li što pit? — Poučavanje naroda. — Odsiek Hrv. Nar. Zajednice salooner. — Konferenca u Crested-Butte. — Anthracit. — Rudnici srebra na Rocky-Mountains.

Prealiti put iz Elya, najsjevernije točke Minnesota do Crested- Butte, na vrhu Coloradskih planina, najvišeg možda mjesta nad morem u Sjevernim Državama, i to na jedan put, nije baš šala. Još da ima izravnih željezničkih sveza, kao među velikim gradovima! Ali da dogješ u ona mjestija, gdje je i Bog rekao ljudima, laku noć! to nije baš ugodan posao. Četiri puna dana se kotrljah od Elya do Crested Butte na američkim željeznicima, koje daleko zaostaju za onim pretjeranim glasom, što no ga u Evropi uživaju sa tobožnje brzine. Amerikanada je to kao i mnoge druge!

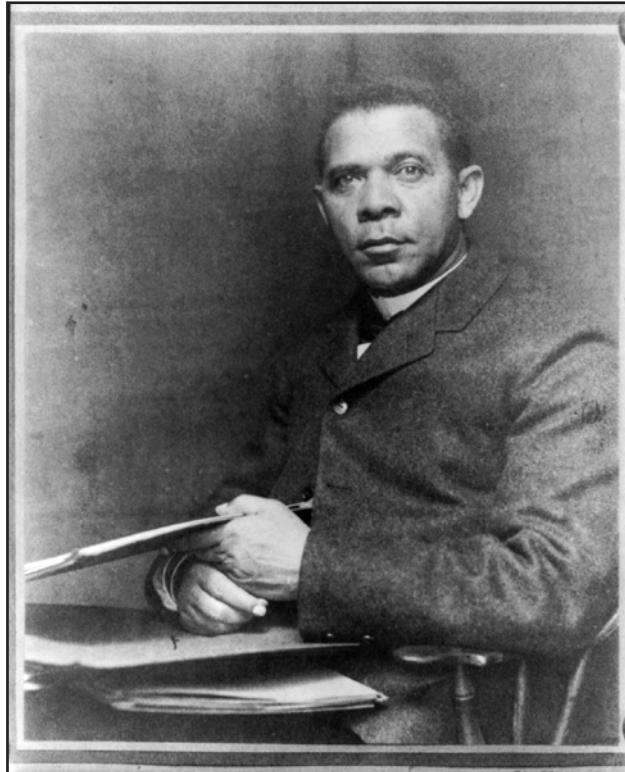
Već u Duluthu, kad odoh da kupim ticket, spopala mi je srce neka dosada, koja se neda opisati i neka slutnja da me čekaju vrlo dosadni dani. Htjedoh kupiti, da prištedim novaca, okružnu putnu kartu ovim redom : Minneapolis¹, Omaha, Denver, Crested-Butte, Salt Lake City², Ogden³, San Francisco, Los Angeles, Kansas City, St. Louis, Chicago, Pittsburgh, New- York. Američke su željeznice užasno skupe, a s okružnom putnom kartom bio bih prišedio više od trećine troška. Željeznički činovnik, kad mu pružih papir, na kom su bila redom pobilježena ta mjesta, s molbom da mi dade okružni putni ticket, stane piljiti u papir, pa premetati gomilu knjiga i geografičnih karata, te me nakon dugog istraživanja zapita : gdje je Crested Butte? Odgovorih, da je na sredini Colorada, među Denverom i Grand Junction⁴. Njiše glavom, vrpolji se, telefonuje višim činovnicima, muči me upitima, koje slabo razumijem, jer govori, kao da ima veliki američki krumpir u zubima; a ja engleski dobro razumijem, kad je na papiru, nu kad je u zraku, naročito ako mi se tiho i jasno rieč po reč ne govori, ne razumijem baš dobro. Uteče mi uhu koja rieč, prekine se nit misli, pa hajde je lovi! Dok ja mislim na ono, što mi je prije rekao, on govori već drugo, pa ko i da ne govori. Mučim se kako znam i mogu, da mu rastumačim svoje želje. Slučajno se okrenem i vidim u dvorani bradatog slovenskog popa iz Ely-a, koji se je zaustavio s nekim, te se razgovara. Zamolim ga da mi pomogne i on dogje. On govori i razumije savršeno englesko- američki, ama ni s njegovom pomoću ne ide, te ne ide! Činovnik kaže, da bi sve bilo dobro, da nema na mom putovanju Crested-Butte, jer da ne zna,

gdje je, ni koliko se do tog mjesta plaća. Nema ga na nikakovoj karti! On me svjetuje, da to mjesto ispustim, kao da ga Bog nadahnjuje, nu ja neću, jer urekoh tamo konferencu u nedjelju, koja prva dogje.

Popu dodija, ostavi me sama i ode. Sad se moram sam natezati, a međutim putnici dolaze da kupuju karte, te svaki čas prekidaju moje dogovaranje sa činovnikom. Puna dva sata čučih pred njegovim prozorčićem, ali on se nikako ne rješava, da mi dade onaku okružnu kartu, kaku tražim. Kad mi je napokon dodijalo, a i vrieme odlaska se približava, zatražih da mi dade kartu do Denvera.

Oko jedanaest sjedoh u kupe i zapalih cigaretu turkish- trophies⁵, da razbijem brige. Crnac je već spremio krevet. Legoh i zaspah kasno. Crnac me probudi u St. Paulu⁶. Na vrat na nos oblačih se, umih se i oprah zube, a crnac već nosi moju ručnu prtljagu, sa slatkim posmjehom na usnama, pa mi kaže, da se žurim, kao da će sad vlak otpotovati. Pomaže mi navući čurak, sve kažuć ljubezno svoje biele zube, a cipele mi je očistio, da se laste ko zrcalo. Njegov posmeh kao da me sjeća, da mu ne zaboravim turiti u ruku uobičajeni četvrt dolara. Dadem mu ga, uzmem prtljagu i izigjem. Pitam na kolodvoru činovnika, gdje je vlak za Omaha. Kaže mi ga, ugjem. Svlačim čurak, ponamjestim prtljagu i odjedare se sjetim, zašto se je onako crnac žurio. Svidio mu se moj liepi svileni rubac, kojim se brani vrat od zime, a bieli ogrljak da se ne zamaže, čisto nov i po najnovijoj pariškoj modi. Crncima se svigaju ovake stvari, ko svrakama staklo. Ne iznese moda ništa, što bi crncu preskupo bilo, da se napravi što ljepšim. U onoj žurnjavi ja se ne sjetih na taj rubac, a crnac ga samo slučajno zaboravio na mom krevetu!

Kad smo pri crncima, ne će biti s gorega, da rečem koju o crnačkom pitanju u Americi, jer to pitanje nije jedno od zadnjih, pošto danas ima preko 10 milijona crnaca, prama 70 milijona ostalih pasmina u Sjedinjenim Državama. Crnci su rasprostranjeni po svuda, nu u sjevernim državama su manje brojni, te obavljuju poslove sluga po željezničkim vagonima, po gostionama

Vrijeme kada Tresić Pavičić posjećuje Sjedinjene Države je razdoblje kada je diskriminacija Afroamerikanaca dostigla svoj vrhunac. Linčovanja crnaca su uobičajena pojava što se odražava i u tekstu putopisa, no s druge strane autor iskazuje veliko zanimanje za pokušaje unapređenja položaja afroameričkog stanovništva obrazovanjem i gospodarskim jačanjem. Tako mu je posebno privlačan lik vođe umjernog dijela pokreta za afirmaciju Afroamerikanaca Bookera T. Washingtona. Afroameričko crnačko stanovništvo treba se okrenuti od stalnog podsjećanja na svoj težak položaj prema djelovanju na svom prosvjećivanju u ekonomskom napretku. Tako Booker Washington prezire one koji "žive" od nevolja crnačkog stanovništva: "Postoji sloj obojenih ljudi koji žive od javnog isticanja nevolja i tegoba crnačke rase. Naučivši živjeti od njezinih tegoba naučili su se stalno oglašavati crnačke probleme - dijelom iz suošćenja, a dijelom zbog koristi. Neki od njih žele da nevolje crnaca ostanu trajne jer ne žele izgubiti svoj posao." (Izvor slike: Wikimedia)

i hotelima; čiste cipele po ulicama i po kolodvorima. U tvornicama i u rudnicima nisam ih našao, a nema ih ni među farmerima. U južnim državama su na mnogo mesta u većini, bave se poljodjelstvom, marvogojstvom, ribanjem itd.

Kako je poznato rat između južnih i sjevernih država, koji je potrajan od god. 1861. do g. 1865., bio je potaknut u prvom redu crnačkim pitanjem. Do tada su crnci bili smatrani kao roblje, a sjeverni puritanci nisu mogli podnijeti tu uvriedu čovječanstvu. Rat je bio jedan od najkrvavijih i najskupljih, što ih povjest poznaće, a svršio je potpunim porazom južnih država. G. 1865. crnci dobile sva građanska prava, te bježu posvema izjednačeni bielcima. Uslijed toga u izborima od god. 1865. do god. 1875.⁷ crnci dogođe u više južnih država na izborima do većine, te postadože gospodarima sabora i gradskih municipija. Tada stadože odvraćati bielcima šilo za ognjilo, tjerati ih iz državne službe, a namještati samo crnce, ne pitajući, jesu li za to sposobni. Valja znati, da u Americi, čim jedna stranka pobedi drugu na izborima, te dogje na vladu, odmah otpusti sve prijašnje činovnike i to bez ikakve

mirovine, a namjesti svoje ljude. U ostalom za sva važnija činovnička mjesta, bilo u državi, bilo u gradskoj službi, pa i za same sudce, potrebni su izbori. Nije dakle čudo, što su crnci učinili ono isto, što rade i bielci po drugim državama. Ali što bielci ne učiniše nigdje, to su učinili crnci u državama i gradovima, gdje dogođe na vladu. Bielcima nametnuše nesnosljive poreze, toliko na posjed, koliko na obrt i trgovinu, a crnce svojevoljno malne posve oslobođiše od poreza. Pri tome su se dali podmitljivati i stadože se upravo prodavati, ko marva na pazaru, izlažući bielce svakavim nepravdama i nasiljima. Ponašahu se, u kratko, kao divljaci, koji zagospodovaše nad naobraženim ljudima. To je bieloj pasmini počelo bivati nesnosljivo, pa stadože jadikovati u senatu u Washingtonu, nu puritanska većina, u ime ravnopravnosti i čovječanstva, odvraćala im je, da se senat ne može pačati u autonomne poslove raznih država. Bielci imadu ista izborna prava ko i crnci, pa neka se bore da dogju do većine. Od prilike tako su isto meni govorili francuski i ruski diplomati, kad sam im pripovjedao nesnosno stanje u Hrvatskoj i nasilje Magjara. Oni me pitahu, zar ima Magjara u Hrvatskoj,

pa kad bih im rekao, malo ili nimalo, gledali bi me u čudu i zapitali opeta, zar nemate ustava? Odvratio bih im, da imamo, ali kad bi im stao tumačiti taj nazovi ustav i način kako se vrše izbori, te ropstvo činovnika, teško bi im to bilo shvatiti.

Napokon je bielcima nasilje crnaca prevršilo kapu. Ne htijući gledati prekrštenih ruku potpuno rasulo južnih država, odlučiše nasiljem srušiti tiranstvo barbarstva i divljačta. Od god. 1875. počeše dolaziti na izbore naoružani, stadoše provaljivati u izborne dvorane, oteše žare revolverom u ruci i proglašiše izabranima sve redom bielce.⁸ Netom su tako došli do većine u državnim saborima, popraviše zakone. Ustav Sjedinjenih Država, kaže da megju državljanima nema nikakve razlike i svi uživaju aktivno i pasivno izbornu pravo. Ali sabori južnih država glasovaše zakone, po kojima samo oni imadu pravo glasa, koji znadu čitati i pisati, koji mogu dokazati, da razumiju zakone ustava, koji posjeduju imetak od najmanje 300 dolara vrednosti i mogu dokazati, da su im otac i djed uživali izbornu pravo.⁹ Sve je to bilo napereno proti crncima, koji većinom ne znadu čitati ni pisati, ne posjeduju ništa vrlo često ne znadu ko im je otac, a kamo li djed, a nekmoli da bi mogli dokazati, da je djed uživao pravo glasa!

Sjeverne države još uviek reže na južne radi toga i gdjegod mogu iskažu svoje nezadovoljstvo. Iz Washingtona u poslovima unije, megju koje spadaju carinare, predsjednik Roosevelt i njegova vlada gdjegod mogu zatjeraju bielcima trn u petu. Pred par godina on je imenovao nekoga doktora Crum, crnca čiste krvi, na mjesto upravitelja carinara u gradu Delaware, u južnoj Karolini.¹⁰ To je mjesto vrlo važno i unosno, pa je to imenovanje pobudilo megju bielcima opće negodovanje. Svi klikoše : Roosevelt štiti i miluje crnce, da si osjegura njihove glasove u izboru za predsjednika. Dobro nanjušiše, jer su crnci listom glasovali za Rooseveltu.

U istinu promatrajući nepristrano spor, valja priznati, da sva krivica nije na bielcima južnih država. Priroda nije stvorila sve ljude jednake, a po tome ih ne može ni zakon učiniti jednakima. Netom to pokuša sam se ljudski zakon obraća proti napretku ljudstva.

Ja sam imao prigode vidjeti koju tisuću crnaca, nu nisam imao prigode poći do Floride ili Louisiane, da ih proučavam u kući i na polju. Ali sam za to marljivo danomice čitao amerikanske novine. I nije bilo dana, da nisam čitao koji zločin počinjen od crnaca. Ima ih mnogo koji se bave prostim razbojničtvom i lupeštvom. Krepki su telom, visoki i mišićavi, uza sve to su vrlo ljeni. Ako je jednu sedmicu radio, drugu sedmicu pijе

i skita se. Laže ko sama sotona. Laž mu je urogjena ko i crna boja. Rietko se žene, a živu u vanbračnom životu, mienjajući vrlo često priležnicu, kojoj ostaje briga da uzgaja svoju kopilad. Za bielim ženama pomamni su kao pravi satiri. Vrebaju na njih u busijama i pogje li im za rukom uloviti koju, siluju je bez milosrgja, baš zvijerski. Od toga ih ne zastrašuje ni pomisao, ako ih ulove, da ih s mjesta i bez redovitog suda, čeka sud Lynch¹¹, da će biti kamenovani, obješeni na prvo stablo, izgorenji živi. U južnim državama biele žene strepe od crnaca, ko od vragova, osobito, ako živu gdjegod na farmi, okruženoj crncima. Tada su kadri provaliti noću i u kuću. Bez oružja bilo bi pogibeljno živiti među njima.

Baš dok sam bio na putu, koji opisujem, čitao sam u jednoj novini, što ju kupih na kolodvoru u Omaha, da je jedan crnac došao k jednoj bieloj gospogiji u nekom gradiću u okolici, te ju molio za milostinju. Ona ga nahranila i napojila pivom, a kad se je gorila naždro, stao je napastovati, premda njoj je bilo 65 godina. Ona ga stade tjerati, ali on nasrnu na nju, shrva je i ne pusti je, dok nije zadovoljio svojem živinskom nagonu, te je ostavi onesviećenu. Čim je došla služinčad, te dozvala gospogju k sebi i ova priopovjedila što joj se je dogodilo, služinčad se uzgalami, narod se sakupi, pa sve krenu u potjeru za crncem. Neki, koji ga vigješe uči, izjavise da će ga prepoznati. Izvukoše sve crnce iz okolice, dok ne nagjoše jednoga, koji se negdje skrio u pojati. Čim prepoznaše u njemu zločinca, ko kamenom, ko nogom, ko štapom, ko bijom¹² ucopaše¹³ ga na mjestu, pa se razigjoše, a za sprovod nek se brine ko će.

Drugi slučaj satirizma čitah da se je dogodio negdje u Arizoni. Tu je crnac silovao neko nezrelo djevojče biele krvi, ali na kričanje djeteta dotrči majka, uzvika se, narod se u tili čas sakupi, navali na crnca, sveza ga i objesi na prvu granu.

Na putu preko Nevade čitah u „Salt Lake Tribune”¹⁴, da su dva crnca i jedan bielac navalili noću i porobili jednog trgovca. Bielu i jednom crncu pogje za rukom umaći u pustoš soli, oko Slanoga Jezera, a jednog crnca uloviše i zapališe ga živa u slami, a onda se dadoše u potjeru za ona dva druga.

Nema ništa prezirnijega u južnim državama, što brakovi između bielaca i crnaca. U to se ne upuštaju nego bielci i bielke, koje spadoše na najniže grane. Iz takih brakova ne može se ništa dobra roditi, pa su obično mulati gori i od crnaca, jer su rogjeni od gore majke, nego da je bila crnka ili od goreg oca, nego da je bio crnac.

Istina je, svaka se pasmina naukom dade unaprediti,

pa i crna, ali ni knjige, ni vjera ne mogu potpuno iskoreniti iz njih afrikanskih prašumskih nagona. Kanibali nisu, jer imadu izobila svinjskog i volujskog mesa, u ostalom su duboko ispod bielaca duhom. Kad se podadu pijanstvu, onda postanu pravim živinčetom; a ni vjera im ne može istjerati iz duše atavističke ostatke fetišizma, te se podaju najlugnjim predsudama. Da nemaju dovoljno sposobnosti za državni život najboljim su dokazom Liberia¹⁵ i San Domingo¹⁶. U San Domingu su im Francezi ostavili potpuno uređenu državu, uredili luke i polja, dali im kršćansku nauku i naobrazbu, sagradili puteve, itd., pa netom osjetiše, da ih ne steže franceska uzda, opeta se povratiše u divlje stanje, u vječnu revoluciju i gragjanski rat. Istriebiše ne samo sve bielce, nego i mulate, podadoše se svakakim opačinama, zaboraviše i vjeru i vratiše se na fetišizam.

Južnjaci se srde na sjeverne kvakere, što se ovi pačaju u njihove poslove, pa ih pitaju: Ko je išao u Sudan loviti crnce, ko ih je dovažao u Ameriku, ko je trgovao s njima, kao s prostom marvom? Vi? I vi, koji nam prodavate crnce za skupe novce, naviestiste nam rad njih rat i oslobodiste ih; nu ne vratiste nam novce, koje smo vam za njih dali!

Gdje je istina? Po sriedi. Neumjesno se je previše zagrijavati za crnce, te ih htjeti učiniti ravnim Evropejcima, kada to priroda nije htjela; ali ni ropstvo nije htjela priroda, niti da ljudsko čeljade bude smatrano životinjom, prostim orugjem za teglenje. U južnim državama su bielci još i danas nepravedni prama crncima. Isključuju ih iz svih državnih služba; iz svoga društva, do te mjere, da su na vlakovima posebni vagoni za bielce, a posebni za crnce. Za crnce nisu ništa čišći od onih, u kojima se prevažaju krmci. U sjevernim državama su na papiru ravni bielcu, nu u državnu službu ne prima ih se. Dosta im je da mogu posluživati bielce po gostonama i na vlakovima. Ima crnaca vrlo bogatih i valjanih trgovaca, te farmera. Kada dogju do imetka, ne daju se u ničemu zapostavljati od bielaca, polaze kazališta, te uzimaju obično najskuplja mjesta, žene pospu biserjem i dragim kamenjem, sinove šalju na visoke nauke, čak i na evropejska sveučilišta, a i kćeri daju otmeno uzgajati. Zauzimaju se za svoj narod i u tu svrhu ne žale troška.

Pomoću sličnih dobročinitelja umni mulat Booker Washington¹⁷, ustrojio je gimnaziju i sveučilište za crnce u Tuskegee¹⁸ u državi Alabama. On je danas predstavnik i vogja crnačkog pokreta, a izišao je na glas sa svojom knjigom *Up from Slavery*¹⁹ (oslobogjenje od ropstva). Svom dušom i baš zanosom apostola posvetio se je moralnom pridignuću svoga naroda. Bio je i sam rob, kopile, koje ne poznaje svoga oca, pa ne zna pravo ni

godinu kad se je rodio, jer mu to stara crnka, koja ga je rodila, nije znala kazati, kao ni ime roditelja. Neopisnim marom i divskim trudom, s malim počecima Booker Washington danas upravlja institutom, koji je čitav grad, jer ima 60 zgrada, a u njima 1400 učenika svih struka i zvanja, od poljodjelca do liečnika i advokata.

Prije njega već je bio general Armstrong²⁰ podigao jedno uzgojilište za crnce u Richmondu. Booker dočuo za to, pa išao, već odrasao čovjek, pješice do Richmonda i zamolio generala, da ga primi u školu. Tu je naučio čiati i pisati, a danas je rektor i vrhovni gospodar, ekonomski upravitelj svoga sveučilišta. Osim bogatih crnaca, pomažu ga i amerikanski gavani, kao Morgan²¹, Rockefeller, Carnegie itd.

U tom crnačkom institutu vlada najveća strogost i čistoća, a regbi, da se svi crnci napiru, naročito Booker Washington, da tim sveučilištem dokažu, da je crnac ravan bielcu.

***

Dosadne su ravnice Minnesota, a još dosadnije one države Iowa. Sve same oranice do oranica, strnište do strništa, a sve pokrito sniegom. Nigdje šume, nigdje brežuljka, da ti opočine oko. Željeznica obično ide ravnim pravcem, tako da vidiš negdje u daljini, gdje se istosmrjerne tračnice spajaju u oštri kut. Kasno u noći stigoh u Omaha. Tu mi je opeta bilo red mienjati vlak, a sveze put Denvera nije bilo do sutra u jutro. Pogjoh u prvi hotel, koji nagjoh do kolodvora i legoh u nekaki ogroman krevet, čija su željezna pera poskakivala, šklocala kovnim bruhanjem, a i badala²² rebra. U sobi hladno. Nema električnog svjetla, nema ormarića do kreveta, da naslonim lojanicu i da uzmognem čitati, a ja bez čitanja ne mogu zaspasti. Valjam se po krevetu s desna na lievo, s lieva na desno, kao ona Danteova bolesnica :

Che per dar volta suo dolore scherma.

(Koja, prevrćući se, nastoji ublažiti boli.)

Vrzu mi se svakake misli po glavi, a iza svake pomalja lice želja, kada će opeta na okean, da krenem prama dragoj domovini. Napokon zaspah i probudih se na vrieme da stignem na vlak za Denver. Dosadan je bio prolazak preko Minnesota i države Iowa, još dosadniji onaj preko Nebraske. Cieli dan se vozim uza smrznuti pritok Missouria Platte²³, a svud naokolo nedogledna ravnica, pokrita sniegom. Istom pred večer pokazaše se u daljini na jugozapadu vrhovi Coloradskih planina Rocky Mountains (Hridinaste Planine).

Uzduž željezničke pruge, koja teče malne uviek ravno, nalaziš često gradiće i sela; nu pogledaš li na kartu, podalje od željezničkih pruga nećeš naći nigdje mesta. Sve sama praznina. Ko nekada rieke, tako danas željezničke pruge privlače ljude, da grade uzduž njih kuće, da im bude lakši saobraćaj sa svjetom. Kada vlada hoće da napuči i oživi koji kraj, dade dozvolu kojem željezničkom društvu, da tuda sagradi željeznicu i kraj odmah oživi. Često i sami veliki posjednici ponude društvu besplatno zemljište, kuda će željeznica proći, a i vlada daje mukte zemljište. Time dobivaju i posjednici i vlada i željeznička društva, jer ciena i vrednost zemljištu silno poraste, promet i trgovina ožive i svak je zadovoljan. A krije li se gdjegod koji veliki rudnik, sama se željezna društva ponude, da će do njega sagraditi željeznicu. Sigurna su, da će se posao isplatiti, jer će voziti proizvod iz rudnika, a i putnike. Država pak ide u svakom slučaju na ruku, a zemljište je uviek mukte i tako bez molbenica, bez bureaukratskih petljanija i otezanja, netom je željezница zamišljena, već se izvagja. Tako se tumači da same Sjedinjene Države imadu više željezničkih pruga, nego sva Evropa.

A kod nas? Vlada sama sprečava gradnju željeznica, da ostavi u mrtviliu naše bogate rudnike, da ubije naš promet i trgovinu, da drži u neznanju i siromaštvu narod, da ga sili na seobu, sve kako će lakše Magjari i Niemci, naš narod istisnuti sa rogjene grude, ili ga držati u podčinjenosti, koja je vrlo slična ropstvu.

Na putu preko Nebraske odjedared vlak stane polagano se kretati. Svi putnici poviriše na prozore, povirih i ja. Uz prugu ležao je jedan čitav vlak skrhan, slomljen, uništen; potpuna ruševina. Mahina, slomljenih kotača, raspuknuta kotla, zarinula se do pola u zemlju i izvrnula se na bok, a dimnjak prelomljen svalio se u strnište kukuruza i u snieg. Neki vagoni prejašiše druge, te ih zgnječiše. Samo zadnji, regbi ostadoše čitavi, te ih već odvezooše. Na sve strane leže porazbacane krhotine vagona, krovova, duvara, kotača, sjedalica i razna trgovina. Mrtvih ljudi ne vidim; biće da su ih već odvukli. I pruga je slobodna i na brzu ruku popravljena, tako da vlak može proći, ali polagano vozeći.

Na svojim putovanjima po Americi imao sam prigode vigjeti tri ovakova vlaka, koji ili sagjoše sa tračnicama, ili se sukobiše sa drugim vlakovima. To nije ništa neobična, to je na dnevnom redu. Zakašnjenja ne prave iznimku, nego se danomice dogagaju. Često je mahinista ili vlakovogja, pijan ko čep, a često i činovnici na postajama, pa zaborave javiti zakašnjenje protivnog vlaka, ili vlakovogja zaboravi, da je bio obaviešten i tako danomice lete brzojavi o katastrofama. Danomice se čita u novinama o sukobu vlakova, toliko mrtvih, a toliko

ranjenih, ipak niko radi toga ne ostaje kod kuće, kad mora putovati. Ne ceni se mnogo ljudski život, glavno je, da poslovi napreduju, a ko ostane živ, neka uživa.

Ja sam uviek očekivao, kad će odjedared čuti gromorni sukob mahina, kad će preći preko mojih kostiju kola kakva vagona. Ipak srećom, kroz toliko tisuća kilometara unakrst preko Sjedinjenih Država iznesoh živu glavu.

Nešto poslie deset sati u večer stigoh u *Denver*, glavni grad Colorada. Tu, mislim, bar da će znati gdje se nalazi Crested-Butte. Pogjoh na kasu i zapitah, kada kreće vlak u to mjesto, a činovnik mi odvrati, u devet sati u večer. Mislim, da je pogriešio, pa ga pitam, da li nije u devet u jutro, ali on opetuće u večer! Vlak s kojim sam došao, zakasnio je taman sat i po, a da je došao na vrieme, bio bih mogao ravno prama Crested-Butte. Sada moram čekati čitav dan u Denveru, u gradu ko što su svi drugi gradovi u Americi, a bez posla! Potražih opeta najbliži hotel i opeta progjoh dosadnu noć, ne moguć zaspati. Kažu da mudrac nije nikada sam, jer je uviek sam sobom, nu pitanje je, ne bi li katkada mudrac želio biti bez mudraca, bez sebe, bez svojih misli, u društvu s kakovom bezbrigom. Ja ne znam, da li se smijem ubrajati među mudrace, ali znam, da me katkada misli umore, da me neće da ostave, nit mi daju počinka, pa bih ih se rada otresao, rada utekao sam od sebe, gdjegod na bezbrigu na počinak. Ali neće da me ostave! Mašta gori ko plamen, razbukćuje sve stanice mozga i jedna pruža drugoj iskru, ko travka travki, kada vjetar raspiruje požar. Kad se plamen mašte razigra, čini mi se da šumi, ko požar u širokoj dubravi.

Skitah se cieli dan po Denveru, gradu tako pravilnom, da se ne može zamisliti ništa dosadnjeg. Ima krasnih širokih ulica, ima i zgrada, na koje se je moralno potrošiti milijona dolara, ogromnih crkava, banka itd., nu sve to ubija svojom pravilnošću. Prostor što ga grad zauzimlje ogroman je, ali električnim tramwayem možeš ga u dan obići unakrst.

Mene najviše zanima slušati razgovor ljudi, da čujem kojim jezikom govore. Nekada je Colorado spadao španjolskom krugu upliva; danas ni u Denveru, ni u Pueblu, nit u ikojem drugom gradu te države ne čuješ ni rieči španjolski, a do skora se neće čuti ni u samoj Kaliforniji. Neka samo umre nekoliko starica, što no još po crkvama, koje nose španjolska imena, nižu na krunicama španjolske očenaše, pa zbogom divni, slatki jeziče Calderona i Cervantesa! Surova, jednostavna englesština svuda istiskava španjolštinu, ko surovi krepki seljak propala mltava hidalga²⁴ sa pragjedovskog posjeda.

Napokon zagje sunce i poče se osjećati nešto zime, jer već u Denveru vlada posve druga temperatura, nego u sjevero-istočnim državama. Ima i tu nešto sniega, ali se rastapa, jer smo na ravnici, dočim su ga gore još pune. Ja pogjoh na kolodvor, da kupim kartu za Crested-Butte. Računah, da će stojati četiri pet dolara, kad tamo jedanaest, a sa Pullmanom malne punih 14 dolara. Eh, ti amerikanski trustaši, razumiju se u posao, kako valja guliti ljude. Već me je put iz Elya do Denvera sa raznim manjim putnim troškovima zapao do šezdeset dolara, a sada do Crested-Butte narasao preko sedamdeset! Hoće li bar polovicu toga isplatiti konferenca u Crested-

uspinjati na visoke planine, Englezi nakaziše izgovorom Selajda, što ne znači baš ništa. Obukoh se na brzu ruku, umih se i izigjoh. Na nebu trepere zvijezde baš ko u prvom proljeću nad jadranskim morem. Na južnom nebu, nad sniegom visokih timorova²⁶ plamte dva planeta Jupiter i Mars, a divni Sirij se natječe trepernim svojim zrakama, sa mirnim i nepomičnim Jupitrovim plamenom.

Zima je, pa zvijezde podrhtavaju na modroj čistini nebesa, kao da i one osjećaju njezinu silu. Ja naturih subaru do na duši, digoh ovratnik ćurka, te se šećem

Ante Tresić Pavičić nije bio osobito oduševljen poznatim Marshallovim prijevojem na Stjenjaku upozoravajući kako Hrvatska i Bosna i Hercegovina pružaju daleko dojmljivije prizore. Tome u prilog svjedoči i fotografija Marshall passa napravljena u doba kada je njime prolazio autor putopisa. (Izvor slike: Wikimedia)

Butte? Zabrinuh se malko i stadoh promišljati, nije li bilo bolje poslušati činovnika u Duluthu, ispustiti Crested-Butte i uzeti okružnu kartu, kako bijah zamislio, pa dobiti trećinu popusta. Sada je već kasno, a osim toga zadah rieč. Valja je održati, pa puklo kud puklo. Bio bih dobro učinio sa financijalnoga gledišta, da nisam išao ni u Ely, ali sa moralnoga dobro sam učinio, što sam bio. Možda ću steći iskustva i u Crested-Butte, proučiti naše ljude na jednostavnom životu u rudniku, daleko od svjeta, poučiti ih.

Prepustih se sodbini i legoh u krevet prije nego je vlak krenuo. Crnac me probudi prije zore u Salidi, jer da moram mienjati vlak. Liepo španjolsko ime Salida²⁵, što znači uspinjanje, jer se tu željezница i stari put počinju

pred kolodvorom, promatrajući prve mlične pamike²⁷ zore na istoku, dok napokon ne stane bieliti, pa rudit, dok dan ne prosu rumeno cvieće jutarnjih zraka po snieg planina. Vlak se maknu teško i polagano se uspinjući prama glasovitom *Marshall-Passu*²⁸, najvišem prelazu, ako je vjerovati amerikanskim kartama, što ga ikoja željezница na svetu prevaljuje. Na karti piše, da je visina toga prelaza 10.856²⁹ nogu! Moj Andre³¹ pak, koji je jedan od najboljih atlasa na svjetu, naznačuje najviši vrh u Coloradu sa 4379 metara. Prama tome Marshall-Pass ne bi bio ni za tisuću metara niži od najvišeg vrha. Moguće je da amerikanska karta ne laže, nu ja sam postao vrlo oprezan prama njihovom the greatest, the best itd., in the world.

Ništa neobična, ni liepa, ni romantična u tom

uspinjanju. Gore su trome, okrugle i nabrekle, a visokih strmih kukova nema, osim planinske kose u daljini, nad visoravni zatrpanom sniegom. Vlak vijuga amo tamo oko oblih gorskih sisa, uspinje se uviek, nu nigdje gudure, nigdje ždriela, ni korita ponorne rieke, već svuda puca vidik na ogromnu visoravan, posijanu oblim sisetinama, ko valovima. Tek ona gorska kosa u daljini sa svojim sniegom pozlaćenim jutarnjim zrakama razbija jednoličnost prizora. Tako se vijugaš nekoliko sati.

To je taj slavni i amerikanski rastrubljeni Marshall-Pass! Prelaz preko naše Ivan Planine³², pak sto prizora na željeznoj pruzi između Karlovca i Rieke, osobito kod Skrada³³ i kad se otvori Jadransko more, sto puta natkriljuju ljetopotom Marshall-Pass. Ko je prešao željeznicom vrhom planine oko kotline pod ubavim Skradom, pa nije zadržan bacio oko na one planine i proplanke, doline i udolice, zaboke i brine, sve pokrivene vitom jelom, brezama, bukvama, crnogoricom i drugim planinskim stabaljem? Ko nije ostao zadržan raskoši boja, koje se prelivaju jedna u drugu bez vidljiva prelaza, sve življe, što bliže, sve tanje i rasplinutije, sve plavije što dalje, kako se kotlina diže iza kotline, a viši vrši planina iza nižih, sve to prepleteno tankim maglicama, što no se viju na svrdlove, rasplinjavaju u svim mogućim bojama iride³⁴ i njihovim najnežnijim splinjivanjima?

Nije ovo mjesto, da opisujem ljepote naše domovine, jer dosta toga učinih u ostalim svojim putopisima — i ako sto ljudskih života i najboljih pera ne bi bilo dostatno, da te ljepote niti približno prikažu — nego ču samo reći, da svi glasoviti evropski planinski prelazi, kao Semmering³⁵, Brenner³⁶, Mont Cenis³⁷, Saint Gothard³⁸ itd. Neprispodobivo su ljepši od toliko razvikanog Marshall-Passa. Taj prelaz nema druge ljepote, osim one, što ju imadu sve američke stvari, to jest veličinu, jer Amerikanci, regbi, da samo u veličini vide ljepotu, dok ona nije baš od najhitnijih uvjeta ljepote. Sve se bojam, da hiperbola igra ulogu u svakoj njihovoj veličini, pa i u brojkama planinskih visina i prelaza.

Kao obično i ovog puta je vlak zakasnio. U Gunnisonu³⁹ trebalo je opeta promieniti vlak. Sjedoh na nekakve taljige, prama kojima naša, toli ismjehivana, samoborska željezница izgleda, kao orient-express, a zagorski naš vlak, po svojoj brzini, kao konj prama žabi.

Oko podne zaškripaše teška kola prema Crested-Butte. Kao kljuse, kojemu je tovar na legjima napravio duboka sadna⁴⁰, te se jedva vuče, tako je išao taj vlak, sada popostajući, da opočine, sada nastavljujući put teškim naporom. Činilo mi se, da mahina stenje i jeca

od bola i naprezanja, pa je skoro pobugjivala u meni neku samilost, ko kakvo živinče. Oko tri sata dogosmo u *Crested-Butte*, prevalevši kakvih 40 kilometara puta!

Čim pogledah mjesto, zazebe me nešto oko srca. Zadnje selo u Bosni ne izgleda tako. Sve same potleuške i drvarice, a samo dva tri dimnjaka pokazuju, da tu ima rada. Vidiš do duše i nebrojene vagone natovarene kamenim ugljenom i antracitom, što no leže po tračnicama okolo kolodvora, takodjer jadne potleuške, izgubljene u snieg. Vlak je zajurio, dolazeč, daleko od nje, pa se ogledam sa stuba vagona gdje ču se iskrcati. Ne ostaje mi druge nego sići u snieg do koljena, te se domučiti do one drvenjare. Gledam, bih li koga po obliju za Hrvata prepoznao, prisluškivam, ne bih li čuo hrvatsku rieč; sve zabadava. Tu je pet šest ljudi, radnika, pa ih pitam ne poznaju li g. Muhvića. Ne poznadu. Pitam ih, bi li mi znali kazati, gdje se nalazi hrvatsko društvo, kažu mi, da je gori u selu.

Bio sam već iz Elya brzojavio g. Muhviću, predsjedniku odsjeka Hrv. N. Zajednice, naznačivši mu točno vrieme svoga dolaska, a po drugi put mu brzojavih iz Denvera, s molbom da me pričeka na kolodvoru. Obratih se na nj, jer je on potpisao list, kojim me Hrvati iz Crested Butte pozivaju, da im dogjem držati konferencu. Nije došao.

Kud ču, kamo ču u tom jadnom selu, na visoravni pokritoj visokim sniegom? Na okolo sami vrhovi sniežnih planina, oštri, hridinasti, veličajni. Promišljam, ne bih li krenuo odmah natrag i zapitam činovnika, kada se vlak vraća u Gunnison. Istom sutra u dva sata po podne! Nije druge, prikovan sam tu i moram se brinuti, gdje ču prenoći.

„Demitto auriculas ut inique mentis asellus“

(Objesih uši, ko jogunasti magarčić).

rekao bi Horacij. Tješim se pomišlju, da ču valjda ipak naći Hrvate, te ču ih ovgje na selu, u samom rudniku, moći proučiti bolje, nego u gradovima. Zaputim se, na sreću božju, prvom cestom, da potražim pristanak i konak. Mučim se po snieg i susrećem po kojega čovjeka, ali ne čine mi se Hrvati. Napokon vidim jednoga, koji bi po obliju mogao biti Hrvat. Zapitam ga engleski, da li poznaje Mister Johna Muhvića. Odgovara da poznaje. Zapitam ga, da li je on Hrvat; potvrguje. Okrenem s njim govoriti hrvatski, pa se zaputisemo skupa prama selu i dogosmo pred jednu drvenu kuću, na jedan sprat. Na vratima piše s jedne strane „Hrvatski Dom“, s druge „Croatian Home“⁴¹. Moj vogja bio je g. Ribić, koji vodi poslove saloona u Hrvatskom Domu.

Reče mi, da je Muhvić na radu u majni (rudokopu). Eh, dobro! pomislih u sebi. Valja da su naši ljudi vrlo radini, marljivi i štedljivi, kad nijedan nije htio za par sati napustiti rad, da dogje dočekati narodnog zastupnika, možda prvoga i zadnjega, koji je došao posjetiti braću u Americi, da vidi, kako im je, da im kaže, kako je u domovini, da ih osokoli, utješi i pouči. Ta misao rada i štednje i ako malo ironična i skeptična, ublažila je donekle u meni tužan dojam prvoga časa, kad se nagjoh izgubljen na toj pustoši.

G. Ribić je dao prenieti moju prtljagu u saloon, a njegova gospogja mi dala nešto založiti. Kad se okriepih, stadoh čitati „Narodni List”, kad al neki pijanac, koji je saznao od Ribića ko sam, približi mi se, ponudi mi uobičajenu čašu; moram primiti. Tada se upusti sa mnom u razgovor, hoće da mu kažem, što će u narodu govoriti. Valjalo bi dakle za njega samoga držati posebnu konferencu. Iz početka me zabavlja njegova pivom isčošena misao, te ga proučavam. Pripovjeda mi kako je došao u Ameriku, kud se je sve skitao. Vidim nema lievoga palca na ruci. Pitam ga, kako ga je izgubio, možda u kakvoj mahini?

— A jok? Ja sam ga sam otsjekao, da ne idem u vojničtvo i da se oženim. To vam je bilo ovako : Ja sam pasao ovce po Kapeli, a moja draga današnja ženica, pasla je ovce do mene, malo podalje. Mi smo se svaki dan sastajali. Bila je najljepša cura u selu. Oko kao munja, a košulja jedva steže prsi, da ne uteku u goru. Od dana na dan, na vid očiju, rastu dojke, kano trava na uvojke, a meni se muti pamet, vrti glava, gore nego sada, gore nego da sam svaki dan popio pet litara whisky. Vrieme novačenja se približava. Kako će je ostaviti? Dok se vratim ode golubica sa kojim drugim golubom. Amo tamo, desno lievo! ja se odlučih ne dati, da drugi uživa moje zlato! Amo, tamo; desno lievo, ja jednoga dana stavih palac na panj, pa kosijerom⁴² po njemu, kao da je tugji. Amo tamo; nagjoh liečnika, koji mi je dao svjedočbu, da mi je on palac odrezao, jer da mi je bio sagnjio; a izagnjilo je mojih sto banaka u njegovom trbuhu i tako ne padoh pod vojnički sud. Amo, tamo, desno l... mi se uzesmo i ja sam bio sretan bez palca na ruci, a moja Anka je bila posve zadovoljna sa pal... (Ovgje moj junak izvali jednu krupnu, koju valja prešutiti.) Dodijalo meni pasti ovce po gori i pogosmo u Ameriku. Sada moja žena ima svoga švalera. Ništa za to; ja se služim, gdje mi se prigodi. Amo tamo; desno lievo! eto ja sam vam pripovjedio svoj život, a sada pripovjedite vi meni vaš. Ribiću, daj gospodinu jednu cigaru, daj piva! Kaića je to poslužba! Još će se gospodin tužiti, amo, tamo; desno lievo, da smo ga dočekali, kao magarcil! Da je moja žena izabrala ljepšega švalera od mene, ne bih ni žalio! Ali nisu druge čorave pri zdravim

očima, kao ona, pa meni nije stalo! Amo tamo; desno lievo! ona je, do duše, najljepša! Prije ili poslie, prebiću mu kijačom⁴³ rebra, boga mi!

Za po sata bio je zanimiv, nu njegovo je pripoviedanje trajalo više od tri sata, a pri tome me je svaki čas lupao rukom po ramenu. Smradan dah piva i whisky, raščinjen u pokvarenu želudcu, zadahnjivao bi pijano roktanje prevarenog gjuvegije, a „amo tamo; desno lievo!” ispunilo po vremena našeg razgovora. Ribić ga kušao maknuti od mene, stao vikati, ali sve badava. Megjutim je razbijao dosadu jedan drugi pijanac, koji je svaki čas dolazio sa drugom kantom, da nosi pivo po obiteljima. To je posao od kojega živi. Drugo ne radi, a svaki put kad donese kantu, nagne malo, da mu se pivo ne prelijeva putem, pa se odtetura i eto ti ga do malo s novom kantom. U svako žensko čeljade, koje dogje kupiti piva, ili što drugo, zadirkiva, maša se rukom njedara, pita hoće li ga. Gdje će naći ljepšega? Gdje boljega junaka od njega? Ta sve se otimlju za njim! Moj „Amo, tamo”, nagje se uvriegjen od toga hvastanja, kao da je on niko i nigdje! A što sam ja, a? Zar će tebe ragje nego mene, šuško, a? Amo tamo; desno, lievo? A?

— Šta ćeš ti? šta ti pijana budalo? Da si zašto, ne bi ti žena drugih tražila!

— Amo, tamo! Boga mi će ti razbiti to kante o tikvu. Što se ti pačaš u moje poslove? To su moje stvari!

Poslije šest sati počeše dolaziti radnici. Moj „amo, tamo”, ne da me nikomu, kao da me je zakupio. Ali dolaze i druge pijanice, s kojima nema šale. Svaki hoće da s njime pijem i valja piti, da ne bude batina. Dolaze i triezni, koji me za čas oslobagaju od pijanih, ali „amo, tamo” se uviek tura do mene i lupa me po ramenu.

— Kaži mi, bogati, što ćeš narodu govoriti?

Svaki radnik, netom ugje, pita me, što će piti, nugja cigaru. A joj. Kraljeviću Marko, da mogu piti, kao ti, ili bar, kao tvoj Šarac! Sa pametnijima uzimljem cigaru i već su mi puni žepovi. Nijedan od tih ljudi, pružajući mi ruku, ne kaže svoje ime. Kad ga zapitam za ime, zine od začugjenja, kao da ga je zaboravio. Napokon dogje i Muhvić; ni on ne kaže ko je, već mi Ribić reče, da je to predsjednik odsieka H. N. Zajednice. Nit me pita za zdravlje, ni kako sam putovao, nit se ispričava, što nije došao na kolodvor, da me pričeka, nego pita : hoćete li što pit? To je sva uljudnost, koja je, na žalost, na dohvatu naših ljudi, rasturenih po raznim rudokopima Amerike, gdje rade kao volovi za amerikanske kapitaliste, za trustaše, a sva im je sreća života u časi piva, u pomisli, da mogu svaki dan jesti mesa, kao da je to vrhovno

Croatian Hall u Crested Butte, Colorado bilo je za Tresića Pavičića mjesto u kojem je moralno propadanje Hrvata u Americi najviše došlo do izražaja. Tu se umorni hrvatski rudari bez prestanka opijaju. Prvotno "Crested Butte House and Saloon" podignut je 1883. njime je upravljao Hrvat John Rozić. 1893. zgrada je premještena na mjesto gdje se danas nalazi. Pomalo ironično, danas je Croatian Hall pomodni pansion. (Izvor slike <http://digital.denverlibrary.org>)

dobro, koje čovjek na zemlji može postići.

Došao sam u subotu, a ne mogu ostati među njima, nego još u nedjelju. Nije hvajde⁴⁴ dakle dangubiti, nego u to kratko vrieme moram učiniti riečju i svjetom što mi bude više moguće dobra. Stog razloga molim Muhvića, neka na brzu ruku sabere što više ljudi, da im te iste večeri držim besplatnu konferencu o duševnim potrebama američkih Hrvata, naročito radnika, da ih poučim o pravima, koja mogu izvojštiti od društva i države, o dužnostima prama sebi, prama društvu, prama državi u kojoj živu i prama staroj domovini ; da im dadem savjeta, kako će se udružiti i kako će lakše odoliti u borbi za život u natjecanju sa radnicima drugih narodnosti, kako će lakše naći rada i osjegurati si višu nadnicu.

Nakon po sata Muhvić mi javi, da su ljudi sakupljeni gori u društvenoj dvorani. Pogjem gori i nagjem sakupljenih petnaestak ljudi, od kojih teško da je polovica bila triezna. Govorio sam im sat i po oduševljeno i čuvsteno, što sam bolje mogao. Da sam govorio zidovima, možda bih ih više zagrijao, a nastojao sam se sniziti do njihove duševne razine, da me što bolje razumiju.

Vratismo se dolje u saloon i tu se opeta nastavi lievanje čaša piva i opeta me oblijetaju pijanci sa svih strana, nugajući pivo i cigare, i opeta mi uzrigavaju pod nos svoje besmislice, svoj pijani dah.

— Boga mi, amo tamo, desno lievo! — reče udarivši me rukom po ramenu moj popoldašnji znanač — dobro ste govorili! Nisam nikada čuo take predike. Mi plaćamo po dvjesta trista dolara za župnika iz Kansasa, da nas dogje ispjediti, a ove budale, vama neće ništa dati, jer vas ne razumiju. Amo tamo, desno lievo! da ste govorili i da nieste, za ove pijane čuskiye sve jedno! Nisu

vas razumili, a ako jesu neće vas poslušati. Amo, tamo, boga mi, tako je! Da je moja žena bila, pa da vas je čula, bila bi se, boga mi, zastidila i ostavila svoga šoca, kad ste ono stali vikati na blud i preljub. Jest, boga mi! amo, tamo; desno, lievo . . .

In vino veritas! pomislih u sebi. Taj je saloon svojina odsieka Hr. N. Zajednice, a Ribić samo vodi poslove, uz mjesečnu plaću, koju teško zaslужuje, jer često ni on, ni njegova gospogja nemaju u noći dva sata počinka, pošto moraju da služe pijance, koji po noći doguju potrošiti što su po danu zaslужili. Saloon pravi izvrsne poslove. Predsjednik Muhvić mi se je hvalio, da je saloon isplatio sve dugove odsieka, koji su težili na njemu radi doma, a i crkovni dug, te se je mogao i novi oltar nabaviti. Svoje crkve do duše nemaju, nego zajedno sa ostalim katolicima, ali u crkvi imadu svoj oltar, te pozivaju katkada i svoga popa, da ih dogje ispjediti, pričešćivati, propoviedati im. Dakle, drugim riećima, neka ljudi propijaju zdravlje i pamet, samo neka dragom Bogu bude dobro ; a ne mari što mu je oltar podignut na pivu i na bljuvitinama okorjelih pijanica.

Kad sam dobio poziv da dogjem držati konferencu u Crested- Butte, pogledah u izvještaj H. N. Zajednice i vigjeh, da odsiek u tome mjestu broji do 150 članova. Pomislih, da će i tu, ko i drugdje, biti i neupisanih Hrvata, pa kad me predsjednik poziva, da će se bar isplatiti putni troškovi od Denvera do Grand Junction, to jest onaj dio puta, koji nije na ravnom putu prama San Franciscu. Prevario sam se. Muhvić se ama ni najmanje nije brinuo, da mi osjegura kakav uspjeh. No kada sam bio već tu, nije se pobrinuo, da oduševi ljudi, već je cielo vrieme gledao glavom u nebo, ko pievac, kada pije. Rekoh mu, da bi valjalo izdati tickete za konferencu. Ticketi su bili tiskani istom nekoliko sati prije konference, a Muhvić ih je držao u ruci u saloonu, čekajući da ih ljudi dogju kupiti.

U subotu u večer me otprije do nekakvog, recimo hotela, na spavanje. Putem se dva puta sruših u snieg, jer se nije ništa vidilo, a snieg se smrzao i okrutio pod nogama. Na cesti sto jama i nepravilnosti, pa sada skližneš desno, sada lievo. Srećom da padaš u snieg, a ne ledinu, inače bi prebio rebra. U hotelu, premda je ugljen jeftin, da ne može biti jeftiniji, jer je baš na samom rudniku izvrsna ugljena, sobe nisu rastopljene; nema ni gasa, ni električnog svjetla; pravo čudo u Americi. Nema ni zahoda, pa ako dogje nužda, valja da ideš vani u nekakvu drvenu pojatu nekoliko minuta podalje u dvorištu. Put je sav smrznut, a sa streha vise mosuri⁴⁵. Da se jedan sam otkine, probio bi glavu do mozga, toliki su.

Okanimo se potankosti i pregjimo na konferencu. Preko negjelje posjetio sam nekoliko obitelji i kuća. Sve je zapuštenije, nego vigjeh drugdje u Americi. Ovgje daleko od velikih gradova, zadržaše se bolje domaći običaji. U večer, kad stupih u dvoranu, nagjoh u njoj tridesetak ljudi. Počekah po sata, neće li još ko doći, pa kad vigjeh da niko ne dolazi, otpočeh. Jedan pijanac, koji je htio ući bez tiketa, vikao je ko posjednut od sotone, te me bunio u govoru. Rekoh da ga puste, nu on je i unutra nastavio brundati. Govorih ipak dva sata, više da ih poučim o njihovim dužnostima, nego o domovini. Kroz cielo vrieme niko da bi rukom maknuo. Što praznina, što hladnoća, umoriše me više nego govor. Prestadoh i odoh ravno u hotel, sklizajuć se, posrćuć i padajuć putem svakih deset koraka. Niko me nije ni dopratio. U jutro pogjoh da razgledam rudnik, koji se nalazi u planini nad mjestom. Rekoše mi, da ugljen ima tri sloja jedan povrh drugoga, a svaki ima svoj rov. Što je sloj niži, to je ugljen bolji. Radnici nemaju nadnice, nego ih plaćaju prama količini ugljena što ga iskopaju. Mogu zaslužiti tri do četiri talira na dan, ali valja, da marljivo rade. Pogjoh u jedan rov, dok se je vidjelo, nu pošto je bilo vlažno, sklisko i gnusno, nisam došao do kraja. U ostalom rovovi su ko i drugi, pa ko je video jedan, poznaje sve. U blizini Crested-Buttea nalazi se malo mjesto, koje se zove Anthracite. Već samo ime kaže što je u njemu, to jest najfinija vrst ugljena, antracit⁴⁶. Vidjeh ga na kolodvoru nekoliko punih vlakova. Lašti se ko crni kristal, a kopa se u manjim komadima, nego ostale vrsti ugljena, jer je uslied velike tvrdoće i vrlo krhak. Pod vrhom jedne nehotične planine rekoše mi, da se nalazi i bogati majdan srebra, a ima i bakra. Zimi se u tom majdanu ne radi, jer snieg zatrپava sve puteve na metre visoko, a najviše ulaz u majdan, koji se nalazi u udubini, pod oštrim ogromnim osamljenim kukom. Često se odronjivaju niz planinu velike gomile sniega, koje bi mogle čitav vlak zatrpati, a više puta se je dogodila nesreća. Snieg je nekoliko puta zatrпao

po pet, po šest i po više ljudi, a neke nisu mogli do proljeća iskopati, kad je snieg okopnio. Pogibeljno je ići u planinu i radi divljih zvieri, kojih imade mnogo, pa i megjeda, na koje se često dižu hajke. Gospoda dolaze čak iz istočnih država u lov na megjede.

Oko dva sata po podne, oprostivši se sa ljubeznim Ribićem, koji me je jedini sproveo do kolodvora, krenuh put Gunnisona.

Bilješke

1. Minneapolis, najveći grad u državi Minnesota. Kada Ante Tresić Pavičić putuje Amerikom važno središte prehrambene industrije.
2. Salt Lake City, najveći grad u državi Utah. Najpoznatiji kao središte mormona krajem 19. i početkom 20. st. doživljava veliki procvat zahvaljujući rудarstvu i željeznici.
3. Vjerojatno Ogden u Utah. Važno željezničko čvoriste.
4. Grand Junction, veliko prometno i trgovačko raskrižje u Coloradu.
5. Omiljena marka cigareta u Sjedinjenim Državama krajem 19. i početkom 20. st. Pravljene od aromatiziranog duhana s manjim udjelom nikotina.
6. Saint Paul, grad u saveznoj državi Minnesota, velika luka na Mississippiju.
7. Ante Tresić Pavičić govori o „Dobu rekonstrukcije“ 1865. – 1877. (Reconstruction era), razdoblju postepenog ponovnog uklapanja pobijedjenih južnih država Sjedinjenih Država u Uniju.
8. Autor govori o bjelačkom nasilju na američkom jugu u doba rekonstrukcije kada nastaju organizacije poput Ku Klux Klana.
9. 1875. američki Kongres proglašio je Zakon o građanskim pravima (Civil Rights Act) koji je trebao spriječiti bjelačko ograničavanje u prvom redu crnačkog biračkog prava. 1883. Ustavni sud Sjedinjenih Država poništio je dio zakona što je omogućilo crnačku diskriminaciju do 60-tih godina 20. st.
10. William Demosthenes Crum (1859. – 1912.), afroamerički liječnik i političar. 1902. predsjednik Sjedinjenih Država Theodor Roosevelt imenovao ga je šefom carine u Charlestonu (ne u Delaware kako tvrdi Tresić Pavičić) što je izazvalo jak otpor lokalnog bjelačkog stanovništva, a Cruma učinilo izrazito popularnim među afroameričkom populacijom.
11. Linčovanje, nazvano po sucu Charlesu Lynchu (1736. – 1796.) koji se za američke revolucije okrutno obračunavao s pristašama Britanaca u Virginiji obavljajući pogubljenja bez pravog suda.
12. Cjepanicom, komadom drveta.
13. Ubiti, ukokati.
14. The Salt Lake Tribune, liberalne novine koje su 1868. utemeljili razočarani mormoni. U doba Tresića Pavičića izrazito angažirane u ocrnjivanju mormonske zajednice.
15. Liberija, država u zapadnoj Africi osnovana 1847. od strane slobodnih Afroamerikanaca i uz podršku Sjedinjenih Država.
16. Autor misli na Haiti, zapadni dio otoka San Domingo koji je bio francuska kolonija. Poslije revolucije 1791. – 1804. vlast je u Haitiju preuzeo većinsko, crnačko stanovništvo.
17. Booker Taliaferro Washington (1856. – 1915.), krajem 19. i početkom 20. st. najutjecajniji vođa Afroamerikanaca. Vođa afro-američkih poslovnih ljudi i oštar protivnik ograničavanja prava glasa crnaca na jugu Sjedinjenih Država. Prvi predsjednik Tuskegee Instituta, visokoškolske ustanove za obrazovanje afroamerikanaca.
18. Tuskegee, gradić u saveznoj državi Alabama. Historijsko kulturno i obrazovno sjedište afroameričke populacije.
19. „Up from Slavery“ je autobiografija Booker Taliaferro Washington koja je desetjećima bila najpopularnija knjiga jednog Afroamerikanca.
20. Samuel C. Armstrong (1839. – 1893.), američki vojnik i edukator. U građanskom ratu zapovjedao jedinicom Afroamerikanaca. Utemeljio 1873. Hampton University u Virginiji namijenjen obrazovanju Afroamerikanaca i Indijanaca.
21. John Pierpont Morgan (1837. – 1913.), američki bankar. Dominirao američkim financijama i industrijom krajem 19. i početkom 20. st.
22. Pomalo ubadati, bosti.
23. Platte River, 500 km duga rijeka u Nebrasci. Premda sama nije plovna njenom dolinom prolaze brojni putovi.
24. Vitez, sitni plemić u Španjolskoj.
25. Zapravo znači „izlaz“. Mali gradić u Coloradu.
26. Planina, geoloških rasjeda, horstova.
27. Počeci zore.
28. Marshall Pass, 3300 metara visoko planinsko sedlo u Stijenjaku.
29. 3308 metara.
30. Andrees Allgemeiner Handatlas, omiljeni zemljopisni atlas u njemačkom govornom području između 1881. i 1937.
31. Ivan sedlo, prijevoj preko Ivan planine koji povezuje doline Bosne i Neretve.
32. Naselje u Gorskom kotaru istočno od Delnica.
33. Boje.
34. Prijevoj u istočnim Alpama na južnom prilazu Beču.
35. Prijevoj u Alpama između Italije i Austrije. Razvođe jadranskog i crnomorskog sliva.
36. Alpski prijevoj koji spaja Francusku i Italiju, Torino i Lyon.
37. Sankt Gotthard, alpski prijevoj u Švicarskoj. Glavni spoj srednje i južne Europe.
38. Gunnison, agrarni gradić u saveznoj državi Colorado. Upravo u doba Tresić Pavičića doživio je procvat opskrbljujući rudare hranom u Crested Butteu.
39. Rana na teretnoj životinji koju napravi sedlo.
40. Croatian Fraternal Hall podignut 1902., odnosno cijeli je objekt premješten s prvočne lokacije na današnju. Postoji i danas kao luksuzni mali hotel.
41. Kosir, srp, sjećivo za granje i lozu.
42. Batina sa zadebljanjem.
43. Fajde, vajde, koristi, dobitka.
44. U ovom slučaju duguljasti oblici leda koji nastaju otapanjem snijega.
45. Ugljen s najvećom količinom ugljika u sebi i vrlo malo nečistoća. Energetski vrlo efikasan.
46. Rudnik.

Ogroman mormonski hram u Salt Lake Cityu, koji se gradio četrdeset godina i koji se prostire na četiri hektara površine, ostavio je dojam i na Antu Tresića Pavičića. Dio je puno većeg građevinskog sklopa vjerskog sadržaja. Zanimljivo je da se izgled unutrašnjosti divovskog "hrama" i danas drži u tajnosti. Fotografija s početka 20. st.(Izvor slike: Wikimedia)

Autora putopisa posebno iznenađuje pristup Amerikanaca vjerskim sadržajima i s tim u vezi pojava brojnih sekti. Tada je u žarištu pozornosti bio vjerski pokret izvjesnog Johna Alexandra Dowiea. Svoje je sljedbenike uvjeravao kako je on prorok "Ilija Obnovitelj". Odbacivao je konvencionalnu medicinu inzistirajući na liječenju "vjerom". U pozadini svega je bilo izvlačenje novca iz džepova vjernika koji su morali ulagati u Dowievu "banku" i njegove "vrijednosne papire". Da se sve svodi na prijevaru velikih razmjera bilo je jasno i onodobnom američkom tisku o čemu svjedoči i ova ilustracija iz 1904. Usprkos tome i danas postoji tisuće sljedbenika Dowieva učenja. On se smatra prethodnikom pentekostalnih crkava. (Izvor slike: Wikimedia)

XVIII.

Gunnison. — Gudura blizu Crystal-Creek. — Zdrielo Rio Colorada. — Grand Junction. — U sumljivu društvu. — Junačanje za nevolju. — Država Utah. — Salt-Lake-City. — Postanak i povjest mormonske sekte. — Kako u Americi niču vjerske sekte. — Sljepar Dovie. — Mnogoženstvo. — Organizacija mormonske vjerske vlade. — Senator Thomas Kearns. — Ogden. — Mormonska obitelj. — Neobični prizori oko Slanog Jezera. — U željeznici na morskoj pučini. — Divotna panorama. — Još čarobniji prizor. — Kroz pustoš soli. — Nevada. — Humboldtovе planine. — Prapovjesni prizori. — Death Valley. — Koketerija mormonkinja. — Sierra Nevada. — Jele i borovi. — Tunel od dasaka. — More šarolika cvieća. — Djevojčica s košaricom ljubica. — Kalifornija. — Sacramento. — Bogatstvo Kalifornije. — Oakland. — San Francisco. — Doček. — Zorkica Šutić.

U *Gunnisonu* je valjalo prenoćiti, jer vlak za Grand Junction kreće istom u osam u jutro. Srećom da je u tom gradiću odmah uz kolodvor krasan hotel. Skup je ko u New - Yorku, nu baš je udoban. Večerah, prenoćih, krenuh.

Vožnja je ugodna, tek me muči pomisao na 45 dolara, koje sam morao opeta platiti do San Francisca. Nakon malo vremena vlak zagje u gudure, uzduž jednog pritoka glasovite rieke Rio Colorado¹, do koje ću doći sat prije nego stignem u Grand Junction, te vidjeti bar početak njegovoga toli razglašenoga ždriela. Negdje u blizini Crystal- Creek-a² planine se suziše, ter prolazimo malne uz okomite litice. Prizor je sličan ždrielu Vrbasa između Jajca i Banjaluke. Željezni put izduben je često u samoj litici, nad riekom, a polazi s jedne obale na drugu, kako je gdje bilo lakše željeznicu provesti.

Još zanimiviji je prizor kad se dogje u korito Grand Rivera (velike rieke) iliti Rio Colorada. To je početak glasovitog Canyona iliti crvenog ždriela Colorada. Grand Canyon³ je mnogo zanimiviji i veličajniji što rieka više teče na jug kroz državu Arizonu, prama zalivu Kalifornije. Tamo crvene litice, kroz koje rieka teče, imada po nekoliko stotina metara visine. Ovgje je visina manja, nu i ovgje su hridine tu i tamo crvene kao krv, kao isprani cinabar⁴, a rieka šumi niz klisure kao bujica.

U večer kasno stigoh u *Grand Junction* (veliki spoj) gdje se križaju željeznice. Tu moradoh čekati vlak iz Chicaga, Omahe i Denvera do ponoći. Čekaonica na kolodvoru je malena, blatna, gadna, a vani ljuta ciča. Četiri sumnjive osobe ugjoše unutra, promatraju me i sjedoše. Ja se malo smrknem, nu da pokažem da su se prevarili u računu, ako misle na šiċar⁵, dignem se, namrgodim se, omjerim ih biesno, a držim ruku u žepu, ko da stiskam revolver, a nemam ni žigice. Ured je zatvoren, i kasa je zatvorena, nigdje žive osobe. Pamet u glavu, jer sve nešto škilje na me i šapću! Zavijam brk, namrštim obrve, gledam, ili bar silim se da gledam i da izgledam kao biesan mačak, kao hajduk, koji bi na četiri, ko na jednoga. Dolazim im šećući blizu, mjerim

ih od glave do pete, a kada se približim umuknu. Ali neće da idu, pa neće! Sjednem; umoran sam, a bojam se, da me san ne prevari, pa da mi otmu ono malo sirotinje što imam. Bilo bi baš neugodno naći se na granici Colorada bez novaca, bez čurka — a zima je! — bez prtljage i možda bez glave. Čitao sam danomice po novinama o lupežima i razbojnicima, čija drzovitost ne poznaje granica. Kao gladni vuci na tor, navaliće po bielu danu, u gradu, u stan, kamo li reće po noći na kolodvoru, gdje nema žive duše! Ne dam se snu, pa ne dam. Kad osjetim, da navaljuje prejako, dignem se i opeta se ušetam ogromnim koracima, da izgledam veći i strašniji. Bogme, šapću, žmire, ali se ne usuguju! Teško je bez ljute nužde zaigrati kožu, jer se ne da više kupiti na pazaru. Nemam duduše revolvera, kojega se oni boje, ali da se koji makne, te dogje na me, taj bi platio za ona tri druga, pa kako bude! Kojega zadimim nogom, taj će se sigurno izvaliti na legja, a neće proći dobro ni kojega dohvati šaka.

Odjedared ugjoše dva starija gospodina, i ja se domalo stadoh smijati svojoj ratobomosti. Megjutim ona četvorica odmagliše. Nisu dakle čekali vlak, biće da su imali drugoga posla. Eh, bdije nuda mnom neka Providnost, pomislih, ili me je spasila prisutnost duha i mrki pogled. U čurku pak izgledam i krupniji nego sam, te se ona četvorica ne usudiše.

Dogje i vlak, crnac je već spremio za me krevet, legnem, i u jutro eto me negdje pod visokim goletnim planinama Utaha. Snieg je posvuda okopnio, tek se još lašti na jutarnjim tracima na vrhovima gora, gdje nisu ovijene oblacima, ili maglom. Do deset sati magla se je slegla debela po dolinama i po ravnici. Tu i tamo zlate joj uvojke sunčane zrake, pa sve malo po malo pline⁶ pod žarkim njihovim cjelovima, bježi, povlači se u gudure. Ravnica, sva marljivo obragjena od radišnih Mormona⁷, već je sva prosta od sniega i od magla. Obronci gora na desno pokriti su nekom vrsti niskoga bora i gluhača⁸, sličnoga našemu. U opće flora mi se čini sličnom našoj na otocima.

Oko podne stigosmo u *Salt Lake City*, glavni grad

države Utah (čitaj Juta) središta mormonske sekte. Šteta bi bila ne vidjeti malo taj grad, pa pitah, koliko se vlak zaustavlja. Rekoše mi da će ostati dva sata. Ja uhvatim prigodu, uzmem kočiju i pogodim se, da me za četiri dolara vozi po gradu, dok vlak ne krene. Grad ko i ostali američki gradovi, ma baš na dlaku, samo neprispodobivo čistiji. Nema sniega, nema blata, a i zgrade su gragjene sa više ukusa. Mormonski glavni hram⁹ je baš pravo i veličajno remek-djelo. Pobožni Mormoni potrošiše za nj milijone i milijone dolara. Krasna je i sabornica, te palača mormonskog pape i palača predsjednika. Vidjeh nekoliko liepih monumentalnih zgrada. Vratim se kupim na kolodvoru nekoliko mjesnih novina, pa u vlak i dalje prama Ogdenu.

U Pullmanov vagon u koji ja ugjoh, vidjeh ući starijeg gospodina sa pet mladih dama, nekoliko sluškinja i nekoliko djece. Da nije kakva mormonska obitelj, pomislih u sebi. I bila je, te je putovala u Kaliforniju, da se nauživa krasnoga podneblja. U državi Utah nije zima tako oštra kao u sjeveroistočnim državama, ipak se ne može ni iz daleka prispodobiti sa kalifornijskim podnebljem. Los Angeles je na visini Kahire¹⁰ i Menfisa¹¹, te uopće ne pozna zime. Južna Kalifornija je za sjeverne Amerikance, što za Evropejce Nizza, Napulj, Hvar, Dubrovnik, samo još toplija, ukrašena još bujnijom južnom florom.

Sjedoh na svoj fotej, i stadoh čitati novine. Baš je tih dana senator Thomas Kearns¹² držao u Washingtonu znameniti govor¹³ proti Mormonima, pa se je razvila ljuta polemika između mormonskih listova sa „The Desert News”¹⁴ na čelu, i liberalnih ili ti, kako onge vele, gentilnih¹⁵ listova. Gentilima zovu u Utahu sve one, koji ne pripadaju mormonskoj crkvi, a na čelu je ovih senator Thomas Kearns, sa listom „The Salt Lake Tribune”. Mormoni sačinjavaju dvie trećine celoga stanovništva države Utah.

Utemeljitelj ove sekte zvao se je Joe Smith¹⁶, rođen god. 1805. u Sharonu u državi Vermont. God. 1823. našao je on na brežuljku Eumorah kod Palmyre¹⁷, po nadahnuću nekog angjela, „svete limene ploče”, ali, po nalogu istoga angjela, nije ih smio dignuti do 22. septembra god. 1827. Na tim pločama bila su neka čudna pismena, koja nije znao niko čitati, a najmanje Smith, jer on, kao i Muhamed, nije uopće znao čitati, ni pisati. Muhamedu je pomogao arhangelo Gabrijel i donosio mu sure¹⁸ sa nebesa, a za Smitha se je pobrinuo sam Bog, jer u istoj škrinji, u kojoj je našao svete limene ploče, našao je i čudotvorne naočare, nazvane Urim i Thummim, kojima je mogao čitati ta čudna pismena, pače čitati u njima i budućnost. God. 1830. izdao je

Smith engleski prevod te nove objave, pod naslovom: The book of Mormon (knjiga Mormona). Za vrieme židovskog kralja Zedekije¹⁹, pripovieda ta knjiga, pobožni židov Lehi pošao je iz Palestine u Ameriku, i tu je napisao svetu objavu na svetim limenim pločama. Njegovi sinovi pogioše u pustoš, kao Laman, i postadoše praocima današnjih crvenokožaca. Potomci njegovog sina Nephi bili su kršćani nekoliko vjekova prije dolaska Hrista. Hrist se je pače poslije svoga uskrsnuća objavio svećenicima od koljena Nephi, i izabrao megju njima dvanaest apostola, koji cielu zemlju obratiše na kršćanstvo. U četvrtom vječku dogodio se je u toj crkvi raskol, ali je Bog poslao pobožnog kršćanina i velikog junaka Mormona (znači, ne znam u kojem jeziku Smithovog mozga: više dobra). On je očistio zemlju od barbara, koji postadoše crvenokošći po božjoj kazni. Ali oni se opeta vratiše i opeta osvojiše zemlju. Tada je Mormonov sin Moroni dovršio na svetim limenim pločama povjest svoga naroda i objavu božju, i u njoj napisao, da će je otkriti Joe Smith. Eto tako je Bog njega naznačio za proroka i uskrisitelja prave vjere Mormona, ili ti Latter - Day Saints (svetaca sudnjega dana). Kaže se da Smithova biblija nije drugo nego roman napisan od nekog svećenika, početkom prošloga vječka; a njemu se mora svakako priznati vještina, što je od romana znao napraviti svetu knjigu. U ostalom nema takog bedaka, koji ne bi znao naći bedastijih od sebe, da im se nametne za proroka, osobito u Americi. Tu niču vjerske sekte, kao gljive poslije kiše, i baš donose zlatna brda njihovim utemeljiteljima. Ljudi trebaju po prirodnom zakonu, nešto vjerovati, a pošto u Sjedinjenim Državama nema državne vjere, niti koja vjera šalje dovoljno misjonara, ostaje slobodno i plodno polje za sljepare, tim više, što država u vjerskim stvarima nikoga ne smeta. Tako je nedavno u Zion City²⁰ neki Dovie²¹ utemeljio novu vjeru, prikazavši se svjetu kao novi Mesija i prorok, i u kratko vrieme stekao mnogo prozelita i silno bogatstvo, dakako u crkovne svrhe! Danas je arcimilijoner²² njemu je svaki dan govora po američkim novinama, jer se američki proroci razumiju izvrstno u reklamu. Takih sekte imade po Americi sijaset, i nema takve ludorije, koju sljepari ne mogu nametnuti ljudskim sliepcima za božju objavu. Ima ih koji se daju prebiti na križ, da sliede Hrista, i da dadu braći primjer kako valja umrijeti, a braća nariču i jauču oko njih, dok ne izdahnu, pa ih pokopaju u svoju crkvu i štuju ko svece. Ima ih, koji plešu i režu se noževima, kao derviši; ima ih, koji živu u pustoši goli, kao gimnosofisti²³, kao Yogi²⁴, i tebaidski anahoreti²⁵.

Ali vratimo se k Mormonima, koji su najglasovitiji i najmoćniji, jer su na vlasti u jednoj velikoj državi, kao što je Utah.

Smith je najprije utemeljio svoju crkvu u državi New - York, pa kada ga otuda otjeraše puritanci, otišao je u državu Ohio. Protjeran otalen sa svim prozelitima, pogje u državu Missouri. Kad ni tu nije bio bolje sreće, preseli se u Illinois, i utemelji u grofoviji Haucock grad Nauvoo²⁶, sa 2100 kuća i prekrasnom crkvom. Grad u brzo procva, nu radi vjerske nesnošljivosti Mormona došlo je g. 1844.²⁷ do bitke između njih i susjeda. Smith pogibe, a grad Nauvoo bi razrušen do temelja. Devetnaest udovica je plakalo za prorokom, jer je i on, ko i Muhamed, dobio povlasticu od Boga za se i za visoke dostojanstvenike crkve, da može uzeti žena koliko hoće, a svaki vjerni Mormonac mora imati jednu ženu. Neženja crkva ne trpi. Smitha je nasliedio kao poglavica crkve Brigham Young²⁸, koji je sa ostacima sekte krenuo preko ravnica Missourskih pritoka, preko Rocky Mountains sve do Salt lake (Slanoga jezera) i u njegovoj blizini utemeljio grad Salt lake City. U kratko vrieme neobična radinost i marljivost Mormona pretvorila je cijelu okolicu od divlje pustoši i šikare u pravi perivoj. Prozeliti²⁹ stadoše vrviti sa svih strana i u brzo Marmoni stekloše za Utah pravo teritorija. Pred pet godina Utah je dobio pravo državljanstva. Brigham Young je bio potvrgnut od vlade Unije za predsjednika Utah-teritorija. Vlada mu je dala i potporu od 20.000 dolara za podignuće javnih zgrada, a 5000 za škole. God. 1854. došlo je ipak do sukoba između Unije i Mormona. Unija je poslala na njih vojsku od 2500 ljudi pod vodstvom Steptona. Vojska nije doprla nego do Colorada, a zimi se, nije dalo dalje, te je zatražila pojačanja. God. 1858. došlo je do bitke, koja ostade neodlučna. Mormoni se nagodiše sa vladom i Brigham Young ostade i nadalje predsjednikom.

Temeljne dogme mormonizma pomješane su iz budizma, židovstva, kršćanstva, grčke mitologije i muslimanstva. Vjeruju u metempsihozu³⁰, u mnogobrojnost svjetova, prama tome i bogova, u neograničenost ljubavnih pojava; podržavaju mnogoženstvo, vjeruju u vještice, uroke, vragove, u sve moguće predsude. Ko se ne slaže u svemu sa dogmom, kako ju mormonska crkva propovieda, taj će u pakao.

Mormonizam je jedna vrst teodemokracije. Svi članovi su jednak i braća, ali glava crkve je nad svima direktno nadahnut od Boga, pomoću Duha Svetoga, koji s njime opći kad god treba. Tom papi stoji bok vjeće petorice, između kojih najstariji od njih nasliedi ga poslije smrti. Pod vjećem nalazi se dvanaest apostola. Svi ovi sačinjavaju veliko vjeće. Poslije apostola dolazi kolegij velikih svećenika, onda zbor sedamdesetorice, koji se bave propoviedanjem i širenjem vjere.

Niži stepen hijerarhije sačinjavaju mormonski svećenici, učitelji i djakoni. Prvi stepen je po redu

Melhisedeka³¹, te je mnogo uzvišeniji. Aaronski³² svećenici imaju i svoje biskupe, koji su takodje suci u gragjanskim stvarima. Svećenici viši i niži, ne odlikuju se nikakvim vanjskim znakom od ostalih vjernika.

Papa ima svoju tajnu policiju, tako zvane Danite³³, ili ti angjele zatora, koji počinje mnogo krvoločtva. Svaki, koji je bio pod sumnjom, da radi proti vjeri, pao je na jedan, ili drugi način, žrtvom papine osvete.

Mnogoženstvo je najsavršenije stanje čovjeka, i samo žene mnogoženaca mogu ići u slavu nebesku. Ženu se može oženiti za ovaj i za onaj svjet, a prelub se najstrožije kazni (na papiru).

Po zakonima Sjedinjenih Država mnogoženstvo se smatra zločinom, i od tuda neprestani sukobi Utahske vlade, sa vladom Unije. Da se izbjegne tomu Mormoni izmisliše doskočicu kohabitacije, to jest zajedničkog stanovanja, ali ta doskočica nikoga ne vara. Biskup Lee³⁴ radi mnogoženstva i saučešća u nekakvom razbojstvu tajne policije nakon 20 godina pao je u ruke unijskoj vlasti i dospio na vješala. Mormoni ga smatraju kao i Smitha mučenikom. Stari predsjednik Young umakao je vješalima umriven god. 1877. Naslijeđe ga John Taylor³⁵, Woodruff³⁶ i Snow³⁷, a današnji papa je John Smith³⁸.

To je u kratko povjest ove čudne sekte, koja je sakupila u svoje ruke monopol poljodjelstva, obrta i trgovine u državi Utah. To i jest pravi razlog zašto se je na nju digao u senatu senator Thomas Kearns.

Smith je danas papa i kralj, pravi samodržac svih Mormoni. Svaki Mormon dužan je doprinjeti crkvi desetinu svih svojih prihoda, pod smrtnim grijehom i ne smije ništa zatajiti, da ga ko Ananiju i Tabitu³⁹, ne nagje smrtna kazan od Boga, ili ti Smithove tajne policije, angjela smrti. Pošto su Mormoni vrlo radini, izvrsni poljodjelci, a država plodna i bogata, prihodi crkve su ogromni. Sve to uživaju visoki crkovni dostojanstvenici, a najviše papa Smith, koji ima nekoliko milijuna dolara godišnjeg prihoda, nebrojene kraljevske ville, pune najlepših žena. Ville su okružene ogromnim perivojima, a u samom glavnom gradu, uz palaču civilnog predsjednika države, nalazi se mnogo veća i ljepša palača pape. Njega okružuje uviek ogromno dvoranstvo, što prijatelji i dostojanstvenici, što služe. Pomoću te hijerarhije i tajne policije on je pravi predsjednik, pače samodržac Utaha, a civilni predsjednik nije nego sjena. U njegovim rukama je monopol željeznica, tramwaya, plina, elektriciteta, ugljenokopa, tvornica šećera, cipela, odiela, trgovačkih kuća, novinarstva, raznih skladišta, kazališta, monopol

soli i svake moguće trgovine. Uslijed te centralizacije svih poslova on je gospodar burse, koja pada i diže se prama njegovoj volji. Po njegovoj volji namještaju se i državni činovnici. Ta sreća zapane uviek Mormone, jer gentili ne plaćaju desetinu od svih prihoda papi Smithu. Uslijed toga sve stanovništvo koje ne pripada mormonskoj sekti izloženo je svakakim progostvima, izrabljivanju i nevolji. „U ime pravde i čovjekoljubivosti — reče senator Kearns — dižem se da prosvjedujem u ovoj visokoj kući proti svim tim opačinama i sramotama, znajući dobro kakvoj se pogibelji izlažem, jer krvoločtv ovih varalica, koje izrabljaju vjersko čuvstvo prevarenog ljudstva, za svoje putene strasti i za bogatstvo, ne poznaje granica. Ja pozivljem vladu Unije, da ne trpi u svojem krilu ove sramote. Zakoni Sjedinjenih Država protive se mnogoženstvu, pa kada se je već počinilo pogrješku, da se je mormonsko kraljevstvo podiglo najprije na čast teritorija, i napokon na čest države, neka se prisili državu Utah, da poštuje zakone, koje su dužne poštivati sve države Unije. Treba već jednom iskorjeniti neprirodnu sramotu mnogoženstva i oteti narod iz pandža krvoloka, koji ga nemilo i na sve moguće načine izrabljivaju”.⁴⁰

Mormonski senator Smoot⁴¹ odgovorio je na ljutu optužbu Kearnsa dugom dijatribom⁴², ali čini mi se, da Keamsove optužbe ostadoše nepokolebive. Nema sumnje, da će prije ili poslije vlada Sjedinjenih Država biti prisiljena, da posreduje i da uvede red, makar oružanom rukom.

***

Nakon sata vožnje eto nas do grada Ogdena, gdje se križaju željeznice sa svih strana, čemu taj grad duguje svoj prži procvat. Popostasmo dvadeset minuta i vlak okrenuo na zapad.

Mormonska obitelj je zagospodarila vagonom. Žene čavrlijaju ko sestre, sve se igraju s djecom, pa i ne znaš koja im je majka. Jedna je odeblja gospoginja junonskih⁴³ oblika, crnih očiju, ko sam pakao. Biće njoj oko četrdeset godina, a ponaša se slobodno, malko i previše. Ostale su mlagje. Najmlagjoj je dvadeset i pet godina; izgleda kao djevojka. Šeću se amo tamo, idu u toletu, vraćaju se, očijukaju. Ja se zgurio, pa čitam „Salt Lake Tribune“. Kada dovrših i stavih list na stranu, ona starija crnooka zamoli me, da njoj ja uzajmim, i tako započe razgovor i poznanstvo. Pita me ko sam, što sam, gdje idem, kako dugo ću ostati; predstavi me ostalim ženama svoga muža — za te naš jezik, koji imade svoje ime za svaku najtanju rodbinsku svezu, nema svoje riječi, jer naši stari nisu bili poligamiste — pa napokon i mužu, koji izgleda otmeno, blago, sretno. Biće mu 50

godina; nije naobražen, ali regbi, da se razumije izvrsno u business. Možda je biskup, apostol, ili koji drugi član hijerarhije po redu Melhisedeka, svakako bogat. Ni liep, ni ružan, ni visok ni nizak, ni oduran ni simpatičan, izgleda zadovoljan, a pokazuje se ljubezan.

Megjutim jedan prizor okupi svu moju pažnju i ja zaboravih za cieli sat na Mormona i njegove žene. Sniega u Utahu po ravnicama nije bilo, ili vrlo malo, te je željezni put vodio kroz livade, voćnjake, pašnjake i strništa. Odjedared se vlak stao polagano spuštati i naokolo se stade sva ravnica bjelasati. Sve je ravno, kao obrijano, a bieli se kao da je pala slana. Je li snieg, ili led, pokrit tankim slojem sniega, ili biela pržina, ili je koja biela vrst gljiva, ili pliesni, prikrila cielu nedoglednu ravnici? Pogledam na kartu i vidim, da se nalazimo u blizini *Salt Lake* (Slanoga jezera). Razumih, da ona bjelina potiče od osušene soli. Do malo počeše se kazati na ravnici tanke pukotine, prouzročene od suše, pak se eto svjetluca voda, što jedva prikriva površinu, dok napokon vlak ne zagje u pravu pučinu vode, ko u nepregledno more. Na jugu pučini ne vidiš kraja, a na njoj u daljini jedan, otok visokih brda, ovijen je tankim ružičnim maglicama. Regbi pliva po jezeru i lagano se lelija⁴⁴. Na jezeru vlada mrtva tišina; ni najmanji valići ne nabiru površine, koja se lašti kao štit od plave izbrušene ocjeli. Na jugu nigdje kraja ni brda, nit vidiš konca vodi, jer tamo i nema obala, tamo iza jezera puca neizmjerna slana pustoš, preko koje se jezero prelieva manje, ili više, kako kada nabuja. Ta pustoš prikriva tisuće četvornih kilometara, a na njoj nigdje travke, ni muhe, ni zareznika⁴⁵, ničega živoga, ničega do soli. S ote strane tanki prozirni snježno-sivkasti oblacići lagano se vlače i miešaju. Na sjeveru u velikojdaljini vidiš okrug nehotičnih planina, rumenih, goletnih, pilastih vrhova, oko kojih nema oblaka, nego neke ružične isparine, kojima se ne da riećima prikazati tanke prelieve čarobnih šara; jer da rečeš plavo, kažeš nešto jasna i stanovita, da rečeš modro, nisi pogodio, da rečeš nablakitno, indigo itd. i da te rieči miešaš u spojene pojmove, još nećeš prikazati prave slike, ni prave boje, jer ljudski jezik ne može miešati rieči i pojmove kao priroda svoje manje, a ne može ni slikar svoje masti. Na zapadu se diže nevisoka gora, bliža i jasnija, modro-ljubičasta napiegana žutkastim i zelenim šarama, a pri obalama se žuti, — regbi iz daleka — ko pržina, pa podalje, to jest bliže gledaocu, bieli se ravnica pod njom, kao snieg. Ravno prama toj gori ide uski most preko jezera, tako dug, da mu ne vidiš kraja, da je na vrhu tanak poput igle, a ta igla ne dopire do gore, nego regbi gubi se u pučini. Sad se pitaš jesli u lagji, ili si u željeznici? Raskoš i svjetlucavost boja opija te. Piješ ih požudnim očima, opijaš dušu, a ne možeš je zasiliti.

Boje Jadranskog mora su življe, šarenije, različnije, pa te za to i više rastresuju, jer se na našem moru prizori neprestano mienjaju; ali ovgje ostaje sve malne uvek isto, nejasno, sanjarljivo, fantastično, kao da si na nekom drugom mrtvom nepomičnom svetu. Tek, ako pogledaš odmah ispod vlaka, zelenilo i mutež jezera razbiju tu opojnu monotoniju, što no te neodoljivo osvaja, uljuljava u neki estatični san.

Amerikanci sagradiše ovaj most preko jezera, da prištede nešto vremena, jer je prije vlak išao oko jezera, sa sjeverne strane ispod planina. Jezero nije doduše duboko, ali ipak za ogromnu duljinu mosta trebalo je potrošiti na desetke milijona dolara. Najviša dubljinu jezera, kuda je potegnut most, iznosit će pet šest metara. Na oba kraja baciše za nekoliko kilometara nasip, a onda nastaviše most palifikacijom⁴⁶. Sierra Nevada⁴⁷ i Rocky Mountains dadeše svoje jele i borove. Svakih nekoliko kilometara most je dvostruk, jer tu jedan vlak čeka dok progje drugi s protivne strane.

Nakon po sata vožnje po pučini eto nas opeta na ravnici soli, pak pod brdom, koje je prosječeno za prolaz vlaka. Tu vlak stane nekoliko minuta, pak dalje, da te iznenadi još divniji prizor. Mi nismo došli na drugi kraj jezera, prešli smo samo manji zaliv i eto nas na rtu, koji se je zabušio sa planina južno u jezero. Ali sada dolazi širi zaliv, kojemu ne vidiš kraja ni na jugu ni na zapadu, a na sjeveru se zavija isti luk visokih planina ko i prije. Most se gubi na pučini ko brzovatna žica. Neopisiv je utisak, kada se vlak spusti na tu bezkrajnu pučinu, kao lagja na okean. Voda sjaji, bljeska pače na sunčanim zrakama ocjelnim bljeskovima. Sunčana zraka ne titra na površini, ne lelija se, ne otsieva milijonima zrcalca, kao na našemu sinjemu moru, nego stoji nepomična na vodi, kano bielo-usijani mač od alema⁴⁸ na štitu od čelika. Ne da gledati u se, zasljepljuje, kano mač angjela na vratima raja zemaljskoga. Tek planine na sjeveru, svojim tankim maglicama, zlaćanom prašinom, što no se po njima prospilje, mekim oblačićima ko utkanim rukama gorskih vila od najtanjug maglovitog musulina, ublažuju oči. Nakon tri četvrta sata brze vožnje prizor se promeni, ali da bude ako ne ljepši zanimiviji. Nema više vode, sada vlak ide kroz pustoš biele soli, ali još uvek kroz beskrajnu pustoš, na kojoj nema ni biljke, ni živućeg stvora. Groza te spapada, kao da si na ukletom tlu, na tlu neke Sodome i Gomore, koja leži onamo u dubini jezera, i krije opačine gore, nego ih krije Mrtvo More u Palestini. Sanjaš, u davna vremena, strašnu kataklizmu, kada je sa neba daždio oganj, vreli pakao, sumpor i asfalt, kad su sievale crvene munje unakrst, iz mrkih oblaka, a gromovi se orili pod oblacima svinutim nogama rasrgjenoj Stvoritelja.

I ta pustoš ne prestaje, stere se mrtva, grozna, neprispodobivo grozni a od neizmjerne plahte sniega na mrtvoj prirodi sjevernih ravnica Amerike, jer znaš da se ta neće probuditi na blagi popuh proljeća, pod cjelevima sveoživljujućeg blagog dobrotvora ljudstva, živina, bilina⁴⁹, svega što opстојi u prirodi, Sunca.

Još s ove strane pustoš soli nema one užasne širine, kao s juga, gdje se stere amerikanska Sahara od soli Great American Desert⁵⁰ (Velika Amerikanska pustara) gdje sol pokriva zemlju do Dugwaya⁵¹, gdje se pustoš produžuje, do jezera Sevier Lake⁵² i dalje dalje, preko ciele države Nevade, pače preko Kalifornije do visokih planina, malne do samog mora. Strašna je svaka pustoš, ali gdje ju je kob posijala bielom solju, ko prahom satrvenih kostiju, tu kao da je uklela prirodu, kao da je rekla: ovgje nikada ništa živa neće proći, ni disati, nikaki cvjetak neće utješiti ovu neizmjernu žalost, ovo vječno prokletstvo.

Napokon se počeše pojavljivati oniski brežuljci kao od pržine, a u daljini vigjati gola obla brda, kao neplodne sise, bez struka trave. Pred večer počeše se vigjati nekaki oniski busi, gusti, obli ko gljive, slični busu našega popanca⁵³, što raste na našim visočinama, na kamenju i pržini, mlaćenoj zasoljenim krilima teške jugovine. I ti busi, kao da nigda neće prestati. Vlak juri kroz njih na satove, a na sjeveru se počinju dizati sve više gore. Već je vlak zašao u sredinu države Nevade, i eto ti na jugu i na jugo-zapadu visokih vrhova Humboldtovih planina⁵⁴. Sunce je zapalo, i pozlatilo vrhove tih planina u velikom polukrugu obzorja. Vrhovi plamte, kano da su od hrizoberilja⁵⁵, i bacaju zlaćani otsiev na ravnicu, po niskim šumama, koje se počeše pojavljivati, na nebrojena stada ovaca, koja stoe nujna, regbi nepomična, u sutoru. Do njih na brežuljku stoji pastir naslonjen na štap, i prikazuju ti se patrijarhalni prizori prapovjesti ljudstva.

Ali strahota soli i pustoši ne prestaje sa ravnicom. Tamo na jugozapadu u skrovnim gudurama Sierre Nevada kriju se još veće grozote. U grofoviji Inyo County⁵⁶ između gorskih kosa Panaminto⁵⁷ i Funeral Mountains⁵⁸ (Grobnih planina) nalazi se ogromna uvala, duga sto i pedeset milja, a široka više od sedam. Ko Asfaltsko, ili Mrtvo More, ona svojom dubinom siže šezdeset metara ispod razine mora. Okružena je naokolo okomitim stjenama, visokim tisuću metara, gragjenim od tamno-zelenog basalta i crvenkastoga granita. Ta strašna nepregledna kotlina bjelasa se zasljeplnom bjelinom i ne da gledati u se, ni s visina gora, a kamo li pustiti putnika preko sebe. Cielo je tlo posijano oštrim ko bodež kristalima od boraxa⁵⁹. Negdje se je uzvalovila ugašena lava, što no je u prapovjesti izrigaše utrnuti

vulkani. Drugdje se je površina nabreknula brežuljcima od biele mrtve soli. Sol je, ko debela kora, omotala izbočine, zasula doline na rubovima te ogromne kotline. Netom živi stvor stavi nogu na tu koru, ona se proloži, a on padne u jaz gустe slane kačke⁶⁰. Rietki potočići što no izviru iz bočina Grobnih Planina izgube se brzo pod korom soli. Vrućina je u tom paklu nesnosna, te dostiže u ljetno doba do 70 stupnjeva. Ni tica ne može preletjeti preko kotline, da se uzvine u zrak što je mogu više uznieti krila, jer ju otrovne isparine smetu i ona se sruši na to groblje, da se više ne digne. Ko se približi toj kotlini, taj je izgubljen, bio čovjek, ili životinja. Vrućina i isparine zavrte mu mozgom, obmame mu vid, i ludilo mu odjedared stane prikazivati na toj ravnici smrti čarobne oaze, koje ga vuku niz planinu sve dublje, sve neodoljivije, dokle ne klone u krilo smrti.

Samo rubom naokolo mogu se približiti najgadnije zvieri što ishmiljiše iz utrobe prirode. Gavrani kruže naokolo zrakom i grakću u potrazi strvi, ali ne zalieću se nad kotlinu, poučeni nagonom, ili iskustvom, da je tamo smrt. Čaglji izhmilje noću iz duplja, tule i zaviju, kao geniji toga mjesta. Po danu, kad najžešće pripeče sunce, isplaze iz skrovišta čegrtuše crotalus cerastes, grozovite zmije, tvrda košturičava repa, što no brenca po kamenju ko pogrebnim zvoncem, ko da je priroda objesila na njih znak opasnosti, da se sve što diše čuva; a glava im je urešena šarovitom krestom. Pod večer izigju legvani⁶¹, rogate, gnusne, šarovite žabe, pa jakrepi crnih ogromnih i otrovnih kliješta, i sve najgadnije vrsti plazavaca⁶²; tarantole velike ko gušteri, krastava, napuhana vrata, trostrukog jezika; parcovi⁶³ i ina najogavnija gamad. Zrakom u okruglu kružu i zvrndaju miljarde komaraca, koje podnevno sunce upepeli. Ali ništa od svega toga ne usuguje se zaći u taj duboki bieli jaz smrti, sve se drži objema, obronaka basaltnih planina.

Taka je strahovita *Death Valley*⁶⁴ (Dolina smrti), a iza Funeral Mountains stere se druga pustoš Balston Desert⁶⁵ ne manja od slane pustoši. Ciela država Nevada u istinu nije nego ogromna pustoš, čiju grozotu razbivaju tu i tamo gorske kose, što no sve, osamljene, teku pravcem od sjevera prama jugu, sve gole i žalosne, kano očaj...

***

Negdje u blizini Humboldtovih planina poče unoćavati. Mormonska obitelj se je raščakorila, pa sad jedna sad druga navaljuju na me upitima, a ja sam slabo razgovorljiv, jer sam sav pod dojmom neobičnih prirodnih prizora. Priroda je liepa i u svojim grozotama, te na onoj pustoši, na onom oniskom busenju, na oblastim pržinastim brežuljcima svjetlomrcanje sutona

i zadnji rumeni otsievi zašla sunca nemaju manje čara i raznolikosti, nego na cvjetnim livadama.

Crnac javi, da je vrieme objeda. Sve potrči prama Dinning-karru, pa pogjoh i ja, gledajući više u zlato na vrhovima Humboldtovih planina, nego na plitice pred sobom. Poslije objeda nagjosmo već spremne krevete. Na putu se rano liega. Moje mormonkice se stadoše hitro svlačiti, bez i sienke stidljivosti. Pretrkuju na pojage jedna k drugoj, od jednoga kreveta do drugoga, kao da si imadu nešto važna kazati. Po ponašanju, regbi, nema megju njima Ijubomornosti, ponašaju se, kao sestre. Baš onu najmlagju zapao je krevet prama meni. Dieli nas koračaj daljine. Ona odeblja i starija ima krevet do nje, malo podalje, a svukla je najprije jedno diete te ga položila u krevet. Ostala djeca smještena su na gornje krevete. Ja bih se bio deset puta svukao, dok se one svukoše. Hine stidljivost, zaštićuju se zastorima, ali tobože neposlušni zastori sami se otvaraju. Prtljaju oko odriješenja cipela po sata; pri tome se mogu dobro nagnuti, da košulja pane niz ramena i da pokažu svu raskoš grudiju. Stidljivo povirivaju ispod oka, pak opet trči u noćnom odielu od jednoga kreveta do drugoga, ko da imadu važnih stvari da saopće; a na povratku opeta se nagni, opeta im se omakne nehotice zastor, košulja opane malko, a mliečne obline sievaju ko alabastar na električnom svjetlu. Oko utiče nehotice na koketni pogled, a ja pomišljam u sebi rieči sv. Pisma: Depredari ergo disiderat qui thesaurum suum publice portat in via.⁶⁶ Pogledam prama dnu vagona, a odozdo sievaju crne i biele oči i bili zubi crnca, kao da sam gjavo vreba na putenu raskoš. Tako bi valjalo naslikati satira, ili prijapa⁶⁷, gdje iz mirtinova busa viri i vreba na nimfu⁶⁸, koja se svlači, da se okupa u potoku.

Regbi, da uza svu vjersku strogost mormoni niesu ljubomorni. Sutradan su me pozivale mormonkinje, pače i sam mormon, da pogjem s njima koji dan na ladanje, ili, da ih bar posjetim na povratku u Salt-Lake City. Odvratih, da moram svojim putem, a ja ču se vratiti prije njih, tako ih ne mogu nikako posjetiti.

Probudismo se na visinama *Sierre Nevada*. Željeznica ide kroz šume visokih jela i borova, ali jele na našoj Kapeli, na Senjskom Bilu⁶⁹, na Velebitu mnogo su više, deblje gorostasnije, i ako su ove na Nevadi najviše što sam ih u Americi vido. Dole u dnu vidi se duboko jezero, poput rieke, stisnuto megju hridinama. Do malo drveni tunel oduze nam užitak prizora na doline i gudure Sierre Nevade. Dogjosmo u snjegovite pregjele, gdje je prije često vlak ostajao u snieg, pa sada pokriše željezni put daskama; a i sa strane je ogragjen daskama, tek između dasaka imade nešto prostora, da se može štograd vigjeti. Gledanje kroz te rešetke smeta očima,

dodijava, boli i ne ostaje druge nego čekati dok dogjemo na otvoreno. Ali to traje sat dva . . . Umara, biva nesnošljivo, dok napokon vlak ne stupa na otvoreni zrak, vijuga se oko vrhova, kroz doline, okolo izbočina, sa kojih puca čaroban pogled na gorske kotline, na doline, potočne jaruge, na šume. Sada vlak juri nizbrdice, i oko podne otvori se zemaljski raj, obronci Sierre Nevade, koji se spuštaju na ravnice Kalifornije. Istrom je drugi ožujka, a sva Kalifornija cvate. Mirijade⁷⁰ cvjetova vide se na golim granama stabalja, koja se još ne zaogjenuše listom. Višnje, trešnje, bajame, praskve, kruške, sve cvate u sto raznih boja. Negdje se gole grane okitise stotinama bielih cvjetića, negdje rumenih, ljubičnih, žutih, crvenkastih. I trave su po brinama i obroncima procvjetale. Sve pjeva veselu pjesmu ljubavi i uskrsnuća, a topli lahorji tumaraju puni mirisa, ko ljubavni uzdisaji prirode u zagrljaju mlada nova sunca. Svi su prozori na vlaku otvoreni, i netom vlak stane, svak trči vani, da se makar za časak nauživa proljetna zraka, da otrgne koji cvietak. Jedna djevojčica bosonoga, crnih očiju, zamisana ko ciganica, dražesna u svojem nevinom djetinstvu, trči niza cestu i nosi košaricu ogromnih ljubica, da stigne vlak i uzmogne prodati. Opazim je, kupim sve kitice, i nadarivam mormonkinje redom. Eh, da su mi mogle tu nježnu malenkost uzvratiti onom toploem harnošću i željom, koju su iskazivale očima! Megjutim vlak se je skoro spustio na široku, na raskošnu ravnicu Kalifornije, prihvatio se rieke Sacramenta⁷¹, a o podne stigosmo u istoimeni glavni grad gdje se mormonkinje iskrcaše sa svojim sretnim mormonom i krenuše prama jugu, prama još većoj raskoši sunca i cvieća.

Ravnica Kalifornije naliči ravnicama sjeverne Italije. Teće sa sjevera prama jugu između Sierre Nevade i primorskih planina, a leži kao more. Sva je obragjena, sva plodna vinom i žitom, voćem, svakovrsnim božnjim darom. Teško, da je koja zemlja na našoj kruglji plodniji od nje. Iscrpiše se rudnici zlata, prestala je trgovina biserja, ali privreda što ju daje harna zemlja, ta je neiscrpiva, pa je i danas još uвiek Kalifornija najbogatija od svih država Unije. Oko tri sata po podne stigosmo do primorskih planina, pokaza se prvi rukav zaliva San Francisca, što no se je pružio u kopno prama sjeveru i jugu, kao pravo more, tako da bi pomislio, da si već na Pacifiku, kad ne bi poznavao geografije. U tri sata i po, jureć uвiek uz obalu morsku, uz nepregledne močvare i plićine, stigosmo u Oakland⁷². Tu valja izići iz vlaka, pa na parobrod. Čim se je parobrod otisnuo iz uskoga pristaništa, pukne ti pred očima sva čarobnost zaliva, sa visokim gorama na sjeveru, zapadu i jugu, sa krasnim otocima, sa veličajnim prizorom grada San Francisca, na brdu nad Golden Gate⁷³ (Zlatna vrata), gdje se otvara

tiesno, što no vodi u veliki okean.

U dvadeset minuta eto nas u San Franciscu. Vrućina je, a ja nemam ljetnjeg odiela, nemam ni šešira, jer ga zaboravih u Calumetu, pa sam natakao nad oči šubar, a čurak nosim preko ruke. Ljudi me gledaju u čudu, ko nekakvu tamašnu sjevernu ticu. Ja se ne brigam, već, ko da nije moj posao, izlazim sa drugima. Na izlazu iz kolodvora vidim četu ljudi, i pozdravljam ih, kao svoje, jer sam ih prepoznao sa stuba za naše. Po pozdravu razumievaju ko sam i idu mi u susret. To je čitav odbor sa drom. Gjurkovečkim⁷⁴ na čelu. On se sada piše Vecki, da Amerikanci ne slome zube i pamćenje s njegovim imenom. Predstavlja me ostalima: Šutić, Mender, Krstinić, Krstelj, Kocelj, Marinović, Šantić, Fredotović, Razović, itd. Megju njima vidim i nekoliko mojih Vrbanjana, kojih nisam vidio već petnaestak godina.

Kad se pozdravismo, predadoše me Šutiću, kod kojega mi naznačiše stan, gori na vrh San Francisca, otkuda puca krasan vidik na sve strane tog čarobnoga grada, na zaliv, na planine, na okean. Čini mi se, da sam se preporodio. Mrzim zimu i trpim od nje užasno, a sada me eto odjedared sa Sjeverna Jezera u raju zemaljskom, megju ljudima, koji ti već prijaznom vanjštinom pokazuju sreću i zadovoljstvo, u kojemu živu.

Ugjoh sa Šutićem u tramway, a pridruži nam se njegov prijatelj, danas i moj, kučištanin⁷⁵ Krstelj, te se uspesmo, uz krasne brežuljke, na kojima se je raskrilio od Boga i od ljudi blagoslovjeni San Francisco.⁷⁶ Za po sata bijasmo u udobnom Šutićevom stanu na vrhu grada, gdje mi on stavi na raspoloženje dve krasne sobe, a uz spavaću sobu i kupelj. Pošto se uredih predstavi me ljubeznoj gospogiji, Hrvatici sa Korčule, i svojoj maloj Zorkici, čija će neprestana briga biti, dok sam kod njih, da mi se dočepa ručicom naočara, da mi donosi novine i da čita brundajuć uza me, kao da zna čitati. Rad ne zna još ni govoriti. Ali zna se smijati i očima i ustancima, pa gdje ćeš ljepšeg razgovora?

Bilješke

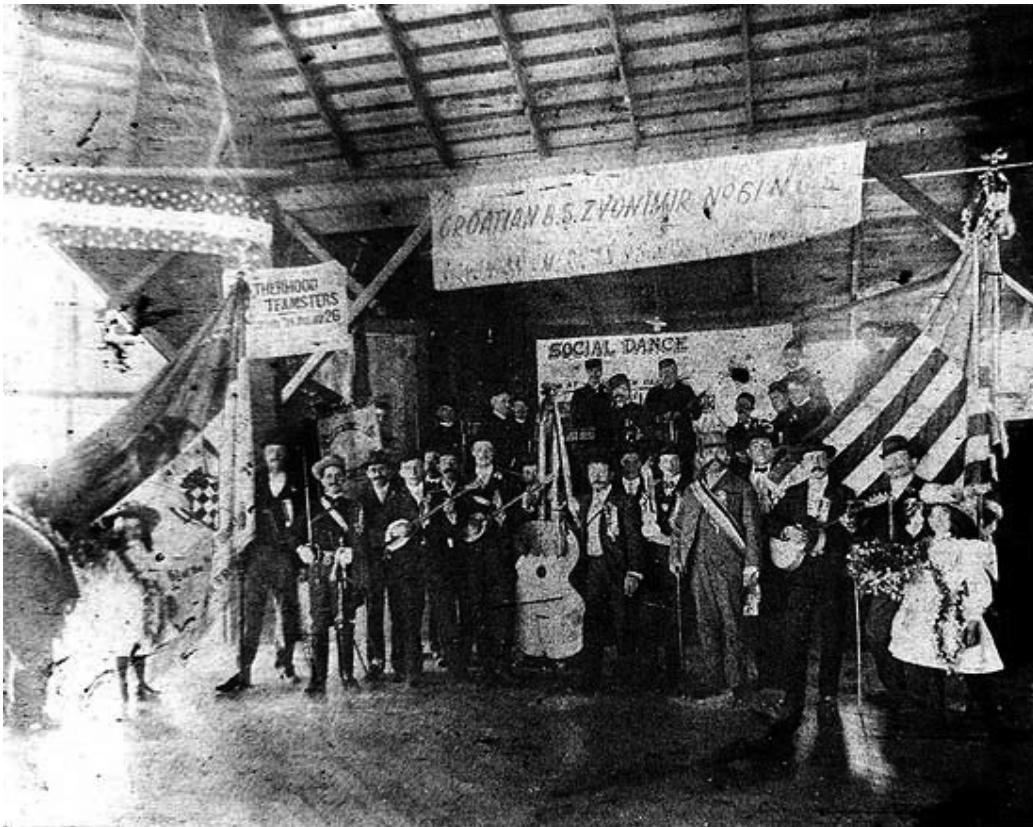
1. Colorado River, najvažnija rijeka američkog jugozapada. Velikim dijelom svoga toka granica Mexica i Sjedinjenih Država.
2. Danas je ovaj kanjon potopljen i na njegovom mjestu je akumulacijsko jezero istog imena.
3. Gotovo 450 km dug i mjestimično gotovo dva kilometra dubok kanjon rijeke Colorado.
4. Cinober, rumenica, crvenkasti mineral.
5. Laka zarada, dobit.
6. Plavni, poplavi.
7. Mormoni, sljedbenici Crkve Isusa Krista svetaca posljednjih dana koja se temelji na tzv. Mormonovoj knjizi koja je navodno objava Isusa Krista domorodačkim narodima Amerike. Knjigu je navodno pronašao utemeljitelj crkve Joseph Smith.
8. Gluhač, zimzeleni grm iz porodice čempresa.
9. Salt Lake Temple, je najveći mormonski hram površine gotovo 24.000 m². Završen je poslije četrdeset godina gradnje 1893.
10. Kaira, Egipat.
11. Memfisa, Egipat.
12. Thomas Kearns (1862. -1918.), američki bankar i poduzetnik. Senator savezne države Utah 1901. – 1905. 1904. utemeljio je „Američku stranku“ kojoj je glavni cilj bio suzbijanje mormonskog utjecaja u Utah.
13. Conditions in Utah (Stanje u Utah), govor Thomas Kearns koji je održao u veljači 1905. u Senatu Sjedinjenih Država.
14. Najstariji list u Utah koji izlazi od 1850. U vlasništvu mormonske crkve.
15. Doslovno „rodovskih“, no u ovom slučaju „ne židovskih, poganskih“. Gentilnima nazivaju mormoni sve one koji nisu pripadnici mormonske crkve.
16. Joseph Smith (1805.-1844.), utemeljitelj mormonske crkve na osnovi tvrdnje kako judeo-kršćanstvo ima svoje korijene u Americi. Svojim učenjem, a posebno promicanjem poligamije (mnogoženstva), stvorio je brojne protivnike pa ga je bjesna gomila linčovala 1844.
17. Mjestače na zapadu savezne države New York.
18. Poglavlja u Kurantu.
19. Zedekija, kralj Judeje početkom 7. st. pr. Kr. U njegovo doba babilonski kralj Nabukodonosor zauzeo je Jeruzalem i odveo Židove u babilonsko progonstvo.
20. Zion, grad u saveznoj državi Illinois koji je utemeljio John Alexander Dowie.
21. John Alexander Dowie (1847. – 1907.), samozvani vjerski reformator i liječnik „vjerom“. 1896. utemeljio je vjersku zajednicu koju je nazvao Kršćanska katolička apostolska crkva i koju je vodio poput poduzeća uzimajući od vjernika 10% prihoda. Više puta je završio na sudu zbog različitih prijevara.
22. Nije više, jer je umro u novemburu 1906. Naslijedio ga je sin. (opaska autora) Zapravo ga je naslijedio njegov zamjenik, koji je Dowiea zbacio s mjesta vođe crkve, Wilbur Glenn Voliva koji se istakao kao vatreni zagovornik teorije kako je zemlja ravna.
23. Grčki naziv za indijske askete jogije.

24. Jogi, indijski asketa.
25. Pustinjak, osoba koja se dobrovoljno odlučila osamiti.
26. Zanimljivo je kako se tada svojom veličinom mogao mjeriti s Chicagom.
27. Zapravo Smith nije ubijen u bitci nego je linčovan.
28. Brigham Young (1801. – 1877.), poslije smrti Smitha voda mormona. Poveo je mormone iz Illinoisa u Utah gdje je utemeljio Salt Lake City. Prvi guverner Utah. Imao je kontraverzne vjerske zamisli poput tvrdnje kako je Adam bog ili kako crnci ne smiju biti zaredivani za svećenike. Ratovao s vladom Sjedinjenih Država.
29. Gorljivi preobraćenik u neku vjeru.
30. Seljenje duše iz jednog tijela u drugo.
31. Melkisedek, pravedni svećenik koji je blagoslovio Abrahama kada je došao u obećanu zemlju. Sv. Pavao za Isusa tvrdi kako je ovaj vječni veliki svećenik po redu Melksiedekovu pa od tuda velika važnost Melkisedeka u kršćanstvu.
32. Hramski svećenici u židovstvu, prema tradiciji, bili su potomci Mojsijeva brata Arona.
33. Daniti su tradicionalni naziv za mormonske jedinice za održavanje reda za koje se vezuju optužbe za okrutnost i pokolje.
34. John Doyle Lee (1812. – 1877.), vođa mormonskih Danita. 1857. organizirao je pokolj 120 nemormonskih naseljenika (Mountain Meadows massacre). Zbog toga 1877. osuđen i strijeljan.
35. John Whitaker Taylor (1858. – 1916.), treći predsjednik mormonske zajednice. Zbog protivljenja ukidanju poligamije izbačen iz zajednice.
36. Wilford Woodruff Sr. (1807. – 1898.), četvrti predsjednik moromonske zajednice koji je formalno ukinuo poligamiju što je izazvalo raskol.
37. Lorenzo Snow (1814. – 1901.), peti predsjednik moromonske zajednice. Uveo obvezu vjernika plaćanja 10% prihoda crkvi.
38. Zapravo Joseph F. Smith (1838. – 1918.), šesti predsjednik mormonske zajednice, nećak utemeljitelja mormona Josepha Smitha.
39. Zapravo Ananiju i Safiru. Radi se o epizodi iz Djela apostolskih kada su ovi pripadnici rane kršćanske zajednice zatajili apostolima dio novca zbog čega su na mjestu pali mrtvi.
40. Conditions in Utah (Stanje u Utah), govor Thomas Kearns koji je održao u veljači 1905. u Senatu Sjedinjenih Država.
41. Reed Smoot (1862. -1941.), američki senator iz države Utah od 1903. do 1933. Kao istaknuti mormon bio je pod senatskom istragom pod sumnjom kako je odaniji svojoj vjerskoj zajednici nego Sjedinjenim Državama. Senatsko povjerenstvo je predložilo njegovu smjenu, no to sam Senat nije prihvatio.
42. Govor u kojem je umjesto argumentacije glavno obilježe jezik ulice, povišeni tonovi i igre riječi.
43. Po božići Junoni supruzi vrhovnog rimskog boga Jupitera, zaštitnici majčinstva. Autor pod ovim pridjevom vjerojatno misli na puniju žensku osobu.
44. Lagano se njihati, lelujati.
45. Buba, kukac.
46. Utvrđivanje zemlje kolcima.

47. Planinski lanac koji dijeli Kaliforniju od zaledja. U 19. st. poprište „zlatne groznice“.
48. Dragog kamena, dijamanta. Vrh minareta džamije.
49. Biljaka.
50. Područje pod ovim nazivom se mijenjalo. Prvotno se odnosilo na ravnici bez stabala istočno od Stjenjaka. Potom se pojam povlačio prema jugozapadu obuhvaćajući i dijelove Meksika.
51. Dugway, mjesače u Utah, najpoznatije po velikom vojnem poligonu.
52. Sevier Lake u Utah, veliko jezero površine 450 km² koje povremeno presušuje.
53. Vrsta korova.
54. The Humboldt Range, planinski lanac u sjeverozapadnoj Nevadi.
55. Krizoberil, mineral zelenkaste boje.
56. Inyo County, područje u Kaliforniji koji ima najveću visinsku razliku u Sjedinjenim državama jer je na tom području najviši vrh u Sjedinjenim Državama Mount Whitney (s izuzećem Aljaske) i Dolina smrti koja je ispod razine mora.
57. Panamint Range, 160 km dug planinski masiv u istočnoj Kaliforniji.
58. Funeral Mountains, 160 km dug planinski lanac u sjeverozapadnoj Nevadi.
59. Boraks, kristal borne kiseline s raširenom upotrebljom u kemijskoj industriji (kozmetika, deterdženti, proizvodnja fiberglasa i sl.).
60. Gačka, kaška, blato, glib,
61. Iguane, veliki gušteri.
62. Gmazovi, reptili.
63. Pacovi, štakori.
64. Death Valley, dolina 82 m ispod površine mora. Najtoplje mjesto na zemljinoj površini.
65. Nije jasno o kojem se toponimu radi.
66. Ovakav navod ne postoji u latinskim prijevodima Biblije. Moglo bi se prevesti kao: „Poziva na pljačku onaj koji izlaze svoje blago.“
67. Pričap, grčko bog plodnosti koji se prikazuje s velikim muškim spolovilom u erekciji.
68. Nimfa, grčko žensko polubozanstvo vezano za slatknu vodu.
69. Senjsko bilo, planina jugoistočno od Senja, visoka 1492 m.
70. Mirijada, 10.000, najveći broj u starih Grka, u ovom slučaju bezbroj.
71. Sacramento River, 640 km duga rijeka u Kaliforniji. Najduža kalifornijska rijeka.
72. Oakland, važan luka i željezničko čvorište u Kaliforniji. U doba putovanja Ante Tresića Pavičića postaje je i važno industrijsko središte.
73. Golden Gate, gotovo 5 kilometara dug tjesnac koji spaja Tih ocean i zaljev San Francisa. Poznat po svojoj dubini i jakim strujama.
74. Viktor Gjurkovečki (1857. – 1938.), liječnik i javni djelatnik. 1890. iselio u Sjedinjene Države. U Kaliforniji posao ugledni urolog. Djelovao u društvu Hrvatska sveza na Pacifiku.
75. Osoba iz Kućišta kod Orebića na Pelješcu.
76. Ima i on svoje strašne potrese, od kojih ga je onaj 1906. razorio i izgorio. (opaska autora)

XIX.

Stari naseljenici. — Slovinci, Auštrijaci, Dalmatinci i Hrvati. — Srbi. — „Naša Sloga”. — Sloga Srba i Hrvata. — Čim se bave naši ljudi u Kaliforniji. — Ljepota i bogastvo San Francisca. — Kinezi. — Kineski sprovod. — Japanci. — Dr. Gjurkovečki. — Izlet na drugu stranu Golden Gate- a. — Izlet na Seal-Rocks. — Trokadero. — San Jose. — U raju zemaljskome. — Stanfort- University. — Otrovanje gospogje Stanfort. — Slavić. — Vrt Hesperida. — Grape-fruit. — Kineski dućani. — Ville i sveučilište u Oaklandu. — Sveučilišne nauke. — Starogrčko kazalište sveučilišta. — Partija footballa. — Švedska gimnastika. — Yale i Harward. — Gimnazije. — Upisne takse. — Klubovi. — Klubski život. — Masonerija.

1893. u San Franciscu je osnovan "Hrvatski klub - Zvonimir". 1897. klub je prerastao u "Hrvatsko dobrovorno društvo - Zvonimir". Društvo je iste godine pristupilo Hrvatskoj narodnoj zajednici, no poslije konvencije iste 1906. istupilo je iz nje. "Hrvatsko dobrovorno društvo - Zvonimir" postalo je 1910. jedno od utemeljitelja "Hrvatske sveze na Pacifiku". (Izvor slike: <http://www.croatianhistory.net>)

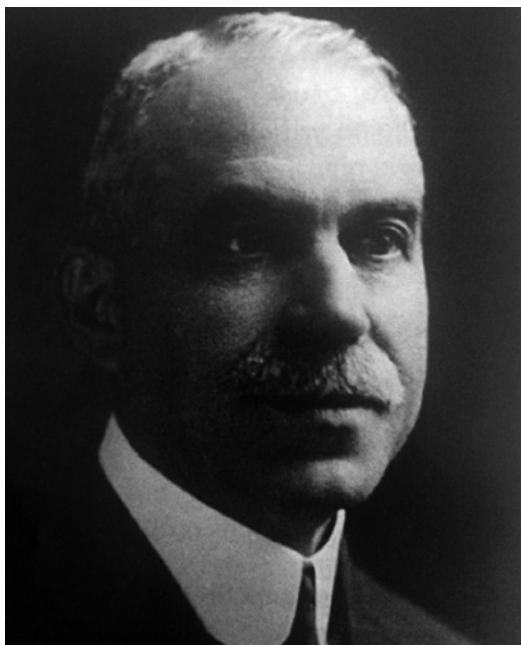
USan Franciscu ne mogoh držati konferencu u negjelu, na pet ožujka, jer odbor nije bio pripremio sve što je bilo potrebno, te je bila odgogljena za negjelu dne 12 ožujka. Ostalo mi je dakle desetak dana vremena da razgledam grad i okolicu, i da proučim naše ljude, a i ostale narodnosti u San Franciscu.

Kalifornija je jedna od prvih zemalja, koje počeše privlačiti naše ljude na seobu. Na našim otocima ostao je običaj, kad ko odviše u kući troši, da mu se reče: nismo u Kaliforniji! U stara vremena vraćalo se je u domovinu više ljudi i sa liepim imetkom, pa je Kalifornija privlačila našu mladost na seobu. Ima i danas u njoj ljudi čiji su se roditelji naselili pred više od sto godina, te žalivože ne znadu hrvatski, a ne

znadu pravo ni otkle potiću. Mnogo ih je koji su otišli kao djeca i tamo ostarili. U Kaliforniju se je išlo onda morem, a to je za naše mornare bilo mnogo lakše, nego li danas preko američkog kopna. Došli bi brodom u San Francisco kao mornari, tu bi se iskricali i ostali. Neki se dadoše na rudokope, neki na poljodjelstvo, neki na trgovinu. Obično su svi dobro uspievali, jer od djetinjstva navikli radu, muci i štednji. Naših ljudi je naći po cijeloj Kaliforniji, osobito po primorju, ali ih ima i na kopnu, koji se bave farmerstvom, te nije riedak slučaj, da se njihov imetak cieni na stotinu tisuća dolara.

Pošto ih je većina otišla, kada se još u Dalmaciji hrvatska sviest nije bila probudila, mnogi se zovu Slovinci, Auštrijaci, Dalmatinci. Istom u novije vrieme,

kad je počela dolaziti nova mladost, probudila se je hrvatska sviest, te ustrojše „Zvonimir“ kao odsiek „Hr. Narodne Zajednice“¹. Ustrojše pjevački zbor i tamburaško društvo. Sagradiše i crkvu, dozvaše i župnika, ali pošto je za crkvu i župnika trebalo složna rada, to je sada velika prepirkica megju Hrvatima, Slovincima i Auštrijakima kakav će značaj crkva imati. Hrvati bi htjeli, da se crkva zove hrvatska crkva, i da se u njoj glagola, ali se tomu žestoko opiru Slovinci i Auštrijaci. Slovinci i Auštrijaci većinom su iz Konavala, te sa otoka Brača, Hvara i Korčule, i drugih južnih otoka. Oni imadu svoja posebna pripomoćna društva, a Auštrijaci čak i svoje vojničko društvo, premda su

većinom vojni bjegunci. Osobito Auštrijaci se biesno drže svojega političkog uvjerenja, a Hrvate ne samo da ne trpe, već ih mrze. Svoj jezik nazivaju naški, a kad ih naši hoće da ulove u zamku, mole ih neka to prevedu na engleski, ili ih pitaju, kada ih koji englez zapita, kako se zove njihov jezik, kako će odgovoriti? Zar our langwich? Ta to može svaki kazati! Ali svačiji jezik ima svoje narodno ime. I eto ti svagje i prepiske!

U Kaliforniji su i naši bokeški Srbi vrlo brojni i imućni. I oni su tamo, kao pomorci već od starine. Ima ih koji su se tamo rodili, a srpski ipak savršeno naučili, kao pop Dabčević. Sestre mu govore slabije. Mogu Srbima najbogatiji su braća Gopčevići³, od kojih je jedan oženio jednu amerikansku milijonerku. Za čudo ni Srbi, do zadnjeg doba nisu imali svoje narodne sviesti. I oni su bili naški, vaški, već kako je bilo u Boci pred trideset četrdeset godina. Ali danas nema više megju njima ni našinaca, ni Slovinaca, ni Auštrijaka. Oni su zgoljni⁴ Srbi, a vjera ih brani od odnarogjenja, kao kula od čelika, premda nemaju svoje crkve, već idu u rusku. Oni imadu

dvie novine od kojih jednu izdaju braća Radulovići, a drugu Veljko Radojević⁵ u bližnjem Oaklandu. Hrvati su počeli izdavati svoju novinu istom kada sam ja došao u San Francisco, te mi malne cieli prvi broj posvetiše. „Našu Slogu“⁶ izdaju i ureguju korčulanin D. Batistić, Kučić i Akačić⁷. Po prvim brojevima sudeći, liepo je ureguju.

U zadnje doba vlada između Srba i Hrvata najiskrenija, upravo bratska, sloga. Zabave jednih zabave su drugih. Diele tugu i veselje, potpomažu se u svemu. Ja ne bih znao pravo kazati, ko se je više i zanosnije trsio da moja konferenca što bolje uspije, da

John Tadich je dao naziv najstarijem restoranu, koji još uvijek djeluje, u San Franciscu i Kaliforniji “Tadich Grill”. Restoran vuče korijene od šatora za prodaju kave kojeg su 1849. podigli tri hrvatska iseljenika (Nikola Budrović, Frano Kosta i Antonio Gašparić). 1887. Tadich kupuje restoran koji se tada zvao “New World” ali je bio poznatiji pod imenom “Cold Day Restaurant”. Izvorni “Cold Day Restaurant” bit će srušen u potresu 1906., vrlo brzo po posjetu Tresića Pavičića San Franciscu. Uspjeh Hrvata ugostitelja u Kaliforniji posebno privlači pozornost autora putopisa.

li Srbi ili Hrvati. Obe srpske novine natjecahu se koja će me ljepše pozdraviti, te potaknuti ljudi da me pogiju slušati, a vigjeniji Srbi natjecahu se sa Hrvatima, koji će me prije povesti k sebi u stan, da me bratski pogosti.

Ta sloga me je neobično ganula, pa stadoh razmišljati, kad mogu braća živjeti bratski u tugjini, zašto ne bi kod kuće? Nema u Kaliforniji ni Austrije, ni Magjarije, da siju kukolj megju braćom, eto razloga! Osim toga u tugjini majčina rieč jače steže. Kad Srbin i Hrvat čuju jedan drugoga govoriti, ne znade jedan, da li je drugi Srbin, ili Hrvat, ali zna, da mu je brat.

***

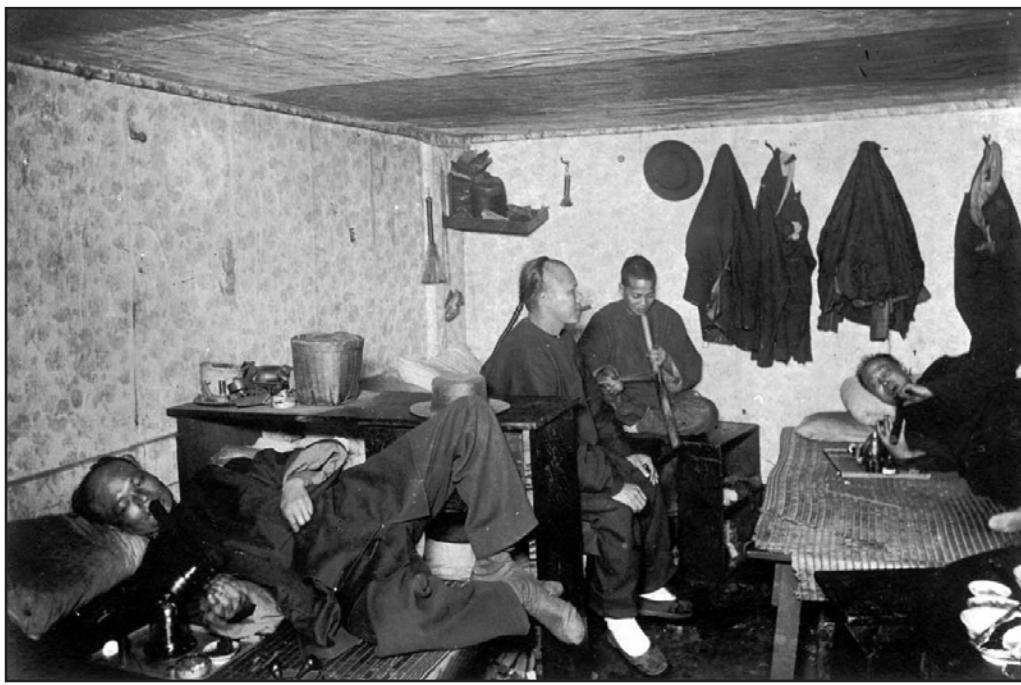
Naši ljudi po gradovima Kalifomije bave se većinom gostioničarstvom i trgovinom. Saloonerstvo je tamo vrlo rijetko. Kada prispiju u Kaliforniju obično služe u gostioni, ili dućanu kojega starijega naseljenika. Čim izuče posao, osove se na svoje noge, i otvore sami dućan, ili gostionu. Premda je živež u Kalifomiji mnogo jeftiniji nego po ostaloj Americi, jer je veliko

obilje, mesa, ribe, voća, sočiva, povrća, i premda su ciene u gostonama mnogo manje, ipak naši ljudi, ako su iole štediše i marljivi, lako steku liep imetak. Da ne spominjem Auštriake i Slovincе, od kojih su se mnogi obogatili, spomenuću od Hrvata Sutića⁸, koji je još vrlo mlađ, a ima svoju gostonu, te mu upravo cvate; Tadića⁹ iz Starogagrada, koji je sa svojom gostonom stekao priličan imetak, tako da si je i ove godine priuštio veselje, da sa gospogjom, takogjer starigradkom i izvrsnom Hrvaticom i sa dvoje djece posjeti rodno mjesto. A nije šala preći dva puta Ameriku, okean i Europu! To stoji novaca. Krstinić, iz Vrboske, koji je sada predsjednik, „Zvonimira”, takogjer mlađ čovjek, ima dvie gostione. Srbi su i bolje položeni od Hrvata, jer su prije došli. Auštrijaci su tako fanatični u svojoj austrijanštini, da zahtievaju od mlađih ljudi, koji dogju iz domovine, ako će ih primiti u službu, da se odreku hrvatstva i budu auštrijaci. Na žalost mnogi to i učine. Neki od tih Auštrijaka i Slovinaca, kada dogju posjetiti domovinu, u svojemu mjestu hine da su Hrvati, a kada se povrate u Ameriku, onda Jovo na novo! Pošto su mi Hrvati iz San Francisca preporučili, da operušam te slavne auštrijake, ako dogju kući, neka se znade, što su Americ bili, i da ne zavaravaju svojih, vriedno je zabilježiti neka imena: Perić, Baca, Tovarac, Novaković, Franušić, svi iz Stona. Iz Konavala i Župe vriedno je spomenuti ove : Saulović, Kristović, Matičević, Sambrailo, Pustić, Crka, Muja, dva Sturice, Miloglavl, Petrušić, Perkoča. Sa

pelješkog poluotoka: Nesanoći, Skaromuća, Kresalja, Mačak, Brelin. Iz Lepetana u Boci : Mato, Ivo i Gjuro Radović, Ante Ranzulo. Turato s otoka Krka, Kumičić iz Dubrovnika. Ivan Rusell i sin, te Svetinić sa Paga, Jožić iz Orašca itd. Ako bi ove austrijske perjanice došle kući, neka ih rodbina i prijatelji znadu, jer bi mogli opet promieniti za malo dana perje.

***

Okolica San Francisca je preliepa, a da bih je posvema prešutio. Grada neću opisivati, jer je i on po kalupu drugih amerikanskih gradova samo nešto čistiji. Prije svega nema sniega, a drugo kad pane kiša, lako opere sve ulice, jer se grad nalazi na brežuljcima, na rtu između Pacifika i svoga zaliva. Samo donje ulice na zapadu, gdje je velika trgovina uz luku i uz željezničke pruge, nisu čiste i baš ne mirišu. Ni kineški odio grada nije uzoran čistoćom. Po sredini su Sky-Skraperi, ko i u drugim gradovima, a ostalo su dvokatnice i jednokatnice, većinom na isti kalup šalite, čiste, obično od drveta. Kuće bogataša, kojih ima u San Franciscu razmjerno više, nego u ikojem drugom gradu, sjaju mramorjem, po vrhuncima brežuljaka, a često su okružene krasnim vrtom, trgovački i bankovni promet grada je ogroman, jer je San Francisco najveća luka na istočnom Pacifiku, te trguje sa svim otočjem Polinezije, s Novom Zelandom, s Australijom, Japanom i Kitajem.

Ovaj prikaza kineske "jazbine" (oko 1890.) u kojoj Kinezi u San Franciscu uživaju opijum ilustrira predrasude američkog društva prema Kinezima. Kinezi su osobe sklone svim porocima i kriminalu, a svojim pristajanjem na niske nadnlice ugrožavaju ostale američke radnike. Sve te predrasude prema ovoj skupini dijeli i Ante Tresić Pavičić. Premda Amerikanci ne vole ni Hrvate najviše se ugroženima u ovo doba osjećaju od Kineza. Tako su Kinezi postali prva zajednica kojoj je useljavanja u Sjedinjene Države bilo ograničeno zakonom (1882.). (Izvor slike: Wikimedia)

Kinezima i Japanezima zabranjen je u novo doba ulaz, pošto su se bili počeli seliti u tolikom broju, da je Evropejcima zaprietila pogibelj od njihove utakmice, osobito u ručnim poslovima. Radili su mnogo jeftinije od Evropejaca i time je padala ciena radu, tako da Evropejci nisu mogli odolievati utakmici.

Kineza ima oko pedeset tisuća, a imadu svoj odio u gradu, te sačinjavaju od prilike osminu cjelokupnog stanovništva, koje se računa oko 400.000 na ogromnom prostoru, što ga grad zauzimlje. Kinezi ne popuštaju ni za dlaku od svojih običaja. Imadu svoje trgovine, crkve, groblje, kazalište, igračnice, gostione itd. Nose perčin i svoje narodno odielo, a teško onome, koji bi običaje pometnuo¹⁰. Ubili bi ga, bez oprosta. Megju Kinezima su obojstva i onako na dnevnom redu. Imadu svoja tajna društva, neke vrsti mafija i kamora i jao onome, koga uzmu na Zub. Svaki čas se nagje na ulici koji Kinez mrtav. Opiju se rado opijumom, a u tu svrhu imadu posebne prostorije. Imadu i svoje kartašnice, gdje kartaju, kao da je sam gjava u njih ušao, pa dok ne prokartaju sve što imadu, ne izlaze. U kartanju i kockanju lako dogju do rieči, pa se odmah mašaju noža. Vlada je više puta pozatvarala njihove kartašnice, bludilišta i opijumske prostorije, ali nije pomoglo; jer ih odmah otvorise drugdje.

Zanimivo je vidjeti kineski sprovod. Pred kućom je izložena zadnja dača mrtvacu. Imade tu pečene prasadi, ovnova, svakakih lepina¹¹, kolača, poslastica, a sve je to išarano bielim šećerom. Žene i djeca u nekakvom pepeljastom korutnom odielu, sa gorućim duplierima¹² u ruci, čekaju oko daće, pred kućom na ulici, te gundaju nekakve molitve. Pak izigju muškarci odjeveni u svečana šarena odiela i nosioci mrtvaca, za kojima idu narikuše, grdeć lice i suze roneći. Sve to krene skupa sa daćom na groblje. Prije su običavali ostaviti preko noći daću na groblju do mrtvačeva groba, dok neki gladni Evropejci ne dogjoše na sretnu misao, da se tamo nasite; a mudri Kinezi, onda pomisliše, da je bolje da sami pojedu daću, nego da je ostave evropejskoj paščadi, pa, vraćajući se s groblja, ponesu i daću.

Japanci su svi obučeni na evropejsku, ali ih se odmah raspozna od Kineza. Maleni su, zdepasti, okretni, ponositi, ko da im Evropejci nisu ni do članaka. Rado se tuku, a pri tom se više uzdaju u gimnastičku vještinu, nego u snagu. I Kinezi su obično maleni, nu nešto veći od Japanaca, a vidio sam i vrlo visokih. Bućaste su glave, vrlo često kozičavi, a perčin im visi do papuča, tanak ko svinjski rep. Boja lica je jednaka u Kineza i u Japanca, samo što su Japanci čišći, a Kinezi izgledaju umnije, unatoč bućoglavosti.

***

Prijatelji dr. Gjurkovečki, Šutić, Krstelj, Mender, Kocelj, Krstinić itd. htjedoše da razgledam svu okolicu San Franciska, pa me pratiše na razne izlete. Prostor mi ne dozvoljava, da se upuštam u potanke opise, a morao bih napisati čitavu knjigu, kad bih htio dostoјno prikazati čarobnu okolicu San Francisca. Dr. Gjurkovečki je oduševljeni turista, te kada na konju, kad parobromom, kad na vesla, kad pješice, ugje u okolicu kad god mu se pruži prigoda, pače malne svaki dan. Lječnički posao je unosan, a on je već poznat, kao valjan specijalista u bolestima maternice, te mu je dosta raditi nekoliko sati na dan, da bude bezbrižan. S njime, sa Šutićem i njihovim gospogjama posjetismo jedne nedjelje brdo na drugoj strani Golden Gate (Zlatnih vrata). Najprije pogjosmo parobromom, a onda pješice, po žarkom suncu, sve do utvrda na ulazu u luku. Tanka maglica je jutrom pokrivala zaliv, nu brzo je rasprši sunce, a planine zasjaše na sjeveru ko ogromni safiri. More mirno i zeleno, ko pokrito maslinovim lišćem. Istom je početak ožujka, a sunce žeže, da se znojimo ko u srpnju. Divotan je pogled sa rta na San Francisco i na okean. Nebrojene lagje krstare zalivom, a uviek nove ulaze s okeana u luku. K utvrđama ne dozvoljavaju približiti se vojnici, koji planduju naokolo u blaženom i svetom brahmanskom¹³ neradu.

More je već tako toplo, da se ljudi kupaju, a i dr. Gjurkovečki, koji je velik plivač i u opće športsman pred gospodom. Dok se on kupa Šutić i ja vozimo gospogje u čamcu po zalivu, oko ogromnih željeznih jedrenjača¹⁴, tu usidrenih, kroz jata galebova, koji planduju na moru, uz jata crnih noraka, ili grakću zrakom na oblake, prateći lagje. Na kupalištu vodi gostionu naš čovjek, koji se kaže grofom i izravnim potomkom obitelji Gozze¹⁵ ili ti Gučetić- Ovčarevića iz Dubrovnika. Komična i šaljiva debeljasta prikaza, koja govori sve jezike, ili bolje rečeno nijedan.

***

Drugi put Krstelj, Šutić, Gudelj i ja pogjosmo do *Seal Rocks*¹⁶ na zapadu grada, nad okeanom. Već je vožnja do tog mjesta zabavna. Gdje prestaju kuće, tu počinju ville i prekrasni perivoji sa južnom florom. Cvieće cvate na sve strane, ko usred proljeća, a nebrojene vrsti palma šire svoje grane, koje više, koje niže. Datulje ne sazrijevaju, po tome sudim, da klima nije ipak vruća nego u južnoj Dalmaciji, jer na Hvaru datuljama malo manjka do zrelosti.

U kratko vrieme eto nas na najljepšem mjestu ciele okolice. Klisurese spuštaju okomito u okean, a malo

Ante Tresić Pavičić je tijekom svog boravka u San Franciscu posjetio i Seal Rocks (stijene tuljana) i izletište koje je izgrađeno naspram grebena. Čuvena kuća na grebenu (Cliff House) postoji kao izletište od 60-tih godina 19. st. Izletište je nekoliko puta gorjelo i potom građeno iz početka. 1896. dobilo je oblik osmokatnog dvorca u Tudor stilu, s mnoštvom tornjića i platformi za promatranje. Unutar zgrade su bile brojne dvorane za blagovanje i galerije uz prateće sadržaje. Dvije godine po posjetu Tresić Pavičića ovaj je neogotički dvorac izgorio. Kasnije su ga zamjenile daleko skromnije građevine. Dvorac kod Seal Rocksa bio je jedan od prvih velikih spomenika američke kulture slobodnog vremena. (Izvor slike: Wikimedia)

južnije je obala tako niska, da možeš poći kilometar daljine u more po sitnoj pržini, a voda ti neće biti do koljena. Kilometar, dva, sjevernije otvara se Golden Gate sve med visokim pećinama.

U moru su dva tri visoka grebena, oko kojih valovi Pacifika nikad posve ne miruju, ni kada ti se čini najmirniji, ko što je sada. To su glasoviti Seal-Rocks, ili ti klisure tuljana. Na rubu obale sa strane kopna sagradjen je velik hotel, koji po svojem položaju i po bjelini sjeća na Miramar¹⁷. Do njega je malen zoološki muzej, a iz muzeja vode stube dolje do u kupalište, otvoreno i zimi i ljeti. Na hotelu je doksat¹⁸ nad samim morem, gdje se sakupljaju ljudi na čašu piva, i da gledaju tuljane na klisurama, koje nisu nikada bez njih. Kazni se ogromnom globom svakoga ko bi ubio jednoga tuljana, pa ih i ribari štede, premda im kvare posao, žderući svaki dan ogromnu količinu ribe. Na sve tri klisure biće bilo vidjeti šezdesetak tuljana, svi povaljeni na razne načine, ko crknuti. Rietko se koji miče, osim, ako drzoviti galebi, koji su mnogo veći nego

naši, a nešto tamnije boje, stanu na kojega. Oni koji su bili na paši, ter se naždrije řibe, plove neko vrieme oko grebenja, biraju mjesto, gdje će počinuti, pak se trudno uspnu, upirući se o svoje veslaste sprednje noge. Baš se ljuto muče, dok dogju do počivališta. Više puta su prisiljeni prešklocati preko drugih, što no se izvališe ko mrtve panjine, pa se onda i ovi stanu micati, ne bez režanja i rukanja. Boje su žutocrvene, a nekim gusta dlaka zanosi na bielo. Neki se tako izvališe, i leže tako pljosnasto, prelomljeno, preko škrapa na grebenju, ne mičući se, ma ni brkom, za po sata, da bi se zakleo, je su pocrkali. Istom kad im drzoviti galeb sjedne na nos, ili ih koji drugi tuljan stane smetati, miču se i mašu nespretno debelim vratom, ko tromi predistorični dinosauri. Veliki su, pa će potegnuti po pet šest stotina kilograma, ako ne cielu tisuću.

Sunce se je nagnulo nad okean, koji se lašti i bljeska u raskošju sunčanih zraka. Površina je glatka, ko ulje; ako je tako uvijek, zaslužuje ime Pacifika. Gubi se okrugom, koji sieva ko obruč od usijana srebra, u beskraj. Unatoč

toj tišini malo južnije dugi valovi se kotrljaju širokim razmakom po pržinastoj plitčini i ostavljaju valovite tragove po pržini. Dolje, dalje na jugu, sievaju primorske planine Kalifornije u zlaćanoj magli kroz koju probija gorska rumen, prelazeći još južnije u ljubičastu boju ametista¹⁹, pak u modrinu indiga i plavetilo safira²⁰.

***

U istom ljubeznom društvu posjetio sam i tako zvani *Trokadero*²¹, na jugu grada. Dogje se u po sata tramwayem. Prevario bi se, ko bi pomislio, da taj Trokadero ima što slična sa pariškim. Nema tu nikakve veličajne zgrade, nego jednostavna villa u ubavoj dolini, gdje ljubovnici iz San Francisca dolaze kriomčariti svoje ljubavne osjećaje. Ali je dolina upravo čarobna. Okružena je sa svih strana gustom velikom šumom eukalipta, koji rastu ravni, ko naše jele. Tako im je lišće veliko i gusto, da ne propuštaju zrake sunca na vijugasti puteljak, kojim se silazi u dolac. Zemlja je uviek vlažna, kao u močvari, a zrak uviek topao, prokagjen mirisom balsamičnog lišća eukalipta. Netom si sišao u dolac, sine ti pred očima villa, okružena krasnim perivojem, gdje cvjetaju dalije²² i hrizantemi, a i po koju ružicu ćeš naći.

Sjedosmo u gestionu da se malo osvježimo pivom, kad neko reče, da se čudi, što nije čuti ni vidjeti ptica, kao kod nas, pa ni žaba. Jedva dorekao, a zbor žaba, ko da ga želi utjerati u laž, zakreketa, da sve uši pucaju. Potjeraše nas natrag.

***

Valjalo bi zaletjeti se i malo podalje u okolicu San Francisca, reče mi jednom Krstinić, da vidite plodna kalifomijska polja. Sutradan krenusmo on, Šutić, Krstelj i ja u San Jose²³, grad udaljen dva sata željeznice od San Francisca. Željezница ide malne uviek uz obale zaliva, a s desne strane se dižu ovisoke gore, koje prieče vid na okean. Dok se igje po poluotoku ne vidi se još one raskoši plodnosti, s koje je Kalifornija u svetu na glasu, nu netom vlak zagje na ravnicu, čini ti se, da si zaplovio morem usjeva, vinograda, voćnjaka. Sve već klija, zeleni se, ili cvate. Nepregledni ogragjeni voćnjaci jabuka, krušaka, breskava, višanja, trešanja, jedno su samo more šarena cvieća. Drugdje se zelene maslinici bez kraja. Taj raj zemaljski okružen je malne sa svih strana plavetnim planinama. Neke su bliže, do drugih jedva dopire oko. Na desno mi pokazaše skup zgrada, sakrit u gustom drveću, te mi rekoše, da je to *sveučilište Stanfort*²⁴. Stanfort²⁵ se je obogatio gradnjom prve željezničke pruge, koja je spojila Kaliforniju sa ostalim kontinentom. Kad je umro ostavio je udovici i

sinu stotinjak milijona dolara. Sin učio na sveučilištu u Parizu i umro mlad, a ucviljena majka²⁶ podigla po njegovoj želji i na njegovu uspomenu sveučilište, premda je već jedno bilo u San Franciscu. Baš onih dana, dok sam bio u San Franciscu, otrovaše je nevjerne sluge u gradu Honolulu²⁷, daleko na Pacificu, gdje je običavala zimovati. Novine su danomice bile pune tog nesretnog događaja, te su se širila razna mnjenja o uzrocima njezine nagle smrti, nu pretežalo je mnjenje, da su je sluge otrovale, e da se dočepaju što prije baštine, znajući, da se je svakoga u oporuci obilno sjetila. Veći dio imetka ostavila je za opskrbu sveučilišta.

San Jose je grad od kakvih 40.000 stanovnika, vrlo čist, pravilan, moderan, klime još mnogo toplije nego San Francisco, a položen u ogromnom, već spomenutom perivoju, kao stvoren, da američki bogataši dolaze u njemu zimovati, osim ako ne žele još toplije klime, te ne pogju do Los Angeleza, koji leži na visini Memfisa.

U tom gradu živi liepa naseobina Hrvata. Najpoznatiji je Slavić²⁸ iz Miraca na otoku Braču, koji ima prekrasnu, moderno uregjenu gostionu, da se ne bi sramila ni Pariza. Posjetimo ga i on nas pozove na objed; a poslije objeda zapregnu kola, pa nas poveze u raj okolice. Ni u Franceskoj, ni u sjevernoj Italiji, ni gdjegod je poljodjelstvo došlo do savršenstva, ne vidih tolike blagodati prirode, tolike raskoši voća, usjeva i vinograda. Vileniti konji su grabili ravne ceste, zarubljene s obiju strana jablanima, eukaliptima, ili voćnjacima, a Slavić upravljao š njima ko pravi Automedon²⁹. Vozismo se tri puna sata u mirisu prvih proljetnih uzdisaja, kroz plotove istom zažuće mladim nježnim lišćem, kroz perivoje i ville, kroz voćnjake posute cviećem, kao da je negdje padao sa neba ljubičasti, negdje rumeni, negdje žuti snieg. Slavić zaustavi konje pred villom nekog prijatelja. Nije ni ogragjena, a regbi oko nje pravi vrt Hesperida³⁰. Mrkozeleno grmlje naranača i limuna lomi se pod težinom zlatnoga voća. Slavić zove, kuca na vrata; nema nikoga! Berite, kao da ste kod kuće, reče, i svaki od nas otrgnu po jednu granu, na kojoj je bilo po desetak naranača, velikih ko tikve. Za pravo reći nisu to bile prave narane, nego nešto između narane i citrona, što Amerikanci posieču po sredini, pospušećerom, pa onda izpijaju sok malom žličicom. Zovu ih grape - fruit, a ne bih znao, kako dogođe do toga grape, što znači inače grozd, ako nije po analogiji, jer to voće raste po granama na ogromne grozdove, po sedam osam komada na jednoj grančici, sve zbijeno ko zrnje na grozdu. Ja uprtih jedan od tih grozdova, koji će bit težio tri četiri kilograma, veselic se veselju male Zorke, kad joj ga u večer donesem kući.

Sjedosmo opeta na kočiju, a Slavić potjera kroz

Campus sveučilišta Stanford u Kaliforniji osobito se dojmio Ante Tresića Pavčića. Same zgrade izgrađene su u neobičnom stilu koji je predstavljao mješavinu europske, srednjovjekovne romaničke i tradicije gradnje iz doba španjolskog vladanja Kalifornijom. Sveučilište je utemeljeno na donacijama obitelji Stanford koje, u današnjem novcu, iznose milijardu dolara. (Izvor slike: Wikimedia, između 1890. i 1905.)

zapadni lahor prama San Joseu.

***

— Valja vidjeti i Oakland ; reče jednom Šutić, koji je više pazio onih dana, da se ja dobro zabavim i da vidim sve što je ljepše, nego na svoj posao.

Krstelj me je toga jutra bio poveo u kineski predjel, pa mi pokazivao kineske dućane. Dogosmo i do kineske prodaje riba, i on mi reče, da Kinezi prodaju uviek najsvježiju ribu, i da me uvjeri, kupi u nekog Kineza za dvadesetak centi neke vrsti ribe, baš ko da je od srebra. Slična je našemu gavunu, nu dva tri puta veća. Ponesosmo trgovinu Šutićevom kuhaču i uvjerismo se, da Kinezi prodaju izvrsnu svježu ribu, za kojom i kalifornijsko vino čini ti se, da ne zaostaje za našim. Poslije objeda krenusmo sa Šutićem i sa Dominičićem na parobrod, pa ćemo preploviti zaliv do Oaklanda.

U Oaklandu su tvornice i velika trgovačka skladišta San Francisca, ali netom izigješ malo iz grada, eto te megju prekrasnim villama, megju paomama³¹, bršljanom, svakovrsnim ukrasnim stablima i cviećem. Ville su poredane okolo jezera, po kom plove nebrojeni čamci. Nauživasmox se villa i perivoja, pa Krstelj predloži, da pogjemo do sveučilišta, koje je tu nedaleko na obroncima gore, okruženo krasnim vrtovima.

Prihvatismo. Sveučilište je podieljeno na desetak zgrada, posve jednostavnih i ne velikih. Ima tu i internat, pače i stanovi za profesore. Sva su amerikanska sveučilišta uređena po njemačkom uzoru, pa i to. Pregledasmo jednu zgradu; nu zgrada ko zgrada, a kroz zidove se ne da vidjeti, kako duboko siže nauka. Liepo da i pogjem slušati nekoliko predavanja, još ne bih mogao izreći suda o vriednosti sveučilišta. Uzmem program predavanja. Obilan je, ko na svim sveučilištima, pače i obilniji, ali drugo je pitanje, kako se program izvršiva, i kako duboko stoji znanje u glavama profesora, te koliki je u njih dar predavanja, a kolika kod gjaka napetost i marljivost u slušanju. U glavnom čini mi se, da amerikanska nauka više pazi na praksi nego na teoriju; da se više pažnje posvećuje politehnici³², nego ostalim sveučilišnim fakultetima. Osobito apstraktne znanosti mora da su jako zanemarene, jer ne odgovaraju praktičnom amerikanskom mozgu, koji je sav nategnut i naperen prama jednom cilju: business. Tehnički gjaci mnogo i brzo nauče na sveučilištu. Arhitekturi se ne posvećuje velika pažnja, nu tim veća inžinirstvu. Profesor, mjesto da tumači gjacima inžinirske probleme kredom na tabli, vukući jednačbu iz jednačbe, mješajući stereometriju sa analitikom i deskriptivom, mjesto da im riše slike mahina na tabli, zamršenim projekcijama, u kojima bi se njihov praktični mozak zapleo ko u paučinu, povede ih uviek sa sobom u laboratorij, među same instrumente i mahine, pa im ih na mjestu tumači,

razglaba, spaja, da vide svojim očima, kako sve to biva. Do potrebe povede ih u velike tvornice, pa neka na licu mjesa proučavaju ogromne mahine, videć ih na djelovanju. Istom kada su vigjeli, pregje na teoriju, uči ih kolika mora biti debljina željeza, da podnese tolik i tolik pritisak pare, kolika mora da bude poluga, da pokrene toliko i toliko kolo, a da se ne slomi, i onda udari u brojke i jednačbe, pa im dokazuje umom, o čemu su se već očima uvjerili. I gjaci sami se vježbaju u praktičnom radu. Mi smo ih našli dvadesetak po vrtovima sveučilišta, koji su se bavili nivелацијом tla, mjerenjem visina, i to bez sinusa i kosinusa, posve praktički, svaki sa svojim dorbinom³³ na tronogu i sa nivelom³⁴.

I u medicinskoj znanosti posvećuje se veća pažnja praktičnoj nego teoretskoj strani. Anatomija i fizijologija glavni su predmeti, s toga i napreduje u Americi daleko više kirurgija od interne. I sam dr. Biankini, poznat kao valjan kirurg, priповедao mi je, da amerikanski liečnici ne zaostaju u kirurgiji za evropskim. Uslijed mnogobrojnih stradanja u rudnicima i tvornicama, amerikanski liečnici imadu mnogo više prigode, da se uvježbaju u najraznovrsnijim operacijama, nego Evropejci. Pače i samo pravo uči se više praktički nego teoretički. Sve države nemaju iste zakonike, ni kaznene, ni gragjanske, a školski tekstovi su vrlo ograničeni, te se na ispitu ne traži baš mnogo. Rimsko pravo i nije obvezatan predmet. Odvjetnici i suci imadu inače ogromne biblijoteke, ne teoretskih knjiga, nego znamenitih parnica, koje su već bile riešene, koje su natiskane, te se čuvaju kao materijal za buduće zakonodavce, i da ih suci i odvjetnici mogu u potrebi proučavati, ako im dogje analogni³⁵ slučaj.

Da se gjak upiše na sveučilište ne treba imati ispita zrelosti, ni predhodnih nauka, kano u većini evropskih država. Za grčki i latinski niko i ne pita; glavno je da gjak zna dobro engleski čitati i pisati. Time se olakšava svakomu pristup na sveučilište, nu time se stvara i proletarijat u svim granama liberalnih zvanja.

Na sveučilištima se uči doduše grčki i latinski, a ko bi po programu sudio, rekao bi da se klasičnoj i modernoj, te komparativnoj filologiji ne posvećuje manje pažnje, nego na evropskim sveučilištima. Ali svak znade što vriede programi: što su veći i ljepši slabije se izvagaju. Amerikanci na oko idu mnogo dalje od Evropejaca. Kod svakog sveučilišta sagragjeno je i kazalište u starogrčkom stilu, gdje bi se imalo u izvorniku predstavljati Ajshila, Sofokla, Evripida, Aristofana itd. Na sveučilištu u Oaklandu kazalište se je tek dovršivalo, kada ga ja posjetih. Po primjeru grčkih kazališta sagragjeno je povisoko u uvali gore, tako da nije trebalo

dupsti mnogo da se postave sjedalice u hemiciklu³⁶. Pazilo se je i na obzor, da što ljepši bude gledaocima, kao što su Grci sa svojih kazališta uživali pogled na more, na otočje, na krasne gorske preglele. Ovgje to na žalost nije pošlo za rukom, jer i ako je kazalište okrenuto prama San Franciscu i njegovom zalivu, skriveno je dobrano sveučilišnim zgradama i visokim drvećem. Istom sa zadnjih redova otvara se nešto vidika. Kazalište je vjerno gragjeno prama starim uzorima, u polukrugu, sa visokim zidom u dnu, tako zvanom scenom, sa uskim proscenijumom³⁷ pred njim, sa parascenijima³⁸, lievo i desno od scenskog zida, sa oltarom thymelesom³⁹ pred proscenijumom na prostoru orkestra i zbora. Kazalište je gragjeno, ili bolje sliveno od cementa i pieska, posve jednostavno, bez velikog troška, nit ikakvog ukrasa, a može u njemu naći mjesta pet šest tisuća gledalaca. Gjaci sami moraju prikazivati tragedije u izvorniku. Bio bih rada video jednu takvu predstavu, koju ne razumiju ni gledaoci, ni predstavljači, ali nisam imao te rietke sreće.

Zato sam imao sreću prisustvovati jednoj partiji footballa, koje se izvagaju danomice. Koliko je na evropskim univeritetima zanemareno vježbanje i uzgoj tiela, toliko u Americi pretjerivaju sliedeć Grke. Nema nikakve sumnje, da se na amerikanskim sveučilištima posvećuje mnogo više pažnje i vremena vježbanju tiela, nego vježbanju duha. Na svakom sveučilištu naći ćeš sve moguće sprave za tjelovježbu. Švedska gimnastika je u modi, te su joj posvećene ogromne prostorije, posve moderno uregjene, a uz njih su odmah tople, hladne i parne kupelji, gdje se gjaci, poslije naporna višesatnog vježbanja, kupaju i opočivaju. Ako u blizini nema mora, onda je svakako umjetno jezero za vježbanje u veslanju i za regate. Osim toga u dvorištu su prostorije za lawn-tennis⁴⁰, za hockey, basket-ball⁴¹, base-ball, foot- ball itd., a u zgradama dvorane za squach⁴² i ping- pong. Imao sam čast prisustvovati jednom matchu footballa, i valja priznati, da su se obe stranke borile za pobjedu baš junački, da ne rečem biesno. Treba znati, da u Americi gjaci jednog sveučilišta izazivlju gjake kojeg drugog sveučilišta na match foot- balla, i u tu svrhu se vježbaju i pripremaju cielu godinu, pa kada dogje vrieme natjecanja svako sveučilište izabere najjače i najspretnije igrače, ili bolje rečeno borce, jer se često ščepaju u kosti junačke, izbiju jedan drugom zube, udare tolikom silom nogom u rebra, da svaki put iznesu kojega onesviešćena sa igrališta. Igra se sastoji u tome, da jedna četa mora nastojati baciti na polje druge čete ogromnu kožnatu loptu. Na čije polje pane, taj je izgubio igru.

Natjecanje u toj igri izmegju sveučilišta Yale u gradu New- Haven, kod New- Vorka, i sveučilišta Harward

u gradu Cambridge kod Bostona postalo je velikim narodnim dogadjajem, ko olimpijske igre u Grčkoj, ko Grand prix de Longchamp u Parizu, ili Derby u Engleskoj, ili toreadorske igre u Sevilli. Ne samo sve što je otmenijega u New-Yorku, nego ljubitelji sporta iz ciele Amerike navrve u New-Haven, kada je oglašen match između Yalea i Harwarda. Stavlju se ogromne oklade, ko na konjskim utrkama. Novinari su svi na okupu, i brzovjavljaju isti čas, kako se igra razvija, tu sa lica mjesta, svim glavnim novinama Unije sve miene igre. Jedanaest crveno obučenih gjaka sa sveučilišta Harward izigje na poprište proti jedanaest modro obučenih Yalaca. Glava im je zaštićena kožnatim šljemovima, a ciepoli⁴³ od nogu kožnatim dokoljenicama. Sav anfiteatar, na kojem sjedi nekoliko tisuća gledaoca, podieli se u dva tabora. Krik pristaša Yalaca naliči kreketanju žaba : Brekekeks! — keks! — koex! Ho! up! hol up! Parobolo! Yale! Pristaše Harwarda deru se: Rah! rah! rah! Harward! Desetak tisuća grla kreće ko ogromni žabljak, a drugih deset tisuća riče: rah! rah!

Obično pobedi Yale, ali se Harward tješi, da u naučnim natječajima odnosi uviek pobjedu nad Yaleom, što u Americi ne znači mnogo.

Usled tih gimnastičkih vježbanja, američki gjaci izgledaju više kao atleti, nego kao akademičari. Sve vanjske značajke yankea razvijaju se u njima do potpunosti. Visoki su, košturninavi, mišićasti. Čelo usko, obradak širok, laloke silno razvijene, oko hladno i oštro.

Najznamenitiji dio na američkim sveučilištima zauzimlje gimnazija, koju rieč amerikanci shvaćaju u njezinom grčkom značenju, što znači nago vježbanje, i ako se gjaci ne svlače do nagosti ko u Sparti. To je zgrada za tjelovježbu, sa svim mogućim spremama u tu svrhu. Gjaci prolaze na gimnaziji više vremena, nego u dvoranama predavanja. Takse za upisninu su ogromne. Svaki gjak plaća godišnje najmanje 100 dolara takse sveučilištu. Oni koji stanuju u yard-u (unutar granica sveučilišnih zgrada, u tako zvanim dormitory⁴⁴) plaćaju za jednu sobu, sa dotičnom kupelji, po pet šest stotina dolara na godinu, a još je pri tome uredi svojim pokućstvom.

I na sveučilištima ko i po gradovima klubski život je neobično razvijen. Prije svega gjaci se diele u četiri vrste; najmlagji, koji su istom došli na sveučilište, zovu se freshmens, ono što su na našim sveučilištima brucoši (Fuchs); oni druge godine zovu se sophomores⁴⁵, treće godine juniors, (mladji) i napokon seniors, (stariji), to jest oni koji su već prošli tri prva stepena. Stariji postupaju s mlagjima prezirno. Mlagji nemaju pristupa u klubove starijih, a na zajedničkim skupštinama imaju pravo

da šute. Oni prve godine imaju svoje klubove, koji se obično zovu Polo Club ili Ferning Club. Dovršivši prvu godinu ugje u klub Zeta-Psi⁴⁶ ili Porcellian⁴⁷; a kašnje u tajne klubove, koji se zovu Alpha-Delta-Phi⁴⁸, ili što slična. Klub D. K. E.⁴⁹ naliči već masonskoj loži, i gjak, koji hoće da ugje u nj, mora preći kroz najraznovrsnije smiešne kušnje. Članovi kluba mogu mu naređiti, da počini koju mu dragu ludoriju, kao da pogje u grad na po go, da obrati rieč kojoj nepoznatoj gospogji itd., a on to mora izvršiti. Reku li mu da sjedne na sred ulice u blato, mora sjesti; da se uspne na telegrafske kolac, mora se uspeti. Kada je sve to izvršio i kada ga uvode u klub, tu ga čekaju svakaka strašila, ko padanje u jaz, prolaz kroz umišljenu vatru, itd.

Ima klubova gdje gjak mora platiti 50 dolara ulaznine, a 10 dolara mjesečne članarine. To je za to da siromašniji gjaci ne mogu ući, jer u Americi plutokratske razlike, zamjeniše evropske razlike krv i koljena.

***

Klubski život je razvijen, kako spomenuh, ne samo na sveučilištima, nego još više po gradovima. Ima klubova, koji za svoju palaču potrošiše milijon dva dolara. Po toj svoti čitatelj će razumjeti kakva mora da bude nutrina. Dr. Gjurkovečki poveo me je jednom u jedan od glavnih klubova San Francisca na objed, te mi je tom prigodom pokazao sve prostorije. U klubovima velikih evropskih gradova, gdje se sastaje aristokracija i plutokracija, biće više raskoši i finoće u pokućstvu, ali doista nije toliko skrbljeno za zdravlje i za čistoću, koliko u američkim. Osobito sam se divio kupeljima, koje su uregjene baš rimskom raskošjii, a onda prostorijama za tjelovježbu i za mačevanje. Članarina je u velikim i otmenim klubovima vrlo visoka, toliko radi ogromnih troškova, koliko da se zaprieći ulaz nižim slojevima društva. Mnogi Amerikanac provede u klubu celo vrieme koje nije u poslu. Tu jede, piye, igra, vježba tielo, kupa se, čita novine, raspravlja o politici i o gradskim novostima. Kod kuće samo spava. U klubu vlada najveća sloboda i jednostavnost. Izbjegavaju se svi formaliteti evropske etikete, do te mjere, da se ne daje ni ruku, kad se ugje, ili odlazi od drugova.

***

I masonstvo je u Americi neobično razvijeno. Ima svakovrsnih loža i masonske sveza, od kojih neke nisu ovisne od svjetske masonske organizacije. Svaki treći četvrti čovjek, kojega u Americi sretneš mason je. Razne se lože natječu, koja će pohvatati više članova. Čini mi se ipak, u koliko sam mogao prosuditi, govoreći sa nekim odličnijim masonima, a ne zavirivši u nutrinu

organizacije, što nije nikako dopušteno, da amerikanska masonerija ima posve drugi značaj nego evropska. Dosta je kazati da ima loža, u koje židovi nemaju u nijednom slučaju pristupa. Ima ih pače koje nose čisto kršćanski značaj, a jedna od najotmenijih, u koju, kažu, da je vrlo teško ući, osim s razloga što lako ne prima novih članova, i za to, jer trošak ulaznine stoji više tisuća dolara, ima čisto muslimanski značaj, te i ceremonije, obrede i nošnju egipatskih arapa. U evropskim velikim orijentima vode na protiv glavnu rieč židovi, a to je dosta, da čovjek posumlja, nije li danas svrha evropskim masonima, da izrabljaju čovječanstvo u svoje svrhe, koje nemaju ništa posla s humanitarizmom, ni s liberalizmom, već s bursom, trgovinom i politikom, da oni koji imadu mnogo uzmognu i gore oguliti one, koji imadu malo, ter da sakupe svu vlast novčanu i političku u svoje ruke.

Biće bez sumnje da i amerikanske lože podupiru svoju braću na uštrb onih, koji nisu masoni, ali svakako mi se čini, da amerikanska masonerija nema po ljudsko društvo onaj opasan karakter, kao evropska.

Tresić Pavičić dijeli predrasude prosječnog Amerikanca prema Kinezima. Usprkos tome privlačni su mu neobični običaji istih, kao primjerice pogrebni običaji. 1903. kamera je zabilježila pokop kineskog vojnog atašea u San Franciscu. (Izvori: Library of Congress)

Bilješke

1. 1893. osnovan je u San Franciscu „Hrvatski klub - Zvonimir“ kako bi organizirao Hrvate za potrebe lokalnog „slavenskog dana“. 1897. klub je postao „Hrvatsko dobrovorno društvo - Zvonimir“ i kao takvo je ušlo u Hrvatsku narodnu zajednicu. 1906. „Zvonimir“ izlazi iz Hrvatske narodne zajednice i na njegovu inicijativu 1910. nastaje Hrvatska sveza na Pacifiku.

2. Zapravo „our language“.

3. Radi se o braći Boži i Milošu Gopčeviću podrijetlom iz Boke. Božo je bio uspješan poduzetnik ali je i zabavljao lokalne novine tvrdnjom kako je potomak cara Dušana. Želio je preuzeti vlast u Srbiji i Crnoj Gori i tamo uspostaviti republiku. Njegov brat Miloš je kao vozač tramvaja upoznao i oženio bogatu i lijepu nasljednicu miss Floyd.

4. Pravi, istinski, potpuni, čisti.

5. Veljko Radojević (1868. – 1959.), književnik i javni djelatnik. Od 1900. živio u Sjedinjenim Državama. U Oaklandu je izdavao list „Srpska nezavisnost“.

6. List „Naša sloga“ počeo je izlaziti u San Franciscu već 1892. i urednik mu je bio Vjekoslav Piškulić. Nije jasno da li je list „Naša sloga“ koji je izlazio 1905. i 1906. imao kakvu vezu s ranijom „Našom sloganom“.

7. Franjo Akačić (1884. – 1957.), novinar. 1904. iselio u Sjedinjene Države. Tu uređivao listove „Naša sloga“, „Jadran“, „Jugoslavenski Jadran“, „Život“ i „Narod“.

8. John Sutich, imao je restoran „Adriatic“. Poslije potresa 1906. otvorio je zajednički restoran s Johnom Tadichem.

9. John Tadich, 1887. preuzeo restoran koji su još 1849. otvorili tri Hrvata (Nikola Budrović, Frano Kosta i Ante Gašparić). Držao ga je do 1928. kada ga je prodao braći Bučić. I danas se po Johnu Tadichu restoran zove „Tadich Grill“.

10. Izvrnuo, izvrgnuo.

11. Bosanski somun, lepinje.

12. Voštanicama.

13. Svećeničke kasta u Indiji, njihovo asketsko mirovanje Tresić Pavičić uspoređuje s dokonošću.

14. Jedrenjaka.

15. Gozze – Gučetić, dubrovačka plemićka obitelj koja živi u Dubrovniku od 12. st. do danas.

16. Seal Rocks, stijenje na sjevernom rtu zaljeva San Francisca koje nastanjuju brojni morski tuljani. Omiljeno izletište.

17. Palača nadvojvode Maksimilijana Habsburškog u Trstu koji je ubijen u Meksiku pri neuspjelom pokušaju da postane meksički car.

18. Vrsta balkona, izbočeni dio prostorije koji prelazi vanjski zid.

19. Ljubičasti kristal, kvarc.

20. Safira, doslovno „plavog kamena“, najčešće plavičast dragi kamen.

21. Trocadero, 1892. otvorena gostionica krajem 19. i poč. 20. st. čuvena po kockanju i plesovima.

22. Trajna cvjetnica koja cvjeta u različitim bojama od svibnja do jeseni.

23. San Jose, glavni grad Kalifornije. Krajem 19. i početkom 20. st. važno središte industrije strojeva i avio

industrije.

24. Leland Stanford Junior University, utemeljeno 1885. jedno je od najuglednijih svjetskih sveučilišta. Do danas je dalo više od osamdeset dobitnika Nobelove nagrade.

25. Amasa Leland Stanford (1824. - 1893.), veletrgovac, željeznički magnat i dugogodišnji guverner i senator Kalifornije. Jedna od najutjecajnijih osoba kalifornijske povijesti.

26. Jane Elizabeth Lathrop Stanford (1828. - 1905.), supruga Amasa Leland Stanforda. Njezina smrt od trovanja strihninom ostala je kontraverzna do danas.

27. Glavni grad Havaja.

28. Lorenzo V. Slavich (1857.), od 1897. bio je vlasnik restorana u San Joseu. 1894. tu je osnovao Slavensko-američko dobrovorno društvo kojega je dugo godina bio predsjednik.

29. Automedon, vozač bojnih kola grčkog junaka Ahila.

30. Vrt Hesperida, čarobni vrt na krajnjem zapadu svijeta starih Grka, na obroncima planine Atlas, gdje su rasle zlatne jabuke.

31. Palmama.

32. Politehnika, visoka ili srednje tehnička škola koja poučava stručnjake za razne tehničke struke.

33. Durbin, dalekozor, zurilo.

34. Niveleta, razulja, ravnjača, libela.

35. Sličan, odgovarajući.

36. Polukrug.

37. Proscenij, zgrada koja čini pozadinu pozornice i u kojoj su se glumci presvlačili. Danas prostor između zastora i orkestra.

38. Parascenij, bočne sobe za presvlačenje u antičkom teatru.

39. Thymele, žrtvenik u antičkom teatru koji je podsjećao na povezanost svijeta živih i svijeta bogova i na obredne korijene kazališta.

40. Tenis.

41. Košarka.

42. Zapravo za squash, skvoš.

43. Potkoljenice.

44. Doslovno spavaonica, u ovom slučaju studentski hostel, studentski dom.

45. Znači valjda više znanja, dakle koji su nešto naučili, jer mi rieč izgleda skalupljena od grčke rieči sofosi engleske more, što znači više. (opaska autora) Zapravo se radi o grčkom nazivu za osobe koje puno čitaju, a malo razumiju.

46. Zeta-Psi, studentsko bratstvo utemeljeno 1847. danas s više od pedeset ogranača širom sjeverne Amerike.

47. Porcellian Club, klub studenata sveučilišta Harvard utemelje 1794. Znak mu je svinja.

48. Alpha Delta Phi, 1832. osnovano američko studentsko društvo. Prvotno književno društvo kasnije se zaodjenulo velom tajnosti.

49. Delta Kappa Epsilon, studentsko bratstvo osnovano na sveučilištu Yale.

XX.

Megju Slovincima. — Na plesu. — Kod dra. Gjurkovečkoga. — Poziv u Oakland. — Utopljenik. — Megju Vrbanjanima. — Po domaću. — Neprilike povratka. — Konferenca u Lyric Hallu. — „Naša Sloga“. — Auštrijaci demonštravaju. — Književna konferenca. — Poziv iz Montane. — Rastanak.

Odbor za pripremljenje mojih konferenca učinio je sve što mu je bilo moguće, da konference budu dobro posjećene. Neki me prijatelji svjetovaše, da posjetim i društvo naših „Slovinaca“, kada bude imalo sjednicu, pače i Auštrijaka, ne bih li ih tako udobrovoljio, da i oni pohrle na konference. Slovinci posjetih, Auštrijake ne htjedoh. Kad me najaviše u „Slovinskem“ društvu, valjalo je kucati tri puta na vrata, ko u nekim crkovnim ceremonijama velike sedmice. Izigjoše bradati starci sa žutim stolama preko ramena, koji me primiše, pa opeta kucaj na vrata. Kad se otvorise, te ugjoh unutra, nagjoh mir, ko megju rimskim senatorima, koji sjediše na Foru¹, kao mrtvi, kada ugjоše Galli.² Predsjednik, u nekakvom sacrdotalnom³ ruhu, sjedi čelo dvorane a s druge strane prama njemu potpredsjednik. Na sredini je stol pokriven zastavom, koju, kad se ugje, valja dotaknuti rukom i poljubiti, za tim se valja nakloniti predsjedniku, pak potpredsjedniku. Posadiše me kod predsjednika i dadoše mi rieč. Ja sam nastao protumačiti im značenje slovinstva i kako je nastalo, pa kako ga zameniše nove ideje, koje su se razvile ili bolje uskrasnule, pošto su ta naša stara braća već otišla u Ameriku. Slušaše me pomnivo, pače prekidaše me burnim plieskanjem, a na koncu poklicima i oduševljenim odobravanjem; ipak na konference ne dogjoše nego dva tri. Ovo spomenuh da se vidi, kako su u tom društvu, kao i u mnogim drugima, pozajmili mnogo ceremonija iz masonske lože.

Slovinsko društvo dalo je tih dana i ples, te me pozvalo, da ga posjetim. Odazvah se, da proučavam ljude, da vidim, je li se u njima održava narodna duša, ili se utapa u amerikanstvo. U prilično velikoj dvorani bilo je mnogo svjeta. Na etiketu se nije pazilo, te je svak došao odjeven kako je htio, toli gospogje, koli gospoda. Takav je običaj u Americi, ali samo u nižim i gragjanskim krugovima, gdje zaziru od fraka, kao vrag od tamjana. Nije baš tako u plutokratskim krugovima, koji u Americi nadomještavaju aristokraciju. Plutokrate se svake večeri obuku u frak, ili najmanje, u ono odielo što ga kod nas zovu smoking, bilo da iglu u kazalište, ili na kakvu drugu zabavu, bilo, da ostanu kod kuće. Plutokracija u svemu i po svemu oponaša englesku aristokraciju.

Na plesu naših Slovinaca bilo je i radnika u običnom gragjanskom odielu svake boje, a i gospogje su bile odjevene većinom u odielo za šetnju. Polovica krasnog spola nije razumila hrvatski, znak, da se mnogi naši

žene s Amerikankama, i da ne dolazi iz domovine surazmjeran broj žena prama muškarcima.

Slovinci navališe i tom prigodom na me, da im držim govor. Ja sam se nećkao, jer sam znao, ako me dva puta mukte čuju, da neće ni gjavolji doći na konferencu gdje se plaća ulaznina. Oni su naprotiv tvrdili, da će ih doći tim više, što me više ljudi čuje, jer će ovi potaknuti one koji me nisu čuli, da dogju na konferencu. Popustih i govorih jedno po sata osvrćući osobitu pažnju krasnome spolu, koji se je brojno oko mene sakupio. Pobrah oduševljeno odobravanje, ali na konferencu nije od Slovinaca skoro niko došao.

***

Hrvati i Srbi u San Franciscu nastojaše svim silama, da mi učine što ugodnijim boravak megju njima. Imućniji i ugledniji dadoše gozbu u moju počast, pozvavši na nju i svoje prijatelje. Kod dra. Gjurkovečkoga služio je japanski inoš⁴ u bielim rukavicama. U San Franciscu je moda, da sva vigjenija gospoda imadu japanske inoše, koji su u tom poslu nenatkriljivi. Inoš dra. Gjurkovečkoga pokazao je, da ne zaostaje ni za najboljim njemačkim kellnerom, a isto tako i kuhač, takogjer Japanac. Poslije večere bila je muzikalna zabava, na kojoj je gospogja Gjurkovečki pokazala svoju vještinu pri glasoviru i u pjevanju. I djeca dra. Gjurkovečkoga fino su muzikalno naobražena. Sva kuća odiše gospodstvom, a vidi se, da zagorski naš šljivar nije ni u demokratskoj Americi zaboravio na krv i koljeno, a ni na staru horvatsku gostoljubivost. I u ljubavi, za šport odaje dr. Gjurkovečki krv zagorskoga plemića. Da nema te ljubavi za šport, mogao je dr. Gjurkovečki biti veoma bogat, jer je kao na juriš stekao veliku klijentelu u San Franciscu, a i glas najboljega specijaliste u bolestima maternice i ostalim bolestima porodnih ženskih organa. Taj glas on i zasluzuje, te ga uživa ne samo u općinstvu, nego i megju strukovnjacima, koji njegova djela o tim predmetima uvelike uvažavaju, te ga smatraju auktoritetom.

Kad spomenuh večeru kod g. dra. Gjurkovečkoga, bio bih nezahvalan da ne spomenem i g. Tadića, Šutića, Kocelja, Bakulića, te braću Srbe, Špira Vukosavljevića i braću Raduloviće. Svi su nastojali i natjecali se, da mi što više ljubavi izkažu, baš kao da u meni samu milu domovinu goste.

***

U *Oaklandu*, kod San Francisca ima mala naseobina mojih sumješćana, iz Vrbanja. Ponosni su što ostali iskazuju toliku počast njihovom sumješćaninu, a ima megju njima i takovih, koji su sa mnom sjedili na klupama pučke škole, napinjali ploke⁵ za drozge⁶, uopće provodili zajedno liepe dane djetinstva, pa kako da oni za drugima zaostanu? Jednog dana dogođe u stan g. Šutića u deputaciji dva Razovića, Fredotović i Vidošević, te pozvaše mene, g. Šutića i g. Krstelja na gozbu u Oakland. Primisimo, i jednog četvrtka u večer krenusmo parobrodom preko konala.

Nebo se bijaše počelo osipati zviedama, a ja stadoh na krmu, da promatram divnu kalifornijsku prirodu u prvim drhtajima proljeća. Odjedared parobrod stane, mahina udari svom silom natrag, podrhtavajući svim zglobovima ogromnog parobroda, koji je prenosio bar tisuću putnika. Što se je dogodilo? Svi putnici grnu prama krmi, mornari skočiše na čamac, brzo ga odrješuju i spuštaju u more. Neki je putnik skočio sa kasara u pučinu! Hoće li ga spasiti? Svakomu je to pitanje na ustima. Čamac se je udaljio, a u noći se ne vidi što se zbiva na moru. Nakon deset časaka čamac se vrati, te ga podigoše na žabicama⁷ do kasara parobroda. Iz njega izigjoše mornari, vodeći nekakvog starca, kojemu je voda čurkom curila s kosa, sa brade, sa cieleg odiela. Poklik veselja zaori sa svih strana. Vikalo se valjanim mornarima, vikalo životu, koji je pobedio smrt! Svak je bio veseo, samo je onaj starac bio snužden; spustio očajno glavu na prsi, mrko omierajući očima ljude naokolo. Nije hodao, silom su ga provukli kroz dva reda znatiželnog ljudstva, do kapetanove kabine. Svak ga je htio vidjeti, svak grnuo na vrata kabine, gurajući druge; i onaj, koji je htio, da ga više nijedno ljudsko oko ne vidi, bio je sada izložen odurnim ljudskim očima, baš kao kakva nakaza u cirkusu, ili u panoptiku⁸. Biće mu bilo blizu sedamdeset. U to doba teško se čovjek rieši na samoubojstvo. Statistika pokazuje, što se čovjek više plibližava smrti, da su samoubojstva rjegja. I bez statistike, ko je malo zavirio u narav ljudsku i u psihologiju, znade, da tim teže čovjek ostavlja život, što mu je dužim vremenom privikao. Moć navike se baš najtvrdokornijom pokazuje u nagonu za žićem. Ima staraca, koji pobiesne, kad im se spomene smrt. Ma bili koliko umni, upravo pomahnitaju, kad se djeca dosjete njihovoј slabosti, to jest strahu od smrti, pa im dovikuju, da ih smrt čeka, tamo u onom kutu, ili na onom raskrižju. Njihov um je bistar u svemu, samo ne mogu, neće nikako, da se podadu razlozima neumolne prirode. Zamrze i samu prirodu, i ne mogu shvatiti, da ona, po dubokim razlozima svojega ustroja, nije nikako mogla od stvari podvrgnutih vječnoj mieni, stvoriti

stvar, koja se ne mienja, nego traje uvek ista; nije mogla učiniti ljude besmrtnima, pače ni za desetak godina produžiti im život preko granice, koju im je odredila. A nema sumnje, da je to priroda mogla, bila bi i učinila.

Svi ti razlozi za starce ne vriede, i rijetki su koji se znaju uzvinuti umom do smjernog poklona i dobrohotnog podvrgnuća višnjim zakonima, do mirne blage eutanasijske⁹. U sedamdesetim godinama ne umire se dakle ko od šale, ne srće se u smrt bez ljute, bez grozne, bez neopisive nevolje. U Kaliforniji još manje, nego drugdje. Bar na oko sudeć, tu ne može biti glada; tu majka priroda hrani svakoga obilno i zvier u gori, kamo li neće čovjeka, koji ju je onako divno obradio, pretvorio u jedan sam voćnjak, vinograd, žitnik, perivoj! Što je dakle moglo nagnati onoga sjedobradoga starca, da onako ljuto kidiše životu, da u vodi Pacifika uguši sve svoje boli, da ugasi vatru očaja, koja mu je izgarala mozak, i da nagje vječni neprobudni mir? Ko će na to odgovoriti, ko će omjeriti svu težinu boli u njegovu srcu, ko li svinuti olujna krila očaju, što ga je sunovratio u more? I ja sam zavirio kroz glave, što no se okupiše oko vrata kabine, da ga vidim, da čitam na njegovu licu živa plamena pisma užasa i zdvajanja. Opeta mu zaiskriše njegove oči, kano prije, kad ga provedoše, blieskom neiskazna biesa, neutražive mržnje, kano ranjenoj zvieri, kad joj se približava k duplju lovac sa ražnjem u ruci; pače još strašnjim blieskom, jer zvirlanje ranjene zvieri iskazuje svirepi strah od smrti, nagon za životom, jar na krvožednog lovca. Onaj pogled značio je nešto protivna, nešto što nije po zakonima prirode. Tražio je mrak vječni, a vigjao je odurne svieće ljudskih očiju; tražio je tminu neprobudne nesvjesti, a ljudske oči gorile su oko njega kao luči odurne sviesti; tražio je dubine mora, a osjećao je još na mišicama svojih ramena ljuti stisk ljudskih prstiju, koji ga silom izvukoše iz luke počinka i zaboravi. Bježao je od ljudi, a oni potrčaše za njim do u same valove mora! I to valjda u ime milosrđa, u ime čovjekoljupstva! Sva užasna nepravda utjecanja ljudske volje na drugu ljudsku volju u tom nasilnom činu usredotočila se je, kao svjetlost kroz leću u ognjištu; usredotočila se je u njegovom mozgu u njegovoj volji, kao sabrana iz svih baterija ljudske tiranije; a sada mu iskri, žari, bljeska, munji iz očiju! I možda mu k tome još i rasvjetljuje sve užasne prizore njegovog svagdašnjeg življena od kojega je bježao! Ko može opisati takovu sliku? Ko zaronuti u dubine u vrtloge takovih duševnih oluja? Ko će se usuditi kazati, da na temelju filozofije i filantropije osuđuje samoubojstvo i proglašiti ga zločinom? Kako će dokazati, da ljudi imaju pravo, pače i dužnost

silom zaključati samokrvniku vrata, koja vode u smrt, kao što se djetetu zatvara nož, da se ne poreže?

Možda to pravo i tu dužnost imadu, ali je neizmjerno teško naći apodiktički¹⁰ logičku neizbjegivu svezu između hotnje samoubojstva i između dužnosti da ga se zapričeći.

Ko užareno željezo, kojim su stari kirurgi palili rane, mene je pekao pogled onog samokrvnika, i ostavio mi u pamćenju neizbrisiv trag, pravi žig i za njim brazgotinu. Mjesto djela milosrđa, ljudi su počinili možda djelo neopisiva nasilja, iz hladna mira smrti, bacili čovjeka u užarenu peć života! Ili me možda mašta previše zanosi, a onaj pogled ne bijaše drugo, do li pogled lude, ili pijanice, koja će se skoro otrieniti? Život i smrt imadu u svojoj tragediji svakakih šala i raznolikih ironija!

***

Moji Vrbanjani nas dočekaše na pristaništu i otpratiše do kuće, gdje pripremije obilnu večeru. Od svega što rodi Kalifornija htjedoše, da okusim, ne štedeć troška, ne kao da su radnici, nego kao da su poslodavci. Da me sjete i na rodno mjesto, htjedoše mi pripremiti i jedno domaće jelo. Kupiše kozlića i ispekoše ga sami na dvorištu, baš po domaću; ali „nema kozlića do našega, reče Vidošević, pa ni u Kaliforniji!”

— Valja ga gojiti zatvorena u sprti¹¹, a ne puštati da skače ; doda Razović.

— Ni trava nije ovgje sočna, kao kod nas ; primjeti Fredotović.

Navagjam sve istinite rieči, eda pokažem, da naša domovina u mnogočem nema ni Kaliforniji da zavidi.

U razgovoru i nazdravicama prošla je i ponoć, prošla i dva sata . . . Više nema parobroda, da se vratimo! Šutić hoće da se vratimo, pošto po to, od skrbi radi gospogje, da se ne briga za nas. Više od sata se verasmo po obali ne bismo li našli koji parobrodić da nas preveze, i napokon nam sreća posluži ukrcati se na nekaki tovarni parobrod, koji nas je iskrcao dva sata hoda daleko od Šutićeve kuće. Nakon duga tumaranja nagjosmo jednu kočiju, ali je kljuse pred njom svaki čas posrtalo uz strme ulice San Francisca, i padalo od truda i umora. Smilovasmo se jadnom živinčetu i nastavismo pješice. Oko drugih pietala padosmo na konak.

***

Na jedanaesti ožujka bila je urečena konferenca u Lyric Hall-u. Odbor se je trudio, da konferenca što bolje uspije moralno i materijalno, izdao proglose i program, te raspaćavao ulaznice. Na programu je stojalo, da će udarati glazba i tamburaški zbor, a na koncu, poslije

konference, da će biti ples. U odboru su bili dr. V. G. Vecki, (Gjurkovečki) J. Mender, J. E. Kukavica, E. T. Balić, M. Kalašić, A. Gecan, N. Juras, J. Bilafer, J. Krstinić, D. Doklestić, M. O. Dominčić, P. Kocelj, A. Marinović, E. Gudelj, G. Šantić, P. Knego, J. Fredotović, L. Klimović. Jedan starogragnjanin napravio je i liep brojih mojih fotografija, koje će se dieliti na ulazu. „Naša Sloga” izišla po prvi put u svečanom odielu, doniela pjesmu u moju počast, a Korčulanin Marinović vještim perom je istakao i povećao moje zasluge na književnom i političkom polju.

Sabralo se je doista mnogo svieta. Osobito se Srbi iskazaše. Svi svjesni Hrvati se nagjoše na ročištu, a od Auštrijaka i Slovinaca samo po jedan ili dva, da mogu kazati što sam govorio, i, kako se kašnje groziše, tužiti me austrijskom konsulatu.

Dan poslije konference sabrala se je četa Auštrijaka i došla pred gostionu g. Šutića, da napravi proti meni demonstraciju. Vikali su : krepala Hrvatska! Živila Austrija! Bilježim i ovo, da se vidi do kojega je stepena austrijski sustav školskog uzgoja poživinčio jedan dio našega naroda.

Dr. Gjurkovečki predstavio me je općinstvu krasnim engleskim govorom, a poslije njega sam govorio ja dva sata, osvrćuć se osobito na mjesne političke i ekonomске prilike našega naroda, ironizujući dosta papreno Auštrijake, jer sam i onako znao, da za njih liepi razlozi ne vriede. Osobito sam istakao zadovoljstvo nad tako uzornom sloganom Hrvata i Srba, koja može doista biti primjerom braći u domovini, eda se otrize ne od ljudi što im ga austrijska ruka siplje u domaće brašno.

Poslije te konference izraziše mi i Srbi i Hrvati želju, da im držim i književnu konferencu, koju im držah tri dana kašnje, a trajala je od 8 i pol do ponoći. Na mnogim očima video sam tom prigodom suze ponosa i ganuća, što mi je godilo više od najburnijeg plieskanja i odobravanja.

***

Prije nego što ću otploviti iz San Francisca dobih brzjavni poziv od g. Marčelje, da dogjem držati konferencu u Great-Falls u Montani. Iz Anaconde i Butte ne dobih ni odgovora ni poziva, a samo da su se sve tri ove brojne naseobine složile, te me pozvale, bio bih se mogao zaputiti na daleki put, opeta prama skrajnjem sjeveru Sjedinjenih Država, preko država Kalifornije, Nevade, Utaha i Idaho, do Montane. Poučen mnogim iskustvima, a proučivši već dovoljno život i prilike našega naroda po Americi, ne mogući se izlagati

pogibelji možebitnoga manjka, odlučih krenuti ravno prama St. Louisu, gdje sam računao na stalani uspjeh, pošto su poziv potpisala tri predsjednika triju otsieka Hr. N. Zajednice, obećavši mi i besplatnu dvoranu za konferencije.

Pogjoh sa g. Šutićem i Krsteljem, da kupim kartu za najbrži vlak, eda stignem na vrieme u St. Louis, jer je prva konferenca bila urečena za subotu, dne 19- ožujka. Najbrži vlak od San Francisca do St. Louisa treba četiri dana neprekidne vožnje, a već je utorak, dakle nema dangube.

Jutrom rano oprostih se od ljubezne gospogje Šutić, poljubih malu Zorku, koja mi je još pri breakfastu doniela po zadnji put novine, pa krenuh sa g. Šutićem prama kolodvoru, gdje se je sabrala množija¹² Srba i Hrvata, da mi stisnu ruku na rastanku. Napuniše mi pune žepove najfinijih meksikanskih i kubanskih cigara, natovariše me inim putnim potrebama, pak će da se sa svakim izljubim i da krenem. Megjutim stižu novi prijatelji, da me pozdrave, eto i g. Tadića, koji mi ne kaže zbogom, već do vigjenja, jer obećaje, da će na ljetu, sa gospogjom i dvoje djece, doći na posjete u Starigrad, te proputovati domovinu. G. Tadić, na objedu, što ga je dao u moju počast meni i brojnim prijateljima, darovao mi je i zlatnu kutiju za šibice, u zahvalu reče, što sam mu svojim konferencama priskrbio onako neobičan užitak. On je i održao obećanje, te je ovog ljeta došao za nekoliko mjeseci u domovinu, i proputovao ju s kraja na kraj. Mora da je velika ljubav u njegovu srcu prama domovini, kada, sa obitelju, prelazi dva puta Sjedinjene Države, okean i dobar dio Evrope, da ju vidi. A ne gori samo u njegovom srcu u Americi takova ljubav i čeznuće za domovinom. U očima mnogih od onih, koji me dogjoše otpratiti, vidjeh suze, koje kano da je vabilo čeznuće za rodnim krajem, i blaga zavist što ja krećem prama njemu.

Šutić i Krstelj me prate parobrodom do Oaklanda, gdje me dočekaše Vrbanjani, da mi reku zbogom.

Stisnuh još jednom svima ruku, ugjoh u vlak i do skora me eto na cvjetnim ravnicama Kalifornije.

Bilješke

1. Forumu.

2. Prema rimskoj tradiciji kada su Gali zauzeli Rim stariji ugledni građani odbili su izbjegći iz grada i radije su prihvatali smrt od napadača nego život poslije, za njih, sramotnog pada Rima.

3. Svećeničkom.

4. Sluga, lakej.

5. Kamene ploče.

6. Male ptice pjevice.

7. Komadi čvrste tkanine ili gume rastegnuti među rašljama.

8. Panoptikum, izložba čudnih stvari, kurioziteta.

9. U ovom slučaju lijepa ili bezbolna smrt.

10. Dokazano izvjesna.

11. Sprta je obično plitka pletena košara. U ovom slučaju moglo bi se raditi o pletenoj ogradi.

12. Mnoštvo.

Godinu dan prije nego što je Tresić Pavičić posjetio St. Louis u tom gradu se održala velika svjetska izložba. Povod izložbi je bilo obilježavanje sto godina od kupnje do tada francuske Lujzijane od strane Sjedinjenih Država. Istodobno su se u St. Louisu održale i olimpijske igre. Posjet izložbi se organizirao iz različitih država svijeta pa i iz Francuske, kako priloženi plakat svjedoči. Premda je Tresić Pavičić posjetio St. Louis samo nekoliko mjeseci po zatvaranju izložbe raskošni su paviljoni već bili srušeni. Autor u tome vidi odraz uobičajene sprege između političkih vlasti i građevinskih poduzeća kojima je u interesu neprestano građenje i rušenje javnih objekata kako bi se na stalno novim preplaćenim investicijama dijelila ilegalna dobit. (Izvor slika: vintageadbrowser.com, www.pinterest.com)

XXI.

Opeta Great Americain Desert i Slano Jezero. — Wyoming. — Cheyenne. — Kansas-City. — Missouri. — St. Louis. — Konferenca u St. Louisu. — Župnik Oskar Šuster. — Ličani. — City-Hall. — Izložba. — Mississipi. — Preko države Illinois.

Prištediću čitateljima opis i zgode puta od San Francisca do St. Louisa. Četiri duga dana kotrljanja na željeznici s dosadnim suputnicima, bez sukoba vlakova, to znači u Americi imati sreću na putu. Prevalih opeta Sierru Nevadu, cielu državu Nevadu, i divih se opeta strahovitoj veličajnosti great Americain Desert-a, pustoši neplodne soli. U ovoj pustoši nalazio sam se nekako voljko, kao u elementu srodnom mojoj duši. Ko moju dušu sudbina, one je pregjele poharala u davno doba neka strahovita kataklizma, i nad njima teži prokletstvo neplodnosti. Hoće li se kada one nepregledne biele ravnice pretvoriti u plodno tlo? Hoće li se ikada osuti cviećem i zelenilom? Hoće li hraniti koje živo biće? Hoće li tuda šarni lepiri letjeti po cvjetnim livadama, a mašta ljudska za svojim sanjama, za svojim nadama? Mukla rječitost biele pustoši, kao da mi je odgovarala: prije će iz naše soli niknuti bieli liljani, nego iz tvojega srca ljubav! — A ipak u njemu nikada ne gasne nuda ljubavi!

I eto opeta Slanog Jezera, sa svojim neiskazno nuansovanim maglicama, sa veličajnim amfiteatrom planina na sjeveru, sa ogromnim šarenim oblačnim metuljima¹, što no se viju oko bielih nehotičnih dolomitnih²vrhova gorskih kosa. Leži mrtvo, kao da nikada čuh vjetra nije nabrazao onu olovnu površinu, kano da nije u njemu slana voda, nego da je kotlina napunjena živim srebrom, kao jezero Šeh Jeahna³ u Delhi-ju, što no je nekada ogledalo čarobne džamije munare i dvorove afganistske dinastije i perivoje kud su se šetale odaliske dovedene iz čerkeških gora⁴ i sa obala Inda. A na tom beskrajnom zrcalu od živa srebra sieva, kao kad progjoh prvi put, u nedogled ogromna sunčana zraka, ko plameni mač što no se riva s nebesa, kroz oblačje, u grudi zemlje, da joj probije srce, kao zadnji bliesak one kataklizmične oluje, što no je u prapovjesti zemlje pretvorila čitave države u pustoš, te ih posijala solju, da više nikada ne plode griešnim životom i opakom sviešću.

Iz Ogdena vlak nije išao ovaj put preko države Utah u Colorado, nego je krenuo na sjever preko države *Wyoming* (čitaj Vajoming) tekuć uviek uzduž niskih planina, ali vrlo čudna ustroja. Negdje ti se planine pričinjavaju kao četverouglaste kule, nagomilane jedna na drugu, sa raznolikim kruništima ; drugdje strše visoki, dolomiti oštiri, kao bodeži, kao šikara kamenja, dok napokon vlak ne zadje u silnu ravnicu Missourijeva carstva. Velika sjeveroamerikanska ravan počinje kod

glavnoga grada Wyominga Cheyenne⁵. Od Cheyenne u sat i po vožnje vlak već zadje u državu Nebrasku, te juri dan i noć uz dosadnu obalu Platte-Rivera.

U Omaha mjenja se vlak, jer onaj prvi ide ravno dalje prama Chicagu i New - Yorku. U jutro nagješ se časkom uz obale Missouria, dok opeta vlak ne zagje na ravnice Nebraske i Kansasa, jureć prema jugu. Istom kod grada Atchison⁶-a pojavi se opeta rieka Missouri i više ju vlak ne ostavlja, dok ne progje mimo grada Kansas City, koji se razvija nevijenom brzinom, jer je baš u središtu Sjedinjenih Država, i u središtu one plodne beskrajne ravnice, koja svojim poljskim i stočarskim proizvodima hrani veći dio Sjeverne Amerike i poplavljuje evropsku tržišta. U Kansas City nalazi se brojna hrvatska kolonija i hrvatska župa, kojoj je na čelu poznati rodoljub Davorin Krmpotić. U tom gradu ne zaustavih se, jer mi je župnik pisao, da tu ne bi bilo moguće držati konferencu.

Cio dan vlak je jurio preko države Kansas i Missouri, uviek kroz oranice, na kojima je već bio okopnio snieg. U državi Missouri počeše se pojavljivati oniske gore, ili bolje rečeno brežuljci, sa retkim šumama. Vlak bi sad zašao među brežuljke, sad bi opet tekao uz samu obalu najduže rieke na svetu, Missouri⁷. Očekivao sam veličajniji dojam od te rieke, po opisima što sam ih čitao u raznim romanima. Ispoviedam, da me baš nije zadivila. Nije ništa šira od Dunava, pače je na mjestima uža. Velikih parobroda ni trgovačkog prometa ne opazih na njoj, a ni obale nisu uregjene. Gdje ju brežuljci ne stiskavaju, ili gdje se spaja sa kakvim pritokom razlije se u pravo more, kojemu jedva na kraju vidiš u maglama vrhove šuma. Na istočnoj strani još ima dosta šuma, te gdjegdje doživiš one idilične prizore prašuma, kad još evropejac nije bio počeo harati ognjem i željezom. Široki valovi rieke gone sa sobom ogromne panjeve srušenih stabala, što no plove tiho i dostojanstveno prama jugu. Ali zabadava očekivaš, da će gdjegod iz šume proviriti crveni indijanac, okrunjen perjem, sa lukom na ramenu, sa tulcem otrovanih strjelica na legjima, sa sjekicom u ruci. Nesmiljeni anglikanac⁸ istriebio ih je što whiskijem, što puškom. Uzalud očekivaš, da će iz koje šume proviriti kosmati medo, ili ogromna anakonda razviti svoje smrtonosne zavoje, da, pruživši se sa kojega stabla, nenadano stisne u svoj ljuti zagrljav plahu sajgu⁹, ili koštu. Svih tih prizora više nema. Sve je protjerao evropejac, sve preplašila bučna željeznica. Nebrojena krda volova, svinja i ovaca, zamieniše divlje stanovnike prašuma.

Oko sedam sati u večer stigoh u *St. Louis*. Prije nego vlak stane na glavnom kolodvoru juri dobra posata kroz predgradja, kroz tvornice. Na kolodvoru opeta ne nagjoh nikoga, i ako sam bio brzovavio iz San Francisca i iz Omahe vigenijim Hrvatima točan sat svoga dolaska. Kolodvor je ogroman. Šetam od jedne prostorije do druge i prisluškivam ne bih li čuo hrvatsku riječ. Gledam lica, da prepoznam koji hrvatski tip, ali utaman. Kamo ču? Pogjem na brzovav, te brzovavljam Eduardu Piškuliću¹⁰, i župniku Šusteru¹¹ da sam na kolodvoru, te ih molim, da dogju po me. Kočije nigdje ni za liek, a u tramwaye valja se prije razumjeti i znati kuda kreću, te ne možeš na sliepo na njih. Nakon dva sata dosadna čekanja, vidim jednog svećenika i obratim mu riječ engleski, pitajući ga poznaje li reverenda Šustera. Bio je on glamom, a ja sam to i naslutio. Već su bili tu i Piškulić i Šarar, kojima me Šuster predstavi.

Još u Alleghenyu bio sam dobio poziv da dogjem držati u St. Louis dvie konferencije, jednu političku, a jednu književnu. Javiše mi, da se je u tu svrhu sastao odbor, koji je sazvao skupštinu, na kojoj je jednoglasno zaključeno da me se pozove, i na kojoj gg. Bubanj i Kružić izjavile, da će mi za konferencije besplatno ustupiti svoju dvoranu. Za političku konferenciju udariše cienu 25 centi, a za književnu dolar. Na pozivu bijahu potpisani Eduard Piškulić, Stjepan Ban, predsjednik odsieka br. 160 „Hrv. Nar. Zaj.”, Luka Šarar, računovogja odsieka br. 60 „Hrv. Nar. Zaj.”, Ivan Kružić, predsjednik odsieka br. 214. „Hrv. Nar. Zaj.”

Ko bi mogao i pomisliti, da neće biti uspieha.? Sva ta gospoda predsjednici i vogje u istinu se ni najmanje ne pobrinuše, da mi osjeguraju bilo kakav uspieh, a gg. Bubanj i Kružić, koji mi veleušno ponudiše besplatno dvoranu za konferencije i oni se prevariše u računu. Dvorana se nalazi nad njihovim saloomom, i oni su računali, ako mi ponude besplatno dvoranu, da će se ipak posve isplatiti, jer svaki posjetitelj, koji dogje, mora najprije proći kroz saloon, a niko ne prolazi kroz saloon, da ne uzme bar čašu piva. Slabo su računali, jer prve večeri nije došlo nego petnaestak ljudi, a druge večeri baš nikoga, osim župnika Šustera i radnika Šarara, koji me dopratiše.

Prve večeri počekah u saloonu jedan sat, čekajući, da se ljudi prikupe. Obnoviše se isti prizori kao i u saloonu „Hrv. Nar. Zaj.” u Crested-Butte. Upiti, što ćete piti? ponude cigara, itd. Kad vidih da nema sveta, i kad mi dodijaše pijanci svojim ponudama, izjavih Piškuliću, da neću držati konferencije, pošto nemam komu. Ovaj se uzvrpolji, pa mi reče: a ko će platiti trošak za tickete? — Ja, da ko će? odvratih.

Prisutni nagrnuše okomene, da im držim konferencu, da ih ne sramotim pred ostalim Hrvatima u Americi. Ne rad njih, već da se ne reče, da idem za dobitkom, pogjoh sa tom šaćicom ljudi u gornju dvoranu, i držah im dva sata govora, osvrćući se više na njihove prilike i potrebe, nego na stanje naroda u domovini. A poznavao sam dobro njihove prilike i život u St. Louisu po čitanju iz novina, a i po ljudima, s kojim sam se sastao; jer ako su vogje taki, kakvi će biti ostali? Nigdje možda, u cijeloj Americi, nisu naši ljudi na nižem stepenu naobrazbe, nigdje ne obavljaju niže poslove, nigdje nisu prezreni kao u St. Louisu. Tu zaostaju i za samim Talijanima. Ima ih četiri pet tisuća, sve najnižih radnika po cestama, ili zaposlenih u čišćenju kloaka. Živu u ogromnoj većini po boarding-housema, koji su pravi uzori nečistoće i nemoralja. Imadu svoju crkvu i svoga župnika u osobi velečasnog Oskara Šustera, ali je crkva uviek prazna, a on kuburi, i jedva da uzmaže vezati kraj s krajem.

Kada dovrših konferencu g. Piškulić dogje, da će mi prikazati račune.

— Sav višak vam darivam, — rekoh šaleći se.

— I nema ga! Taman je ušlo toliko, koliko treba za platiti tickete.

Bio je tu prisutan češki novinar Dostal¹², koji se je zgražao nad tolikim nemarom i zapuštenošću našega naroda. Župnik Šuster se nije čudio, jer je poznavao svoje stado.

Piškulića nestade i više ga ne vidjeh, premda je on bio preuzeo na se brigu ukonačenja i da će me voditi po St. Louisu. Bio mi je našao stan, doduše, kod nekoga češkoga radnika, koji je stanovao u njegovoj kući, ali kakav stan! U sobi nije bilo umivaonice, a na krevetu nije bilo plahta. Da je ko sa ulice gurnuo vrata, mogao je ući u moju sobu i orobiti me, ako se ne bi preplasio od nemle¹³, koja je zaudarala iz vlažnih duvara i nepometena poda. U sobi, tik do mene, hrkao je pijani radnik, kao megjed u brlogu.

Poslije konferencije prošetah se sa Dostalom po ulicama St. Louisa ogreznuvši u blato do koljena. Župnik Šuster bio me je povjerio njemu, obećavši sutra doći po me. Kad me je Dostal doveo do stana, te ušao unutra, htio me je odmah izvući, te me smjestiti u kakav hotel, ali nije bilo, ko bi prenio moju prtljagu. Rekoh mu laku noć, moleći ga, da mi bude na ruku, dok sam u St. Louisu. da mi pokaže grad i rastumači što u njemu ima važna u obrtnom i trgovačkom pogledu. On obeća sastati se sa mnom kod češkoga župnika, koji me je pozvao na objed za negjelju.

Kad je sutradan Dostal priopovjedio češkom župniku i Šusteru u kakvom brlogu stanujem, odlučiše da će Šuster spavati u češkoj kanonici, a meni prepustiti svoju sobu. Radnik Luka Šarar, koji je skoro plakao videći, da druge večeri baš nije niko došao na konferencu, pobrinuo se je da moja prtljaga bude prenesena u stan župnika Šustera i stavio mi se na raspoloženje, da me prati po St. Louisu, da mi pokaže predjele, gdje rade i stanuju Hrvati, osobito boarding-house. Pregledah i vidjeh u njegovom društvu život naših ljudi, a bolje je da ga i ne opisujem. Većinom su Ličani, nepismeni. Mislim da ni u samoj Lici ne bi našao onakih ljudskih brloga, kakvi su boarding-house, gdje oni stanuju, po deset, po petnaest i dvadeset u jednoj zamuzanoj prostoriji. Jedna sama žena kuha i pere robu cieloj četi, ako uopće pere. Svagje i tučnjave su na dnevnom redu. Često dogje i do noževa, a još češće među pravoslavnima, kojih ima malne koliko i katolika.

Ni St. Louisa neću opisivati. Svak je dosta čitao o njemu, prigodom svjetske izložbe g. 1903., svak znade kako je u malo vremena narasao stanovničtvom, do preko po milijuna duša, da imade najveću pivovaru na svetu, da imade bezbroj drugih tvornica, da je promet ogroman, a osobito u agrarnim produktima. Ni povjesti mu ne treba isticati, jer je svakomu poznato, da je bio franceska kolonija, središte ogromne franceske naseobine Louisiane, koja je sizala od Meksikanskog zaliva do Kanade, a od Rocky Mountains, do rieke Mississipia i još dalje na istok, i da je Napoleon počinio najveće zločinstvo na franceskom narodu, kad je tu ogromnu državu, to srce sjeverne Amerike, prodao, tako rekuć za ništa Sjedinjenim Državama. Danas više niko u St. Louisu, ni na celom beskrajnom prostoru nekadašnje Louisiane ne govori franceski. Sve je poplavila zatorna englesština. U samom New- Orleansu, najvećem gradu današnje male Louisiane, franceski elemenat je zbiven na jedan pregel grada, na jednu ulicu!

Po vanjštini St. Louis je posve sličan ostalim američkim gradovima, samo sa više blata. Pregel, gdje stanuju bogataši, čist je, i urešen prekrasnim mramornim villama i palačama. Gradska kuća, *City-Hall*, za koju mi je kazao urednik „Hlasa“ Dostal, da je stajala, ako se dobro sjećam, 38 milijuna dolara, dosta je liepa, te sjeća po stilu nešto malo na pariški Hotel de Ville¹⁴. Manja je, a mislim da bi se u Evropi dala sagraditi sa četiri milijuna franaka. Basnovito je, koliko u Americi žderu neimari¹⁵, poduzetnici i proti, naročito kada grade koju državnu, ili gradsku zgradu. Arhitekt, koji dobije jednu takovu radnju, ne treba se više brinuti, da dobije drugu, osim ako kanjušinu dieli sa zastupnicima, činovnicima, ili gradskim očima.

Izložba, koja je zauzimala baš kolosalan prostor, bila je zatvorena, kada stigoh u St. Louis. Ni jedna zgrada nije bila sagradjena da trajno ostane, kao što rade proračunani i umni Francezi, skrbeć za budućnost. Sve je bilo na brzu ruku skalupljeno od greda, dasaka, kreča i cementa, i sve se je već rušilo. Koliko su tu arhitekti i poduzetnici proždrli?

U St. Louisu ostadoh samo tri dana, a četvrtoga u jutro odlučih putovati prama Chicagu, otkuda su me opeta pozvali, i brzjavili mi u San Francisko i u St. Louis, da dogjem, jer da su organizovali u moju počast oprosni banket. Župnik Šuster i radnik Šarar dopratiše me do kolodvora, stisnuh im ruku i sjedoh u vlak, koji je za nekoliko časaka bio na ogromnom i jedinom mostu što no preko rieke Mississippi spaja St. Louis sa Est St. Louis. Ovaj most oponaša bruklinski u New-Yorku, a nije mnogo manji. Veličajan je prizor sa mosta na tu najveću rieku Sjeverne Amerike, na parobrode, koji ju na sve strane sieku, i na bezbrojne tvornice i dimnjake, kojima su joj obale nakićene. Tridesetak kilometara sjeverno od St. Louisa slieva se u Mississippi najveći njegov pritok Missouri, i tako baš kod St. Louisa Mississippi pokazuje svoju veličajnost.

Na istoku preko rieke, stere se novi grad Est St. Louis¹⁶, a iza njega pucaju nepregledne ravnice države Illinois, preko kojih mi je putovati brzim vlakom od jutra do mraka. Sve su te ravnice obragjene, na sve strane po strništima pasu goveda i svinje, a putovanje je dosadno i jednolično, kao po cieloj srednjoj Americi.

U večer, kad je već bilo zanoćalo, stigoh u Chicago, gdje me dočekaše isti prijatelji, ko i prvi put. Krenuh sa g. Randićem na konak.

Bilješke

1. Leptirima.
2. Krških, vapnenačkih.
3. Zapravo šaha Jahana (1592. – 1966.), mogulskog vladara Indije. Jahan je čoven po gradevinama koje je sagradio, a među kojima se osobito ističe mauzolej njegove supruge Taj Mahal.
4. Područje Kavkaza gdje živi skupina plemena koju nazivamo Čerkezima. Većina Čerkeza se iselila na područje Turske.
5. Cheyenne, glavni grad savezne države Wyoming. Postao je važnije mjesto tek poslije gradnje pruge 1867. U doba dolaska Ante Tresić Pavičića bio je grad koji je najbrže rastao u tom dijelu Sjedinjenih Država.
6. Atchison, gradić u saveznoj državi Kansas. U doba putovanja Tresić Pavičića važno željezničko čvoriste razvijene teške industrije.
7. Sustav rijeka Missouri – Mississippi je četvrti po veličini u svijetu.
8. Vjerojatno misli ne na pripadnika anglikanske crkve nego na Engleza, Anglo-Sasa.
9. Saiga, vrsta antilope karakteristična za euro-azijsko područje. Ugrožena vrsta.
10. Možda Edward J. Piškulić koji je u St. Louisu imao uspješnu kamenorezačku tvrtku. Umro 1951.
11. Oskar Šuster, prvo hrvatski župnik u Detroitu. Utemeljio je hrvatsku župu sv. Josipa u St. Louisu, a potom i župnu hrvatsku školu (1906.).
12. Vjerojatno Hynek Dostal, prvi urednik od 1901., „Hlasa“ katoličko usmjereni čeških novina u St. Louisu.
13. Vjerojatno memle.
14. Stara pariška gradska vijećnica.
15. Graditelji, stručnjaci za gradnju.
16. East St. Louis, naziv za dio St. Louisa koji se nalazi preko rijeke Mississippi u Illinoisu. U doba putovanja Ante Tresić Pavičića brzorastući industrijski centar, danas tek gradić.

XXII.

Opeta u Chicagu. — Vožnje sa Randićem po gradu. — Posjet tvornice braće Perkovića u Evanstonu. — U Randićevom saloonu. — Objesni milijunaš. — Vojvoda Draško u Chicagu. — Hrvat gorostas. — Hrvati najjači ljudi u Americi. — Banket u Narodnoj Dvorani. — Moj govor. — Hrvatska političko-ekonomска organizacija. — Govori. — Pozdrav domovini gospogje Zlatke Biankini. — Narodno kolo. — Americain Beauty. — Oproštaj.

Koncem ožujka popustila je malko studen u Chicagu i sada je mogao g. Ante Randić voziti me čio dan u kočiji po ulicama, oko jezera, po parkovima, kroz tvorničke preglede grada i po okolici. Sam je ravnao konjima, koji su prevaljivali bezkonačne ulice, kao da su krilonozi. Tako obigjoh i pregledah s njime cio grad, zavirih u tvornice, u banke, u sve znamenitije palače. Kad ne bih bio s njime vodio bi me Sirovatka megju radnike, da nastavim svoja proučavanja. Jednog dana pogjoh sa Sirovatkom i do *Evanstona*¹, gradića na sjeveru Chicaga, da vidimo tvornicu sanduka i pokućstva braće Pavla i Josipa Perkovića iz Križpolja² u Lici. Ti su ljudi neumornim trudom i marom uredili, po najmodernijem sustavu, drvodjelnici u svojoj vlastitoj velikoj kući. Njihova je tvornica opskrbljena svakovrsnim makinama, savršene točnosti, koje same, tako rekuć, tvore liepe kućne urese i pokućstvo, a da radnik i ne treba biti bog zna kakav vještak u drvodjelstvu. Radnika ne trebaju mnogo i ako mnogo proizvode, jer jedna mahina radi za deset i dvadeset radnika. Posao im napreduje, jer sami rade, upravljaju tvornicom i trgovinom, a unatoč liepom imetku, što su ga stekli, živu vrlo čedno, pače skromno. Riedak primjer ekonomskoga zdravoga razuma, koji je bilo vredno u ovoj knjizi spomenuti.

***

Premda je Randićev saloon gospodski, ipak zagju katkad u nj i naši radnici, više da posjete Randića i da traže od njega kakav savjet, nego da u saloonu troše. Kad nemam posla sjedim u saloonu, da promatram ljude, ili čitam Randiću engleske novine; jer kako spomenuh, on ne zna čitati. Čudno mu je što ja gledani u engleski papir, a čitam ga hrvatski. On me tako bolje razumije, jer pošto engleski slabo izgovaram, lakše mi je odmah prevagjati na hrvatski. Randićevi prijatelji amerikanci, gledaju taj prizor, pa se čudom čude, jer kad sa mnom govore, razumijem ih malo, a katkad i nimalo, a onamo čitam Randiću engleske novine! Da ih uvjeri, da sam točno preveo, Randić im kaže sadržaj prevedenog članka i oni vide, da se slaže potpuno.

Jedan milijunaš, koji ne zna šta će s novcem, silom hoće, da idem š njim prolumpati noć, a ja se nikako ne dam, jer kad ne mogu trošiti svoga, neću ni tugjega! Ali on je zabio u glavu, da mora baš sa mnom profučkati

jednu tisuću dolara, kao da mu nije dosta, što ih je te večeri već dosta profučkao. Malo je nakresan, obećaje da će doći u Evropu, pa da će mu odvratiti; taman, kao da će kad dogje u Evropu, prvoga mene naći! Jedva ga se rieših, kad su došli neki njegovi znanci, koji uhvatiše dobru prigodu i odvukoše ga.

Mene zanima više Mato Njavro, radnik iz Hrasna³ u Hercegovini, nego dolari i lumpanje toga milijunaša. Mato Njavro je već više godina u Americi, nepismen, te je u njemu ostala čista hercegovačka duša, bez ikakve amerikanske primjese. Obavlja niže poslove u saloonu g. Randića, kada drugdje nema posla, a on ga baš mnogo i ne traži. Najdraže mu je, kad se može sastati s našim čovjekom, pa govoriti o hajducima i osvetnicima, te pjevuckati narodne pjesme, kojih znade nebrojeno. Kad govari o Chicagu i o Americi, eto ti pravog pravcatog vojvode Draška u Mlecima⁴.

Dok on meni pjeva pjesmu o Osman-agiju⁵ na Udbini, uživajući što ja toliko uvažavam njegovo znanje, naročito, kada to vidi gospodar i čuje gdje ja hvalim ljepotu njegova jezika, ili kojeg narodnog stiha, poput ovih kojima se Osmanaga tuži na starost, te ne može posjeti konja od megdana :

Gjavoljega ne imadem zuba.

Da pretučem koru hljeba biela;

Sve mi vjetar kroz hrbine puše;

dok on pjesmu pjeva, eto ti radnika Mikula Šišula iz Kukuljanova kod Bakra, koji znade takogjer cieniti njegovu pjesničku darovitost, naročito, kada pjeva o kakvom junaku, jer je i Šišul pravi junak, gorostasan telom, pa mu se čini, dok Njavro pjeva o Muju⁶, o Halilu⁷, Smiljaniću⁸, da to sve o njemu pjeva. Begeniše⁹ svako junačtvo, a da se Njavro ne potuži, kao starac Milovan¹⁰, da mu niko ne reče: „na ti tikvu vina, koja će ti biti do Karina”, zove dvie flaše dobrog vinca iz Kalifornije.

Mikula Šišul bi se uvriedio, kad on plača, da ne dogje piti s njime i gospodin, naime Randić, jer i ako je on prosti radnik, novac je poštено zaslужen, pa neka i gospoda s njime piju. Da Randić dopušta, on bi do zadnjega centa potrošio, kad Njavro pjeva o junacima, i kad gospoda s

njime piju. Pravi je div tielom, ruka mu je, da se moja u njegovoju potpuno izgubi. Radi marljivo, a uviek ima rada, jer tu orijsku silu amerikanski poslodavci plaćaju najviše sa tri dolara na dan a ne mari izradi li ih deset ili petnaest. Šišul ne zna koliko izradi, samo zna, da u domovini nije dobivao dan nego ranjč¹¹, a ovje dobiva tri ranjčka. On naime dolare zove ranjčima, kao što je kod kuće zvao forinte, pošto za njega od prilike ovje vriedi dolar, koliko doma forint, i ako za gospodu vriedi još mnogo manje.

Taj gorostas, dobar je ko janje. Junak je na rieči, a po svoj prilici i u srcu, ali svoga junaštva ili svoje sile nikada ne pokazuje na ljudima, nego na kamenju, na vrećama ugljena, na kolima, ili na mahinama.

Takih ljudi ima mnogo u Americi, jer je Šišul prototip jedne vrsti naših ljudi. Da Mato Njavro ima mnogo takovih klijenata, on koji ragje pjeva, nego li radi, pravio bi zlatne poslove. Ali, kao mnogi ljudi na ovome svetu, Njavro ne zna izrabiti svoj prirodni dar. Uvјeren sam, da je on išao u St. Louis, megju Ličane, mjesto mene, i sabrao ih, da im pjeva o Kraljeviću Marku, ili o Senjanin Ivanu¹², da bi bio mnogo bolje prošao. Prošao bi svuda dobro, gdje ima naših radnika, jer bi mu svaki rado dao u večer, kad se vrati s posla, pet ili deset centi, samo neka razblaži narodnu dušu junačkim podvigama. Ta i u domovini mnogo bolje prolaze pisci, koji se bave pućkom književnošću, nego visokom, umjetnom. Još su za naš narod prikladnije proste narodne gusle, nego klasična zlatna lira, ili uzvišena harfa. Po gotovo u Americi, kamo se sele najniži slojevi pučanstva, nema polja za visoku književnost, ni za politiku. Ali kao što naši narodni pjevači nisu trgovali s guslom, tako ne trguje ni Njavro svojom pjesmom; već kao što se je sliepac zadovoljavao milostinjom, ili čuturom vina, tako je i on sretan, kada dogje Šišul, te naruči flašu vina.

***

Promatraljući divske mišice Šišula, kakvih nema ni u Amerikanaca, unatoč njihovoju neprestanoj vježbi u gimnasticici, promišljaо sam, koliko se takovih mišica gubi iz domovine i utapa u amerikansko more. Kod kuće sve više nestaje starog junačkog narodnog soja, jer što se ne iseli, to ispije, izjede siromaštvo, ili malarija, kao u junačkim kotarima, gdje više nikako nemožeš raspozнатi ni naći potomka junačkih srdara¹³, koji su sa Močivunom¹⁴, Smiljanićem ili don Stjepanom Sorićem¹⁵ jezdili na krvavi Otres¹⁶, „razbojište gdje je međan stari”.

Amerikanci znaju cieniti radinost i snagu našega radnika, te najragje uzimaju Hrvate na posao. Poznata

je u cieloj Americi jakost Hrvata. Gdje se narodnosti hrvaju, tu uviek Hrvati odnesu pobjedu. U New-Orleansu svake godine se davaju igre, na kojima mjere sile razne narodnosti, a te su igre brojno posjećene i pobjednici su dobro plaćeni. Najobičnija je igra potezanje konopa. Dvanaest ljudi jedne narodnosti prihvate jedan kraj konopa, a drugi dvanaest ljudi druge narodnosti, pa ko će koga pritegnuti. Ljudi se za taj posao vježbaju dugo vremena, i svaka narodnost bira najjače. Oni, koji pobede u krugu svojih sunarodnjaka, šalju se na međunarodnu utakmicu. Do sada nije bilo slučaja, da naši nisu pobiedili sve ostale narodnosti. Obično naši biraju ribare, navikle vući mreže kod kuće, a i na ušću Mississipia, gdje ih žive velika naseobina.

Kako dugo će naša zemlja ragjati takove krepke ljude pod ovim užasnim vladama, koje upravo zatiru zdravlje i silu naroda, puštajući neuregjene rieke i močvare, držeći ga u najvećoj bieri i nevolji?

***

U negjelu dne 26. ožujka bio je urečen banket u Narodnoj Dvorani. Bili su pozvani i predstavnici svih slovenskih narodnosti u Chicagu, koji se svi odazvaše, a osobito brojno Česi. Hrvatska glazba, tamburaški zbor i pjevačko društvo „Zora“ morali su ispunjati pauze između raznih govora. Dvorana je bila dupkom puna, a predsjedao je g. Juraj Mamek. Svi vigjeniji Hrvati nagjoše se na okupu. Pošto su im imena već spomenuta u ovoj knjizi, neću ih ponovno spominjati, a neću ni opisivati banketa, ni donositi raznih govora, da se bez potrebe knjiga ne oduljuje.

U govoru kojim sam se zahvalio na nazdravice i na iskazanu mi počast, ja sam po želji prisutnika iznio utiske, koje sam primio na svom putovanju, i zaključke svojih promatranja obzirom na naš narod i njegove potrebe. Govor se je u velike dojmio, tako da me zamoliše da ga odmah napišem i tiskam u više tisuća primjeraka, eda ga uzmognu raspačati po narodu diljem Amerike, jer da bi mogao biti od velike koristi i mnogima otvoriti oči. Pošto nije bilo vremena da to onda učinim, a pošto je u tom govoru bio izažet sok svih mojih opežanja, prihvaćam ovu zgodu, da ga napišem, u nadi da će, putem ove knjige, dosjeti megju naš narod u Americi :

Braćo !

Obvezali ste me, dok budem živ, iskazima ljubavi prama meni. Vi, ovje u Chicagu, učinili ste sve što je bilo u vašim silama, da cilj mojega posjeta ne bude promašen u nijednom pogledu; a bio bi promašen, kad

dan danas, na rastanku, ne bih iskreno i otvoreno dao one savjete, koje mi se čine potrebiti za napredak vaš i svih ostalih Hrvata u Americi. Na konferenci, ja sam vam iznio tegobe, koje trpi naš narod u domovini, a sada se pristoji, da vam pokažem mane s kojih trpi naš narod ovdje u Americi, i što bi bilo potrebno, da se te mane izlieče.

Počeću odmah sa najvažnijim pitanjem, za vas i za domovinu, koja vas je rodila; a to je, hoćete li se vi održati, kao narodnost, u Americi i kako dugo. To je za me bio glavni cilj istraživanja, kada odlučih preći okean, da vas posjetim, i na tu stranu sam najpozornije naperio svoja istraživanja.

Braćo, u jednoj pjesmi, koju spjevah otrag sedamnaest godina, u „Poslanici Jeronimu Ilijiću u Los Angeles“ premda sam onda bio mlad i neiskusan i ako onda pitanje seobe nije bilo za hrvatski narod životno, niti sam mogao predvidjeti, kakvih će dimensija poprimiti; premda nisam poznavao prilika u Americi, ja sam već onda, kao proročanskom slutnjom naslutio vašu sudbinu i pjevao :

Jadna braća! u naroda smjesi

Iščeznut će, ko neplodni pelud.

Što ga vjetar s paome potrese,

I u suhu pustaru zanese.

Podaleko od čašice sjetne

Inospolne¹⁷ ljubljene paome.

Zdravo, moja izgubljena braćo!

Tako sam onda neiskusan pjevao, a danas, kada sam svojim očima promotrio naš narod po Americi, i video ga na radu, i u svim njegovim zanimanjima, ne mogu, na žalost, nego opetovati svoj očajni stih : Zdravo moja izgubljena braćo !

Zaludu se je obmamljivati; svi Hrvati u Americi, koji se ne povrate u domovinu, svi će biti za domovinu izgubljeni. Stari doseljenici leći će u grob; ostati će njihova djeca, koja će još znati koju hrvatsku rieč, što su je čuli od roditelja; unuci neće znati ni cigle hrvatske rieči; neće znati ni od koje narodnosti potiču, ni gdje je na krugli zemaljskoj kolievka, što je odnjihala njihove pragjedove. Već danas možete jasno vidjeti taj proces. Već danas mnogi poenglezuju svoja imena, ma da još ni sami nisu naučili engleski govoriti. Ja sam našao vrlo rietko djece od hrvatskih roditelja, koja bi znala dobro

hrvatski govoriti, a našao sam ih mnogo, koji ne znaju ni rieči. Ako roditelji sami nisu naučili engleski, tada su djeca prisiljena s njima hrvatski govoriti i nauče nešto, pa ipak ragje govore engleski, i sa amerikanskom djecom postaju pravi amerikanci. Ako su pak roditelji naučili engleski, onda i sami govore sa svojom djecom engleski, nit je mare u hrvatskoj rieči poučavati. Iznimke su vrlo rijetke. U što se dakle možete nadati, da vas spasi? Škola nemate, a da ih i imate, ne bi vas ni one spasile, a baš ih i nemate, jer ne vjerujete u njih; jer znate da bi roditelji volili slati djecu u engleske škole, pošto im je engleski jezik neophodno potrebit za život, za posao, za opstanak. Župe vam mogu dati duševne okriepe, narodne crkve vas mogu držati neko vrieme na okupu, možete imati utjehu, da na rastanku sa ovog sveta čujete iz ustiju župnika hrvatsku rieč, da uzmognete olakotiti dušu od grieha i usnuti mirno, ali vam hrvatske crkve neće spasiti narodnost. Do samih dvadeset, trideset godina, kada današnji naraštaj pomre, u tim se crkvama neće više hrvatski propoviedati, vaša ih djeca neće posjećivati. Katolička crkva znači sveopća crkva, ona nema narodnosti, svi su njoj narodi jednaki, ili bi bar morali biti. Vaša će djeca ostati možda u toj crkvi, ali u hrvatsku crkvu neće polaziti, nego u sveopću, latinsku, gdjegod ju nagaju. Da bi i htjeli, i da bi se još sjećali koje hrvatske rieči, onda više neće biti župnika, koji će im hrvatski propoviedati. Slušati će kojega Irca, koji će takogjer biti odnarogjen, jer će govoriti engleski.

Kad sam na tom pitanju hrvatskih crkava, ne mogu na ino, da vam ne stavim nekoliko opazaka. Vidio sam malne sve hrvatske crkve u Americi i mnogo slovenskih. Mnoge su gragjene raskošno, te su prave katedrale prama crkvama koje ste polazili, kao djeca, u rojenim selima. Na nekim je natpis hrvatski, neke već danas nose ploču s engleskim natpisom. Ove kao da su pri samom rojenju učinile oporuku, te ostavile svoje zidove, zvonike i oltare u baštinu svezatornoj engleštini. Ima ih koje su stajale 50.000 dolara, ima ih koje su zapale do 100.000 ili ti po milijuna kruna, kao slovenska u Kalumetu, sa engleskim natpisom, a da još nije ni dovršena.

Liepo je i pohvalno, da vi mislite na Boga i na dušu, jer vas crkva drži u ljudskom dostojanstvu, čuva vam čudorednost; ali ja pitam, pošto je sugjeno, da u kratkom roku te crkve postanu engleske, je li bilo potrebno i uputno trošiti na njih tako ogromne svote? Niste li se mogli zadovoljiti samo sa župnikom, koji bi bio mogao vršiti za vas obrede i u kojoj drugoj katoličkoj crkvi; ili ako ste htjeli graditi, čemu ne gradite nešto čednjijega? Ja sam proračunao, da su Hrvati i Slovenci za gradnju crkava u Sjedinjenim Državama potrošili do dva milijuna talira, ili ti ravno deset milijuna kruna.

Svi se snebivate od čuda, slušajuć te brojke, a da vam rečem,

dajte mi polovicu te svote, pače petinu za rodoljubne svrhe u domovini, svi biste se još više začudili, i činilo bi vam se nemoguće sabrati toliku svotu. A ipak, kako vidite. Hrvati i Slovenci, u desetak godina potrošili su za narodne crkve deset milijuna kruna, a ih deset milijuna kruna, i one što dogju, baštinit će od vas amerikanci, biće, drugim riečima sav taj novac izgubljen za domovinu. A ipak ja sam uvjeren, kad bi rodoljubi u domovini raspolagali petinom te svote u političke svrhe, da bi mogli promieniti tužne odnošaje našeg naroda.

Crkva vas dakle neće očuvati od propasti. A u što se drugo možete pouzdati? Zar u hrvatske novine? Hrvatskih novina ima desetak po Americi, nu dižu se i propadaju, a propast će, prije, ili kašnje sve. Novine su kao i biljke. Ako ih usadite u uske lonceve, gdje nemaju dovoljno zemlje da se hrane, kržljave i napokon uvenu. U ostalom mnoge od tih novina, mjesto da vas prosvjetljuju, i da niete¹⁸ u vama ljubav za domovinu i za jezik, truju vas ogavnim polemikama, nedostojnim klevetama, i razdor između urednika siju u narod. Ja ne ciljam na nikoga, niti mislim komu dati pravo, ili krivo, nego govorim općenito, premda svi nisu jednako krivi; ali da ne budem uzrokom još žešćih polemika, bolje je da ne izrazujem nikomu osude.

Ako kojoj od tih novina i uspije održati se, održat će se deset, dvadeset godina; ali čim prestane seoba iz domovine — koja mora prestati, jer ako ne prestane, same će je ovdješnje državne oblasti zabraniti— prestat će izlaziti i hrvatske novine u Americi, jer neće imati čitatelja. I te luči vaše narodne sviesti utrnuće, čim izgori ulje vaših narodnih osjećaja, koje ih hrani, čim stariji doseljenici legnu u grob. Uzdate li se možda u „Hrvatsku Narodnu Zajednicu“? To uzdanje moglo bi prije opsjeniti vašu braću u domovini, nego vas, jer vi znate vrlo dobro koja je svrha „Hrvatske Narodne Zajednice“. Bilo vam žao, ili drago, ja ču vam otvoreno reći, da ni tu korisnu ustanovu nije potakla vaša ljubav za domovinom, za narodnošću, nego za koristoljubivošću. Vi niste ustrojili „Hrvatsku Narodnu Zajednicu“, i ne podržavate je, da držite na okupu i svjestan hrvatski narod po Americi, nego da osjegurate život proti nesreći. Ne poričem, da „Hrvatska Narodna Zajednica“ ne doprinosi mnogo očuvanju vaše narodne sviesti, jer, da ne drugo, sastajete se na sjednice u njezinim odsiecima, čujete hrvatsku rieč, porazgovorite se katkada o domaćim stvarima. Ali ta zajednica nema nikakve političke boje, i ma da doprinašate u njoj po nekoliko centi godišnje za narodni fond, nije mi poznata blagodat toga fonda, ni koliko iznosi, ni kako se misli u

narodne svrhe upotrebiti.

Napokon od četiri stotine tisuća Hrvata u Sjedinjenim Državama, koliko ih je članova u toj zajednici? Niti svaki dvadeseti! Osvojnite se na zajednice drugih naroda, prispodobite ih sa svojom, pak ćete vidjeti, koliko je viša u njih narodna sviest i duh udruživanja. U tom pogledu ostajete i za Slovacima.

Mjesto da „Hrvatska Narodna Zajednica“ raste, ona pada. Broj se članova umanjuje, a eto već njeni obruči pucaju na sve strane, ter se rastavlja u više zajednica. Time će i ta ekonomski sveza, koja je spajala Hrvate, popucati; a vi nemate nijedne druge organizacije, u kojoj biste se mogli svi okupiti.

Još manje nade imam u vašu budućnost, kada prosudim kulturno i moralno stanje Hrvata širom ove zemlje. Ogramona većina vas dogje u ove krajeve, a da ne zna ni čitati ni pisati, a da nema ni najelementarnije naobrazbe, ni vjerske ni svjetovne, da ne zna nikakvog zanata, ni obrta, ni trgovine. Uslijed toga prisiljeni ste obavljati, ako ne najniže poslove, kao crnci ili Talijani, a ono najteže, gdje je vaš život izložen najvećim pogibeljima. Ogramona većina vas živi pod zemljom u dubokim rudnicima, ili u tvornicama, gdje vas zatravljaju odroni rudača, gdje vas satarivaju mahine, gdje vas guše eksplozije plinova, gdje vas ubija memla, gdje vas izjeda zima, ili kužni zrak. Unosne zanate i plemenitije poslove obavljaju druge narodnosti, spremnije od vas u borbi za život i naobraženje. Prokletstvo koje je tiranstvo navalilo na vašu nesretnu domovinu, prati vas i amo u tugjini, jer je tiranstvo krivo što niste došli amo naobraženiji i spremniji u borbi za život. Potlačenost vaše domovine, koja je umjetno držana u siromaštvu, kriva je, da vi nemate ni ljubavi jedan prama drugomu, ni solidarnosti u utakmici sa drugim narodnostima; već da vas je i ovamo dopratio, i da vas rastače kleti jal, s kojega naša domovina propada.

Jal i zavist ubijaju vas i ovjeg, ko i u domovini. Vidite li, da se je koji svojim trudom dovinuo do boljeg položaja, i da napreduje; vi, mjesto da ga poduprete, da mu ide i bolje, zavidite mu i nastojite ga upropastiti. Vi pijete u saloonu domaćeg saloonera, kupujete potrebne stvari u domaćeg trgovca; ali samo kada ne znate drugoga jezika, da možete poći u tugjina. Domaćeg župnika, liečnika, pravnika itd., plaćate slabije, nego biste drugoga platili; a mnogi trgovci, salooneri itd., gule opeta oštiri našega čovjeka, nego bi gulili tugjinca, izrabljujući njegovo neznanje. Uslijed tih mana prezreni ste od drugih narodnosti, i može se reći da u političkom i državnom životu ove republike ne značite ništa. Ko računa s vama na izborima? Koji Hrvat, ne velim, da bi

se natjecao za izbor u senat, ili u kongres, ili u državne sabore, nego za kakvo činovničko mjesto, bilo u državi, bilo u kojem gradu? Ali kako će se natjecati, kad nema iza sebe organizovane stranke, koja će ga nositi, kad su vaši glasovi raspršeni, kad vas rastače zavist, pa i da se nagje hrvatski kandidat, ne biste za njega glasovali?

Glavno je što vam fali, politička organizacija. Bez te organizacije vi niste ovjeg narod, nego nesvesna masa, s kojom ne može niko računati, i koju će uviek svak i politički i ekonomski izrabljivati. Bez takove organizacije domovini od vas ne može biti nikakove koristi, a ni vam samima, jer nećete nikada imati, ko bi se za vas skrbio, ko bi vas štitio, ko bi vam našao unosnijeg rada. Biti će prepušteni svojim strastima, piću, bludu, neznanju i razbojstvima, biti će prepušteni roblje kapitalista, rudničara, tvorničara, i inih poduzetnika, bez društva, bez sindikata, koji bi vas zaštitio, koji bi vas vodio u štrajkovima, da izvojujete što bolju nadnicu, i da vigjenijim od vas isposluje bolji položaj u državi i municipiju.

Putujući Amerikom osvjedočio sam se, da mnoge vaše nevolje proističu baš iz toga, što nemate organizacije, što nemate vogja, koji bi upravljali nenaobraženim buljucima¹⁹ radnika. Raspršeni ste po svim državama, rudnicima, šumama, tvornicama, gradovima i selima, a nemate megju sobom sveze, nit znate jedni za druge, osim za one, koji su u odsiecima Hrvatske Zajednice; i tako nije moguće ravnati vašom seobom, centralizovati vas u mjesta, gdje biste lakše dobili rada i bolju nadnicu, te vas što dulje očuvati kao narodnost, da se ne izgubite, kao šaka pržine bačena u more amerikanstva. S tih razloga, odmah na početku, čim shvatih vaš položaj, počeo sam u svim mjestima, gdje sam došao, propoviedati potrebu vaše političke organizacije. Dozvolite mi, da vam i ovom prigodom istaknem u tom pogledu svoje misli, u nadi, da ćete mevi, koji ste naobraženi i, lakše shvatiti, i možda pregnuti za oživotvorenjem ove ideje, koju vam navieštam.

Potretno bi bilo, da se ideja političke organizacije potakne kroz novinstvo, ali da novinstvo u tome bude složno, i da svojim polemikama ili osobnostima, ne pokvari odmah na početku ovaj velevažni pothvat. Nemojte, da se opetuje što se je već jednom dogodilo u New-Yorku, gdje su baš osobnosti pokvarile političku organizaciju, koja je bila zamišljena drugačije, nego je ja zamišljam. Netom novine pripreme polje, neka se vigjeniji Hrvati u Americi sastanu na dogovor, u jednom od glavnih središta Hrvata, to jest, ili ovjeg u Chicagu, ili u Pittsburghu. Taj odbor neka utanači pravila i odredi u kojem će gradu biti središnja uprava organizacije, te neka odmah proglašom kroz novine pozove sva mjesta,

gdje se nalaze brojnije hrvatske naseobine, da organizuju odsieke političke organizacije, po primjeru „Hrvatske Narodne Zajednice”. Kada to bude provedeno, neka svaki odsiek pošalje po jednog delegata na glavnu skupštinu, gdje će se ratifikovati pravila, utanačiti, gdje će biti središte organizacije, izabrati odbor, koji će njom upravljati i izabrati plaćene činovnike, koji će u New-Yorku ravnati seobom, primati izvještaje odsieka, obzirom na poslove i na potrebu radnih sila u ovome ili onome mjestu. S vremenom moći će se ustanoviti i filijalka²⁰ ovoga bureaua u domovini, bilo na Rieci, bilo u Trstu. Zadaća ove filijalke biti će, da već u domovini ravna cijelom seobom, tako, da niko neće polaziti iz domovine na sliepo, već će znati, da će odmah dobiti rada, da će biti otpremljen najjeftinijim i najboljim parobrodom, i da će u New-Yorku biti dočekan od braće, te bez brige otpravljen na mjesto gdje će započeti rad. Obzirom na interes važnijih agenta, koji se danas bave ovim poslovima, politička organizacija mora ih saslušati i nastojati privući u svoje kolo.

Kad budete tako organizovani, nema sumnje, da ćete rukovoditi cijelu seobu i biti u stanju svrnuti je na onaj pravac, koji najbolje bude odgovarao interesima organizacije i domovine. Svaki koji bude selio i dobio rada preko hrvatske organizacije, biti će dužan postati njezinim članom, a u slučaju istupa moraće platiti globu, ili biti boikotovan. Ali teško da će se koji usuditi staviti se u oprek sa tako moćnom organizacijom, pače nema sumnje, da će se i stari naseljenici požuriti, da postanu njezinim članovima. Ovakovo društvo moći će pače davati predujmove onima, koji bi želili seliti iz domovine, a nemaju sredstava, te ih tako izbaviti iz lihvarskih ruku, a dotičnici biće vezani vratiti društvu predujam u stanovitom roku.

Kolika bi ekonomska korist mogla doći od takove organizacije Hrvatima u Americi, to ćete na prvi mah svi lako shvatiti, jer će ovakovo društvo, mnogo bolje od pojedinaca, moći znati gdje ima rada i gdje se bolje plaća, te stupiti u pregovore sa poslodavcima, na malo i na veliko, jer će, do potrebe, biti u stanju sabrati oko jednog poduzeća stotine i tisuće radnika.

Ovakova organizacija biti će prava ekonomska velesila u Sjedinjenim Državama, te će moći odlučivati o padanju ili dizanju radničkih nagrada, jače nego ikoja bursa, a preteći će u političkoj i ekonomskoj vještini sve narodnosti u Americi. Kako sada stvari stoje, naši radnici ne odlučuju upravo ništa o dizanju ili padanju radničkih nagrada. Oni nisu vojska, nego krdo raspršeno na sve strane. U štrajkovima nemaju ko bi ih vodio, ni svjetovao, nego su prisiljeni često i preko volje slijediti agitatore drugih narodnosti, političkih ili socijalnih

stranaka; ili slijediti zapovjedi poslodavaca, te se tako izlagati mržnji i preziru ostalih radnika. Naprotiv organizacija će moći ravnati štrajkovima, i do potrebe podržavati štrajkove potporom. Nema straha pak da će vam državna vlast zabraniti ovakovu organizaciju, jer u tom pogledu ovgje vlada potpuna sloboda.

Čim vi budete ovako organizovani, vi ćete već i sami osjetiti, da ste drugi ljudi, i da baš ne morate biti uviek i svi prosti radnici, mahine u rukama kapitalista, da vašim mišicama kopaju i nagomilavaju zlato. Bude li na čelu organizacije uman odbor, moći će i sam misliti, da sama organizacija postane poslodavcem. Ta ni vi niste ljudi drugačiji nego Amerikanci, i vi možete misliti na otkriće, zakup ili kupnju rudnika. Poznato vam je kako se ovgje organizuju dionička društva za otkriće rudnika, i kako ih, kada ih nagju, ili sama eksploatišu, ili prodaju. Taj primjer moći ćete slijediti i vi, jer uz najmanju članarinu vi ćete u kratko doba biti gospodari ogromnih kapitala, a izdavši dionice za članove, moći ćete nagomilati upravo basnovite novčane sile. S takvim srestvima u ruci biće vam se lako upuštati u svakovrsna obrtna poduzeća na veliko, bez straha, da ta poduzeća propadnu, ili da budu na laku ruku uništena moćnom utakmicom. Odsieci moći će u svakom mjestu, gdje se nalaze, podići potrošne zadruge, te opskrbljivati članove, uz jeftiniju cenu, živežom, odielima, pokućstvom i svakom inom potrebom.

Ekonomsku korist ovakove organizacije mislim, da sam vam dovoljno obrazložio, a sada ću preći da vam rečem koju o političkoj koristi, kojoj se možete nadati vi ovgje u republici, a narod od vas u domovini.

Megju vama se sada pretresa važno pitanje o sticanju amerikanskog državljanstva. Neki su za, a neki proti tome. Dopustite mi, da vam i ja rečem o tome svoje mnjenje. Neki predbacuju, da će se teže povratiti u domovinu oni, koji steku amerikansko državljanstvo, nego oni koji ga nemaju. Ja mislim naprotiv, da amerikansko državljanstvo ne može biti nikomu zaprekom, da se vrati u domovinu. U domovini se može nastaniti svaki amerikanski državljanin, a može opeta tražiti, ako mu se rači²¹, austrijsko, ili ugarsko-hrvatsko državljanstvo.

Najvećom zaprekom povratku u domovinu to je vojničko bjegunstvo, a baš se toj zapreci dade doskočiti, isposlovavši amerikansko državljanstvo, bar u nekoj mjeri i za stanovito doba. Nego povratak u domovinu u glavnome ovisi o tome koliko ko osjeća ljubavi za domovinu. Ko te ljubavi ne osjeća, ili je zanemari, taj se neće nikada povratiti, naročito ako mu u Americi ide dobro. U ovakovoj političkoj organizaciji bez sumnje

biti će u svakome budnija narodna sviest, i ljubav prama domovini, jer će o njoj članovi čuti govoriti na sjednicama, na sastancima, u čitaonicama, koje će odsieci biti dužni u prvom redu ustrojiti. Kako ćete da osjeća i da misli na domovinu čovjek posve odsječen od hrvatskoga društva, gdje god u mjestu, gdje je okružen samo tugijim jezicima, idejama i čuvstvima. Skoro će ga amerikanske ideje i čuvstva zagrijati tako, da će posvema zaboraviti na stara domovinska čuvstva, naročito ako je pošao iz domovine nenaobražen, a stekao ovgje amerikansku naobrazbu, što se često događa.

Poznato vam, je svima, da Sjedinjene Države boljim okom gledaju one, koji prime amerikansko državljanstvo od onih, koji ga ne primaju. Amerikanski državljanin lakše nagje rada, i uživa više ugleda a i državne i gragjanske oblasti imadu prama njemu više obzira. Prama njemu i na sudu će malo zažmiriti, a prama nedržavljaninu otvoriće oba oka. Za one, koji misle za uviek ostati u Americi, čini mi se baš nužno da traže i steku amerikansko državljanstvo, a onima koji se kane vratiti u domovinu neće ni najmanje škoditi.

Nemojte zaboraviti što je glavno, to jest da nedržavljeni ne uživaju nikakvih političkih ni gragjanskih prava; da nemaju ni aktivnog ni pasivnog prava glasa. Sa takima u ovoj republici, gdje su sve državne i municipalne časti i čini izborni, ko će računati? Ko danas računa sa Hrvatima, bilo, da se bira zastupnik na državni sabor, ili u senat, ili u kongres, ili načelnik, ili bilo koji činovnik? Vi ne samo da se ne možete natjecati za nijednu čast, nego niste smatrani ni olinom²², na koju bi se stranke mogle obratiti za pomoć. Sa Niemcima, Česima, Poljacima, pače i sa crncima računa se i te kako! A ipak imade mjesta, gdje bi Hrvati mogli uplivati, ako ne na državne izbore, a ono na municipalne, te proturati kojega svoga vjećnika, suca ili blagajnika. Ima pače mjesta, gdje su Hrvati odlučujući faktor po svojem broju, a ipak niko s njima ne računa, jer nisu organizovani, ili ne uživaju državljanstvo. Gdje su u takom broju, da se megju njima i nagje čovjek, koji bi bio kadar pokrivati koju čast, sve mu je zabadava, jer zavist i nesloga, kćeri neznanja, mjesto da mu pomognu, voliće pomoći tugnjincu, ne računajući kolikima bi naš čovjek mogao biti od koristi.

Uzmite sada, da se provede politička organizacija, i da naši ljudi stanu sticati amerikansko državljanstvo. Ne zna se točno broj Hrvata u Uniji, nu računa se, da ih ima blizu četiri stotine tisuća. Od tih neću sve uvrstiti u političku organizaciju, niti ih okititi državljanstvom, neću ni polovicu, ali na četvrtinu, sa malo mara i truda, može se računati. Uzmimo dakle, da bi broj članova hrvatske političke, ili političko-ekonomske organizacije

iznosio 100.000. Svi bi ti mogli imati pravo glasa, a sa sto tisuća glasova morali bi računati i demokrati i republikanci i pri samom izboru predsjednika Unije. U odsicima računalo bi se na hrvatske glasove pri izboru zastupnika, načelnika, sudaca itd. Svaka politička stranka znala bi na koga se ima obratiti; to jest u prvom slučaju na glavni odbor, a drugim slučajevima na odbor dotičnog odsieka. Tada bi naši odbori mogli stavljati i uvjete, te tražiti ovu, ili onu povlasticu, a do potrebe proturati i kojega svoga na izborima. Česi imadu svojih zastupnika na državnim saborima, pače i na kongresu, a zašto mi Hrvati ne bismo imali bar kojeg gradskog vijećnika, ili blagajnika? Ja vam ne trebam tumačiti, kako su masni prihodi blagajnika po Americi, pa i u manjim municipijima.

Politička korist ovakove organizacije mislim, da će vam svima biti jasna, a biti će vam jasno takogjer, da bi znatno poskočio i ugled Hrvata.

Do sada sam govorio samo obzirom na vaš lični interes i ugled, a sada mi dozvolite da rečem koju i u interesu domovine koja vas je rodila.

Putujući vama po Americi našao sam Hrvata, koji živo osjećaju za domovinu, koji pače ovje, daleko od nje, ljuto osjećaju njezine patnje i ništa tako živo ne želete, koliko da jednom prestanu njezine muke, da svane dan njezine slobode i njezina jedinstva. Ima ih, koji su spremni, ako ustreba, ostaviti Ameriku, priskočiti joj u pomoć, i do potrebe proliti za nju svoju krv. Ali ti su rijetki. Većina je onih koji osjećaju mlako, želete domovini dobra, i bili bi spremni žrtvovati za nju koji novčić i ništa više. Na žalost ima velik broj i takovih, koji za domovinu ne osjećaju ništa, koji su sretni da su je ostavili, te prokljinju krivce patnja što su ih u njoj podnijeli, ali za nju nemaju više saučešća, nego da je sama kriva tim patnjama. Čuo sam — a možete se zgražati i vi — iz ustiju Hrvata i ovakovih rieči : „Što vi dolazite nama propoviedati o domovini? Nama je domovina ona zemlja, koja nas hrani, i u kojoj smo slobodni. Stara domovina, koja nas je rodila, bila nam je mačuha. Ona je majka samo magjaronima, zastupnicima, popovima, činovnicima, Židovima i tugiincima. Sav naš trud proždirao je porez, čifuti, popovi i lihvare. Nama je domovina, gdje nam je dobro, a to je ovje. Ovje imamo izobila kruha, mesa, piva i drugih potreba, a u domovini smo umirali od glada. Ovje smo slobodni; niko nas ne progoni, niko nas ne zatvara, niko ne vodi računa o našem životu, ni pop, ni žandar. Propoviedajte vi vaše bajke u staroj domovini, a nas pustite u miru ovje, jer je ovo sada naša domovina”.

Braćo, trnci su me prošli, slušajući ovakove rieči,

ali nisam se čudio, jer sam znao, da iz tih ljudi govori neznanje, da tim riečima nisu krivi oni, nego sustav pod kojim su rođeni, sužanstvo u kojem su odrasli, i koje ni slobodni dah Amerike iz njihovih biednih duša nije mogao rasprhnuti. Oni su tako slijepe odgojeni, da ni ovje na svjetlu slobode ne mogu shvatiti što je sloboda. Kao prokletstvo prati ih po svetu duh sužanstva, što ga je u njihove duše tiranstvo nad našom domovinom usadio. Za njih je i preširoka amerikanska sloboda, jer sloboda nije za duševno roblje, nego za umno slobodne ljudi. Sloboda se ne sastoji u razuzdanju sebičnih strasti, u uživanju zemaljskih dobara, bez ikakve granice, nego u visokom shvaćanju prava i dužnosti čovjeka prama čovjeku, prama državi, prama čovječanstvu, a u prvom redu strogog shvaćanja dužnosti prama samomu sebi. Zar ćete vi smatrati slobodnim čovjekom onoga, koji nije gospodar sam sebe i svojih strasti, kojim vladaju vino, putenost, škrrost, sebičnost, zavist, mržnja, krvoločtvost; koji nema osjećaja za svoga iskrnjega, koji je zaboravio svaki osjećaj za zemljom, koja ga je rodila?

Zar je slobodan čovjek onaj, koji strpava u jedan koš magjarone i ostale krvopije naše domovine, sa jadnim seljakom, pastirom, ribarom itd., koji je od tih krvoloka isisan? Zar je čovjek, koji nema osjećaja za zapuštene, stare roditelje, braću, djecu, svojtu, sumještane?

Ne braćo, nije ova zemlja u kojoj danas živite, vaša domovina; jer pravo majke domovine ne postizava se na laku ruku, ponudivši došljaku dnevni komad kruha i mesa. Domovina je ona zemlja, koja vas je rodila, gdje živu vaši roditelji, gdje živi jezik kojim govorite, gdje počivaju kosti iz kojih su vaši roditelji potepli; ona zemlja, od koje je sastavljena vaša put, vaša krv, vaše kosti, vaša duša ista, jer vaša duša je nikla iz duše vašega naroda, zadojena je narodnim jezikom, kao telo majčinim mlijekom, i od toga jezika othranjena. Što je vaša duša nego vaše uspomene? A kojim je uspomenama vaša duša nahranjena i napunjena, ako ne uspomenama vašega djetinstva, kućnim pragom, seoskom crkvom, susjedovom lipom, gorama i riekama, kod kojih ste pasli stada, šumama, gdje ste slušali poj tica i tražili gnezda, livadama, koje ste orali, kopali, natapali svojim znojem, a one vam davale kruh, koji vam je osjegurao opstanak, nabreknuo mišice; uspomenama na posmjeh djevojčice, koji je probudio prvi ljubavni osjećaj u vašim srcima? Zar kad ste se preselili sa rogjene grude u drugu zemlju, zar se je ta duša u vama promjenila? Zar ste zaboravili sve uspomene svoga djetinstva? Braćo, kada te uspomene posvema zaboravite, kada zaboravite materinski jezik, i promienite te uspomene drugim dojmovima i drugim jezikom, istom onda ćete moći reći, da imate drugu domovinu. Ali te promjene nema do groba, i istom u grobu sve ćete to zaboraviti, istom onda ćete naći drugu

domovinu. Ali do tog vremena nema ljudskog srca, koje bi moglo zaboraviti uspomene djetinstva. I zvjer se vraća duplju u kojem se je rodila; vuk i međej ljubez goru, gdje su nikli; tice selice prelieću široka mora da se vrate u zavičaj, da vide gnezdo iz kojega su poletjele, a kamo li neće čovjeku čeznuti srce za svojom kolievkom, za zavičajem, za domovinom?

Samo gruba sebičnost, čerka neznanja umjetno gojena od tirana naše domovine, može zaslijepiti ljudski um, izopaciti ljudsko srce do onog stepena, na kojem su oni, koji onako govore.

Vi možete žarko ljubiti ovu zemlju koja vas hrani, možete joj biti harni za ljubeznost kojom vas je primila, ali ta ljubav i ta zahvalnost, ne mogu izbrisati uspomenu i ljubav za zemljom i za narodom od kojega potičete. Pa gdje je pravda, gdje razbor miešati u jedan koš narod i domovinu, sa izdajicama i krvolocima njenima? Upravo koliko bi mržnje moralо buktiti u vašem srcu proti ovima, toliko bi ljubavi moralо gojiti za nju. Ko vas je prognao sa njezinih grudi, narod, ili narodne izdajice i izjelice? Ako možete pomisliti majku, koja će otciepitи diete od sise, pa udariti s njime o kamen, ili ga baciti u more, onda možete posumnjati, nije li vas domovina sama, i narod vaš bacio u nemili svjet. Ne, nije vas domovina kao kopilad zapustila, nije vas vlastiti narod istjerao, nego vas je istjerala nevolja, koju prouzročuju sisavci njegovog znoja i njegove krvi. Ove mrzite, onoj pritecите u pomoć, kao što biste pritekli u pomoć samohranoj starici majci.

Domovina vaša Hrvatska nije siromašna, kako ju njezini tirani hoće pred svjetom, da prikažu. Ona je bogato obdarena svakim darom prirode, te možda nema zemlje na svetu, koja bi se s njome mogla natjecati, ni po ljepoti, ni po podneblju, ni po trgovackom i strategičkom položaju, ni po bogatstvu tla, a još manje po bogatstvu podzemlja. To je podzemlje tako bogato svakom vrsti ruda, da bi našoj domovini mogla zaviditi i ova Amerika, koja vas privabljaje, da po njezinim rudnicima dogjete sticati koru hljeba. Ali Niemci i Magjari koji nad njom gospodare, neće da urede njezine močvare i rieke, eda daje manje žita, neće da provedu željeznice, eda bude manje trgovine i prometa, da se ne razvije obrт; neće, da urede njezine luke, eda se ne otvorí svjetska trgovina našim neprocjenjivim šumama, bogatijim od svakoga obrta, i našim rudnicima. Sve to sprječavaju, samo da drže naš narod u neznanju i siromaštvu, da ga prisile na seobu, kako bi lakše oni zapremili svojim narodom onu divnu zemlju. Eto vam braćo krivaca, koji vas istjeraše iz domovine, a ne ona, ne domovina vaša majka. Ona se uzda u vašu pomoć, jer vjeruje u vašu sinovsku harnost, jer, vi ako hoćete, možete joj pomoći. Dobro

je, da šaljete novčane pripomoći ženama, roditeljima, djeci, svojti, ali nije sve to što domovina od vas očekiva. Vaša svojta nije nego najbliži vam dio naroda, a valja da jednom dogjete do uvjerenja, da vam je svak, koji govori hrvatski, u rodu. Vi morate dakle i narodu pomoći, a to ćete učiniti, budete li sledili moj savjet i oživotvorili hrvatsku političku organizaciju. Ta organizacija mogla bi sa svojim kapitalima započeti i u domovini ono djelo, koje sam vam prije stavio pred oči za Ameriku, to jest, istraživanje i izrabljivanje rudnika, najvećeg bogatstva naše domovine. Ako to učinite zapriječiti ćete seobu, pače ćete moći vratiti kući mnoge već iseljene, jer će i u domaćim rudnicima naći posla. Darovaćete domovini bogastvo, uskrisićete njezine mrtve kapitale, s njima i prosvjetu i slobodu.

Iz toga jasno možete vidjeti, kakvu bezbožnu opačinu počinjavaju oni, koji kažu, da Hrvatska nije više njihova domovina, već da je njihova domovina ovje, gdje dobro žive. Takva šta neće moći reći ni njihovi potomci, do devetoga koljena, jer će i do devetoga koljena i dalje ostati u njima hrvatske krvi, ostaće narodni tip i navike, koje priroda presagljuje od koljena u koljeno. Tako je moćno sveto rodoljubno čuvstvo, tako silan prirodni zakon, koji to čuvstvo budi, te ga podržava kroz viekove i u vanjskim znakovima!

Ruku na prsa, braćo, pa mi recite, ako je istina sve što o rodoljubnom čuvstvu rekoh, je li pravo, da vi posvema zapustite domovinu i da se za nju ni najmanje više ne brigate, pa da sav teret njezinih patnja stavarite na legjama, koji u njoj ostajemo, a koji bismo mogli poći u svjet za lagodnjim životom, kao i vi, i još lakše? Je li pravo da mi podnosimo svu gorčinu tiranstva Niemaca i Magjara, da nas kazne globama, da nam zatvaraju sva vrata u javnom životu, a otvaraju samo vrata tamnica? Na vama, koji živete u ovoj slobodnoj zemlji, ne mogu tih nasilja počinjati, vi niste dakle u ničemu dionici narodnih patnja. Čini mi se da bi pravedno bilo, kad ste i vi njegovi sinovi, kao i mi, a ne trpite kao i mi, da na drugi način pritečete narodu u pomoć i to onim čim mu mi ne možemo priteći, to jest novčanim srestvima. Recite mi, je li pravo, je li dostoјno, i ne bi li bolilo svakoga od vas, da vam ko predbací, da ste pobjegli iz domovine kao bjegunci, samo da ne trpite njezinih muka, te da prepustite nama, koji ostadosmo, svu skrb, brigu i patnje za njezinu bolju budućnost? Uvjeren sam, da bi vas to bolilo, i da vi želite pomoći nam u teškoj borbi. Vi ste to lani i pokazali. U našoj borbi najviše nas muči, i najlučće nam veže ruke siromaštvo. Bez novaca danas se ne može ništa ni na polju politike, ni na polju prosvjete započeti. Da vi sledite moj savjet, mogli biste toj neprilici lako doskočiti, a da nijedan od vas ne osjeti osobno prevelikog tereta. Uzmite za

mjesečnu članarinu svakog člana hrvatske političko-ekonomske organizacije četvrtinu dolara, ili ti 25 centi. To nije ni jedan cent na dan. To je tako malena svota, da ju može doprinjeti i najniži radnik, a da ne osjeti nikake novčane boli. Dosta je da svaki od vas svake subote popije jednu samu čašu piva manje. Vidite, da ne tražim od vas mnogo, jer ima onih, koji popiju deset i dvadeset čaša, a i više. S tom malom neznatnom žrtvom možete sagraditi divnu zgradu, kojoj ćete se i sami čuditi i biti njome ponosni. Sa mjesečnom članarinom od jednog kvadera²³, doprinjeti će svaki na godinu tri dolara. Sve će se to radniku isplatiti obilnim kamatima već time, što će biti pod ekonomskom zaštitom organizacije, što će lakše naći rada i što će naći unosnjega rada, a da vam ne nabrajam i ne opetujem političke koristi, i koristi, koje bi mogle poteći od potrošnih zadruga, te od obrtnih poduzeća središnjeg odbora i raznih odsieka. Tim biste platili i članarinu čitaonice, od koje bi svaki crpio neprocjenjive duševne koristi, kao i od skupnih sjednica odsieka. Uvezši da bi organizacija imala 100.000 članova, već bi prve godine raspolagala imetkom od 300.000 dolara. Neka se od toga potroši za čitaonice, sjednice, činovnike itd. 200.000, ostaće vam raspoloživih 100.000 dolara. Toliko vas stoje daće crkve, koje će postati englesko-amerikanske.

U dvije godine imaćete preko 200.000 dolara s kamatima. Ako poraste broj članova na 200.000, što je moguće, u dvie godine imaćete 500.000 dolara, ili vam dva milijona i po kruna. U četiri pet godina raspolagaćete sa svotom od deset milijuna kruna; sa tolikom svotom koliku od prilike potrošiše Hrvati i Slovenci za crkve. Tom svotom raspolagaćete vi, kako sami budete znali i htjeli.

Sjetite se, da sve potištene narodnosti imaju prijatelja u svetu, koji ih novčano i moralno potpomažu. Mi do sada nemamo nikoga, a tomu smo dielom i sami krivi, jer nismo ni znali tražiti prijatelja i zaštitnika. Boeri su dobivali na milijone iz Evrope i Amerike. Engleska i Njemačka potrošile su na milijone, da uspuntaju nerede u Rusiji. Bugarska, Grčka, Rumunjska, Srbija, Italija oslobođene su oružjem i novcima evropskih velevlasti. Poljaci imaju ogromni fond u Švajcarskoj u svrhu oslobođenja domovine, a Poljaci iz Amerike obilno ga povećavaju. Mi sami nemamo nigdje nikoga i ništa. Dajte da Hrvatska osjeti, da bar imade svoje djece u Americi. Vi možete stvoriti hrvatski narodni fond, bez svoga uštrba, sa malo ljubavi, pa čemu da ne prionete na posao?

Kad bi rodoljubi u domovini raspolagali ne sa deset milijona, nego sa nekoliko samih stotina tisuća kruna, uvjeravam vas da bi se stanje našega naroda znatno

promienilo.

Braćo, mi ćemo preuzeti na se progonstva i zatvore, mi smo spremni do potrebe proliti i svoju krv za domovinu, a od vas, kako vidite, ne tražimo žrtava, nego malo ljubavi. Ja se nadam, da nam je nećete uskratiti. Vi ćete sami moći odrediti u kakve svrhe u domovini moraju biti upotrebljene svote koje ćete poslati; moći ćete pače poslati čovjeka koji će tim potporama ravnati; ili, ako budete htjeli i znali, moći ćete sami izravno odavle uplivati na političke odnošaje u domovini. Vi se možete organizovati i tajno i javno, kako vas volja. Široko je polje slobode u ovoj državi, pa vas u radu niko neće smetati. Naša domovina ragja uvek dosta značajeva, na koje ćete se moći pouzdano obratiti.

Kako rekoh na početku, neumolna je sudbina odredila, da vi ovje prije, ili kasnije izgubite svoju narodnost, da se utopite u amerikansko more, kao što se utapaju i moćnije i brojnije i prosvjetljenije narodnosti od vas. Prije nego isčeznete, učinite bar štogod za domovinu, da možete mirno umrijeti, i bez grižnje saviesti da ste je zapustili u nesreći prepustili njezinoj sudbini. Osnutkom hrvatske političko-ekonomske organizacije polučiti ćete najpreči cilj, da ćete držati što duže na okupu i u narodnoj svesti Hrvate, ne puštajući da se rasprše, ko stado bez pastira, po neizmjernim prostorima Amerike; centralizovācete ih oko obrtnih i trgovackih središta, i tako što duže očuvati hrvatskoj ideji. S takom organizacijom moglo bi vam biti tragova i do sto godina u ovim krajevima, a bez toga u pedeset godina ne će vam biti ni traga. Mi pak ne znamo, kako dugo će još čamiti naša domovina u sužanjstvu, kako dugo će očekivati i od vas pomoći. Da joj uzmognete pomoći morate nastojati što duže živjeti kao narodnost, osjećati se što više braćom, držati se kao jedna obitelj, nastojati ostati svi na okupu. Ugledajte se u Poljake i Čeha, pače i u Magjare, koji se listom spremaju u domovinu, misleći da joj od Austrije prijeti pogibelj i promatrajte kakvom ljubavi oni gore za domovinom. Zavirite u njihove tajne organizacije i zapitajte, koliko ih je tisuća spremnih, na prvi poziv domovine, preploviti okean, i doći da prolju krv za njezinu slobodu.

Ne krzmajte, ne čekajte, ne oduljujte sa tom organizacijom, jer domovini u patnjama nije lako čekati, kao vama u lastima slobode. Dajte se odmah na posao, jer vaše pomoći treba domovina danas, a još više će trebati sutra. Ovgje se ne možete nadati da stvorite novu Hrvatsku; mislite bar na uskrisenje stare. U pjesmi već pokojnom prijatelju Ilijicu, koju vam na početku spomenuh, ja sam ovako izražavao svoju ljubav prama vama :

„Zdravo, moja izgubljena braćo !

Biedna braćo, kad bi ljubav taká

Vezala vas širom Amerike,

Ko što j' za vas moja ljubav jaka,

Na žalima Tihog okeana

Hrvatska bi osvanula nova,

Al sretnija nego što je ova”.

Pošto to, kako vidimo, nije moguće, jer suđbina hoće da iščeznete, ko pržina u moru, čujte bar poziv što sam ga slao Jeronimu Ilijiću, za spas naše stare Hrvatske, one Hrvatske, koja ne može umrijeti, kao što vi morate umrijeti. Ona se može raseljivati, može pogibati u ratovima za tugju korist, slobodu i slavu, može biti guljena do kože, stavljana na mučila, ali ne može poginuti. Doći će dan kada će zaupiti²⁴ svim svojim sinovima, gdjegod bili raspršeni po širokoj površini zemlje : djeco na okup!

Ja, kao mlad poletarčić, ovako sam u nježno ime zvao Ilića i vas, da dogjete, kada kucne dan odmazde :

„Dovedi ih, pa kad se promieni

Jauk raje u pušaka jeku.

Udarimo smrtno sjedinjeni.

Da vidimo da li jošte sieku

Zargjali uskočki handžari;

Da kušamo bi l' uspirit mogli

U Zagorcu onaj oganj stari,

Koj dušmani Gubčevom su krvlju

Ugasili na ponosnom Griču.

Dogji, brate! pa kad smrtno tane

Ko dva lava zemljom nas sastane

Na brežuljcim naše zemlje krasne,

I junački kad nam vid ugasne,

U toj smrtnoj oka polutami

Zrak Slobode sinuće nad nami;

Davor-pjesma²⁵ biti će opielo,

Što će grobu pratit naše tielo;

Plakaće nas val Jadranskog mora

I cuh sjetni gorskoga lahora.

Takav poziv može vam jednom doći, a što ćete vi, ako vas tako sudbonosni čas zateče neorganizovane, bez vogja, bez glave? Bićete slični čovjeku, koji sa žala gleda svoju obitelj na lagji u smrtnoj oluji, a ne može joj priteći u pomoć, da je spasi.

Da i ne dogje takav poziv, vi morate uviek misliti na domovinu. Vrhovna želja svakog Hrvata mora biti ta, da se vrati u domovinu. Radeći po dubokim rudnicima, po opasnim tvornicama, mora vam uviek kopati miso po glavi: ja stičem cent po cent, sabirem svoticu, da se mogu vratiti u domovinu, da mogu ostaviti kosti u onoj zemlji iz koje su nikle. Koje divno zadovoljstvo mora da bude u onoga, koji sakupivši teškim trudom liepu hrpicu dolara, vraća se u domovinu, misleći, kako će mu se sumješčani diviti, kako će se sa njim dići svojta; kako će mirno i bez brige provesti zadnje dane života. A ta pomisao lakše će vas zagrijati ako pomislite, da u domovini vriedi malne kruna, koliko ovgje dolar, i da će se iz svakoga dolara izleći pet kruna. Svaki od vas koji se povrati, doneti će domovini slobodna čovjeka, slobodna umno i slobodna ekonomski, i sa svakim, koji se povrati, porasti će njezine sile i njezine nade. U hrvatskoj političkoj organizaciji netiće se i nehotice i u prvom redu ljubav za domovinom i želja povratka u nju.

S toga, braćo, svršavajući svoj govor, u nadi, da ćete me poslušati, i na rastanku s vama zahvaljujući vam još jednom na toploj ljubavi, koju mi iskazaste; zahvaljujući i svima vama, braćo Slaveni, Česi, Srbi, Slovenci, Bugari, Slovaci, Poljaci i Rusi, ne velim vam zbogom, nego do vijgenja, a megjutim nek vas prati u životu sreća, ljubav i sloga. Živjeli ! i živjela Hrvatska političko-ekonomска organizacija !

***

Poslije moga govora uzeo je rieč g. Bachman, već spomenuti brat Čeh, te je govorio o slavenskoj solidarnosti, spotičuć donekle Hrvatima, da se mnogo ne oslanjaju na nju, kao ni braća Poljaci. U svom govoru zamolio me je, da u tom pogledu izrazim svoje misli, što sam ja i učinio u govoru koji je trajao po sata, te bio primljen sa najvećim odobravanjem od svih prisutnih Slavena. Sirovatka je nazdravio u liepom govoru svim slovenskim narodnostima, koje i u ovoj prigodi

pokazaše svoju solidarnost. I ovom prigodom osobito je liepo govorio dr. Biankini, začinjajući svoje riječi živom šalom, koja je u svima budila neobično veselje i živahnost. Predsjednik g. Juraj Mamek je višekrat uzeo riječ, vrlo dostojanstveno ravnajući na opće zadovoljstvo ogromnim stolovima, a g. Randić je u topлом govoru izrekao svojem gostu oprosnu nazdravici.

Zadnja je govorila gospogja Zlatka Biankini, i možda više niko, poslije tolikih govorova, ne bi bio mogao pozorno biti saslušan nego ona. Već je bilo dobrano unočalo i društvo malko umorno, ali njezin govor povratio je svima svježost. Nikada iz ženskih ustiju nisam čuo ljepšega i čuvstvenijega govora. Govorila je kratko, ali tako logično zaobljenim perijodima²⁶, tako pjesnički, da su ne samo njoj, nego mnogim prisutnim vrcnule suze na oči. Sva je njezina duša drhtala čeznućem za domovinom, a to se je čeznuće prelijevalo sa usana kao proljetna pjesma zatravljenja²⁷ slavulja. Po meni je šiljal pozdrav, u ime svoje i svih prisutnih Hrvata, ljubljenoj Hrvatskoj. Suze i jecaji ugušiše joj milozvučni glas na cvjetnim usnama, fanatični strastveni poklik i divlje pliesaknje ruku općinstva, zanesena do ergazma²⁸, do besvjesne strasti nostalgie za domovinom pokrilo je njezine jecaje i uzdisaje. Niko, ko nije taj prizor video, ne može pojmiti, kakvom silom može u tugjini provaliti čeznuće za zavičajem.

Poslije objeda razvio se je ples, koji je trajao do kasne noći, vrlo intiman, kao u kakvoj obitelji. Nježna ženica Jurja Mameka nije se mogla oporaviti od utiska govora gospogje Zlatke, dok ju neko ne uhvati u narodno kolo, te sve zaplesa, živahno i zanosno, kao da smo na livadama ravne Slavonije.

Dogje i dan odlaska. Dr. Biankini je pripremio za me i za prijatelje oprosnu večeru. Moralo se je krenuti na kolodvor poslije osam sati, ali pošto svakog sata odlaze vlakovi put Pittsburgha, a teško se bilo rastaviti, odgagjalo se je od vlaka do vlaka, sve do zadnjega, do poslije ponosći. Ni mala Goldy nije išla spavati, a nije joj se ni dremalo. Sprijateljila se je sa mnom, i čini joj se kao da ćemo se negdje još vidjeti. Mi tome razgovaramo, ali da ne čuje gospogja Zlatku, jer to pitanje unaprijed pobugjuje u njezinu srcu oluju.

Sirovatka gleda na sat i po sata prije svakog vlaka upozoruje, da bi valjalo krenuti na kolodvor. Dr. Biankini očepljuje flaše i veli, da možda nećemo više skupa piti u Chicagu, pa neka ostanem do slijedećeg vlaka. Ne treba me mnogo moliti, jer ako je njemu teško mene pustiti, teško je i meni njega ostaviti, a i Sirovatka i ostalo društvo rado se prilagoguju odgodi.

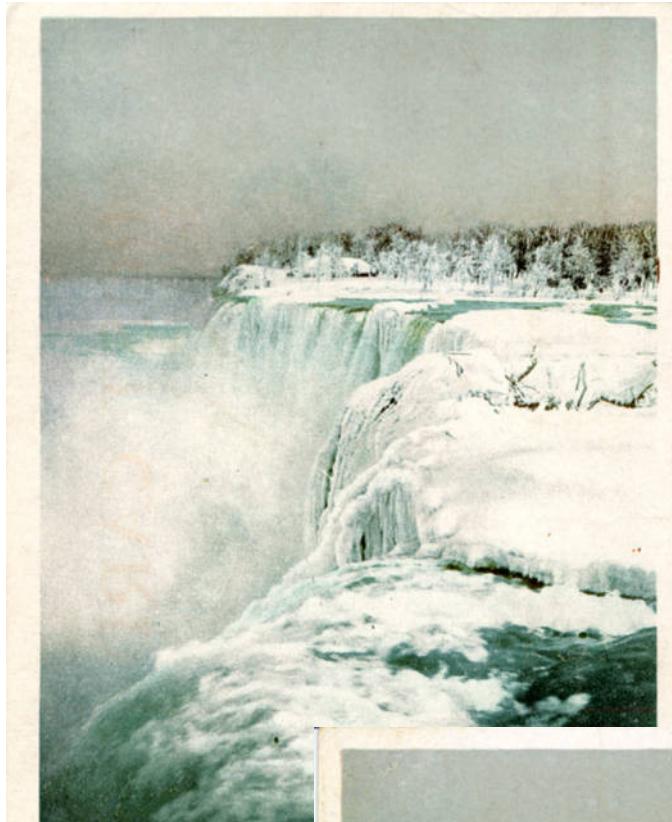
Napokon dogori vrieme do nokata. Valja krenuti. Mala Goldy donese mi na rastanku veliku ružu opojna mirisa, nazvanu „Americain Beauty”²⁹ (amerikanska ljepota). I zbilja zasluzuće to ime. Rumena je kao krv, a sve latice rascvatena vjenčića tako su skladno poredane i tolikom estetskom harmonijom, da bi je uzeo za umjetnu ružu, kad joj ne bi osjećao opojni miris. Ovakovo sam ja ruži pjevao, sanjareći u prvom proljeću života po starom Griču i po čarobnom Tuškancu. Nije ljepšeg pupoljka bilo ni na zemlji ni u mašti pjesnikovoj. Ova je rascvatena, a ja joj mirišem divni miris, pazeći, da je ne dotaknem, da joj ne poremetim rumene latice, onom nježnoćom, kojom je nekada moja mašta mirisala samo živi simbol sreće na zemlji.

Zataknam Americain Beauty na prsi, poljubim malu Goldy, oprostim se sa gospogjom Zlatkom, koja zajeca: pozdravite rodbinu i prijatelje; pa krenusmo svi u studenu noć. Nagjosmo slučajno jednu kočiju, i da ne zakasnimo na zadnji vlak, osvojismo je na juriš. Šest nas se je u nju smjestilo, ko unutra, ko uz kočijaša.

Istom prije trećeg znaka izljubih se na kolodvoru sa drom. Biankinijem, sa Sirovatkom i ostalim prijateljima. Ne makoše se s mjesta dok vlak nije iščeznuo u noć. Ja sam dušom još dugo bio uz njih.

Bilješke

1. Evanstona, sjeverno predgrađe Chicaga uz obale jezera Michigan. Od 1892. ima status grada.
2. Naselje u blizini Brinja u sjevernoj Lici.
3. Selo u blizini Neuma u južnoj Hercegovini.
4. Vojvoda Draško u Mlecima je dio Gorskog vijenca, spjeva crnogorskog vladike Petra Petrovića Njegoša u kojem Crnogorci ismijavaju Mlečane.
5. Lik iz narodne poezije koji vodi raspojasan, bezbrižan život.
6. Mujo Hrnjica, legendarni junak iz bošnjačke narodne predaje.
7. Halil Hrnjica, brat i, zajedno s budalinom Talom, pomagač Muji Hrnjici u njegovim pothvatima.
8. Ilija Smiljanić, vođa ustnika protiv Turaka u sjevernoj Dalmaciji za Kandijskog rata (1645. – 1669.). Junak narodnih pjesama.
9. Voli.
10. Mjelovan, izmišljeni autor „Razgovora ugodnog naroda slovenskog“ Andrije Kačića Miošića. „Starac Milovan“ je sam Kačić.
11. Vjerojatno od rajnski talir. Nazivi dolar i talir imaju zaista isto jezično izvorište. Rajnček se često izjednačuje s forintom.
12. Ivo Senjanin ili Ivan Vlatković, uskočki vođa koji se krajem 16. i početkom 17. st. četovanjem protiv Turaka stekao mjesto u narodnoj predaji.
13. Zapravo serdara. Serdar je naziv za janjičarskog zapovjednika. Uobičajio se kasnije kao čin nižih zapovjednika kršćanskih jedinica uz tursku granicu.
14. Vuk Močivun, jedan od vođa kršćanskog stanovništva u Ravnim kotarima u borbama protiv Turaka u 17. st. Kasnije postao junak narodnih pjesama.
15. Don Stjepan Sorić, vođa novonaseljenog stanovništva u Ravnim kotarima u 17. st. Istaknuti zapovjednik u ratovanju s Turcima tijekom kojih i pogiba.
16. Lokalitet na granici Ravnih kotara i Bukovice u zaledu Šibenika. Mjesto sukobljavanja s Turcima u brojnim narodnim pjesmama.
17. Inospolne su biljke kod kojih jedna jedinka ima „muške“, a druga „ženske“ cvjetove i moraju se međusobno opravšavati.
18. Nijeti, namjeravati, poticati.
19. Buljuk, janjičarski odred, u ovom slučaju neorganizirana gomila.
20. Filijala, ispostava, ured.
21. Račiti se, biti voljan, željeti, htjeti.
22. Olina, određena količina, u ovom slučaju, mala količina.
23. Zapravo quarter, 25 centi, četvrtina dolara.
24. Zavapiti, zazvati.
25. Vjerojatno misli na davoriju. Naziv za rodoljubnu pjesmu iz razdoblja narodnog preporoda.
26. Stilski uravnotežen sklop rečenica.
27. Začarana, opčarana.
28. Vjerojatno misli orgazma.
29. Americain Beauty, krajem 19. i poč. 20. st. najcjenjeniji hibrid ruže u Sjedinjenim Državama. Zbog svoje skupoće zvana “ružom od milijun dolara”.

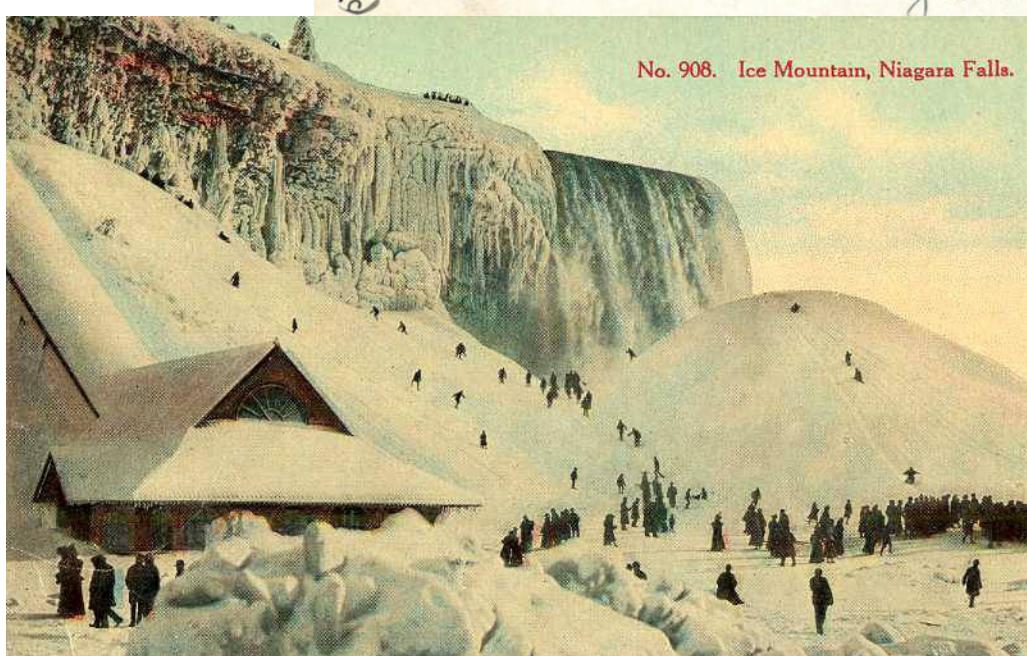
9587 NIACARA IN WINTER AN

9585 NIACARA IN WINTER AMERICAN FALLS

COPYRIGHT 1906 BY DETROIT PUBLISHING CO.

good-By Gard.

No. 908. Ice Mountain, Niagara Falls.

Zimski prikaz slapova Niagare na obojenim razglednicama s početka 20. st. Krajem 19. i početkom 20. st. turizam na Niagari doživljava neviđen procvat. Tada dobiva naziv „glavni grad medenog mjeseca“ (Honeymoon Capital of the World) kao omiljeno odmorište tek vjenčanih parova. Turistički poduzetnici pak na sve moguće načine nastoje izvući novac od posjetitelja o čemu svjedoči i Ante Tresić Pavičić. Važnu ulogu u privlačenju posjetitelja imale su i sumnjive „atrakcije“ poput spuštanja u bačvi niz slapove ili hodanja po užetu razapetom iznad njih. Krajem 19. st. gradi se i hidraulički lift koji je posjetiteljima omogućavao posjet „iza“ vodopada, atrakcija u kojoj je uživao i autor našeg putopisa. (Izvor slika: Wikimedia)

XXIII.

Opeta u Alleghenyu. — Put s drom. Laušom i Bosiljkom Bekavcem do Niagare.— Hodža u drawing-roomu. — Jezero Erie. — Buffalo. — Gradić Niagara Falls.— Fort Schlosser Fall. — Grom voda. — Goat Island. — Three Sisters Islands.— White Horse. — Katarakte Bieloga Konja. — Mostovi nad ždrielom. — Victoria Park. — Slapovi vigjeni sa Kanadske strane. — Horse Shoe. — Whirpool. — Table Rock i belvedere. — Brda leda i planine vodene prašine.— Pod slapovima Niagare. — Tunel za električne turbine. — Vode Niagare u konjskim silama. — Prispodoba Niagare sa našim vodopadima. — Povratak u Allegheny i rastanak sa prijateljima.

Plan grada Buffala iz 1905. Na njemu se jasno može razaznati zašto Ante Tresić Pavičić smatra američke gradove dosadnima. Monotoni raster ulica koji se sijeku pod pravim kutom obilježava sve američke gradove. Zato ih autor smatra dehumaniziranim i lišenima osobnosti i topline. (Izvor slike: Wikimedia)

Pošto su se izjalovile sve osnove o konferencama u Bennetu, Monessenu¹, Steeltonu, Philadelphiji i drugim mjestima Pensilvanije, nije mi ostalo drugoga posla, nego poći još sa prijateljima drom. Laušom i župnikom Bosiljkom Bekavcem, kao što bijasmo ugovorili, da vidimo vodopad Niagare.

U Alleghenyu vogje bijahu obećali, da će mi omogućiti još jednu konferencu, eda poprave neuspjeh prvih, ali ne vidih, da se je iko od njih micao, i tako

se odrekoh i te nade. U Bennetu se župljani baš u to doba pobuniše proti župniku Glojnariću, pa uslied toga ni ovaj nije mogao ništa učiniti, da mi omogući držati jednu konferencu u svojoj župi. „Glas Istine”, koji je izlazio u Bennetu u zadnje doba pod uredničtvom Ivezovića, bio je takodjer pri koncu života, te nije ni on mogao zagrijati svoje čitatelje za konferencu, jer je njih više zanimala prepirkva sa župnikom i katastrofa, što je prietila njihovojo „Zajednici”, koja je slabo životarila, ne mogući održati utakmicu sa Hrv. Nar. Zajednicom.

U početku su se najviše zagrijali za moju konferencu u Monessenu, te ju odgagjali od negelje do negelje, samo da se bolje pripreme. Ja im poručih, da im dajem vremena, do povratka sa putovanja po zapadu. Ipak ni taj rok nije bio dostatan, i na koncu uvidjeh, da sam svoje konference dovršio, te da se nemam više ničemu nadati. Čudan mi je bio postupak Hrvata u Monessenu, jer me je Sirovatka uvjeravao, da spadaju među najsvjesnije Hrvate u Americi. Kada oni dogođe na manje rieči i pozivu, nisam više računao na mogućnost ikakve konference, pa ni u Philadelfiji ni u New - Yorku.

Prije nego ču otpovljati put Evrope, želio sam svakako vidjeti slapove Niagare, a prijatelji Lauš i Bekavac, znajući da mi nisu cvale ruže po Americi, odlučiće me povesti na taj put sobom kao gosta, ili jasnije rečeno, o svom trošku.

Na tri travnja po podne stiže Bekavac iz Lindore, a u večer se zaputimo sva tri prema kolodvoru. Da budemo slobodniji na putu i da mirnije prospavamo noć, Bekavac je kupio za nas trojicu Drawing- Room, to jest posebnu sobicu u spavačem vagonu Pullmana, taman sa tri kreveta. Dr. Lauš se pobrinuo da imamo se čim i okrijeptiti na putu, a da ne trebamo trošiti u Dining-caru. Čavrljasmo do jedanaest sati, zbivajući svakake šale, pa legosmo. Prospavasmo prelaz preko Pensilvanije, a jutro nas nagje u državi New- York.

Spavao sam baš ko zaklan, kad me probudi neki glas, kao da sam u Sarajevu, ili u kojem drugom gradu Bosne, taman ko da mujezin huči sa munare.

— Alahu ekber ! La illahe illah allah, Muhamede resul Allah !² Odgrnuh zavjesu i sa gornjeg kreveta, gdje sam ležao, opazih na donjem hodžu, gdje kleći i klanja, padajući licem sve do postelje, okrenut prama istoku.

— Hodža, pusti me spavati, molim te ! Još je hoda do Buffala, a ko zna hoćemo li noćas moći spavati, branio se Bekavac, dok je hodža vukao s njega pokrivala, da ga prisili, da ustane.

— Sabah³ je! a ti, kad nećeš da rečeš misu, ni da se pomoliš Bogu, kao pravi svećenik i kršćanin, ne budi gori od Turčina, i barem klanjaj.

— Gori si od Turčina, kad ne puštaš u miru ni kršćanina. Pusti me spavati još po sata !

— Čekaj, čekaj ! Aha, domislio sam se ja, zašto ti nećeš da ustaneš i klanjaš sabah. Ne možeš uzeti avdesta⁴, je li?

To rekavši, skoči hodža sa kreveta, utoči par kapi

vode u času iz kante, pa poškropi Bekavca po licu, koji skoči, kao da ga je žeravom posuo; što ostade izli na me i tako bijasmo sva trojica na nogama. Bilo je i vrieme, da se obučemo, jer taman dovršime toiletu, a vlak, jureći uz obale jezera Erie⁵, stiže u *Buffalo*⁶. Izigjosmo.

Grada Buffalo ne treba opisivati. Pravilan je do dosade. U središtu grada ima sky-skrapere, ko svi veći amerikanski gradovi, i razvija se čudnom brzinom, ko i drugi, ako ne brže. Već danas broji 352.219 stanovnika, po zadnjoj statistici, a za desetak godina preći će po milijona. Trgovina i obrt su ogromni. U gradu i okolicu ima velik broj Hrvata, koji imaju i svoj tamburaški zbor i odsiek Hrv. Nar. Zajednice. Bio sam se obratio pismom na Obradovića, vogiju tamburaškog zbora, pitajući ga, bih li mogao u Buffalu držati jednu konferencu, ali mi ovaj odvratiti da nije moguće, jer da naši radnici nisu zreli za taj posao.

Šećuć po ulicama Buffala čusmo više puta hrvatsku rieč, a kad se ukrcasmo u električni tramway, da krenemo prema Niagari nagjosmo u njemu tri hrvatska radnika.

Debeli sat se vozi električni tramvay od Buffala do Niagare. Zadnjeg po sata teče uz rieku što no veže jezera Erie i Ontario. Daljina od grada Buffalo do slapova iznosi 32 kilometra.

Pogled na rieku, koja je široka kilometar i po, a kotrlja ogromne sante leda, neobična je dojma. Valovi se gone, kano na moru za jake južine, a iz biele pjene valova uzdižu se tu i tamo blokovi žutoga leda, otciepljena od smrznute površine jezera Erie. Preko rieke na kanadskoj strani steru se široke šume, pritisnute maglama. Svrđlovi magle prate laganim tokom valove rieke i teku prama zapadu.

Nedaleko slapova nastao je gradić *Niagara Falls*⁷ na strani Sjedinjenih Država, a duguje svoj opstanak jedino putnicima, isto kao i Qu. Victoria Niagara Falls na kanadskoj strani. Računa se da 400.000 putnika posjeti svake godine vodopade, te nije čudo, da tu nastadoše krasni hoteli, parkovi i mostovi. Dok se tramway približava gradiću, već se čuje mukli šum i tutnjava, kao šum oluje u velikoj daljini, ko lomnjava gromova u dubokim i tiesnim ždrielim udaljenih planina. Netom se iskrcasmo, obletiše nas ciceroni⁸, da će nas voditi, a kočijaši nude kočije. Cicerona ne trebamo, jer ja obično proučim svaki grad i svako čudovište prirode po knjigama, prije nego ču ga posjetiti, nu kočiju trebamo, jer pješice ne bi bilo moguće u nekoliko sati obići vodopada sa južne i sa sjeverne strane, naročito ako hoćemo da napasemo oči ljepotom velebnе prirodne

Industrijski pogoni na slapovima Niagare 1900. Usprkos velikoj zaradi od turizma početkom 20. st. grad Niagara Falls je prvenstveno industrijsko središte. Njegovo bogatstvo se temelji na preradi nafte, obradi kovina i brojnim doseljenicima koji rade u industriji. U tome ključnu ulogu ima obilje električne energije. 1896. na temelju zamisli Nikole Tesle, tu je izgrađena velika hidrocentrala koja je proizvodila izmjeničnu struju, što je pak omogućilo masovno korištenje električne energije u industriji i domaćinstvima. (Izvor slike: Wikimedia)

pojave, i da nahranimo pamćenje jasnim uspomenama.

Pogodismo kočiju za četiri dolara, s uvjetom, da nas mora povesti i na kanadsku stranu, te dovesti natrag, a u Victoria Parku⁹ platićemo kočijašu uz to i objed. Ko zna, kako su američki kočijaši skupi, priznaće, da jeftino progjosmo.

Kočijaš ošinu i krenusmo prama zapadnoj strani. Za par minuta bijasmo na ždrielu. Bieli oblak sitne rose vio se je iz dubine na sjevero-zapadu, dižući se planinskim stogom nad šumama, a kroz nj je provirivao na kanadskoj strani *Victoria Park*, sa svojim hotelima i sa belvederom, kano u kakvoj kazališnoj feeriji. Još nekoliko koraka kroz umjetno gojene plotove parka i eto nas na rubu, nad samim vodopadom sa unijiske strane. Tutanj veličajnih masa voda, koje se sunovraćaju u dubinu, sliči neprekidnoj orljavi gromova u gudurama, ili buci oluje prije kakva potresa u blizini vulkana, kada pod zemljom tutnje nepoznate sile, i muklo ruču u prazninama peštera.

Vidik se otvara na ždrielo rieke, koja se je u dubini stisnula od kilometra i po na samih devedeset metara, ter se vije hršumnim vrtlogom (*Whirlpool*¹⁰) niz guduru, tako da je po sredini voda šest sedam metara viša nego na rubovima uz stiene visoke sto metara. Korito se prama jugo-istoku sužuje na mjestima do samih 76 metara i odjedared, praveći novi strahovi vrtlog okreće

se pravim kutom prama jugo-istoku, da nastavi tok prama jezeru Ontariju.

Hridine su u guduri rumene, vlažne, kao da ih vječita kiša kvasi. Veličajan je pogled na tu guduru, bilo da okreneš pogled uzduž nje na istok, ili na zapad, ali u našoj domovini vidjeh mnogo veličajnijih prizora na Neretvi, na Vrbasu, na Cetini i na Krki. Onako divlje užasne i uzvišene romantične ždriela i klisure, kao što su pri slapu Gubavice kod Zadvarja, ne mogu ni iz daleka pružiti oku na uživanje hridine u ždrielu Niagare. Ma da se ovdje ruši neprispodobivo veća masa voda, ipak ni sama grmljavina slapova ne natkriljuje rukanje Cetine, koje je povećano stokratnim odjekom jezovitih klisura, što no strše nad slapom Gubavice.

Slabo se vidi veličajnost Niagare, sa unijiske strane, i ako na njoj širina slapa nazvana Fort Schlosser Fall¹¹ iznosi 322 metra, a visina ravno 50 metara. Stojeći nad slapom ne može mu se nikako omjeriti širinu, jer ga izbočene hridi diele u više klokuna¹², a ne može se ni osjetiti strahotnu divotu njegova skoka, pošto optična iluzija umanjuje dojam. I ako znam da nisam na pravome mjestu za promatranje, i da to nije nego samo jedan dio Niagare (u indijanskom jeziku Niagara znači „grom voda”; engleski se izgovara od prilike „najeggera”) ipak se nekako veselim u srcu, što je moje očekivanje prevareno, te se s neopisivim ponosom sjećam Gubavice i Manojlovca. Svaki slap, koji kiti našu

domovinu, živo mi je pred očima, ko u kakvoj fotografiji, pa redam slapove Plitvica, Plive, Slunjčice, itd. i sve to prisopodabljam sa klokunima vode pred očima, i sa okolicom u kojoj se prizor zbiva. Prisopodabljam ona žuta ovunjska blatna runa slapa Gubavice, koji se kao mahniti sampas¹³ preplašene stoke, gone na rub na ždrielo, na samoubojstvo i odjedared se pretvore u biele labudove, u oblak biserja, sa santama žutog leda, što no se guraju na rub Fort Schlosser Falla, i kotrljavu niza skutova raznih bielih klokuna u ponor, pucajući kristalnim praskom, i uviek mi se čini: ovgje je više, doma je ljepše!

Kad se nagledasmo amerikanskog slapa, nadziruć se preko željeznih rešetka što dublje u ponor, istraživši sva moguća mjesta, da nam nikaki vidik ne izbjegne, vratismo se u kočiju, naredivši kočijašu neka nas vozi na *Goat Island*¹⁴ (izgovori Got Ajland, a znači kozji otok). Izmegju Kozjeg Otoka i južne obale rieke ima više manjih otočića, a mi smo baš s ovih do sada promatrali vodopad. Svi su spojeni mostićima, a svi su uređeni ko mali parkovi. Rukav rieke, koji dieli Kozji Otok od amerikanske obale, širok je koliko i spomenuti Fort Schlosser Fall, a to nije nego od prilike četvrtina vodopada, jer je drugi rukav sa strane Kanade širok 915 metara, a kada bi se uračunalo krivulju Horseshoe¹⁵ (potkove) gdje je vodopad najljepši, tada bi širina ovog rukava iznosila cieli kilometar, osobito malo poviše vodopada na kataraktama nazvanim White Horse Rapids (izg. Hvajt- hors-rapidz; znači bujica bielog konja).

Kozji Otok je pretvoren u pravi pravcati i krasni park, ali se sa njega ne uživa skoro nikaki pogled na rieku i slapove. Za to idemo dalje preko njega prama otočićima *Three Sisters*¹⁶ (Tri sestre). Ti su mali otočići, za pravo grebeni sa nekoliko stabala na srednjim i većem, spojeni mostićima, ispod kojih se baca voda niza strmnu velikom brzinom. Sa zadnjega uživa se divotan pogled na rieku, koja se tu širi ko prava olujna pučina, a baš tu, sa tog grebena počinju katarakte Bielog konja, White Horse, koje se šire sve do kanadske obale, te imaju najmanje kilometar širine. Tu je pod vodom grebenje, koje se nagnije prama velikom slalu Potkove, i na njemu to tekuće more zabrza propinjući se u valovite pjenovite bukove. Ne mogu naći bolje prisopodobe za ovaj prizor, nego da povratim čitatelje na početak ove knjige, i da ih upozorim na opis okeana u oluji, blizu Banka New Foundlanda. Gora za gorom se talasa, uzdiže, propinje, sunovraćuje, iščezava u pjeni i opeta diže na strminama i opeta talasa, opruža, izravnjuje, dok ne dogje na ponor Potkove, a odozgo, sa zapada, teče i približava se novo gorje valova, novi lanci planina, koji se miešaju i vrtlože u milijonima talastih kretnja,

i što gledaš dalje uz rieku, vidiš sve udaljenije planinske kose voda, koje lagano, veličanstveno idu prama tebi jedna za drugom i rastu, noseći na pjenastim krestama, kotrljavući po uvalama velike i male sante gnusna leda, što no otskaču nad grebenjem, sakritim pod vodama. U daljinu, na kanadskoj obali, zatvaraju prizor široke šume, ovijene maglama, a nad njima oblačno tmurno olovno nebo. Ne mogu skinuti oka sa ovog prizora, dok me dva druga ne odvukoše, te isповiedam da ni vodopad Horse - Shoe, nije ostavio u mojem pamćenju takav veličajan dojam. Ostavismo Tri Sestre u valovlu, na Kozjem Otku se ukrcasmo u kočiju, pregjosmo preko mosta na unijušku stranu, pa krenusmo vrhom ždriela rieke prama velikom željeznom mostu. Prijе nego čemo na most, mame nas do neke zgrade, da ugjemo. Ne traže ulaznine, i mi hvatamo zgodu. Unutri je bazar svakovrsnih tričarija, pokućnih uresnih sitnica, sa slikama Niagare na materijalu, koji je nastao na stotine milja daleko od tog vodopada. Ne trgujemo, već videći vagon, koji se spušta do vode u ždrielu, ukrcasmo se i spustimo se u ponor. I dolje se uživa krasan prizor na guduru, na biesno valovlje stisnute rieke, što no šumi uprav pod nogama, i na veličajan most razapet preko ždriela¹⁷, te lebdi nad ponorom lagano kano igračka, dok po njemu zveče kola teretnih vlakova. Ovaj most je sagragjen na lancima, dug je 250 m, a visok, od površine rieke, 74 metra. Udaljen je 3 kilometra od vodopada, a na samih 180 metara daleko od vodopada nalazi se most za pješake dug 375, a visok 78 metara. Desnom obalom gudure ide željezница ili tramway, uspinjući se prama vodopadima.

Tu u paviljonu nad samom vodom nalazi se fotografički atelier, i htjelo se je sto muka, da umaknemo fotografu, da nas ne fotografiše. Vratismo se uspinjačom gore, ali nas ne pustiše na dvor, dok ne platimo svaki po po dolara ulaznine, ili bolje izlaznine, jer se ovgje, kod praktičnih Amerikanaca, ne plaća ulaznina, nego izlaznina. Unići ne moraš, izići moraš; dakle plati, ili ostani!

Platismo, sjedosmo na kočiju, pak preko mosta u Kanadu. Vjetar, prouzročen vodenim strujama, nemilo brije na mostu, a mi se stiskamo jedan uz drugoga, ko ptići u gnezdu. Sreća da smo za deset minuta na teritoriju engleskoga kralja, i vozimo se kroz prekrasni Victoria Park, koji je liep i zimi, a zima je, i ako je proljeće poodmaklo. Liehe nemaju cvieća, ali za to su grančice stabala mjesto zelenim lišćem, urešene brsnama¹⁸ sniega i leđnim mosurima, kao kristalima. Ni sa otočića triju sestara ne vidi se još Horse Shoe, već se samo naslućuje okom potkovu, u obliku koje se voda sunovraćuje u ždrielo. Sad nam odjedared puknu čaroban vidik i na amerikanski slap i na Horse Shoe. Iz luka potkove diže

se oblak biela biserna dima, kao vrh oble gore, visoko nad slap, pače nad same litice gudure. Kada je vedar dan i sunce baca nesmetano svoje zrake u onaj oblak nad Kozjim Otokom (Goat-Island) napravi se šarena duga u biserju vodne prašine, tako da neki ovaj otok zovu i Iris-Island.

Taj oblak rose suklja, kao dim iz velikog požara šume, vrtloži se ogromnim nadutim kolutima; a ovi se natječu jedan s drugim, koji će zasukljati više; pak pada u širokim kišobranima, miešajuć se na sijaset načina s onima, koji se dižu, a laka struja vjetra, koja duva uvek prouzročena riekom, savija ga i naginje niz ždrielo, ako koji drugi vjetar ne duva jače i goni ga svojim pravcem. Jureć kočjom kroz park, stazom nad samim rubom riečnog ždriela, uživa se pregled svih vodopada, a sada ti se razvija u potpunoj mjeri pred očima i ljepota američkog vodopada, kojeg, stojeći nad njim, nisi mogao dobro očima zahvatiti. Široki, bieli, debeli zastori spuštaju se sa hridi u korito, otskačući gromadnim runima od korita u zrak, pak se sve zaurnja¹⁹ i zalieće bjesomučno niza ždrielo, prama vrtlogu doli daleko u pravom kutu gudure, prama Whirpoolu, gdje se sva rieka savija, kano da je onđe korito prosjednuto u bezdani jaz, a vode naginju vrtimice, ko u lievak, da zagase vatru pada.

Pred vodopadima korito rieke je smrznuto, a samo gdje se gudura sužuje i na Whirpoolu neprestano i naglo vrtloženje valova ne dozvoljava, da se skorup rieke okruti. Samo prašak pjene prši po okrućenoj površini, dočim velika masa vode i ledenih sanata, ide pod koru i struji nevidljiva, do onih mjesta, gdje je kora probijena, ili bolje gdje je smrznuće nemoguće. Pred svakim klokunom, na sledenjenoj kori rieke, diže se okrugla piramidalna stožina leda, na kojoj vidiš točno odregjene pojase, kako je koji sloj nastao, jer se među te slojeve uvali polagano čagja, što neprestano prši iz dimnjaka tvornica i električnih peći, koje se u blizini nalaze. Te stožine²⁰ izgledaju kao gorostasni ahati²¹ konično izbrušeni, a preko njih prši biserje pjene, te ih neprestano povećava. Između raznih sedra izborila se je litica oštrim kljunovima, namrštenim obrvama nad ždrielo, a na njima stoje gromade laštećeg se leda, ili vise mosuri, veliki ko okrenuti panjevi jela. Sav taj veleban prizor ne može se uživati sa američke strane, već jedino sa kanadske.

Pregjimo, da promotrimo glavni buk niagarskih slapova. Blizu hotela nad samim ždrielom sagragjen je belvedere, na litici *Table Rock*²², što no strši nad samim Horse-Shoe. Vode su ga dobrano okrnjile, i otciepile od njega mnoge klisure otkotrljavši ih u ponor, a sada se nad njima naduvaju i nabujavaju slapovi, pošto se

odbiju od dna. Neprestano prhutanje rose omekšava hridi, podgriza ih, dokle kakva nagla bujica ne napne sile, pa odroni u ponor čitave klisure. Dogagja se pače, da i na samom buku slapa, voda otciepi čitave skale mekanog vapnenca, kao što se je opazilo u godinama 1828., 1853. i 1862., tako da su geolozi proračunali, da se tim otcjepljivanjem vodopad odmiče sve više prama jezeru Erie, te da će za 40.000 godina slap biti odmah uz Erie, to jest da će se odroniti trideset i dva kilometra hridi u cijeloj širini rieke.

Sa belvedera na Table Rocku uživa se najljepši pregled čitavog vodopada, pače i na rieku pod i nad vodopadom, te se opeta razvija pred očima veličajni prizor katarakta Bieloga Konja, sa okeanskim talasanjem srljajućih voda i ledenih santa. Ali najjače priteže pogled adski²³ buk Potkove (Horse-Shoe). Tu se je korito rieke neznatno sleglo prama nutarnjoj strani potkove, što ju prave hridi, i za to silne mase voda naginju na tu stranu i tu se sukobljuju u biesnu nagonu za ponorom, ričući, gruvaći poput orgulja nebrojenih gromova, i dižući brdinu pjene, oblačine bisera, dolje iz dna jaza visoko nad korito rieke, tako da sitna maglovita rosa ovija neprestano svu okolicu, pa i sam vrh belvedera. Da ostaneš po sata promatrajući, vlaga bi prodrila i kroz najdeblja odiela. Ali ko se zapilji u ono strahovito čudovište raskorlačenih²⁴ biesnih prirodnih sile, te ima smisla za divlju veličajnost, taj neće lako osjetiti vlage. Oko se ne može skinuti sa onih širokih sedra, već kao da ti one užasne sile kroz oči vuču dušu k sebi, stojiš prikovan, ko zmija pred očima čarobnjaka, ili tičica pred adamantnim²⁵ očićima zmije. Osjećaš neku potištenost, pomiešanu sa ushitom, sa nagonom i čeznućem za titanstvom, za silom, koja bi mogla micati planine, navaljivati Pelij na Osu²⁶, da se uzmognesh boriti sa nebesima. Onaj primjer neomjerivih sile budi u tebi nagon divstva²⁷, koji su pokoljenja i naobrazba izbrisala, te uvigaš, da mitosi o titanima i gigantima nisu puke basne, izmišljotine grčke mašte, nego da su u njima opjevane tajne stranice duše ljudske izbrisane stranice povjesti, pa kad omjeriš duševnu neiskaznu žegju snage i moći, sa slabim svojim tjelesnim i umnim silama, i kada se prispodobiš sa onom silom, što ti se pred očima razvija, što ti navješta svoju neiskaznu moć olujom gromova, onda istom osjetiš svoju ništetnost, a kamo li da se usudiš svoja libelulska²⁸ krilca prostreti u nebesa, za prostorima kud se vrte svjetovi, prama beskraj! A ipak, kao mahnitca²⁹ utuvljena ideja, ta želja svemožnosti muči neprestano dušu pjesnikovu, a svaki je čovjek manje više pjesnik.

Pred bukom Horse-Shoe diže se brdo od leda, stožno u ahatnim slojevima, a vrh mu je omotan u vječnoj pjeni, sve dokle ga ljetne sunčane zrake ne odmaknu,

i ne prevrnu niz ponor, kada se proloome pod njim ledovi. Ispod tog stoga rieka je smrznuta širinom celog korita, pa Amerikanci, koji ljube neobičnost, dolaze tu po ljutoj cići ne samo sklizati, nego plesati. Prirede plutokratske plesove, i rasvjetle električno svu kotlinu. Ne znam kakva im glazba svira, koja bi mogla natkriliti grmljavnu slapova, ako možda njihovo uho ne privikne olujnom ritmu Niagare, ter plešu ples pakla.

Sigjosmo sa belvedera, pak čemo se spustiti do pod same slapove u *Horse Shoe*. Obukosmo na se neprokisna odiela, i natakosmo na noge kaloče, a na glavu kukuljicu, pa izgledamo, ko pratioci mrtvaca u srednjem veku. I nekakve ružne engleske babe se oblače kod nas u isto dvorani. Mršave su ko vidurine³⁰, a koža im je na licu ko odrta kožom morske mačke. Pred nama igje vogja i mi izigjosmo iz dvorane, spustismo se niz smrznuti puteljak u guduru, pak prama tunelu, što ga iskopaše u samoj hridi pod slapovima. Vogja na ulazu okrene tipak i električno svjetlo nam rasvietli put. Tunel je dugačak oko dvie sto metara, pak je onda probijen širok prozor pod vodopade, tako da nam dolazi sunčana svjetlost kroz same sedre slapova. Izigjosmo pod sedre, da se omamimo grmljavinom, i strujama debelih voda. Krov se nad nama neprestano svija i ruši u ponor, ipak kroza nj prolazi blaga svjetlost dana, negdje jače negdje slabije prama debljini padajuće vode. Sila je voda tolika, da izduboše dolje liticu u strašan ponor ispod samog korita rieke. Svuda je naokolo led po kamenju, pa da ti samo malko nogu posklizne, eto te u takovom mlinu voda, da bi čovjek dolje iz ponora bio izbačen tamo negdje oko Whirpoola, kao komad tiesta, kao sluz. Ježuri te spopadaju, a duh jaza te mami vrtoglavno. Božica Niagara te vabi sebi iz dubina. Hladno je i moj hodža se kriepi flašicom konjaka, a ja je prihvativ, napravim malu libaciju³¹ Niagari, da joj ublažim božanstvo, koje je sa izginućem crvenokožaca izgubilo svoje vjernike, pa gucnem i ja. Bekavac baca komade leda u vodenim ponorima, a da baci i brežuljak leda, ne bi ništa ni opazio, ni čuo, kao što ne čuje ni mene, kad mu vičem iza svega glasa na uši, nudeć mu gucaj konjaka. Hodža mu viće, da baci one engleske babe, jer su i onako na teret radniku, a nisu za ništa na svetu, ali šalu pogušuje „grom voda”.

Vratismo se, pa čemo da se okriepimo objedom u gostioni hotela, ali platismo prije po dolar za neprokisna odiela. Objed da ne može biti gori, a i ono malo što si progutnuo, ne možeš da probaviš, kada ti doneše račun.

Do gostione su dućani svakovrsnih tričarija, uspomena sa Niagare, pa te cure prodavačice oblieću, da kupiš, ko vragovi kršćanske duše. Što nevalja tri prebivene pare, nudi za dolar, dva, tri. Ostavismo i tu nekoliko dolara, već navikli vidjati ih, gdje izmiču kroz

prste, pa na kočiju i natrag. Vraćajući se niz guduru, pane mi na pamet pitanje, gdje se nalaze glasovite električne turbine. Ne vidi se nigdje uz slapove ništa. Praktični Amerikanci, da ne pokvare ljepotu slapova zgradama, izduboše tunel u hridini počevši pod visecim mostom, pa ga izvedoše dva kilometra gori više vodopada, a i tu mu je gornji otvor 50 metara ispod korita rieke. Taj tunel je visok 9, a širok 5 metara i po, dovodi toliku silu vode, da turbine, koje pokreće, razviju 120.000 konjskih sila. Fabrike koje izrabljuju tu silu udaljene su do 32 kilometra od vodopada. Da je upotrebiti svu moć niagarskih slapova, dalo bi 17 milijuna konjskih sila.

Toliku silu vode ne mogu dati svi vodopadi naše domovine zajedno, i što se sile tiče bez sumnje se naši vodopadi ne mogu mjeriti sa Niagarom. Još jednu prednost ima Niagara nad našim vodopadima, a to je što Amerikanci znadu cieniti ljepotu prirode, te neće nagrditi njezin slap kojekakvim zgradama za obrtne svrhe. Niagara bi mogla dati još toliko elektriciteta, da bi mogla kretati sve tramwaye i željeznice New-Yorka, pače svih amerikanskih gradova skupa i još ih rasvietliti. Ali Amerikanci neće uništiti ljepotu za korist. Pozajme li još sila sa Niagare, napraviće nove tunele, koji se neće ni vidjeti kod slapova, a njihova ljepota će ostati netaknuta. Da i odvedu jedan dio voda sa rieke, još od toga vodopadi ne bi trpili, pa da uzmu i pet šest milijuna konjskih sila vode, jer se to na slapovima ne bi ni opazilo.

Amerikanci vrlo dobro znadu, da ljepota postaje sve obilnijim izvorom dobiti i da će sve više postajati, što više bude napredovala prosvjeta. Niagara vuče zlato sa svih strana sveta, jer vuče posjetitelje, a ti ostavljaju novac ne samo u hotelima oko Niagare, nego na parobrodima, u željeznicama, po gradovima.

Kod nas se na to ne pazi. Razni špekulantи, većinom tugjinci, zakupljuju idraulične sile naše domovine, pa po miloj volji grade grdobne zgrade i tvornice pod samim vodopadima, te ih skrivaju i nagrjuju. Pošto nemamo svoje vlade, ne možemo se tomu oprieti, i još smo sretni, da dolazi nešto tugjeg kapitala u našu domovinu, i da naš seljak dobiva nešto posla u obrtnim poduzećima. Mi ne mislimo pri tome, da bismo više možda dobivali od same ljepote, naših vodopada, da ju znamo razvivati svjetom amerikanskim reklamom, i da možemo sagraditi do njih željeznice i puteve. Od svih naših vodopada samo do Plive se može doći željeznicom, i to ne ravno, nego valja najprije poći do Lašve. Iz Banjaluke već valja uzeti kočiju, ili diližansu, te prevaliti preko 70 kilometara ceste.

Kad bi se ljepota sastojala samo u veličini, onda se naši vodopadi ne bi mogli mjeriti sa Niagarom. Ali

pošto ljepota ima još mnogo drugih uvjeta i zakona, držim da naši vodopadi nemaju upravo ništa da zavide Niagari, osim veličine. Ja sam sve naše glavne vodopade opisao i upozorujem čitajelje na moj opis Plitvičkih vodopada u putopisu „Po Lici i Krbavi”³²; na opis Plive u putopisu „Po Bosni i Hercegovini”³³; na opis Manojlovca najljepšeg vodopada Krke, u putopisu „Po Ravnim Kotarima”³⁴; na opis Gubavice, u „Poletima oko Biokova”³⁵. Jedan od najhitnijih uvjeta za ljepotu vodopada jest ljepota okoliša. Kod svih spomenutih naših vodopada okoliš je ljepši nego kod Niagare. Što će veliko liepo oko, ako nije liepo usagjeno, okrunjeno liepim obrvama i trepavicama, na liepom licu, pod vedrim čelom, uz skladan nos?

Oko Niagare nema planina, nema sunovratnih klisura, a i samo ždrielo, u koje pada, ne može se mjeriti, sa strahovitom gudurom Gubavice okružene, Dinarom, Mosorom i Biokovom. Četvrt sata od nje otvara se vidik na more i na otočje. Pliva ima tik samog vodopada ogromnu klisurinu, ovijenu mahovinom, obraslu busenjem i stabaljem, a nad njom se diže grad Jajce, upravo čarobno. Pod njom je glasovito ždrielo Vrbasa, a u četvrt sata dolazi se baš do najromantičnije točke toga ždriela, gdje je Vrbas stisnut među nebotičnim klisurama. Na zapadu nalaze se prekrasna jezera Plive, sa ubavom Gjulhisarom³⁶. Treba li spominjati prednosti plitvičkih vodopada? Ti su vodopadi samo jedan od bitnih elemenata božanske ljepote onoga pregjela, s kojim se ne može takmiti nijedan na svijetu. Krka ima sedam vodopada, ima jezera, ima grozovitih gudura, ima šibensku luku, ima velebnu Prominu, ima kninsku tvrgjavu, a sav tok Krke, da uz nju ide željeznica ili električni tramway, mogao bi proći u dva sata, pa ne bi znao kojemu će se vodopadu više diviti, ni koji je ljepše usagjen u okolišnu prirodu, ko dragulj u prsten.

Niagara je veličajna, ali i pošto sam ju video, nije se u mojim očima umanjila ljepota naših vodopada. Ovaj opis Niagare biće opširniji, ali nije ljepši od opisa Manojlovca i Gubavice, jer ni Niagara nije ljepša od njih, a ja sam svakomu sudio, kako me je nadahnuo, i prama tome, koliko je u meni uzbudio osjećaja ljepote. U zadnje doba ljubitelji prirode ističu kao najljepši i najveći vodopad na svjetu, vodopad L’ Iguazu³⁷, što ga pravi istoimena rieka padajuć u rieku Parana, na granici Brazila i Argentine. Po ilustracijama sudeć regbi da zbilja natkriljuje sve vodopade sveta, pa i onaj rieke Zambezi³⁸ u Africi.

Pošto iz gradića Niagara Falls poslasmo prijateljima nekoliko razglednica na uspomenu, Dr. Lauš, Bosiljko Bekavac i ja krenusmo tramwayem put Buffala. Skitasmo se po gradu do noći, jedva čekajući da dogje

časak odlaska. Kad je nadošlo vrijeme, Dr. Lauš kupi Drawing-Room za svu trojicu, pa sjedosmo u naš kupe. Hodža nas je zabavljao svakakim šalama, sileć Bekavca, da klanja jaciju³⁹ i ićindiju⁴⁰ jer da je i onako u srcu turčin, pače da potiče od turske krvi, i ako je naš Bosiljko baš čisti tip blagog bosanskog Hrvata. Ako želi, daće mu on opeta avdest, ko jutros! Pošto Bosiljko nije htio avdesta, legosmo, ali hodža ne da spavati, nego još uвiek iz kreveta pripovjeda šale i anekdote, dok ne opazi da nas je san shrvao, pa ga ne slušamo. Kad se ne smiju, biće da spavaju, pomisli on i zaspi ko i mi. Ne probudismo se do Pittsburgha.

U Alleghenyu dočeka nas iznenagjenje i veselje. Stanovništvo hrvatske kanonike pomnožalo se za čitavih osam živih glava. Kuja dr. Lauša okotila osmero krasne biele štenadi. Brižno ih liže i ne da nikomu blizu, a najmanje mačkici i Bumsu, koji dolazi svaki čas povirivati, da vidi, koje je to novo čudo; ali čim se približi, kuja biesno zareži i on rep među noge, pa ide da laje na zvonove, što no zovu vjernike na misu.

Oprostih se sa Bekavcem, jer je morao odmah prama svojoj ubavoj Lindori, i počeh se spremati na odlazak. Još me je Mužina sprovagao par dana, da vidim po Alleghenyu i Pittsburghu što je ostalo, pak na sedam u večer odlučih krenuti prama New - Yorku. Sa vigjenijim Hrvatima u Alleghenyu, bijah se već oprostio na večeri, što ju je dao dr. Lauš na rastanku meni u počast; ipak Pavlinac htjede, da se posebno sa mnom oprosti, te da ponesem koju uspomenu od njega, pa mi darova štap sa zlatnim drškom, na kojem je dao urezati početna slova moga imena.

Krenuh sa dr. Laušom prama kolodvoru. Sjedili smo mučaljivi u kočiji, jer ni jedan ni drugi nije znao, kako bi dao oduška svojemu čuvstvu. Bili smo se svikli jedan na drugoga kao braća. On bi bio najvolio, da ostanem uвiek s njime, a meni je teško ga ostaviti, nu ipak je domovina veća od prijatelja. Da je brat bio kod njega, ne bi ga ljepše primio, ne bi mu više ljubavi i nježnosti u svakoj sitnici iskazao. Kao da je slutio, da će mu sudska skoro, na tragični način, oteti ljubljenoga brata, liečnika u Vrbniku, pa je htio naći drugoga.

Na kolodvoru nagjosmo Mužinu, Pavlinca, Marohnića i Skrivanića. Zahvalim im na ljubeznosti i oprostih se s njima. Dr. Lauš nije me ostavio do zadnjega časa. Istom kada se je čuo znak odlaska zagrlismo se, pa zbogom! i do vigjenja! Ovu zadnju rieč izrekosmo, da nam bude lakši rastanak, da skratimo mišlu vrieme, i prostore okeana; a sam Bog znade da li uzročje, koje se bori u svemiru i ljudskome društvu, ne snuje drugačije, nego li mi snujemo, ne priprema li koju

---

tajnu i nepredvidljivu silu, koja će nam onemogućiti, da se opeta vidimo. On ljubi, domovinu, i duboko sam uvjeren, da ne bi osjetio gorkije žalosti, nego li umrieti, a ne viditi je; ne umrieti za nju, ili bar u njoj. Ali, osim volje pojedinca, opстоji i Svemirni Um, čije se osnove nama nedokučive, a opстоji i sveukupnost ljudskih volja, kao udes, koji kao vihor može skrenuti volju pojedinca drugim putem, ili je slomiti. U tim nujnim mislima sjedoh na svoje mjesto. Dr. Lauš se je bio poskrbio za moju prtljagu, za putni ticket, za sve, a da je mogao bio bi mi darovao na put i svoju šalu, da me nujne misli ne muče. Ali i njega je na rastanku ostavila šala, i ne vidjeh ga nikada onako tužna.

Bilješka

1. Monessen, naselje u širem području Pittsburgha. Početkom 20. st. grad se naglo razvio na temelju teške industrije porastavši do 1920. deset puta.
2. Otprilike "Bog je velik. Bog je jedini Bog, a Muhamed je njegov prorok." Uobičajeni početak muslimanske molitve.
3. Sabah-namaz, muslimanska molitva pred izlazak sunca.
4. Abdest ili avdest, pranje muslimana prije molitve.
5. Erie, jedno od pet velikih jezera na sjeveru Amerike. Rijekom Niagara ulijeva se u jezero Ontario.
6. Buffalo, drugi po veličini grad u saveznoj državi New York. Početkom 20. st. zbog obilja električne energije (City of Light) koju je proizvodila rijeka Niagara doživljava nagli gospodarski procvat.
7. Niagara Falls, grad u saveznoj državi New York nazvan po slapovima u kojih se neposrednoj blizini nalazi. Početkom 20. st. važno metalurško središte razvijene i petrokemijske industrije. Kada Tresić Pavićić posjećuje grad turizam u njemu je od drugorazredne važnosti.
8. Turistički vodiči. U doba nastanka teksta uobičajeni naziv za njih prema imenu velikog rimskog govornika Cicerona.
9. Queen Victoria Park nalazi se s kanadske strane Niagarinih slapova. Poznat po izložbi ruža koja se tu održava svake godine.
10. Vir.
11. Fort Schlosser Fall, nazvan po utvrdi Fort Schlosser koju su 1760. u neposrednoj blizini podigli Britanci.
12. Vrutaka.
13. Stoka koja „samu sebe napasa“ bez izravnog nadzora pastira.
14. Goat Island, je omiljeni vidikovac s američke strane Niagara Fallsa. Na otoku se nalazi spomenik Nikoli Tesli rad Franje Kršinića.
15. Horseshoe Falls ili Canadian Falls, najveći slap među slapovima Niagare. Prko ovog slapa teče 90% vode rijeke.
16. Three Sisters Islands, tri mala otočića južno od Goat Islanda.
17. Vjerojatno Whirlpool Rapids Bridge koji je 1897. zamijenio Niagara Falls Suspension Bridge, prvi višeći most namijenjen željezničkom prometu. Tada više nije bilo višečih mostova na Niagari. Vjerojatno Tresić Pavićić govorjeći o mostu „na lancima“ mijesao podatke o oba mosta.
18. Mladicama, mladim granama.
19. Zaurnjati, skupiti hrabrosti.
20. Stožina, kolac oko kojega se oblikuje stog.
21. Ahat, poludragi kamen vulkanskog podrijetla koji se pojavljuje u različitim bojama.
22. Table Rock, nekadašnji omiljeni vidikovac za promatranje slapova Niagare. Zbog nagrizenosti erozijom postao je opasan za promatrače. Njegovi su ostaci zato 1935. dignuti u zrak.
23. Zapravo „hadski“ prema grčkom nazivu za podzemni svijet mrtvih – Had. Pakleni.
24. Raskorlatiti, pustiti s lanaca, prepustiti na volju.
25. Dijamantnim.
26. Pelij i Osa su planine u grčkoj pokrajini Tesalija koje su, prema grčkom mitu, giganti naslagali jednu na drugu kako bi napali bogove na Olimpu.
27. Božanstva. Od latinski „divus“ božanski, nebeski.
28. Vilinog konjica.
29. Manija.
30. Vještice.
31. Žrtva božanstvu u tekućem obliku.
32. Izašlo 1895.
33. Izašlo 1896.
34. Izašlo 1906.
35. Izašlo 1902.
36. Na turski „Ružin dvor“. Mjesto Jezero kod Jajca.
37. Slapovi Iguazu široki su 2, 7 km i sastoje se od 275 vodopada. To je najveći sustav slapova na svijetu.
38. Viktorijini slapovi, na rijeci Zambezi na granici današnje Zambije i Zimbabwea. Visoki na najvišoj točci 108 m.
39. Jacija-namaz, muslimanska molitva koja se obavlja kada se pojavi prva jutarnja svjetlost.
40. Icindija, ikindija, muslimanska molitva koja se obavlja između podneva i zalaska sunca,

XXIV.

U Slavenskom klubu u New -Yorku. — Čapek. — Stokes. — Crane. — Central Park. — U Zottijevoj banci. — Frank Zotti Steam-Company. — Koliko je Hrvata u Americi? — Koliko novaca šalju u domovinu ? Kako Hrvati čuvaju novce od lupeža. — Jagrović. — Tesla. — Profesor M. J. Pupin. — Prama domovini.

Charles Crane bio je američki bogataš i utjecajan pokrovitelj slavenskih zajednica u Sjedinjenim Državama. Tako je Crane financirao projekt češkog slikara Alfonsa Muche „Slavenska epopeja“, dvanaest slika ogromnog formata koje su trebale prikazivati ključne trenutke slavenske povijesti. Među njima je i „Obrana Sigeta“ Nikole Šubića Zrinskog. Ivan Meštrović je pak oblikovao Craneovo poprsje. Poznavao ga je i Ante Tresić Pavičić. (Izvor slike: Wikimedia)

Na sedam travnja u jutro stigoh u New- York. Na kolodvoru nagjoh urednika Brozovića, s kojim preplovih rieku Hudson, pa pogosmo zajedno do slavenskog Kluba, gdje me je bio pozvao na besplatni stan predsjednik Čapek. Slavenski Klub, po pohvalnom starom slavenskom običaju, ima nekoliko soba za gostove, i ja sa zahvalnošću primih Čapekov poziv. Kad sam došao u New- York bio sam mu predao diplomu počasnog člana Moskovskog Slavjanskog Obšćestva¹, a još sam imao tri takove, koje mi je bio povjerio predsjednik društva A. I. Čerep Spiridović², cieneć da će biti bolje i dostojanstvenije, da ih preda osobna deputacija, nego da se pošalju poštom. Diplome su glasile na James Stokes³-a, Lava Nabokova, i Joremiju Davidovića Kurtina. Odlučih zamoliti Čapeka, da me prati u deputaciji k tim osobama, nu on me obaviesti, da se je Nabokov preselio u St. Louis, Davidović Kurtin u Philadeliju, i da se samo Stokes nalazi u New - Yorku. Stokes je Amerikanac, ali veliki slavenofil, a biće stoga, jer njegova tvrtka ima velikih trgovackih posala sa Rusijom. S tog razloga je slavenofil i bogati chicaški trgovac Charles Crane⁴, koji trguje sa Rusijom željezničkim vagonima, a kod njega je namješteno mnogo Hrvata i inih Slavena, na koje se valjda ne može tužiti, jer mu rade marljivo i savjesno. S njime se poznah u Parizu u hotel Regina⁵, gdje je bio sa mnom i sa Spiridovićem na večeri. Kad je bio u Moskvi bio je nekoliko dana Spiridovićev gost, te mu nije falilo, što no se veli, ni ptičjega mlieka. U Parizu je iskazivao vrlo

ljubezno lice, a kad mu Spiridović reče, da će ja skoro u Ameriku, zamoli me, da ga posjetim, i dade mi svoju adresu u New - Yorku i u Chicagu. Osim njegova poziva imao sam sa sobom i Spiridovićevo preporučno pismo, pa kada dogjoh u Chicago, kao što etiketa zahtieva, poslah mu Spiridovićevo pismo, i popratih ga sa svojim, sjećajući ga na naše poznanstvo u Parizu. Ne dobih niti odgovora, a mislim, da je i sam Spiridović došao, teško da bi se ljubeznijim i prama njemu pokazao. Da izbjegnem kakvoj sličnoj neugodnosti ne htjedoh se najaviti ni kod Stokesa, već mu poslah diplomu po pošti, a tako i ostalim spomenutim članovima moskovskoga društva.

U New- Yorku znao sam unaprije da neću moći držati konference, za to odmah pregledah na parobrodarskim agencijama, kada polaze parobrodi za Evropu. Bilo ih je malne svaki dan za Englesku, a na trinaest travnja odlazila je opeta Touraine za Havre. Pošto se bijah upoznao sa kapetanima, i nadajući se, da će dobiti nešto popusta od agencije „Société Transatlantique“, bar onu razliku, koju se dobiva, kada se uzme putnu kartu tamo i amo, odlučih otpotovati sa Tourainom, i ako mi agencija nije dala nikakva popusta, jer da je vrieme prošlo, kad bih imao prava na popust za povratak, i napokon nadošla ljetnja plovitbena saisona koja je skuplja. Dala mi je jedino nešto bolju kabinu u prvom razredu i ostavila me u njoj sama, da budem slobodniji, a i to je nešto.

Ostajalo mi je još pet dana da pregledam po New - Yorku što mi je prvi put izbjeglo, i ja se dadow marljivo na posao, uvježbavši se posvema u kretanjima tramwaja i zračnih željeznica. Dodijalo mi je ipak skitanje po ulicama, bankama i biblijotekama, a kafana, ili sličnih zabavnih lokala, po danu, u New - Yorku nema. Snieg je već posvema okopnio, pa se još najbolje prolazi u parkovima. Iz Slavenskog Kluba do *Central Parka*, glavnoga i najljepšega u New - Yorku nema nego dvadeset minuta hoda. Ja najragje tamo zalazim, i gledam velika umjetna jezera, bezbrojne kipove i poprsja znamenitih evropskih i amerikanskih ljudi, a naročito djecu, koja se voze u kočijicama, pred kojima su obično zapregnute koze, ili oslići. Ptica u parku ima vrlo malo, ali za to ima mnogo vjeverica, koje su tako pitome, da silazea hrastova i dolaze djeci uzimati orahe iz ruku. Vjeverice su djeci najveće veselje, te bi ih htjeli ručicom ščepati, nugajući im na prevaru orahe, jabuke, kruh itd., ali lukava vjeverica pazi svaki kret, pa kad je diete hoće da uhvati, komično zakašluca i šmigne, kao munja; a djeca na taj kašalj udri u smieh, pa opeta vabi i nugaj orah, dok vjeverica ne otme orah, i bjež na granu, pa glogje, i gleda djecu, kao da se ruga.

U negjelu je u parku vrlo živahno i bučno, jer na prve popuhe proljeća sva plutokracija izigje u raskošnim toiletama na automobilima, ili na kočijama najraznovrsnijih oblika, pred kojima su zapregnuti konji, baš amerikanski ugojeni i svjetli. Ko hoće da se nagleda dragulja u naušnicama, u ukosnicama itd. neka dogje jednog negjelnog jutra u Central Park. Osobito Židovke se ističu raskošnim nakitom, i sjajnim ekvipažama⁶. Vidi se i po koju ljepoticu, ali retko. Većinom se voze debele žene, koje se ističu više atletičkim mišicama i oblinama, nego gracijom⁷. Mnoge projure i na konjima praćene od kavalira obrijanih brkova, drvena lica, oštra izražaja.

***

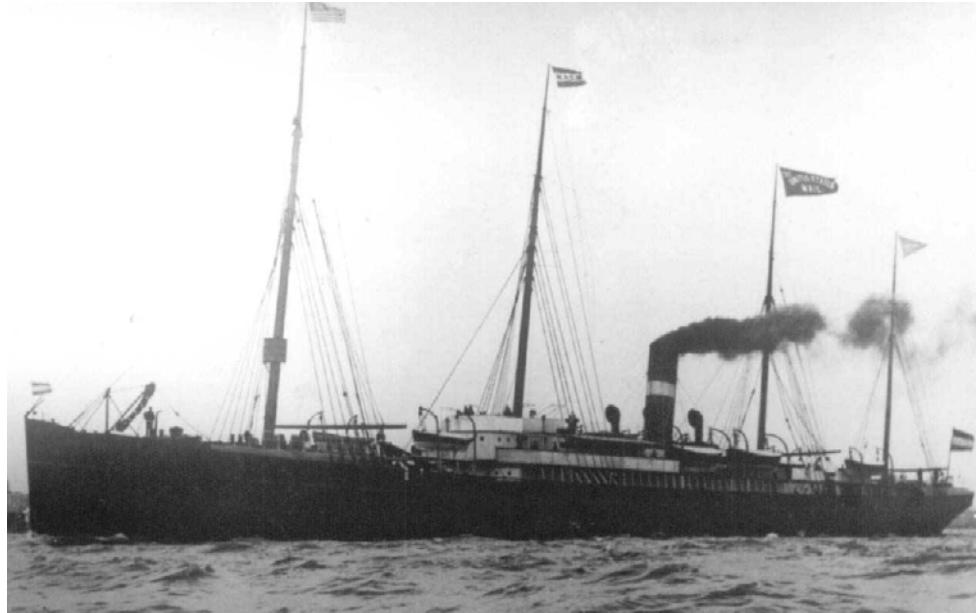
Ja ipak najragje prolazim vrieme u Zottijevoj banci, ili u uredničtvu njegova „Narodnog Lista”; jer tu imam prigode nadopuniti dojmove o našim ljudima. Zotti je poznat među Hrvatima po cijeloj Americi, pa svi, osobito kad se vraćaju zavire u njegovu banku, ili, da promiene novac, ili da ga preko njega pošalju u Evropu, ili da kupe putnu kartu. Njegov „Narodni List” raširio je ime njegove tvrtke po svim državama Unije, a osim toga za njega neprestance putuje desetak agenata Amerikom, te ima i podružnice, kako je već rečeno, u Pittsburghu i Chicagu, a kani ih ustrojiti i po drugim gradovima.

Zotti me prima ljubeznije, nego kada me je prvi put susreo u Alleghenyu, jer se je uvjerio, da nisam došao

strančariti, niti agitovati proti njegovoј tvrtci, kao što mu je od nekoga bilo rečeno, koji se je bojao više za se, nego za Zottia i njegov posao. Dariva mi pače u znak prijateljstva liepu iglu za kravatu, i htio bi mi pomoći isposlovati popust na putnoj karti u agenciji transatlantičnog društva, koje s njime mnogo posluje, ali ne uspieva ni on. Zotti se u zadnje doba srdi na to društvo, jer neće da daje neke popuste njegovim putnicima, i ako je on većinu svojih putnika slao preko „Société Transatlantique”, te se grozi da će prekinuti posao. Slaо ih je do sada tim društvom, jer je znao da će ljudi dobiti mnogo bolju hranu, i da će se s njima čovječnije postupati, nego na drugim društvima. Ali srdi se najviše što Talijani dobivaju od raznih društava prevoz do domovine, za samih 16 dolara, a naši, koji ne stanuju nego malo dalje, moraju plaćati 35 ili 36, to jest više nego dvostruko. Uslid togu zamislio je ustrojiti svoje parobrodarsko društvo, koje će ploviti od Rieke, Trsta, i dalmatinskih luka, doticajući glavne talijanske, i španjolske, do New - Yorka. Društvo će se zvati „Frank Zotti Steam-Company”⁸. U tu svrhu, reče mi, da mu je već pošlo za rukom naći konsorcijs, koji će dati kapital od 10,000.000 kruna. On je uvjeren, da će društvo uspjeti, jer ako drugi prevažaju za 16 dolara, zašto ne bi mogao i on?

Na me je učinio Zotti utisak čovjeka, koji će, ili postati milijunaš, ili propasti. Smionosti ma i pravo amerikanske, a kad je mogao ustrojiti, došavši bez pare, i metući na početku ulice, tolike banke i dnevnik, ne vidim u kojem trgovackom poslu ne bi mogao uspjeti. On me je uvjeravao, da barem polovica svih novaca, koji polaze iz Amerike u našu domovinu, prelazi preko njegovih banka, a to znači na godinu 8,000.000 dolara, ako iz taštine ne pretjerava. Kad bi to bila istina onda bi svake godine dolazilo u naše zemlje do 80,000.000 kruna, a da pravo kažem, mučno mi je u toliku svotu vjerovati. Valja ipak priznati, da seoba ima i dobrih strana, jer naš čovjek nije bez srca prama svojima, te rado šalje prištendje, tako, da se donekle nadoknagjuje gubitak radnih sila i troškovi putovanja. Osim toga te brojne pošiljke znače, da se mnogi kane povratiti, a to je u ovom neugodnom pitanju najutješnija činjenica.

Nadao sam se kod Zottia dobiti najpričližnije podatke o broju useljenih Hrvata, ali ni on sam nije s time na čistu, a ni činovnici njegovih banka, jer ima i mnogo drugih društava i agenata, koji se bave tim poslovima. Još nam najsigurnije podatke može dati zagrebačka trgovacka komora, čiji izvještaj kaže, da se je iz Hrvatske i Slavonije iselilo g. 1894. ravno 21.242, a od g. 1898. do 1903. punih 106.889. G. 1893. iselilo se je Hrvata i Slovenaca 32.892. Kad bi se uračunalo što se je iselilo drugih godina, iz svih hrvatskih zemalja,

Parobrod „Brooklyn“ Franje Zottia. Izvorno „British Queen“, sagrađen 1880. u Belfastu. Nosivosti 3600 bruto regis-tarskih tona. Franjo Zotti je bio u stalnom sukobu s parobrodarskim kompanijama koje su, po njegovim tvrdnjama, naplaćivale pretjerane cijene uz nizak standard putovanja. To je posebno pogodalo putnike iz Austro – Ugarske. 1905. osnovao je zato „Frank Zotti Steamship Company“ koja se trebala baviti prekoceanskim prijevozom. Dionice poduzeća Zotti je mahom prodao svojim sunarodnjacima. U svrhu prekoceanskog prijevoza kupio je i preuredio parobrod „Brooklyn“. Brod je krenuo na prvo putovanje u rujnu 1905., no već u kolovozu 1906. nasukao se kod Azora. Problemi s „Brooklynom“ doprinijeli su kasnijem poslovnom slomu Franje Zottia.

mislim da nisam pretjerao, kada sam rekao, da se u samim Sjedinjenim Državama nalazi 400.000 Hrvata. Da se uzme u obzir ciela sjeverna i južna Amerika, došlo bi se do žalosnog zaključka da u Americi živi četvrtina celoga hrvatskoga naroda.

Vriedno je promatrati naše ljude, kada dolaze u Zottieu banku da mienjaju, ili da šalju novce. Dogru na vrata, i pitaju, gdje je Cotić; taka ga oni zovu. Ako se javi koji činovnik, oni ga pitaju, jesli li ti Cotić? Činovnicima je često teško uvjeriti ih, da oni zastupaju Cotića, i da mogu s njima govoriti i obaviti posao, isto kao da je on tu glacom. Mnogi donese novce sa sobom često preko svih Sjedinjenih Država, iz Columbije, iz Californije, ili iz Arizone, u kesici, koju skrije u gaćama blizu spolovila. Ako su novci u zlatu, što je najčešće, jer naši ljudi više vjeruju zlatu nego papiru, onda je činovniku lako, ali ako su u papiru, često smrde tako, da mora oprati ruke u kakvom akcidu, netom je banke promienio. Drugi iskopaju u potplatima čizama okrugle jame za komade od 5, 10, ili 20 dolara u zlatu, pa čvrsto pribiju potplat čavlima na čizmu. Tako se brane od lupeža, jer ako i zaspu u wagonu, znadu, da ih niko neće moći okrasti, bez da ih probudi. Kada dogru u banku, svuku u pred soblju čizme, pa otparaju potplate klieštima i dlijetom, a onda novce predadu u Zottieu banku, u koju imadu potpuno povjerenje.

Neki dogru, da se predbroje na „Narodni List“, a ima ih koji traže i englesku gramatiku od Jagrovića⁹ što ju je izdala Zottijeva tvrtka. Jagrović je bio jedan od najboljih Zottijevih činovnika, te je do potrebe zamjenjivao Brozovića u uredničtvu „Narodnog Lista“. Bio je čovjek vrlo pristale vanjštine i simpatičan u općenju. Siromah nastradao je na vrlo tragičan način, nekoliko mjeseci poslije moga odlaska iz Amerike. Htio se je uspeti elevatorom na jedan od gornjih spratova kuće; nu dok je ulazio na vrata u elevator, ovaj se digne i posvema ga zgnječi, tako da je na mjestu izdahnuo.

Jednog dana zapitah Brozovića, bih li mogao posjetiti Nikolu Teslu. Odvrati mi da je Tesla veliki čudak, i da nikoga ne prima, te da vrlo malo mari za svoje sunarodnjake. Stanuje negdje na Long Islandu, gdje da radi oko svoga čudotvornog tornja¹⁰, kojem da je kroz novine prosuo basnovite vesti, kako će sa njegova vrha upotrebiti svu električnu silu Niagare, brzojavljati bez žica po svoj Americi i Evropi, rasvjetliti sav New - York, tjerati po njemu sve tramwaye, željeznice i mahine po tvornicama. Već su mu se i sami Amerikanci počeli izrugavati, a imao sam i ja prigode čitati po new-yorškim novinama satiričnih sastavaka u kojima tobože sam Tesla hiperboličnim¹¹ načinom naviešta svoja električna čuda. Tesla je bez sumnje genijalan elektrotehnik, ali je i sam donekle kriv toj sprdnji novini, jer je premnogo obećavao, a premalo ispunio.

Brozović mi reče, da će bolje učiniti ako posjetim profesora M. J. Pupina, Srbina iz Banata, koji predaje na Columbia University, a među američkim učenjacima uvaženiji je, kao elektrotehnik nego Tesla; jer Pupin ne obećaje ništa, dok nije više nego stalan da je izumio.

Telefonovasmo Čapeku, koji je sa Pupinom osobni prijatelj, moleć ga, da mi upriliči s njime sastanak. Mjesto odgovora, slijedećeg dana posla mi Pupin poziv, da dogjem šnjime na večeru u hotel Delmonico, koji je najskuplji i najugledniji u New - Yorku, gdje dolazi samo američka plutokracija, a kuhinju vode pariški kuhači. Dolazi se samo u fraku.

Pogjoh sa Čapekom, kojega je takogjer bio pozvao, i na urećeni sat dogjosmo u gostonu hotela Delmonico, gdje nas je profesor Pupin već čekao. Čapek me predstavi visokom crnomanjastom čovjeku, pravog banatskog srpskog tipa, od prilike u pedesetim godinama. Ljubeznost profesora Pupina osvaja na prvi mah, i nakon nekoliko časaka činilo mi se je, da govorim sa starim znancem. Premda nije učio srpskih škola, već magjarsku gimnaziju, govori savršeno srpski, banatskim izgovorom. Zaljubio se je u Ameriku, u kojoj je našao sreću, sveopće poštovanje i velik ugled, ali mu za to ipak sva duša odiše ljubavlju za srpskim narodom i uopće za slavenstvom. Između Srbina i Hrvata ne pravi razlike, te je on odavna već u dalekoj Americi oživotvorio ideal srpsko-hrvatske sloge, i u malenom, države. Nabavio je ogroman posjed, na kojemu je ponamjestio čitavu koloniju Srba i Hrvata, a ovi se natječu, ko će mu bolje ugoditi, ko će marljivije raditi, tako da mu je imanje upravo uzorno uregjeno. Ne mogu se ni oni na nj tužiti, jer osim obilnih nadnica dobivaju i liepe darove, a stanove im je uredio po svim pravilima higijene, tako da na njegovom posjedu nema bolesnika. Svaki svetkuje svoje blagdane, kako mu ih koledar donese, a često Hrvat božićuje sa Srbinom, a Srbin sa Hrvatom. Ima tu ljudi iz svih naših krajeva, najviše iz Like, i Hercegovine. Pupin je sa svima zadovoljan, ali najviše hvali hercegovce, jer da su najumniji. Elektrotehnička otkrića doniela su mu velik imetak pa ovo imanje drži više za zabavu, nego da ga izrabi u ekonomski svrhe.

Puna četiri sata razgovarah sa ovim vrlim rodoljubom, a proglošće kao četiri časa. Bilo je razgovora o svemu i svačemu, a naročito o naukama na američkim sveučilištima, koje je profesor Pupin branio. Bit će da je on oduševljen od velikih uspjeha na polju elektrotehnike, koja se u Americi s najvećom ljubavlju goji, pa vidi sve ružičasto i na ostalim granama ljudskoga znanja, ili iz kolegijalnosti brani svoje sveučilišne drugove. On brani i uzgoj i značaj američke žene, te

mi pripoveda čuda o kćerima američkih bogataša, koje se posvećuju naukama, polaze sveučilišta, ustrajaju i same škole za ženske. Najviše se je, dakako, razgovor vrtio oko domaće politike, te je naš učenjak bio sretan, slušajući, da nestaje nesuglasica između Srba i Hrvata, da se braća otrjeznuju i uvijaju potrebu sloge, jedinstva i zajedničke obrane.

Kad može, rado dolazi u Evropu i posjećuje svoj rodni kraj, pače sve srpske i hrvatske zemlje. Pred nekoliko godina bio je više vremena u Njemačkoj — njemački govor savršeno — u znanstvene svrhe. Briga oko jedinice kćerke kojoj je majka umrla, ne dozvoljava mu da se mnogo i na dugo od kuće udaljuje, a osim toga veže ga i zvanje univerzitetskog profesora.

O profesoru Pupinu, koji u Americi uživa veći ugled, i solidnije ime od Tesle, malo se kod nas govorii; za to sam držao za uputno, da mu u ovoj knjizi posvetim par stranica, kao čovjeku, koji je od svih našemu narodu, onamo preko Atlantika, najviše na diku, a osim toga je narodni dobrotvor. Njegovim imenom najljepše će privesti kraju ovo djelo.

***

Na trinaest travnja jutrom krenuh prama luci. U ogromnoj čekaonici „Société Transatlantique“ nagjoh mog hvaranina Boškovića, koji je došao da me pozdravi na rastanku, i da mi izruči pozdrave za staricu majku. Do malo dogje i Zampieri, upravitelj jedne Zottijeve podružnice u New- Yorku, a moj stari znanac iz Kotora, gdje je on dovršivao nautiku, a ja gimnaziju. Ne vidjesmo se punih sedamnaest godina, a nakon toliko godina neobično je ugodno sastati se sa nekadašnjim drugovima, a teško odmah rastati se. On se ruga mojim sjedinama, a ja njegovoj čelavosti, pa se za nevolju šalimo vremenom koje prolazi, kao hršum, i vrti nas kao slamku prama jazu vječnosti. To je humor očajnika, ali priroda je i u tome bila tako mudra, da nam je dala i dar šale, da zaboravimo, da umiremo. Kao da ćemo baš dugo živjeti, kažemo jedan drugomu na rastanku, do vijenja! Sirena Touraine daje treći znak, i prijatelji silaze s parobroda. Zvuk sirene ovaj put drugačije zvoni u mojim ušima. Čini mi se kao glas domovine koja me zove, a ne kao izaziv hršumima i valovima okeana na borbu. I sam okean pričinja mi se u mašti manji, krotkiji, podatniji. On nije za me sada drugo nego put, koji vodi u domovinu, a u toj pomisli, u čeznuću za domovinom, sve je lijepo i glatko. Nisam otsutan iz nje nego samih šest mjeseci, ali mi se čini šest godina. A kako će hlaptati¹² srce u onima, koji se vraćaju k njoj, nakon desetaka godina, koji neće naći mnoge od onih, koje ostaviše? Ta ni ja neću naći mnoge od znanaca i

prijatelja, jer oni odoše na mnogo dalji put, nego sam ja bio pošao!

Naći će je siromašnu i potištenu, kakvu sam je ostavio, ali baš za to vuče jače nego domovina slobodnih naroda. Zar je siromahu majka manje mila nego bogatašu? Zar nije više truda i ljubavi pokazala prama djetetu siromašica nego bogatašica? Ne, ne znadu slobodni narodi što je ljubav i čeznuće za domovinom! Samo oni tu ljubav pravo osjećaju, koje tiranstvo i bieda iz nje prognaju, oni koji se za nju bore u njoj i izvan nje; koji znadu razlikovati sreću slobodnih domovina od jada i čemera potištenih. Kao sinu, kojega zovu na krevet umiruće majke, takovom strepnjom drhće srce od ganuća sinu potištena naroda, kad se vraća u domovinu.

Zrake jutarnjeg sunca protjeravaju maglu niz rieku Hudson, sa vrhova Sky-skrapera, a bezbroj parobroda prolazi unakrst lukom. Sunčane zrake cjelivaju tornjevitu krunu na glavi kipa Slobode, a moje srce kaže božici zbogom, i pita, kada će te tako ovjenčanu i tako obasjanu sresti u mojoj domovini? Touraine prolazi dostojanstveno mimo nje, spješeć na okean, a ja stojim zamišljen na mostu, i osjećam da me svaki ritmični hlapat¹³ Touraininog vijka nosi bliže domovini.

!!!HRVATI!!!

Kupujte i naručujte u

KNJIŽARI I PAPIRNICI

u Korist Kluba

Ćirilo Metodskih zidara

ZAGREB PRERADOVIĆEV TRG 4.

U korist sirotne Istre!

Bilješke

1. Vjerojatno Slavjanskogo vspomogateljnog obštvo (Славянского вспомогательного общества), Slavensko potporno društvo.

2. Artur Čerep Spiridovič (1867. – 1926.), ruski grof, vojnik, panslavistički aktivist i antisemitski publicist. Od 1901. do 1913. bio je predsjednik Slavjanskog vspomogateljnog obštvo u Moskvi. Autor teorije o 300 židovskih obitelji koje upravljaju svijetom. Povezan s ruskom tajnom službom.

3. James Stokes (1841. – 1918.), američki bankar i filantrop. Pokretač obrazovnog programa Mayak (Svjetionik) u Rusiji.

4. Charles Richard Crane (1858. – 1939.), američki poslovni čovjek posebno zainteresiran za istočnu Europu i Bliski Istok. Financijski je pomagao promicanje slavenskih kultura u Sjedinjenim Državama pa i panslavizam. Blizak antisemitski krugovima u Sjedinjenim Državama i u Europi.

5. Hôtel Régina, luksuzni hotel u neposrednoj blizini Louvra u Parizu. Nazvan u čast Francusko-Britanskog saveza po kraljici Viktoriji.

6. Ekipaža, raskošna kočija sa slugama. Luksuzno opremljena posluga.

7. Ljubkost, dražesnost.

8. Zotti je zaista stvorio svoju brodarsku kompaniju i za nju je kupio parobrod „Brooklyn“ no pothvat je bio vrlo kratka vrijednost.

9. Dragan Mirko Jagrović autor knjiga „Hrvatsko-amerikanska gramatika“ (1905.) i „Hrvatsko-ngležka teoretsko-praktična gramatika: 1. Englezko-hrvatski te hrvatsko-ngležki riečnik“ (1906.).

10. Wardenclyffe Tower ili Teslin toranj. Tesla ga je počeo graditi 1901. Trebao je prvo prenositi radio valove, a potom je Tesla došao na ideju da putem tornja bežično distribuira i električnu energiju. Kako je Marconi prije Tesle uspio prenijeti radio signal preko Atlantika projekt je propao.

11. Pretjeranim.

12. Pohlepno isprijati tekućinu, žuditi.

13. Pohlepno jesti, u ovom smisluobilno zahvaćati more.